14048
III. 3.

OCSUDÓ MAGYARSÁG

KARÁCSONY SÁNDOR:

A NEVELÉSTUDOMÁNY TÁRSAS-LÉLEKTANI ALAPJAI

III.

A TÁRSADALMI NEVELÉS ÉS A TÁRSAS-LÉLEK AKARATI MŰKÖDÉSE

HARMADIK KÖTET:

OCSUDÓ MAGYARSÁG

(SZOKÁSRENDSZER ÉS PEDAGÓGIA)

EXODUS-KIADÁS

OCSUDÓ MAGYARSÁG

ÍRTA

KARÁCSONY SÁNDOR

SZ. A NÉPKÖNYVTÁRI KÖZPONTTÓL
NEM ADHATÓ EL I

EXODUS

BUDAPEST, 1942

TANKÓ BÉLÁNAK

R 2

14.048/III.3.

[illegible] SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
N. Kövedéknapló
1956 dn. 12.19 sz.

R 1965

Előszó

Úgy érzem, rövid magyarázattal tartozom könyvem címe, tartalma és többkötetes pedagógiai rendszerezésembe sorozásának látszólagos következetlensége miatt.

A nyelvi, irodalmi és világnézeti nevelés után most társadalmi nevelésről kellene szólanom s én iskoláról, ifjúságról, tanulásról, iskolatörténetről, tehát mindenféle jelző nélkül általában a nevelésről szólok s mindennek fölébe azt a csalóka, majdnem konjunkturális címet írom: Ocsúdó magyarság. Minden jóhiszemű ember jogosan érezheti megtévesztettnek magát, hiszen a címről és az alcímben megadott témáról ítélve egészen mást várhatott: modern magyar társadalmi problémák fejtegetését és megoldási kísérleteit, mondjuk például az egykekérdést vagy a földreformot vagy a mélymagyarság lelkében rejtőző kincsesbánya feltárásának nehézségeit és lehetőségeit, a magyar társadalmi osztályok között fennálló ellentétek eloszlatásának időszerűségét, akadályait és módjait, a magyar ifjúság egyre nagyobb örömre és reménységre jogosító lelki beállítottságát a jövő feladataihoz és naponkint növekvő hivatástudatát. A magyarság ocsudásának azok a pozitívumok volnának megnyugtató jelei, melyek e nyitott kérdéseinkre adott válaszok formájában hangozhatnának el.

Magyarázatul és mentségemül nem mondhatok egyebet ennél: hiszen éppen ez történik ebben a könyvben, ha nem is úgy, ahogy a közfelfogás tartja és az olvasó is megszokta.

Ha a tizenkilencedik század elején jelent volna meg ez a könyv, bizonyosan a jobbágyfelszabadításról és a vele kapcsolatos egyéb társadalmi kérdésekről szólott volna. Ha a mult század második felében látott volna nyomdafestéket, az ipari munkásság osztályharcával foglalkozott volna. Most a nevelés megoldatlan fogas kérdéseit oldozgatja és az ifjúság titkait tanulmányozza, hiszen ma a nevelés olyan társadalmi kérdés,

mint amilyen a mult század második felében az osztályharc, elején a jobbágyfelszabadítás volt s ma az ifjúság az a társadalmi osztály, amilyen az osztályharc korában az ipari munkásság, a XIX. század elején a „nép", az alsó néposztály, a szegény ember, a parasztság volt. Európa- sőt — az öt világrész tudatosult embermillióit véve csak — világszerte nevelés folyik: az öregebb generációt átképzik, az ifjúságot meg már az új világrendben iparkodnak felnevelni. A társadalmi probléma is, de a társadalompedagógia is egyformán ifjúságra van hangolva, reformjellegű és az emberi közösségeket elsősorban, mindenekfelett érdeklő, tehát aktuális természetű.

Ezt a gyakorlati úton nyerhető tapasztalatot filozófiailag is igazolnunk lehet. A társadalom: szokások tettrendszere. Tenni csak akkor lehet és kell, ha az érvényes törvények, a tudomány jelrendszere már nem funkcionálnak. Nem hatékonyak, érvényük iránt kétely támad. Ilyenkor tudományos ex-lex állapot áll be, kísérleti stádiumba kerül az élet, reformokat kínálnak, új szokásokat, amelyeknek törvényszerű érvényét csak ezentúl lehet megállapítani. E reformok leglelkesebb propagálói a hivatott és hivatlan „mesterek", legönfeláldozóbb, legengedelmesebb és legőszintébb közönsége a tanítványsereg, elsősorban az ifjúság. A tett, a tettrendszer, a reform, az iskola, az ifjúság, a nevelés és a társadalom így kerülnek filozófiailag közös nevezőre.

E sorok írójának tudományos meggyőződésévé vált e filozófiai meggondolásokból, hogy a társadalmi nevelés voltaképen maga a nevelés, a nevelés egyetlen formája a tanítás, a tanítás klasszikus ideje az ifjúság, klasszikus helye az iskola, a nevelés útja a szokásrendszer reformja, tehát a tettrendszerben mozgás, és hogy a minden korban esedékes társadalmi reform korunkban mint a tanításnak, az ifjúságnak, az iskolának, a nevelésnek a reformja esedékes. Meggyőződése továbbá az is, hogy a nevelési reform ma aktuális problémájának a megoldása az egyetlen útja-módja a megelőző koroktól megoldatlan vagy csak feléből-harmadából megoldott formában örökölt régebbi társadalmi kérdéseink elintézésének is. Egykét, földreformot, meg a többi föntebb említett társadalmi nyavalyát a mi nyavalyás generációnk már megoldani nem képes, ezeket a feladatokat is potensebb, pozitívabb ifjúságunk viheti jó végre.

Ocsúdó magyarságról tehát azért beszélhetünk, mert —

derűlátón — biztató jeleit vesszük észre a nevelés tényezői egymásra vonatkozásában a visszatérő öntudatnak a magyar közösség életjelenségei között. A nemzet él: a nemzet összeretten, átfut szívén a nemlét iszonya.

Ad vocem: elrejtezett magyarság. Hogy ezt a jelzőt az is megértse, aki a klasszikus magyar nyelvet nem, csak köznyelvünket bírja, hadd idézzem itt Arany Toldijából a következő négy sort: De nem hal azért meg, csak olyaténképen, Mint midőn az ember elrejtezik mélyen, És mikor felébred bizonyos időre, Csudálatos dolgot hallani felőle.

Nem megróvásképen s nem hivalkodva teszem ezt. Ismétlem, amit a Magyar Észjárás előszavában, úgy látszik, hiába írtam már egyszer. Magam sem tudok jól magyarul s nem vagyok elég ifjú hozzá, hogy valaha is magyarul tudjak fogalmazni. Csak az vígasztal, hogy azok a finnek, akik legelőször döbbentek rá a svéd kultúra áldásai mellett annak a finn kultúrát fenyegető halálos veszedelmére és elsőízben hangoztatták, hogy itt az ideje finnül írniok és beszélniök, tisztességes hazafi tehát csak finn nyelven fogalmazhat és társaloghat — mindezt svédül mennydörögték el, mert hiszen ők maguk sem tudtak finnül. Fiaik, unokáik és azoknak unokái azonban már tudnak.

I.

Elrejtezett magyarság

Az én tudományos „rendszerem".

Legutóbbi könyvem megjelenése után kerek egy hónappal egyik kedves barátom s egyben szótárszerkesztő munkatársam meglepő és meghökkentő kérést szegezett a mellemnek. „Legközelebb fejtsd ki már az egész rendszeredet, így eltévedünk a részletek labirinthusában."

Az én kedves barátom és munkatársam úgyszólván naponkint találkozik és érintkezik velem. Gondolatainkat rendszeresen kicseréljük. Minden könyvemet elolvasta. Meg is szoktuk beszélni, ha eszünkjárása pillanatnyilag történetesen nem egyezik. Ő is művelője a neveléstudománynak, tehát ugyanazon tudományos érdeklődési területen otthonos, ahol én. Ha tehát ő kéri, hogy fejtsem ki egész rendszeremet, akkor az még bajosan van kifejtve.

Igazat adok neki kétely nélkül, de ugyanakkor komoly zavart is érzek. Hiszen én azt hittem eddig, hogy egyebet sem csinálok, csak a „rendszeremet" próbálom jól-rosszul kifejezni. Sokszor szinte már magam is megsokallom, hogy annyit ismétlem magam a minduntalan való újrafogalmazás kötelezettségének örve alatt. Mégsem cselekedhetem egyébképen, mert mindig az egészből kell kiindulnom. Saját terminológiámmal élve írom így, hogy: azért, mert magyar vagyok s magyar ember módján gondolkodom. Egy szó mint száz: azt hittem, eddig azt hittem, már régesrégen kifejtettem a rendszeremet. Megint csak a magam terminológiája szerint: nem is igen tehettem egyebet, hiszen nincs külön rendszerem, hanem az a rendszerem, hogy élek és mozgok, gondolkodván.

Nem is azzal maradtam én adós, amivel a barátom adósának érez. Azzal, sajnálatomra, nem szolgálhatnék ezúttal sem, mert nincs is nekem olyan. Rendszernek a *mesterséges rendszereket* nevezik és tartják erre mifelénk a tudomány berkeiben szorgoskodók. Ha az ember viszont minden különösebb rendszer nélkül él és mozog tudományosan és elég intenzíven, no meg jó ideje él és mozog, működése nyomán, még egy kicsit annak következtében is *természetes rendszer*ben mutatkoznak gondolatai. Ha valaki ezeket a gondolatokat egyidejűleg próbálja, képes értelemben szólok: egy csomóban megérteni vagy megvizsgálni, tagadhatatlanul érezhet bennök holmi rendszer-félét. Ezzel a természetes rendszerrel jómagam csakugyan édes-keveset törődtem eddig. Hazudnék, ha azt állítanám, hogy tudomást sem szereztem róla. Kellett róla tudnom, mert szemembe kellett ötlenie eddigi részletmunkáim közben is annak az érdekes jelenségnek, hogy ha az ember engedelmesen és alázatosan, tehát következetesen veszi tudomásul a dolgokat, nem erőszakoskodik közben, nem erőlteti közibéjük vagy beléjük saját egyéniségét, akkor a dolgok és evidenciájuk, a gondolatok közt nem bomlik meg, épen marad és nyilvánvalóvá válik lényegüknek egyik jelentős sajátossága, a rend. Tudtam én, láttam én ezt eddig is, elő azért nem hozakodtam vele, mert tartalmi sajátosságuk ez a dolgoknak, nem formai elemük s engem munkásságom eddigi során csak a formai elemek foglalkoztattak.

Most sem úgy szeretném kielégíteni barátom és munkatársam igényét, eredeti meggyőződésem árán, mert egész rendszerem feltárása, megszokott munkám stílusa, tempója és célkitűzése ilyesmit ezúttal sem engedélyezne, tehát nem is hagyhatna jóvá. Nem fejtem hát ki „egész rendszerem", de megpróbálom röviden ismertetni azt az útat, amelyen haladva problémáim jelenlegi státusához eljutottam. Úgy vélem, ezzel felelek voltaképen legérdemlegesebben az ő kérdésére.

Egy természetes rendszer előzményei.

1902 őszén írattak be Debrecenben első gimnázistának. Szeptember 10-én 8—9-ig volt az első latin óránk. 9 órai tízpercben láttam meg világosan, hogy az Isten tanárnak szánt. Attól fogva ösztönösen is, tudatosan is készültem erre a pályára. Figyeltem, kritizáltam, töprengtem, terveztem, milyen az ember, ha tanár.

Talán ez a felajzott élet volt annak is az oka, hogy hamar önállóvá, magamnakvalóvá és autodidaktává lettem. Nem mizanthrópia volt ez, mindvégig emberek között maradtam, életközösségben velek, de autonóm lény lett belőlem már negyedik gimnázista koromban. Megtanultam például a leckét úgy is, ahogy kívánták, de úgy is, ahogy kedvem tartotta. Később egyre kevesebb engedményt tettem másoknak, magam lábán kezdtem járni. Még később úgy alakult a sorom, hogy nagyon sok és nagyon tarka hatás ért. Nem kerülhettem tartósan senkinek az impériuma alá, viszont temérdek sok mindentől és mindenkitől tanulhattam. Miután azonban senkinek semmiféle rendszere dogmává nem merevedett bennem, a tanulásnak csak egyetlen lehetősége maradt számomra, ha *viszonyulok* ahhoz, akitől tanulni szeretnék. Mindenkitől lehet tanulni s így én megtanultam mindenkihez viszonyulni. Úgy közeledtem mindenkihez, hogy bizonyosan ez lesz az a kivételes valaki, akitől megtanulhatom a „nagy titkot", amiről nem tudtam ugyan, hogy mi lehet, csak kíváncsi voltam rá. Esetről-esetre feladtam magamat, belehelyezkedtem a másiknak a világába, hogy megérthessem. Esetleg ott is vesztem volna esetről-esetre a másik világában, ha autonómiám esetről-esetre vissza nem józanít. Megkönnyítette ezt a visszajózanodást a másik fél is azzal, hogy a „nagy titkot" mégsem közölte velem.

Diákéveim, jóllehet a háború is meghosszabbította tartamukat, lassacskán végetértek mégis. Most már nemcsak tanulnom, tanítanom is kellett. Hamarosan felfedezték embertársaim „viszonyuló" képességemet, nemcsak iskolában használtak fel tanításra, sőt nemcsak tanításra használtak fel. Rövidesen tanár, cserkész, lapszerkesztő, előadó szónok, mozgalmi titkár, egyesületi elnök, író és nemzetközi működvelő diplomata lett belőlem. Kiderült, hogy amit diákkoromban tapasztalati úton megsejtettem, minden esetben érvényes vastörvény. Az emberek csak azt hajlandók tudomásul venni, ami viszonyul hozzájuk. Amit én mondtam, kénytelenek voltak elfogadni, mert én mindenkihez viszonyultam. Nagyon jól megtanultam kisgyerek korom óta ezt az egy leckét. Nem azt jelentette, természetesen, ez az elfogadás, hogy egyvéleményen voltak velem, csak annyit jelentett, hogy foglalkozniok kellett a dologgal, még ha elvetették, vagy meg is haragudtak rá a végén. Az iskolában pél-

dául azt jelentette, hogy az én óráimon nem lehetett egyebet csinálni, mint amit én csináltam az osztály egy-két tagjával. Pedig nem is fegyelmeztem külön és nem törődtem túlságosan vele, figyel-e mindenki, vagy regényt olvas, levelet ír, cserebogarat áztat tintatartójában egyik-másik gyerek. Nem tehettek mást, azzal, hogy viszonyultam hozzá, kinek-kinek a maga saját ügye történt az órán, mégha nem-szeretem dolga is, mégis az ő dolga, tehát kénytelen-kelletlen „figyelniök" kellett, résztvenniök a közösség munkájában. Ha előadtam is, figyeltek az emberek, mert megérezték, hogy viszonyultam hozzájuk, személy szerint mindenkivel egyenként és együttesen is hányjukvetjük meg a problémát. Nem a magam nótáját fújom, hanem kettőnk dolga, százónk, volt úgy, hogy háromezrőnk dolga forog szőnyegen.

Egy természetes rendszer kialakulása.

Idáig minden csak tapasztalat útján jutott el hozzám, még a tudományos olvasmányaim és tanulmányaim is. Megint fordult egyet életem szekerének a kereke s ezúttal úgy fordult, hogy vallanom kellett. Szóban és írásban vallatni kezdtek: mi a titka annak, ami történik velem. Magam sem tudtam s mert nem volt időm a morfondirozásra, nem tehettem egyebet, csakugyan a tényeket magukat fogtam vallatóra. A tények számosan voltak és katonás rendben jelentkeztek. Nem igen volt másra szükség, egyszerűen tudomásul kellett őket vennem s máris érdemleges választ adhattam a kíváncsi kérdésekre.

1. *Az iskola.*

Az *iskola*, már az én diákkoromat is beleértve, azt a jelentést adta le, hogy csak az a tanár érhet el eredményt mostanában benne, aki ha nevel, ha tanít, nem a maga egyéniségét adja oda, hanem kalákában dolgozik a diákokkal. Ez nem mindig volt így, most éppen így van. Az iskola nem olyan mint régen volt, nem „Gamáliel lábainál" tanulják benne a tudományt, hanem életközösségben hatnak egymásra mester és tanítvány. Ugyanez a helyzet az egyetemen is. A súlypont a laboratóriumi és szemináriumi munkaközösségekre helyeződött át a főkollégiumokról. A vizsga apródonkint formális elemmé értelmetlenedett, a cselédkönyves-sor, a szemináriumi tagság és tisztség

mellett. Mikor a „profok“ a hozzájuk korábban „bevágódott“ jelölteket vizsgáztatják, mind a ketten úgy érzik, de úgy érzi a felében-harmadában szintén jóismerős hallgatóság is, hogy valami operette vagy vígjáték kényszerű szereplői. Ami magát a tanulnivalót illeti, az is jelentős változáson ment keresztül. Csak az érdekli a résztvevőket, ami pszichológikum. Ezelőtt egy korszakkal logicizmus jellemezte a tananyagot: *mi* és *hogyan*? Ma az a kérdés: *miért* és *minek*? Az még csak hagyján, ha az ideggyógyász többet gyógyít „dumával“, mint a XIX. századvégi ideggyógyászok, de a belgyógyász, sebész és a többi szakorvos is elkérdezgeti a betegtől a nagyapja halálát. A geográfus sokat emlegeti a településföldrajzot meg az anthropogeográfiát, van sebész, aki viszont majdnem az astronomiától tudakolja, operáljon-e vagy ne operáljon, hogy a trombózisra hajlamosak hendikeppel ne induljanak. A stilisztikából száműzték a logikai skatulyázásokat s a metaphora jelentésváltozásánál nem a régi jelentést hasonlítják az újhoz, hanem azokra a pszichológiai erőhatásokra kíváncsiak, melyek folytán a jelentésváltozás végbement. A büntetőjogi beszámíthatóság elve, a gyermekbírósági tárgyalások menete, a patronázsmunka, a betegségi, baleset és öregségi biztosítás, a Zöldkereszt, a Családvédelem és nagyon sok jogi vonatkozású reform magán viseli a pszichologizmus ismérveit, úgy, ahogy a mult század végén még nem viselte, mert nem is viselhette. A negyedik fakultás, a theologia is főtantárggyá kezdi avatni a Cura pastoralis-t, a theologiai „miért“ és „minek“-et a dogmatika „mi“ és „hogyan“-ja mellé.

2. *A cserkészet.*

A *cserkészet* nagyon enyhe és egészen felületes vallatásra az ifjúság forradalmi megmozdulásának bizonyult. A fiatalabbak arra figyelmeztették segítségével az öregebbeket, hogy vannak és részt kérnek a közös munkából. Addig is tudták az apák, hogy e fiak a világon vannak és élnek, de nem számoltak velök különösebben. Már t. i. mint autonóm lényekkel nem számoltak velök. Addig csak olyan erőkként könyvelték el és használták fel őket, amelyek rendelkezésre állanak, vagy lebirkózandók s ha ez utóbbi nem sikerül, elviselendők. A legtöbb felnőtt, köztük számos tanár is, a cserkészetben találkozott életében először

kendőzés nélkül, kiadósan és haszonra a nálánál jóval fiatalabbakkal. A cserkészet volt az a terület, ahol az ifjúságot nemcsak felfedezték és nemcsak tudomásul vették, hanem el is ismerték. Cserkészkedés közben tanult meg nagyon sok öreg és nagyon sok fiatal egymáshoz viszonyulni. Itt állapították meg egymásról, hogy a másik fél is ember. A fiatal nem tökéletlen felnőtt, hanem annak rendje és módja szerint való ifjú, az öreg sem agg paralitikus, hanem ember a talpán. Ami már most megint csak a tanulnivalót illeti, a cserkészpróbák, a jamboree-k és táborok éppúgy a miért és minek jegyében alakultak olyanná, amilyenek. Addig (a mult században) a gyerekek szinte belepottyantak a fennálló rendbe, az éppen érvényben levő társadalmi életstílus magátólértődően vette körül és idomította őket. Felnövekedvén éppen olyan magátólértődöttséggel vonult ki az ifjúság apái életéből, ha reformvágy dagasztotta keblét, vagy lett filiszter maga is, ha sikerült az öregeknek betörni őt a nyárspolgár-világba, vagy ha magának is így tartotta kedve. A próbák és a táborok kétféleképen jelentettek újstílusú szecessziót visszamenőleg, a jamboree-k harmadikféleképen, de progresszíve. A próbák azt jelentették: végre magunk között vagyunk s az ifjak ifjak által kapnak leckét életrevalóságból. A táborok még lényegesebb lépést próbálgattak: kezdjük az életet elölről, most még megtehetjük kedvező körülmények között. Csakugyan hasonlít is a tábor a szérumoltáshoz. A himlő ellen oltottak voltaképen kedvező körülmények között himlősek. Fordítva is igaz, a himlősek kedvezőtlen körülmények között kaptak himlőoltást. A tábor sem egyéb: elölről kezdett s elejétől végig leélt élet kedvező körülmények között: szérumoltás az élet, vagyis a kedvezőtlen körülmények között végbemenő nagy táborozás ellen. A jamboree-k meg nem ki-, hanem bevonulásoknak bizonyultak. Az ifjúság új divatot kezdett: bevonult apái életébe és megpróbálta ezt a maga gusztusa szerint módosítani.

3. *A sajtó.*

A *lapszerkesztés* hasonló tanulságokkal szolgált. Rövid időn belől megbizonyosodtam felőle, hogy napjainkban már nem lehet csak úgy a levegőbe irkálni-firkálni, elképzelt, imaginarius olvasóközönség számára. A nyájas olvasó épúgy

részt kér a szerkesztés munkálataiból, mint ahogy a diák és a cserkész nem engedte meg, hogy régi, bevált módon róla nélküle döntsön a másik fél. Bizony fel kellett kerekednem és rendszeresen látogatnom kellett vidéki olvasóimat, leveleznem velök, konferenciákon, tanfolyamokon találkoznom és tárgyalnom csoportjaikkal, mozgalmat indítanom közöttük s a lapot mindvégig velök egy irányban vezetnem. Ami megint a lap tartalmát illeti, azon is végbement a módosulás, nem a mi és hogyan érdekelte az olvasókat, hanem a miért és a minek. Nyolc évfolyam rövid tartalmi kivonata körülbelül így hangzik: honnan jöttünk, hová tartunk és miféle „háború van most a nagyvilágban"? A mult a jelenre van vonatkoztatva benne, a jövő mint praktikus célkitűzések közös iránya mutatkozik, a jelent pedig problémásították a cikkek.

4. *Az előadás és a tanfolyam.*

Mint *előadó*, különösen mint tanfolyamvezető jutottam, azt hiszem, legközelebb a másik félhez, a hallgatóságomhoz. Régebben két cél gyüjtötte egybe az embereket görög hemiküklionba valakinek a meghallgatására. Vagy arra voltak kíváncsiak, mit tud az illető, vagy azért fogadták meg szellemi trénerükül, mert praktikus értelemben szükségük volt valami kézzelfogható konkrét ügyesség elsajátítására. Az én hallgatóságomat nem érdekelte az én tudományom, de maga részéről sem akart semmi körülhatárolhatót és közelebbről meghatározhatót. Ellenben azt kereste óvatosan és tapogatózva: mi az, ami mindkettőnket s egyben valamennyiünket egyformán érdekel. Amint ez kiderült, az előadás végetérhetett, a tanfolyam is befejeződhetett. Technikailag természetesen látszólag a fordítottja történt mindennek. Én beszéltem — ők hallgattak. De nem lehetett felolvasnom, előre elkészített szöveget könyv nélkül elrecitálnom, még jegyzeteket is nehezen használhattam, nem értem rá. Keresnem kellett állandóan a hallgatóságom egyedeinek a szemebogarát, hogy kiolvashassam belőlük: egy úton járunk-e még mindig, az történik-e, aminek történnie kell. Nagyon sokszor előzte meg vagy vette közre a mondanivalómat eszmeváltás, ha pedig utólagos hozzászólások történtek, igen gyakran érdemlegesebb anyagot tartalmaztak a replikák vagy a vitazárás jogán elhangzott utolsó szavak, mint maga az

előadás. Meg sem kell külön jegyeznem, úgy érzem, hogy ilyen körülmények között az előadások és tanfolyamok anyaga megint csak nem lehetett „ódivatú“ mi és hogyan, hanem csupán megannyi „modern“ miért és minek, hiszen az előadó és a hallgatóság együttesének a kikovácsolódása éppen azért jött létre, mert mind a két fél azt szorgalmazta közben: a szellemi élet igazságai rendén mi az éppen érvényben levő. Nem az absztrakt örök, (= mi), nem is a konkrét hasznos (= hogyan), hanem az érvényes (= miért és minek, causa-effectus-szerűen honnan és hova). Az igazán érvényes azonban az örök érvényű, minden egyéb csak „divatos“. Óhatatlan volt tehát, hogy megvádoltak bennünket divatozással, óhatatlan volt az is, hogy minden egyes esetben megjelentek az oroszlán lakomája után a sakálok is, amelyek aztán valóban csak „divatoztak“. Szükségképeni kísérő jelenség mind a kettő, mindazonáltal nehéz próba megállni szó nélkül, némán, hogy megint jönnek, újra itt vannak. Pedig olyan reménytelen volna velök minden vita a felől, hogy egyrészt a „mi“ nem azért nem kell, mert örök, hanem azért, mert absztrakt, másrészt a „hogyan“ nem igazán konkrét, ha divatos, mert a divatos lényegében haszontalan.

5. *A szószék.*

Szónok csak egyféle vonatkozásban voltam, mint eklézsiám egyetemes papja, úgynevezett belmissziós evangelizátor. Akármilyen rokonfoglalkozásnak tetszik kívülről szemlélve a szabadelőadás meg a szónoklás, ég és föld a kettő. Az egyik megbeszél, a másik rábeszél. Ez a rábeszélés napjainkban épolyan gyökeres változáson ment át, akárcsak a többi előbb már említett és tárgyalt szellemi életbeli viszonyulás. Megelőzőleg felállott a szónok és elkezdte embertársait kapacitálni. Esetleg meghatotta, vagy ellen-nem-állókká obstruálta őket. Megesett az is, hogy szuggerálta a mediumitásra hajlamosabbakat. Az én hallgatóságom már nem tűrte ezt a multak jogán változatlanul reámért passzív szerepet. Különösen azt vette szerfölött rossz néven, ha még hozzá határsértés történt és a szónok „megbeszélt“ rábeszélés helyett, értekezett, tanított, közművelődési faktorrá játszotta át magát. Azt se szerette a hallgatóság, ha csak mímelte az „aktor“, hogy rábeszél és szerepet játszott: harsogott, izzadt, verte az asztalt, frázisokat kongatott vagy

panaszos és halk tremolókban suttogott meg csattogott. Kortársaim is észrevették ezt a hangulatváltozást s passzív rezisztenciába menekültek miatta. Szónokembernél úgy megy az ilyen, hogy formailag „közvetlenné" szelídül, tartalmilag pedig gyónni kezd. Ezt a gyónást bizonyságtételnek nevezték ugyan el, de ez az elnevezés téves. A bizonyságtétel tanúvallomás, ezek a gyónások kendőzött vagy kendőzetlen vallomások voltak. A mi közönségünk meg tanúvallomást akart, mert mitévő is lett volna ezeknek a vallomásoknak a hallatára, ezekben nem osztakozhatott, passzív részvétele aktívvá sehogyan sem elevenedhetett. Csakhogy ez nem vált azonnal nyilvánvalóvá. A gyónás ragadós, akárcsak a köhögés vagy még inkább az ásítás, lányok és asszonyok körében a sírás és szipogás. Vannak azonkívül szentimentális, vagy másféleképen ütődött lelkek, akik Werther korában öngyilkosok lettek volna a regény elolvasása után és következtében. Ha a gyónást bizonyságtételnek lehet keresztelni, a viszontgyónást, az érzelmi ellágyulást, a pillanatnyi nekibuzdulást is nevezhetik megtérésnek, újjászületésnek, új életnek, gyakorlati krisztiánizmusnak. Időbe telt tehát, míg kiderülhetett, hogy a hallgatóközönség egyebet akar a szónoktól, nem azt akarja, hogy nyilvános gyónást tartson és hasonló gyónásra alkalmat és ürügyet nyujtson. Nem elérzékenyedni akart, hanem megbizonyosodni szeretett volna. Nem hiába jelent az evangélium jó hírt, a miért és minek népe ezt a jó hírt sem volt hajlandó többé „mi" és „hogyan" formájában elfogadni. A „mi"-ből már régebbről elege volt: hideg közlése volt ez annak, ami meg vagyon írva. Kezdett betelni a „hogyan"-nal is, amely a gyónásokból receptmódjára ágált felé: csináld utánam, meglásd, jó dolgod lesz, akárcsak nekem. A nyilvános gyónó önmaga felől gyónt, akármennyit emlegette is a felsőbb égi hatalmakat s mert nem ezekről az égi hatalmakról tett tanúvallomást, szubjektívnek, egyúttal gyanúsnak hangzott a vallomása, egyénisége nem nyujtott megbízható garanciát a szóbanforgó égi hatalmak felől. Az ütődöttek sodródtak, a normálisak mozdulatlan maradtak és türelemmel vártak valami egyebet. A jó hírt várták, mely nem arról szól, hogy jobban megy nekem, akinek azelőtt rosszabbul ment, hanem arról, hogy az a transcendens világ, ami meg van írva, valóban van és hat. Megbízható jó hírt várt erről a világról és életről, amelyhez majd úgy viszonyulhat,

hogy elhiszi, megvígasztalódik tőle és tovább adja a jó hírt. Megváltozott, mert megvígasztalt lényének hitele erején adja tovább s onnan tudja, hogy ez valóban meg is történt, hogy az általa tovább adott jó hír — még tovább adódik. Ezt az igényt viszonyuló képességem közvetítésével sokkal hamarabb észrevettem, mintsem szolgálhattam volna, hiányzott hozzá sajátmagam megvígasztalódott énje. De hogy van ez az igény, azt onnan is érezhettem, mert attól kezdve fölöttébb kínosan és keservesen szenvedtem, valahányszor szószékre kellett lépnem.

6. *A mozgalom.*

*Mozgalmi titkár*ként is az egyházi meg a szabad misszió munkamezején működtem. Az egész csonka-országot bejártam, egy-egy helyen többször is megfordultam, egyformán forogtam felnőttkörökben és az ifjúság között. Eleinte azt hittem, hogy a munkakörömből folyik, később rá kellett jönnöm, hogy minden mozgalomtól függetlenül, mindenki azt várta tőlem: szervezzem meg. Nem is annyira keretek közé vágytak, hiszen keretek mai napság oly könnyen akadnak. Azt szerette volna egyik is, másik is, ha sikerül neki bebizonyítanom, hogy nincs egyedül, köze van másokhoz, azoknak is őhozzá, ketten teszünk egyet. Csudálatosképen majdnem mindenkit a meglévő és rendelkezésére álló, sőt magát kínálva-kínáló sok keret csüggesztett el és ébresztett rá elhagyatott, egyedülmaradt önönmagára. Egy valami mindenesetre nyilvánvalóvá vált számomra, az, hogy a világszerte lázas iramban folyó szervezkedés a mai ember lelke legmélyéből fakadó vágy megvalósulási kísérlete. Nemsokára azt is be kellett látnom, hogy az örök ember, az Ember Tragédiája Ádámja itt is a maga nótáját dudorássza, külön divatot kezd: belecsömörlik a hiábavaló szervezkedésbe, kiválik a nagy tömegből, kevesedmagával szigetekre vonul vissza s csak arra vigyáz, hogy egymagára ne maradjon. Régen remete lett volna belőle, a középkorban szerzetes, most egy reménybeli nagy sereg kis magjának érzi magát, bibliai mustármagnak. Vagy hogy képet változtassak: kovásznak, sónak, véka alól kivett világnak. Visszatérve most már mozgalmi titkári területemre, megint csak a programmom tartalmi része kezdett foglalkoztatni. Itt is tapasztalnom kellett a jelentésváltozást, a pszichológikum térhódítását a logikum ellenében,

a miért-et és minek-et a mi és hogyan helyett. Az öregek irígysége vezetett nyomra. Minden konferencián, kongresszuson, táborozáson és előszámlálhatatlan egyéb egybesereglési alkalmon akadt egy-két régebbi évjáratú bennfentes, aki felállott és örömtől ragyogó arccal jelentette ki: Édes jó Istenem, hála legyen neked, milyen szép számmal vagyunk együtt. Bezzeg fiatalkoromban nem lehetett ennyi embert ilyen komoly alkalomra összecsődíteni. Elgondolkoztattak ezek az örömkitörések. Vajjon igazán siker és valóban örvendetes eredmény ez a nagy szervezkedés? — kérdeztem. S most már nekem magamnak vágódott eszembe a korábbi vád: nem divatozás-e voltaképen és semmi más egyéb? Mert mi volt a divat legutóbb, öregjeink szép legénykorában? A tudomány, a kultúra, az iskolásdi, az értekező műfajok. És mit csinált eklézsiám annak idején? Értekezett, tanított, kultúrmunkát végzett, azt bizonyítgatta, hogy a tudomány és a vallás megárulhatnak egy gyékényen. Valósággal vizsgázott tudományból, mondván, hogy a geológiai korszakok megegyeznek a teremtés napjaival sorrendjükben is, az énekeskönyvből gondosan kigyomlált minden irracionális elemet, hogy a józan észt meg ne botránkoztassa. A falusi lelkipásztorok textust vettek fel beszédjük elején, aztán békén hagyták a textust és az okszerű gazdálkodásról, a tudás hatalmáról, a haladás nagyszerűségéről beszéltek. Mi a divat most? A szervezkedés. És mit csinál az eklézsiám? Abbahagyta a kacérkodást a tudománnyal és most már ő is szervezkedik. Nem azt mondom, hogy jól teszi, vagy hogy rosszul teszi, csak megállapítom, hogy ezt cselekszi. Sereget verbuvál magának, dinamikus életformát ölt, miért-et és minek-et kérdez, ezekre a kérdésekre felel. Az tehát, hogy szervezkedik, nem okvetlenül eredmény még, csak stílus, a tegnap stílusához mérten stílusváltás.

7. *A szervezet.*

Egyesületi elnök koromban a fordítottját éltem meg eddigi tapasztalataimnak. Nem úgy volt ez valójában, de most újság volt, szokatlan és beidegezetlen élmény, minden eddigi minőségemben az volt a benyomásom, hogy a másik fél szabadulni akar a zsarnokságom alól. Felébredt, felocsúdott, magára eszmélt: rabnak érzi magát, szabad szeretne lenni. Eddigi passzív szerepét megúnta, önállósul, lábára áll és megindul, eleinte

botorkálva, de függetlenül. A diák, a cserkész, az olvasó, a közönség, a hallgatóság, a tömeg, mind ezt akarja, ezt erőlteti, ezt próbálja. Most azonban nyilvánvalóvá vált számomra, hogy az egyesület tagjai az ellenkezőt igénylik. Védelmem alá kívánkoznak és kérik, sőt követelik, hogy vezessem őket. Célt, irányt, feladatot, fegyvert, oltalmat, programmot, mindent tőlem várnak. Eleinte félreértettem őket, azt hittem, valóságosan is tőlem várják minden szükségletüket. Fokozatosan józanodtam ki s jöttem rá apródonkint, hogy az ő szemükben és elképzelésük szerint sem vagyok én legteteje és végső fóruma az ügyeiknek, hanem csak zálog vagy kezes vagyok. Bejáratos vagyok olyan helyekre, ahol ők még sohasem voltak, titkok tudója, akárcsak az egyiptomi papok. Az nem új vonás ebben a viszonyulásban, hogy a vezető verzátus ember legyen, akinek fontos és előkelő összeköttetései vannak. Annál újabb azonban az, hogy a vezetettek igénye korunkban már nem engedi e tekintetben sem aprópénzzel fizettetni ki magát. Népszerű kitétellel élve, a vezető köteles a misztikumból jönni, bizonyosfokú titokzatosság környezze vagy borítsa, különben nincs hitele. Nem hiszik el neki, hogy a problémákat meg tudja oldani és azokat, akik rábízzák magukat, jó kimenetel felé bírná vezetni. Ha mélyebbről figyeljük meg ezt a jelenséget, szkepszist fedezünk fel benne az ismert és szokásos megoldási módok iránt, a rendelkezésre álló erők felől. A megújhodás vágya és igénye ágál belőle s minden egyes kezdetkor annak valamelyes reménye is. A népvezér szimbolikus alakja, Mózes viseli magán ezeket az ismérveket. A kígyóvá lett pálca és újra pálcává merevült kígyó meg a többi csudálatos kísérőjelenség kölcsönöznek neki szavahihetőséget, meg a tíz csapás előzetes bejelentése, amelyek közül a súlyosabbakat már a fáraó mágusai nem is utánozhatják. Saját népét kíméli a bajoktól, bántatlan elvonulást biztosít nekik, parancsol a tenger hullámainak, fényes felhő és lángoszlop után igazodik, személyesen tárgyal a Jehovával sötét felhők mögött mennydörgés és villámlás kíséretében, ennivalót, innivalót szerez a népnek, rettenetes a haragja, összetöri az aranyborjút, ha felemeli kezét, győz a sereg, még meghalni sem látja őt emberi szem. Arcára nem lehet nézni a ragyogástól, ami Jehova közelsége miatt olyan kibírhatatlanul fényes. Ezek a földöntúli és emberfeletti vonások a modern vezető alakján épúgy nem logi-

kumok, hanem a miért és minek kérdésre választ adó pszichológikumok, mint a többi eddig vizsgált tartalmak.

8. *Az irodalom.*

Az *író* is tapasztalni kénytelen, hogy megváltozott az olvasóközönség ízlése. A reálizmusnak könnyű volt a dolga, szinte csak fotografálni kellett a mi-t és hogyan-t. Az olvasó kéjes borzongással nyugtázta, hogy a dolgok valóban akkurát olyanok, amilyeneknek az író meséli és minden hajszálpontossággal úgy megy végbe, ahogy — mondjuk — a színpadon történik. Az életben az igazi doktor úr piszkálja a masinát, akárcsak a színpadon a doktor szerepét játszó színész és a Röntgenapparátus megmutatja a valóságban a beteg, a színdarabban a női főszereplő csontvázát. Még a világítás is kísértetiesen ugyanaz a kékessárga, mint a multkor az OTBA-rendelőben. Sajnosan döbben rá az író, hogy ezt a fajta manért már csak a csökkent értékű olvasótábor honorálja, az a féleség, amelyet lehet még figyelmen kívül hagyni s megkérdezése nélkül a régi patrónok modorában kiszolgálni. Az új, az éppen aktuális olvasótábor, az igazi műélvezők éppúgy mocorognak mostanában, mint az eddig megfigyelt pártnerek. Jelentkezik és az együtteremtés jogán osztályrészét követeli. Olyan, akár egy nyűgös gyermek. „Ne azt meséld, amit mesélsz, hanem arról mesélj, amiről szeretném, ha mesélnél". A különbség alig appercipiálható módon és mértékben fínom. Ne rólam mesélj, ne is magadról, hanem — mirólunk. Mi az, hogy mi vagyunk mi, meséld el. Eddig mindig így szólt a mese: én vagyok én, te vagy te és ez már nagyon-nagyon unalmas. Ha csúfolkodó kedvemben volnék, azt írnám ide, hogy az új mese nem hétköznapi singularisban, hanem mesebeli pluralisban kezdődik. Volt egyszer hol nem volt, még az óperenciás öttengeren és az üveghegycsoporton is túl, ott ahol a kurtafarkú-konda túr, kidűlt-bedűlt kenyérgyárnak egy oldala sem volt, mégis megsűlt benne annyi pogácsa, amennyi elfér egy sátoralja meztelen cigány ingeinek az ujjaiban s elégséges négyezer ember élelmezésére, volt egyszer egy... szegény kollektívum, azok vagyunk mi. De ahogy pontíg írtam ezt a mondatot s figyelmesen elolvastam mégegyszer, kiviláglott belőle legalább is az én szememnek, hogy halálosan komoly vagyok s eszem ágában sincs a komé-

diázás. Tréfán kívül ezt akarja az olvasótábor, a *rólunk*-szóló mesét s aki nem arról mesél, honnan jöttünk, kik vagyunk, merre tartunk, annak a meséjét nem hallgatja meg. A mélymagyarság, a népi írók, évezredes emlékeinkből visszarémlő Ázsia, a betyár, mint regényhős, az újra dalolt régi stílusú magyar nóták, a falukutatás, a nép- és fajismeret, a szociográfia nagy népszerűsége mind-mind magyarázatot lel ebben az egy tényben, hogy az olvasótábor megmozdult, mint hajdankori mulatós vendégura a cigánynak, dirigál és a fülébe huzatja, nem elégszik meg a hangversenyhallgató passzív szerepével.

9. *A diplomácia.*

Szinte minden második évben alkalmam volt *nemzetközi* társaságban *bizottsági tag*ként megfordulhatnom. Diákkoromban is töltöttem időt külországi egyetemeken, tanulságos volt összehasonlítanom a kétféle magatartást, a tizennégyes világháború előttit és az azótait. A másik fél e tekintetben is jelentkezett és kétféleképen is tudatta viszonyulási szándékát. Nem mindig barátságos tendenciával, de kivétel nékül mindig számoltak velünk, ez volt az egyik novum. Háború előtt ugyanis levegő voltunk a szemükben. Észre sem vettek bennünket, nem törődtek velünk, nem bánták, élünk-e, halunk-e, nem is igen tudták, hogy vagyunk-e a világon. Most legalább gyűlöltek, fenekedtek ránk, rágalmakból, de ismerni akartak bennünket, benne voltunk a terveikben, még ha ellenünk irányultak is egyelőre ezek a tervek. A másik novum az volt ebben a viszonyulási kedvben, hogy ha igazi mivoltunk szerint nyilatkoztunk a szellemi élet akármelyik területén, azonnal felneszeltek, rögtön tudomásul vettek és tőlük telhetőleg méltányoltak is bennünket. Nem találtam erre jobb magyarázatot, csak azért van ez így, mert mi, ha nem önmagunk vagyunk, ha nem merünk, vagy szégyellünk, vagy képtelenek vagyunk önmagunk lenni, olyankor legjobb esetben unalmasak vagy esetlenek, rosszabb esetben az ő tehetségtelen utánzóik, esetleg karrikatúráik vagyunk. Nekik érdekeset, sőt érdemlegeset csak akkor mondhatunk, ha saját hangunkat hallatjuk, önmagunkról vallunk. E tekintetben az a „miért", ha exotikumként könyvelnek el bennünket, és az a „minek", mikor arra kezdenek ráeszmélni, hogy az életnek arra a manérjára, mely egyelőre még a mi ki-

zárólagos specialitásunk, rövidesen nekik is szükségük lesz. Ez igaznak is így igaz, hiszen mi európai viszonylatban minden megismétlődő történelmi fordulón az exotikumból érkezünk és a szolgálatra tartunk. Nekik kifejezetten a magyarságunkra van szükségük Európa és a földkerekség többi népeinek, mindenkor is arra volt szükségük. „Lovagias" magyar nemzetnek emlegetnek bennünket — tényleges lovagi szolgálatainkért. Változatlanul lovagi szolgálatokat igényelnek tőlünk, hogyne, hiszen ilyenek telnek innen multi tanulságok szerint is, egyebet meg nem igen ajánlottunk fel eddig. Szellemi szolgálatokat például nem lehet várni tőlünk addig, míg minduntalan vizsgázni próbálunk náluk s nekünk magunknak is az a legmagasabb becsvágyunk, hogy tűrhetően tudjuk a leckénket a nyugati kultúrából. De úgy-e, hogy Bartók is, Kodály is márkák az európai szellemi piacon, mert mertek és tudtak minmagunk lenni a muzsikában, nem az európai zene hűséges kérőzői. Nem is annyira a Hortobágyon vagy régi századok magyarságát őrző fóliánsok között, mint inkább külföldiek körében tanultam meg, hogyha őszintén és nyugodtan magyarokként viszonyulunk a nem-magyarokhoz, tudomásul vesznek és letté hagynak, különben pedig megvetnek és szabadulni szeretnének tőlünk. Arra is ők tanítottak meg, hogy fagyöngyéletet élő, parazita népekre nincs szükségük, önmagukkal szolgáló népekre ellenben égetően nagy szükségük van.

Ezek voltak azok a tények, amelyeket vallatóra fogtam akkor, mikor engem is vallatóra fogtak mások.

Természetes rendszerből filozófia felé.

Akkor kezdtek vallatóra fogni mások, mikor *professzor* lettem, *magántanár* a debreceni egyetemen, az iskola nevelőmunkájának pedagógiai tárgyköréből. Diákkoromban *tanultam élni.* Tanár, cserkésztiszt, szerkesztő, előadó, szónok, titkár, elnök, író és nemzetközi bizottsági tag koromban *éltem.* Most már *elméleti tudatosításával lettem adósa annak, hogy élek,* sőt élünk. Hiszen az egyetemre professzor és deák egyaránt azért jönnek, hogy tudatosuljon, magátólértődöttségből problematikussá váljék számukra az élet ténye. Rövidebben kifejezve és esetünkre szorítkozva: a filozopterek és professzoraik filozófiáért jönnek a bölcsészeti fakultásra.

A nevelés egyetemes előfeltételei.

Miután történetesen a nevelésről volt szó, az első kérdést így kellett vele szembe szegezni: lehetséges-e a nevelés? Azért kellett ezt a kérdést felvetni, mert három okból nem látszott magától értődőnek rája egy természetszerűleg igenlő válasz. A *közgyakorlat* például inkább az ellenkezőjét mutatta, negatív eredmények szomorú tömegével. A *tudományos munka* egyre világosabban derítette ki az egyén lelkéről, hogy autonóm, tehát a nevelői ráhatással szemben is az; a gyermek is hovatovább mindinkább ellenálló matériának bizonyult, egyre kevesebbet beszéltek már viasz gyanánt formálható egyéniségéről, valamint arról is, hogy a lelke tiszta fehér lap, amelyre a nevelő tetszésszerinti szövegeket írhat. Végül maga a *filozófia* sem tudott végeredményben mitévő lenni a neveléssel, zavartan ürgette-forgatta, nem lelte helyét, hol ide tette, hol amoda; maga a neveléstudomány sem ment, ha őszinték akarunk lenni, egészen komoly tudomány számba, inkább csak úgynevezett segédtudományainak sajátszerű konglomerátuma volt. Az első megállapításunk ezek után csak az lehetett, hogy a nevelésnek — még ha egyszer ki is derülne, hogy lehetséges — egyelőre hiányoznak róla való gondolkozásunkban az előfeltételei.

A tapasztalattal hamar végezhettünk. Akármilyen szomorú esetek akármekkora nagy száma nem bizonyíthatja azt, hogy a nevelés nem lehetséges. Legfeljebb annyit mondhat, hogy a megfigyelőnek nem volt alkalma ellenkező tapasztalatokra. Azonkívül nem is kérdezhetem a tapasztalattól, hogy lehetséges-e valami, amiről jó szerint nem tudom, hogy valójában micsoda. Már pedig, ha filozófiai szempontból bizonytalan: mit tartsak nevelésnek (s azt állítottam az imént, hogy az), akkor nem kérdezhetek olyasmit: van-e valami, amivel nem is vagyok tisztában, micsoda. Filozófiailag viszont nem vizsgálhattuk azt a valamit, aminek nézetünk szerint még az előfeltételei is hiányoznak.

Nem maradt más választásunk, az autonóm egyént kellett megfigyelnünk pontosabban. Még pedig — mivel megnyugtató eredményhez egyébképen nem lehetett jutnunk — olyan formában kellett ezt a megfigyelést megejtenünk, hogy a nevelés előfeltételei filozófiai szempontból is megteremtődhessenek. A filozófiai propaideutika kérdéseit kellett az auto-

nóm egyénnek szegeznünk, hogy igenlő válaszok esetén a nevelés lehetőségét filozófiailag is állíthassuk. Ezek a kérdések így hangzottak: lehetséges-e a nevelés lélektanilag és logikai szempontból?

A két kérdés kissé naívnak tűnhetik fel, hiszen mind a kettőt régen megválaszolta már gyakorlat és elmélet, még pedig igennel. Mindazonáltal ki kellett tartanunk e szándékunk mellett, mihelyt azt állítottuk az egyénről, hogy autonóm. Hiszen ha autonóm az egyéni lélek, akkor hiába beszélünk érzelmi, értelmi és akarati nevelésről, mert az autonóm egyéni lélekre illuzórius mindenféle nevelői ráhatás, tehát sem az érzelemvilágát, sem értelmi működését, sem akaratát nem befolyásolhatom. Más oldalról viszont senki sem tagadhatja s mi sem tagadhatjuk, hogy emberek lehetnek és vannak is egymásra igen nagy hatással.

1. *A nevelés pszichológiai előfeltételei.*

Itt torkollott bele elméleti meggondolásaimba életem eddigi minden tanulsága. A tanár, a cserkész, a szerkesztő, az előadó, a szónok, a titkár, az elnök, az író és a nemzetközi bizottsági tag egyformán ugyanazt tapasztalta eddig, hogy egyik ember lelke a másik ember lelkére hathat ugyan, de csak egyféleképen: ha viszonyul hozzá, ha tehát egyik a másikhoz képest él, ha ketten tesznek egyet. Az emberi lélek autonóm, mert hiszen független maradhat ebben a viszonyulásban: a maga részét adván abba. A nevelés tehát lélektanilag lehetséges, mert egyik ember és másik ember számára a társaslelki viszonyulás lehetséges. A nevelés is csak ott, akkor, úgy és annyiban lehetséges, ahol, amikor, ahogy és amennyiben a társaslelki viszonyulások lehetségesek. Ilyen viszonyulások pedig minden valószínűség szerint az egyéni lélek valamennyi kategóriájában elképzelhetők. Ha a múltban emlegetett érzelmi, értelmi és akarati nevelés nem is látszik számunkra lehetségesnek, lehetségesnek kell lenni a társasérzelmi, értelmi és akarati, tehát a művészi, nyelvi és társadalmi nevelésnek.

Ettől kezdve a probléma a következő formát öltötte meggondolásainkban. A nevelés lehetséges, amennyiben társaspszichológiai előfeltételei megvannak. Kutatnunk kell tehát, melyek a művészi, nyelvi és társadalmi vonatkozásokban azok

a törvényszerűségek, amelyeknek érvényével nevelő és növendék egyik a másikhoz képest élhetnek, egymásra vonatkozhatnak, ketten egyet tehetnek? A társaslélektan eddigi tanulságaira támaszkodva, így kellett ezt a kérdést pontosabban feltennünk: A nyelv: jelrendszer, a művészet: jelkép-rendszer, a társadalom: tett-rendszer. Hogyan mozognak egyik és másik ember a jel-, jelkép- és tettrendszerben? Hogy ad jelt az egyik ember úgy, hogy a másik ember megértse ezt a jelt? Hogy mutatja meg jelképesen egyik ember magát úgy, hogy a másik ember a jelképben magára ismerjen? Hogy cselekszik az egyik ember úgy, hogy a másik ember a tettét elszenvedhesse? Hogy mozognak a nevelő és növendék mint egyik és másik ember a jel-, jelkép- és tettrendszerben?

2. *A nevelés logikai előfeltételei.*

Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása azt eredményezte, hogy a nevelés társaslélektani előfeltételei igenis megvannak, ennélfogva lehetősége formailag elképzelhető. Most már csak az volt a kérdéses: megvan-e a lehetősége tartalmilag, tehát logikai szempontból is. A nehézség e kérdés körül mindössze annyi volt, hogy művészi, társadalmi és nyelvi előfeltételek kutatása és megállapítása közben a formák nem egyeztek a szokásos logikai értékekkel. Hiába állapítottuk meg ugyanis és példának okáért, hogy nevelő és növendék vonatkozhatnak nyelvben egymásra, ha tovább is kitartunk a mellett a feltevésünk mellett, hogy a nyelv gondolatainknak szóban és írásban való értelmes kifejezése, tehát nevelő és növendék, élvén a nyelv lehetőségével, fogalmaikat, ítéleteiket és következtetéseiket cserélik ki egymással. Hiszen a nyelvtudomány már régóta rájött arra, hogy nem helyes a nyelvnek ez a régi időkből származó meghatározása, a szavak jelentései nem azonosak a fogalmakkal, a logikai ítéletnek és a nyelvi tőmondatnak az alanya és állítmánya is csak látszólag azonosak, voltaképen nem. Előttünk meg az vált kutatásaink során egyre nyilvánvalóbbá, hogy a fogalom, ítélet és következtetés, az egyetemes logikának ez a három „alkalmazott" logizmája, tétele és szillogizmusa épolyan szuverén, autonóm egyéni gondolkozásbeli értékek, mint maga az egyéni értelemvilág. Logikája ellenben a nyelvnek is van, sajátos logikája van a szavak jelentéseinek és

a tőmondatok alany-állítmány viszonyításának is. Az a sajátos bennök, hogy a jelentés logikájához is, az alany és állítmány viszonyításához is két ember kell. Egyik ember, aki a jelhez bizonyos jelentést fűz, miközben él e jellel és másik ember, aki az e módon adott jelt megérti. Ha ákombákom gyerekbetűkkel ez van egy darabka papirosra úgy írva, hogy mire a szöveg véget ér, a papírnak is széléig jutott a kis íródeák: eleven ember comb s a papírszelet egy magyar ember kezébe jut, az azt olvassa le a papírról, amit mi most, e könyv olvasói valamennyien. Ha angol ember olvassa ugyanezt, azt hiszi tizenegy borostyánfésűről van szó, csak a kisgyereknek elfogyott a papírja s a plurális-jel lemaradt róla.

Most már azt kellett tehát gondosan megvizsgálnunk, megvannak-e vajjon a társaslelki élet egész területén a nevelésnek a tartalmi lehetőségei, azaz van-e a jelkép-, jel- és tettrendszerben mozgásnak valami olyan logikája, amelyhez minden esetben két ember egymáshoz viszonyulása szükséges? Hogyan és mennyiben logizmák a jelkép, a jel és a tett? Milyenek a mondat, a stílus és a szokás tételes állításai? Milyen szillogizmusokat épít a társaslogikai rendszerekben-mozgás nyelvben, művészetben és társadalomban? Legvégül pedig: lehetséges-e, hogy a nevelő és növendék a társaslélek egész területén mozogva valamennyi társaslogikai értékkel élhetnek?

Meglepő eredményt szolgáltattak vizsgálódásaink. Nemcsak az derült ki apródonkint, hogy a nevelés tartalmi, tehát logikai szempontból is lehetséges, hanem közelebbről és pontosabban defineálhatókká váltak maguk ezek a tartalmak, tehát társaslogikai értékek is. Abból a már említett tényből ugyanis, hogy a nyelv, művészet és társadalom logikai értékeinek a logikájához két ember kell, tehát például bizonyos jel eme vagy ama jelentésének megértéséhez két magyar, két angol vagy két német ember szükséges, önmagától kínálkozott a feltevés, hogy *vajjon nem éppen ezek a sajátos társaslogikai értékek teszik-e a magyar embert magyarrá*, az angolt angollá és a németet némettè, satöbbi, satöbbi? Ebből a feltevésből aztán már nagyon egyszerű elmeművelet volt egy ilyen meghatározás-féle: *magyar az, akinek a jelkép-, jel- és tettrendszere, tehát művészi, nyelvi és társadalmi logizmái, tételei és szillogizmusai magyarok.*

Feladatunk e ponton bifurkálódott. Visszafelé fel kellett

vetnünk a kérdést: vajjon csak tartalmi probléma-e az, hogy valaki magyar, illetőleg nem-magyar, vagy pedig formai probléma is esetleg? Vajjon nincs-e társas-pszichológiai szempontból is eltérés a közt, ahogy két-két ember nyelvi, művészi és társadalmi formák segítségével egymáshoz viszonyul? Kiderült, hogy igenis van ilyen és pedig meglehetősen lényeges különbség. Mindenki, aki jelrendszerben mozog, megértetni, aki jelképrendszerben él, megmutatni, s aki tettrendszerben cselekszik, dokumentálni szeretné magát, ebben nincs különbség az emberek között. Ott azonban már igenis nagy az eltérés, ahogy céljukat elérni óhajtják, próbálják és szokták. Meg kellett tehát kérdeznünk azt is, azután pótlólag még, miután megelőzőleg már megkérdeztük, milyenek a művészet, nyelv és társadalom társaslélektani törvényszerűségei, hogy hát a *magyar* művészet, nyelv és társadalom társaslélektani sajátosságai vajjon milyenek? Csak e kérdésekre adott feleletekből derülhetett ki megnyugtatólag ama másik érdekes kérdésre is a válasz: lehetséges-e társaslélektani szempontból valamiféle *magyar* nevelés?

Bifurkálódott feladatunk másik fejezete várt ezután kibékítő megoldásra bennünket. Nyelvi vizsgálódásaink társaslogikai eredményei csak részben adódtak nyelvi területen. A logizma descripciója többé-kevésbbé sikerült a magyar jelentéstan határain belül. Úgyszintén levezethetők voltak, sőt csoportosíthatóknak bizonyultak a tételek, vagyis az alany-állítmány-relációk a magyar nyelvtan, a grammatika megszokott kategóriái segítségével. A logizma és tétel meghatározása azonban, valamint a nyelvi szillogizmus meghatározása és leírása már filozófiai a priori-kat igényelt. A tér, idő és oki viszony, továbbá a magyar társaslogikai ding an sich kényszerítettek bennünket egy nagyon nehéz kérdés feltételére, amelyet remegve bár, de mégis kötelességünk volt megkockáztatni. Ha a társaslogikai logizmák, tételek, szillogizmusok tér-, idő- és okiviszony-kategóriái mások a magyar ember számára, nem mindenütt egyformák a föld kerekségén s másnak bizonyul a magyar „magánvaló“ is, feltételezhetjük-e egy sajátos magyar filozófia lehetőségét? Ezt a kérdést már csak azért sem hallgattathattuk el, bátortalanságunk bármennyire is ezt óhajtotta volna inkább, mert közben kutatásaink nyomán a művészi és

társadalmi logizmák, tételek és szillogizmusok a nyelviekhez hasonlóképpen viselkedtek és azonos eredményt adtak.

3. *A nevelés filozófiai lehetősége.*

Egy sajátos magyar filozófiának még nem, de egy ilyen filozófia lehetőségének igenis a birtokában immár, megpróbáltuk ismételten felvetni a kérdést: mi hát az időközben előfeltételeiben lehetségessé vált nevelésnek, sőt magyar nevelésnek a filozófiai meghatározása? Azt, hogy viszonyulás, előre gondolhattuk, de hogy milyen természetű viszonyulás, azt még mindig nem láthattuk egész világosan. Magyar tér-, idő- és oki-viszony-kategóriái szerint azonban kontúrjai végre megmutatkoztak. A magyar „tér"-ben az „*iskola*", a nevelés tér-a-priori-ja teljes jelentésváltozást szenvedett, úgyszintén a magyar „idő"-ben az „*ifjúság*", a nevelés idő-a-priori-ja. A magyar oki-viszonyban szinte a felismerhetetlenségig mássá lett a nevelés oki-viszony-a-priori-ja, a „*módszer*" is. Magának a nevelésnek a filozófiai fogalma pedig azzal, hogy kiszabadult a „munkaközösség" börtönéből, sőt az „életközösség" láncaiból is kitépte magát, magával az exisztenciával azonosult, s csak mint annak egyik formája nyerhetett létjogosultságot. Egyelőre úgy látszott, mintha az exisztenciának, a létnek az a formája lenne, amely — valószínűleg mint e mozgás egyik változata — tettrendszerben mozog. A nevelő cselekszik, a növendék elszenvedi a tettét és ez a nevelés.

Azért hangsúlyozom, hogy csak egyelőre látszott a nevelés a tettrendszerben mozgás egyik változatának, mert valóban rövidesen korrekcióra szorult ez a felfogásunk. Azt a képet, mely így egyre következetesebben alakult ki számunkra, befejezéséhez kellett siettetnünk s e közben merültek fel szinte melléktermékekként olyan meggondolások, melyek a nevelés fogalmi jegyeit gazdagítván, meghatározását is módosították velünk. Társaspszichológiai szempontból először is bővítette velünk a megszokott kategóriák (érzelem, értelem, akarat) számát az egyéni pszichológiának egy negyedik kategóriája, az életérzéseké. Logikus volt a társaslelki megnyilvánulásokat is testi beágyazottságúaknak feltennünk. Evidens is volt, hogy az egyik ember másfajta indokolással érzi magát a másik emberhez képest jól vagy rosszul, mint egyéni autonómiája kere-

tén belül. Rosszul érzi például magát, ha a másik emberhez képest jogviszonya rendezetlen s így jogérzete labilis. Így bizonyult a jogrendszerben való mozgás a társaslélek testbe ágyazottsága, társaséletérzése kategóriájának. Innen már csak egy lépés volt, hogy a vallást viszont ne sorozzuk az érzelmek közé, mint közönségesen szokás, hanem olybá vegyük, mint a társaslélek pneumatikus, szellemi beágyazottságát, tehát transcendens életérzését. Harmadik lépésként magát a társaslelki életet feszültségi állapotnak fogjuk fel s funkcióját a két pólus (szómatikus és pneumatikus beágyazottság) közötti játéknak tekintsük. Ha a társaslélek a másik emberhez való viszonyulása közben a szómatikus beágyazottság közvetlen közelében marad, tehát a feszültség olyan természetű, hogy a testi beágyazottság ellenállása nagyobb, jogrendszerben mozog az egyik és a másik ember, ha a pneumatikus beágyazottság ellenállása erősebb, vallás-rendszerben mozognak. Egyensúlyi helyzetben jeleket váltanak, a jel a szómatikus beágyazottság felé közeledve egyre érzelmibb színeződésűvé, egyre jelképszerűbbé, a pneumatikus beágyazottság irányában egyre imperativusibb jellegűvé, egyre tett-szerűbbé válik. Így jutottunk el a hibrid-formák fogalmáig. Ezek olyankor állanak elő, ha az egyik ember és másik ember nem ugyanazon rendszerben mozognak. A technika például a jog illúziója és az illúzió joga, tehát jog és jelképrendszerben egyidejű mozgás. Erotika van jelen mindig, valahányszor az egyik ember (férfi) jelét a másik ember (nő) jelképi értelemben veszi tudomásul. A jel- és tettrendszer szimultaneitása értékrendszert eredményez, ennek világnézet a neve. Ha pedig a tettrendszerben mozgás vallásrendszerbeli mozgáshoz viszonyul, filozófia lesz belőle. A filozófia tehát nem más, mint a kultuszon, dogmán és rituson túli pneumatikus beágyazottságnak a vallásrendszere.

Ezt nyomon követő kérdésünk nagyon természetesen egy magyar világnézet lehetőségét szorgalmazta. Van-e magyar kultusz, magyar dogma, magyar ritus s van-e e sajátosan magyar statikus világképnek szómatikus beágyazottsága, vagyis magyar faj és pneumatikus beágyazottsága, azaz „magyarság", „magyar", „magyar feladat"?

A felelet meglepően hangzott. Mindez: van, de mindez: túlutal önmagán, mert statikusan nem appercipiálható. Magyar világ nincs, csak magyar élet, vagyis megint az exisztencia

maga. Ennek a tanulságnak kettős konzekvenciája lett számunkra ismét. Az egyik az, hogy a magyar világnézet önmagán túlutalón magyar filozófiát igényel, hamarább nem nyughatik meg, a másik az, hogy az egész magyar élet, éppen azért, hogy statikussá, tehát világgá ne merevedjék, a maga teljességében túlutal önmagán, tehát még csak nem is filozófiai, hanem vallásos jellegű exisztencia.

Most már a nevelés is igazán a maga helyére került. A magyar kultusz, tehát a magyar társasérzelemvilág, a magyar dogma, vagyis a magyar társasértelem nyilvánulási formái és a magyar ritus, azaz a magyar akaratvilág tettrendszere úgy viszonylanak egymáshoz, mint a nép, a szofokrácia és az ifjúság, formailag, tartalmilag pedig mint folklór, kultúra és nevelés. Multkori meghatározásunk lényegében helyesnek bizonyult, mindössze módosítanunk kellett. Nem a tettrendszerben mozgás egyik változata a nevelés, hanem maga a tettrendszerben mozgás. A társaslélek akarati funkciója a nevelés. Minden társaspszichológiai akaratnyilvánulás: nevelés. Az iskola és az ifjúság a nevelésnek csupán klasszikus helye és ideje, maga a nevelés azonban minden olyan esetben egyetlen lehetősége az exisztenciának, ha az egyik ember cselekedni kénytelen s a másik ember elszenvedni kényszerül a tettét.

A társadalmi gesztiórendszer e szerint a nevelés problémája. Akármilyen újszerűnek hat és ellentmondást provokál ez a kijelentésünk, még sem lehet ab ovo visszautasítani, ha előzetesen egyet-mást meggondolunk alaposan. Valahányszor a társadalmi formák problematikusakká válnak, valahányszor tehát a közösségi élet nem jól funkcionál, mindig reform formájában emlegetik a rendbehozatal útját-módját. A reform pedig semmi más, mint erőszakos beavatkozás egy meglevő törvényszerűség menetének az érvényébe. A reformok leglelkesebb vallója és pünkösdi gyülekezete mindig az ifjúság. Ha egy reform megvalósulófélben van, nevelni kell rá azokat, akik a fennálló kultúra érvényét magátólértődően ismerték el, idegezték be és élték eddig.

A társadalmi nevelés helye a nevelésrendszerben.

E sorok írója eddig e lefektetett természetes rendszert részletesen négy területen kísérelte meg kidolgozni. A jelrendszerben mozgást, tehát a nyelvi nevelés társaslélektani lehetőségét „*Magyar nyelvtan társaslélektani alapon*“ c. tanulmányában figyelte meg. A jelképrendszerben mozgást, vagyis a művészi nevelés társaslélektani lehetőségét „*Az irodalmi nevelés*“ c. tanulmányában. A magyar nevelés társaslogikai lehetőségét „*Magyar észjárás*“ c. könyvében kereste, s minthogy ez a könyve időben hamarabb jelent meg az irodalmi nevelésről szóló tanulmányánál, „*A könyvek lelke*“ c. könyvében, mely fentemlített tanulmányát is tartalmazza, a magyar irodalomnak már nemcsak társaslélektani, hanem társaslogikai előfeltételeit is tanulmányozta. Negyedik könyvének a puszta címe is elárulja a negyedik tanulmány tárgyává tett területet. Ez a könyv ugyanis *A magyar világnézet*-ről szól.

Ilyen előzmények után meggyőződésünk szerint nem szükséges bővebben megindokolnunk, ha ebben az ötödik kötetben a társadalmi nevelésnek, azaz magának a nevelésnek a problémáját, lehetőségét, előfeltételeit keressük és tanulmányozzuk. Beszélhetnénk ugyan még a képzőművészetekre vonatkoztatott művészi vagy a jogi vagy a vallásos nevelésről is. De a művészi nevelésről már szóltunk, az irodalmi nevelésről szólván. A szómatikus és pneumatikus beágyazottság problémái viszont bajosan volnának tárgyalhatók a társas-psziché könnyebben megfigyelhető eseteinek (relative) valamennyi tanulsága nélkül. Nevelésről sem beszélhetnénk tovább, ad infinitum úgy, hogy előzetesen mennél pontosabb definicióját megadni legalább is meg ne kísérelnénk.

A nevelés magyar előfeltételei.

Összegezzük röviden, amit a nevelésről eddig tudunk.

Mint minden nevelés, a társadalmi nevelés is *társas viszonyulás*. Az egyik ember a nevelő, a másik ember a növendék. Ezek hatnak egymásra kölcsönösen s egymásra vonatkozásuk eredménye a növekedés.

Ha a nevelő és a növendék jelrendszerben mozognak, a nevelés nyelvi, a jelképrendszerben mozgó a művészi és a tett-

rendszerben végbemenő a társadalmi nevelés. Az egyik társasértelmi, a másik társasérzelmi, a harmadik társasakarati nevelés. Ha egymásravonatkozás közben a szómatikus beágyazottság ellenálló ereje maximális, jogi, ha a pneumatikus beágyazottság ereje győz, vallásos a nevelés. A feszültség játéka szerint a szómatikus beágyazottságból kiindulva a nevelés lehet jogi, művészi, nyelvi, társadalmi és vallásos nevelés.

a) A jogi nevelés *társaspszichológiai előfeltétele* az első személynél a *függetlenség*, a művészié az *őszinteség*, a nyelvié a *világosság*, a társadalmié a *szabadság*, a vallásosé a *hitbizonyosság*. Az őszinteség az első személyben, a világosság a második személyben, a szabadság kölcsönösen mind a kettőben adott. Ha az első személy őszinte, úgy mutatja meg magát a jelkép egyetemes jelentésében, hogy a második személy önmagára ismer s ennek következménye a siker. Ha a második személy felfogja az első személy adta jel egyetlen jelentését, bekövetkezik a megértés. Ha az első személy úgy cselekszik, hogy tettét a második személy elszenvedheti, mindketten megőrizték szabadságukat. A második személynél a *siker* a művészet, az *érvény* a tudomány, a *familiaritás* a társadalompszichológiai előfeltételek.

b) Társaslogikai feltételek. Ha a vonatkozások *logizmáit*, amilyenek a jelkép, jel és tett, olyanformán hangoljuk közös alaphangra, mint ahogy a magyar népdalokat közös „g" záróhangra hozták, az öt logizma sorrend szerint így alakul. Társaslogikailag a függetlenség kritériuma a vox (ha mind a két félnek „szava" van, semmi döntés sem történik róla-nélküle). Az őszinteségé a vox humana, az érvényé a szó, a szabadságé a „jó szó", a hitbizonyosságé a „Wort", az „ige". Ezek mind transcendensek. A függetlenségét a földön, a hitbizonyosságét az érzékfeletti világban semmi megfoghatóság és megmagyarázhatóság nem garantálja. De ugyanilyen titok fedi azt is, miért és hogy jelenti a szó a jel egyetlen jelentését, miért és hogyan jelképezi a jelkép a jel mélyén rejlő egyetemes jelentést, hogyan cselekedhetik az egyik ember kibírhatóan és miért tűri el a másik ember ezt a beavatkozást az életébe úgy, hogy mégis szabadnak érzik magukat. A transcendens vonás a tételek állításainak és a szillogizmusok tér-, idő- és okviszony kategóriáinak a mélyén is ott rejtőzik. A *tételek* transcendens természetét relatív voltuk mutatja. Minden tétel mellérendelő,

egyik a másikhoz képest elvén épül, a köztük lévő reláció van állítva, nem egyik vagy a másik. A jogi tétel [mi (én és te) függetlenek vagyunk] csak akkor állhat meg, ha a te függetlenséged garanciája én vagyok, az én függetlenségem garanciája pedig te vagy. A nyelvi tétel: én jelt adok, hogy te megérts, megint csak akkor érvényes, ha a szubjektum-prédikátum viszony mélyén mindig hozzád képest szerepelek én. Tehát a tagolatlan képzetet a magam tudásához képest, de mindig a te jólértesültséged fokához mérten tagolom. Mindaddig mellérendelést, mondatformát, állítmányt, ígét, viszonyt, képet használok, míg a mondanivalóm új neked és lehetőleg mennél tovább kifejezem nyelvileg a tér és időbeli összetartozás jelét. Mihelyt azonban értheted, mit akarok mondani, azonnal segítségedre sietek nyelvileg is, hogy a képzeleted számára időben kiteregetett tartalom lehetőleg és mennél gyorsabban egyetlen fogalom képanyagaként olvadhasson egybe s váljon értelmed világában érvényes „igaz"-zá. Mert csak így állíthatom fel érvényesen a nyelvi tételt: te megértesz engem. A művészi tétel állítása is relatív: én szolidáris vagyok veled, mert csak a szolidaritásom őszinteségéhez mérten ismerhetsz magadra te, magam megmutatása csak ehhez képest sikerülhet. A társadalmi tétel: én is, te is, kettőn áll a vásár, szintén relatív állítás, hiszen a szabadság záloga kölcsönös, az én tettem csak akkor elviselhető, ha te valóban el is szenveded, te viszont csak akkor szenvedheted el, ha én elviselhető tettet cselekszem. Egymáshoz képest lehetünk szabadok. A vallás tételében az a transcendens vonás, hogy a pap bizonyságtételét a laikus csak azzal fogadhatja el, ha maga is pappá válik, ennek meg csupán az az egyetlen záloga, ha az ő laikusa az ő továbbadott bizonyságtételét szintén sikeresen adja tovább (az is pappá válik, annak a laikusa is pappá válik ad infinitum). A *szillogizmusok* tér, idő, oki viszony kategóriái rendre mind transcendensek. A függetlenség mindenütt és mindig megnyugtatóan testi, a művészi őszinteség öröme folytonosan és telítetten egyetemes: szabályos és mégis változatos. Az érvényben az a transcendens, hogy itt és most aktuálissá váltál számomra és küzdök érted, véled. A szabadság a határtalanban és az időtlenben megmagyarázhatatlan csoda. A hitbizonyosság szerint az Ő szuverénitása a mennyben és az ítélet napján üdvösség vagy kárhozat számunkra.

c) Ilyen társaspszichológiai és társaslogikai előfeltételek mellett a nevelésnek is, mint minden egyéb társasviszonyulásnak *filozófiai lehetősége* maga a létezés, az exisztencia. Nincs külön nevelés, csak exisztencia van s annak egyik megnyilvánulása lehet nevelés is. Csak az a nevelés lehetséges tehát, amely élet-halál kérdése, vérre megy és adottságai közben egyetlen megoldási lehetőség, kockázataival is egyedüli modus vivendi.

A jelrendszer, a nyelv, a tudomány filozófiai lehetősége is az exisztencia, az összes egyetlen jelentés értelme és érvénye ez: az ember az univerzumban sub specie aeternitatis létező, az igaz. A jelképrendszer, a művészet szimbolisztikájában ugyancsak ezért a lét örök aktuális emberi formája, a szép. A létező, és a létezés formája mellett maga a létezés, az exisztencia nyilvánul mint tettrendszer, társadalom s benne, mint egyik lehetőség, a nevelés, a jó.

Ez a lét a mi létünk, emberéké. Az én és a te léte. Én és te létezők vagyunk. Vagyunk: akárcsak a nyelvi mondatban az állítmány: maga is reláció, az Én és a Te relációja. Csak Én és Te lehetünk létező, mert a létezés is reláció, egyik ember viszonyulása a másikhoz. Minden létező egy másikhoz képest van. Az exisztencia is transcendens tehát. Nevelésről lévén szó, azért fontos ezt hangsúlyozni, mert az így felfogott lét nem megmagyarázható. A nevelésnek sem az tehát a célja, hogy magyarázza a magyarázhatatlant. A lét megfoghatatlan, csodálatos s a nevelésnek erre kell irányulnia. A nevelés igazi létformája a Csodálatos Élet, mert csak ilyen élet lehet szabad. Az ember az univerzumban határtalan, a létezés pedig sub specie aeternitatis időtlen, ezért megmagyarázhatatlan csodálatos szabadság az, hogy élünk, Én és Te, az univerzumban sub specie aeternitatis létezők. Szabadságunktól foszt meg az, aki a határtalannak határt vet, az időtlent méri, a megfoghatatlant megfoghatónak magyarázza.

A magyar nevelés lehetősége.

A nevelés a tettrendszerben megy végbe, az egyik és másik ember társadalmi egymásra vonatkozása. Az egyik ember, a nevelő cselekszik és tettét a másik ember, a növendék, elszenvedi. Társaslélektani előfeltétele a szabadság. Társaslogikai logizmája a „jó szó", a tett, transcendens gyökerű, mert meg-

foghatatlan a hatása. Ha valaki hátbavág, lehet, hogy elmosolyodom, de az is lehet, hogy megsértődöm miatta, vagy megtorlom. *A tett transcendens voltából* folyik a beavatkozás, a cselekedet mély tisztelete és pietása. A magyar ember nem szeret cselekedni, mert ösztönösen érzi, hogy a tett konzekvenciái kiszámíthatatlanok. Halogatja a beavatkozást, míg teheti. Ha azonban elkerülhetetlennek érzi, akkor természetesnek veszi és siet túlesni rajta. Respektus érzik ezen a magatartáson a másik ember felé, akit komolyan kell venni akkor is, ha gyerek, akkor is, ha őrült. (Keleten az őrülteket tisztelni szokás.) Még inkább tisztelni kell a másik embert, ha öreg vagy ha úr. Nem szabad tegeznem, viszont ő letegezhet. Az idegent is tisztelem, mert nem tudhatom, kiféle-miféle. A vándort és a koldust is. Elébe megyek a másik embernek. Megtanulom a nyelvét, a magamét nem erőltetem rá. Nem önérzet és önbizalom hiánya ez, hanem hitelnyújtás az új, az ismeretlen, a mással szemben, ugyanekkor annak a tudata, hogy magamat ismerem és magam elégtelen voltát már megtapasztaltam. A feladat végtelenségéhez önmagam végességének a viszonyításából is van benne valami.

A társadalom *tételes állítása a mellérendelés:* én is, te is, kettőn áll a vásár, csak akkor képzelhető el a magyar észjárás szerint, ha az „egyik a másikhoz képest" elve transcendensül ugyan, de adva, sőt garantálva van. Ez csak egy esetben lehetséges: *családi alapon.* A szülők és gyermekek, a gyermekek és szülők és a testvérek cselekedhetnek egyik a másikhoz képest *szabadságra,* tehát elszenvedhető tetteket, mások nem. Magyar észjárás szerint ez azért lehetséges, mert a családtag „szenvedése" voltaképpen cselekvés. Magyar észjárás szerint nincs is szenvedő alak, *a magyar grammatika nem ismeri a passzívumi formát.* Ilyen észjárás számára a másik ember, tehát apánk, anyánk, nénénk, húgunk, öcsénk, bátyánk, fiúnk, leányunk nem a *kollektívum.* Nem is a *szocietás.* Hozzá vonatkozásunk nem *altruizmus,* tőle idegenkedésünk nem *egoizmus.* Vele való küzdelmünk nem *osztályharc.* Ellentétes pólusa nem *individualizmus.* A másik ember bennem van, vagy belőlem hiányzik. Ha megvan bennem, a tettem *szolgálat,* tehát elviselhető. Ha megvan bennem, belőle meg hiányzik, a tettem *áldozat,* és ez a plusz helyreállíthatja köztünk a megbillent társadalmi alapviszonyt. Ha bennem megvan, benne meg nem lehet meg (például gyerek, gyönge, öreg, beteg), akkor a tettem *szeretet* s megint lehetsé-

ges társadalmi viszonyulás kettőnk között. E szerint az észjárás szerint nem lehet *életközösséggel* nevelni, mert az tartalom, maga a tett pedig, a viszonyulás: forma, s a tartalom megléte még nem garantálja a potenciát, a tetté váláshoz szükséges áramló erőt. *Karitászra* sem lehet nevelni, mert a tettemmel nem tartozom Én s az nem dukál Neked. A soll és a haben nem társadalmi, hanem jogi fogalmak. Még kevésbbé lehet *kommunizmusra* nevelni, mert az éppen olyan üres és erőtlen forma, mint amilyen merő és tehetetlen tartalom az életközösség. Doktrina csak, amelynek valósággyökere nincs.

A tettrendszer tér-, idő- és okiviszony kategóriái szerint a magyar ember cselekedetei *nyugodtak*. Elférünk (a határtalanságban) és ráérünk (az időtlenségben) csudamódon (a cselekvő és szenvedő magyar a reális valóság fölött lebeg és hipp-hopp, ott terem, ahol akar). Ez kölcsönzi tetteinek a takarosságot, ökonómiát és a méltóságot, ezért az a benyomásuk másoknak róla, hogy született úr. A határtalanban még csak magyarnak sem érzi magát, hanem egyformán ember ő és másokat is emberszámba vesz. Egynyelvű, ritkán tanulja meg egy másik nyelv grammatikáját, de a másik ember iránti gavallériából szívesen használja az idegen szót. (Neki mindegy, jel, jel, a másik meg könnyebben megérti így.) A kisebbségi elv alapján áll, a kisebbségnek nincs ereje, módja, alkalma, képessége arra, hogy magát dokumentálja, a többség kötelessége vigyázni rá, hogy a kisebbség meg ne rövidüljön. Az időtlenben az aktivitás a pillanatnál rövidebb idő alatt megy végbe, mint huszárattak, bravúr vagy virtus, a passzivitás kivárhatatlanul hosszú ideig is elbírható, mint passzív rezisztencia vagy egyszerű várni és tűrni tudás. Egyik fajta idő sem mérhető. A megfoghatatlanban az idő egymás után telő részeiben az univerzum atomjai nem causa-effectusként változnak, hanem csak antecedens és consequens egyik a másikhoz képest. Nem lehet tehát módszeresen eljárni, csak vigyázva és magától értődően. Lesz, ahogy lesz. Nem lehet ebben a rendszerben sem idomítania, sem formálnia a nevelőnek a növendéket. Még példát sem adhat, mert abból, hogy ma valami sikerült, nem következik, hogy holnap is sikerülni fog, s az, hogy valami tegnap hogy történt, nem tanulságos, mert nem bizonyos, hogy ma is, holnap is ugyanúgy fog ismétlődni. Csak a szabadság van nevelő hatással, ha minden ember mint egyén maga cselekszik,

de a család cselekedetrendszerében. Ezáltal az ökonomikus akarás ethikai akarássá lesz és magasrendű társadalmi viszonyulás áll be, nevezetesen „kedv“ és „kötelesség“ egybe fognak esni. Egyéb előnyök is származnak ebből a viszonyulásból. Jogilag az Én nem hányja magát (megtalálja helyét „a nap alatt“), nem hangsúlyozza túl magát érzelmileg (nem él hypomániás felhangoltságban, sem depressziós hangulatban), nem diktátorkodik, nem akar szuggesztíve hatni, sem a háttérben nem kormányoz „érvényes“ jelrendszerében. Másrészt a Te jelentőségedet is a maga valóságában veszi tudomásul. Jogilag nem fosztja ki mediumitásodat, érzelmileg nem akar a szívedre hatni, értelmileg nem persuadeál. Magában a tettrendszerben mozogva az Én nem l'art pour l'art módjára „alanyi“ és Veled szemben nem tendenciózusan „tárgyias“.

II.

A nevelés a priori-jai

AZ ISKOLA MINT A NEVELÉS KLASSZIKUS TERE.

1.

Az iskolai nevelés kollektív nevelés azon egyszerű okból, hogy nem is lehet egyéb. Az egyéni nevelés a magántanítás feladata és egyben lehetősége. *A pedagógiai gondolkozás* ezt a kétféle lehetőséget iparkodott is minden időben megkülönböztetni, legfeljebb talán mindmáig nem elég élesen és elhatározottan. A *pedagógiai gyakorlatról* már nem állíthatnók ugyanezt, ugyanilyen jó lélekkel. Gyakorlati téren, valahányszor osztálytanításról beszélünk, mindannyiszor tömegtanítást szoktunk emlegetni s ennek veszedelme ellen gyógyszerként vagy ellenméreg gyanánt legfeljebb csak azt hangsúlyozzuk, hogy a nevelőnek meg kell birkóznia a nehézségekkel s egyénileg kell foglalkoznia tanítványaival. Könnyű belátnunk, hogy miért. Az osztály, mint egység, tömeg gyanánt ül a padokban a tanár előtt, sőt a tanárral szemben, de természetszerűleg egyénekből verődött össze. Hol a tömeget látjuk, hol az egyéneket. Alaptévedésünk onnan ered, hogyha az egyént látjuk, az egyéni nevelés lehetőségére gondolunk, ha a tömeget, természetszerűleg képzik meg előttünk a tömegnevelésnek ritkábban a lehetősége, gyakrabban a kényszerűsége. A kollektív nevelés adottságait ellenben legfeljebb úgy látjuk magunk előtt, mint az egyén beillesztését a közösségbe, vagy a tömeg megrendszabályozását. A valóság pedig — ezzel szemben — az, hogy a kollektív nevelés adottsága és lehetősége nem az egyénben van, nem is a tömegben, hanem a kettőnek a relációjában. Az egyéni

lélek formai és tartalmi elemei csak részben egyéniek, részben pedig azért olyanok, amilyenek, mert az egyén születésétől kezdve egy pillanatig és egy pillanatra sem volt csak egyén, hanem kezdettől fogva már tagja volt, és azóta mindig tagja az emberi közösségnek. Lelki tartalmai és formái ennek megfelelőképpen csak részben lelkiek, részben pedig társaslelkiek. Az értelem, érzelem és akaratvilága lehet spontán, autonóm, szuverén (az is!) közértelmi, közérzelmi és közakarati lelki mozzanatai ellenben mindig és ab ovo a másik emberhez képest és a másik embert feltételezve: relatívek. A nyelv, a művészet és a társadalom az a háromféle tartalom és forma, amely az értő, érző és akaró emberi lélekben azért fejlődött, sőt csak azért fejlődhetett ki, mert az ember zóon politikon, társas lény.

Az iskolai nevelés tárgya ma még mindig inkább az individuum, az egyén értelmi, érzelmi és akaratvilága. Az akarat neveléséről szóló fejezetei a pedagógiának p. o. még mindig ösztönről, figyelésről és kifáradásról, egyéniségről, temperamentumról, jellemről és ezek neveléséről vagy nevelhetőségéről szólanak. Pedig ezek mind csak közvetve nevelhetők — a kollektívumban, hiszen maga a nevelés is kollektív mozzanat. Az akarati nevelés keretein belül maradva tehát: jellemnevelés csak társadalmi nevelés útján lehetséges. Nem célunk azt fejtegetni, hogy egyáltalában-e, de az iskolában, a kollektív nevelésnek a klasszikus helyén, utopisztikus cselekedet, az egyéni akarat nevelése másképpen, mint társasakarati neveléssel.

Nem győzzük eleget hangsúlyozni, hogy „társasakarat" alatt nem a „tömeglélek akaratát" értjük. Olyan is van, annak a hatása is érezhető az iskolában igen gyakran, de éppen azért válik igen terhes tényezővé, mert a legtöbb osztály mindvégig megmarad tömegnek s nem nevelődik társadalommá (nem utolsósorban éppen a társadalomnevelés fogyatékos vagy ad hoc-szerű vagy ügyefogyott módja és mértéke következtében). A „társasakarat" formája és tartalma az egyénben van, az osztálykollektívum minden egyes tagjának a lelkében különkülön, s képessé teszi az egyént, hogy a „közt" is „akarja", nemcsak az „Én"-t. Ez a társasakarat akkor is megvan az egyénben, ha nem részesül iskolai nevelésben. Éppen úgy megvan benne, mint a nyelv. Legfeljebb mind a kettő úgy él és hat szegény lélekben, mint reflex vagy szokás. Az iskolai nevelő ráhatás nem is igen tehet egyebet, mint hogy folytatja, jó

irányba tereli és jó végre viszi a már eddig is (utcán, családban, alsófokú iskolákban) érvényesült nevelő hatásokat.

2.

Miben állhat ez az iskolai nevelő hatás? Az iskola és iskolánkívüli hatás úgy viszonylanak egymáshoz, mint a védőoltás a fertőzéshez. A védőoltás nem egyéb, mint kedvező körülmények között végbement fertőzés. Az iskola társasakarati nevelése ebben az aránypárban nem lehet sem más valami, sem több, mint a társadalmi alapviszony megteremtése a maga tisztaságában. A kinti társadalomban is ugyanez az alapviszony van ugyan érvényben, — de nem elég „steril" kísérő körülmények között.

A társasértelmi, azaz nyelvi nevelés egyetlen tanulsága is egy ilyen alapviszonyból folyik. A nyelvi alapviszony ez: a beszélő beszél, hogy a hallgató megértse. Ennek az alapviszonynak az eredménye a nyelv, a kollektívum jelrendszere. Ebbe a jelrendszerbe kell beleilleszkedni az egyéni nyelvnek, ha megértésre számít. A nyelvi nevelés akkor érte el a célját, ha ez a beilleszkedés minden egyénnél megtörténik. Igen, de a nyelvi alapviszonynak van egy másik tanulsága is (s ez a másik tanulság mutatja a tömegnevelés és a kollektív nevelés közötti nagy különbséget a maga szakadékos mélységében). Ez a másik tanulság az, hogy a legmagasabbrendű nyelv nem akkor keletkezik, ha az egyéni nyelv beilleszkedése a köznyelvbe konvencionális, mert akkor ennek a beilleszkedésnek az eredménye frázis (legjobb esetben a „kereskedelmi levelezés" stereotyp fordulatkincse), hanem akkor, ha az egyén nyelvében a közösség jelrendszere jelképrendszerré specializálódik, mert ez a fajta nyelv adja a mindenkori egyéni „stílus"-t. (Ezt a tényt fedezte fel Kosztolányi Dezső, mikor megállapította, hogy a költők rossz stiliszták. Haboznak, külön értelmezését adják a szavaknak s kínosan keresik az egyetlen helyes és megfelelő kifejezést esetről-esetre és mindvégig.)

Ad analogiam (hiszen az emberi lélek egységes és kategóriákra osztottsága csak módszeres eljárás eredménye s természetesen fikció csupán) a társadalmi nevelésnek is egy ilyen alapviszony az egyetlen formája. A beszélő és hallgató személy helyébe a cselekvő és szenvedő személy lép. A társadalom

magja vagy őssejtje mindig ez a kettő: én és a másik ember. De ez az *én* folyton változik s nem azonos az egyénnel (hiszen az egyén beszéd közben sem mindig a beszélővel volt azonos). Az én mindig az, aki cselekszik. Te, az mindig a másik ember, aki elszenvedi a cselekvő én cselekedetének a hatását. Még mindig ad analogiam, ennek az alapviszonynak az eredménye a társadalom, vagyis a kollektívum szokásrendszere. Ebbe a szokásrendszerbe kell beleilleszkednie az én-nek, ha nem akar társadalmon kívüli életformák közt elszigetelődni. A társadalmi nevelés akkor érte el a célját, ha ez a beilleszkedés a kollektívum minden egyes tagja részéről végbement. Igen, de itt is van egy másik tanulság, s ez sem megöli, de kivirágoztatja az egyént itt is. Legmagasabbrendű társadalom akkor jön létre az egyén lelkében, ha ökonómiai akarása etikai akarássá lesz, vagyis „kötelességét" „kedvvel" végzi.

Nyelvi téren a jelentésnek épúgy eszménye az igaz, mint társadalmi téren a cselekedet értékének a jó. Az egyéni stílus mindig az igaz felé tör, az egyéni kedv pedig a jó irányába igyekszik lendülni. A konvencionális és stereotyp köznyelv és ökonómiai értelemben „hasznos" szokásrendszer ezt a törekvést nem ismeri, hanem a meglévő formákat tartja ideálisan igaznak. vagy jónak. A társaslelki nevelésnek éppen az a célja, hogy az egyénnek ezeket a törekvéseit a kollektív formák medrébe terelje és mozgassa s az egyéni „stílust" és „kedvet" megóvja a bizarrság negatívumainak a veszedelmétől.

3.

Új kérdésként hangzik felénk a módszer „hogyan"-ja. A közgyakorlat minden terén a szoktatás-t alkalmazza. Helyezzük bele a nevelendő egyént, a növendéket a nyelv jelrendszerébe vagy a társadalom szokásrendszerébe s ezzel bírjuk rá, hogy a rendszerekben mennél előbb „viselkedni" legyen kénytelen. Nyelvi téren előadunk a növendékeknek és olvastatjuk őket előbb, majd előadatunk és fogalmaztatunk velük. Társadalmi tekintetben — különösen újabban — társadalommá szervezzük őket. Ez iskolatársadalmak között napjainkban a cserkészmozgalom a legnépszerűbb, talán azért is, mert legkevésbbé egyoldalú. (Az Ifjúsági Vöröskereszt módszere és célkitűzése például jóval szűkebb területre szorítkozik.)

Nem célunk az iskolatársadalmak bírálata, egyetlen aggályunk van valamennyivel szemben s ez az, hogy nem formális értelemben, hanem tartalmában próbál nevelő hatású lenni. Kétségtelen és örvendetes nevelő hatásuk szokott is mutatkozni, de csak azért, mert gyakorlatban tartalom és forma elválaszthatatlanok s a társadalmi tartalom föltétlenül kifejti egyúttal formális nevelő hatását is. Egy-egy cserkésztábor társadalmi élete azonkívül eléggé nagyvonalú és primitív is, tehát sokkal tanulságosabban hasonlít a társadalmi alapviszonyhoz, mint a növendék otthoni bonyolultabb társadalmi élete, tehát formális képzőereje is természetszerűleg nagyobb. Mindössze egy hibája van, de az kiküszöbölhetetlen: nem azonos az osztállyal, az iskolai nevelés társadalmilag is egyedül elképzelhető és lehetséges kollektív egységével. Az iskola társadalma tehát már indulásnál törést szenvedett, a cserkészek izolálódtak a nem-cserkészektől. Ugyanez a veszedelme a munkaiskolának is, mihelyt az együttdolgozás gyümölcse, az „eredmény", mint tartalom is szerepel és súllyal esik a latba. Idegen nyelvi órákon lehet legtanulságosabban megfigyelni, hogy maradnak el apródonkint a konverzációból az „elégségesek" csak azért, mert a beszéd tisztán formális alapviszonya mellett (én, a beszélő, beszélek, hogy te, a közönségem, megértsd) a „nyelvkészség" és beszédbeli könnyedség tartalmi eleme óhatatlanul külön hangsúlyt kap és nem lehet többé kiküszöbölni.

Az iskolai társadalmi nevelés közben tehát nem kialakul egy társadalom, hanem csak nyilvánvalóvá lesz, megvilágosodik, tudatosul. Hiszen a társadalom már megelőzőleg kétszeresen is adva van. A növendék születése óta társaslény és az osztályban sem kell ezt a mivoltát visszafojtania vagy megtagadnia, hiszen az osztály épúgy társaság, mint azok a közösségek, amelyeknek a növendék addig tagja volt. Az iskolai társadalom egyetlen feladata: tiszta helyzetet teremteni, mert az eddigi társadalom nem valószínű, hogy „iskolapélda" volt.

A társadalom alapképlete, láttuk már, hogy ez: én cselekszem, te elszenveded. Első pillanatban ez rendkívül egyszerű, szinte magátólértődő ténynek tetszik, majdnem érthetetlennek a sürgős igény, hogy történjék már valami nevelő hatás is. Hiszen úgyis történik!...

Pedig az esetek 90%-ában nem tiszta formájában él a tár-

sadalmi alapviszony. Ha maguk szabadjára alakulnak ki a relációk, két nagy veszedelem fenyeget.

Először is az osztály minden egyes tagja úgy érzi, hogy nem az az én, aki cselekszik, hanem változatlanul és mindörökké én vagyok én. (Kiki sajátmaga az én, tekintet nélkül arra, cselekszik-e ez az én, vagy szenved.)

Miután pedig a szokásrendszerben csak az maradhat én, aki cselekszik, az egyének sértetlen éntudata egymástól független, autochton cselekedeteket termel és visszautasítja a másik ember cselekedetének az elszenvedését. Ez az *anarchia* veszedelme.

A másik veszedelem a nevelő és növendék szerepének a kettőssége. Az osztályban positione, helyzeténél fogva a nevelő a legaktívabb vagy legaktívabbnak látszó személy. Egy permanenciában élő én, aki mindig cselekszik. Következésképpen az osztály, a növendékek minden egyes „individuuma" külön-külön és együttvéve egy permanens te, akinek egyetlen lehetősége elszenvedni a vezető én cselekedeteit. Ez a *diktatúra* veszedelme, mégpedig mind a két formája szerint, mert a vége ennek a diktatúrának is *lázadás* és *forradalom:* a szenvedő fél megúnja és lerázza nyakáról a túltengő zsarnokot.

A társadalmi nevelés feladata ezeknek a veszedelmeknek a lehető kiküszöbölése. Ezt pedig csak úgy érheti el, ha kedvet támaszt a kollektívum tagjaiban olyan társadalomra, amelyben a cselekvő egyik ember cselekedete ideálisan jó hatású a szenvedő másik emberre nézve.

Külön kérdés: hogy töltheti be ezt a feladatot az iskolai közösség. Hiszen, amint láttuk, olyan nagyok a kezdeti nehézségek, hogy szinte csodával határos, hogy s mint szerveződik társadalommá egy-egy osztály tömege, sőt „hordája".

4.

A leggorombább hibát az olyan nevelő követi el az önmagában adott kis társadalom ellen, aki tartalmi elemekkel próbálja a gyermeket társadalmi lényekké nevelni. Azért nem győzzük ezt a hibalehetőséget eleget hangsúlyozni, mert amilyen goromba vétség, épp olyan gyakori is, mégpedig a nevelés úgyszólván valamennyi területrészletén. Pedig nevelni csak a formális elemek képesek, mert csak a formális elemek

pszichológiai jellegűek. Mint ahogy nem az emlékezetből lejátszott zenedarabok száma és tartalma nevel zenésszé (legfeljebb közvetve, az elválaszthatatlan formális elemek képzőereje segítségével), épúgy nem válik senki társadalmi lénnyé azáltal, hogy belehelyeztem a társadalomba és egy kész programmot daráltatok le vele, mintha csak egy műkedvelő előadás valamelyik szerepe volna. (Ebben az esetben is leszámítandó természetesen a tartalomban egyidejűleg adott formális elem képzőereje.) Ettől a veszedelemtől csak a legerősebb és legintenzívebb valóságérzés és valóságtisztelet menthet meg bennünket, mert másképpen nem érezhetjük meg és nem vehetjük tudomásul az elemi tényt, hogy az osztályt nem kell társadalommá szervezni, hiszen úgy, ahogy van, már társadalom. Az egyik ember és a másik ember százféle változatban adva van benne s mihelyt egy vagy több valaki cselekszik, tettét egy vagy több más valakinek minden bizonnyal el kell szenvednie is.

Éppen ezért nem lehet más gondunk, mint megfigyelnünk, mikor jó és mikor rossz egy-egy ilyen társadalomalkotó cselekedet.

5.

Könnyűnek látszik a felelet erre a kérdésre. Egy cselekedet akkor jó, ha etikailag, erkölcsi szempontból jó. Ez igaz, de esetünkben fel nem használható, mert a cselekedeteknek mindig a tartalma jó etikai megítélés szerint. Tovább kell tehát kérdeznünk, milyen egy etikailag értékes, tehát jó cselekedet a formája szerint?

Egyet-mást már tudunk az ilyen cselekedetről. Legfontosabb tudnivalónk az róla, hogy társadalomépítő erejű. Nem irányulhat tehát reám, magamra, a társadalom egyik tagjára, hanem mindig a másik emberre, a második személyre, a szenvedő félre, reád irányul, téged tárgyaz. Az is egészen természetes, hogy épít, szaporít, gazdagít téged, mert csak így és csak ez lehet az egyetlen garanciája, hogy te, te másik ember, hajlandó vagy erre a közösségre. Ha a te passzivitásod negatív természetű kellene hogy legyen, semmi valószínűsége nem lenne annak, hogy a cselekedetem társadalomalkotó jellegű. Formai szempontból tehát az a cselekedet jó, amelyben az első személy kiszolgálja a második személyt. Az első személyre nézve a cselekedet mindig szolgálat. Ha azt akarom, hogy az osztály ne

tömegként üljön a padokban, olyan helyzetet kell teremtenem (helyesebben minden árat meg kell adnom azért, hogy olyan helyzet álljon elő), amelyben a cselekvő személy szolgál.

De mivel szolgálhat az első személy, vetődik fel a stereotyp kérdés, akárcsak valami boltban a kereskedő ajkán: mivel szolgálhatok? — És rögtön kész a stereotyp válasz: természetesen önmagával. Mivel is gazdagíthatná egyik ember a másik embert, ha nem önmaga valamilyen értelmű állagából szaporítja amannak az állagát. Ez megint így igaz, de megint csak tartalmilag igaz így. És talán ez a nevelési jószándék kövezi legszívósabb kitartással a pokolhoz vezető utat. Egyebet sem teszünk az iskolában, mint adjuk, adjuk, adjuk, konokul önmagunkat, különösen mi, nevelők, tömjük bele a növendékeinkbe, hadd gazdagodjanak, hadd „növelődjenek" általunk. Pedig nincs igazunk. Akkor volna igazunk, ha célkitűzésünk nem akarati volna, hanem érzelmi, cselekedetünk nem társadalomépítő volna, hanem műalkotó. A mű-ben a művész valóban önmagát adja közönségének és ezzel végzi a legszebb munkát. Ezzel szemben a jó cselekedet formailag nem az első személyt adja oda, hanem a második személyt szabadítja fel. A társadalomban az első személy cselekedete következtében a második személy valamilyen ezerfélekép lehetséges módon szabaddá lesz. Ez t. i. az egyetlen passzió, amit egyik ember a másik embertől úgy elszenvedhet, hogy közben mindig társadalmat alkotnak ketten. Ha azt akarom, hogy az osztályom ne horda maradjon, hanem társadalommá nevelődjék, minden áron meg kell vásárolnom azokat az alkalmakat, amelyekben a cselekvő fél szolgálata következtében a szenvedő fél szabaddá lesz.

6.

Még mindig bennem az íze, és azt hiszem életem végéig bennem is marad, egy középiskolás diáktábor megbeszélésének, mikor délutáni futballozás előtt a fiúk megállapították az igazán fair játék szabályait. A végeredmény nem rögtönösen adódott, itt természetesen magát a vitát nincs terem a maga egészében leközölhetnem. De a végeredmény így is rendkívül érdekes és föntebbi fejtegetéseink eleven erejű illusztrációjául fölöttébb alkalmas.

A futballjátéknak nem az a célja, hogy mi győzzünk, mert

valahányszor ez a cél, mindig eldurvul a játék, hanem az, hogy ti győzzetek. Reánk azért van szükség, hogy a ti győzelmetek mentül szebb legyen. Ezért kell nekünk a ti gólotokat a lehetőségig megnehezítenünk. A mi nagyfokú lovagiasságunk és udvariasságunk segíthet titeket klasszikusan szép harci problémákhoz és elsőrangú minőségű gólhoz. Aki nálunk kapus, az nem azért okvetetlenkedik a kapuban, hogy semmi szín alatt ne rúgjatok gólt, hanem azért, hogy ne tehessétek ezt meg könnyen és olcsón, mert a potyagól nem válnék dicsőségetekre. Nagyon jó csapat is azért akarunk lenni, hogy becsületetekre szolgáljon, ha legyőztök bennünket, mert rossz összjátékú, gyönge játékosokból álló csapatot legyőzni nem volna nagy vicc.

Befejezésül hadd iktassam ide az egyik hatodik gimnazista magánvéleményét:

— Ha igazán így játszanánk, sohasem lehetne bennünket legyőzni.

Ez a megjegyzés kissé aforizmaszerűen hangzik. De epigrammatikus rövidséggel foglalja magában és fejezi ki a társadalomalkotó cselekedetek mélyén rejlő titkot. Hiába. Ezen innen nincs társadalom: szolgálnunk a másik szabadságát. A nevelő a növendékét. A növendék a nevelőét és a növendéktársakét. Futballozás, tanulás, osztályfőnöki óra közben és minden munkaközösségi alkalommal egyaránt.

Az a legérdekesebb a dologban, amire a hatodikos észrevétele különben utal is, hogy a másik ember szolgálata, tehát a szenvedő fél szabaddá tétele, egyúttal annak is egyetlen lehetősége, hogy az Én, az egyik ember, a cselekvő fél a saját szabadságát megóvhassa, szolgálhassa, érvényben tarthassa, szóval: megvalósíthassa.

AZ IFJÚSÁG MINT A NEVELÉS KLASSZIKUS IDEJE.

Gyakorlati tapasztalataink a nemzetközi ifjúságról.

A K. I. E. (= Ker. Ifjúsági Egyesületek világszövetsége) serdülők között működő munkásai világgyűlésre gyűltek össze immár másodízben. A gyűlés központi gondolatának ez a témát szánták: A serdülők helyzete a különböző népek életében. Minthogy a gondolat nagyon általános és szétágazó, már régebben különböző szakbizottságok dolgoztak csak az előkészítésén. Volt külön testnevelési és egészségügyi, jogi, vallásügyi, életpálya és kenyérkereset kérdéseivel törődő szakbizottság, egy ötödik pedig külön foglalkozott a családi, közéleti és nemzeti vonatkozásokkal. Az előkészítő-bizottság kérdőíveket bocsátott ki az egyes országok országos és serdülőmunkás titkáraihoz, abban a reményben, hogy a feleletek részletesek lesznek s új adatokkal tetézik majd meg a kíváncsi kérdéseket is, hiszen nemcsak az azokra adott válaszok érdeklik a konferenciát, hanem minden, ami a serdülőkkel valami kapcsolatban van.

A testnevelő szakbizottság p. o. ezekre és ehhez hasonlókra kíváncsi: 1. Milyen önöknél a serdülők egészségi állapota: *a)* csökkent vagy növekedett tíz év óta a halandóság közöttük? Tuberkulózis? Testi fogyatkozások, abnormitások? *b)* Milyenek az eltérések ipari és földművelő vidékek között? *c)* Nemzeti játékaik milyen természetűek? 2. Gondoskodik-e a testnevelésről az állam, az iskola, a közigazgatás, egyház, stb.? Játékterek, üdülőhelyek vannak? 3. Játszhatnak-e, edződnek-e *a)* az iparostanoncok, parasztfiúk; *b)* szegényfiúk? Mi az önök felfogása, munkamódszere és programmja e téren?

A jogi szakbizottság ilyeneket kérdez: 1. Védik-e a serdülőket a törvények? P. o.: Van-e törvényes tankötelezettség? Állami munkaközvetítés? Szabályozzák-e munkaidejüket törvényesen? Gátolja-e valami esetleges elzüllésüket? Szabadidejüket nem kénytelenek-e rosszul eltölteni? Van-e gyermekbíróság? Milyenek a javítóintézetek? Közösen vannak-e a felnőttekkel? Érintkeznek-e az elítéltekkel? Ha elzárják, hogy foglalkoztatják őket? 2. Mi az önök közvéleménye ebben a kérdésben? Mi a K. I. E. esetleges különvéleménye önöknél?

Vallási szempontból azt kellene megállapítani, milyen a serdülők helyzete az egyházi életben? Járnak-e templomba?

Szeretik-e vallásukat? Megbízza-e őket kisebb-nagyobb feladatokkal az egyház? Gondol-e sajátos szükségleteikre istentisztelet közben? Vallásoktatásukról hogy gondoskodik? Járnak-e vasárnapi iskolába, s ha igen, találkoznak-e más napokon is valahogy egymással? Mutat-e a különböző társadalmi osztályhoz tartozó serdülők viszonya az eklézsiához valami eltérést? Van-e szó vallásórákon történeti tényeken kívül Krisztus gyakorlati követéséről is? Segíti-e a K. I. E. munka az egyházat ezen a téren és mit szól az egyház a segítségéhez?

Életpálya és foglalkozás szempontjából ilyenek érdeklik: Kap-e a serdülő pályaválasztására vonatkozólag valahonnan valamelyes irányítást? Gondoskodnak-e róla, hogy környezete által természetszerűleg szűkre szabott látóköre e kérdésben kitáguljon? (Lokomobil-fűtő marad-e csak azért, mert nem is tudja, hogy vaskohómérnök is van a világon?) Tudja-e, mi minden lehetne a hazájában és mi nem? Tanulhat-e önöknél a szegény ember fia is? Könnyen bejuthat-e magasabb iskolába, vagy éppen az egyetemekre? Nem tanulnak-e sokan valamely pályára kilátástalanul? Mehetnek-e az ilyenek később valahova mégis? Mi a felfogás az inaskodásról? Kárpótolják-e önöknél azokat, akik fontos, de lélekölő munkát végeznek? Nem zsákmányolják-e ki a serdülők munkáját? Védelmezi-e őket ez ellen a törvény vagy a közvélemény? Mit csinál minden ilyen kérdéssel szemben a K. I. E.?

1. Család, közélet, nemzet és a serdülő fiúk. Növekszik vagy csökken önöknél az otthon és a család befolyása a serdülő fiúkra? Mi a felfogás a házaséletről? Szülők és fiúk viszonya milyen? Egyforma-e minden társadalmi fokon és mindenféle vagyoni helyzetben? Fiúk és leányok érintkezését hogy ítélik meg a szülők? Irányítják-e őket a nemi kérdésben is? Hogy gondolkoznak gyermekeik vallásos neveléséről? Házi istentisztelet van-e arrafelé? Kioktatják-e ilyen és hasonló kérdésekben valami úton-módon a szülőket? Hát a KIE végez-e ilyen irányú munkát? Tartanak-e Apák és Fiak Hetét, Anyák Napját? 2. Tanítják-e az iskolákban a polgári jogokat és kötelességeket? Hát még hol tanítják? Szolgálhat-e e tekintetben az önök közélete mintául és példaadásképpen az ifjúság számára? Kapnak-e a közéletben és minő szerepet? Nevelik-e őket rá, hogy idejük és vagyonuk egy részét a köznek szenteljék? 3. Ismerik-e a fiúk hazájukat? Szeretik-e? Tudnak-e és fog-

nak-e majd áldozatot hozni érte? Tudják-e mit jelent a szó nemes és igazi értelmében világpolgárnak lenni? Hogy szolgálja az önök hazájában ezeket az eszméket a KIE?

Ezeknek az előkészítő bizottságoknak a munkája annyira előrehaladt már, hogy május havában nagy bizottság ülhetett össze bizonyos gyakorlati jelentőségű kérdések megvitatása és eldöntése céljából. A német-cseh Spindelmühle volt a delegáció színhelye. A németeken kívül minden számottevő állam elküldte rá országos- és serdülőmunkás szaktitkárait. Kétnapi tanácskozás után a következő fontos határozatokat hozták:

A kérdőívekre október végéig be kell küldeni a válaszokat. Az anyagot az öt szakbizottság rendezi és feldolgozza, az elnökség pedig könyv alakjában bocsátja a konferencián résztvevők rendelkezésére. A könyvek legnagyobb arányszámban angol nyelvűek lesznek, de németül és franciául is megjelennek, tehát minden résztvevő előkészítést nyerhet belőlük a konferenciát foglalkoztató problémákra vonatkozólag. A konferencia színhelye még nem bizonyos. Talán Spindelmühlében tartják meg, de az is lehetséges, hogy az ausztriai Pörtschachban. Előbb helyszíni szemlét tartanak amott. (A kérdés váratlanul merült fel az ülések folyamán, azért nem dönthettek azonnal. El sem ejthették, mert kedvezőbbnek látszik az eredeti tervnél.) Sok szó esett a tárgyalás nyelvéről. Nem mindenki tud jól angolul, de a tolmácsolt előadás eleven ereje viszont jóval kisebb. Végre úgy döntöttek, hogy az elv: egy nyelv, az angol, előadások előtt és után azonban kisebb csoportokban részesülhetnek az angolul nem értők holmi tolmácsolásban honfitársaik részéről.

Propaganda-bizottságot is alakítottak s mindenkinek szívére kötötték, hogy odahaza el ne engedje aludni a konferencia iránti érdeklődést.

Anyagi nehézségek bizony vannak jócskán. 75.000 aranyfrankba került a konferencia rendezése és ebből az összegből még 25.000 frank teljesen hiányzik. A jó valutájú országok titkárai erősen fogadkoztak ugyan, hogy kiteremtik valahonnan, de a gyenge valutájúaknak sem tilos a segítség. Egy résztvevő részvételi díja 25 svájci frank, nem számítva természetesen az odautazás és ott tartózkodás költségeit.

Méreteiben is impozáns programm bontakozott ki az el-

nökség jelentése és az azt követő eszmecsere során. Az első nap az ismerkedés, szervezés és üdvözlések napja ugyan, de már a második nap a komoly munkáé. A munka krisztiánusi alapja, a csendes óra jelentősége, a nem keresztyén országokban folyó munka elvi lehetőségei kerülnek ekkor sorra. Harmadik napon a testi nevelés kérdésével kapcsolatban a különböző országokban szokásos játékokat, sportokat akarják a résztvevők egymásnak kölcsönösen bemutatni. A negyedik nap az ifjúság törvényes gondozásának a napja és egy mintatábor felállításáé. Az ötödik nap, vasárnap, azért lesz bizonyára felejthetetlen, mert ahány nemzet, annyi nyelv kéri majd az egy igaz Isten segítségét a közös munkához. Hatodik nap: A vallásos nevelésről; a testi nevelés jellemképző erejéről; a hetedik a felelősségteljes és hivatásszerű munkáról beszél hozzánk. Másnap kirándulunk, kilencedik nap a gyakorlati keresztyén élet megvalósítása felől tájékoztat bennünket (otthon, munkaközben, a közéletben stb.) s az iparos-, diák-, parasztfiúk, elhagyottak, különleges helyzetében próbál bennünket eligazítani. Tizedik nap meghalljuk, hogy gondolják az új generációban felébreszteni a világtestvériség gondolatát. Szervezési kérdések is szóbakerülnek, elsősorban az a ma még nem tisztázott kérdés: milyen legyen a serdülők helyzete a YMCA-ban? A tizenegyedik nap a végeredmény elvi leszögezése. Délután érdekes tárgyú bemutatás lesz, hogy kell a serdülőket kivinni a természetbe? Az utolsó nap zárógyűlés: kiki vallást tehet róla: mit nyert a konferencián s mit várt volna még, ami nem adatott néki.

...A végén — talán még megragadóbban, mint ezúttal, ötezer főnyi tarka tömegben — a világ minden nyelvén, hömpölygő imádság áradata ragadja majd magával szegény, gyönge, árva lelkünket, aki akkor érzi meg igazán, milyen erőtlen egyedül, mikor nem kell többé félnie annyiad-magával. S egyéb kincsei mellett, talán ez az érzés lesz a konferencia legértékesebb tanulsága.

Elméleti meggondolásaink a nemzetközi ifjúságról.

Rejtett zuga az óriás hegységnek. Mellette zúg alá mesterséges duzzasztóin dérrel-durral az Elbe folyó. Tarka villái előtt még tarkább társaság: ötvenegynéhány K. I. E.-munkás, a világ mind a négy sarkáról. Barátságosan köszönti és tudni

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

vágyó kíváncsisággal süvegeli meg őket az odavaló német paraszt, pedig éppen magafajtája nincsen köztük. Sejti-e vajjon, túraautójuk tülkölése és benzinfüstje miért zavarta meg egyhangú nyugalmát?

Sohase jelent jót, ha ekkora nagy csapat ember összeverődik. Minél messzebbről jöttek, mennél inkább az Isten hátamögé jöttek, annál rosszabb. És ha mást nem is vinnének el magukkal, megrabolták a csöndet, az illatot és a nyugodt egyformaságot máris.

Pedig ezek az emberek nem vinni akarnak, hanem adni és azt keresik, amit a megjelenésükkel máris megrontottak, de amit álló esztendeje hajszolnak világszerte: csendet, illatot, nyugodalmat. És azért lopják el tőled, hogy lélekben és unokáidnak intézményesen adhassák vissza kamatostul. Nagy gondolatoktól terhes szívvel hordozzák a vágyat magukban, hogy gondolataik tetté sarjadjanak és jól tudják, hogy minden élet a világon rejtve, titokban, nesztelenül kezdődik, fogamzik, érik, születik és támad. Ha misztikus nyugalmát megzavarják, elvetél, idétlen lesz, kínjában fonnyad, mint a korai dinnye, melynek indáját sóvár kertészkéz megcsavarta.

A keletkező gondolat mindig fél az élet zajától, de a jövendőt illető gondolat egyenesen kizárja a jelent. Ha multat romboló kritika ez a gondolat: Gulliverrel indul útnak törpék, óriások, lovak országába, ha jövőt építő vízió: Klimius Miklósnak szegődik társául az alvilágba, vagy Mórus Tamás utópiáját építgeti a semmiből. De itthon, ahol a tények könyörtelenül könyöklik és tapossák, nem szeret maradni.

Ezért találkoztak a jövendő építőmesterei ilyen helyen, jövőre még nagyobb sereg akar valahol összeverődni. A serdülő gyermekek problémája terelné össze őket. Inkább a gondolatkeltés vágya, mint a gondolatközlésé. S így mostani gondjuk nemcsak annyi, hogy mit mondjanak, hanem az is: kinek hogy és hol mondanák el, helyesebben cserélnék ki ötleteiket.

A csend, béke és nyugalom ölén. Oh, ezt már régen tudják és keresik. De hol van az a Tündérország ma a földkerekségén, mikor annyi helyet szántott meg a gránát és szaggatott föl a halál napszámosává szegődött csákány? Az Elbe azt zúgja, hogy itt, ahol most állatok, az erdő rásóhajtja, hogy úgy van, s a kék ég biztatóan mosolyog feléd; hidd el nekik. De az ember érzékenyen ingó mérlegre teszi az örök állandó termé-

szet mindenütt egyforma szépségeit és azon méricskéli, merre olcsóbb a nap csókja, hol kerül az erdők méltóságos hallgatása kevesebbe és melyik vidéken mormolnak a vizek jutányosabban.

A szigorúan tárgyilagos jegyzőkönyv talán csak ennyit mond az előkészítő bizottság e gondjáról, hogy a delegátusok ezúttal még nem döntöttek véglegesen a konferencia színhelye ügyében s egy háromtagú bizottságot küldöttek ki helyszíni szemlére: a csehországi Spindelmühle maradjon-e az, vagy — a gyönge valutájú országok számára megfelelőbb — ausztriai Pörtschach? Ne higyj neki, szomorú emberszív, mert a helyzet ennél többet és keservesebbet jelent. A nyugalmában megzavart, érintetlenségében megsebzett és méltóságában sértett Természet bosszúját jelenti. Vágyódol utánam? Aranyhegyeid, értékpapír zuhatagjaid örök gátok közted és köztem. A földanya azt követeli Anteusztól: vesse le előbb aranypáncélját, ha keblén új erőre akar kapni. A világtestvériség gondolata hajléktalan és a lakáshivatalnál keresi a maga igazát.

És hogy cseréljék ki a gondolataikat Bábel tornya kőmívesei? Az ember arcáé-e a pálma, vagy mégis szebb a róla festett arckép? Vajjon mindig művészember-é az, aki ecsetet márt palettája színeibe? És a valódi arc hatása ihlet-e meg bennünket, ha a képét látjuk? Az Isten teremtő ereje érinti láttára a lelkünk vagy az alkotó ember tüzetrakó titáni erőlködése? És mivé válik az eleven erő, ha az utánzó művész egyszerű fotografus. Hová sikkad a gondolat fogantatásának spontán benyomása.

A jegyzőkönyv ennyit mond ezekről a vívódásokról: A bizottság nem tartja helyesnek az előadások tolmácsolását, mert az a közvetlen hatás rovására volna. Egy nyelv mellett dönt, legyen az az egy nyelv az angol.

Megint nem mond el a jegyzőkönyv mindent. Elhallgatja az egymást nem értő testvérek mondhatatlan kínját. Hogy a fogalmak elnevezése más, hagyján volna és olyan fogyatkozás, amit valahogy mégis pótolhatni. De ott rejtőzik a fogalmak mélyén: évszázadok, kultúra és fejlődés okozta szakadékok; a fogalmak lényegi különbsége, amely miatt ember másfajta embert tökéletesen soha meg nem értett. Bábel tornya soha fel nem épül. Hallani még egyre „gyilkos testvér botja zuhanását". A világtestvériség süketnéma és jelbeszéddel próbálja magát megértetni.

És végül: kinek beszéljünk? A terv azt szeretné, hogy sok mindenkinek. Nagy apparátust tervez sípnak-dobnak. Tömegekre számít. Talán azok is közte lesznek, akiket úgy várunk s nélkülözünk. A jó Istent is odavárja közénk. Nagy tömegek imaostromát akarja mozgósítani. „Az nem lehet, hogy milliók fohásza örökké visszaszálljon rólad, ég!" És mindenféle embert ott szeretne látni egy rakáson.

A jegyzőkönyv itt is csak látszólag bőbeszédű. Azt ajánlja, hogy nyerjük meg a sajtót, levélpapirosainkra írjunk róla emlékeztetőt, készítsünk jelvényt, havonkint rázzuk fel a közvéleményt, gyüjtsünk rá az érdeklődők sorában. Dolgozzunk érte az egész világon, lehetőleg tervszerűen és együttesen. Kövessünk el minden lehetőt, hogy jövő ilyenkor már ma még neheztelő német testvéreink is ott üljenek sorainkban.

Még ez sem teljes igazság. Félénk gyermekek fütyülnek a sötétben. A hű Eckart hasztalan biztatja a kis haszontalan testvérpárt: a söröskriglik összekocódnak reszkető kezükben. A világtestvériség rokontalan elhagyatottságában szinte csüggedni kezd.

Majdnem másodrendű kérdés a konferencia gazdag programmterve. Hiszen emberek csinálták. Meg akarják majd hányni-vetni a közös krisztiánus alapot, külön napot szentelnek a testedzés, a pályaválasztás, a hivatásszerű munka, a törvényes gondozás, a szervezés, a jézusi programm, a vallásos nevelés, a jellemképzés, a keresztyén világnézet, a gyakorlati keresztyénség, a világtestvériség kérdésének. Gyakorlati bemutatásokat terveznek (nemzetek szerint). Istenitisztelet, kellemes együttlét és kellemes egyedüllét — minden a maga helyén és idejében. Hemingway, Van Dis, Robinzon, Dawis és Porter urak gyönyörű munkát végeztek. Hálás köszönetünket megérdemlik, meg is kapják. De a terv — hisszük, hogy Istennel készült — terv marad, ha mindvégig közöttünk nem érezzük az inspiráló szellemet.

És sokféle nyelven egyfajta érzés keresgél, talál és tör utat a magasságba. Közös imaóra a neve, de a név ezúttal se mondhat el a maga mélységében mindent felőle.

Hajléktalan, néma, magános koldus a világtestvériség ma még a földön. Az ég felé függesztve tekintetét, szilárd léptekkel indult el és jár itt közöttünk. Tehát csak idő kérdése, de célhoz érkezik.

Gyakorlati tapasztalataink a mai magyar ifjúságról.

1.

Az ifjúság természeténél fogva *forradalmár*, de nem a maga osztatlan teljességében építő a forradalma. Ugyancsak természetéből kifolyólag *befelé fordult*, magának élő, de a legridegebb önzés is ilyen. Végül *álló* világ is bizonyos mértékben az ifjúság világa, erőgyüjtés, erőkoncentrálás, erőkifejtés miatt stagnál, tudjuk, de a legérzékibb testvériség is lomhán, tunyán, kedvtelve hever. Azt akarom mindezzel hangsúlyozni csupán, hogy nem könnyű feladat az utánunk következő generáció életjelenségéből a pozitív vonásokat kiválogatnunk.

Még bonyolultabbá teszi ezt a műveletet a magunk hozzávaló viszonya. Ők egész bizonyosan más rendszerben mozognak mint mi, s ki tudja, abban a rendszerben pozitív-e az, amit mi — saját világképünk ideáljainak, jövőtépítő terveink hálózatában — negatívnak kell, hogy ítéljünk. Önmagunkból lehetetlen, nem is volna kívánatos kilépnünk, de ez a két meggondolás eleve is alázatosságra int a magunk igazságaival szemben. (E nélkül az alázatosság nélkül különben talán nincs is pedagógia, legalább is a szó igazi értelmében, modern pedagógia nincsen.)

2.

A legösztönösebb, s talán épen ezért a legfeltűnőbb eltolódást az új generáció testi életében vehetjük észre. Egészségesebbek, edzettebbek, s narkótikumoktól függetlenebbek nálunk. Ne a teljesítményeikre gondoljunk, hanem a törekvéseikre, akkor közelebb járunk az igazsághoz. A teljesítményeik sokszor a nullával egyenlőek. Tízezerszámra töltik meg vasárnap délutánonként a sportpályák nézőterét (s ez bizony nem sport). Hétfőn reggel szétkapkodják a sportlapokat. Érdeklődésük szinte kizárólagosan fordul a sportrekorderek eredményei felé. A futball úgyszólván egyedüli szórakozásuk. A középiskolák rendszeres testgyakorlatait az egyetemi ifjúság nagyobbik fele abba szokta hagyni. Igen, ezek tagadhatatlanul szomorú kísérő jelenségek, de egy örvendetes pozitivumnak a kísérő jelenségei. A fiatal generáció nem hagyja úgy el magát a pubertás legnehezebb napjaiban sem, mint az előttehaladók. Aránylag sokkal többen

élnek hideg vízzel, végeznek reggel tornagyakorlatot, több időt töltenek szabad levegőn, többet fürödnek, légtornásznak, többen úsznak, vívnak, síelnek, korcsolyáznak, athletizálnak, mint — mondjuk — a háború előtt.

Rendkívül tanulságos e tekintetben a táborok élete. A Gyermekvédő Liga, Társadalombiztosító Intézet, Főváros, Levente Egyesület, Cserkészszövetség, Bajtársi Egyesületek, Ifjúsági Egyesületek stb. stb. rendezésében kb. 30.000 magyar gyermek tölti a nyár egy részét szabad levegőn. Már maga ez a tény is rendkívül örvendetes, de még inkább azzá teszi az ifjúság határozott vágya és erőfeszítése e keretek között a testi megújulás felé. Mintha csak azt érezné ez a generáció, hogy az eljövendő évek testileg is nagyobb felkészültséget fognak követelni tőle, olyan magátólértődően treniroz ebben az irányban. Egy-egy nyári tábornak nem a kirándulás vagy nyaralás jellege a legfontosabb, hanem az, hogy a résztvevők megtanulták előlről kezdeni és saját kezelésbe venni az életet már egészen fiatal korukban. Vagy egy másik oldalról nézve a dolgot: az is jó, hogy sokan tudnak főzni, ha kell, de még jobb és több, hogy még többen meg tudják enni, sőt emészteni az akármilyen főztet. A multkori nagy háború idegeken múlt, hallhatjuk eleget. Nos, egy nyári táborozás alkalmából az idegek is sokat erősödnek.

Az ilyen élet minden primitív volta és egyoldalúsága ellenére tartalmas és természetes életforma. Ezért veszítettek a narkotikumok jelentőségükből. Egyszerűen nincs rájuk sok szükség. Kevesebb a füstölő, poharazó, kártyás fiatalság. A két nem közötti pajtáskodás sincs annyira szaturálva vággyal, ábrándképekkel, tisztán testi ingerekkel, mint a közelmultban. (Sietek ideírni, hogy ez nemcsak örvendetes jelenség.) A tánciskola sem a régi már. Egykori hatalmán egyenlő arányban osztozkodnak a szülők akarata, a tánc sportszerűsége és a táncórák „klub"-összejövetelt pótló volta.

Érdekes, külön említést érdemel, hogy a testi élet intellektuális területre vezető oldala sokkal sivárabb képet mutat. Az új generáció még mindig *ügyetlen* és — ami legszomorúbb — még mindig változatlanul *egyfoglalkozású*. Mintha soha nem lett volna b-lista, numerus clausus, diplomás kalauz, munkanélküliség. A cserkészéletből a próbázás lassankint elsikkad, a rádiót egyre többen veszik üzletből készen, halott a vállalko-

zási kedv az egész vonalon. Kivételek hiszen akadnak, de a tömegjelenség meglehetősen lehangoló.

3.

Intellektuális téren sem a legrózsásabb a helyzet. *Érzelmi* élete meglehetősen egyhangú (kedélytelen, sőt mord) az új generációnak, s csak egy pozitív vonása van: *javult a játékos kedve.* Talán azért is javult, mert erősen eltolódtak a korhatárok. Egy 16—18 éves leány ma már nem megy eladóleány számba. A két nem közötti szabadabb érintkezés is kedvez a játék lehetőségeinek, a kisebb-nagyobb korporációk nemkülönben. Egyébként sokat *lebzsel* az ifjúság sub titulo szórakozás. Ez a lebzselés többalakú. Legérdekesebb formája, a szóbeli *enyelgés,* különösen zárt baráti körben, de társaságban is, egészen üres, tartalmatlan és színvonal nélküli. A szórakozásnak majdnem minden formája erősen érzéki és jórészt narkotizáló hatású: tartalom helyett bódít, igazi formák helyében időt tölt. Ha ezt a vonását azzal kapcsolatban hangsúlyozzuk, hogy a tisztán idegekre ható narkotikus szerek viszont — mint már láttuk — nem nagyon kapósak, azt kell feltételeznünk, hogy a narkózis ma is megvan, de intellektuális térre szorult vissza. (Gondoljunk itt különösen az ifjúság olvasókedvére. Lehetetlen elhallgatnunk aggodalmunkat, látván, mennyire elharapózott fiatalságunk körében az *úri ponyva,* hogy kitolódott az ifjúsági irodalom felső korhatára, s mennyire nem járt ez együtt az ifjúsági irodalom színvonalemelkedésével. Ugyancsak ez a helyzet a zene és nóta terén is. Képzőművészeti örömei úgyszólván nincsenek is az ifjúságnak. Érdekesnek találom ideírni, hogy mint cserkésznek és ifjúsági lapszerkesztőnek, alkalmam volt tömegesen látni fiatalok rajzait és fotografiáit, sajnos, karikatúra és fotoriport az alkotások igen nagy percentje.)

Az *értelmi* élet terén határozottan válságba jutott. Nem a tudásvágya csökkent a fiatalságnak, hanem a tudománytisztelete. Valahogy megingott a tudásanyag reális erejében vetett hit és a mesterek iránti köteles respektus. Tehet erről azonban a manapság szokásos tanulástechnika is.

Mindezek következtében a komoly tanulásnak egyre felismerhetőbben autodidaktikus formái alakulnak ki. Otthon, egymástól, társadalmi érintkezés közben, folyóiratokból, tanfolya-

mokon, egyesületi élet keretében, önként, passzióból, aránylag sokkal többet tanulnak fiaink, mint rendszeresen, különösen pedig az iskolában.

Azért neveztem ezt az állapotot válságosnak, mert hátrányai szembeszökők és tragikus természetűek. Az így felnövő gyermekek lassankint nyűgnek érzik az iskolát, szembefordulnak vele, s minden idevágó foglalatosságuk egy defenzív harc formáját ölti magára és abban is merül ki. Ezzel azonban az ifjú generáció gátat emel sajátmaga és legtermészetesebb vezetői közé. A szinte suttyomban elsajátított tudásanyag és szellemi készség magán is viseli a kontárság és rossz értelemben értendő dilettantizmus minden áruló jegyét. Rendszertelen és iránynélküli mint tudományos rendszer, felesleges erőpazarlás szegényes gyümölcse, mint tudományos módszer célszerűtlen, szellemi gesztusok sokszor tragikomikus magávaljótehetetlensége.

Nehány tipikus példa beszéljen önmagáért. Főiskolákon szemináriumi munka helyett jegyzetmagolás járja, nagyobb mértékben, mint a nehéz gazdasági helyzet magyarázhatná. A középiskolákban két élettani változás (pubertás, adolescentia) figyelembe nem vétele mellett egyforma *módon* tanulnak tízévesek és tizennyolcévesek. A probléma-*tudat* hiányzik is a tananyaggal szemben, ezért keresnek serdülőink erőnekerejével pótproblémákat (sakk, keresztrejtvény, egyéb rejtvények, rádióamatőrködés, kémiai kísérletek, lombfűrész; „alkotó"-munka: versírás, naplóírás, levelezés; cserkészpróbák stb. stb.) Az önképzőkörökből kiveszett a tartalom és a parlamentesdi forma teng túl bennük. A gyerekek-szerkesztette lapok tanulsága is figyelemreméltó. Ismeretterjesztő részük minimális és egészen lexikális természetű adatközlés. Ezzel párhuzamos jelenség, hogy az általa megkövetelt ifjúsági irodalom is lefelemenő tendenciát mutat a régebbi folyóirat-típusból, a magazinok felé. Ott, ahol saját világát rendezhette be (pld. a cserkészéletben), áruló módon alakította ki kizárólagosságát és ez a kizárólagosság roppant szegényes és sekélyes (cserkésznóták, cserkészszíndarabok, tábortüzek, ünnepélyek, cserkészirodalom).

4.

Talán a legörvendetesebb a változás a *szociális* élet különféle formáiban. Az egyének *akarat*-világa gyönge ugyan, külö-

nösképen pedig hamar elernyedő, annál elevenebb azonban a *szervezkedési* vágy. Rendkívül könnyen verbuválható és nagyon szívesen tömörül az ifjúságunk. Igénytelen és hűséges e tekintetben. Jelszavakban nem válogat, elveket nem követel, vezetőitől nem kíván egyebet, mint hogy személyszerint törődjön egy kicsit vele. Még csak nem is nagyon rátarti, csöppet sem demokratikus, vállalja a felülről ráoktrojált vezetőket is, ha az a vezető személyes munkára vállalkozik. Ez az egyetlen óhajtás: *foglalkozzanak velünk.* De ennek a „foglalkozásnak" elég aztán a minimális mértéke, legtöbbször a puszta látszata is.

A modern magyar fiatalság boldogan és katonásan engedelmeskedik a maga választotta keretek között. Régi keretekkel szemben azonban bizalmatlan. Cserkésztanárok a megmondhatói, mi mindenre ráveheti a középiskolás cserkészeket a csapat keretében ugyanaz a parancsnok, akinek ugyanezek a cserkészek mint diákok, felényire sem pariroznának. De nagy a fegyelem a többi ifjúsági alakulatokban is. Fiatalságunkon valóságos sapka-, egyenruha-, szalag- és jelvényláz vett erőt. A láz, lelkesedés és összetartó erő nem mindig arányos a mozgalmak tartalmával és programmadó készségével, épen ez mutatja, menynyire *spontán* fakad az új generáció leglelkéből a fegyelem alá kerülés ösztönös vágya.

Aki a régi keretekkel szemben mutatkozó bizalmatlanságot radikálizmusnak könyvelné el, azt hiszem csalatkoznék. A mi ifjúságunk alapjában véve konzervatív, csak konzervativizmusának *ab urbe condita*-ja és szabadon választott *dinasztiája* van. Ez az ab urbe condita: a csapattörténet (cserkészalakulatoknál kötelező próbapont!), a dinasztia: a vezető. Vezetőváltozásoknál gyakori a válság az alakulatokban, sőt, új csoportalakulás sincs kizárva. Ilyenkor az új csoport kifosztja a „múzeumot", régi emlékek, trófeumok, jelvények, szimbolumok, zászlók, fényképek s egyéb „szent lomok" egész halmazának lába kél. Így kívánja az „ab urbe condita" Aeneas laresei óta mai napig. És itt nem korhatár, p. o. a betöltött 24. életév. Szerény véleményem szerint Leventemozgalmunknak csak használna, ha bővebben kiaknázná ifjúságunk tömeglelkének társadalomépítő adottságait és szíves készségét.

E szervezeteknek önmaguk puszta meglétén kívül egyéb szociális hasznuk is van. Enyhíti a társadalmi ellentéteket (vegyes. t. i. diák- és inascsapatok). Intézményesen a falu felé fordítja

a helyzeténél fogva városi, mert tanuló ifjúság figyelmét (nyári és téli táborok, „regős"-utak). Korporatíve végez szeretetmunkát. (Egyik ifjúsági lapunk jórészt elemista olvasói tekintélyes hányadát vállalták magukra egy kínai misszionáriusnő anyagi terhének. Egyik cserkészcsapatunk vasárnaponkint a „Patronage"-ban foglalkozik a beutalt serdülő fiúkkal. Minden leánycserkészcsapatnak „vándorkosara" van szegénysorsú fiatal szülőanyák szolgálatára stb. stb. Az Ifjúsági Vöröskereszt csoportja is figyelemreméltó mértékben neveli tagjaiban a szociális érdeklődést.)

5.

Adni azonban csak az tud igazán, akinek van. Fájdalmas mínuszként kell idejegyeznem, hogy az ifjúságnak *értékfogalmai* fölöttébb hiányosak. Lerongyolt, elkoldusodott, létminimumán jóval alól tengődő társadalmi életünknek talán legtragikusabb bűne, hogy nem akarja, nem is tudná gyermekeit helyes gazdasági fejlődés útjára vezetni. Nem tudná, mert szavai hitelüket vesztették, a fiatalabbak előtt. Még nagyon ujjunkkal érjük a multkori világháborút, s a benne és általa gyökerében megrendült értékrendszert (p. o. a „búzavaluta" kétszeri sorsfordulása). Ugyanilyen válságba jutott azonban, úgyszólván gyermekeink szemeláttára majdnem minden régi érték (hadikölcsön, életbiztosítás, takarékbetét, sőt nyugdíjjogosultság, b-lista, mint szerződések egyoldalú felbontása, diplomák értéke, tanult ember megbecsülése, ezzel kapcsolatban a kultúrértékek lassú devalválódása, egész magyar társadalomszerte). Egyre hangosabb a fiatalság körében az imperativus: kik a háborút elveszítették hallgassanak. Nincs joguk igazukat fennen hirdetni és a fiatalabbakat irányítani. Még nem merném ideírni, hogy ez a jelenség nálunk több és más, mint a szülei tekintély világszerte észlelhető megrendülése, de az bizonyos, hogy szörnyű helyzetünkben mindmáig elmaradt egy általános, az egész nemzetre kiható, őszinte penitenciatartás a mult bűneiért.

A nagy értékromlás pedig ifjúságunkat meglehetősen könnyelművé és cinikussá tette. Nem gyüjt, sőt pazarol. Időben, pénzben, energiában, kultúrértékekben egyaránt. Megszokta a milliós bankjegyeket, s nem hisz az értékjelzőknek. Hiába mondja a keresztlevele, hogy elmult 24 éves, szó sem le-

het családalapításról. Hiába hirdeti a diplomája, hogy ő orvos, nem tud elhelyezkedni, nincs praxisa. Hiába kap IX. fizetési osztálynak megfelelő lakbért, nem vehet rajta IX. fizetési osztálynak megfelelő lakást. Hiába hirdeti a kritika egy könyvről vagy egy színdarabról, hogy „klasszikus alkotás", hiába szavazott valamelyik vezetőnek valamelyik testület bizalmat, hiába állítják egyre több emberről, hogy nagy az ő „méltósága"... és így megy tovább az egész vonalon... talán a papok is hiába prédikálják a szószékről, amit prédikálnak.

A leromlásnak szörnyű állomása az, mikor már nem érdemes takarékoskodni. A mi fiatalságunk könnyű szívvel dob oda életéből nehány esztendőt, energiájából jócsomót, világnézetéből lényeges, alapvető elveket kalandokra, semmiért. Úgyis mindegy. Szegénylegény-filozófia ez, amelyen nem érdemes, mert teljesen kilátástalan, változtatni. Nem immorális ez a tömeglélek, csak amorális. Nem szabad tőle rossz néven vennünk, hogy nincsenek ideáljai, hogy kiábrándult, hogy tunya, hogy megalkuvó, de nem szabad tudomásul nem vennünk sem, hogy ilyen.

6.

Ez a megállapításunk körülbelül azt jelenti, hogy tisztán etikai természetű mozgalmak számára a modern magyar ifjúság nem jó alap és nem jó talaj. Önmagában véve sivár kép ez, de csak azok számára, akik elszigetelten nézik. Amoralitás jellemzi ifjúságunk lelki életét, de ennek a lelki életnek a legmélyén olyan pozitivumok rejtőznek, amelyek ezt a jelenséget csak időlegesnek bélyegzik. Ez a pozitívum: őszinte vágyódás a kibontakozás után, nagy és sóvár *éhség a hit bizonyosságait illetőleg*. A legfiatalabb generáció felekezeti különbség nélkül *vallásosabb* lelkű, mint az öregebbek.

Vallásossága nem mindig igazodik kész patronok után, de hiszen ez természetes. Sokszor vívódás formájában mutatkozik, másszor egyenesen a tagadás allürjeit ölti magára, a kételkedés végnélküli vitáiba ereszkedik, követeli, majd nem ismeri el a bizonyságtételt, de félreismerhetetlenül *keres* valamit, amibe kapaszkodhassék és megnyugvást találhasson.

A tételes vallások körül is tömegesen helyezkedik el az ifjúság, de még jobban szereti a szabad világnézeti mozgalmakat. A XIX. század örökségét, az izmusokat éppen úgy meg-

oldási formáknak tartja, mint a régi pogányságot vagy a kelet misztikus üzenetét. A bibliaolvasók száma is napról-napra növekszik. A máról-holnapra keletkezett szekták ugyanolyan népszerűek, mint a legszigorúbb történelmi dogmák. A cserkészet talán csak nálunk fejlődött szigorúan világnézeti alapokon. Ady és Szabó Dezső népszerűsége egészen kultikus természetű a fiataloknál. A faji probléma, a „gyökerek" keresése, a falukérdés, a harmincévesek új ideológiája, végtől-végig hit kérdése, nem tudásé. És keresés, vágyakozás, törekvés közben ez az akarattalan, illúzióvesztett, kedvetlen, rosszul fegyverkező tömeglélek elasztikussá válik, kigyullad, átforrósodik, akcióképes lesz. Még nem látja tisztán maga előtt, de ösztönösen érzi feladatait, a haladás irányából sem erővel, sem kapacitálással magát eltéríteni nem engedi, s egyelőre csak helyzeti energia formájában, de lelkében hordozza a célhozjutás és a siker biztos zálogát.

7.

Az az érzésünk, hogy az *öregek nem értik meg az utánuk következők lelki harcát:* idegenül nézik, tévesen regisztrálják és jóvátehetetlen hibát követnek el vele szemben, mikor nem szolgálnak neki, hanem birtokba akarják venni, valósággal „pacifikálják". Az apák és férfiak harca örök probléma, de ma nálunk valóságos „bátyák és öcsök harca" dúl. Régi népmesék új életre kelnek, régi legendák ismétlődnek. A legkisebbik királyfit elemésztik a bátyjai, Józsefet a testvérei ó-kútba lökik, még el is adják — természetesen mindhiába.

Íme, a szimptómák. A szellemi devalváció közepette és következményeképen ifjúságunk kiszolgáltatva érzi és meglehetősen el is hagyja magát. Kitartják és ő engedi, sőt hovatovább el is várja, hogy kitartassék. Ez eddig rendjén valónak látszik, de a kísérő jelenségek elszomorítóak. A különféle diáknyomorenyhítő akciók, társadalombiztosítások, gyermeknyaraltatás, ifjúmunkás szervezet és egyéb címeken annak rendje-módja szerint való *janicsárképzés* folyik, amely lassankint megroppant minden gerincet, kiszív minden önálló iniciatívát, letöri az egyéni kezdeményezést, elhervasztja az önérzetet és engedelmes, akaratnélküli nyájjá szervezi a fiatalság egyre fenyegetőbben növekedő tömegeit. Hiszen ifjúságunk szívesen tömörül és készséggel engedelmeskedik. Jelszavak, vezető elvek tekintetében el-

fogulatlan, igénytelen, könnyen befolyásolható, úgyszólván kész préda. Illúziómentes, de kereső természet: egy-kettőre belemelegszik, s máris üzemképes. Históriai tudata szívesen datálódik akár tegnapról is, s ha enged is újabb erős hatásoknak, Lareseit és Penateseit viszi magával, tehát konzervatív (s ez avatatlanok előtt sokszor reakciós vonásnak tetszhetik). Gyanútlan és naív, hiszen lelke mélyén műveletlen és módszertelen, de tudnivágyó, tehát hajlik a nyegleségre s akár hordó tetejéről is kezelhető (még főiskolás osztagaiban is). Kiszolgáltatottsága („sok az eszkimó, kevés a fóka") már a diplomával rendelkező részét is proletarizálta.

8.

Mindez azonban csak látszat. Ez a hűvös, kiábrándult nemzetség igen hamar és véglegesen ki fog ábrándulni belőlük is. Ideig-óráig féken tarthatod, de hamarosan rá fog jönni, hogy ő a nincstelen, nincsen féltenivalója. Ahogy nem törődik a három-négyszer való pályaválasztással, sokhetes munkanélküliséggel, elherdált szemeszterekkel, nem fog törődni a nyugdíjjogosultsággal, sőt a b-listával sem. Sokkal többet hált puszta földön, ebédelt a napnál és mosta meg kirándulásközben a nyári zápor, semhogy a kényelemszeretetére huzamosabb ideig appellálhass. Szétugraszthatod, mert hamar összeverődik újra, ma veled harcolt, holnap ellened fordul, amoralitása condottieri szokásokat fejlesztett benne. És ne feledjük: egészségesek az ösztönei, páratlan a fegyelme, gyógyulófélben a kedélye, szűztalaj az értelmi világa, a hite törhetetlen és befogadó. Makacsul egy titkos irány felé tart, mint a rovarok, ne tévesszen meg bennünket, ha fínom lelki csápjai segítségével kis akadály előtt is meghátrál: látszólagos és időleges ez a nagy engedelmesség.

Lehetetlenségre vállalkozik az a pedagógia, amely e valóságos életösztön ellen akar dolgozni, meg szeretné változtatni, szolgálatába akarja állítani, vagy épenséggel megsemmisítésén fáradozik. Nem ez a mi feladatunk. Nekünk meg kell ismernünk azokat az erőket, amelyek ifjúságunkban kifelé bontakoznak, hogy mennél teljesebb kibontakozáshoz segítsük őket. Fel kell fedeznünk azokat az irányvonalakat, amelyek mentén a haladás az elkövetkezendő emberöltő idején célja felé igyekszik, hogy segítségére lehessünk a startolásnál. Alázatosan tu-

domásul kell vennünk, hogy eddigi munkánk módszerében, anyagában és esetleges eredményeiben egyaránt csak alap. Alá kell szállanunk, hogy ők növekedhessenek.

Különben alapjaiktól fosztjuk meg őket. A forradalom útjára taszíthatjuk, de meg nem állíthatjuk. Hiszen övék a holnap, amely semmiképen nem adatott nékünk. Sem helyettük, sem velük, sem ellenük.

Elméleti meggondolásaink a mai magyar ifjúságról.

I. *Generációs válság.*

1.

Fiatalok körében élő, velük rendszeresen érintkező, őket az átlagnál alaposabban ismerő vezetők körében nem szükséges talán erőteljesebben hangsúlyoznunk, hogy a *mai*, kifejezetten a mai ifjúság lelki arca nem konvencionális. Kétféle vonatkozásban egyformán nem az. Elszámítaná például magát alaposan minden idősebb egyén, aki könnyedén a saját ifjúkori emlékei nyomán próbálna eligazodni. Az ifjúság minden időben elütött a felnőttek közösségétől, de a különbség nehány tipikus eltérő vonás segítségével megközelítően pontos képben le volt rajzolható. Ma ez lehetetlen. Ma, épen ma, eddig nem és máskor nem, különös, de nincs másképen. Ma a kétféleség tragikusan végletes. Van azonban még egy másik nehézség is. Ez módszertani természetű. Általában véve úgy szoktunk az ilyen kollektív lelki arckép megrajzolásánál eljárni, hogy elegendő indukcióval, de mégis egyes eseteket gyüjtve össze, megkísértünk annyi általánosítást, amennyit túlzás nélkül véghezvihetünk. Ha esetünkben is ezt tennők, *ifjakról* írnánk, egy-két, száz, ötszáz stb. ifjúról s akármennyi ifjú lelkét fotografálnánk egymás fölé, arra számítva, hogy a típus-vonások mégis csak előbátorodnak, még mindig nem adódnék végeredményben az *ifjúság*. Az ifjak — ifjak, az ifjúság nem velök azonos. Hogy a két nehézséget egyaránt elkerüljük, két előzetes megszorítást kell tennünk, egy történelmit és egy módszerest.

A történelmi megszorítás hipotetikus. Úgy látszik, minden jel arra mutat, hogy napjainkban az öregek és ifjak —

egyébként mindenkor aktuális szembenállása — különleges problémává érett.

A módszeres megszorítás az ifjúság fogalmából vezethető le, tehát kissé dialektikus élű. Ha az ifjúság nem az ifjak tömegét jelenti egy egységben, akkor lelki arcának vonásait sem az *egyéni*, sem a *tömeglélektan* kategóriái szerint fel nem fedezhetjük. Az ifjúság lelki kérdése tehát *társaslelki* probléma.

2.

Mit jelent az a valószínűség, hogy az ifjúság problémája megszűnt konvencionális határok között mozgó nehézség lenni? Azt jelenti, hogy napjainkban *generációs válságot élünk.*

Történelmileg mindig fel van vetve valami ehhez hasonló fogas kérdés. A két legutóbbi *szociális* és *demokratikus* téren zajlott le. A *munkásosztály* osztályharca volt az egyik és a *nép* aktualitása volt a másik. Sem az egyik, sem a másik nem pusztán politikai vagy gazdasági kérdésként szerepelt. A *nép* gondolata például a kultúra egész területére bevonult és győzedelmeskedett. Nálunk Magyarországon Kossuthot jelenti, de jelenti egyben Petőfit, Aranyt, Jókait is. Érdekes, hogy nem is egészen úgy jelenti őket, mint ahogy kezdetben esetleg ők maguk is elképzelték vagy programmként megvalósították. Arany egészen másként népies, mint 48-ban írt népies versezeteiben megpróbált népies lenni, vagy ahogy e tekintetben nézeteit Petőfihez írt levelében kifejtette. A *társadalmi* osztályok *osztálytudatából* is valami egészen más lett s a *munkásság* valóságos helyzete is egészen más, mint ahogy azt a harcos szocializmus elméleteiben vagy társadalmi és politikai gyakorlatában hangsúlyozta és forszírozta. A mi számunkra most ez a két példa csak annak a megmutatására szolgál, hogy igenis, a korszellem időnként problémákat vet fel és problémákat old meg. A mi korunk problémája: generációs.

A *nép* problémája annakidején benneforrott ilyen részletkérdésekben is, hogy például milyen legyen egy-egy örökértékű költemény külalakja. — A *Toldi*-nak nemcsak a meséje fogant a *nép* aktualitásából, hanem a ruhája is. Benne diadalmaskodott az a tizenkettős forma, amely *János Vitéz*ben még csak tapogatózva próbálkozik, a *Helység kalapácsá*-ban és *Az elveszett alkotmány*-ban pedig életre-halálra megküzd Vörös-

marty dicsőséges hexametereivel, nevetségessé tévén azokat. Nos, ahogy akkor a *nép* megvalósult kicsinyekben, nagyokban, úgy akar ma megvalósulni minden, mindenáron, ami *ifjúság*.

Mi az a valami, ami úgy *ifjúság*, ahogy annak idején *népiség* volt? Nem okvetlenül az ifjú kor (bár tagadhatatlan, hogy a világ tengelyét ma nagyobb arányban fordítják ifjúi erők, mint akármikor máskor a történelem folyamán. Gondoljunk csak arra, hogy Platón elképzelni sem tudja az állam kormányát másban, mint tisztes öregek tapasztalt kezében). Ha nagyon röviden és pontosan meg akarjuk határozni a különbséget ifjúság és nem-ifjúság között, valósággal odakényszeredünk az ismert kitételhez: Véneitek álmokat álmodnak, ifjaitok látásokat látnak. *Az ifjúság: látások.* A nem-ifjúság: álmok. A generációs válság lényege szerint valóban ez: a terméketlen és hiábavaló álmodozás abszolút és pozitív tagadása látások formájában. A látások mindenáron programmá szeretnének válni, a *generációs tudat* elevenné vált. A mai ifjúság lelki arcán a látások generációs tudata a legmarkánsabb vonás.

3.

Egy, két, száz, ötszáz, ezer ifjúnak érzelmi, értelmi, akarati világa van, lelkiélete ebbe a három kategóriába nem különül ugyan el, mert egységes, de tanulmányozás céljából bele elosztható. Ha még pontosabbak akarunk lenni, megfigyelhetjük még lélekalatti közérzetét és lélekfeletti hitét. Az ifjúságnak, mint egységesen élő külön valakinek ezek a kategóriái közlelkiek, tehát közérzelmi, közértelmi és közakaratiak. Ez azt jelenti, hogy felületesség volna részünkről p. o. érzelemvilágáról beszélnünk. Sorban e kategóriák szerint az ifjúság *művészete, nyelve és társadalma* érdekel bennünket. Illetőleg, mivel pontosak akarunk lenni, érdekel bennünket az ifjúság közlelki közérzete, vagyis *joga* és közlélek feletti beállítottsága, azaz *vallása* is. Ez a módszeres eljárás azért fontos, mert nélküle csak áruló jeleit vennénk észre az ifjúság közlelki életének s ezek a jelek, ú. n. szimptómák könnyen megtéveszthetnének bennünket. Csak egyetlen példát hadd említsek. Egyformán gyakran hallhatni ezt a két megfigyelési eredményt egymás mellett: a mai ifjúság *a)* erkölcsösebb, *b)* erkölcstelenebb, mint mi voltunk ifjúkorunkban. A két megállapítás egymásnak sza-

lad és megsemmisíti egymást, tehát értéktelen. Pedig helytálló mind a kettő, csak az a baj, hogy nem ugyanazokat a tényeket csoportosítja, mert nem jó csoportfelosztás szerint végezte az adatgyüjtést. Az erkölcsösséget bizonyító adatok az ifjúság társadalmára vonatkoznak, az erkölcstelenségét bizonyítók pedig jogi természetűek, végeredményben sem az egyik, sem a másik adatcsoport nem bír erkölcsi tekintetben bizonyító erővel. Az ifjú, tehát egy, két, tíz, ezer ifjú lehet erkölcsös, az ifjúságnak nem erkölcsi világa van, hanem ilyen vagy olyan társadalmi élete. Nem „testi" problémái vannak, hanem „jogi" problémái. Mikor tehát az ifjúság lelki arcát keressük, soha egy pillanatra ne feledjük, hogy közlelki kérdést vetettünk fel.

4.

Problémánk tehát e kettős (történelmi és közlelki) megfogalmazásban így alakul: milyenek a mai magyar ifjúság generációs tudatának közlelki, azaz jogi, művészeti, nyelvi, társadalmi és vallásos megnyilvánulási formái?

II. *Fogalmi tisztázás.*

1.

Az ifjúság: látások, a nem-ifjúsággal szemben, a nem-ifjúság ugyanis: álmok. Ez a meghatározás kissé vázlatos ugyan, de pontosabb ezidőszerint nem áll még rendelkezésünkre. Pontos meghatározáshoz több és szintén pontos fogalmi jegyre volna szükségünk. Meddő munka volna ilyenek híján magával a meghatározással tovább bíbelődnünk. Inkább fogalmi jegyeiket kísértsünk meg felfedezni és összegyüjteni.

Megint a megelőző korszakok fogalmi uralkodójegyei kínálkoznak összehasonlításra. A *nép* és az *osztály* (vagy ha jobban tetszik: *osztályharc*). Ha az ifjúság: *látások*, mi a *nép* és mi az *osztály?*

Ma már nyilvánvaló, amit Petőfiék korában talán még nem lehetett tisztán látni, hogy a *nép* nem a *paraszt*, nem a *falu*, nem az *alsó néposztály* és nem is a *nemzet*. A nép csak azért téveszthető össze ideig-óráig mindezekkel, mert a legjellegzetesebb lényege szerint *gyökér*, tehát térben legalul, időben régtől való.

Az a többé-kevésbbé meghatározhatatlan valami, ami nálunk a Kossuth—Petőfi-kor óta kezd először tudatosulni, *folklorisztikus lelki tartalom és néplélektani lelki forma.* Minden bizonnyal falun, a parasztban és társadalmilag alul, a mélyben, a naívban, az ősiben található leghamisítatlanabb mivoltában és itt nálunk leginkább és legsajátosabban: magyar. Érdekes, hogy e legutóbbi állítást újabban módosítják is, de egyben meg is erősítik. A folklorisztikus zene például nálunk több mint magyar, dunavölgyi s nem is mindenben magyarul maradt fenn, de még a nem magyar többi dunavölgyi népiségben is pregnánsul magyar jellegű, a legújabb kutatások eredményei szerint. Eggyel több okunk van rá ezek után, hogy a „nép"-et ne tévesszük összse a „nemzet"-tel, hanem fogadjuk el annak, ami: gyökérnek.

De mit jelent ez a „fikció" a gyakorlatban? Azt jelenti, hogy a Kossuth—Petőfi korszakban ez a „gyökér-képlet" lett aktuális, korszakformáló szellem vagy erő. Nem azt jelenti, mintha ez a szellem vagy ez az erő maradék nélkül érvényesült is volna, hiszen más erők mellett, sőt mások ellenére kellett hatnia. De azt igenis jelenti, hogy egyrészt akkor és ott kezdett először megismerhetően hatni, másrészt azóta elnyomni lehet csak, de megszüntetni nem. Azt is jelenti, hogy azóta értelmetlen, hiú és kilátástalan erőlködés vele szemben tendenciáknak érvényesülni, mert legfeljebb késleltető, retardáló szerepet játszhatnak, eredményeik pedig értéktelen, múló, időszerűtlen jelenségek. Tehát körülbelül mindazt jelenti, amit a *kor szellemének* szoktak nevezni.

Egészen gyakorlati szempontból azt jelenti a „nép", mint a XIX. századeleji időszak korszelleme nálunk, hogy *a XIX. század eleje óta a mi kultúránkban csak annak a tényezőnek vagy jelenségnek van értelme, aminek gyökere van.* Csak az az igazán kultúraépítő elem. Minden egyéb csupán kísérő, késleltető, negatív, járulékos, időszerűtlen, henye, kóros, felesleges képződmény. „Gyökere van", ez a kitétel nem képes vagy szimbolikus jelentésű frázis, hanem szószerint azt jelenti, hogy ha, példánknál maradva zenéről van szó, akkor a mi kultúránkban csak abban az esetben keletkezhetik klasszikus zenei mű, ha legmagasabb kifejezésében is visszavezethető elemeiben és felépítésében a folklorisztikus zenére, elveiben pedig annak a művészetnek bizonyul, amely a völkerpsychologia, a néplélektan „közérzelmi" kategóriáján vizsgálva mutatkozik törvényszerű-

nek. Ennek a feltevésnek a helyességét bizonyítja egy letagadhatatlan tapasztalati tény. Lehettek és voltak is kiváló zenei alkotó művészeink. A zeneértő és zeneélvező külföld azonban csak olyankor figyelt fel a szavukra, ha szavuk *ilyen szó* vagy *ez a szó* volt. Régebben (és lanyhábban) Liszt Ferencet vette tudomásul, újabban (és lelkesebben) Bartókot, Kodályt. Régebben is, újabban is élvezte primitív fokon a cigányzenét, mely eltorzítva ugyan és az egyszakaszos dalforma határán belül mozogva, de mégis folklorisztikus zene és a néplélek „művészi" megnyilatkozása. A kultúra egyéb területein ugyanezt látjuk. Kossuthra például nemcsak azért neszelt fel az angolszász világ, mert aktuális pillanatban és az ő kultúrájának megfelelő módon jelentkezett, hiszen az esetben már elmult volna ez az érdeklődés. A mélyebb ok és pontosabb magyarázat az, hogy Kossuth közjoga folklorisztikus közjog. Ugyanez a tény magyarázza a mi kultúránk keretén belül jelentkező hatását is, ahol a legújabb időkig alig történt egyéb és semmiesetre sem történt egyéb lényeges, mint egy nagy konvulzió annak érdekében: hogyan lehetne tételes közjogunknak megtalálni életadó gyökereit a folklorisztikus közjogban. Sem itt, sem másutt nem arról van szó, mintha nem volnának meg a gyökerek (ez esetben egész kultúránk régen elpusztult volna), a XIX. század nem elültette, csak megkapálta a magyar kultúra palántáját.

2.

Nehezebb már valamivel feleletet adnunk arra a nyitott kérdésre, mi az „osztály". Nem maga a fogalom nehezíti meg a feleletadást, hanem egy tőlünk függetleníthetetlen körülmény. Az nevezetesen, hogy az időszak, melynek korszelleme, fogalmi uralkodójegyén nevezve az „osztály" vagy az „osztályharc", elmúlóban van, vagy még valószínűbben el is mult már észrevétlenül (hiszen azért probléma a sorban utána következő „ifjúság"), de mégis csak a mi korunk, a most élő idősebb generációé. Nem azt jelenti ez a nehézség, mintha tanulságait nem látnók. Új kor küszöbén elég anachronisztikus jelenségek vagyunk ahhoz, hogy saját korunkat multnak tekinthessük és tárgyilagosan vizsgálhassuk. Inkább abban látok nehézséget, hogy a különben közismert alkotó elemek elnevezése nem egységes még. Jobb, bár körülményesebb, ha körülírjuk, mintha egyszerűen fogalmilag megjelöljük őket.

Azért kell ilyen óvatosan eljárnunk, mert a mi korunkba egyformán beleesnek p. o. a szociáldemokrácia bérmozgalmai és politikai osztályharca, a liberálizmus parlamenti és parlamentenkívüli hatása, az indusztriálizálódás következményei, beleértve a város és vidék viszonyának megváltozását, a művészeti és irodalmi forradalmak, a racionalizmus és materializmus rendszer- és módszerváltoztató ereje a tudományos munkában, a társadalom és az állam „invesztitura harca", az intézményesség kialakulása és berendezkedése az élet minden vonalán, az individualizmus és kollektivizmus egyidejű megjelenése és egymással folytatott dialektikus „szimultán játszmája", a világháború, a kommunizmus mint világnézet, a diktatúrák, a faj kérdése s számos itt fel sem sorolható, mert megfoghatatlan, csak a „levegőben lévő", de még mindig a kultúra és korszellem gyüjtőfogalmai alá kívánkozó jelenség. Hogy mertük mindezt egy kalap alá vonni és „osztály"-nak nevezni s menynyiben *osztály* vagy *osztályharc* mindez olyanformán, mint ahogy a megelőző kor „nép"-je vagy „népi"-je *gyökér*, a következő kor „ifjúsága" pedig *látások?*

Először is hadd mutassunk rá a jelenségek egymással feleselő, egymást kizáró és egyben kiegészítő, egyiknek a másikat magábanfoglaló, tehát félreismerhetetlenül *dialektikus* jellegére. Ez az oka, hogy felváltva emlegettük idáig is a korjelző uralkodó jegyet „osztály"-nak vagy „osztályharc"-nak. Ezt a korszakot, nem hiába esett bele a világháború is, minden vonalon a *harc* jellemzi. Ha a megelőző korszakban imaginárius időben oldódott meg a probléma az „új" és az „ősi" között a „gyökér" segítségével, talán nem túlmerész az a feltevésünk, hogy emennek a kornak az alapvető problémája az egymásmellettiségben, tehát imaginárius térben kereste és találta meg a megoldást. Az osztály harca a szó teljes értelmében „osztályos" atyafiak harca s mindig a körül forog, hogyan helyezkedhetnek el s férhetnek meg egymás mellett az egyedek, csoportok, részek, tagok vagy absztrakt esetekben ugyanazon nem alá tartozó faji fogalmak. A problémáknak a megoldása épen úgy az egymással polárisan ellentétes, de ugyanekkor szinte függvényszerűen egymáshoz viszonyuló elemek dialektikájában van adva, akárcsak a felvetése és küzdelme. Ezért látjuk mindenütt és mindenkor „harc"-ban az osztályokat.

Az imént a gyökérről azt állapítottuk meg, hogy tartal-

milag folklorisztikus, formailag néplélektani. Vajjon milyennek bizonyul e kétféle szempontból az osztály? Épen az összehasonlítás adja meg számunkra a bátorságot, hogy *az osztály tartalmi elemét magában ebben a dialektikus módon meginduló és lefolyó harcban lássuk.* A gyökér statikus tartalmával ellentétben *az osztály tartalma dinamikus: magának a küzdelemnek a feszültsége és ereje.* De milyen formában nyilvánul ez az erő? Eleget emlegettük eddig is a harc dialektikáját ahhoz, hogy a formát is csak dialektikusan képzelhessük el. Az imaginárius térben, az *egymásmellettiségben* pedig dialektikusan *két* egymással poláris ellentétben és mégis egymástól függő viszonyban álló *forma küzd egymás közt: az alá- és mellérendelés,* műszavakkal a hypotaxis és parataxis.

Közbevetőleg kell most egy megjegyzést tennünk. Eddig elég volt a korszellemről beszélnünk, hogy elhatároljuk az egymásután következő évtizedek egymást váltó eseményeit. Itt az ideje, hogy ugyanezt megtegyük geografiailag is. Nemcsak *most* van a szellem világában, hanem *itt* is van. *Nálunk:* ez egy geografiailag több-kevesebb pontossággal körvonalazható területet jelent, amely épúgy különbözik más területektől, mint ahogy ez az idő: *napjainkban* elüt egyéb koroktól minden tekintetben. Hogy ez nincs különben, onnan is észrevehetni, menynyire nem ugyanabban a históriai időben volt aktuális a *nép* és az *osztály* nálunk, mint egyebütt. Mi ezt a *nálunknak* appercipiált helyet *Középeurópának* szoktuk emlegetni. Újabban *Dunavölgyének* is nevezik. Az a gyanításom, hogy az osztályharc korában és a mi sajátos kultúrterületünkön egyszerűen csak *„magyar" glóbus* ez, még pedig abban a dialektikus formában, hogy épen most, ebben a korban dől el a küzdelem sorsa: Középeurópa-e *már* ez a magyar glóbus, vagy *még* a Balkán? A Dunavölgye elnevezés nem ezé a koré, hanem a sorban következő „ifjúság" korának épen most születő, in statu nascendi lévő képződménye és képzete.

Nos, ez a „magyar" glóbus, a magyar kultúrközösség hogy viselkedik az alá- és mellérendelés formális osztályharcában? A gyökér, a néplélektanilag vizsgált folklorisztikus tartalom, az Ázsiából származó, magunkkal hozott, ősi réteg, a sajátosan magyar része mindannak, amit ma magyarnak tartunk és nevezünk, e szerint a szempont szerint *mellérendelő.* A többi lélekréteg, minden európai szerzemény ehhez az alaprétteghez

képest *alárendelő*. Erre a tényre az eddigi történelmi időkben sohasem esett még hangsúly, csak most, a mi korunkban. A harc úgy állította szembe a sarkokat, a polárisan elhelyezkedett két elvet: vajjon mi a mi feladatunk, tehát mi a tulajdonképeni „magyar": küzdelem eredménye árán átalakítani a mellérendeléseket alárendelésekké, vagyis európaiakká asszimilálódni, vagy egy titokzatos folyamaton át bevenni magunkba minden európai hatást, hogy az teljesítse ki bennünk az ős mellérendelő elvet európai és huszadikszázadi viszonylatban is életképessé? A mi korunkat nem a küzdelem ilyen vagy amolyan eldőlte tette termővé, hanem az élére állított helyzet, a harc dialektikája. A „magyar" gondolatot épen az jellemzi, de az is élteti, hogy ekkora villamos feszültségben, telítetten vagyunk itt, ezen a geográfiai ponton, Középeurópa és a Balkán, a nyugati keresztyénség és a keleti keresztyénség, Európa és Ázsia, az Óceánok és a szarmát síkság között, mindenütt küszöb, kulcs, átmenet és ütközőpont gyanánt.

Ez az elv ott pihent kezdettől fogva sorsunk mélyén, ott lüktetett történelmünk fordulataiban, de tudatossá, korszellemmé most érlelődött meg, mióta az osztályharc, az alá- és mellérendelés elve az egész földkerekség, de különösen Európa kultúrközösségének problémájaként vetődött fel. Ugyanúgy vagyunk vele, mint a „gyökér"-rel voltunk a megelőző korban. Gyakorlatilag azt jelenti ez, hogy *a XIX. és XX. század fordulója óta a mi kultúránkban csak annak a tényezőnek vagy jelenségnek van értelme, amelynek tartalma dialektikus harc, formája pedig az alá- és mellérendelés poláris ellentéte.* Ma, mikor már többé-kevésbbé lezárt kor ez, meg is látszik a különbség, mely az előző és nyomonkövető korral szemben jellemzi. Tartalmában és formájában mindenütt ez a lényege: vagy-vagy. A régebbi korban még nincs ez a zordon parancs, az újabb kor viszont úgy látja, hogy az ellentétek nem kizárják, hanem kiegészítik egymást.

Hadd illusztrálja ezt néhány példa. A reformkor férfiait még nem nyugtalanította az a veszedelem, mely a magyar törvényhozási nyelv elrendelésében rejlett a nemzetiségek felé. Ők csak a latin nyelv „gyökértelenségét" érezték ösztönösen, a magyar és a többi nyelvek „harcát" nem. A mi korunk viszont már úgy viselte sorsában ezt a problémát, mint az osztályharcot. Vagy magyarrá lesz Erdély, vagy oláhhá. Vagy megmagyaro-

sodnak a Magyarországon lakó másajkúak, vagy elpusztul a magyarság. Az utánunk következő kor nem fogja megtagadni a probléma tényét: valóban gond, megoldottnak igazán nem tekinthető ez a nehézség, hogy ezen a geográfiai ponton kis népek élnek összekeveredve, de nem érzi a vagylagosságot, hanem másképen fogalmazza meg a maga számára s mást érez megoldás gyanánt sajátos feladatának. A problémának a formája is hasonló. A nemzetiségi kérdést a mi korunk forma szempontjából abban látta, hogy minden egység mellé akarta rendelni magát a másiknak, de ugyanakkor önmagának alá akarta rendelni a többit. Minden más kor megvádolhatna bennünket, hogy nem voltunk őszinték, pedig csak a helyzet kétféle voltának a dialektikáját szenvedtük. A világháborúig egyformán magyar gondolat volt egyenjogúsításért, tehát Ausztria mellérendeléséért küzdeni a monarchiában és magyarosítani, tehát alárendelő formában megfogalmazni ugyanazt a tételt idehaza. A világháború befejezése óta azok a nemzetiségek, akik saját mellérendelésükért küzdöttek annakidején, mostani kisebbségeiket alárendelik, tehát ugyanolyan dialektikus formában élnek, mint mi éltünk megelőzőleg. Sokszor hallani panaszképen, hogy viszont az ifjúság már nem egészen így érez és gondolkozik. Mi öregebbek ezt csak szomorúan és mint árulást vagy gyengülést vehetjük tudomásul, pedig legvalószínűbben egy más kor másféle megfogalmazásával állunk szemben. Ugyanekkor azonban azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a dialektikus forma nem *bűne* vagy végzetes *tévedése* volt a századvégnek és századelőnek, hanem *stílusa*, tehát erénye és ereje s minden pozitív alkotást az eldöntetlen és kilátástalan harcban rejlő feszültségnek köszönhetünk, ha ezekből az évtizedekből keltezvék azok.

Talán mondanunk is felesleges, hogy a szellemi élet egész frontján hasonló a helyzet. Az irodalmi élet is irodalmi harc tulajdonképen. A felállítható tétel természetesen itt is vagylagos. Egészen a felületen, tehát még nem is mint irodalom, hanem mint irodalompolitika így él a köztudatban a vagylagosság: vagy a nyugatosok vagy Rákosi Jenőék. A kettő együtt, lehetetlenség. Ha valaki úgy dönt, hogy a nyugatosok, akkor a vagylagosság így fogalmazódott meg nála: vagy egészen vállaljuk Európát és a modern időket, vagy menthetetlenül elveszünk a maradiságban és a barbárságban. Hát a tisztes hagyományok? — vethetné ellen a másképen döntő, de erre is készen

a válasz. Az igazi hagyomány nem az eddig annak tartott, hanem Balassa, Csokonai, a félmúlt hagyománya pedig ezzel a dialektikai formával lép fel: vagy Petőfi vagy Arany és a döntés Petőfi javára történik.

Ha pedig Rákosi Jenőék felé történik a döntés, akkor a vagylagosság így fogalmazódik meg: vagy a tősgyökeres magyarság, vagy a nemzetközi, gyökértelen modernkedés. Vagy a józan értelem, vagy a dekadens érthetetlenség. Vagy az egészséges ítélet, vagy a vérbajos és ittas fantazmagóriák. Vagy a klasszikus formák, vagy a formátlan dadogás. Vagy a szűzies és tiszta levegőjű falu, vagy a bűnös, füstös város. Ugyanúgy, mint a másik oldal a hagyományokat illetőleg, ez az oldal is megfogalmazza a maga „haladás"-ának és „nyugateurópaiság"-ának keretei közé férő formáját, a „fontolva haladást" és a „nyugati eszmék magyarrá szemlélését". Mind a két pólus megegyezik azonban egymással abban, hogy saját hangsúlyozásával a másik pólust megsemmisíti, nemlétezőnek, negatívnak, méregnek, hullának nyilvánítja.

Nemcsak az irodalompolitikában van ez így, hanem az irodalmi gyakorlatban is. Ady Endre költészete például a maga egészében is, legkisebb részletében is dialektikus, harc a tartalma, alá- és mellérendelés küzd a formájában. Amit a másik oldalon érthetetlenségnek, saját táborában pedig szimbolizmusnak könyveltek el, az harc a nyelvi kifejezés jelentése és jelentésváltozása között, a szó logikai értelme és muzsikája között, a kép imaginárius és a vers valóságos ideje között. Amit emitt az ő erkölcstelenségének, amott vallásosságának emlegetnek, az is dialektikus harc, hol Isten és a Sátán, hol sorsunk tényleges fordulatai és a bibliai ígéretek meg a lélek reménysége között. Versformáinak a „gazdagsága" megint csak az egy formai küzdelem, mely az alá- és mellérendelés két sarkán forog s amelyben hol a már költői gyakorlattá vált időmértékes nyugateurópai dikció, hol a magyar hangsúlyos verselés népnyelvi lejtése kerekedik pillanatnyira felül, de ez a pillanat sokszor egy befejezett vers nyugodt elpihenéséig sem tart, annyira csak fegyverszünetnyi rövid győzelmének az időtartama. Egészen nyilvánvaló egyébként az is, hogy Ady költészetének a dinamikája kölcsönzi a legnagyobb erőt és a legesztétikaibb természetű szépségeket, tehát életműve, oeuvre-je irodalomtörténeti jelentőségét is, hiszen két első verskötetében, amelyek

még nem az irodalmi osztályharc korában keletkeztek, jellegzetességeinek halvány nyomai sem találhatók.

3.

A „nép" annyi, mint gyökér, az „osztály" annyi, mint feszültség, mi akkor az ifjúság, azaz mi az „álom" és mi a „látás"?

Az imént már utaltunk egy alapvető különbségre, amely a két generációt a nemzetiségi kérdésben jellemezte. Figyelmesen vizsgálódó szemek számára nem titok, hogy ez a kétféleség a szellemi élet egész területén észrevehető, legfeljebb még nem olyan élesen, mint a legnyilvánvalóbb mindennapi exisztenciális problémák terén. De ha ezt a húsra és vérre menő területen egy lépéssel tovább kísérjük, igen tanulságos formában mutatkozik meg egyik oldalon álomnak, a másikon látásnak.

A nemzetiségi kérdésnek tőszomszédja a revízió problémája. Ezt a problémát már is észrevehető módon kétféleképen látja a két generáció. Egyelőre kapcsoljuk ki az öregek és fiatalok képzetét a generáció fogalomköréből, gondoljunk arra, hogy a gyökér is leginkább van alul, falun, stb., de nem kizárólagosan található ott. Az ifjúság is szakasztott így leginkább, leggyakrabban és legvalószínűbben található fiatalok lelkében. Ezt tudva mondjuk talán így: a revízió problémáját kétféleképen láthatni. Egyik, szokottabbik módja: végleges megoldásként visszaálmodnunk szinte változatlanul a régi állapotot, a területi integritást, a magyarság szupremáciáját, az egykori boldog, békés, fejlődő, gazdagodó életet a Szent Korona közjogi keretei között. Ez azért álom, mert minden képzetét a multból rakja össze. Így volt, így lesz. Álom, ez nem jelenti azt, hogy valószínűtlen, vannak beteljesedett álmok is. Alkotóelemei azonban tagadhatatlanul tegnapról valók minden álomnak, még akkor is, ha beteljesülvén, utólag jóslásnak bizonyult.

A revízió problémájának egy másik megoldási kísérlete a Dunavölgye. Ha elhagyunk ebből minden propaganda elemet és magát a tényt vizsgáljuk, meg kell állapítanunk, hogy ez a megoldási mód teljességgel lehetetlen. Optimisták rajonghatják maguk elé kedvezőbb színnel, reális gondolkozásúak kell, hogy lássák az előfeltételek szörnyű, majdnem teljesszámú hiányát. A látás lehet kívánatos, szükséges, szép, mégis: leglényege szerint merőben képtelenség. Akármennyire ez volna az egyet-

len kibékítő és teljes megoldás, hogy a Duna völgyében élő összekeveredett népek éljenek egymással békességben és egyességben, sajnos, ez az egyetlen lehetséges mód ez idő szerint, talán sok ideig még vagy meglehet mind az időknek végéig: illúzió.

Van azonban a látásnak egy másik megfejtése is, ami már benne volt ebben az előbb tárgyalt megfejtésében is. Azok, akik a látást látják, úgy látják azt, mint minden lehetetlensége mellett mégis az egyetlen lehetőséget. Lehet, hogy a Dunavölgye megvalósulhatatlan, képtelen és lehetetlen valami. De mégis meg kell lennie, mert más megoldás nincs. A látást éppen az különbözteti meg az ábrándképtől, hogy reális, sőt az egyetlen reálitás. Csak éppen nem a ma, hanem a honap. De olyan holnap, amely parancsol a mának, mert rá akar épülni, belőle akar kisarjadni, neki akar értelmet adni, megfejtése lenni. A holnap számára nem közömbös az, hogy milyen a ma. A látás megfordított világszemlélet és ellenemond az okság törvényének. Nem a tegnapból következik a ma, hanem a holnap, ez a születendő trónörökös rendeli meg magának ellentmondást nem tűrő határozottsággal a saját bölcsejeként a mát.

Ezzel, úgy érzem, formailag is meg van határozva a látás valamennyire. A látás tartalma: a jövő, vagyis az az egyetlen lehetőség, amely a jelenre vonatkoztatva lehetetlenség. A formája ennek megfelelőképpen, az egyetlen lehetőség enunciálása és a lehetetlenség exkommunikálása. A látás nem alkuszik és nem vitatkozik. De nem is haragszik. Elfogadja az adottságokat, úgy, amint vannak és érvényes, úgy, ahogy van.

Aki már találkozott ezzel az ifjúsággal, megdöbbenve tapasztalhatta, milyen szelíd és milyen hajthatatlan. Az álmok generációja ezért is érti félre legtöbbször. Az ő világában ez a jelenség nem a maga sajátos értelmezésében él, hanem lefordítva az álmok nyelvére. Néha, úgy látszik, engedelmes, máskor, úgy tetszik, zsarnok. Pedig sem egyik, sem másik, csak: van. A maga módja szerint van. Nem ellenünkre vagy ellenünkben, de nem is szolgálatunkra. Ám akár ijesztő, akár örvendetes, ő a jövő. Nem azért, mert fiatalabb nálunk, hanem azért, mert ő látja a jövőt. Mi csak a multat álmodjuk.

A látás tartalma transcendens: az egyedül lehetséges lehetetlenség, a jövő. Formája katedrai vagy papi: kinyilatkoztatás és ítélet egyben. Az *ifjúság*, szemben a *pszichológiai* termé-

szetű néppel és a *logikai* felépítésű osztállyal, feltűnően *vallásos* jellegű kor szelleme.

III. *Az ifjúság joga.*

Pszichológiai szempontból a jog a közlelki jó közérzés. A jogában megháborított, vagy tőle megfosztott, vagy az utána csak sóvárgó lelkeknek rossz a közérzetük .Nem az egyéni közérzetük rossz, hanem a „másik ember" felé, a másik emberrel függvény-viszonyba került közlelki közérzetük bizonytalan vagy egészen megromlott. Az ifjúságot jogi vonatkozásban ez a megrendült közérzet jellemzi manapság.

Egy tünet különösen aggasztó, mert akut betegségre mutat. Egy kifejezetten iners, tétlen, rest és lusta vonás, amely abban mutatkozik, hogy a mai ifjúság jól érzi magát az ifjúság állapotában, nem vágyik ki belőle. 30—40 éves korában még mindig ifjúságnak érzi magát az ifjú egyén. Jól értsük meg, nem ifjúnak, hanem az ifjúság egyik tagjának. Közlelki renyheség ez, beteg állapot, amely soha máskor nem volt jellemző sajátság, csak mostanában. Hadd vegyem kölcsön a lelki pathológiától elnevezésére ezt a kitételt: betegségi haszon. A megrendült jogi relációkban nem nagyon lehetséges, de nem is igen érdemes megöregedni, s egy bizonyos korhatárnál „kilépni az életbe": ennek az állapotnak jellegzetes tünete a szinte kórágynak nevezhető adott helyzetekben kéjes elnyujtózkodás, amelyben már nem fáj az, ami kezdetben oly pokoli kínokat okozott. Egy kevéssé privilégizált helyzet is a betegeké s ez újabb „hasznot" jelent. Végül, és nem utolsósorban felelőtlen állapot a betegé s ez a felelőtlenség felelősségáthárítás árán és útján állott be. A különböző betegbiztosító intézetek a megmondhatói, mennyire kétfajta természetűek a betegségek kiváltó okaik szempontjából: egyik csoportba oszthatók a valóban betegek, a másikba, akiknek közben nincs veszíteni valójuk. Ez utóbbiak nem szimulánsok, csak számukra még mindig a betegség a legelviselhetőbb és viszonylag leghasznosabb formája a létezésnek. Ráérnek betegek lenni, közben semmi értékes lehetőséget el nem szalasztanak.

Az ifjúság megrendült jogi helyzetét kísértetiesen jellemzi ez a beteges stagnálás, amelyben kéj, előny és felelőtlenség osztoznak rajta, hogy tagadhatatlan hátrányaiért kárpót-

lást nyujtsanak. Nem érdemes megöregedni, kinőni a gyerekcipőből, otthagyni a fészket, kimenni az életbe. Ez a főtétel, a megrendült jogi helyzet kényszertanulsága. Nem érdemes haladni — tehát maradunk, — vonja le a konzekvenciáit a megrendült közlelki közérzet s ezzel igyekszik visszazökkenni alaphelyzetébe, a harmóniába. Az azonban fölöttébb kényelmetlen és egyre kínosabb megismerés, hogy közben telik az idő és múlnak az alkalmak. Ennek az elviselhetetlen kísérő körülménynek az ellensúlyozására valók a kéj, a privilégium és a felelősségáthárítás.

Az öregek nemzedéke helytelenül jár el, mikor például az ifjúság „erkölcsi kilengéseit" egyszerűen csak tudomásul veszi, sőt elítéli. De teljesen kárbaveszett a fáradsága akkor is, ha sportot, egészséges életmódot, emelkedettebb és tisztább örömöket, élettréninget, szabályozott életbeosztást és hasonló orvosszereket ajánl vagy alkalmaz ellene. Ezek az erkölcsi kilengések egyszerűen nem is azok voltaképpen, hanem narkotikumképpen használt kéjélmények. Nem élhet az egészségesebb életet, aki halálraítéltnek érzi magát. A Dunába ugrani készülő nem félhet a tüdőgyulladástól, a siralomházban ülőnek csak nagyfokú cinizmus ajánlhat higiénikus óvintézkedéseket, melyeknek értelme 24 órán túl kezdődik. A megrendült közlelki közérzetnek egyetlen lehetősége a nyugalmi helyzetbe zökkenésre a mámor. A mámornak hármas ajándéka van a nyugtalan lélek számára: ködbeveszejti a holnap határait és intenzívebb, egyúttal gyorsabb stílusban életi a rövid szakaszokra oszlott mát, végül reálitáspótlékképpen életrekelti és valósággá varázsolja az esetleg még értékes vagy annak tartott tegnapot. Valahányszor az a vád hangzik az ifjúság ellen, hogy sokat „mulat" (értsd: iszik, táncol, víkendezik, szeretkezik vagy léhászkodik), mindig arra kell gondolnunk, hogy az időt, ha az a kívánatosnál lassabban és mégis gyorsabban *múlik* magától, valamilyen beavatkozással *múlat*-ni kell. Idegölő kettősége ez a siralomházi időnek. Nem érdemes tartalommal megtölteni (mert nincs folytatása). Ezért *mászik* lassan. Minden perccel hamarabb vége lesz (mert nincs folytatása). Ezért *rohan* ijesztően. Ezt az öntudat józanul nem viselheti el. Erre kell a kéj.

A privilégizált helyzet lelki virága hasonló gyökerekből táplálkozik. „Nyujtanók a percet, míg vetetlen a szörnyű csont, ha rajta mindenünk." A beteg embernek sok minden kijár,

amire az egészséges igényt nem emelhet. A kéj a sietés és tartalommal teltség illúzióját kelti, a privilégizált helyzet az ellenkezőjét. Akinek az előnyös helyzete csak egy bizonyos ideig tart, az nem siet ennek a helyzetnek mielőbbi végeszakasztására. Különösen nem siet akkor, ha az előnyös helyzet után föltétlenül előnytelen helyzet következik. Ha semmi egyéb nem mutatná, hogy így van ez, két szimptóma mindenesetre árulkodik rája. Az egyik szimptoma az öreg ifjak megszaporodott serege. Nem a már végzett, de még mindig ifjúsági alakulatokban megrekedt 35—40 évesekre gondolok itt elsősorban, hanem p. o. a nem-végzett főiskolásokra vagy a későn házasodó falusi legényekre. Nyolc, tíz esztendőt eltöltenek ifjak egyetemeken, ugyanannyi szemeszter helyett s legényeskednek falun *ma* olyanok, akik jobb időkben már régen családot alapítottak volna. Lélektani okuk természetesen mindig van ezeknek, de akár fedik ezek az okok a tényleges okokat, akár nem, minden esetben a megrendült jogi helyzetből fakadók alapjukban véve. Másik szimptoma az ifjúság jóléti intézményeinek a megszaporodása. Természetes, hogy ezek a jóléti intézmények még ma sem állanak elegendő mértékben rendelkezésre és mi is azt szeretnők, ha számuk a közeljövőben még gyorsabb tempóban szaporíttatnék. De egy bizonyos. Az ifjúság körében épolyan ijesztő mértékben megcsappant a maguk kenyerén élők száma, mint az öregeknél. A szabad pályán élő függetlenek száma csappant meg, nem a tehetőseké. (Az t. i. más lapra tartozik.) A megrendült jogi helyzet szomorú tünete ez: a viszonylagos jólétben élő kitartottak szaporodnak, a keservesen küzdő szabadok száma fogy. Szinte rimánkodni szeretnék itt most azért, hogy akik ezt olvassák, félre ne értsék. Tudom én azt, hogy mai napság nehezebb házitanítói kondíciót kapni, mint, mondjuk, a háború előtt s a most ide illusztrációképpen kívánkozó bölcsész az otthoniakra és az egyetemi városának lakóira is kevésbbé támaszkodhatik, mint régen, tehát fokozottabb mértékben rá van utalva a diákjóléti intézményekre. Igen, de ez az egész helyzet beteg, nemcsak maga a diákélet. Természetszerűleg betegíti tehát az ifjúság speciális helyzetét, a kényszerű, de mégis tagadhatatlan kitartottságot. A maga kenyerén élő hajdani diákot is az öregek tartották el, de sem a hazulról jött, sem az egyetem székhelyén vagy magán az egyetemen szerzett segítség nem volt sem rabkenyér, sem valami olyan, ami „dukál". Egy

kicsit néha illuzórikusan, de még mindig szabadnak és függetlennek érezhette magát mellette az ifjú, főképpen pedig az ifjúság.

Ezek a gondolatok észrevétlenül vittek bennünket a betegség harmadik kísérő jelensége, a felelőtlenség felé. A privilégiumok legnagyobb lelki kára, hogy nem kell értük külön, egyénenkint és esetenkint keményen megdolgozni. Nincs kockázatuk. Álhelyzetek. Brutális igazságtalanság és kegyetlen próba nem érheti mellettük az embert. A maga szakállára és a saját veszélyére fel nem sülhet, el nem bukhatik, tehát voltaképpen nem is edződhetik életképessé a privilégizált ember. Ez az elpuhító, hazug világkép és hálátlan szerep teszi apródonkint felelőtlenné.

A felelőtlen ember és embercsoport felelőtlenül él. Nem törődik életfolyásának sem az irányával, sem a tempójával, sem a hatásával. Nincs célkitűzése, sem programmja, sem módszere. Lassankint tréningje sincs, tehát az ereje és ügyessége is elmegy tőle. Munkakedve már régen nincs, hiszen munkája sincs. Csak alkalmi tennivalói vagy hirtelen nekirugaszkodásai keltik benne azt az illúziót, hogy ő tényező még, hasznos elem, szükség van rá ezen a világon. Kedve nem lévén, hangulatai és indulatai vannak. Miután önálló vezetése kihagy, majd kimarad, állandóan kívülről várja a vezetést. Sugallatok híján sugalmazásokra hallgat, de mert azok belső életérzésétől idegenek, újra meg újra, egyenletesen gyorsuló egymásutánban kiábrándul s új vezéreszmét, új vezetőt keres. Megnyugodni azonban csak időlegesen tud, hiszen sohasem bántatlan problémái megoldásán innen a közlelki közérzete. A felelőtlenség legveszedelmesebb foka és fajtája az álprogrammgyártás. Az ifjúság *közjogi* helyzete a dolog természete szerint ellenzéki. A mindenkori ellenzéket azzal szokás gyanusítani, hogy negatív a programmja, vagyis olyanokat követel, hogy követelésének hatalomra jutása esetén sem tudna eleget tenni ő maga sem. Ezt a mindenkori hatalmon levők állítják, nem egészen igazságosan. Az ellenzéki programmok negatív volta nem az ellenzéki helyzettől magától függ, hanem attól, van-e az ellenzéknek élő és ható reménysége afelől, hogy belátható időn belül hatalomra juthat. Ha van, felelős programmot hirdet, ha nincs, felelőtlent. Az ifjúság megrendült közlelki közérzetének egyik legfájdalmasabb tünete éppen ez a felelőtlen látásmód. Ennek

is három árulkodó jele van. Az egyik a vízió fáradsága. A fáradt víziójú ifjúság öregekre bízza, hogy programmot adjanak neki és vezessék cél felé. Másik a vízió álomszerűsége. Az álmodozó ifjúság nem az öregekre bízza a programmot, de saját maga állítja azt össze öregesen, a mult cserepeiből, invenciótlanul és hit nélkül. A harmadik áruló jel a vízió ideálizmusa. Az ideális ifjúság a levegőbe építi a programmját, amelynek nemcsak a jelenben hiányoznak az előfeltételei, hanem a jövőben is hiányozni fognak.

A legborzasztóbb veszedelme az ennek a negatíven ellenzéki közjogi helyzetnek, hogy az életet ezidőszerint irányító, éppen hatalmon lévő öregek nem veszik az utánuk következő, őket mindenképpen egyszer mégis csak felváltó ifjúságot komolyan. Gravámenjeit meghallgatják és csitítják is, de megoldani nemcsak nem bírják, hanem valahogy nem is akarják. Nem a jószándékra gondolok ezzel, természetesen, amely sohasem hiányzik. Egy lelki magatartásra gondolok, amely az ifjúság jogi helyzetét így fogalmazza meg és így is kezeli: *ha lehet*, megoldom. Vagy még pontosabban így: *mihelyt* lehet, megoldom. Ebből a fogalmazásból és ebből az elintézésmódból végzetesen hiányzik a minden áron való megoldandóság kategórikus imperativusa, valamint a perceken múló halálos kénytelenség sürgősségének hideglelős lázassága is. Lehetetlen most magunk elé nem idéznem az ifjúság évenkint jelentkező tüntető gyűléseit, felvonulásait, követelő memorandumait, fenyegető magatartását, mely egyre jobban hasonlít a német egyetemi kisváros rendőrét körülgyűrűző szalamander-sétákra — látszólag s egyre feketébb fellegekből egyre feszültebb villámlásokat ereget magából — valójában.

A helyzet katasztrofálisan komoly és jogi szférában megoldhatatlan. Megoldást magasabb, közlelki rétegekben kell keresnünk és találnunk.

IV. *Az ifjúság nyelve.*

1.

A jogi konstelláció minden fontossága mellett csak bázisa az ifjúság lelki életének. Minden lelki életmegnyilvánulása ebbe van ágyazva, de ugyanekkor semmiféle igazi lelki életmegnyilvánulása nem jogi természetű. Ha par excellence lelki életét

meg akarjuk ismerni, el kell vonatkoztatnunk mindent attól a ténytől, hogy jogi tekintetben bizonytalan és így rossz is a közlelki közérzete. Más oldalról azonban ugyanekkor tisztában kell lennünk azzal is, hogy minden legkisebb lélekrezdülése ebből a bizonytalan rossz közérzetből fakad. A váci fegyház fegyencei nagyon szép bútorokat készítenek asztalosműhelyükben. Ezek a bútorok nem különböznek a szabad lábon élő asztalosok készítette bútoroktól. Lehet, hogy éppen olyanok, lehet, jobbak, mint általában a magyar asztalosipar termékei. Mégis gondolnunk kell rá, vajjon nem követnénk-e el súlyos hibát, ha úgy tanulmányoznánk ezeket a bútorokat, mint *az emberi lélek* teljesítményeit, tekintet nélkül arra, hogy *rab*munkák. Akár csekélyebb értékű, akár értékesebb, akár változatlan ugyanazon ember teljesítménye rab korában, mint szabad ember korában volt vagy lehetett, a megállapítás mindig relatív s mindig függő viszonyban marad azzal a ténnyel, hogy az ember alkotása közben milyen jogi helyzetben volt. Még hangosabb illusztrációra gondoljunk. Egészen más érzelmeket kelt bennünk egy elráspolyozott rács és egy arra erősített kötél, ha tudjuk, hogy egy rab lopta ott életét, mintha arról értesülünk, hogy éjtszakai vidám kalandra szökött ki rajta valaki. Pedig az elemek vagy az eszközök azonosak.

Ismétlem tehát. Az ifjúság lelki arcvonásait a jogi helyzettől függetlenül és mégis hozzá viszonyítva kell megfigyelnünk és megrajzolnunk.

2.

A legalapvetőbb közlelki funkció a nyelv, ez a sajátosan „közértelmi" jelrendszer. Ezt kell elsősorban vizsgálódásunk tárgyává tennünk, hiszen míg az ifjúság jelrendszerében tájékozódni legalább is meg nem próbálunk, vakok és süketek vagyunk lelki életének egész területén. A közlelki élet kivétel nélkül csupa olyan jelenségekben nyilvánul, amelyek el sem képzelhetők másképpen, mint az egyik embernek a másik ember felé fordulása közben, tehát minden lélekmozdulásnak valamilyen jelét produkálva. Ezeknek a jeleknek az összessége és egyben rendszere a nyelv. Nem kevesebb tehát, mint — tisztán formai tekintetben — egy egész és egységes kultúrközösség. Egyszerre *teremti* és *őrzi* az emberi kultúrát, miközben *kife-*

jezi. Azért veszteglünk ezeken a pontokon ilyen huzamosan, mert ezzel is illusztrálni szeretnők, milyen jelentőségűeknek tartjuk és mekkora fontosságot s egyben valóságos *kulcsjelleget* tulajdonítunk az ifjúság *nyelvi* problémáinak — lelki élete egyetemes vonatkozásaira nézve is.

3.

Ami minden mástól függetlenül azonnal szembeötlik ezen a nyelven, az annak autonóm és szuverén volta, elütő jellege, különbözősége az öregek nyelvétől. Az ifjúság nyelve új nyelv. Nem dialektus az apák nyelvéhez képest, hanem idegen nyelv. Ezt a különös és félelmes nyelvi viszonyt a közvélemény népszerűen így fogalmazza meg: az apák és fiak nem értik meg egymást. Ez a megállapítás nem mai keletű s könnyen arra a téves következtetésre csábíthat, *mintha* a minden idők mindenkor és mindenütt tapasztalható szimptomája ismétlődnék ezúttal is, talán valamivel nagyobb mértékben és nehezebben megoldható módon. Sajnos, nem ez a valóság. Valóságban egy eddig még soha nem nyilvánult alapvető krízisről van szó, amelyben az apák és fiak két merőben eltérő, egymással semilyen rokonságban nem álló idiómát beszélnek. A két nyelvnek más a hang-, alak-, mondat- és jelentéstana, más a stilisztikája, a retorikája és egészen más az irodalom-, pontosabban szellemtudománya is. Aki ezt még személyesen sohasem tapasztalta s az én fejtegetéseimből óhajtja a maga számára elképzelni, legjobban teszi, ha ugyanazt a jelenséget próbálja maga elé varázsolni a nyelvi élet egész területéről, ami különbségképpen megmutatkozik például az angol leírt és kimondott szavak között hangtani szempontból. Ugyanaz a hanganyag, az ősök úgy mondták ki, ahogy most is le van írva, az utódok egészen másképpen olvassák már. Nos, itt az apák és a fiak minden tekintetben másképpen értik ugyanazt a nyelvi anyagot. Ami az egyiknek *szép*, az a másiknak *förtelem*. Ami az egyiknek *valóság*, az a másiknak *frázis*. Ami az egyiknek *jelent valamit*, az a másiknak *értelmetlen zagyvalék*. Az egyik *mond valamit*, a másik valami *egészen mást ért rajta*, sokszor *nem is az ellenkezőjét*, ami még nem volna veszedelmes, *hanem* valami *egészen mást*, ami aztán már teljes zavart okozhat.

Szeretném egy jelentéstani példával igazolni, hogy az

ilyesmi, ha szokatlan is, de lehetséges. Gondoljunk a *toll* példájára, amely ma már háromszorosan nem toll, mert libatollból acéltollá, acéltollból töltőtollá lett s lassankint írógéppé általánosodik. Móra Ferenc tréfásan meg is jegyzi valahol, hogy az ő tisztelői nagy zavarba jönnek majd, mert neki aranytoll helyett aranyírógéppel kell majd kedveskedniök; ha elérkeznek írói jubileumának dátumához. Erre a kulturális és civilizatórikus velejárójú jelentésváltozásra gondoljunk s olyan szilárd jelentésű szavakra, mint a világtájak. Tudjuk, hogy a kultúrcentrumok hogy tolódtak idők folyamán egyre nyugat felé. Fönicia, Görögország, Róma, Európa, Euramerika. Nem tagadhatjuk, hogy az Égei-tenger, az Adria, a Földközi-tenger és az Atlanti-óceán egymást váltották jelentőségben. A mostani „öregek" úgy születtek s úgy jutottak a mai napig, hogy számukra „*Nyugat*" nemcsak világtájat jelentett, hanem egy kicsit kultikusan úgy fordultak feléje arccal, mint a mohamedánok Mekkának. Ma még nem bizonyos, de kizártnak már nem mondható, hogy esetleg a világtörténelem súlypontáthelyezést szenvedett a nagy háborúban s el lehet képzelni azt a lehetőséget, hogy az Atlanti-óceán két partjának mult századi jelentőségét a Csendes-óceán két partjáé foglalja el. Még semmit sem lehet tudni, de az ifjúság szókincsében „Nyugat"-nak már nincs meg az a biztos, félreérthetetlen csengése többé, mint amilyen a mi szóhasználatunkban megillette. A csodaszarvas regéjebeli kavarodás hangulatát érezni körülötte, mellette: micsoda föld ez a vidék, hogy itt a nap száll keletre, nem mint máshol, naplementre? Én úgy nézem, hogy lement a déli részen. Nem gondolnám, ott vöröslik észak ormán. „Kerek az ég mindenfelé." Azt a gyanítást óhajtanám ezzel nyilvánítani, hogy az ifjúság nyelvének jelentésváltozásai nem önkényesek vagy dacosak, vagy nyelvi romlás következményei. Bizonyára van annak rendre mindnek értelmes, bár előttünk ezúttal még ismeretlen pszichológiai oka is. Ezúttal elégedjünk meg annak a megállapításával, hogy az ifjúság *nyelvi szempontból izolálódott a megelőző generációtól.*

4.

A fenti tény nagy nehézségek és bonyodalmak kirepítő fészke. Legtöbb nehézség és bonyodalom onnan támad, mert a két nyelv nyelvi anyaga lényegtelen elemektől eltekintve azo-

nos. Mikor tehát a két generáció egymás szavát éppen hallja, érteni is véli. Ebből aztán sok zavar keletkezik. Olyanforma *tragikus* zavarok, mint amilyen *komikus* félreértés az a régi megállapítás magyar részről, hogy „a németnek vizen a rétje, háj a szénája, mégis rossz a lova". Tragikusnak mondtam e nyelvi zavarokat s szeretném most ezt az állítást fenntartani, hangsúlyozni s kétszer aláhúzni. Azt jelenti nevezetesen ez a nyelvi zavar, hogy *a két generáció között a kontaktus megszűnt*. Nem értik meg egymás szavát, de — ami még rosszabb — nincsenek ennek teljes tudatában. Küszködnek, vergődnek, ahelyett, hogy helyzetük kilátástalan voltára rádöbbenve, annak gyökeres javítása felől gondolkodóba esnének, s ahhoz az első változtató lépéseket megtenni szándékoznának. Még jelbeszédet sem próbálnak, mert egyelőre, azt hiszik, nem szorulnak ilyesmire. Ezzel viszont minden lehetőség megszűnt arra, hogy az apák tapasztalataikat közölhessék a fiakkal, a fiak szükségleteiket tudtul adhassák az apáknak. Az élet a fiatal generáció számára egészen elölről kezdődik.

Nagyon sok szenvedésbe kerül ez mindaddig, míg nyilvánvalóvá s ezzel természetessé is nem válik. Sok száz, sőt ezer esetből, amelynek részben szenvedő alanya, részben tanúja voltam, hadd említsek egy tanulságos példát. Vallásos színezetű diákgyűlésen vagyunk, ahol szabad a szó és a nyolcadik gimnazista fiúk élnek is ezzel a jogukkal. Egyik nagyon értékes vezető egyházi férfiú azt találja mondani az egyik diáknak: Nézze, fiam, maga még nem tapasztalt ehhez eleget, hadd magyarázzam meg (nem fontos, hogy mit). A fiú válasza: Nekem ne magyarázzon (nagyon tiszteletteljes cím következik, de árulkodó cím, nem ismétlem) úr, elvesztették a háborút és nem gyüjtöttek közben tapasztalatokat, legalább is a magatartásukból nem tetszik ki. Hagyjunk most figyelmen kívül minden zavaró momentumot, hogy meglássék a lényeg. Ebben a replikában világosan bennfoglaltatik az, hogy a két generáció nem *értheti* meg egymást. Mit tehetne egy öregebb most egyebet, mint vagy elhallgat, vagy felemeli a hangját és leckéztetni kezdi a fiatalembert, vagy ... tovább magyaráz. A két első eset teljesen reménytelen. Azonban lássuk be, hogy a harmadik is az. A beszédbeli partner éppen most jelentette ki, hogy a beszélőnek nincsenek, nem is lehetnek tapasztalatai, tehát nem kompetens arra, ami az öregebbek mindenkori előjoga: magyarázni.

Az öregebbnek elébb meg kellene magyaráznia, hogy joga van a magyarázatra, azt meg nem teheti, mert ha megteszi is, *a limine* visszautasításba ütközik. Kár a példákat szaporítani. Ezelőtt húsz évvel még mondhatott ilyet szülő a gyermekének: látod, ha jól tanulsz, neked is ilyen szép zománcos tábla lesz a kapu alatt, mint az ügyvéd bácsinak. Még pontosan ki is számíthatta neki, hány év mulva lehet olyan zománcos táblája. Ma az ilyen buzdítás nemcsak üres frázis, hanem — fiatal füleknek — lázító tartalmú hazugság is. De necsak ilyen apróságokra gondoljunk. Jusson eszünkbe az ifjúság *tudományos rendszere* és a mienk. A mienk *materialista és analitikus*. Az övék *spirituális és szintetikus*. Vagy ne menjünk ilyen magasra. Próbáljon meg a gyermekeivel történelemről beszélgetni egy olyan apa, akinek a fia Szekfű Gyula valamelyik tanítványától tanulja a középiskolában a történelmet. Vagy még inkább: mitévő legyen egy pozsonyi vagy brassói magyar műveltségű apa, ha a fiával hasonló témáról beszélget. Lehetetlen, hogy ne érezze meg azt az egészen más nyelvet, amit a fiatalság beszél. Most nem arról van szó: helyes-e, való-e, amit én tudok, vagy amit ő tud. Csak arról beszélgetünk és ez nyilvánvaló, hogy *egészen más* az a nyelv, melyben az ő gondolatai mozognak és merőben más az enyém.

5.

Az alapvető nehézségekhez újabbak társulnak. Ha az ifjú generáció kultúrája előlről kezdődik, vagy legalább is majdnem előlről, akkor a nyelve is ennek megfelelőképpen alakul. Tehát, a régi generáció nyelvéhez viszonyítva, *primitív nyelv* és a dolog természete szerint *fordítás-nyelv*. Ha még azt is hozzávesszük, hogy meglehetősen kényszerű és dacos elkülönülésnek is terméke, akkor hozzá kell tennünk még egy értelmezőt az eddigiekhez: *tolvajnyelv* is, *argot*, mert az izoláltság mindig argot-t fejleszt, mely befelé megkönnyíti, kifelé megnehezíti a kölcsönös megértést.

6.

Ezúttal eljutottunk arra a pontra, ahol már nem lehet megértenünk az ifjúság lelki életmegnyilvánulásait, azok fizikai beágyazottságának, tehát jogi vonatkozásainak tekintetbe

és figyelembe vétele nélkül. Ha ugyanis a bizonytalan jogi konstellációra nem ügyelünk, könnyen támadhat bennünk indokolatlan optimizmus a felől, hogy a baj nem olyan súlyos, mint amilyennek itt beállítottuk. Üljünk le egymás mellé, a két generáció, mint tárgyaló felek és egyezzünk meg, magyarázkodjunk ki, teremtsünk magunk alá közös „plattformot".

Nagyon természetes, hogy magam sem tartom a generációs problémát megoldhatatlannak, különben piromániákusnak kellene ítélnem magamat, hogy egyáltalában beszélek erről a tárgyról. De a megoldás nem kínálkozik ilyen olcsón. A két nyelvet előidéző jelentésváltozás nem felületi jelenség. Exisztenciális gyökerű, korváltoztató jelentőségű tény.

Jogi beágyazottsága abban a bizonytalan helyzetben nyugszik, hogy ez az ifjú generáció, tehát a mi ifjúságunk, a mai fiatalság, nem érzi létét biztonságban nálunk. Számára nem életlehetőség a mi életünk folytatása. Ezért különült el egész kultúrájában tőlünk. Egészen az a jellege az egész tünetnek, mintha az emberiség, mint olyan, a világtörténelem folyamán napjainkban jutott volna el a pubertás korába. Íme egy kísértetiesen hű analógia. Tom Sawyer otthagyta Polly nénit és elbújt Huck Finnel és Joe Harperrel a puszta szigetre. Nyelvi szempontból az a szembeötlő ebben az attitude-ben, hogy a fiatalok *wigwamban* laknak, elszívják a *békepipát*, kiássák a *harci bárdot* és egyik a másikat úgy szólítja: *halványarcú testvérem*.

Nem elléháskodom ezzel a probléma nehezét, érzékeltetni próbálom. Ez a nyelv először is *argot*, amelyet a felnőttek nem értenek, mert nem szoktak meríteni a forrásából. A fiatalok nyugodtan használhatják egymás közt, izolálja őket. Sokat forgolódom fiatalok között, van alkalmam hallgatni a szavukat, olvasni az írásaikat kéziratban, nyomtatásban egyaránt. Felelősséggel jelenthetem ki, hogy van ifjúsági argot, amely az öregek fülének idegenszerűen hangzik, eszejárásának meg zavarosan hat. Pedig több ennél: titkos nyelv, amelyen nyugodtan eltársaloghatnak fülünk hallatára, mert nekünk, öregeknek, sejtelmünk sincs róla, voltaképpen mit jelent. Ez azért van így, mert mindenáron a magunk nyelvén akarjuk érteni a mondanivalójukat s úgy járunk, mintha részben megmosolyogjuk, részben érthetetlennek tartjuk ezt a betűcsoportot angol szövegben: eleven, de semmiképpen sem arra koncentráljuk figyelmünket,

s nem azzal töltjük az időt, hogy kihámozzuk ottani értelmét: tizenegy. Nem *eleven*, hanem *tizenegy*.

Azt a hibát is el szoktuk követni, hogy lenézzük az ifjúság nyelvét, mert a mienk kiművеltebb, gazdagabb, fordulatosabb és színesebb. Az az érzésünk, hogy ifjúságunk (megvan erre a magyarázat s a mentség is, de azért tagadhatatlanul) alacsonyabb értékű emberfajta nálunk. Ez a tévképzet is csak azért rögződhetett belénk, mert közben megfeledkeztünk az ifjúság nyelvének jogi beágyazottságáról. Ez a nyelv nem értéktelenebb a mi nyelvünknél, csak *primitívebb*, mert közben az ifjúság bizonytalan jogi helyzetében otthagyta örökségét, kivándorolt az atyai hajlékból és kénytelen volt mindent elölről kezdeni, egyben újra fogalmazni. Nehezítette dolgát az, hogy keserves negatív tanulságai birtokában kénytelen volt egyúttal mindent másképpen is csinálni, mint ahogy „odahaza" szokásban volt. (Arról már tudta, úgy tudta, hogy rosszul van. Másképpen, ebben volt egyetlen reménysége, hogy *lehet* jól is. Amúgy csak rosszul lehet.)

Az ilyen újrakezdett és másképpen művelt kultúrának a kifejező eszköze természetszerűleg bizonytalanabb, tapogatózóbb, ködösebb, változékonyabb és variánsgazdagabb, mint egy folytatólagos kultúra örökölt és precíz nyelve. A fogalmi érettség, a sváda folyamatossága, a tisztán pszichológiai eredetű nyelv közeledése a logikai formákhoz s megfeneklése azokban — egyébként sem mindig életteljes jelenségek. Sokkal inkább jelentik az esetek nagyobb percentjében a kultúrális élet érelmeszesedését, szenilitását és végelgyengülését. Más oldalról a kifejezésre törekvés becsületes és őszinte erőfeszítése a primitív nyelvet erőteljessé, széppé, gazdaggá és szimbolikus erejűvé varázsolhatja. Mindez azonban a jövő lehetősége, bár e tekintetben nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy a jövő aztán már egészen az ifjúság osztályrésze. A jelen ténye mindenesetre az, hogy az új nyelv primitív nyelv. Szegényes, ügyefogyott, kísérletező. Az a vonása azonban, hogy az öregek nyelvéhez nem hasonlít, nem gyarlósága, hanem mivolta. Nem azzal a szándékkal kell hozzá nekünk, öregeknek, közelednünk, hogy megítéljük és osztályozzuk, hanem, hogy lefordítsuk. Különben sohasem érthetjük meg.

Van egy fajta jellegzetessége az ifjúság nyelvének, amely ennek a készségünknek feleútig elébe megy és terhét ezzel meg-

könnyítheti. Említettük már, hogy az ifjúság nyelve *fordítás-nyelv*. Nem is igen lehetne egyéb, hiszen hirtelen szükségletet azonnal kell kielégítenie. Mai korból a zürjén nyelv analógiájára hadd hivatkozzam. A zürjének a világháborúig orosz fennhatóság alatt éltek s az ácsmesterség szókincséig emelkedett nyelvük. A magasabbrendű élet minden egyéb kifejezéskincse oroszul volt számukra. Ma a zürjének önálló életet élnek, s attól a perctől kezdve, hogy az új világ beállott náluk, azonnali, égető szükségük támadt sok ezer olyan szóra, kifejezésre, mondatra, hosszú szövegre, amelyre mind hiányzott eddig a zürjén nyelvből betű szerint értendő teljességben minden. Természetes következménye ennek a nyelvi krízisnek nemcsak egy nagy sereg idegen szó, hanem az is, hogy mindent, amit egy bonyolultabb nemzeti életrendszer igényel, máshonnan kellett mintául venni és sebtiben, jól-rosszul, lefordítani egy alapjában véve fejletlen nyelv fogyatékos eszközeivel és nagyon is határolt készségével. Valószínű, hogy a legtöbb adatot éppen a gyűlölt orosz nyelv szolgáltatta.

Szakasztott ugyanez a helyzet a ifjúság nyelvének kialakulási folyamatában is. Rendkívül sokat árt e nyelv szellemének az, hogy primitív adottságaira egyszerre zuhan rá a jelen minden követelménye. Valóságos csapás, hogy közben az öregek nyelvéből kell kölcsönvennie a formákat és mintákat, holott a kifejezésre vágyó latens tartalom talán egész más lehetőségeket szeretne. Nincs idő a formaérlelésre. A sok kölcsönvétel azonban az öregeknek egy utolsó alkalom a megértésre.

V. *Az ifjúság művészete.*

Itt is csak a közlelki formák érdekelnek bennünket. Mikor az ifjúság nyelvéről volt szó, nehéz volt mértéket tartanunk s nem beszélnünk kulturális tartalomról, hanem mindenütt, mindvégig csak a kultúra formális vonatkozásairól, a kultúrtartalom kifejezésmódjáról, a nyelv jelrendszeréről. Ha következetesek akarunk maradni s feladatunkhoz is hívek, az ifjúság lelki arcának megrajzolásánál a közérzelmek világában sem szabad — hogy úgy mondjam — anyagi vonatkozásai felé tévednünk, hanem meg kell maradnunk a formák vizsgálatánál. Az ifjúság művészete ne úgy érdekeljen most bennünket, mint egy bizonyos csoportja a műveknek, hanem ha a *nyelv* a

mi szempontunkból *jelrendszer* volt, vizsgáljuk az ifjúság művészetét, mint *jelképrendszert.*

A nyelvi területen mozogva, ismételten szólnunk kellett jelentésváltozásról. A nyelvi hasadást az egész vonalon végbemenő jelentésváltozások hozták létre. Látszólagos nehézséget fog okozni, de nem hallgathatjuk el, hogy a *jelből* hasonlóképpen jelentésváltozás útján válik *jelkép.* Igaz, hogy ez a fajta jelentésváltozás más irányba hajtja a fogalmat s nem az a tendenciája, hogy az egyéni megfogalmazást konvencionálissá tegye, hanem a fordítottja, hogy a konvencionális jelrendszert az egyéni kifejezés vágyának kényszerítse engedelmes eszközévé. Ha az egyéni megnyilatkozás vágya erős, őszinte és jogosult, akkor a közlelki konvenció a nyelvi önkényeskedést nem extravaganciának, hanem *stílusnak* érzi és mint *szimbolumot* megérti, sőt akceptálja. Ez a művészi formák nyelvének a titka s egyben a szépsége is.

Egy azonban bizonyos. *Egyidejű nyelvi és művészi jelentésváltozás nem lehetséges.* Egyik a másikat nemcsak zavarná, de egyenesen paralizálná is. A nyelvi krízist művészeti krízis kíséri s ez a krízis nem a mindenáron való kifejezés törekvésében nyilvánul, hanem a művészeti alapviszony zavarában. Inter arma silent Musae. Az ifjúság érzelmi életében stagnál a művészet. A műalkotók és műélvezők kölcsönös lelki magatartásában valóságos öntudathasadás mutatkozik.

A jelképrendszer, a szimbolisztika egészen szubjektív lett. Az ifjúság, mint műalkotó, csak egyetlen kifejezésformát ismer: önmagának gátlástalan megvallását. A bizonytalan jogi helyzetbe ágyazott közérzelem ez is. Azt jelenti, hogy *az ifjúság feladta önmagát.* Az a pillanat ez, amelyet a detektívek és a gyóntató atyák jól ismernek, a vallomás percének időteljessége. A beszélő belátta, hogy nem használ már tovább az eddigi Én fenntartása. Gyónni, vagy vallani kezd.

Ha a gyónó magatartást művészi szempontból vesszük, mint jelképrendszert tekintjük és tartalmát valamilyen műalkotás formájában látjuk magunk előtt, világosabban megérthetjük, mi ment itt végbe. Mondjuk, regényt eredményezett a vallomás. A regény: én-regény. Tulajdonképpen nem is regény, mert nem történik más, mint hogy a műalkotó papírra vetette önvallomását, elmondva életének eddigi folyását gátlás nélkül, őszintén.

Minden arra mutat, hogy nincs igazi „művészet“ jelen. A műalkotó részéről az az áruló jel, hogy nem tud „egyebet“. A legtöbb mű egyedüli jelenség. A művész meggyónja önmagát és ezzel le is rótta adóját a művészettel szemben. Második opus már nem is jelentkezik. Azoknál, akik tovább bírják, nyomon követhetik ugyan egymást a „művek“ akár sorozatosan, de sohasem születik egyéb, mint én-mű. Önvallomás, gyónás, az Én dokumentálása egy merőben ellenséges világgal szemközt. Ez azonban nemcsak a regényformában van így és nem is kifejezetten irodalmi tünet. A képzőművészet is ugyanebben a malomban őröl, sőt a legellenállóbb matériájú képzőművészet, az építészet is. Ha az ifjúság építésznek csap fel s egy kis családi házat kell megálmodnia, nem nyugszik meg képzelete e részletfeladaton. A kis házat a világegyetemben építi fel. Hogy a kis ház kellőképpen érvényesülhessen, le kellene bontani mellőle az utcát. Hogy a maga igazi értelmét megnyerhesse, az egész várost másképpen kellene körülötte kiképezni. A lírában jelentkező szabad verseknek "megfagyott zenéje“ ez s igazán nem azért írok róla így, mintha nem venném halálosan komolyan. Egy új szimbolisztika, egy még konvulzív állapotban nyugtalankodó jelképrendszer krízise ez, nem valami „idétlenkedés“.

Még árulkodóbb jellegű a krízis a másik teremtő fél, a közönség, a műélvező magatartásában. Az ifjúság feladta önmagát. Ennek a ténynek csak egyik megnyilvánulási formája a közlési kényszer. A másik erő, amely az önfeladásra kényszeríti a lelket, az undor. A lélek megutálta önmagát, létének halálossá vált eddigi formáját, azért tört össze, azért foly ki belőle vallomás formájában minden tartalom. Nos, tehát ha a műalkotó ifjúságot a közlési kényszer jellemzi, a műélvezőt viszont az ennek megfelelő undor fogja el. Hallani sem akar arról, amit a műalkotó beszél, látni sem akarja, amit mutat neki. Az az elképzelhetetlenül perverz alapviszony állott be ezáltal, hogy a műélvezőt nem érdekli a műalkotó műve. Egészen természetes állapot ez, de egészen negatív is. Az ifjúság lelki krízise a művészet világában művészietlenségnek mutatkozik. A kifejezés szülési fájdalmai és katalauni ütközete közben jelképrendszer kialakulásáról szó sem lehet. Igaz, hogy ilyen körülmények között a válság érzelmi feloldódásáról is aligha.

VI. *Az ifjúság társadalma.*

Egyre kevesebb az észrevehető szimptoma, egyre kevesebb a mondanivalónk is. Nem baj, de tény. A lélek egységes, csak vizsgálata közben emlegethetünk kategóriákat. A közlélek is egységes. Az a közlélek, melynek értelmi funkciója *dadog*, érzelmi funkciója *beteg*, akarati funkciójában sem mutatkozhatik pozitívnek. Ezt az óvást azért kell előrebocsátanom, mert könnyen indulhatnánk különben látszat után. A látszat szerint ugyanis mi sem tetszik könnyebbnek, mint az ifjúság megszervezése és megindítása vezényszavakkal, vezetővel az élen, valamilyen zászló után. Egyébként is abban látszik különbözni korunk ifjúsága régebbi korok ifjúságától, hogy szívesen, eredményesen és nagy tömegeiben él társas életet. Mondják is, hogy kollektív lelki alkatú, a világháború individualista ifjúságával ellentétben. Meglehetősen gyakran lép fel korporatíve.

Mindezt letté kell hagynunk, mert valóban nincs különben. De nem szabad végső magyarázatképpen elfogadnunk. Különösen akkor kell bizonyos szkepszissel közelednünk a megfigyelés útján szerzett tények felé, ha közben eszünkbe jut a jogi beágyazottság és a történelmi folyamatok egymásutánja. A korporációk és kollektív „lelki alkat" nem társadalmi képletek, maga az „ifjúság" pedig a „gyökér" és az „osztály" folytatása. Ha így vizsgáljuk az ifjúság közakarati funkcióját, tehát megint csak mint lelki formát az ifjúság-társadalmat, jóval bonyolultabb helyzetet találunk.

Először is nehéz volna tagadnunk, hogy az ifjúságot érdekli a *„gyökér"* problémája. Nemcsak Adynak s Bartók—Kodálynak legmegértőbb publikuma az ifjúság, de mint falukutató is az élen jár. A „faj" kérdésével is foglalkozik, mert ebben is valami gyökeret sejt. Ösztönösen érzi, hogy saját exisztenciája függ attól, az elmúlt korok problémáit sikerül-e maradéktalanul megoldania, hogy saját élete ne homokra épüljön.

A *„harc"* még nem ült el körülötte-mellette, mert azt még változatlan hévvel vívják apái, a megelőző generáció. A hatalom még a harcoló osztályok kezében van. Az ifjúság azonban nem óhajt harcolni. A harc neki nem problémája, az osztály nem életformája, nem ért hozzá, nem él vele. Sajnos azonban, a megelőző generációval való együttélés következtében *osztály-*

része mégis ez a rátukmált harc. Az apák vele is mint osztállyal harcolnak s vele szemben is állják a nagy kérdést: az ifjúság alá-, mellé- vagy fölé van-e rendelve apái generációjának.

Miután a társadalom életét éppen az jelenti, hogy az egyik ember cselekszik, a másik ember meg elszenvedi a cselekvésnek a hatását, az ifjúság társadalmát sohasem jellemezheti az adott helyzetben aktivitás. Hiszen az aktivitás itt harc elfogadását és megvívását jelentené. Az ifjúság társadalmi magatartása tehát *passzív*. „Alázatos tisztelettel" tűri, csináljanak vele az atyák, amit akarnak, vagy amit tudnak, vagy... valamit. Ezért aztán az ifjúság problémája egyre inkább úgy nehezedik az atyák vállára, mint egy ájult partner súlya. Az eszméletlen, iners, magával jótehetetlen másik féllel pedig nem lehet alkudni.

Ha ehhez még az ifjúság bizonytalan jogi helyzetét is hozzáveszem, kénytelen vagyok a problémát még bonyolultabbnak látni. Az ifjúság igényei a maguk passzivitásában ezáltal még fenyegetőbbekké válnak. Az ájult tetem reánknehézkedése lassankint — érzelmi hatásában legalább is — rémületessé válik, mintha már nem is egy eszméletlen test súlya nehezednék vállainkra, hanem egy merev és hideg kadáveré.

A passzív rezisztenciánál félelmetesebb társadalmi magatartás nincs is. Az ifjúság lelki arcának a velleitásai a legmegoldhatatlanabbak.

A megoldást nem leltük a lélek beágyazásában. Nem található a lelkiélet funkciói között sem. A lélekfeletti régiókban kell keresnünk s fogjuk — úgy látszik — meg is találhatni.

VII. *Az ifjúság vallása.*

1.

Igyekezzünk óvatosan megfogalmazni és kerülni minden dogmatikus vagy éppenséggel felekezeti ízű meghatározását a vallásnak. Szeretnénk ezt a problémát is közlelki keretben megfigyelni és eddigi módszerünkhöz híven, tartalomtól lehetőleg függetlenül, pusztán formáiban. Megkönnyíti feladatunk nehézségét az a felfogásunk, amely a jogot kiemelte a közlelki funkciók közül s valamennyi funkciót beleágyazta, mint közlelki életérzésbe. Ezt tudva, nem fog talán megütközni senki

e sorok olvasói közül, ha a vallást is kiemeljük az érzelmek világából. Kiemeljük egyúttal az összes közlelki funkciók közül s úgy helyezzük e funkciók fölé, mint ahogy a jogot alapul helyeztük. Minden nem tagolt lelki tartalom vallás, ha nem a lélekalatti régiókból tör fölfelé, hanem *fölülről* lefelé ható tendenciájú. Minden lelki tartalom vallás, ami nem a tudatalatti lelki rétegből szublimálódik értelmi, érzelmi és akarati, tehát nyelvi, művészi, társadalmi tagolt lelki tartalommá. Transcendens természetű, tehát tulajdonképpen lefelé tartó, kihülési, lecsapódási folyamatot él át, mikor a legmagasabbrendű jelenségekké tudatosul. A dogma, a kultusz és a ritus a legmagasabbrendű nyelv, művészet és társadalom: a vallás legalsó rétegvonalának a pontjai. Az elképzelhető legmagasabb régiók, ahová a lélek egyáltalában felemelkedhetik egyfelől, másfelől az elképzelhető legmélyebb réteg, ahol a vallás éppen csak hogy még mint vallás tekinthető.

A vallás ebben a megfogalmazásban nem lelki tartalom, hiszen tudatosulása, tehát tartalommá válása pillanatában már megszűnt vallás lenni. Nem is lelki tartalom, hanem lelki potencia, amely a lelket állandóan működésben tartja és tartalommal telíti. A lelki élet, mint folyamat, nem is igen képzelhető el másképpen, mint a jogból (esetleg még mélyebb rétegekből) áradó, testi eredetű és természetű tevékenységnek, képességnek és készségnek a transcendens természetű vallásos képességgel és készséggel való találkozásaképpen, feszültségeképpen és kiegyenlítődéseképpen. (Ezért titokszerű a nyelv eredete, a művészi alkotás és az emberi cselekedet, bár mindegyik megfigyelhető, sőt bizonyos mértékig mérhető is.)

2.

Ha így ismertük meg a vallást, kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy az ifjúság vallása épolyan kritikus állapotban van, mint egész lelkiélete. Ha vallása ép volna, az az egész lelkiéletét táplálná és rendben is tartaná. Ezt minden megfigyelés helyett akadémikusan kijelenthetjük, igaz, hogy minden megfigyelésünk adatokkal igazolja és támasztja alá ezt a kijelentést.

A probléma azonban ezáltal még bonyolultabbá válik. Ez az empirikus és elméleti kikövetkeztetett igazság ellentmond

egy már megállapított másik feltevésnek, hogy az „ifjúság“ a pszichológiai természetű „gyökér“ és a logikai felépítésű „osztály“ folytatásaképpen jellegzetesen vallásos jellegű korprobléma.

Két közbevető megjegyzésre van szükségünk, mely ezt az ellentmondást eloszlathatja. Az egyik megjegyzésünk az „ifjúság“ vallásos jellegére vonatkozik. Ez a fajta vallás *nem tény, csak igény*. Amíg ez az igény ki nem elégül, az ifjúság maga is csak potencialiter él és hat. Másik megjegyzésünk magát a vallást illeti. A vallás közlelki erő s abban különbözik minden más közlelki tartalomtól, hogy nem hullhat atomjaira. Ha megromlik a másik ember felé hatásában, megmarad az egyéni lélek javaképpen. Csakhogy ekkor nem a közlélek vallása, hanem az egyéni lélek *hite*. Ez a hit változatlanul megvan minden egyéni lélek mélyén, a legnegatívabb körülmények között is, s mint valami vegyi affinitas, minden pillanatban kész és képes rá, hogy egy másik lélek pozitív hatására vallássá legyen.

3.

Az ifjúság vallása ma nem elég potens arra, hogy megrendült jogi beágyazottságát ellensúlyozhassa s ez okozza közlelki életének egész területén a súlyos krízist. A megoldás azonban mégis egyesegyedül innen várható: a lélek transcendens titkaiból. Ha a lélekfeletti lélek áradása erőteljesebbé válik, a kiegyenlítődés a lélekben pozitívabbá lesz s ezáltal a jogi rossz közérzés is újra harmóniába juthat. Más megoldás nincs. Az ifjúságnak nem lehet jogait biztosítanunk. Képtelenség megértetnünk magunkat vele, mert nem érti a nyelvünket. Szimbolikus jelképrendszerünk lehangolja a végletekig. Velünk egy társadalomban mindvégig passzív rezisztenciában marad. Egy lehetőségünk marad: egyéni hitünk *bizonyságtétele*. Ez sem *zálog*, csak szerény *kilátás*.

Az ifjúság lelki krízisének egyetlen lehetséges megoldása egy képtelenség és lehetetlenség. De egy olyan képtelenség és egy akkora lehetetlenség, amely több mint kategorikus imperativus. Saját hitem és vallásom terminologiája szerint *kegyelem* dolga.

De az a valami, amely egyszerre egyetlen lehetőség és

teljes lehetetlenség, az a *látás* sajátos tartalma. Tehát az *ifjúság* maga. Tehát *manifesztációja* és *megoldása* egyaránt.

VIII. *Az ifjúság és a pedagógia.*

1.

Az ifjúság lelki arcának ismeretében lehetetlenné válik és revízióra szorul az ifjúság nevelésével foglalkozók eddigi magatartása. A pedagógiának is tudomásul kell vennie tehát a generációs válságot. Az ifjúság lelki krízise a pedagógiának is krízise egyúttal.

Az a baj, hogy a pedagógiában is szembenállanak az apák a fiakkal és osztályharcot vívnak velük az alá- vagy mellérendelésért. A pedagógiában is végbement ennek folytán a fiak szecessziója s a pedagógiában sem áll rendelkezésre gyógyszer a bajok ellen, csak reménység van a vallás erőinek megindulásáról. A pedagógia nem különíthető el az élet egyéb vonatkozásai közül s problémája, mely így egyetemes jellegű, nem oldható meg részlegesen és elszigetelten.

Valami más azonban történhetik itt is, mint ahogy az egész vonalon beállhat az a valami egyéb változás s nem lehet előre tudni, beáll-e vagy sem, hol és mikor megy végbe. Ez a valami más egyéb, ami beállhat s — tegyük hozzá — nem is maradhat el végképpen, a becsületes, teljes, áruelrejtés nélküli és hamis bukásmentes, őszinte *csőd*. Ha a vallás erői a lélekalatti rétegekből törnének elő, végzetes volna egy ilyen csőd, mert idegességből őrületbe, betegségből halálba, mizanthrópiából és életcsömörből öngyilkosságba menekülést jelentene és eredményezne. Miután azonban az erőforrás transcendens eredetű és felülről lefelé áramló tendenciájú, a csőd az eddigi, természetellenes, pervertáló, negatív, önös magatartás feladását jelenti s így katharzist idéz elő, az új erők új áramlásának egyenesen előfeltétele. Őrültség helyett gyógyulási folyamat, öngyilkosság helyett — a másik ember felfedezése, végső izolálódás helyett — életközösség.

Nem okvetlen szükséges, hogy az első lépést föltétlenül fiak vagy föltétlenül apák tegyék meg. A lehetőség az elképzelhető variánsok szerint ahány, annyiféle. De nekünk itt, most az a feladatunk, hogy számoljunk azzal az eshetőséggel, ha a kezdet történetesen az öregek oldaláról indul.

2.

Minden kezdet nehéz — állapítja meg a szokásmondás — s ha a kezdetet úgy képzeljük el, mint megakadt folyamat újbóli nekilendítését, akkor a kezdet nehézsége egy erőtöbblet működésbejutásából áll, mely a holtpontot megostromolja és legyőzi. Ahol holtpont van, *erőpluszra* van szükség, több erőre, mint az eddig rendelkezésre álló erők összessége. Ez azt jelenti, hogy annak részéről, akié a kezdőlépés, jelentős áldozatba kerül a válság megoldódása. Igaz ugyan, hogy aki a problémát a maga egészében megvilágítva látja maga előtt, meg is tudja hozni ezeket az áldozatokat, hiszen többek között az is megvilágosodott számára, hol az erőforrás. Az erőforrás ugyanis azonnal megindul, mihelyt igazi szükséglet jelentkezik s a szükséglet kérő, szívó, vagy nevezzem akárhogy erőfeszítése nem ellentett előjelű. A krízis idején is nagy a szükséglet, de ez a lélekalatti régiókból kér vagy szív — ezért jelent voltaképpen erőpazarlást és stagnálást is ezért jelent, hiszen az erőforrásra, mely nem lent van, hanem fent, eldugaszoló, nyomóhatással nehezedik s nemcsak hogy nem igényli, de egyenesen gátolja, tiltja a megsegítő erők jelentkezését.

Reánk mindebből annyi tartozik most, hogy a holtpontról áldozatok árán szabadulhatunk. Ha a megindulást az apák felől várjuk, az áldozatokat az apáknak kell hozniok. A pedagógiában is. Praktikusan azt jelenti ez, hogy a nehézségek eloszlatására a fiaktól nem követelünk, nem kérünk, sőt nem is várunk semmit. Jó, ha a megindulás után a fiak is beleadják fokonkint felszabaduló erőiket a közös munkába, de belekalkulálni ezeket az erőket a munkateljesítménybe nem szabad. Annyi erőt kell szolgáltatnunk nekünk, apáknak, amennyi az egész feladat megoldásához összesen szükséges. Különben illúziókat kergetünk.

3.

Baj volna, ha valaki ebben túlkövetelést érezne. Az erő*plusz*nak ez az előfeltétel-mivolta implicite bennerejlik a pedagógiának a fogalmában. A nevelés, könnyebben érthető formája szerint: növelés csak abban az esetben jelent valóságosan is növekedést, ha az anyaméh a fogantatás pillanatától kezdve egész magát rendelkezésre bocsátja, odaadja a magzat táplá-

lására. A magzatban erre nincs egyéb, mint növekedési lehetősége (tendenciája és képessége). A magzatban elrejtve pihen az ő jövendőbeli alacsonytermetű-volta, vagy öles-volta, de semmi egyebe nincs. Az anyaméh látja el őt a szükségesekkel, hogy saját öles vagy bakaraszny személyiségévé kifejlődhessék. A magzat kér, a méh szolgáltat. A fejlődés későbbi fázisaiban sokszor rámegy az anya a szükségletek kielégítésére, azt mondják az ilyenre: elrágták a fiai. Az elv még ilyen határesetekben is sértetlenül és változatlanul ugyanaz marad. A nevelés elve: az odaadás.

Az odaadás elve azt a szükségletet támasztja a pedagógus „öreg" partner, vagyis a nevelő lelkében, hogy sok és nagy erő szükséges az ifjúság gondozására, miután már az indulásnál le kell mondania a kritika, az ítélkezés előjogáról. Nem azért kell ezt megtennie, mintha minden idők minden ifjúsága visszautasítaná a kritikát, de a mai, aktuális magyar ifjúság nevelésében a kritika és ítélkezés nem termékeny módszer az ismertetett helyzet miatt. Máskor, másutt nagyszerű szolgálatot tehet a kritika és az ítélkezés, itt lehetetlenség, mert nincs aki tudomásul vegye. Az az „öreg", aki ezt a helyzetet felismeri és el is ismeri, lemond legősibb jogáról, tehát eleve lemond természetes erőinek jókora percentjéről, olyan erőtöbbletre van pótlásképpen és azonfelül szükséges pluszképpen szüksége, amelyet csak a vallás erőiből nyerhet. Vallástalan ember a mai helyzetben nem lehet eredményes nevelő, mert munkájának már az előfeltételei sem állanak rendelkezésére.

A kezdő lépés megtörtént: a nevelő nem kritizálja és nem ítéli meg az ifjúságot, csak odaadón szolgálja. Az első, amit oda kell adnia, a tekintélye. Belső tekintélye nincs, a külsőt odaadta. Nincs belső tekintélye, mert öreg. Mai öreg, akinek nem lehetnek, tehát nincsenek is pozitív tapasztalatai az ifjúság véleménye és magatartása szerint. Mi az, ami ezt a régi viszonyt pótolhatja?

A tekintélyevesztett nevelő nem enunciálhatja tapasztalatait s nem exkommunikálhatja az ezzel ellenkező vagy ennek ellentmondó véleményeket. Ugyanekkor a „növendék", mint az ifjúság egyik tagja, viziói birtokában papi magatartását fokozott mértékben érvényesíti. Mi az, ami a fejetetejére állított helyzetben kivezethet az anarchiából? A természetes helyzet alárendelő volna. Az ifjúság magatartása azonban nemcsak ezt

nem tűri, hanem még a mellérendelést sem engedi meg. Az ifjúság az apák generációját értéktelenebbnek ítéli magánál. Az „öreg" nevelő, ha elfogadja egyedül lehetséges kiindulásul azt, hogy semmit sem követel, mindent ad, nem tehet egyebet: el kell fogadnia az adottságokat. Vállalnia kell ezt a fejére olvasott és egyéniségére mért szerepet. Ez az első olyan lépés, ahol a meggondolás már nem segíthet, csak a vallás erői. Ennek a szerepnek nem az eljátszására, hanem a megélésére bűntudat, bűnbánat és bűnvallás szükséges. A nevelőnek, ha igazán és őszintén szolgálni akar növendékeinek, töredelmes penitenciát kell tartania.

Ez a töredelem teszi lehetségessé számára az egyedül elképzelhető munkaközösséget: keressük és találjuk meg a hibákat, amelyeket én, a megelőző generáció követtem el, együtt. A tanulságok, amelyekkel én neked, ifjúság, szolgálhatok, a hibáim és bűneim negatív tanulságai.

4.

Ha vallásadta erő bennem a töredelem, akkor őszinte és határtalan. Akkor hatalmas anyagot szolgáltat a nevelés folyamatához s többek között adottságoknak ismeri el az ifjúság lelki magatartásának egész anyagát. Ez nagyon fontos körülmény, mert rengeteg energiát felszabadít. Az ifjúság, amely támadó helyzetben védi eredeti álláspontját s várja annak kemény ostromát az egész vonalon, lassankint megnyugodhatik és felenged. Semmi értelme sem volna például annak, hogy bizonytalan és rossz közlelki közérzete felől vitát provokáljunk, azt erősítgetvén, hogy nincs oka félni tőlünk, jó kezekben a sorsa nálunk. Meddő vita volna ez, de részünkről mégis kényszerű vita, ha birtokon belül éreznők magunkat. A töredelem az egyetlen lelki magatartás, amely ez alól felment bennünket és ez elől megóvja az ifjúságot. Penitenciát tartva elfogadhatjuk az ő álláspontjukat, beismervén, hogy igenis, halálos veszedelemben forognak a mi lelkiismeretlen, önző, koldus, beteg, konok és buta életünk folytatóiképen. Ugyanígy ismerhetjük el azt is, hogy nem érdemes a mi szavunkat hallgatni, mert frázisok, hazugságok és divatból kiment ostobaságok szemenszedett gyüjteménye a nyelvünk. Ne is engedjenek szóhoz jutni bennünket, ne fogadják meg tanácsainkat, ne fogadjanak szót

parancsainknak, ne higgyék el bíráló megjegyzéseinket. Nincs nekünk, nem is lehet egyéb mondanivalónk, csak a jajgatás, a könnyek és mellünk bűnbánó veregetése. Annál türelmesebben végig kell hallgatnunk azonban az ő mondanivalóikat, az önfeladás végtelen vallomásait. Más oldalról igazat kell adnunk annak az undornak is, amely őket ezekkel a közlésekkel szemben ösztönösen elfogja. Érzékeltetnünk kell, hogy ez az undor Istennek megfizethetetlen és meghálálhatatlan ajándéka. És itt kell megkezdenünk nevelőmunkánk pozitív részét.

5.

A penitencia áldásos hatását könnyen válthatná fel átkozott romboló kedv, ha nem föltétlenül vallásos lélekből fakad és nem lelki kényszer következtében jelentkezik.

Nem szabad elhallgatnunk, hogy bűneink, melyeket elkövettünk, bűnöknek tartunk és nem kendőzünk, tehát nem érzünk velük immár semmi közösséget, nem *csak* és *kizárólag* a magunkéi. Túl utalnak önmagukon, *eredendő bűnök*. Ez a második olyan lépés, amely csak a vallás erőivel tehető meg s amely csak akkor nem okoz végzetes szenvedéseket és csak úgy nem szül újabb bűnöket, ha egy csöppet sem hasonlít a pszichoanalízishez. Hangsúlyoznunk kell, hogy azok a bűnök, amelyek a megelőző generációt tönk szélére juttatták, nem speciális, időhöz kötött bűnei ennek a generációnak, hanem anyánk méhétől fogva magunkkal hozott, öröklött bűnök. Nem szabadíthat meg bennünket belőle sem erős akarat, sem tisztánlátás, sem hazafias érzelmek szent lelkesedése. Egyedül a kötetlen, transcendens erők áradhatnak ellenükbe és helyükbe. A lélek minden egyéb megnyilvánulásai telítve vannak ezeknek a bűnöknek a toxinjaival, tehát maguk is romlott állapotú, segítségre szoruló energiák, nemhogy segíteni tudnának.

De azt is meg kell mondanunk ugyanekkor, hogy ők a mi gyermekeink, tehát örökölték a mi bűneinket. Mesebeszéd az, hogy az ifjúság „ereje“ regenerálná a beteg jelent egészséges és potens jövővé. Rá kell mutatnunk, hogy éppen olyan impotensek és betegek a maguk kínján, mint mi, vagy mi voltunk addig, míg a felülről áramló erőket nem kértük és nem kaptuk. Rá kell mutatnunk, hogy a belőlük áradó készségek és képességek áruló jelei a nyavalyás, elesett állapotnak. Az ön-

feladás végevárhatatlan szóözöne, a *panaszkodás* innen van és ezért jelentkezik ezzel a lelki patológikus tünettel szemben bennük ösztönös *undor*. A *kritika*, melyet velünk és az egész világgal szemben éreznek, indokolt ugyan, jogos és kivédhetetlen, de végeredményben az erőtelen és beteg lélek védekezése. A sok bűn, amelyet kívülről látnak, önigazolás és menekülés a saját bűneik elől. Énük épségben és érvényben fenntartásának kétségbeesett kísérlete. Negatív voltát főképen az mutatja, hogy akármeddig foglalatoskodunk vele, nincs semmi látatja. Évekig kritizálunk, panaszkodunk, undorodunk és mégsem változik semmi.

Meg kell mondanunk őszintén, hogy mi: az ifjúság és az öregek sem jutottunk volna egymásnak még ennyire sem a közelébe, ha legalább egyikünk fel nem adta volna régi Énjét. De meg kell vallanunk azt is, hogy régi Énünk feladását vallásos erőnek köszönhetjük, valamint azt is, hogy Énünk feladását nyomban újabb vallásos erő áramlása követte s így jutottunk ennyire.

Idáig jutva azonban tovább mennünk nem szabad. Az ifjúság autonóm joga a döntés, ha itt, ezen a ponton, ebben a jelentős pszichológiai pillanatban erőltetnénk, vagy siettetnénk a dolgot, már nem odaadók volnánk többé, hanem követelőzők. Ellenkező eredményt érnénk el, mint amilyet akármilyen beavatkozástól remélünk.

Szerepünk egyelőre véget ért. Bizonyságot tettünk arról, hogy az ember, úgy ahogy megszületett és életének mai napjáig eljutott, magával jótehetetlen. Őszintén megvallottuk alapos gyanúnkat, hogy partnerünk negatív magatartása (panasz, kritika, undor) a mi régi helyzetünkhöz hasonló lelki helyzetre enged következtetni. A magunk lelki helyzetén beállott pozitív változás birtokában biztatást nyujtunk neki, hogy az ő lelki életében is beállhat hasonló változás. Kétséget kizáró módon kijelentjük, hogy rajtunk a vallás transcendens, szabad, áradó erői segítettek s meg vagyunk győződve róla, hogy máson is, tehát rajta is csak ezek az erők segíthetnek.

6.

Ha a remélt, de nem erőltetett változásnak legcsekélyebb jelét is észrevesszük, azonnal munkába kell a sarjadó pozitív energiákat állítanunk. Ezzel a módszerrel gyógyulhat meg leg-

könnyebben a passzív rezisztencia, az ifjúságnak és apáinak aszocialitása egymásra nézve.

Van nevezetesen egy olyan munkásokra váró munkaterület, mely fejletlen vagy ébredező társadalmi ösztön esetén is közösen művelhető s ez: a multak adósságának törlesztése.

Futólag említettem már föntebb is egy helyen, hogy az ifjúság ösztönösen érdeklődik „nagyapái" problémája, a „gyökér" iránt.

Kiindulásunk legyen itt is igenlő feléje és penitenciális önmagunkat illetőleg. Erősítsük meg ösztönös igazát. Homokra építene, ha a „gyökérrel" nem törődve dolgozna víziói parancsára. A gyökér kérdését a nagyapák felvetették, de mi, az apák, nem oldottuk meg. Ez súlyos adósságunk, de csak azóta tudunk róla s csak azóta ismerjük be is, el is, mióta lelkileg felszabadultunk. Azóta készek vagyunk tartozásunknak lerovására is. Tekintettel azonban arra, hogy a víziók szolgálata addig úgyis illuziórius volna, míg a „gyökerek" problémája megoldatlan, segítsenek nekünk ők is.

Ez az egyetlen munkaközösség, amely egyszerre jelentené a „gyökér" megoldását, amely örökségül reánk szállt adósság, a harc megszüntetését legalább egy ponton (ebben a formában az alá- és mellérendelés elve kiegyenlítődik) s ez az apák problémája, de ugyanakkor, hitem szerint, víziók szolgálataszámba is mehetne, az pedig már az ifjúság feladata.

7.

Még egy missziója lehet a modern „öreg" nevelőnek „ifjú" növendékei „nevelése" közben. Ennek a betöltéséhez van szüksége legtöbb vallásos erőre. Nem tehetek most egyebet: hangsúlyozom, annyi erőt kapunk a transcendens forrásból, amennyit a munka szükségletei igényelnek. A forrás kiapadásától nem félnek azok, akik valaha is merítettek belőle. Ez a misszió: a „látások" ügyét szolgáltatja.

Egy módja van a „látások" szolgálatának. Nem az, hogy mi is lássuk a víziókat. Ez nem adatik „öreg"-nek. Az öregek egyet tehetnek. Feladhatják álmaikat.

Az álom a vízió gyilkosa, mert azonos értékű és erejű, de ellentett előjelű.

Adjuk fel álmainkat és higgyünk az ifjúságban. Ez a ne-

velő legnagyobb odaadása és ez a növendék legnagyobbfokú növelése.

Higgyük el, hogy övé a jövő.

8.

Szándékosan beszéltem mindvégig általában a vallás s nem az ilyen vagy olyan vallás erőiről. Minden vallás ígér és ad erőt. Nekem a magam vallása ígérte és adta azokat az erőket, melyekre nevelő munkám közben szükségem volt. Hadd mutassak hát reá hálás szívvel, mint bő és kiapadhatatlan forrásra — kinek-kinek a maga vallására.

Szabadságra nevelés mint az ifjúság problémájának megoldása.

1.

A szabadságra nevelésnek ugyanaz a törvénye, mint a beszélni-, járni-, olvasni-, írnitanulásnak. A beszédet úgy sajátítottuk el, hogy beszéltettek bennünket mások és beszéltünk mi magunk; sokat tántorogtunk, potyogtunk, tipegtünk és szaladgáltunk, egyszóval sokat jártunk, míg magunk lábán járó emberekké derekasodtunk; sok irkát teleírattak velünk, mire írástudókká nyilvánítottak bennünket s olvasván váltunk „nyájas olvasókká". Ha tehát azt akarjuk, hogy a gyermekeinkből szabad emberek váljanak, mennél hamarabb és már kezdettől fogva fel kell őket szabadítanunk.

Szinte hallom a szokásos kifogásokat: „Talán bizony odaadjam a kést a kezébe, még mielőtt egyáltalában megtanulhatná a vele való bánásmódot?" „Elhiszem, hogy fokozatosan az önállóság felé kell haladnom vele, de mégis csak kell lenni valahol egy alsó határnak, mikor még nem elég érett a teljes önállóságra." Az iménti törvény értelmében általánosságban azt felelhetjük erre csak: ha viszonylagos szabadsággal ajándékozom meg a gyermekeket, viszonylagos szabadságra tesznek szert. A részleteket illetőleg pedig a következőket válaszolhatjuk: 1. Bizony, a késsel való bánást, akárhogy is szeretnők kikerülni vagy meggazdálkodni a nehézségeit, végtére sem tanulhatja meg a gyermek másképen, minthogy kezébe kapja a kést s — sajnos — néhányszor meg is vágja vele a kezét. Men-

nél hamarabb kezdi és mennél merészebb kockázatokkal, annál ügyesebben fogja használni később. 2. Más kérdés, hogy mikortól fogva értelmes és így aztán szükséges, mondhatnám szerves alkotóeleme egy gyermek csorbítatlan világának a kés. Amilyen korlátozás nélkül hangsúlyozzuk a szabadságra nevelés érdekében a gyermek teljes felszabadítását a maga kis világában, éppen olyan elszántan hadakozunk minden olyan felfogás ellen, mely a gyermekek világát összevéti a felnőttekével. Egy olyan gyermek világában, aki azzal veszedelmesen megsebezné magát, mert még nem áll hatalmában a vele való bánás, egyszerűen nincsen kés. A nevelés egyik igen nehéz, de elengedhetetlen művészete gondoskodni róla, hogy a valóságban se legyen. (A gyermekszoba ilyesféle kísérlet a gyermek sui generis külön világa felé, de — természetesen — csak kísérlet és nem tökéletes megoldás.) 3. Ez a meggondolás átvezet bennünket a másik kifogáshoz: még nem elég érettek a gyermekek a szabadságra. Alapvető tévedés súgja ezt a kifogást. Rendkívül népszerű és katasztrófálisan konok tévedés ugyanis a gyermeket úgy tekinteni, mint bimbózó, lassan növő, de mégis naponkint fejlődő miniatür-felnőttet. A gyermek tökéletes gyermek és nem tökéletlen felnőtt. Ugyanaz a tévedés őket tökéletlen felnőtteknek tartani, mint a falusi embert idétlen városinak, a parasztot vagy a munkást alsó néposztálybeli, tehát kiskultúrájú egyénnek, a hindut másodrendű európainak tekintenünk és gyarmatosítanunk, pacifikálnunk, misszionálnunk őket. Mindezekkel a kísérletekkel szemben, amelyek egyébként mindig csak szórványosan vagy felületesen vagy formálisan érhetnek el valamelyes sikert — az az igazság, hogy a falusi, vagy az alsó néposztálybeli vagy a hindu kultúra nem alacsonyabbrendű, hanem egyszerűen más kultúra, mint a velük szembeállított kultúrák, amely más kultúrák szorulhatnak, sőt szorulnak is rá fejlesztésre, kibomlasztásra, temperálásra, kooperációra, mindezek a folyamatok azonban csak akkor járhatnak sikerrel, ha nem a szóbanforgó kultúrák lehengerelése, meghamisítása vagy éppenséggel pótlása árán mennek végbe, hanem — ellenkezőleg — azok belülről-kifelé haladó reorganizálódása formájában. Ugyanez a helyzet a gyermekek világában is. Sohasem szabadulnak fel, soha a nevelés következtében önállóak nem lehetnek (legfeljebb annak ellenére), ha nem az ő sajátos gyermekéletüket engedjük a maga természetes medré-

ben folydogálni, hanem erőszakkal a magunk felnőtt életét erőltetjük rájuk, vagy másoltatjuk vélük.

Ma legtöbb esetben ez történik. Ezek között a pacifikáló törekvések között — éppenúgy, mint minden más hasonló pacifikálás közben — gyakran megtörténik, hogy a gyermekek jobban érzik magukat, mint a saját világukban érezhetnék. Ugyanaz a jelenség ez, mint mikor a hindu maharadzsák vagy az európai műveltséget elsajátított hinduk viszonylagos jólétére gondolva, hajlandók vagyunk hálátlanságot vagy reakciós tendenciát olvasni a hindu szabadtörekvések fejére. Bizony elnyomott, leigázott, saját valójából kiforgatott, a maga értékeit zavartalanul kitermelni képtelen világ mind a kettő: India is, a gyermekek társadalma nemkülönben.

Még a típusai is hasonlítanak egymáshoz a két pacifikált gyarmatnak. Ott is, itt is vannak szabad és rabszolga típusok. Szabadok: a már említett, maharadzsa és európéer-hinduk és a nekik megfelelő gyermekféleségek, elnyomottak az engedelmes, a türelmes és a lázadó páriák ott is, emitt is. A hinduk ezúttal nem érdekelnek bennünket az analógián túl, de vizsgáljuk a gyermekeket közelebbről.

1. A maharadzsa-típusú gyermek szabadsága annyiból áll, hogy az történik, amit ő akar. Szuverénitását kétféle módon biztosítja. Vagy odahaza válik kis házi zsarnokká, vagy ha ez akadályokba ütközik — már igen korán önállósítja magát abban a lehető legkönnyebb formában, hogy egyszerűen elcsatangol hazulról. Könnyű belátnunk, hogy az ilyenfajta önállóság a legszörnyűbb, legkilátástalanabb, legszomorúbb rabság: a zabolátlan ösztönök, a fékevesztett szenvedélyek, a korlátlan temperamentum sokszor — sajnos — életfogytiglan tartó börtönbüntetése. Rendesen szökés a vége, majdnem mindegy, hova, idegességbe, elmebetegségbe vagy öngyilkosságba.

2. Az európéer-típusú gyermek úgy tesz szert hamarosan szabadságra, hogy a világ legtermészetesebb gesztusaként illeszkedik bele a felnőttek életébe. Ő is kétféleképen jut hozzá a korai önállósághoz: a maga, esetleg a mások kezdeményezéséből, úgyhogy hatalmába keríti a nagyok életének civilizatórikus elemeit, vagy pedig úgy, hogy időnek előtte behatol a felnőttek kultúrájának kincseskamrájába. Az első módszer eredményeképen csitrileány vagy kurtanadrágosfiú korában együtt éjtszakázik, kártyázik, cigarettázik, táncol, jár társaságba a szü-

leivel, a másik úton csakhamar eljut a mi újságainkhoz, könyveinkhez, hallgatja rádión a legmagasabb fokú zenei közvetítéseket, elkísér bennünket tárlatra, múzeumba, élvezet vele elbeszélgetni, korán megörvendezteti felnőtt barátait saját szárnypróbálgatásaival, valóságos kis Goethe, második gyermek-Jókai, de soha-soha nem mondhatja magáról, hogy valaha gondtalan, pajkos, játékbafelejtkezett, Tündérországot látott aprónép is volt életében. Könnyen kiábrándult, cinikus, fáradt, léha lélekké züllik, vagy egyszerűen „csak később válik szokott pimasszá".

3. Mind a két típust ismerhetjük „kitenyésztett" változataiban is. A különböző lélektani iskolák nagyszerű munkájának visszahatásaképen a „maharadzsa"-gyermek úgy szokott megszabadulni „gátlásaitól", hogy attól kezdve „őszintén" kitárja egész valóját s most már természetes szeméremérzetétől is menten, kertelés, mórikázás, kendőzés nélkül éli világát szakasztott úgy, mint azelőtt. Az „européer"-gyermek hasonlóképen változatlanul futja ki formáját, legfeljebb analízis útján „rájött", „most már világosan látja", hogy nem egészen helyes, esetleg merőben elhibázott az, amit csinál. De azért csinálja. Csinálja tovább zavartalanul.

4. Az elnyomott típusok legismertebb válfaja a sok „padratett-kezű", engedelmes, jó-gyermek. Mondanom sem kell, hogy csak a kisebb felük igazán olyan, amilyennek mutatja magát. Ezeknek szegényeknek valóban megpuhult vagy kettétört, vagy legalább is félreferdült a gerincük, agyonnevelt, megriasztott, életük végéig nyájba kívánkozó, egyéniségüktől végérvényesen megfosztott szánandó társaság ők. A legtöbb „jólnevelt" gyermek azonban farizeuskodik. Kettős életet él: egyet a szülők szemeláttára, a nyilvánosság kirakatában, a nevelőkkel szemközt, egy másikat a maga kénye-kedve szerint, nevelők háta mögött, titokban, sokszor csak a fantáziája szülőmentes korlátlanságában, de mindig másképen, sokszor homlokegyenest ellenkezőleg, mint ahogy sejthetnék az elnyomó nagyhatalmaságok.

5. Az elnyomásnak nem engedelmeskedő, de azt türelemmel viselni bíró passzív-rezisztens gyermektábor is két csoportra különül. Kevésbbé veszedelmes anyag a „lusta". Ez nem azért nyugszik bele az elnyomásba, mert megfelel az egyéniségének, hanem puszta kényelemszeretetből. Ha „több kettőnél",

lerázza magáról a terhessé vált nyügöt, mintha soha rajta sem lett volna. Nehezebb eset a társa, akinek egyéniségében az Ezeregyéjtszaka „Halász és szellem" meséje ismétlődik mindúntalan. Palackba zárt dzsin az ilyen gyermek, akit rabságának első időszakában könnyű és hálás, kicsit később érdemes, késve azonban végzetes vállalkozás kiszabadítani, mert robban és szabadítójának is legtöbbször ártalmára van.

6. A lázadók sem mind egyformák. Vannak közöttük Elektrák és Brutusok, akik otthon ülve, mint helyzeti energiák várják „a napjukat". Mikor aztán eljön „ama nap", dies irae, dies illa, akkor egyszerre elnyomóiknak, de talán maguknak is dermedt meglepetésére kibontakozik igazi mivoltuk. Vannak spontánabb természetűek is, természetesen. Ezek tűrnek, ameddig tehetik, aztán egy szép napon felütik a hódlást, szecessziót csinálnak, faképnél hagyják zsarnokaikat, a szó szoros értelmében kivonulnak a felnőttek életéből. Ez a jelenség ritkán egyéni, inkább mozgalmi jellegű. Félig-meddig a cserkészet is valami ilyet akar, vagy legalább is kezdetben ezt akarta. Az ifjúság körében keletkezett spontán mozgalmak azonban egytőlegyig mind ennek a tünetnek különféle variánsai.

7. Nem tipikus esetek, de szórványosan elő-előfordulnak: a) ha a szülők bölcsebbek, mint az átlag, megismétlődhetik a bibliai tékozló-fiú esete, a lázadó gyermek eljut a moslékos vályúig s onnan visszafanyalodik a szülői házba. b) Ha a gyermek valamiképen rendkívülibb egyéniség, megismétlődhetik a 12 esztendős Jézus szintén bibliai, mélyen szimbolikus esete is. Ti nem értetek engem, nekem nem ez az igazi útam, de azért mégis engedelmesen „alámegyek veletek".

2.

Hangsúlyoznunk kell, hogy az előbbi fejezetben jellemzett gyermekek között akármilyen sokfélék és akármennyi egyiknek-másiknak a részére juttatott vagy általa kikényszerített látszat-szabadsága, egyetlenegy igazán önálló egyéniség nincsen (kivéve természetesen a típusokon-fölötti legutoljára említett kettőt, akiknek a számát szaporítani volna feladata minden e térre vonatkozó pedagógiai törekvésnek). Mikor tehát azt szeretnők, hogy gyermekeink mennél hamarabb szabad életet élhessenek, nem ezekre a pseudo-szabadsággal szertefutkározó

szánandó torzalakokra gondolunk s világért sem ezek táborát szándékozunk megnövelni.

Még azt is hangsúlyozni szeretnők, hogy a felsorakoztatott típusok a legritkább esetben pedagógiai meggondolás vagy eljárásmód gyümölcsei. Ellenkezőleg, éppen azért légió a nevük, mert a szülei nemtörődömség vagy a tanítói tehetetlenség (körülmények okozta kényszerhelyzet) növelte sokezerre számukat.

Azt is meg kell viszont mondanunk őszintén, hogy nem mindig vezetnek kielégítő eredményre a szabadságra nevelésnek szokásban lévő, öntudatosan alkalmazott módszerei sem.

1. Legelterjedtebb ilyen módszer az úgynevezett „lókúra". Nem azért nevezem így, mert a például nyomban következő eset éppen lóhátára dobja a gyermeket, hanem azért, mert egy kevésbbé ismert szólásmód szerint vannak olyan erős kúrák, amelyeket igazándiban ember nem igen bírhat ki, legfeljebb ló. Az a fajta önállóságra nevelés tartozik ide, mikor egy-egy öreg Wesselényi-temperamentumú szülő megvadított hátasparipára löki fel félős gyermekét, mert hát „egy Wesselényinek nem szabad félni". Nagyon hatásos módszer, eredményes is, ha beválik, de nem minden gyermek érkezik a szokatlan lovaglásból ép bőrrel haza. Van, aki kezét-lábát töri az úttalan út valamelyik nehéz szakaszán, akad olyan is, akit nyavalyatörőssé „edz" a módszer brutális formája. (A lovaglás itt — természetesen — csak jelképesen értendő demonstráció.)

2. Különösen modernebb gondolkodású szülők és nevelők szívesen alakítják át gyermekeik életét „Robinzonok iskolájává". Az ismert Jules Verne-regény analógiájára azokat a szerető szívű, mosolygós, bölcs mesterkedéseket gyüjtöm képzeletben ez alá az elnevezés alá, amelyek szisztematikus műnehézségekkel, előre megfontolt szándékkal idejében és ismételten alkalmazott fordulatokkal akarják a kicsinyek életét edzővé és mégsem túlnehézzé, életszerűvé és mégsem esetlegességeken meg-megtorpanóvá varázsolni. Magam is többízben folyamodtam idekívánkozó eljárásmódokhoz. Nagyon szimpatikus, az igazi élethez megtévesztésig hasonló játék ez, amely a gyermekek spontán játékaitól alig is különbözik másban, mint, hogy a spontán gyermekjáték az igazi életnek gyermeki formája, a mi Robinzon-iskolánk pedig csak üvegházi tenyészet. A kettő között határvonalat húzni igen nehéz s ha valaki úgy érzi,

hogy az ő játékos munkája túlnőt esik a határvonalon, akkor — egyszerű dolog — ne érezze találva magát, a szelíd vád nem ellene emeltetett.

3. A harmadik módszer: autonómiát adni a gyermekek birodalmának. Értsük meg jól: szabadság helyett önkormányzatot. Ez a nagylelkű gesztus közelíti meg leginkább a lehetőségek ideális mértékét. Előnye, hogy a gyermekek felügyelet alatt, sőt irányítás mellett — de mégis egymás között könnyebben élhetik a maguk életét, mint a föntebb említett másik két esetben. Egyetlen hátránya — s ezért nem merem kifejezetten a legjobb módszernek nevezni — hogy egy másik túlzásba esik, amikor a gyermekvilágot kiszakítja az egyetemes életfolyásból, hangsúlyozza különvalóságát, holott az igazság, az életteljesség szempontjából nézve mindez csak fikció, látszat, papirosforma: nincs az a desztillált, szemelt, lámpázott, válogatott, sterilizált, vagy — így is mondhatnám — internált, karanténba tett külön világ.

Csak életközösségben lehet életközösségre nevelni. Körülbelül ez az egyetlen igazság a szabadságra nevelés egyetlen paragrafusa. (Szerény véleményem szerint egyúttal az egész nevelésé is ennyi és ez.)

Az életközösség adva van. Az iskolában és a családban egyaránt adva van. Nincs szükségünk külön apparátusra. Egyetlen elvre van szükségünk, hogy az önmagától adott közösség adja módszeresen a formát és hogy a valóságos élet szolgáltassa a tartalmat. Csak így válhatik az együttélés esetleges, néha kényszerű adottsága közösséggé s csak abban az egy esetben lesz az valóban az élet közössége.

Az iménti példán nagyon szépen meglátszik a különbség az életközösség és az autonómia között. A cserkészcsapat például autonóm gyermektársadalom. Nagyon sok jó oldala mellett kiváltképen alkalmas arra, hogy megválogatott baráti kört biztosítson a gyermeknek abban az életkorban, mikor a barátság előtérbe került, fontos probléma a számára. Látszólag tehát életrendező jelentősége van ebben a kérdésben. Tekintettel azonban a cserkészet szelektáló tendenciájára, életrendezés helyett esetleg csak probléma-elodázást eredményez, ami már csak azért is valószínű, mert a valódi életközösség elve szerint — és ez az igaz — nemcsak okvetlen a jóbarát bír karakternevelő jelentőséggel, hanem a rossz pajtás is. Ezt tagadni any-

nyit jelent, mint az edzés elve helyett a kényeztetés elvét iktatni be a nevelési eljárásmódok sorába.

Az életközösség egy másik nyilt parancsa: szabadságra nevelni az egész vonalon. Tehát nemcsak ilyen tanácsok osztogatása s a lehetőségek nyujtása (már kicsi kortól kezdve) az igazi önállóságra nevelés, mint: öltözz egyedül, tartsd rendben a holmidat, magad erején (zsebpénzedből) saját belátásod szerint fedezd apróbb szükségleteidet és kedvteléseidet, szabad időd felett egyéni tetszésedből diszponálj, tudnivalóidat segítség nélkül végezd, vakációdat a magad szakállára oszd be és töltsd el, elég korán keresd meg ellátásodnak legalább egyrészét magad emberségéből stb. stb. Ezek végeredményben mégis csak külsőségek egytől-egyig, mind lehetnek tünetei valamiféle szabadságnak, de maga a szabadság az igazi életközösségben több és más. Álláspontfoglalás a teljes élet egész frontján. A szabad gyermeknek nemcsak külön szobája van és saját pénztárcája (sőt megeshetik, hogy sem az egyik, sem a másik nem áll, mert nem is állhat rendelkezésére), hanem van neki saját nyelve, önálló munkamódszere, egész külön gazdag kis világa. Hány szülő van, aki megajándékozza gyermekeit a szabad idejükkel, ellenben nem neveli őket arra, hogy élményeik is legyenek. Az élményszerzésnek nem egyetlen, sokszor nem is a legjobb módja, ha változatos a gyermek élete. Ismertem egy mamát: egyszerű, nyugodt életfolyása közben másféléves korától kezdve arra szoktatta a kislányát, hogy minden kicsiségnek, ami ajándékképen került az életébe, mindkét kezével repesve örvendezzen. Az élet intenzíven élve is gazdagodhatik s a nagyon gazdag lélek önállóbb is, mint a földhöz ragadt, másrautalt, narkózisraszorult koldus lélek. Az sem baj, ha tapasztalat és élményszerzés közben sebeket kap a szabadság útján eleinte bizonytalanul botorkáló gyermek. Úgy lesz belőle életrevaló, végeredményben felszabadult ember. Ez az életrevalóság vonatkoztatandó mindenre, tehát a kifejezéskészségre is. Vannak gazdaglelkű és mégis ügyefogyott gyermekek — csak azért, mert nevelőik nem törődtek azzal, hogy a gondolataikat ne csak termelni, de cserélni vagy szétosztani is tudják. E helyett szajkózni tanították őket, vagy beérték azzal, hogy halk, illedelmes, hallgatag egyéniségek, esetleg türelmetlenül szakították félbe kezdetben kétségkívül szánalmas és unalmas dadogásukat.

Végezetül pedig sohse felejtsük el, hogy minden gyermek

egy nagy, titokzatos és szent nász előtt áll a jövendővel. Ez a nász kettőjük dolga: a gyermeké és a jövőé, oda úgysem kísérhetjük el őket mi, öregebbek, ott magára marad a legagyonpátyoltabb fiatal lélek is. Boldog szülő, megáldott nevelő, aki ilyenkorra félre tud állni, még pedig jó reménységgel, hiszen a reá bízott egyéniségek időközben személyiségekké szabadultak és növekedtek. Félreáll önként, boldogan: „Szent a manók éje, fű, fa, virág, csitt, csitt...“

A TANULÁS MINT A NEVELÉS KLASSZIKUS MÓDJA.

1.

Az iskolánkívüli nevelésnek a problémája ott forog valahol, ahol egyéb területeken az amatőr- és professzionista kérdés egymásnakszaladó ellentétessége mérkőzik egymással. Úgy kellene lenni, hogy a professzionisták legyenek képességeik legnagyszerűbb kivirágzásai. Talán így is indul mindenikőjük életútja. De aztán szembe találja magát ez az életút az intézményesség merev korlátaival és kénytelen megtorpanni. Az azután már édes-mindegy, hogy lekanyarodik-e eredeti irányából, vagy elvész hirtelen, mint valami csermely a sivatagban, vagy — műút lesz belőle, egyik eset sem az igazi többé.

Úgy kellene lenni, hogy a hivatásos és céhbeli tanítómesterek egyúttal az elképzelhető legjobb oktatók és nevelők is, valamint, hogy az iskolábajáró ifjúság az ideális diáknép, de hát nincs úgy. Nemcsak azért nincs úgy, mert az élet a maga irgalmatlan sodrású iramában nem produkál sem tiszta típusokat, sem könnyű eseteket s egyszerűen nemcsak azokat ereszti iskolába, akik odavalók. Azért sincs úgy, mert maga az iskola is történelmi képződmény, s rajtahagyta a kezenyomát minden pozitivum és negativum, ami a történelem folyamán megfordult benne. Végül azért sincs úgy, mert előre megfontolt szándékkal épolyan nehéz tanítani, meg tanulni, akárcsak barátságos arcot vágni a fényképész felszólítására.

Akiket a nevelés problémaként érdekel, általában véve jól teszik, ha alapvető kérdésekben kérlelhetetlenül szigorú álláspontra helyezkednek s nem hajlandók engedményekre. Ilyen elvi szkepszis kell, hogy eltöltse őket, teszem azt, a tanítás és

tanulás elsajátíthatóságát, vagy begyakorolhatóságát illetőleg. A tanulás és tanítás egy bizonyos fajta magatartás, amely az egyénnek sui generis velejárója, megvan vagy hiányzik mindjárt az indulásnál és sem meg nem szerezhető, sem el nem veszíthető később egyébképen, mint az egész egyéniséget megrázó katasztrófák közben. A tanító vagy tanuló magatartású egyéniségek pedig többé-kevésbbé függetlenek a környezetüktől, vagyis tanítanak, illetőleg tanulnak a környező világ indítására vagy akadályai ellenére egyformán. Ha tehát az iskolával szemben egészen tárgyilagosak és igazságosak akarunk lenni, nem mondhatjuk róla azt, hogy handicap a tanító és tanuló egyéniségek számára, de azt sem állíthatjuk, hogy doping a tanításra és a tanulásra. Az iskolánkívüli nevelést épen abból a szempontból kell megvizsgálnunk, amely szempont számunkra az iskolában is elfogulatlanságot biztosíthat: pontos vizsgálatát a tanító és tanuló magatartású egyének tevékenységének olyankor, midőn magatartásukat az iskola semmiféle módon, sem pro sem contra, sem pozitíve, sem negatíve nem befolyásolja.

A kérdéshez azon a jogon merek hozzászólni, melyet számomra egy kis szemináriumnak a vezetése biztosít. Ez a szeminárium egy diákegyesület bölcsészethallgatóiból verődött össze és évek óta spontán működik. Sponteneitása annyira kötetlen formák közt érvényesülhet, hogy olyankor például, mikor a belső ösztönzés alábbhagy, magától megszűnik a szeminárium s csak akkor indul meg újra, ha akadnak tagok, akik dolgozni szeretnének benne. A tárgykör mindig ugyanaz: pedagógiai kérdések felvetése, tanulmányozása és megvitatása. A módszer: munkaközösség, a vezető mellérendelt viszonyban dolgozik együtt a nálánál fiatalabb munkatársakkal. Még az egyesület ügyrendi szabályzata sem jelent feszélyesebb megkötöttséget, mint amit egyetemes célkitűzésének a tendenciája önkénytelenül kifejt, de itt viszont megkönnyíti a helyzetet a résztvevők gondolkozását jellemző azonosság. A szeminárium 1928 óta áll fenn, bizonyos tanulságai már ezért is elég tanulságosak.

2.

Szeretném mindjárt az indulásnál hangsúlyozni, hogy a szeminárium pozitív eredménnyel ajándékozta meg legalább is eddigi résztvevőit a tanítást és tanulást illetőleg. Azt is

hangsúlyozom, hogy a résztvevőknek ez az élménye körülbelül egy idős a munkaközösségükkel: azelőtt magatartásuk meglehetősen ellenséges és gyümölcstelen volt. A tanítók szinte orvul értek el eredményt, a tanulók autodidaxis útján tanultak meg valamit. Az életmódjuk tehát ezen a területen a szemináriumi munka közben módosult. Ezt a tényt azért fontos hangsúlyoznom, mert közvetlenül veti fel a kérdést: Mi volt a gyökeres módosítást kiváltó ok? Mennyiben folyt itt a munka másképen, mint a tanítók és tanulók addigi életében?

A feleletet óvatosan kell megfogalmaznunk, mert könnyű az okozatokat összetéveszteni az okkal s a végső okot túlhamar megtalálni és lerögzíteni. De ha az iskolai tanulás intézményessége a maga végzetes komorságában eszünkbe vágódik, már remélhetőbb, hogy nem tévedünk akkorát. Az iskolában sohasem kezdődhetik a munka igazán, hiányzik hozzá mindkét fél részéről az őszinteség és elfogulatlanság. Az iskolán megvan a pedagógiai alapviszony kialakulásának legalább is a lehetősége. Azt hiszem, a mi szemináriumunk bölcsőjénél is ez a körülmény hatott a legáldásosabban.

Mi ez a pedagógiai alapviszony? Empirikusan fogalmazva meg az, hogy adva van néhány *közlékeny tájékozott* és több *kíváncsi tájékozatlan*, akiknek egymásrautaltsága nyilvánvaló. Az igazi alap-viszony nem ez ugyan, de mielőtt a keresésére indulnánk, állapítsuk meg, hogy iskolánkból ez az empirikus megfogalmazású alapviszony is régesrégen eltűnt, helyesebben meghamisított formájában tengődik. A mai iskola diákjai nagy percentjükben nem kíváncsi természetűek. (Más kérdés, hogy lehetnének-e éppen az eléjük szabott anyag keretein belül egyáltalán kíváncsiak, tény az, hogy nem azok.) Igaz, hogy nem is mondhatók a szó valódi értelmében tájékozatlanoknak. Legfeljebb az volna vitatható, hogy jól, vagy rosszul tájékozottak-e, de tagadhatatlanul úgy viselkednek, mint akiket jóval az iskolába lépésük előtt alaposan felvilágosítottak. Tudják például, hogy bizonyos tárgyakra az életben nem lesz szükség, hogy fő dolog a jegy és, hogy ennek elnyerése érdekében minden meg van engedve. Mindenek előtt pedig kiváltképen tudják, hogy az iskola csatatér, amelyen a két ellenséges tábor, a diákok és az iskolamesterek néznek egymással kemény farkasszemet, vagy vívják elkeseredett élethalálharcukat. A szeminárium egyik tagja (valamikor a gim-

názium alsó osztályaiban is volt tanítványom) nagyon érdekes önvallomással világított rá a diákok előzetes tájékozottságára. Maga is csak utólag jött rá magatartásának erre az érdekes, negatív természetére, az egyetemen, nyelvészeti órán. Valamikor a gimnázium első osztályában hallotta tőlem először a mondatnak azt a meghatározását, amelyet most a professzor ismételt és megerősített. Önkénytelenül kereste egykori iskolatársai tekintetét (voltak a teremben jó egynéhányan) s kiderült, hogy azok hasonlóképen keresték egymás tekintetét, összenéztek s elmosolyodtak. Annak idején tamáskodva hallották ezt a definíciót, amely eltér az elemiben tanultaktól, a bé-isták tudományától és attól is, ahogy a szülők és nevelők tudták a dolgot. És a kisdiákok egészen amaz egyetemi óráig úgy vitték magukkal a furcsa új tudományt: várva a percet, mikor az „igazság" diadalmaskodni fog, kisül, hogy az eleminek, a bé osztálynak, a papának, az idősebb testvérnek, az inspektornak, vagy a minden családban ott bölcselkedő rokon, ismerős, szomszéd, jóakaró Elemér esetleg Aladár bácsinak lesz igaza.

Mondanom sem kell, hogy más oldalról viszont az iskolamester nem eléggé „közlékeny" és nem is olyan fölöttébb „tájékozott". Miért, miért nem, nehéz volna röviden elmondanunk, elég az hozzá, hogy sem egyik, sem másik. Furcsa közlékenység is az, amely mindig csak bizonyos — szűkre szabott — korlátok között bőbeszédű és kimerítő, egyébként pedig néma, mint a sír. Úgy értem azt, hogy p. o. a német tanár a német nyelvtanból még a „kivételeket" is hiánytalanul felsorolja vagy felsoroltatja, tehát tulontúl „közlékeny", egyébről azonban nem lehet tőle érdemleges válaszokat kapni. Nagyon könnyen érhet az a vád, hogy tréfálok, vagy túlzom az igazamat, de még sincs különben: lélektani lehetetlenséget követel tőlünk a „szakrendszer". Az életem nemcsak német nyelvtan, még csak nem is német „Kulturkunde" s nekem esetleg éveken keresztül úgy kell viselkednem, mintha kizárólag csak az volna. És ezen az anomálián nemhogy segítene az az évenkint nehányszor ismétlődő kivételes helyzet, ha kiránduláson, önképzőkörben, ünnepélyen, semleges helyen találkozunk a diákjainkkal és „másról" beszélgetünk velük. Annál keservesebb aztán legközelebb azt „szimulálnunk", mintha bennünket a kerek ég alatt kizárólag csupán a Wilhelm Tell érdekelne. Hiszen minden diák jól emlékszik még rá, hogy a „multkor" egészen másképen állt

a dolog. Még kevésbbé használ az ügynek, ha óra alatt más témákra térünk ki, vagy éppenséggel kérdésről-kérdésre ugrálunk, elkanyarodva, sőt messze kalandozva a tárgytól. Akármilyen érdekes is ilyenkor az óra, akárhogy is érdekelje a diáksereget, szentül meg van győződve mindannyiójuk, hogy tilosban vagyunk, időt pocsékolunk és hogy a felelős tényező ezúttal „hasból beszél", fecseg, nem az igazi dolgát végzi. De meg hiába is cselekszik, még akkor is hiábavaló az erőlködése, ha tudatos, nem ötletszerű vagy éppenséggel kénytelen-kelletlen. Az ilyen közlékenység soha sem lehet igazi, mert sohasem lehet exisztenciális. Az élet több és más még az enciklopedikus tudásnál is. Ilyen messzire vagy ennyire mélyen pedig már nem merészkednek az iskolamesterek. (Érdekes, hogy ezen a ponton legtöbb eredményt azok érnek el, akiknek a szaktárgyuk nagyon fontos, nagyon szeretett, életük nagyobbik felét elfoglaló vagy jelentő, valósággal „szent" valami. A magyarázat egyszerű: az ilyeneknél a szaktárgy életre-halálra megy, az életükkel majdnem egyenlő kincs, tehát még leginkább keltheti az exisztencia illúzióját.)

Körülbelül ezen a ponton érintkezik a mai iskolamesterek lehetetlen helyzetének egyik alkotója a másikkal. Ahogy a diák nem eléggé tájékozatlan, éppolyan elégtelen mértékben tájékozott a nevelő. Elrontja már maga a szakrendszer is, különösen középiskolás tagozatban. Sohasem hiheti el komolyan a szakképzett iskolamester, hogy az ő szakja kizárólagosan legfontosabb eleme a kultúrának, sőt magának az életnek. Az inkább csak általános képzést nyert tanítók tájékozottsága viszont azért nem helyes, mert náluk meg az amazoknál valahogy mégis elért intenzitás minden irányban hiányzik. Ma a tanító- és tanárképzés inkább megzavarja, mint kifejleszti a jelöltek egyensúly-érzékét és szemmértékét. Pedig még egy másik oldala is van az éremnek. A tájékozottság nemcsak térbeli, hanem időbeli dimenzióban is hiányos. Ma mást jelent minden, mint amit holnap fog jelenteni. Csak akkor szolgálhat és csak akkor nem árt a nevelő tájékozottsága, ha többé-kevésbbé informatív jellegű, nem pedig programm-adó. Alig több mint őrségváltáskor a régi őr felvilágosítása az új őr számára; így állunk, eddig ez történt, a te dolgod a folytatása. Az iskolában ez a legnehezebb, alázatosan tudomásul vennünk azt, hogy a tájékozottságunk nem végleges, nem tökéletes és nem vonatkozik

a jövőre, legfeljebb tanulságaival. Nagyon kevés iskolamesterben él az alázatnak ez az őszintesége, pedig, aki másképen gondolkozik, sajnos, nem jólértesültségének adja tanújelét s így referáló tevékenysége a nevelés munkájában nem mindig hasznothajtó.

3.

A mi kis szemináriumi munkaközösségünk indulása tipikusan iskolánkívüli iskolásdi jellegű volt, nem több és nem kevesebb annál. Éppen ezért merem tanulságos esetként emlegetni. Mindössze azzal volt jobb az igazi iskolásdinál, hogy kiiktatta magából jó eleve az intézményesség korlátozó kényszerét, tehát megigazította a pedagógiai alapviszonyt. Csak az jött, akit a kíváncsiság hozott. Tájékozatlanok jöttek, akiknek ugyan ez a lelki magatartásuk másodlagos volt már, mert hiszen kiábrándultságból fakadt, de viszont annál őszintébben és annál erősebben vágyódhatott és törekedhetett valami más, jobb, újabb után. Másfelől az öregebb résztvevők is bátrabban lehettek közlékenyek, a szeminárium igyekezett munkaközösségre s ebbe az ő tájékozottságuk szervesen épült bele s valóságos ostrom alá vétetett a fiatalabbak imént említett kíváncsiságától. Ha az indulás spontaneitása mindvégig megmarad, nem is igen volna ezek után több beszámolni valóm.

Azonban baj történt. Kiderült, hogy — amint már mondanivalóm elején is érintettem futólag — a pedagógiai alapviszony igazi formája nem azonos az empirikusan is megfogható formájával. Nem a kíváncsi tájékozatlanok és a közlékeny tájékozottak relációja, hanem valami más.

Legelső krízisünk azzal képesztett el valamennyiünket, hogy nem bizonyult minden kíváncsiság valóban is annak. Az még a legszerencsésebb eset számba ment, ha valaki megúnta a dolog nehezét és idejekorán faképnél hagyta. Sokkal súlyosabb helyzetet teremtettek azok, akik becsületesen erőltették, vagy gyermekesen naiv türelemmel remélték a munkaközösség eredményes jóvégremenetelét. Az pedig konok következetességgel késett, éppen az igazi kíváncsiság hiányából. A „befektetés“ viszont mindkét részről megtörtént és a közelgő csőd előszele viharelőtti hangulatot teremtett.

Ma már tudjuk, amit akkor még csak a negatívumok miatt kellett tudomásul vennünk és lényege szerint alig sejtettünk,

hogy ember csak egyetlenegyre kíváncsi ebben a teremtett világban s ez a lét értelme. Mindent mohón vizsgálunk, ami erre az egyetlenegy kérdésre ígér választ: mi is van és mi is lesz hát tulajdonképen velem. És mindent megúnva dobunk el magunktól hamarosan, ami nem eresztette gyökérszálait ide hozzánkig, exisztenciálisan reális talajba. De ugyanezért nincs is másmilyen komoly kíváncsiság csak ez az egyfajta, az exisztenciális. És elképzelhetetlen másmilyen pedagógia, mint ez az egyféle komoly felelet egy komoly kérdésre. Remélem, senki sem ért félre, én ezt az exisztenciálizmust a lét végső kérdéseit illetőleg értem, de túlságosan ideálisnak és így levegőre építettnek tartom, ha nem az egyén exisztenciáján alapul, nem onnan indul ki és nem arra nehezedik vissza minden egyes aktuális esetben. Ne vegyék rossz néven, ha a most következő példán például egészen gyalogjáró fantáziával próbálok megmutatni valamit. Miért sikeresebb a munkám, ha Berlitz-iskolában tanítom meg, mondjuk azt a kitételt egy pincérnek: Guten Morgen, mint ha ugyanazt diákoknak mutatom be, gimnáziumban. Nem azért, mert a pincér kíváncsibb, mint a diák, vannak nagyon elevenen kíváncsi diákok szépszámmal. Hanem azért, mert a pincér kíváncsisága kevesebb transzformátoron keresztül exisztenciális kíváncsiság, mint a diák kíváncsisága. A pincér, akit — jogosult-e vagy csak kalandos, de minden bizonnyal aktuális — vágy hajt kifele németlakta területre, egészen komolyan érezheti, hogy élethalál kérdés számára tudomásul venni ezt a nyelvi tényt, a diák ellenben csak játékból vagy ösztönből vagy barátságból vagy kényelemszeretetből vagy opportunitásból veszi tudomásul, nem hal bele, ha netalán elvéti. A mi krizisünk ott enyhült valamit, ahol ez a mindennapi szólásmód: „majd meghalok a kíváncsiságtól" a maga egész komolyságában megmutatkozott előttünk. A munkaprogrammunk változatlan maradt, de vagy megtaláljuk a legkisebb odavágó kérdésnek az exisztenciális gyökerét, vagy nem hisszük el róla, hogy valóban érdekel bennünket — azóta.

Érdekes, hogy az egészséges pedagógiai alapviszony másik diákalapeleme ezzel egyidejűleg szintén megszünt probléma lenni. A tájékozatlanság nem külön „velejáró". A lét végső kérdéseivel szemben mindenki egyformán tájékozatlan (vagy tájékozott). Igaz, hogy ugyanezért megszűnik az iskolamesteri „tájékozottság" külön probléma volta is. Az a kis jobbanérte-

sültség, amely a professzionista haladót az amatőr kezdőtől megkülönbözteti, csak addig fontos és csak addig elválasztó akadály, amíg kellő alázatossággal ott nem hideglelősködünk a végső határon. (Addig azonban — bármily nevetséges is ez — igen, akadály. Hány iskolás-tragédia táplálkozik innét — a *felfuvalkodott* nevelőt rá akarják szedni a *furfangos* diákok.)

Maradt tehát új krízis-okozónak egyetlen faktor még: a nevelői közlékenység. Mondanom sem kell, hogy ugyanaz a nyavalya világlott ki belőle és felőle, mint az imént a kíváncsiságról: nem volt igazi közlékenység. Rendkívül szeretjük ezt a képet emlegetni, valahányszor nevelői és oktatói tevékenységről esik szó: a világosság elűzi a sötétséget. A kép jó, csak azt szoktuk elfelejteni minduntalan, hogy az eredeti fényforrások önmagukat emésztve világolnak. Ha tehát azt akarjuk, hogy a hasonlat ne sántítson, sőt szűnjön meg hasonlat lenni és szimbolikus erőre kapjon, akkor a mi közlékenységünk sem lehet visszatükröződő fény. A lét után kérdezősködő kíváncsiság csak effektív léttel elégíthető ki, minden egyéb „feleletet" megvetőleg utasít vissza, több-kevesebb idő elteltével persze, a szerint, mikor jött rá, hogy megint csalódott jóhiszeműségében.

Szemináriumunk „tanári kara" temérdek „hálátlanság", „megnemértés", „keserves csalódás" útján jött rá arra a nagy igazságra, hogy minden hirdetett tételéért az egész életével, sőt az egész Élettel felelős. Nevelői munkája közben tehát egész életét, sőt az egész Életet közölnie kell s ha nem ezt cselekszi, nem beszélhet hálátlanságról, meg nem értésről, csalódásról. A dolgok logikus rendje következett be csupán, ha alacsonyabbrendű „közlékenysége" nem vezetett célra. Megint félreértéstől félek, hangsúlyozom tehát, hogy „odaadás"-t értek „közlékenység" alatt. Nemcsak a kíváncsi kérdésnek kell exisztenciálisnak lenni, hanem a készséges feleletnek is. 1848-ban Petőfi Sándor a Nemzeti Dallal felelt a március 15-i kérdésre: mitévők legyünk. Többek között így felelt: Sehonnai bitang ember, ki most, ha kell, halni nem mer. Fölöttébb exisztenciába vágó felelet egy nem kevésbbé exisztenciális komolyságú kérdésre. (Hiszen a kérdező „nép" háborúba keveredett kevéssel utóbb.) Megindító jelenség ettől kezdve Petőfi alakja. Valósággal tombol dühében, hogy nem választották meg követnek (érzi a felelősséget és a tehetetlenséget, hogy a kezdetnél ott volt, a folytatásnál nem lehet ott), összevész Vörösmartyval, hogy nem az

ő szájaíze szerint szavazott (ugyanebből a felelősségből és tehetetlenségből kifolyólag: így nem érünk célt, jaj és én nem lehetek ott), végül valósággal kikényszeríti a körülményektől a hősi halált (igaz, hogy a közvélemény is követeli tőle azt, mindaddig, míg ki nem megy a harctérre).

Szemináriumunk egyik legnagyobb tanulsága volt: belátnunk, hogy a nevelő minden feleletében meg kell érződnie az exisztenciális gyökérnek. Az iskolában az a baj, hogy ez a végzetesen, majdnem tragikusan mélyről jövő volta a „válaszok"-nak legtöbbször nem is mutatkozhatik. A leckeanyag nagyon kicsi része az életünknek, a diáksereg legtöbbször azt is észreveszi, hogy nem szívügyünk. Nem érint a lelkünk mélyén, ha visszautasítják, amit adunk, legalább is nem úgy, mint ahogy egy egyszerű parasztasszony halálosan meg volna bántva, ha nem fogadnánk el a „szíves kínáját". Igaz, hogy az ellenkezője viszont egész életre szóló élmény lehet. Halálomig nem fogom elfelejteni, mikor egy reggel gyűrődött ábrázattal, karikás szemmel, égő tekintettel állott előttünk fiatal földrajztanárunk és félig síró hangon ezt mondta: Fiúk, egész éjjel nem tudtam aludni, kínzott és gyötrött, hogy miért nem értitek ti még mindig a Golf-áram szerepét, mikor pedig én azt hitem szerint olyan jól megmagyaráztam. Egyebet mindent olyan jól tudtok, bennetek nem lehet nagy hiba, biztosan én bennem van a baj, csak azt nem tudom, hogy és mi. Hát most figyeljetek olyan jól, ahogy tudtok, megpróbálom még egyszer megértetni veletek a dolgot. Az exisztenciális gyökér ebben az esetben nem is ment túlságosan mélyre, mégis halotti csendben és szemünket kimeresztve figyeltünk, megérezvén, hogy fontos az ügy, ha már a tanár úrnak álmatlan éjtszakát okozott. (Még ma is erre az emberre gondolok legmelegebb szeretettel a tanáraim közül.)

4.

A kétféle tanulság világossá tette szemináriumunk tagjai szemében az iskolásdi egyetlen nagy baját: legjobb esetben munkaközösség az, pedig az igazán éltető formája az életközösség volna. Jó internátusokban azért olyan jó az eredmény is, mert ezt az eszményt mégis csak az aránylag legteljesebb mértékben közelíthetik meg így nevelők és diákok egyaránt. (Nem tett engem ez a megfigyelés internátus-pártivá, nem in-

ternátusról van most szó, hanem életközösségről s a kettő teljességgel nem azonos.)

5.

Ilyen körülmények között a szülőknek is ugyanaz a tennivalójuk, mint a hivatalos nevelőknek. Hiszen a pedagógiai alapviszonyban ők is nevelők, akárcsak a tanítók és tanárok. Életközösséggé kell alakulniok gyermekeikkel mint iskolásgyermekekkel is, mert valljuk meg az igazat, eddigi viszonyuk jobban hasonlított a munkaadókéhoz és munkavállalókéhoz. Akár azt mondta idáig a szülő: „Kiveszlek az iskolából, punktum", akár azt: „Tovább tanulsz, punktum!" — voltaképen munkát adott a gyermeknek s úgy várta bizonyos idő multán a bizonyítványt vagy a tanoncfelszabadulást, mint egyéb munkaadók a teljesítményt. Ha mindent ráhagyott a gyerekre, akkor is ugyanez volt a helyzet, azzal módosulva, ahogy a fiatalasszony drukkol a cselédjétől és „mindent enged neki", de változatlanul azzal a tendenciával, hogy legyen ebéd és fel legyen vikszolva a szoba.

A megváltozott pedagógiai viszonynak az az egyetlen gyakorlati utasítása, hogy a szülő jobban vonja bele gyermekét a nevelés munkaközösségébe, mint eddig tette. Eddig úgy volt, hogy vagy a szülő vagy a gyerek volt az első személy, de valakinek, néha mindenkinek mindig „szenvedni" kellett. Ezentúl együtt kell cselekedniök mindent, amit eddig egymás rovására, egymás ellenében cselekedtek. Nem azt értem természetesen ezalatt, ami eddig történt sok helyen, hogy szülő és gyerek szövetkeztek egymással az iskola vagy a társadalom ellen az együttkészített házi dolgozat vagy a protekcióhajhászás jegyében. Olyasfélét értek, mint tökéletes szakítás álhagyományokkal. Tehát: nem fontos, hogy terminusra vizsgázzon a gyerek a főiskolán. Fontos ellenben, hogy teljes fegyverzettel induljon az élet harcába. Nem fontos, hogy veszi-e hasznát a diplomájának. Fontos azonban, hogy igazat mondjon a diploma s tulajdonosa képes legyen mindarra, amire képesítették. Nem fontos, milyen pályán helyezkedik el az új generáció. Annál fontosabb viszont, hogy minden pályán egész emberek és ép karakterek építsék a jövendőt. Nem fontos a látszat, de egyre fontosabb a belső valóság.

Az a kérdés most már, mit tehetünk az iskolánkívüli nevelés tanulságai birtokában az iskola falai között. Vajjon nem

hiányoznak-e ott az előfeltételek oly nagy mértékben, hogy minden elszántság és minden áldozat eleve illuzórius és hiábavaló volna?

Errevonatkozólag nem mondhatok mást, mint amit már beszámolóm elején említettem. Az iskola a nevelés számára sem nem doping, sem nem handicap. A pedagógiai alapelv nem módszer, hanem alkat és magatartás. Bennünket a szemináriumi előbb munka- majd életközösség nem megváltoztatott, hanem táplált, növelt és kivirágoztatott. Mi már más körülmények közé jutva sem tudnánk másképen viselkedni, mint így egymás között. Legfeljebb megsínylenénk az átültetést, de még az esetleges rosszabb talajban és kevesebb eső vagy gondatlanabb öntözés mellett is „termőelvünk" épen maradásával hervadnak el. Aki közülünk diák, exisztenciális komolysággal kérdezne tovább, az iskolamesterek pedig ugyanolyan komolysággal felelnének a hozzájuk intézett kérdésekre. Ez a fontos az egészben, a többi mind mellékes körülmény. Az iskolánkívüliség arra volt jó csak, hogy ez mennél könnyebben kiderüljön. Most már, hogy világos előttünk, következhetik akármi. Az exisztenciális komolyság elvégre egészen a martíriumig lenyúlhat a gyökereivel, annál mélyebbre viszont meg már igazán nem nyúlhat.

III.

A nevelés alanya és tárgya

A NEVELÉS ALANYA, A NEVELŐ.

A nevelő felelőssége, mint probléma.

1.

Tulajdonképpen nem helyes ez a cím, mert fölösleges. A jó nevelő csupa merő felelősség és semmi egyéb. Azt kellene ide írnom címül: a jó nevelő és aztán csak a felelősségről beszélnem hasábhosszakat. Sajnos, ez az igazság is elméleti megállapítás csupán, akárcsak a fizika törvényei, melyek mind igazak, — de légüres térben s a valóság valamennyit módosítja. Ez a mi igazságunk ott romlik meg a valóságban, hogy nemcsak jó nevelők vannak s így rossz nevelők is szolgálhatnak példaadásul utánuk következők számára a felől, hogy kell másokat nevelni.

De éppen azért ott dől el mindenkivel szemben, válhatik-e belőle jó nevelő, az elindulásnál. Huszonháromévesek voltunk, többé-kevésbbé innen a diplomán, valaha iskolatársak, egymásnak jó barátai. Egyikünket vezető állásra sodorta Magyarország és a saját rossz szelleme. Még most is emlékszem boldog, gondtalan tekintetére, ahogy ezt a gyászhírt fogadta. Talán nem állanánk ma ilyen mélyen bent a jövő sötét kilátástalanságában, ha akkor az a gyermek megdöbben és reszketni kezd. Ha elhárítólag tartja a kezét és kétségbeesve könyörög: hadd tanulhasson és hadd tapasztaljon még nagyon sokat. Hadd vezessék őt még előbb sokáig hozzáértő kezek és szakavatott szem mutogathassa esztendőkön át látni vágyó tekintetének a százrétű élet rejtelmeit. Akkor azután, nagy-

sokára — amelynek még ma sem volna itt az ideje —, mikor az elmélet papírosformáit sorra mind megkopasztotta, jól össze is cibálta a valóság, de amikor viszont kárpótlást is fizetett érte tapasztalatok aranyvalutájában, az élet derekatájt, vagy túl is rajta egy sánta arasszal: jöhet az áldott alkalom, ha arra küldettem: állok az élére csapatnak, seregnek, mert immár sápadt elszántsággal és dobogó szívvel tudok odaállani.

Kis prímások százai, egész légió estei Hyppolit játssza önfeledten a lovasdit körülöttünk-mellettünk gyeplőnek használva az érseki kereszt aranyláncát. A jó nevelő első gesztusa a megindulás pillanatában komoly számotvetés, önmagával és az új helyzettel, amelybe került.

Kettő közül a helyzet a követelőzőbb, vele kell hamarabb leszámolni. Nagyon egyszerű és boldog volna az élet, ha minden helyzet megkapná mindenkor a maga emberét és minden ember a maga helyére kerülhetne. Bizony soká leszünk még ennyire. Hollós Mátyás nem ért rá azon töprengeni, való-e ő királynak s az előbbi példámban sem az volt a legszomorúbb, hogy gyerekember vezető polcra került, hanem az, hogy természetesnek tartotta. Második kérdése tehát nem az: mit adhatok én ennek az új helyzetnek, hanem: mit kíván ez az új helyzet tőlem, akár vagyok rá méltó, akár nem.

Aki idejében megtanulta kiváncsi kérdések kereszttüzébe venni önmagát, könnyen tisztába jöhet magával ezúttal is. Tudom-e hol állok? Tudom-e, hogy élére kerültem egy csapat embernek és tudom-e, mit jelent ez számomra ezutáni életem minden órájában?

2.

Mindjárt legelőször azt jelenti, hogy *szem előtt vagyok.* Olyan egyszerű, olyan a következtetés-sor elején kínálkozó igazság és mégis olyan kevesen tudják megvalósítani. „Tán mégis csak van abba valami jó, hogyha tovább kocsmázom — mondja a falu legrészegesebb embere a papjának — különben ki kísérné haza hajnalonkint tiszteletes nagy jó uramat?“ „Bocsáss meg, ma nem sétálok veled — ezt egy káplán cimborám mondta, de nem tréfából — a papos menést szeretném jól begyakorolni.“ Aztán komorabb képek kezdenek elibém rajzani. A szülőfalum levitézlett urai és omladozó udvarházaik. Az egyik inni tanította meg a falut, a másik kártyázni, a har-

madik fajtalankodni. Nem azt mondták: igyatok, üssétek, csak ittak és ütötték a blattot. Még tán azt is megtették, hogy a hátulsó szobába vonultak vissza kvaterkázni, meg filkózni, uram bocsá', spalétás volt az ablakuk is, de mégis csak kikönyököltek a kúriák az országút elé, félpadlással látszottak ki zsendelyes tetejükkel a zsupfedelek közül és az volt az uras, ahogy a kőkastély lehúnyt zsalukáter-szemei mögött történt. Tavaly óta vanszteppet táncolnak a lakodalomban, mert tavaly előtt az volt a módi az „urak bálján". Igaz, hogy Jókai regényeket is olvasnak és fognak olvasni még vagy negyven évig. Két derék öregember Jókai-szeretete ráragadt az egész falura.

Csak egy éjtszakára ronthatnák meg ehhez hasonló képek Magyarország minden nadrágos emberének az álmát — üvegharang alá kerülne életünknek az a fele, amit eddig abban a reményben duggattunk az utánunk jövők elől, hogy igazán is rejtve marad.

3.

Jönnek utánunk. Mi adjuk a példát, mi adjuk a tempót. Tizek, tán ezrek tekintete rajtunk csügg, legrosszabb esetben rajtunk pihen. Akármilyen halk és akármilyen röpke szavunk utasítás, tanács, vezényszó. Vajjon tudjuk-e mi ezt olyan igazán és olyan mélyen, amilyen igaz és mély a valóságban.

Debreceni kollégium, sötét folyosó. A „tizenháromban" kis dárdások ülik körül a hatalmas szobafőnök urat. „Ő az erő, tudás, gyönyör egésze, részünk csak az árny, melyet ránkvetett..." Azt mondja, hogy nem igaz, hazudik a vallástanár, nincs is Isten...

Főnök úr később pap lett, azóta meg is halt. Hirtelen halálát hosszú tusa előzte meg. Lehet, hogy készült a nagy leszámolás elé és számot vetett földi sáfárkodásával. Talán nagyon szigorú, mindent apróra vizsgáló bírája volt magának. Nem tudom, nem ismertem ennyire. De ezt a vétkét bizonyosan nem vette vétekszámba.

Pedig egy kis dárdásának világokat döntött össze a lelkében ez az egy mondása. Nem is egészen homokra épített házat, hiszen tradicionális családi nevelés a rendesnél szilárdabb alapot rakott alá. És nem bérházat vagy kiránduló helyet, hiszen lakni akart benne, akié volt és nagy üggyel-bajjal fel is építette később újra. De mennyi erőlködésbe, fájdalomba és vívódásba került.

És azt a végzetes, egyetlen mondatot tíz dárdás hallotta. Nem akarom, nem is tudnám mind a tíz lelkében végigkísérni ennek a mondásnak a sorsát. De azt tudom, hogy egy a tíz közül nem úszta meg a krízist akkora szerencsével, mint az előbbi. Cinikus atheizmusa ma egy tiszántúli egyházközséget pásztorol. Szinte naívnak tetszik, ahogy ide írom, de nincs különben: néhány száz lélek, mikor üresen és sikkadtan bódorog hasztalan vágyódva üdítő forrás vagy vezércsillag után, kietlen perceit egyetlen elejtett mondás terhére írhatja.

4.

Vajjon nem vagyok-e magam a célom akadálya, miközben használni szeretnék? Tíz-húsz-száz szempár fényével fordul felém — jutott-e ez néha ilyenkor eszembe? Egyszer diákkoromban kilógott az egyik tanárom cipőfűzője és én, mint valami megbűvölt, mindig csak ezt néztem. Kérdezett — hallgattam, újra kérdezett, álltam előtte némán, mereven, megkövesedett tekintettel. Faggatott, kérlelt, pirongatott, mindent hasztalan. Ha az utolsó pillanatban meg nem igazítja a cipőjét, talán örökre vége lett volna jól induló diák-karrieremnek. Tanár koromban egyszer turista-bottal mentem előadásra. Felakasztottam az őzlábbal díszített jószágot hátam mögé a falra s a mellérendelt mondatokról kezdtem magyarázni. Az óra második felében kiderült, hogy senki sem értette meg, amit akkor mondtam. Az egész osztály a szőrös botot nézte, míg csak le nem vettem a falról s meg nem mutattam, milyen közelről.

Megmosolyogni való apróságok, de többek két derűs történetnél. Vajjon minden cipőfűző bedugódik idejében és minden szőrös bot lekerül a falról, még mielőtt késő?

De sok titkos, mély, sőt feneketlen árok húzódik közöttünk, vezetők és vezetendők között. Poil de Carotte, a kis francia bentlakó elkeseredik, mert az apja őt nem csókolta meg megérkezésekor, csak a bátyját. Elhatározza, hogy búcsúzáskor ő ugrik hamarább. De bizony az apai csók most is csak az öregebbnek jár ki. S már-már ott marad, feneketlen örvényt dédelgetve lelke mélyén, de az apja — szerencséjükre — idegesen förmed rá távozóban: azt a tollat is dughatnád jobb helyre a füled mellől, majd kiszúrod az ember szemét.

Vajjon minden fülünk mellé dugott toll elfecsegi tragi-

komikus kis titkait és a végin minden jóra fordul? Tíz közül kilenc mérges fullánk módjára beletörik a lelkünkbe és gyöngéd, cirogató kezek nem tapogatják ki — úgylehet soha — a helyét, ahol eves, ahol olyan nagyon fáj...

5.

Fényükkel fordulnak a tekintetek felénk. Ránk hallgatnak, tőlünk várják a titkok magyarázatát. Félnek a titokzatos élettől. De mi hasztalan magyarázkodunk, a magunk nyelvét beszéljük, nem az övékét, nem értik a szavunkat. Tanításunk nyomán nem élet fakad, hanem sokszor pusztulás és halál. Nem a pusztulás ténye itt a legtragikusabb jelenség, hanem az a kilátástalanság, hogy egyhamar máskép történhetnék. Ezek a tagadhatatlanul jóindulatú apák, tanítók, vezérek és feljebbvalók, ha külmisszióra adnák a fejüket, kínai ruhába öltöznének, tanulmányoznák a kínai szokásokat és törnék a nyelvet — hiszen a kínaiak nem alkalmazkodhatnak egyszeribe a mestereikhez. A gyermek, a munkás, a közkatona, a tanulatlan ember: velem egy nyelven beszél és közösek a szokásaink. Bosszantó, szomorú, érthetetlen és tragikus, hogy még sem akar megérteni, pedig elég világosan beszéltem.

6.

Ez a sok nehézség mind abból a különleges helyzetből fakad, hogy elől járok. Ezért kerül üvegharang alá az életem, ezért van különleges súlya minden elejtett kicsi mondásomnak, ezért kell gondosan hárítgatnom a titkos és nyilvános akadályokat menetközben és leereszkednem a közkatonáim közé. És még mindig lehet akadály önönmagamban is.

Külső okok nem indokolják, valahol bennem lehet a hiba — azóta sokszor törtem rajta a fejem — mikor egyszer meglátogatott Pesten Józsi bácsi, öreg földim, miért nem kísértem el a Mezőgazdasági Múzeumba?

Akkor valami ügyes kibúvót használtam, de sohasem helyes egyetlen okot elfogadni magyarázatul. Most, hogy végére jártam az igazi okoknak, a jó vezető egyéniségének látom bennük a negatív képét.

Budapesti emberek nem fognak csodálkozni rajta, ha

szégyeltem bevallani, hogy *magam sem ismertem a dörgést*, sohasem láttam még a Mezőgazdasági Múzeumot. Más foglalt el abban az időben; néha jutott eszembe, hogy megnézzem, de csak maradt a kivitel egyik vasárnapról a másikra.

A mindennap robotja is fogva tartott. Zaklatott, tervnélküli, egyik percről a másikra tengő életemből úgy éreztem, nem futja erre a kirándulásra. Hamar kiszaladt a számon a jó kifogás: nem érek rá.

Fáradt is voltam. Valamelyik füstös kávéház bőrpamlagjáról kellett volna hirtelen felállnom, villamost várni, zarándokolni teremről-teremre. Fásult, energiátlan közönybe merülve éreztem, milyen jó ülve maradni.

Egy kicsit bosszankodtam is az öregre. Mit zavar ilyenkor. Miért éppen én kalauzoljam? Egy faluból valók volnánk, az igaz, de valami sokat nem találkoztunk még idáig. *Mi közöm hozzá?*

Aztán *érdemes? Számolni kezdtem,* mint a jó kereskedő. Visszafizeti nekem ezt a fáradságot valaha ez az önző, elmaradt vén falusi paraszt? Hála, viszontszolgálat, szívesség: mind ismeretlen fogalmak előtte. Manapság már jót tenni sem érdemes, próbáltam magam igazolni mindenképpen.

7.

Ennek az esetnek az kölcsönöz valódi jelentőségénél viszonylagosan nagyobb jelentőséget, hogy iskolapéldája az átlagos nevelők *felelősség-áthárításának.*

Ennek a nyavalyának egyik gyökere az, hogy *intelligenciánk kultúrálatlan.* Szomorúan tipikus eset az enyém, hogy nem tudtam a földimet elkalauzolni. A harctéren nem sokat jelentett, hogy megsebesültem. Őrmester úr is „elvezényelte" árván maradt századomat. Előmunkás és mérnök úr egyformán jól mulatnak a Király-színházban vagy a Royal Orfeumban. Ki vesz ma könyvet? „Igazad van, nem érdemes a fiút taníttatni." Csak azt szeretném tudni, miért tanultam én öt éven keresztül algebrát? És felszínes emlékképpen úszkálnak a fejünkben tartalmatlan fogalmak, gondolattöredékek: Andra moj ennepe Muza polütropon, ... báró Petrőczy Kata Szidónia... a spanyol örökösödési háború... szép az, ami érdek nélkül tetszik... A vezetéshez kultúrfölény kellene, még-

pedig vitán felüli kultúrfölény. Ami önbizalmat adna és önkénytelen hódolásra keltetné a tömegeket.

És idő sincs rá. Ez tőke kérdése és nagyban így lenne megfogalmazandó: nincs mit befektetnem. *Hiányzik az instrukció.* Pénz, idő, energia, kedv, befolyás, alkalom, segédeszközök, helyiség, anyag. A nagy parlag nagy pazarlói panaszolják ezt. Csak a Széchenyi Hitelével felelhetnénk rája. Erre mindennek jutni kell. Ha a kamat nem futja, a tőkét áldozom rá, s ha nincs tőke, törlesztéses kölcsönt veszek fel.

Nagyobb akadály *intelligenciánk fásultsága.* Különleges nemzeti betegség. Talán az az oka, hogy kultúránk gyökerei felszínesek, talán a ráfordított idő és energia nem elég még, talán a túlgyors tempó és lázas munka ernyesztette el idegeinket, de mintha a magyar intelligencia elvesztette volna munkájának küldetésszerű voltába vetett hitét. Fáradtak és betegek a vezetők.

Azért mondtam ezt komoly akadálynak, mert idő telik bele, míg segíthetünk rajta. Az utánunk jövő nemzedék legyen testben-lélekben erősebb és épebb nálunknál — ebben látjuk a gyógyulás útját.

Mi közöm hozzá? Egy fecske nem csinál nyarat. Elég nekem a magam baja. *Szociális érzékünk nincs eléggé kifejlődve.* Vannak közöttünk széplelkek, akik a való élettől elvonatkoztatva, elefántcsonttoronyból néznek a tömegekre s szánják vagy nem is törődnek vele. Vannak modern gondolkozásúak, akik a szociáldemokratákat saját fegyvereikkel akarják legyőzni s közéjük bátorkodnak a népnek egy-egy ünnepi beszéd vagy ismeretterjesztő előadás erejéig. Már szóbaállanak vele, hol a zöldasztal mellől, hol a hordó tetejéről. Sokan a fehér asztal mellé is odaülnek, együtt örülnek az egyszerűekkel, keresztelőre, torra, lakodalomba, házszentelésre, névnapra, talán még disznótorra is elfogadják a bokrétás-szalagos vőfély meghívását. Mind a krisztusi eszme lassú, fokozatos megvalósítása ez. Gondoljunk csak a falut lenéző városokra, s azokra a komor, befelé néző falusi udvarházakra, melyek mellett még ma is középkorból itt felejtett rémületével lábujjhegyel tovább a jobbágyivadék. A pusztában elmélkedő, a hegyen prédikáló, a kánai menyegzőben örvendező Krisztus szociológiájára, mindenre akad példa. Csak egy lépés ritka még nagyon: a tanítványai lábát mosogató, a szolgálni tudó vezér Krisztusé.

Legutoljára hagytam a legnagyobb akadályt. *Hitetlen az intelligenciánk. Nem tud áldozatot hozni a jövőért, mert nem bízik a jövőben.* Csak a mának él. Ugyancsak ezért türelmetlen. Nem meri az isteni kegyelemre bízni a sorsát s békételen, ha máról-holnapra nem sikerült azt megjavítania. Szűk látókör, még nagyobb szűkkeblűség: szatócsai vagyunk az életnek, nem nagystílű kalmárjai.

Hányszor hallottam már a csüggeteg, sőt csüggesztő kérdést: ugyan miért harcoltunk? A két mankóm láttára ad personam is megfogalmazzák ezt a tételt: Maga sem tudja, miért hagyta ott a testi épségét a halál mezején. Hát igaz: a háború egyelőre áll, s az oláh bankok Erdélye egyelőre csak félig a mienk. Sokszor reménytelen fájdalom fogna el s eszembe jut sok-sok órám súlyos szenvedése. De mikor már éppen panaszra szeretném nyitni a számat, a magambamélyedés, a türelempróbák áldott alkalmai törnek előtérbe és végtelen erejű szeretet, aminek azóta vagyok sokszor már-már fizetésképtelen adósa. És érzem, hogy megmélyült lélekkel, soká fáradó türelemmel, áldozatos szeretettel átárad a lelkem tüze azokba a kis lelkekbe, akik naponta hallják a szívem dobbanását. Megbékélt lélekkel kérdezem magamtól: tudnád-e ezt akkor is ilyen igazán, ha elhibázott életű, meg nem próbált, ép ember maradhattál volna. És ha csak egy e kis lelkek közül falura megy orvosnak, s nem negyediknek egy pesti bérpalotába vagy elzarándokol Nagyenyeddé igazi irredentát csinálni: már egy lépéssel közelebb a nagy magyar jövendő s panaszkodhatom-e többé, hogy nem tudom, miért vert meg a jó Isten. És ha ennyi se látszanék a gondviselés munkájából? Akkor is úgy kellene hinnünk, hogy nálunknál bölcsebb szeretetének miatta...

8.

A szomszéd árokban meglőtték az egyik népfölkelő kezefejét. Délelőtt tíz órától besötétedésig üvöltött kínjában és mindig csak ezt hajtotta: Fendrik úr, fendrik úr!

Én voltam a zászlósa, de nem férhettem hozzá. Talán nem is tudtam volna segíteni rajta. De megtanított az ordítása valamire, sohse felejtem el.

Abból az emberből a tehetetlenség és a reménytelenség kiáltozta végig a napot. Maga nem segíthetett magán s a vezetőjét hasztalan várta enyhülésért.

Szeretném ezt az üvöltöző panaszt örökös visszhangnak valamennyi magyar nadrágos ember fülébe beleköltöztetni. Hogy jólétén, gondtalan telésén az idejének, nyugodt álmain keresztül áthörögjön, mint lekenyerezhetetlen lelkifurdalás.

A magyar kiskorúak, naívok, földhözragadtak segítségkiáltása szüntelen ostromolja a türelmes eget. A magyar intelligencia nem élheti miatta többé süketen, tétlen fásultságban világát. „Úgy éget, úgy szenvedek, úgy fáj, segítsen rajta, kedves fendrik úr!...

A nevelő felelősségáthárítása mint a probléma megkerülése.

1.

Évvége felé, bizonyítványosztás idején, újra időszerűvé válik egy örök nyitvahagyott kérdés. Vajjon szabad-e nekünk kivételesnek tekintenünk és tünetileg kezelnünk az egyre rendszeresebben és sűrűbb egymásutánban jelentkező diáktragédiákat: eltűnéseket, öngyilkosságokat s a lapokba nem kerülő legszomorúbb harmadik válfajt, az otthon élve maradt, de letört és csak továbbtengődő ifjú életsorsokat? E sorok írója nemmel felel erre a kérdésre: nem szabad nekünk már sokáig ez a fényűző vállvonítás, mert hovatovább a normálisan felnövekedő iskolásgyermek válik különleges esetté.

A probléma olyan kiterjedt, akár a tenger, parttalan és feneketlen. Már csak gyakorlati szempontból is ajánlatos nem a maga egészében vizsgálnunk. „Osztályozás" előtt áll az iskola, értesítést várnak a szülők, hadd korlátozza ez az időszerűség vizsgálódásunk körét a problémakörnek erre a szeletére: mi okozza valójában ilyenkor a tragédiákat, olyan hiba, amelyen iskola és szülői ház, valami úton-módon, közös erővel még segíthetnének is?

2.

Az osztályzat, a bizonyítvány az oka kétségkívül. (Mert a Robinzon-ösztönöket, úgyebár, író és olvasó együttes megegyezéssel, ezáltal kikapcsolták őszintén a vizsgálódás köréből, a tragédiák viszont szaporodnak intő-, értesítő és bizonyítványkiosztás idején?) Az eltűnéseknél az esetek nagyobbik felé-

ben a rossz osztályzat a magyarázat, de már az öngyilkosságoknál nemcsak az, a letöréseknél meg csupán igen ritka alkalmakkor a rossz osztályzat a kiváltó ok. (A rossz diák könnyen túlteszi magát a bajon, nem igen törik le. Inkább elmegy hazulról vagy a halálba menekül.) A bizonyítványt ezek után ne tartsuk hát valami egyszerű, világos, könnyen áttekinthető „tény"-nek, mert az bizony lényege szerint szerfölött komplikált, hatásaiban egyenesen kiszámíthatatlan „cselekedet".

Ítélet a bizonyítvány, s jól tesszük, ha mindezt hozzágképzeljük, ami egyéb ítélethozatalkor kísérni szokta ezt az aktust. Tehát: gyanú, jel, nyomozás, vizsgálat, vád, tárgyalás, védelem, ítélethozatal, fellebbezés, ítéletvégrehajtás, perújítás stb., stb. Bűn, büntetés, elégtétel, martírium. Ez mind bennefoglaltatik egy-egy leckekönyvlapon. Sőt továbbmegyek: bűntárs, nyilvánosság, közvélemény, történelem ítélőszéke, istenítélet, kísértetjárás, kegyelem, kárhozat, mennyország, Dies irae, végítélet és még egy csomó szinte felsorolhatatlan képzet vagy képzetkomplexum, ami mind kapcsolatos ezzel a fogalommal, hogy: ítélkezés.

3.

Ahol ilyen gazdag a fogalom fogalmi jegyekben, érzelmi velejárókban és jelentésváltoztatásra hajlamos sok egyéb más asszociatív jellegű járulékokban, szerfölött könnyen előállhat az ú. n. fogalomzavar. Ezt a sorsát a bizonyítvány sem kerülheti ki.

Nem kétséges és így nem is kérdéses p. o., holott nem is olyan magátólértődő: az ítélet szenvedő alanya vagy cselekvő tárgya. A megítélt, az, akinek a nevére az ítéletet kikézbesítjük: mindig a gyermek. Ő az, akinek a jelest vagy az elégtelent adta az iskola s aki azt a jelest vagy elégtelent „megérdemelte". A következményeket ennek folytán mindig is ő viseli. Az igazság ezzel szemben az, hogy az osztályzat már csak azért is közös produktuma a gyermeknek, az osztálynak, az iskolának, meg a szülői háznak (sőt még mindezeken túl sok minden egyébnek és sok mindenki másnak), mert hiszen az egész „diákpálya" közös produktum. A fogalomzavar első következménye aztán egy egészen lelkiismeretlen felelősségáthárítás. Normális gyermek ezt az igazságtalanságot egyszerűen képtelen elviselni, s a bizonyítványkiosztást igazán nem

a legértékesebb elemek „bírják ki“ baj nélkül, hanem a közömbösek vagy az eltompultak.

Nem érdektelen végigkísérnünk egy ilyen „aktust“. Pista megkapja a bizonyítványt. Többek között ez az adat olvasható benne, mennyiségtan: elégséges. Pista úgy veszi ezt tudomásul, mint egy jogerős ítéletet, a tanár úr részéről. Otthon a papa végrehajtja az ítéletet, mondjuk néma megvetés formájában. A rokonok, ismerősök, testvérek és osztálytársak tudomásul veszik, mint közvélemény. Pista ettől kezdve „átöltözködik“. Nem „fegyenc“, csak „dologházas“. Elégséges-rendű. Mindenki úgy kezeli, ő maga is annak érzi magát. (Esetleg: fellebbez a második félévhez, vagy perújítást kér a következő esztendőtől. Ilyenkor azt mondják róla: Pista „javított“.) A „letörés“ azonban letagadhatatlan benne. „Nem törődik“ többé a számtannal, vagy nagyon is „drukkol“ tőle. Iskolán kívül próbál érvényesülni, odahaza terrorlegény vagy megszeppent és félreismert zseni. Spontaneitásának, elfogulatlanságának mindenesetre megártott az „igazságtalanság“.

Hogy lehetne ezen segíteni? Ne várjon senki a szebb jövőre, mert az soká lesz és akkorára Pisti már a saját Pista fiát iratja be majd az iskolába, vagy sujtja mélységes megvetésével a hazahozott elégséges miatt. Sokkal egyszerűbb a szebb jövőt már most idevarázsolnunk. Nem kell hozzá egyéb, mint egy valóságos tény őszinte elismerése. Nem Pisti kapott hármast mennyiségtanból, hanem mi, valamennyien: szülői ház, iskola, osztály, környezet és Pisti. Én, tanár úr, nem ítéletet hirdettem, hanem önvallomást tettem, én, édesapa, nem ítéletet végrehajtani vagyok itt, hanem ítéletet tudomásul venni. Mennyiségtan elégséges. Ez nemcsak azt jelenti, hogy Pisti hanyag és korlátolt fráter, hanem azt is, sok egyéb közt p. o., hogy még mindig elmagyarázok a legtöbb gyerek feje fölött, meg azt is, hogy korábban kellene lefeküdnünk, vagy kevesebbet pörölnünk ebéd közben, vagy okosabban segítenünk a házifeladatnál stb., stb....

4.

Ha így megoszlik a felelősség, más megvilágítást kap a bűn kérdése is az osztályozás körül. Eddig, a felelősségáthárítás korában és megátkozott hangulata mellett, kétféle baj is történhetett. Egyik, a szokottabbik, az volt, hogy a „deliquens“

nem vállalta a hibát. Nem érezte bűnösnek magát. Egyformán kiválthatta ez belőle a legkonokabb dacot vagy a legkönnyűvérűbb felelőtlenséget. A másik eset a véglet szokott lenni: a túlérzékenység, a túlzott és így betegítő vagy idegesítő vagy egyenesen halálbakergető bűntudat és bűnbánat.

Mind a két lelki kórt és mind a kétféle magatartást az a félszeg és valótlan helyzet idézte elő, hogy bizonyítványkiosztáskor a gyermeket minden más tényező egy felsőbbséges erkölcsi magaslatról kezeli, a helyett, hogy maga is a vádlottak padján helyezkedne el. Ezzel ebből a szempontból azt hangsúlyozná, hogy a gyarlóság közös emberi tulajdonság. Nem az a szégyenletes és orcapirító tény, hogy gyarlók vagyunk, hanem az, hogy jól érezzük magunkat ebben az állapotban. Az élet tulajdonképpen nem egyéb, mint minduntalan megújuló és egyre magasabb szempontból kötelező kibontakozás a gyarlóságainkból. A feddhetetlen szülők és a tévedhetetlen iskola arra kényszerítik a gyermekeket, hogy tagadják el és hazudják le a gyarlóságaikat, mert csak így hasonlíthatnak valahogy hozzájuk. (Akik — a kisgyerek szemében — csakugyan tökéletesek, vagy akik — a nagy gyerek megítélése szerint — szintén titkolózók és hazugok.) A tragédiák erről felől nézve azért is létrejöhetnek, mert a pubertálók és adoleszkálók merev világszemlélete nem tűri a kompromisszumokat s inkább elmenekül, megszökik a „hazugságok" elől: egy másik, szebbik, mert csak elképzelt világba.

5.

És most kössünk ki egy pillanatra a kompromisszumoknál. Minden osztályozás brutális, mert lélektani képtelenségeket követel a gyermektől: „lelki" kettős-életet, holott még a valóságos kettősélet sem igazi lehetőség. Van egy világ, az iskola világa, ideális, élettől elvonatkoztatott, teoretikus. Ebben él az, akit ide beírattak. Nehéz beleszokni, de nem lehet benne másképen forgolódni, csak ha beleszokunk, tehát mégis megteszi a gyermek lelke ezt a nehéz lépést. Mikor aztán nagynehezen sikerült neki, ami lehetetlennek látszott, újra visszarántjuk a valóságos, reális világba az osztályozással. Csak természetes, hogy ez a durva játék minden megismétlődésével lehetetlenebbé teszi a másik világba átszenderedést.

Példával tartozom. A föntemlített Pisti tanul a Balaton-

ról, ami az ő jelenlegi, mondjuk józsefvárosi valóéletében nem reális képzet. (Még akkor sem, ha esetleg ott szoktak nyaralni.) Addig azonban, míg ez a nemreális Balaton az ő számára nem vált az „igazi" realitássá és mindennapi élete is bele nem olvadt ebbe a „valódi" életbe, nem igazán diák. (Az igazi diák nem kirándulni jár az iskolába, hanem ott van életének a súlypontja.) Mikor végre ez a nehéz, mert tisztán a lélekben lejátszódó processzus végbement, jön az osztályozás és visszarángatja Pistit a dermesztő valóságba: nem kap biciklit, vagy éppenséggel kap egy nyaklevest, hetekig félvállról kezelik, vagy tudom is én mivel ébresztgetik a valóságokon túli valóság felé kígyózó „felfedező" vándorútján. Higgyék el, nem túlzok, ha azt mondom, hogy a fiatal lelkek számára ilyen körülmények között sokkal kívánatosabb a halál is.

6.

Ezen aztán csakugyan nem képes más valaki segíteni, mint őszinte és baráti útitárs. Iskolának, szülőknek meg kell vallaniok, hogy az a másik élet az igazi. A valóságos, a kegyetlen, a képtelen mindennap amannak csak megszületés közben megromlott torzója. Például: a szeretetnek van igaza és érvénye, akármennyire nem sikerül ez nekünk a mindennapi életben. Vagy esik az eső balatoni nyaraláskor, sok a szúnyog és drága az élet, az idén talán mi sem mehetünk már vissza mellé, sokan meg sohasem juthatnak ilyen kiváltsághoz. Mégis van egy másik Balaton, az „igazi", a magyar tenger, a Lóczy Lajosé, meg a Szép Ernőé, akit dícsérj meg „drága Hold, hogy szebb tükröd a földön sohse volt". Ebben a világban együtt kell élni Pistivel, nem pedig minduntalan onnan rángatnunk őt elő, legtöbbször fölöttébb tragikus emlékű és hatású „találkozókra".

7.

Megérkeztünk az utolsó fogalomzavar elé. Pisti és az iskola meg a szülői ház, bár naponkint együttélnek, mégis csak zordon és ünnepélyes alkalmakkor szoktak összetalálkozni. A bizonyítványosztás is ilyen mord hangulatú találkozás, ezért aztán olybá is tűnik egy-egy érdemjegye, mintha értékelés volna, nem pedig egyszerű és közönséges ténymegállapítás.

Ezen a félszeg helyzeten azonban ma még nagyon nehéz segíteni. Nehéz, mert hol az a szülő, aki maga is elhinné, gyermekeivel is szuggesztív erővel el tudná hitetni, hogy: a) logarithmust keresni nem érdem, nem is úri foglalkozás, hanem készség és képesség, semmi más és semmi több, b) kertészollóval bánni tudni sem alábbvaló.

A nevelő felszabadító odaadása mint a probléma megoldása.

1.

Tanár is voltam, három gyermek édesapja is vagyok. Idáig való életemben körülöttem-mellettem sokat reformálták a nevelést hivatalosan is, elméletileg is. Magam számára is állandóan nyitva maradt kérdésként ágált a probléma: mit kellene tennünk, hogy okosabb, jobb, életrevalóbb, nemesebb lelkű emberöltővel ajándékozhassuk meg ezt a mostani beteg világot saját generációnknál? Meg kell vallanom, hogy a tények nem valami megnyugtatóak. Nem azt akarom ezzel mondani, mintha a modern nevelés valahogyan csődöt mondott volna, vagy talán a felnövekvő ifjúság lenne kiváltképen való módon „rosszabb", mint minden idők valaha volt ifjúsága. De azt merem állítani, hogy nem tehet róla a mi pedagógiai akarásunk, ha eredménye olyan-amilyen. Ha jó, ha rossz, nevelői ügyeskedésünktől majdnem teljesen függetlenül az. Áll ez a megállapításunk természetesen nemcsak iskolai, hanem otthoni nevelésünkre is.

Hogy lehet ez? — kérdezheti teljes joggal minden szülő és minden nevelő. Az lehetetlen, hogy annyi jószándék és elhasznált energia nyom nélkül eltűnjék a munka és erő takarékos háztartásában. Nem is állítom én, hogy mindez megsemmisült. Inkább csak eltévedt, a szó képes és valódi értelmében egyformán „cigányútra ment". Kóbor erőként munkál és hat ifjúságunkban s bizonyosan nem mindig pozitív előjellel. De hát miért? — kérdezgeti tovább eszünket szívünk aggodalma — hiszen mindig mindnyájan a legjobbat akartuk, nagyon sokunk még a hozzáértést is ambícionálta és meg is szerezte. Ha ez megnyugtatás, ne fukarkodjunk vele, mondjuk ki nyiltan: nem a hozzáértésen és a jószándékon mult a siker.

A célkitűzésen mult, az alapvetésen mult. Egészen kicsi dolgokon mult — tegyük hozzá, hogy a helyzet még kétségbeejtőbb legyen. Azon mult, hogy *tenni* akartunk ott, ahol voltaképeni feladatunk *lenni*. Mióta a világ világ, minden nevelő, szülő és tanító egyaránt el szokta követni a kardinális hibát s kiinduláskor azt kérdezi: mitévő legyek? Jó kérdés ez, csak kissé elsietett kérdés, amelyet meg kellene előzni egy sokkal sürgősebb másik kérdésnek: milyen vagyok, való vagyok-e erre a feladatra, mely előttem meredezik és reám vár?

A nevelés leglényege szerint titokteljes folyamat, amelyben a nevelő és növendék egymáshoz való viszonya nem mechanikus, hanem organikus jellegű. Ezért nem az az elsőrendű fontosságú kérdés, hogy: mitévő legyek. Úgyszólván nem is nagyon lehet mitévő lennem, „nem adhatok mást, csak mi lényegem", azt pedig adnom kell, vagy akarom vagy se, méghozzá sokkal nagyobb mértékben és sokkal földalattibb rejtekutakon, mint ahogy képzelném.

Ha elismerem a nevelés folyamatának ezt a titokszerű voltát, akkor az nem a szavaimon, gesztusaimon, tudományomon, még csak nem is kifejezetten a példaadásomon múlik, (sikerül vagy marad sikertelen), hanem valahogy a „levegőben van" közöttem és növendékeim között. Szeretném azt mondani, hogy az atmoszférán, a légkörön múlik, amelyben a nevelés végbemegy, de nem volna egész pontos ez a megállapítás. Az ózon jut eszembe, mely villamos kisülések után a levegőben érzik és mégsem légkör. Több és más. Feszültség. Villamos kisülés. Igen, csakugyan valami efféle. Gyakorlott nevelők emlékezhetnek erre az állandó feszültségre, amelyet érezni kell mindenkinek, aki valaha nevelői viszonylatba került. Egy áramkörben van az ember s az áram valóban kör, folytonos áramlás sarktól sarkig: adok és kapok. És itt egyszerre kiviláglik a teljes igazság, a valóságos viszony: adok, ha őszintén oda birom adni magamat és kapok, ha adnak, hogy elfogadhassak mástól valamit, már nincs többé bennem semmi akadálya. A nevelés áramkörének tehát két sarka van: az *odaadás őszintesége* és az *elfogadás szabadsága*.

Ezért ez az első kérdés: milyen vagyok, milyen legyek? Teljesen téves azt hinni, hogy a nevelésben mindig a nevelő ad és a növendék fogad el. A nevelés áramköre ott szokott rövidzárlatot szenvedni, ahol ez a kétféle készség nincs meg

elegendő és egyenlő mértékben már magában a nevelőben is. Az ilyen nevelők üvegből vagy fából vannak, rossz vezetők.

2.

Az őszinteség ellen vét mindenki, aki nem önmagát adja, vagy nem adja oda magát egészen. Ez az oka rendesen annak, ha jó tanácsaink hatástalanok maradnak vagy épenséggel ellenkező hatást érnek el. Jaj de rendetlen! — szoktuk mondani gyermekeinknek és igazunk van, meg kell szokni a rendet már a kora gyermekség idején. Hogy lehet az, hogy milliószor ismételt korholás, parancs ellenére gyermekeink rendetlenek? Úgy lehet, hogy belül bennünk valami nincs rendben. Akkor is lehet ez így, ha külső életünkben a legkínosabb pedantéria uralkodik. Jó szándékunk ellenére ilyenkor sem a feddő szó, sem a parancsszó nem mi vagyunk, nem a mi százszázalékos őszintén odaadott énünk. Ilyenkor aztán csak igazán azon fordul meg: hatástalan marad-e szavunk vagy éppen ellenkezőleg megbotránkoztat és negatív hatást vált ki: az élet (s egyben a nevelés) egész területén, hogy állunk őszinteség és odaadás dolgában.

Nem pusztán példaadás ez, ismétlem, mert akkor csak tökéletes emberek tudnának nevelni. Ilyenek meg nincsenek. Nem példa kell ide (bár jó a példa), hanem az őszinteség és az odaadás teljessége. Töredelmesen megvallott és adandó alkalommal keservesen megbánt, ismétlődés esetén türelmes keresztbordozásként viselt rendetlenségnek például nagyobb nevelő hatása van, mint a külsőleg magunkra erőszakolt rendnek. Fontos tehát, hogy saját gyengeségünket se el ne titkoljuk, se erénynek át ne játsszuk. Fontos azonban az is, hogy egész magunk odaadása lássék meg a dolgon. Ha azért vagyok rendetlen, mert nem törődöm vele, cinikusan túl teszem magam rajta, szeretem és dédelgetem ezt a hibámat, akkor az őszinteségem visszatetsző. De ha meglátszik rajtam a kemény és kétségbeesett küzdelem, ha megérzi a növendék (tanítvány vagy gyermek), hogy útálom és megvetem a rendetlenséget, csak valahogy tehetetlen vagyok vele szemben, minden jószándékom és küzdelmem meddő sikertelenségbe fullad, akkor lehet annak ellenkező előjele ellenére nevelő hatása.

Sok példát hozhatnék fel. Hazudik a növendék. A szoká-

sos eljárás ilyenkor arra irányul: kikutatni az ő életében a priust. Az őszinte odaadás elve ilyenkor tiszta szívből egyebet ajánl. Vessem fel a kérdést: egyáltalában lehet-e nekem igazat mondani (mert az igazmondást a gyermekek részéről nemcsak követelni kell, hanem megérdemelni is), de aztán vessem fel a másik kérdést is: nincs-e az én magam életének valami nyilvános vagy titkos, külső vagy belső hazugsága?

3.

A szabadság ellen olyankor szoktunk vétení, mikor a növendéknek minden áron magunkat akarjuk adni, őszinte, nagy odaadó kedvünk túláradásában. Mintha bizony egy másik embernek mireánk volna szüksége, nem pedig saját magára. Ha olyan nagy ajándékozási kedvünkben vagyunk, ajándékozzuk meg növendékünket: magamagával.

Itt valami ellenmondás mutatkozik a kétféle nevelői feladat között. Add oda őszintén egész magadat, de baj, ha csakugyan ezt teszed: hogy lehet ez? Ez az ellenmondás azonban látszólagos csupán. Gondoljunk konkrét esetekre. A beszélni tanuló gyermeknek a szülő vagy akarja, vagy sem, egész magát őszintén adja: azt a nyelvet közli véle, melyet ő beszél. Ahogy tágul a kör, az ismerősök, a pajtások, az iskola, az utca és az olvasmányok, mind adnak az alapszókincshez újabb szavakat sőt fordulatokat. A hatás (beleszámítva az iskoláét) szándéktalan, tehát őszinte, odaadó. Az eredmény mégis, ha egyáltalában mutatkozik eredmény: a gyermek nyelve, az ő egyéni stílusa, tehát nyelvi téren a gyermek sajátmaga. Ha ez nem következik be, akkor a gyermekből kis szajkót neveltem, aki csak magolni, másolni, frázisokat ismételni tud. Az őszinte odaadás és a szabadság elve tehát nemhogy ellentmondanának egymásnak, hanem éppen fordítva, ugyanazt fejezik ki a nevelő és a növendék szempontjából.

Önmagunk személyiségének a túlhangsúlyozása mindenesetre majdnem mindnyájunk közös gyarlósága.

Az írók már régebben észrevették ezt a gyöngénket s alaposan ki is szoktak csúfolni bennünket érte. Az a vád ellenünk (s éppenséggel nem alaptalan vád), hogy karácsonykor a játékokat nem is annyira a kicsikéknek vásároljuk, hanem saját kiéletlen maradt játékos kedvünk titkos kielégülése végett. De

ugyanígy örvendeztetjük meg szegény növendékünket tanítás közben a magunk tanulmányával, nevelés közben a magunk erkölcsi elveivel, jellemével, életstílusával stb. Sőt a cserkészvezetők könyvében még azt is olvashatni, hogy a jó vezető egész csapatát „a maga képére és hasonlatosságára formálja át". Áldott szerencse, hogy ez a merénylet nem igen szokott a maga szigorúságában sikerülni. Tovább megyek. Sokszor még ennyi elvszerűség sincs nevelési eljárásunkban. Egyszerűen fáradtak, idegesek és lusták vagyunk s negatív egyéniségünknek ezeket a vonásait emeljük fel elvi magaslatra, mondván: a jó gyermek csendesen ül és nem zavarja szegény anyukát. Dehogy erről van szó. Arról van szó, hogy a jó gyermekkel, aki csendesen ül, kevesebb a baj.

Kettős hibát okoz a szabadság elvének elsikkadása a nevelői áramkörből. Először is a gyermek nem fejlődik miatta, hiszen elnyomtam egyéniségét, beiktatva helyébe saját kizárólagos önmagamat. Pedig minden, ami nem ő maga, úgy rakódik rá és viselkedik rajta, mint vastag piszokréteg. Hány nevelő érte meg azt a kínos percet, mikor a növendék egyszer csak megrázkódott és lerázta magáról mindazt, ami csak látszólag tartozott egyéniségéhez, szervesen, valóságban idegen elem volt. Kárba veszett így ez az idegen elem, holott gazdagíthatta volna azt a másik egyéniséget, mely ilyenformán sokszor ösztövér marad, elnyomorodik, ellenkező irányba torzul.

A másik bajt azzal okozza a szabadság hiánya, hogy a növendéket csak elfogadni tanítja, adni nem. Pedig a gyermek igen sokszor csak azért ügyetlen és csak azért idétlenkedik, mert nem tudja a módját az odaadásnak. Hogy is tudná szegény, soha nem volt alkalma megtanulni. Életemnek egyik tragikusan-komikus élménye tanított meg erre a nagy titokra. Betévedt egyszer hozzánk egy kis 11—12 esztendős „ütődött" emberke. Árva volt, valami jótékony egyesület kegyelemkenyerén tengődött. Úgy is jutott a kályhánk közelébe, annak az egyesületnek köröztették az „ívét" az ő jófutó lábai segítségével. Ott ült a kályha mellett, nemrég megkávézott. Szóba álltunk vele mintha ő is ember volna. Puha volt a szék, jó meleg a szoba levegője, a tejeskávé meg a kalács már megkezdte elkényszeredett szervezetében körfutását, a szelíd emberi szóra egyénisége egészen megrészegedett. Egyszerre valósággal kirobbant körülötte a „botrány". Gesztikulált, kiabált, nevetett,

viccelt, elkezdett szaladgálni fel s alá a szobában, ütötte a gyerekeket, felborított egy vázát, kipirult, gorombáskodott, „rossz“ volt.

Oda akarta szegényke adni egész magamagát. Háládatos kis szívének boldog árvize elsodort magával minden korlátozást.

Én ugyan nem tartom ezt a szegényes kisfiút „rossznak“, példája azonban tagadhatatlanul negatív, hiszen nem a jó nevelés eredménye, ellenkezőleg, semilyen nevelésé. A szabadságra nevelés bizony nem általános erény, példái elég gyérszámúak. Annál nagyobb hálára köteleznek viszont. Gyermekkoromból még ma is úgy emlékszem egyik-másik ilyen esetre, hogy közben forró hála önt el régen porló nevelőim iránt.

Abban a kollégiumban, mely érett fiatalemberré dajkált, régi századokból ittfelejtett módszer volt a verbálizmus, a lecke szóról-szóra való könyvnélküli tanítása és felmondatása. Ötödik gimnázista lehettem, mikor egyszer csak megállított boldogemlékezetű Kulcsár Endre tanár úr:

— Mondja csak, fiam, a könyv szerint magyarázok én?

Tagadólag intettem a fejemmel. Ő egész türelmetlen haraggal faggatózott tovább:

— Hát akkor maga miért ismétli az én magyarázatomat? Nincsenek saját gondolatai?

Gyáván feleltem valami kifogás-félét.

— Azt hittem, nem szabad.

Sohasem felejtem el szomorú mosolygását, ami erre elfutotta az arcát.

— Hát persze, hogy nem szabad, fiam. Nekem sem volt szabad, higgye el. Az ilyesmi sohasem szabad, hanem muszáj. Úgy-e magának egyre nehezebb a magolás, kedves fiam?

Reszketve ismertem be:

— Maholnap nem is bírom már, tanár úr kérem. Inkább lemondok a jelesről!...

Legközelebb viszont a „magam szavai szerint“ próbáltam felelni. Persze nehezen ment, ötöltem-hatoltam. Igen suták voltak a mondataim.

Ő angyali türelemmel hallgatott végig. Aztán csak ennyit mondott:

— Bizony ez csak hármas. Olyan ronda a szabadelőadása,

mint egy maszületett gyermek. De a legszebb bálkirálynő is rákveresen feküdt a pólyában, egynapos korában.

Úgy érzem, ebben a kis jelenetben ott van mindkét nevelői funkció: az őszinte odaadás is, a szabadságrakényszerítés is.

4.

Milyen legyen a nevelő? Áradjon belőle titokzatos áram módjára az őszinteség és a szabadság: tudjon egyformán adni és elfogadni. Ne sokat törődjön azután más egyébbel. Az áramkör megindult s elvégzi a többit.

A tekintélytartás „művészete" mint a nevelő társasérzelmi dilemmája.

1. *„Bekísérték" a tanár urat.*

Évek óta ankétezik az iskola körül a közvélemény. Egy bizonyos, valami tragédia játszódik ott lefele, ennek a szeizmográfja az ideges érdeklődés. Nem tudom, milyen messze lehet még a „megakasztó jelenet" és a „végkifejlet", de egy-egy szenzáció, mint a diákfeljelentésre tanárt vallató hivatalos közegek az érdeklődés homlokterében, nagyon az ötödik felvonásba kívánkozik. Van benne valami tragikusan jóvátehetetlen: a pedagógiai alapviszony elmérgesedése, az, hogy a diákok iskolán kívül kerestek maguknak elégtételt. Nem fontos, hogy dukált-e nekik, az sem, hogy kaptak-e, vagy kap-e majd a másik fél. Az a fontos, hogy Isten rendelése szerint atyák és fiak mástól nem kaphatnak elégtételt, csak egymástól s ez a megfellebbezhetetlen törvény lassanként feledésbe merült. A törvénysértést kívülről jóvátenni nem lehet s a tragédia elkerülhetetlen, mert mégis mindenáron kívülről akarják jóvátenni.

„Ha pedig fenyítés nélkül valók vagytok,... korcsok vagytok és nem fiak" — mondja az Írás. A tragédia úgy lenne elkerülhető, ha termékeny bűnbánattal állapítanók meg, hogy ma az iskolákban nagy általánosságban nem atyák tanítanak és nem fiakat. De hol van ehhez, teszem azt, a termékeny bűnbánat? Az önkénytelen ankét hozzászólásaiban bizony aligha.

2. *Egy kis termékeny bűnbánat.*

Kisöcsém hatodik gimnázista. Éppen másnapra készült, mikor náluk voltam. A „Tell Vilmosát" „*tanította be*".

Úgy megy az, hogy az ember megveszi a Tell Vilmos magyar fordítását és a magyar sorokat ötös ceruzával a német sorok fölébe írja. A középkori másolóbarátok türelme és mindössze kétszer annyi idő kell hozzá, amennyi idő alatt az ember becsületesen is megtanulhatná.

Az első gondolatom az volt, hogy lehordom a kisöcsémet alaposan. A második gondolatom az volt, hogy elpirultam. Megismertem a kezében a saját, Harmathynak eladott, hasonlóképen használt magyar Tell Vilmosomat még diákkoromból. A harmadik gondolatom?...

Egypárszor körül kellett járnom a szobát, míg győzött bennem a jobbérzés az álszemérmen. Lemondtam arról, hogy elérhetetlen magasról „imponáljak" neki. Lemondtam arról is, hogy a magam csirkefogóságát kényelmesen elhallgassam. Így jöttünk aztán jóra valahogy.

...Zolikám, az a „puska" a kezedben valaha az én puskám volt. Annak köszönhetem, hogy nagyon készületlenül mentem neki az életnek. El is vesztettem a csatát: az ellenség áttörte a frontot, melyet én nem voltam képes tartani és azért sokkal nehezebb most neked tanulni, mint valaha nekem volt.

— Várj, még nem végeztem. Én jóllakva mentem órára — te félig éhesen mégy. Én meleg teremben tanultam, neked alig fűtnek. Engem képzett, elégedett tanárok tanítottak — a tieid éhesek és nincs pénzük meg idejük olvasni. Engem az apám jólléte buzdított — téged a szomszéd sertései eltanácsolnak a tanulástól.

Sohase tudom magamnak megbocsátani, hogy ezt a nyomorúságot a nyakadra zúdítottam, kis öcsém. Pedig még nem vagyunk a végin. Nekem az áldott jó békevilágban elég lett volna annyit tanulnom, amennyit egy közepes német diák tanult. Neked, sokkal nagyobb akadályok közt félannyi erővel külön kellene azért tanulnod, hogy az oláh, meg a cseh meg ne előzzenek, külön azért, hogy az elpusztult ország lassan felépüljön, külön a rab magyarokért, hogy a helyüket pótold, külön a földalatti Magyarországért, melynek lakói már nem tanulhatnak, mert elestek a haza védelmében, külön a rabszolga magyaro-

kért, a falusiakért, akiknek ma drága a tudomány, külön a megbűvölt, sertéssé változtatott magyarokért, akik nem tartják érdemesnek tanulni és külön — az én mulasztásaimért, aki előtted jártam, elherdáltam a drága időt és nem lebeghetek ma büszke példaként a szemed előtt — szegény kis öcsém. Pedig mennyi nehézséggel kellene megküzdened a nélkül is. Magyar vagy, mint jómagam. Se kitartásod, se kedved, se gyakorlatod ilyen babramunkához, mint a tanulás amilyen. Debreceni, alföldi fiú vagy. Nem súgja meg a véred a magyar százezrek és jóllét kellősközepén, hogy vigyázz, mert veszedelem készül, mint a székelynek ahogyan megsúgja. *Nem hajt a tatár* a tanulásra. Nem a te eszedjárásához szabták a tudományt, mint a németnek, akinek csinálmánya. Nem látod a tanulás célját magad előtt. A szülei ház nem segít neked a tudomány igazi megbecsülésével. Itt az iskolában nyolcvanas létszámú osztály fogad: már a számával lehetetlenné téve a komoly tanulást. Tanáraid a nagy nyomorban szinte maguk sem hisznek a tudomány felsőbbrendűségében. Az osztály levegőjében benn a hagyomány, amit még én ápoltam naggyá diákkoromban, hogy lehet, sőt dicsőség: nem tanulni.

Rád szabadítottam az ellenséget s kiloptam a puzdrádból a nyílvesszőket, hogy még csak ne is harcolhass ellenük... Meg tudod-e ezt nékem valaha bocsátani?

Kedves kis öcsém — én most megpróbáltam, ami a bibliai gazdagnak nem sikerült. Kiszöktem a pokolból egy pillanatra, hogy elmeséljem neked, milyen keserves benne égni egy örökkévalóságon keresztül. Irtózatos volna, ha betelnék rajtunk a mondás — és te nem hinnél nekem.

Úgy-e, beledobhatom a kályhába azt a „puskát"?

3. *A tekintély elve a családban.*

Ez a probléma azért nagyon időszerű, mert földkerekségszerte panaszkodnak a családi kötelék meglazulásáról. Különösen a Távol-keleten öltött a válság komolyabb formákat s fenyeget is fájdalmasabb katasztrófával, hiszen a Távol-kelet társadalma éppen ezeken a merev, zárt, kivételt nem tűrő intézményes családokon épült fel idáig. Amerika viszont sohasem dicsekedhetett ezen a téren valami meglevővel, kézzelfoghatóval, történelmi fejlődésének sajátszerűségéből a lazább

családi formák maguktól értődőleg fejlődtek ki éppen ilyenekké. De válságba jutott a családi élet nálunk Európában is s az a lassú dekompozíciós folyamat apródonkint felbomlasztja a jórészt még mindig keleti tradíciókon nyugvó s európai vonatkozásban aránylag ép magyar családi életet is. (A nyugatról bevándoroltak családi élete izolált helyzetükben maradt nálunk tradícióőrzőbb, mint nyugaton.)

Foszlassunk szét mindjárt itt kezdetben egy kártékony illúziót, már csak azért is, hogy a kérdés fogas-kérdéssé érlelését siettessük azokban, akik szerint a mi társadalmunk egészségesebb, emelkedettebb szelleme a jövőben is megóv bennünket a nyugati társadalmak rothasztó miazmáitól. Nem erkölcsösebb a mi családi életünk, csak keletibb. Az „erkölcsösség" világnézeti eredetű lelkierő s nálunk a világnézet óriási forrásai kiapadóban, a keresztyén források pedig (a régebben és újabban ásottak egyaránt) bedugulóban vannak.

Rendkívül tanulságos ebből a szempontból a zsidó családi élet megfigyelése. Náluk kezdődött meg a kötelékek dekompozíciója leghamarabb. Az antiszemitizmus tőkét is kovácsolt ebből a tényből, pedig objektív szemmel mindenki láthatná, hogy a zsidók között a legzsidóbbak, az orthodoxok élnek legtisztább, legősibb, legtörvényszerűbb családi életet. A magyarázat ugyanaz náluk, ami a magyar parasztnál: keletibb a forma, mint a keresztyén nyugaton, messzibb a világnézeti berendezkedés. Mindebből az következik, hogy ha egyszer beáll a züllési folyamat, gyorsabban végbemegy és reménytelenebbek a fáradozások körülötte-mellette a reorganizálást illetőleg.

Azok, akik a családi kötelékek meglazulását nemcsak észrevették, de okadatolni is próbálják, sőt gyógyítani is igyekeznek, a baj okául a szülői tekintély megrendülését szokták emlegetni. A diagnózist jónak kell tartanunk, mégha a terápiával nem is mindig érthetünk egyet. Fogadjuk el tárgyalási alapul mi is, már csak rendkívül nagy integráló erejénél fogva is.

A népi gyökerű családoknál a tekintély elve ugyanaz a *pogány* indítékú elv, amelyet az egész keleten számtalan variációban, de lényege szerint mindenütt azonosnak találhatunk fel. A szülők tekintélye deszpotikus itt s mint ilyen, magától értődő, abszolút, megfellebbezhetetlen egészen addig, míg érvényesülhet. Más szóval: egészen addig, míg erejében tart. A ke-

leti gyermekek tekintélytisztelete meglehetősen fészekhagyó, mihelyt a maguk lábán meg tudnak élni, megszűnik s alig elég arra, hogy a megöregedett és elesett apa és anya exisztenciáját megnyugtató mértékben biztosítsa. Nem is meglepő jelenség tehát ezen a fokon az sem, ha a megélhetést csak nehezen biztosító családokban egyszerűen hiányzik a szülőkkel szemben minden respektus. Mit tiszteljen ez a gyermek azon a felnőttön, aki még étit-bérét sem adhatja meg. Azon sem lehet csodálkozni más oldalról, ha az exisztenciális alapon szétzüllött családban a tekintélyért dúló harc halálosan végzetes mérvűvé fajul. (Egyke, brutális testi fenyítés, szülegyilkos gyermekek.)

A zsidó családokban a tekintély szabályozója a tíz parancsolat. Tiszteld atyádat és anyádat, hogy hosszú ideig élj e földön, melyet a te Urad Istened ád tenéked. A Jehova feltétlen szuverénitása érvényesül ebben a felfogásban s árad szét a szülőkön át az egész családon, ahol az aránytalanul erősebb fél a maga vitathatatlan túlerejét egy súlyos és komoly, de lehetetlent nem kívánó szerződéssel *enyhíti*. Szerződésszegés esetén azonban a fölény megsemmisítő hatalma eredeti zordonságával érvényesül a nyakas bűnösön. Nem is szegheti meg ezt a szerződést egyetlenegy zsidó sem *mint* zsidó és *míg* zsidó. Mihelyt megteszi, már nem lehet *hosszúéletű* a *földön*, melyet a Jehova adott neki, azaz az ígéret földén, a választott nép jussán. A hitetlen zsidó végképen és visszavonhatatlanul elkallódik a világban és hazajutásának lehetetlen volta éppen a családi élet *teljes* szertezüllésében mutatkozik meg életében leghamarább és legárulóbb módon. Hívő zsidóknál ismeretlen fogalom is a hálátlan és tiszteletlen gyermek, illetőleg egybeesik a halott gyermek fogalmával. (A tiszaeszlári pörben az öreg Scharf épúgy megszaggatta ruháját Móric fiával való szembesítéskor, mintha meghalt volna a fia.) Más oldalról a rituális törvények meg nem tartása szükségszerűen vonja maga után a gyermekek forradalmát. Ennek a züllési folyamatnak csak két orvossága van: becsületes pogányság vagy őszinte megtérés a keresztyénség felé. (Őszinte visszatérés a törvényekhez — valahogy a törvények szelleme miatt nehéz és ritka, de — ha nem lehetetlen — akkor egyenértékű az őszinte keresztyénséggel, természetesen időben és emberileg mérve a krízis jelentőségét.)

A keresztyén családban érintetlenül marad a tíz parancsolat érvénye, de — mint mindenütt — a tekintély elvében is

betöltetik az a törvény, amely nem töröltetett el. Itt abban nyilvánul a többlet, hogy nemcsak a gyermekek felé hangzik a meghagyás: ti gyermekek engedelmesek legyetek a ti szülőtöknek, mert ez az Úrnak kedves, hanem a szülők felé is: atyák ne bosszantsátok a ti magzatitokat, hogy kétségbe ne essenek.

A pogány család válsága függvény viszonyban van minden idők gazdasági, politikai vagy akár etikai válságával. Megoldási lehetősége is a válság-komplexumban foglaltatik. A zsidók családi válsága időleges és népi jellegű. Megoldása részben individuális, részben történelmi kérdés, a már említett lehetőségek keretei között.

A keresztyén családokban megrendült tekintélyt ellenben soha többé nem lehet erőszakos, mesterkélt vagy akart úton, módszerekkel és külső hatások alkalmazása mellett helyreállítani. A keresztyén családok gyermekei kétségbe vannak esve (vagyis nem keresztyének). Ennek a lelkiállapotnak egyetlenegy magyarázata lehet és van: a keresztyén szülők bosszantó, ingerlő (tehát: nem keresztyén) magatartása. A gyermekek ezen a tűrhetetlen helyzeten pogány módra próbálnak segíteni, megvető elfordulással a tisztelhetetlen apától és anyától. A szülők kísérleteznek pogány és zsidó módszerekkel (kényszerrel és hol a törvény erejével, hol a prófétai dühösségű erkölcsi prédikációkkal).

Az eredmény azonban legtöbbször semmi, máskor némi kényszerű kompromisszum, de soha és sehol kibékítő megoldás. Nem is lehet. Visszatérés nincs. Itt is, mint a keresztyén élet egyéb frontjain csak perverz vagy dekadens félmegoldások siethetnek halálos tendenciák pályáján lefelé.

Csak a „felébredt" lelkek állíthatják helyre a megsértett keresztyén házirend régi érvényét. Nem mindenütt elsősorban szülők. Lehet, hogy szimptomaszerűen gyakori esetben gyermekek. Esetleg gyermekek, akiknek missziós területül talán nem is végkép szertezüllött régi családjuk adatik majd, hanem az új, amelyet éppen alakítandók. Ez a meggondolás menti a problémát a többi sürgős ifjúsági probléma közé.

4. *A tekintély elve az iskolában.*

Évekkel ezelőtt, 1927/28-ban nagyon elevenen foglalkoztatott a tanárok és diákok között dúló áldatlan harc gondolata, cikksorozatot is írtam róla *Az Erő*-ben *Nyolc éves háború*

címmel. Azt hittem akkor, maga a háború természetellenes az iskola falai között. Már akkor is úgy láttam, hogy a bajokat csak megtért tanárok és megtért diákok szüntethetik meg igazán, reformok, módszerek, intézkedések nem. De azidőtt nem is sejtettem, hogy minden megtérés három fázisú, a Keresztelő parancsai kivétel nélkül minden embernek egyformán szólnak, tehát mindenki a sokaság egyik tagja, publikánus és katona egy személyben. Éppen ezért azt gondoltam, a modern diák elég, ha a sokaságnak szóló parancs értelmében tud élni s két köntösét megosztja azzal, akinek egy sincs: a modern tanár is, mint jó publikánus, teljesíti a másodikat is, s nem követel többet, mint amennyi elébe rendeltetett. Katonai probléma az iskolai életben nincs. A háború csak látszólagos s megszűnik, mihelyt a modern diákok sokaságától a modern tanárok publikánus testülete szedi az igazságos adót.

Az iskolára és a diákokra vonatkoztatva úgy láttam a problémát, hogy a tanárok közt is nagyon sok a „nincstelen". Az ilyen szerencsétlen nyomorgónak nincs elég tudása, türelme, idegzete, egészsége, ideje, szeretete, átadó képessége, tekintélye, sokszor csak kora, termete, hangja vagy humora nincs, de mindig hiányzik valamije a szükséges dolgok közül, ami miatt aztán nehezebb az iskolában boldogulnia, mint másoknak. Az ilyen boldogtalant lenézik, kinevetik, kifigurázzák, becsapják, semmibe se veszik a diákok, vagy remegnek tőle, haragusznak rá, gyűlölik, megszenvedik, esetleg el is átkozzák. Csak modern diák segíthet a bajon, megosztván két köntösét. Nem neveti ki a nevetséges figurát, saját ép idegrendszerének a feleslegéből foltozza meg a másik fél elégtelen rongyait, friss memóriáját palástul veti sokszor szükségtelen, sőt ostoba szövegek betanulásának is, kizárólag csak szegény szánandó „feljebbvalója" megnyugtatása végett.

A modern tanár természetszerűen ugyanezt mind meg kell, hogy tehesse. Tudását, tapasztalatát, türelmét, fölényét, szolgálni és szeretni tudását minduntalan igénybe veszi az iskolai közösség s fokozott mértékben mindig olyankor, ha sok a diákok között a nincstelen. Ahogy halad előbbre a haladás útján, olyanokat is megoszt munkaközben, amiket korábban kizárólagosan a maga részének tartott: igazát, hatalmát, illetékességét. Így jut el a publikánus problémájáig, mikor megtanulja az igazságos adószedést.

Ne gondoljon senki nagy dolgokra vagy világot rengető változtatásokra az iskolai munkamenetben. De a régimódi iskolában tagadhatatlanul megromlott és lezüllött az „adómorál". Egyebütt is így van ez, ahol adószedők és adófizetők igazságtalan adó jegyében találkoznak. A *finánc-tanár* beleszagol a *csempész-diák* batyújába és megtalálja vagy nem találja meg a dugárut. („Puskát", súgást, lesést, tiltott könyvolvasást, iskolánkívüli magatartást, mindegy, hogy mit.) Van egyfelől jövedelemeltitkoló adóbevallás, külföldre mentett tőke, másfelől birság, automatikus adókivetés, zálogolás, sőt árverés is. (Nagyon sok diák csak annyit dolgozik, hogy előremenjen vagy életének a súlypontját áthelyezi iskolán kívülre, nagyon sok tanár viszont büntetésre használja fel a tanulást, egyformán adagolja a leckét minden egyes növendékének s ha nincs eredmény, könyörtelenül szekundáztat és buktat.) Vesztegetés, panama, sáp, baksis szintén előfordulhat így igen gyakran. Nem kizárólag arra gondolok, hogy a diák alkalmas időben különórát vesz, tanárkosztos lesz vagy születésnapi ajándékokkal kedveskedik. Az is erkölcstelenség, ha történetszemlélet helyett (ez volna történelemből igazságos „adó") a könyv vagy a magyarázat „szólamait" szolgáltatja be szóról-szóra.

A modern tanár puszta jelenléte más légkört teremthet. A legtöbb órán embertelen csend és mozdulatlanság szokott lenni (vagy ennek a megfordítottja: harácsolt, ellopott, letagadott lárma és fészkelődés). Milyen jó olyan órán résztvenni, ahol csak annyi a nyugalom, amennyi okvetlenül szükséges és annyi a mozgás meg a zsongás, amennyit a munka igényel. Ilyen helyen sem fegyenc-fegyelem, sem anarkista konfidencia és zabolátlanság nincs. Igazságos adót szednek és angol gentleman-ek tartanák képtelenségnek az adócsalást.

*

Idáig jutottam el tanárkoromban 1927-ig. Nyugtalanító hiányérzetet hoztam magammal a katedráról a könyvek közé, amelytől a Diákszövetség Pedagógiai Szemináriumában próbáltam szabadulni, de egészen a legújabb időkig hasztalan. Most már tudom, mi a megoldatlanság magyarázata. A kétköntös problémáját megoldhattam annak idején az iskolai életközösségben magam személyére nézve. Diákjaim azonban mindvégig igazságtalan adót szedtek. A háborút pedig mind a két

fél, ők is, magam is, becstelenül harcoltuk meg egymás között, e tekintetben nem voltunk felébredtlelkű, modern emberek.

Mi a háború? Azt szoktuk gondolni, valami brutális, hirtelenjött, kikerülhető esetlegesség. Kardinális tévedés ez, a homlokegyenest ellenkezője az igaz. A háború: állapot, adottság, életforma. Nem az a baj, hogy katonák vagyunk és hadakozunk. Ez nem baj, ez tény. Az a baj, hogy megháborítunk békés szándékúakat, felvesszük az elénk dobott kesztyűt, vagy éppenséggel magunk akarjuk erőszakkal érvényesíteni jogainkat. Nem a háború tehát a természetellenes történés, hanem csak a hadviselés módja. Háború — az a tény, hogy nem egyforma emberek kerülnek össze életközösségbe. Háború — feladat, melyet azok a nem-egy emberek oldanak meg, akiknek sikerül ennek a nehézségnek a lebirkózása és a küzdelem végén eggyé lesznek. — Háború — a férfi és a nő, az öreg és az ifjú, az idegen és a földi, a gazdag és a szegény, az alárendelt és a fölöttes, az úr és paraszt, a falusi és városi életközössége. Háború az iskolai élet is, hiszen egymást váltó generációk közös munkája folyik benne.

Ha ma jószándékú, jámbor tanár vagy diák kerül az iskolába, rögtön provokálják, mihelyt nyilvánvalóvá válik, hogy nincs támadó kedve, sem szándéka. Ha vállalja a harcot, akár diák, akár tanár: azonnal kitör a patvarkodás. Sokszor kedélyes formák között, váltakozó szerencsével dúl a harc, hozzánemértők észre sem vehetik, milyen vérre megy és hogy életrehalálra! Legnagyobb tragédia azonban mégis csak a harmadik háborús bűn: az iskolában mindenki koldusnak, kifosztottnak, megrövidítettnek, hamis pénzzel kifizetettnek érzi magát s nyomban elégtételt is próbál venni sérelmeiért. Példák kellenek? Új tanár jön — „nem számít" nála a dolgozat, senki sem fordít rá attól fogva gondot: belekötöttek. Új osztályba megy a tanár, „nem hisz a diákoknak", már meg is ölt minden jóindulatú közeledést. Mindkét esetben ostromállapot következik, azaz patvarkodás. Ki merne ilyen körülmények között „őszinte" lenni, ha diák, „idősebb barát", ha tanár? Megkezdődik a jogok erőszakos kierőltetése. „Ez nékem nem elég" — mondja a tanár és beírja a négyest. „Ez nekem nem elég" — mondja a diák és másutt kereskedik attól kezdve (Másutt szerzi be jólértesültségét vagy problémáit, másutt elégíti ki becsvágyát is.)

Önkénytelenül felmerül bennünk a kérdés: milyenforma

lehet hát a modern diák és modern tanár háborúja akár egymás között, akár a „régimódiak" ellen? Készakarva használom e kitételt: milyen*forma*, merthogy milyen, nem igen ismerem tapasztalásból. De *villanásaim* igenis vannak róla, hiszen a mai iskola elvégre nem bevehetetlen vár a holnap parancsainak hatalmával szemben.

Legjobb barátom azóta már sírbahanyatlott alakja képzik meg előttem. Harmadikos korunkban láttuk először egymást, tornaórán szomszédok lettünk mint egyforma növésűek s azon melegiben össze is verekedtünk. Ma tudom csak igazán: miért. Ugyanazért, amiért ő később, felsőosztályos korunkban, a legkegyetlenebb kritikusom lett önképzőköri üléseken, én meg sokszor készakarva ugrattam őt külön e célra írt hipermodernségekkel, hogy az őszinteségét és hozzáértését próbára tegyem. Igen, igen, ez a háború: a nem-egy embereknek ki kell próbálniok eggyé-lehetőségük módját, mértékét és határait. Végsőkig kell feszíteniök a húrt, meg kell vizsgálniok: ki mennyit visz az életközösségbe és kinek milyen az életritmusa. Különben később derül majd ki, hogy nem is olyan egyek, katasztrófák között, a közös feladatok sikertelen megoldásai árán.

Egy volt tanárom is eszembe jut. —Rendkívüli tárgyat tanított, valamivel könnyebben mozoghatott maga kedvére mint egyébként, nem kötötték úgy az előírások. Nagy betegség tört rá, az fordította meg s tette rabiátus, gúnyos, zsarnokból szelíd, bölcs baráttá. Régebben erőszakkal verbuválta a jeleseket és jókat franciát tanulni, az utolsó évben nem törődött vele, hogy a haladók száma huszonötről hétre olvadt. Az első — rosszul sikerült — dolgozat után kijelentette, hogy nem írat velünk másodikat, hiszen nem jókedvvel csináltuk ezt sem. Könyvnélküli verset csak addig kérdezett, míg rá nem jött, hogy súgni szoktunk a felelőnek. Végül már nem is fordíttatott. „Nehezen megy — sóhajtotta — majd inkább én." Attól kezdve annyiból állt a francia óra, hogy ő olvasott, deklamált, mesélt párizsi életéről: kigyúlt, élvezett, szeretet és gazdagság áradt ki belőle. Mi meg hallgattuk, néztük, megmosolyogtuk elébb, később pedig irígyeltük egy kicsit. Mindvégig megátalkodottak maradtunk, a vizsga is gyengén ütött ki. De egy-két év mulva mind a heten tűrhetően tudtunk franciául, mert mind a heten úgy éreztük, hogy az valami szép, kívánatos, érdemes értéktöbblet s ki egy vakációra, ki egy szemeszterre, de mind a heten franciák közé kívánkoztunk.

Saját tanítványaimat csak negatív példaként emlegethetem. Igazságtalan adót szedtek tőlem és becstelen háborút viseltek ellenem, én is ő ellenük. De egy máris világosan látszik ezeken a tökéletlenkedéseken keresztül. Azokat a sebeket, amelyeket hadviselés közben az én „futásom" vagy „akarásom" ütött rajtuk, emberek nem, világnézetek sem, csak a „könyörülő Isten" hegesztheti be és gyógyíthatja meg.

Az az érzésem mindezek után, hogy a modern nevelési módszerek és a mintaiskolák tapogatózása nagyon tiszteletre és hálára méltó fáradozás, de nem teljesen célravezető kísérlet. Emberek kezén-közén elsikkad az eredmény vagy értékében csökken. Feléből-harmadából „felébredt", nem az egész életfronton, legfeljebb csak intellektuális téren „modern". Százszázaléko san szakítaniok kell a régi módival, ha új életet akarnak kezdeni, tanároknak, diákoknak egyaránt. Mint katonáknak is. Nem mindegyiknek, természetesen, ne tévedjünk utópiába. Csak amennyi só és kovász a sütet kenyeret foszlóssá és jóízűvé teszi.

A nevelő és a növendék kétféle dialektusa mint a nevelő társasértelmi dilemmája.

1.

Diáklevél levelemre adott válaszának egyik passzusát idézem: „Ez volt az első szó, mely felkeresett és meg akart vígasztalni a nagy pusztában".

Úgy érzem magamat, mint odaflangérozó édesanya, ha hazaérve, a gyermekét zokogás közt lepte. Kimagyarázkodni is szeretnék, de csak összeszorul a torkom és nem tudok egyebet mondani: no ne sírj már, hiszen itt vagyok, hadd csókolom meg, hol fáj? Sok mindenre szeretnélek figyelmeztetni, de ezúttal alig sikerül egyéb, mint elhitetni veled, hogy: értem, mi bajod és én is érzem. Tudom, hogy ez is túlontúl merész szó.

... A pusztában... Meglepett és megzavart ez a fogalmazás. Mikor a multkor tele voltál kétellyel a gimnáziummal szemben, éreztem ilyesfélét, magam diákkorából is rémlett valami hasonló gondolat felém, de nem döbbentem még rá, hogy mindez: a puszta hangulata. Persze, mi felnőttek, szülők, tanárok, bácsik és nénik azt hisszük, az eltévedt gyermek az elha-

gyott, vagy Robinson a puszta szigeten. Gyerektől, akivel életének minden helyzetében és órájában törődnek, alig van egyedül, hálátlanság, ha pusztáról beszél. Elfelejtjük, hogy a kisgyermekek virágszedés közt vagy pillangót kergetve szoktak eltévedni és csak azon ijednek meg, hogy a virágok és bogarak cserbenhagyták őket, éjtszaka, faóriások, bagoly, meg az egész természet: ellenük fordultak és az imént jó cimborák nyelvüket sem értik. Robinson látszólagos beletörődéssel egész a beteljesülésig várta a hajót, mely ideiglenes állapotból visszaviszi az életbe. Otthon ő is, de még inkább cimborája, Gulliver, akaratlanul meggyónják, mennyire szolidárisak voltak az emberi élettel álmaikban, hiszen a valódi élet fonáksága azért hangolja le őket a kelleténél jobban.

2.

... Es ist der Vater mit seinem Kind. A gyermek az apja ölében. A legjobb, legbiztosabb, legpuhább helyen: az én lelkem ezt látja a legborzalmasabb elhagyatottságnak. Veszitek észre Gulliver lehangoltságát, aki mindaddig érzi az emberekkel való közösséget, míg a való az ellenkezőre nem józanítja?

Szegény kis gyerekek ott ülnek az apjok ölében, bíznak benne, hozzáfordulnak segítségért, az meg szegény legjavát adja tudásának, de nem ér semmit sem a bizalom, sem a segedelem, mert nem értik egymás nyelvét.

— Ni, ott a rémkirály... mondja hideglelősen szegény kicsi.

Köd az fiam... tanítja az apja a maga módja szerint.

Láttak-e már elhagyatottabb lelket ennél a gyereknél? Hiszen ez még akkor is rémületes lenne, ha a rémkirály valahol messze nyugton maradna víziónak. De ez a szegény kis lélek dulakodik vele. Érzi a lihegését, fáj neki a karmolása, tudja, hogy ragadja magával és az egyetlen tekintély, az utolsó reménység valami értelmetlenséget felel a sikoltására. Magára hagyta a reménytelen csatában.

3.

Hatvan szempár fordul felém csillogó fényével. Tele van a világ titkokkal, gyere, mesélj nekünk róla, hallgatunk — hallom kérő biztatásukat. Accusativus cum infinitivo, felelek

precízen és korrektül. Úgy-e, kedves felnőtt társaim, ti mindnyájan igazat adtok nekem, hogy a nagy titok egyik rejtelmének ez épúgy egyetlen helyes megoldása, mint a köd a rémkirálynak.

— Én most meghalok, ha nevetnem nem szabad. Száz ördög bujt belém és muszáj a Pistát oldalbadöfni, nem nagyon, csak egy kicsit. Nem tudom, mi bánt, lusta vagyok és kedvetlen, vállat vontam, nem segítek anyukának és azt mondtam neki: vigye el az ördög.

— Szégyen, gyalázat, hogy még annyi tisztességet sem tudsz, szalad össze ráncba a homlokomon a megbotránkozás. Ilyen nagy fiúk és dulakodnak, mint az utcagyerekek — s már ki is repült komoly tenyeremből egy nyakleves. Háládatlan gyermek, így beszélsz anyáddal, vagy: nézd, édes fiam, hányszor mondtam neked, hogy ez nem illik, rút hálátlanság— úgy-e kedves felnőtt társaim, valamit csak kell rá mondanunk és mit is mondhatnánk más egyebet?

Igazunk van, nem akarok én kétségbevonni semmit. Igaza van az apának is a fűzfáival meg a ködével. És igaza volt, mikor megsarkantyúzta a lovát, hogy mennél előbb lámpavilágra jussanak.

... In seinen Armen das Kind war tot.

De azért a fia mégis meghalt.

És én úgy érzem, nem is annyira a rémkirály ölte meg, mint a reménytelenség, ami olyankor fogja el a kisgyereket, ha nagyvásárban eleresztette az apja kezét.

A „légkör" mint a nevelő társasakarati dilemmája.

1.

Maga az a tétel, hogy minden szülőnek önnevelésre van előbb szüksége, mielőtt eredményesen nevelhetné gyermekeit, ma már többé-kevésbbé nevelési közhely, amelyet alig tagad valaki hozzáértő. Inkább csak az a kérdés, mire irányuljon ez az önnevelés a dolgok olyan-amilyen állása mellett. A dolgok állása felől azonban nem árt egyetmást megállapítanunk.

Az önnevelést valahogy úgy képzeljük, hogy légkört teremtsen. Oda kell a nevelés, ahol ez a légkör nincs meg. Az „erkölcsi elvek", a „házirend", a „szülői jótanácsok", a „tapaszta-

latok" kéznél vannak és használatban vannak, sokszor mégis olyan hiába. Vajjon miért? Azért, mert hiányzik valami. A neveléstudomány úgy emlegeti, hogy a jó példa, de ez nem pontos meghatározás. Nem azért szokott a gyermekek oldalán kitörni a vihar, megszületni a megbotránkozás, vagy felmondódni az engedelmesség, vagy kezdődni egy titkos és csöndes forradalom, mert a szülő nem megy elől jó példával, hanem azért, mert nem is akar. Valahogy kettős morál van a családban, a föntírt jók kizárólag a gyermekek használatára hangoztatvák, a „nagyok" egy másik világban élnek, őket ez a gyermekek számára kitalált egyik világ nem köti, nem szabályozza, egyáltalán nem érinti. Az önnevelésnek ezt a szakadékot kell áthidalnia. Nem hiszem azt például, hogy gyermekeket csak abstinens szülői birnának visszatartani az alkoholtól, vagy a dohányzástól, nem hiszem tehát, hogy a jó példa ilyen betűszerinti rigorozitásában hatékony. A jó példa néha és pedig nem is nagyon ritkán bőszít is. Más az, ami a nevelő hatású atmoszférát megteremtheti. Nevezhetném közös plattformnak vagy egyenlő értékelésnek, akárhogy nevezem, ugyanazt hadd jelentse és ez az abszolút érvényű igazság. Példánknál maradva, el tudom képzelni, hogy sok szülő szeretné meggazdálkodni gyermekei életében a narkózis minden fajtáját. Úgy gondolja, szabadabb az az egyéniség, amely soha, semmi körülmények között nem kénytelen semilyen, még csekély mértékű bódítószert sem használni, legyen az akár csak egy cigaretta, vagy egy pohárka bor is. Ez elvégre érthető. Nem az a fontos, hogy a szülő is ezt cselekedje. Az a fontos, hogy mindez benne legyen a szülői ház egyébként is üde levegőjében. A szülőknek hinniök kell ebben a tételben s úgy tekinteniök a maguk gyöngeségét, mint gyöngeséget. De akkor viszont ennek a „gyöngeség"-nek valóban annak kell lennie, tehát minduntalan felvett és minduntalan sikertelenül megkezdődött harc csődjének, nehogy a gyermek arra jöjjön rá, hogy apja, anyja vagy öregebb testvére csak kényelemszeretetből hódol a gyöngeségnek. Akkor meg kell éreznie a szülői ház egész életéből a gyermeknek, hogy itt mindenki többnek és értékesebbnek tartja őt gyöngeséggel küzdő önmagánál. Mindezek mellé még az is szükséges, hogy a szülői ház kívánatos világnak tűnjék fel a gyermek előtt, mert hiszen egy-egy ilyen értékítéletet a gyermeket egyébként körülvevő külső társadalom többízben megapellál. Csak így sze-

repelhet a szülői ház mindvégig végső fórum gyanánt. Az is fontos, különösen akkor, ha a szülők maguk is abstinensek, hogy ez az értékelés ne akarjon ítélkező vagy éppenséggel elítélő lenni. Nem azt kell mondani, hogy alsóbbrendű lények a nem-abstinensek, a narkózis pedig valami szégyelni való bűnözés, hanem csak azt, hogy szerencsés, akit az életben egy vagy két kötelékkel kevesebb gátol, vagy belső tűz stimulál, nem kívülről kapott ösztönszer. A maguk is abstinens szülők szájából ugyanis visszatetsző öndicséretként hangzik minden mást elítélő beszéd a nem abstinensek felé. Másrészt a gyermeknek kedvesek, imponálók, valamilyen szempontból vonzók lehetnek amazok s lelki meghasonlást idézhetnek elő az ítélkező prédikációk nála. Sokszor saját maga ellen is irányulónak érezheti élüket.

Példánknál maradva: ilyen magatartás a legkevesebb szülőtől telik, hiszen a ma élő öregebb generációt ilyesmire semmi nem nevelte. Pedig azok a hol sikeres, hol sikertelen módszerek, amelyekkel bennünket eligazítottak szüleink a narkózis problémái között, ma már csak azért sem elégségesek, mert közben ez az egész probléma-komplexum mindenestől más értelmezést kapott a jelen problémái között és azok által. Ha tehát a szülői ház részt kér vagy részt vesz e problémák megoldásának mai hangsúlyozású kísérleteiben, előbb saját eddigi lelki beállítottságát kell áthangolnia. Ebben az egy kérdésben is, de ugyanígy az egész vonalon.

2.

A szülői ház lelki áthangolódása meg kell hogy kezdődjék már odabent a szülői házban. Még ki sem lép a gyermek a társadalomba, már döntő hatással lehet egész életére, hogy akarják elindítani. Van egy szólam, csökevény ma már, de úgyszólván mindenütt jelenvaló mégis: gonosz a világ, az emberek rosszak. Lehetséges, hogy egy egyébként optimista világszemlélet hasznát vette az ilyen nagyobb körültekintésre és fokozottabb óvatosságra késztető axiómának. „Óvakodjunk a zsebtolvajoktól!“ „Csak a ruhatárban elhelyezett tárgyakért vállalunk felelősséget!“ A szabadverseny világában lélektanilag is indokolt az „emberismeretre“ nevelés. A mindenre kíváncsi tudományos kutatás materiális végeredménye az em-

beriségre vonatkozólag is szkeptikus. Az egyéniség korában az egyéniség önmagára utalt kíván maradni s visszautasít a másik ember felől minden segítséget és támaszt. Mi, öregek, ebbe a világba születtünk bele és ennek a tanulságait valljuk életelvül.

Lássuk be azonban, hogy az idők közben erősen megváltoztak. Az élet úgyszólván minden vonatkozásban holtpontra jutott s gyermekeink nem mernek kilépni az életbe, ha a világ gonosz és rosszak az emberek. A mai szülői ház nem hirdetheti tovább ezt a tételt, mert a külső körülmények amúgy is eléggé hirdetik. Az a gyermek, aki ilyen handicap-pel indul, sohasem érkezhetik meg. Letörik, elzüllik, megbetegül, öngyilkos lesz, halálnak halálával hal meg. Azok a gyermekek, akiket a legnagyobb áldozatokkal és a legmesszebbmenő jóindulattal is oly nehéz ma elhelyezni, nem hihetik el még a tetejébe, hogy nemcsak a körülmények súlyosak, hanem az emberek is rosszak. Ez a holtpontra került világ nem lendülhet ki hamarabb és másképpen tehetetlen helyzetéből csak egy erőplusz által, amelyet egészen más indítások szerezhetnek meg neki, mint határtalan pesszimizmus és a mélyén rejlő önzés. A szülői ház tehát azt hirdesse s hogy hirdethesse, oda hangolódjék, hogy nem a világ és az emberek a helyzet kulcsa, hanem mi magunk. Ha baj van (mert baj van), nem azzal múlik el, hogy a világ megjavuljon, mert e tekintetben tehetetlenek vagyunk. A világ tehát legfeljebb: gyönge, vergődő és beteg. Az a kérdés, bennünk van-e valami erő, amivel a kilátástalanságon segíthetnénk. Minden baj végokául a magam önzését fedezni fel és minden kibontakozás egyedüli lehetőségéül ismét csak magam meggyógyulását, illetőleg a gyógyulás következményét, a magam önzetlen, áldozatos odaadását ismerni el: íme, ez valami új lelki magatartás, amellyel a legtöbb szülői ház adós maradt eddig s amelyet a jövőben sem törleszthet le teljes és radikális áthangolás, tehát önnevelés nélkül.

3.

Az önzetlen, áldozatos és odaadó egyén most már a lehetőségek nagyobb percentjével léphet be a társadalomba is, mint ahogy eddig tette. Eddig nevezetesen a szülők gyermekeiket nemcsak egyénileg nevelték önzőkké a pesszimizmusukkal,

hanem társadalmilag is exkluzívakká nyomorították. Nem feladatom ezúttal az iskolák vagy a munkahelyek vizsgálata, kizárólag csak családi körben óhajtanék mindvégig vizsgálódni. Mellőzöm tehát egyéb tényezők szerepét a lelki beállítottság kifejlődésében. Azt azonban le kell szögeznem, hogy a mai szülők a saját szülői házukban aszociális lényekké deformálódtak. Mi, most öregedő apák, közösségi érzés nélkül léptünk be a társadalomba. Az, hogy később, mondjuk a háború alatt és következtében, sokakban utólagosan és másodlagosan bajtársiasság fejlődhetett, ne tévesszen meg senkit. A szülői ház nem adott ehhez semmit. Az mindent elvégzett a lelkünkben, hogy izolálódhassunk, elszigetelődjünk a „másik ember"-től.

Nem csoda tehát, ha egész társadalmi felépítményünk elárulja, hogy egységében az egyik ember a másik embert ellenségének, vetélytársának, legjobb esetben leigázott szolgájának tekinti. Legritkábban: közömbös tömegnek, amelyet a leigázás legegyszerűbb és legolcsóbb módján, a szuggesztióval lehet munkaközösséggé „megszervezni".

4.

Mindez megint nem önmagában véve helytelen, lehet, sőt valószínű, hogy vannak korfeladatok, amelyek másként nem is volnának elvégezhetők. Az a baj, hogy a mi gyermekeink aktuális korfeladatai megoldhatatlanok ezzel a lelki berendezkedéssel.

A nagy háborúban és az azóta eltelt esztendők alatt, sok minden egyéb is, de az egy azután egészen nyilvánvalóvá lett, hogy a földkerekség összefüggő egységet képez s egyetlen problémája sem oldható meg elszigetelten. Ennek a ténynek velejében megfelelőleg mostantól kezdve minden emberi feladat csak emberi közösségben végezhető el. Az a törekvés tehát, mely az egyént minden áron meg akarja szervezni, jogosult is. Csak éppen naívak és ügyetlenek még kísérleteink a közösségi élet elindítására.

Nem merném bizonyosnak mondani, de mégis gyanítom, hogy a helyes megoldás arrólfelől jelentkezik majd, ahol nem kényszerítik a XX. századbeli embert a XIX. századbeli örökség megtagadása árán dolgavégzésére. Az az individuum, az az egyén, amely a XIX. században véglegesen és egészen felsza-

badult, csak ennek a szabad és potens egyéniségnek az önkéntes odaadására szervezhető meg. Való igaz, hogy még nincs rá megszervezve. Az is igaz, hogy önző és nehezen, sőt ügyetlenül ad. Egész magát odaadva közösségben dolgozni pedig képtelen.

A szülői háznak ezt a ma még nehéz, sőt megfejthetetlennek tetsző új leckét kell megtanulnia, hogy a gyermekeknek megtaníthassa jól: a másik ember felfedezését. A másik ember nélkül senki és semmi vagyok, függvény-viszonyban vagyok a másik emberrel. A világcsődöt nem gyógyíthatom meg puszta odaadással, akármilyen áldozatos és teljes ez az odaadás. Meg kell tanulnom az elfogadást is, különben nem lesz, aki a tőlem származott dolgokat is elfogadja. Ez a közösségi élet titka s ez a titok az, amelyet legkönyebben és leghatékonyabban a szülői házban tanulhat meg a gyermeki lélek.

Ha nevezetesen a lélek nem érti a közösségi élet titkát, hiába kerül közösségbe, nem tud abban viselkedni s nem jelent értéket a puszta ottléte. A XIX. század individualizmusa minden erőszakos elkívánását az egyéni értékeknek úgy fogja fel s úgy is reagál rá, mintha külső erőszak kifosztotta volna s mindvégig ugrásra kész magatartásban várja az időt és alkalmat, mikor megtorolhatja a bántást és visszaszerezheti a javakat. A körülményektől tehát nem élettréninget nyer, hanem lelkileg még jobban izolálódik s most már nemcsak magánakvaló lesz, hanem gyanakvó mizanthróp is. A szülői ház hiába indítja el anyagi és lelki javakkal, ha nem neveli a javakkal való okosan élésre is. Ez az okosan élés pedig, legalább is a mi korunkban, még pontosabban a gyermekeink korában: a másik emberrel való önkéntes együttélés. Utópia vagy tengernyi szenvedések pokla tehát — ha csak a szülők és a többi nevelők egész lelki berendezkedése gyökerében át nem alakul a bölcsőnél, a gyerekszobában, iskolában, az egész nevelési fronton mindenütt.

Az „atyai pofon" mint a nevelő jogi dilemmája.

1.

A helyzetkép ma ez: hivatalosan a magyar iskolákban tilos a testi fenyíték. Az elméleti pedagógia és a pedagógiai közvélemény is ellene van. A valóságban, az iskolai nevelés természetrajza szerint bajos utánanézni, hány százalékig érvé-

nyesül a szokásjog intenciója. Az azonban bizonyos, hogy a magyar iskolák fölöttes hatóságai nem tűrik az ellenkező gyakorlatot és megtorolnak minden tudomásukra jutott kilengést.

Ez volna a helyzetkép, helyesebben a helyzetkép külszíne vagy felhámja. Egy kicsit mélyebbről és pontosabban nem ilyen egyszerű a probléma. Először is a testi fenyíték száműzése az iskolából történeti folyamat eredménye, tehát nem örök velejárója az iskolának, hanem egy hosszú és lassú fejlődés gyümölcse. Azt jelenti ez, hogy egy akármilyen törpe kisebbség, de mégis meglévő és kezdettől fogva ott zsörtölődő ellenzék mindig hallatta vele szemben elítélő szavait. Természetesen a gyakorlatban is mindig megvolt ez az ellenzék, amely modernség ide, tilalom oda kiáltással tovább fenyített az iskolában „testileg" ott és akkor, ahol és amikor szerét ejthette. Azt is jelenti a történelmi jelenség, hogy számolnunk lehet és kell időleges voltával. Volt idő, amikor nem „vertek" az iskolában és lehet idő, amikor már majd megint „vernek". Ez az idő igen hamar elkövetkezhetik, most éppen nagyon alkalmas napok járnak a közvélemény megfordulására. Szokás az elmult kort a gyermekek századának nevezni. Nos — a gyermekek századában gyermek őfelsége volt az úr, s ez érthető volt olyan századok után, melyek nem sokat törődtek a gyermekekkel, egyszerűen elnyomták, sokszor el is nyomorították őket. Magyarázható is volt egy ilyen fordulat a háború előtti évtizedek aufklerista-realisztikus-materiálista-racionalizmusra hajó világnézetéből. Ma azonban más időket élünk. Elég a túlzásból, ismét nem a gyermekek az urak. Nem szabad őket tovább kényeztetnünk, zsarnokokká nevelnünk szülőik feje fölé, önzővé, énközpontivá tennünk őket. Kemény, harcos, szenvedésekben edzett, egészséges, engedelmeskedni tudó egységes táborra van szüksége a jövőnek. Nem nehéz belátni, hogy egy ilyen gondolatsor végére szinte önként kínálkozik a vessző.

Az alant következő soroknak nem célja megfordítani ezt a most keletkező pedagógiai közvéleményt, mely — az az érzésünk — épolyan megfordíthatatlan, mint volt megelőzőleg a másik, a Gyermekek Századának a közvéleménye. Sokkal szerényebb célkitűzéssel indul. Lesz majd épúgy, mint megelőzőleg is volt, ennek a közvéleménynek is egy kis meghúzódó ellenzéke. Ez épúgy „nem ver" majd akkor, mikor újra mindenki „ver", mint ahogy a Gyermekek Századában voltak meggyőző-

désteljes cséphadarók. Ezeknek szólnak ezek a sorok. Nem azért, hogy az ellenzékiségben megerősítse őket. Ellenkezőleg. Azért, hogy megmutassa a testi fenyítés problémájának azt az alapszövedékét, amely mindig megvolt, mindig ugyanaz volt, tekintet nélkül arra, hogy az iskolában időlegesen Gyermek őfelsége hancúrozott-e éppen, vagy Felnőtt őfelsége zsarnokoskodott.

2.

Nehéz hol elkezdenünk ennek az összegubancolt problémának a legombolyítását. Okvetlenül meg kell találnunk a fonál végét, különben csak a zavart növeljük még végzetesebbé. A fonál vége pedig esetünkben valahogy nagyon elől van. Nem tehetek róla, de kilátástalan másképpen hozzáfognunk a kibogozáshoz; hangsúlyoznunk kell, hogy embernek embert megütni semmiféle indokolással nem lehet. Megteheti, sokszor meg is teszi, de joga nem lehet rá. Nincs rá joga neki magának és nem adhat rá jogot neki semilyen előkelő emberi testület vagy közösség. Az, hogy én megütök valakit vagy engem megüt valaki, csak jogon túli vagy jogon kívüli állapot lehet.

Megengedem, hiszen történelmi tény, hogy ez a világos jogi reláció nem is olyan régen látszik. De amennyi régebben is meglátszott belőle, az a kicsi is mutatta, hogy nincs különben. A fejedelem felkent személyét például már ősidőben sem lehetett megütni. Később nem lehetett lovag az, aki ütést a lovaggá ütés után bűntetlenül eltűrt magas személyén. Nemes embert deresre húzni már régen tilos volt akkor, amikor nemnemest még vígan megbotozhattak törvényes ítélet alapján is. Ma már csak gyermekek botozhatók „házi fenyítésképpen" bántatlanul, egyébként titokban. Mindig annyi embert lehetett megverni, ahányról a mindenkori életszemlélet azt állapította meg, hogy nem teljes értékű, nem egész emberek.

A gyermekek százada, egyéb értékes felfedezései között, megállapította a gyermekszerűség elvét is. Nem ennek az elvnek a pedagógiai konzekvenciáira gondolok ezúttal, hanem arra az alapvető fontosságú tudományos eredményre, mely a gyermekről elhárította azt a tévhitet, mintha az nem volna több és más miniatűr-felnőttnél. A gyermek gyermek, saját autonóm kétéves-nyolcéves vagy tizennégyéves voltából érthető és mint olyan kezelendő. Ezzel megdőlt a gyermek felől

is az alacsonyabbrendűség gyanúja. Ebben a pillanatban a tízesztendős gyermek nem mint tökéletlen húszesztendős, hanem mint tökéletes tízesztendős áll előttünk s igényli velünk szemben is tőlünk egyenjogúsítását. Ha embernek embert nincs joga megütni, akkor tízesztendős embert sincs joga többé, mint ahogy rabszolgát, jobbágyot, őrültet, beteget, öreget és nőt sincs. Attól a pillanattól fogva nincs, mióta rájött, hogy azok is vele egyértékű, teljes jogú emberek.

3.

Itt most abszolút jogról beszélünk, nem tételes jogról. Tételes jog értelmében lehet különbség könnyű, súlyos, halált okozó súlyos testi sértés között. Abszolút jog szempontjából megütni valakit annyi, mint megölni valakit. Ha megütök valakit, elveszem tőle ember-voltát. Nem csorbát ütök az emberi méltóságán, hanem megtagadom tőle azt. Embernek embert megütni nem lehet, mert jogtalanság. Ha tehát megütök egy embert, azt hozom az ő és mások tudomására, s önmagam előtt is azt dokumentálom, hogy nem ember. Igazi Luciferi gesztus: megrúgni Ádámot s ezt mondani neki: Fel a porból — állat!

Az ütésnek nem is ellenértéke a visszaütés. Az ütést másik ütéssel nem lehet „lemosni". Ha pedig olyan valakit ütöttem meg, aki nem üthet vissza, azt megöltem mint embert. A gyermek ilyen, mikor még megüthető volt, arra a számlára ment az ütleg nála is, mint a többi csekélyebb értékű embernél. hogy még csak félig ember, a félig nemember része elbírja, sőt igényli a verést. Az állati felének, a még ki nem fejlődött embernek kell a korbács, meg az ostor, mint a többi állatoknak: kutyának, lónak, baromnak. Sohasem kellett a gyereknek a verés és soha nem volt szabad. Egy idő óta azonban már tudjuk is, hogy nem kell és nem szabad verni őt. Azóta tudjuk, amióta egész ember és nincs ilyen meg amolyan „fele".

Mindent egybevetve, jogilag tehát nem üthetek meg egy gyereket. Ha teszem, halálos ellenségemmé teszem. A valóságban természetesen alig lesz ennek a végképpen megromlott alapviszonynak közöttünk egyéb érezhető jele, mint egy kis elfogódottság azokon a pontokon, ahol az ütés előtt teljes elfogulatlanság uralkodott. Ez az ősternészetes erejű érintkezési mód az ütés pillanatában eltűnt, bizvást hozzátehetjük, hogy

mint spontán lelki készség egyszersmindenkorra eltűnt. Helyrehozhatatlanul, jóvátehetetlenül, örökre. Felvethető a kérdés: vajjon mi lehet az az érték, amit az ütés révén elérni szándékoztam, s amely megéri ezt az árat.

4.

Miután minden áron meg szeretnők lelni azt az imaginárius helyet, ahol a verés mégis másképpen volna elhelyezhető, mint negatíve, egészen futólagosan, de mégis megemlítem, hogy jogalatti helyzet is elképzelhető a számára. Ezt az engedményt annál inkább meg kellett tennünk, mert körülbelül innen motiválódik a gyerekverések 90 százaléka. Nem valami dicsőséges motívum ez sem, de legalább nem olyan embertelen, mint az eddigi.

A jog, legalább is legjobb eddigi tudásunk szerint, maga már csak annyiban „lelki" tartalom, amennyiben az életérzések is azok. Tulajdonképpen az igazi lelki tartalmak vannak beleágyazva. A jó közérzet alapul szolgál a lelki munkának. A jog jó lelki közérzet és minden kultúrjavunk alapja. Mi lehet akkor még alatta a jognak? Már bizony csak a mélylelki jelenségek. A verés tehát mindig jogon kívüli aktus, de mint ilyen, lehet jogalatti aktus is. Akkor azonban nem pszichológiai, hanem pszichopatológiai jelenség. Idegbaj, perverzitás, szadisztikus-mazohisztikus kényszer-cselekmény.

Minden részvétünk a szerencsétlen beteg embertársaké és még szerencsétlenebb áldozataiké. De problémájuk nem pedagógiai.

5.

Még egy jogonkívüli helyzet lehetséges, a jogfölötti. Miután azonban a közlélek egész munkája a jogba mint közlelki életérzésbe ágyazott, nem tárgyalhatjuk a verést sem a kultúra, sem a társadalom, sem a közérzelmek szempontjából úgy, mint jogfölötti jelenséget, hiszen ezek a közlelki kategóriák egyúttal jogi vonatkozásúak is annyiban, ahogy p. o. erős fogfájás mellett a kedélyállapot és a gondolkozási folyamat sem maradhat teljesen ment és merőben elvonatkoztatott a fájdalomérzettől. Ahogy az egyéni lelki munka érzelmei és gondolatai nem egészen közérzetfölöttiek, úgy nem jogfölötti

semmiféle kulturális vagy társadalmi jelenség. Egészen úrrá a közérzetek fölött csak a vallásos extázis válhatik. (Más egyéb extázis is, de minden egyéb extázis jogalatti jelenség, csak a vallásos extázis képzelhető el jog-, illetőleg még pontosabban tagolt lelkitartalom-fölöttinek.)

Ember embernek nem adhat jogot arra, hogy egy másik embert megüssön, ez bizonyos. De nem adhat-e Isten jogot rá? Nem lehet-e a gyermekek testi fenyítése vallásos törvényadta lehetőség?

Valóban találunk rá nyomokat, hogy a szülő Isten parancsából megverheti a gyermekét vesszővel. A bibliából idézem: „és megtartod az ő lelkét".

Ki kell jelentenem, hogy a vallás tényeit nem tartom tudományos módszerrel tanulmányozhatóknak. Mihelyt tudományos módszerrel valamely jelenséget a vallás tényei közé utalunk, búcsút kell tőle vennünk, tovább kísérnünk tudománytalan eljárás volna. Mielőtt azonban eltűnnék a testi fenyítés a vallás tényei között, még meg lehet róla állapítanunk egyetmást.

Egészen közelfekvő feltevés például, még ebben az esetben is, az iskola illetéktelensége a testi fenyítés kiszolgáltatása körül. Véleményünk szerint a nevelő vagy tanító egyén sem testi sem lelki atyának képzavar nélkül el nem fogadható. Se nem atyja, se nem papja a gyermeknek, tehát isteni megbízásból meg sem ütheti. A nevelő vagy tanító személye nem valami pontosan definiált része az intézményesült iskolának. Útja a mai napig hosszú volt és változatos, a görög rabszolgától a hivatalnokig, de atyai vonások nem folytak szervesen belőle mint tanító vagy nevelő egyénből, legfeljebb esetenkint belőle mint emberből. Ilyenkor átmeneti zavart okozhat megfigyelése közben az a tekintetbe ritkán jövő különbség, hogy a nevelő miközben nevel, ember is és életet él. Cselekszik és sikert arat vagy elbukik mint ember, a nevelő számlájára. Mindez nem változtat azon a tényen, hogy a görög rabszolgából hivatalnokká civilizálódott pedagógusnak sem atyai, sem papi jogai nincsenek.

Másik még épen megfigyelhető vonása a testi fenyítés atyai és papi jellegének ez a bibliai kitétel: „megmented az ő lelkét". A verés eddigi természetrajzának tanulságai birtokában merem állítani, hogy ez a pozitívum implicite egy negatívumot tartalmaz, amely így hangzik egész terjedelmében: verd

meg a te fiadat vesszővel, megmented az ő lelkét és elveszted az ő testét. A verés vallásos megfogalmazásban is öl. Az az atya és az a pap, aki megveri testi, illetőleg lelki gyermekét, ha valóban Isten rendeléséből tette, megmentheti annak lelkét, de testi vonatkozásban épúgy elvesztett a gyermekkel minden kontaktust, mintha az eddig tárgyalt többi motívumból verte volna meg. Ezt még ide kellett írnom éppen az imént tárgyaltak alapján. Elképzelhető ugyanis olyan eset, mondjuk protestáns vallású nevelőnél, hogy a nevelő mint ember, egyúttal egyetemes papja a növendékének. Vallásokkal perbe szállni vagy vallásos tényeket taglalni, ismétlem, nem célom. Mint tényt írom ide: Az egyetemes pap megütheti hívét mint lelki atya. Hadd folytassam azonban most már pedagógiai területen: De mint nevelő többet sohasem találkozhatik vele. Elvesztette örökre. Hogy az isteni kegyelem, a krisztusi váltság és a Szentlélek ereje mit módosíthat ezen a vastörvény érvényességű tényen, az már megint mind a vallás területére tartozó probléma. Pedagógiai szempontból a verés marad mindvégig jogon kívüli, jogalatti és jogfelətti aktus, tehát gyilkos, beteg vagy extatikus nevelési abszurdum.

6.

Ennek a ténynek a kérlelhetetlen érvényességén legkevésbbé sem változtathat egy másik letagadhatatlan tény. E sorok írója nem mondhatja magáról tiszta lélekkel, hogy soha gyermeket meg nem ütött. Legfeljebb a felől szolgálhat szomorú tanúbizonysággal, hogy az ütés minden szörnyű átka betelt rajta maradék nélkül. Ezek a fejtegetések mindazonáltal nem akarják elperelni a *szülőtől* az atyai pofon jogát, sőt kötelességét (ha jól vesszük). Csak a felelőtlen csápolástól óvnak mindenkit. Ma az ifjúság szabadságharca folyik, ennek befejeztével a fejedelem felkent személye mellé magasul és méltóságosodik a gyermek is, megöli az, aki egy ujjal hozzányúl — attól fogva. A *lelki atyák* dilemmája kettős még hozzá. A testet „megöldökölni" egyfelől kötelességük. Másfelől „valaki azt mondja az ő atyafiáról, bolond, méltó az ítéletre". Tehát még gúnyolódniok, „viccelniök", a gyermekről lesujtó véleménnyel lenniök is kockázatos. Bizony, bizony, szerfölött „nehéz kenyér" a pedagógusoké.

A NEVELÉS TÁRGYA, A NÖVENDÉK.

A KISGYERMEK.

A kisgyermek elemi joga, a társaság.

1.

Nincs olyan gyermekével vagy gyermekeivel lelkiismeretesen törődő szülő, akinek a számára fogas kérdés ne volna ez: engedje-e barátkozni a kicsit vagy kicsiket idegen gyermekekkel? Erre a kérdésre olyan nehéz egyszerűen „igen"-nel, vagy határozottan „nem"-mel válaszolni, hogy meg sem kísérlem. Még indokolás előrebocsátásával sem merném kockáztatni, rendkívül súlyos felelősséggel járna. Nem bírnám elviselni a jogos szemrehányást, ha az akár ilyen, akár amolyan irányú próbálkozás kudarccal járna. Nem is ezt érzem ezúttal feladatomnak. Az egyéni döntést szeretném megkönnyíteni azáltal, hogy világosabban láttassam meg a gyermekek viszonyát a többi gyermekekhez. Lelkiismeretesen felsorolom tehát azokat az érveket is, amelyek a gyermektársaság ellen szólnak, azokat is, amelyek mellette beszélnek. Azután cselekedjen minden szülő a szerint, ahogy az ő sajátos helyzetében legjobb belátása szerint a legmegfelelőbb.

Legsúlyosabb ellenérv a gyermektársaság ellen a *hygieniai meggondolás*. Ha társaságba kerül a gyermek, nehezebb rá vigyázni. Könnyebben hozzájut szennyes vagy szennyező tárgyhoz. Nem ügyel úgy magára a játék hevében. Akármilyen tisztántartott is valaki, elpiszkolódik akár úgy, hogy maga is könnyebben bepiszkolja magát, akár úgy, hogy a tisztátlanság sokféle formában átkerül rá a kis pajtásokról. Ezeket a veszedelmeket még abban az esetben sem lehet kikerülni, ha állandó felügyelet alatt vannak együtt az apróságok, mert közismert tény, hogy ilyenkor nehezebben hajtanak a szóra, ahogy mondani szokás „egymást heccelik", legtöbbször a puszta jelenlétükkel is. Végül legutoljára említem, de nem legutolsónak a legsúlyosabb kifogást: a jogos félelmet a fertőzésektől. Gyerekbetegségeket legkönnyebben egy másik gyerektől kaphatnak a kicsinyeink. Az iskola ebből a szempontból úgyis elég mumus nagyon sok aggódó szülő számára. Azt tartják, minek sietni a

járványokkal, az egymásra köhögésekkel, maradjon csak minden gyerek lehetőleg egyedül vagy testvérei játszókörében. Ráérünk az izgalmakkal akkor is, mikor a legnagyobbik iskolába kezd járni és onnan hurcolja be a házunkba a kanyarót, a vörhenyt vagy legalább is a minden évben esedékes influenzát. Sok szülő ezért nem is ereszti iskolába csemetéit, hanem otthon tartja magántanulónak.

A másik sokat hangoztatott ellenérv az, hogy a többi gyerek közé eresztett kicsikék nagyon könnyen *rossz társaságba* keveredhetnek. Már maga az a körülmény nagyon meggondolandó, hogy sokat vannak magukban, egymás hatása alá kerülnek, egymást izgatják, egymást rontják. „Odahaza csak jót és szépet hall, — panaszkodik sok-sok szülő — mikor egy-egy ilyen társaságban eltöltött délelőtt vagy egész nap végeztével hazajön, csak meg kell hallgatni, hogy beszél és meg kell nézni, hogy viselkedik." De még ha nem kimondottan „züllés" is az, ami mutatkozik rajta, az az egy tagadhatatlan, hogy a felnőttek irányítása alól, illetőleg — s ez még hátrányosabb — az otthoni nevelési elvek kizárólagos hatása alól feltétlenül felszabadul a társaságba járó apróság. „A Gyuri is így csinálja, a Böske azt mondta, a szomszéd néni az ilyet mindig meg szokta engedni." A szülői ház rendje, az apák, anyák tekintélye bizony alaposan megtépázva kerül ki az ellenvetések során, még jó, ha duzzogás, sírás vagy valami szerencsétlenség nem követi a vita végét.

A harmadik ellenérv elismeri a gyermektársaság jogosultságát általánosságban és elvben, de ellenzi a *saját*, valamilyen oknál fogva *külön elbírálást igénylő esetében*. Ha több gyermeke van, azt mondja: nekünk nincs szükségünk rá, hogy társaságba eresszük a magunkéit, elég társaság ők egymásnak, azonkívül a legjobb társaság is, hiszen testvérek. Ha egyke a szóbanforgó kisded, akkor azt mondják, hogy nem való társaságba és nagyon különböző lehet az indokolás, hogy miért nem. Legkönnyebben elővehető, tehát leggyakoribb kifogás, hogy kicsi még, hadd nőjjön, majd talán jövőre. Esetleg az a baj, hogy mint egyedüli gyerek, nem szokott hozzá gyerekekhez, vad, magánakvaló, sőt tekintettel arra, hogy mindig felnőttek között él, koraérett, okosabb a többieknél s így nem érzi jól magát azok „gyerekes" tempói között. Harmadik féle ilyen akadály az szokott lenni, hogy nagyon félénk, ügyetlen, esetleg

valami kis testi fogyatékossága is gátolja, egyszóval nem tud érvényesülni a többiek között, lemarad, elkedvetlenedik, fáj a kis szíve, szerencsétlennek érzi magát ilyenkor, ideges lesz stb. A negyedik fajta baj különösen az iskolába járókat fenyegeti. Nagyszerű és szükséges dolog a gyerekeknek egymás társasága, dehát, sajnos, nincs rá idő. Sok a lecke, különórák is járulnak hozzá, a családi élet is megköveteli a magáét. Különben is elrettentő példák fenyegetőznek az ismerős vagy rokon familiáknál. Ha t. i. mégis megengedik a barátkozást egyes lágyszívű vagy tekintélyt tartani nem tudó szülők: vége az iskolai karriernek. Következnek az intők, szekundák, bukások, ismétlések, kiiratkozás a zenedéből vagy külön franciáról, csavargások, amelyeknek csak a sötét este vet véget... Nem lehet a lejtőn megállni többé. És ez alól még a cserkészet sem kivétel — mondják.

2.

Nem szabad ezeknek az aggodalmaknak sem a tárgyi alapjait, sem jogosultságát kétségbe vonnunk, vagy éppenséggel tagadnunk. A gyermekek igenis valóban hamarabb fertőződhetnek így, rossz pajtások hatása alá is könnyebben kerülhetnek, s ha példának okáért valaki egész délután a cimboráival futballozott, bizony nem gyakorolhatta zeneleckéjét is egyidejűleg s ha egynéhányszor nézeteltérés támadt közben a „bíró"-val, hát esetleg a nadrágja is elrepedhetett. Nem cáfolom tehát az ellenérveket, hanem felsorakoztatom mindazt a meggondolást, amely a gyermektársaságot — veszélyei és tehertételei ellenére is — még mindig ajánlja.

A legnagyobb érv mellette az a, mondhatnám *biológiai tény, hogy az ember*, ha csak nem beteg, vagy el nem torzul, *társas lény*. Ugyanúgy szüksége van tehát a társaságra, mint az ennivalóra vagy a levegőre. Amelyik gyermektől megvonom a társaságot, épúgy elsatnyul bizonyos vonatkozásban, mint az, amelyiket szobában tartok, vagy hiányosan, esetleg csak észszerűtlenül táplálok.

A hiányos táplálásához hasonló merényletet követek el a gyermekemmel szemben akkor, ha az sokat marad egymagára. Nem hal meg, ó a világért sem, de koravén, önmagába mélyedt, önmagával túlságosan sokat törődő „kisöreg" lesz belőle. Ennek a *kisöregségnek* sokféle jelentkezési formája lehet majd. Zárkó-

zottság, félénkség, magány kedvelése, társtalanság, később gyakorlatiasság teljes hiánya, elvont elméleti gondolkodás, félszegség, esetleg egyenesen embergyűlölet. Más oldalról: fantázia-túltengés, önbizalomhiány, kipróbálatlan energiák féktelen futkározása az egész kis egyéniségben, antiszociális ösztönök, önzés, később elkeseredés, harag, bosszúvágy, gyűlölet mindenkivel szemben, aki nem „Én" vagyok, vagy aki nem akarja magát kritika nélkül alárendelni ennek a féktelen, magát mérsékelni nem tudó, sőt minden áron érvényesülni akaró „Én"-nek. Szerencsétlen lesz az ilyen gyerek, még ha egy kanyarótól esetleg megmenekült is, vagy nem vette a homokos labdát egy ellenőrizetlen pillanatban szájacskájába.

Az észszerűtlen táplálkáshoz hasonló bűnt követünk el a gyermeken, ha felnőttek vagy kizárólag csak testvérek társaságába „internáljuk".

A magának való gyermeknek, a kisöreg-nek méltó párja a nagyok között forgó „*kisokos*". Ez az, aki azokat a nagyszerű „gyermekszáj" vicceket szokta mondani, „hogy az ember egyik ámulatból a másikba esik, nem is álmodva sokszor: ugyan honnan veszi!" Pedig egyszerű a magyarázat. Onnan veszi, hogy mindig közöttünk él. Még akkor is ránkfigyel, amikor látszatra a kis vasútjával piszmog. Felszedegeti azokat a szavakat és fordulatokat, melyeket „magunk között" gondolva magunk használunk, hiszen „úgy sem figyel ide", „úgy sem érti meg" és egyszer csak ő is elkezdi mondogatni. Roppant humoros, mikor mondja, mert hiszen csakugyan nem érti, vagy csak feléből-harmadából érti, vagy félreérti. Már az is humoros, hogy egyáltalában mondja, hát még ha kapcsolja is ezeket a fogalmakat a saját fogalmaival, vagy két ilyen emésztetlen fogalmat együvé. Meg lehet enni ilyenkor az aranyosokat.

Hogy elképednének ilyenkor a „nagyok", ha valaki azt a tanácsot adná nekik, hogy tegyenek a gyerek vállára egy jó nehéz zsákot, olyan nehezet, ami egy kicsit, csak egy kicsit, de feltétlenül meghaladja az erejét, aztán akkor lehet még csak mulatni rajta: hogy tántorog, milyen piros az arca, milyen humorosan liheg a nem neki való erőlködéstől és milyen csókolnivaló, mikor a végén kimerülten végignyúlik a díványon vagy a szőnyegen vagy az udvar sarkában. Pedig ugyanez a kínzás történik amúgy, a nagyokoskodással, csak nem testi, hanem szellemi téren.

A következmények — ennek megfelelőek. Így teremtődznek ki a „*csodagyermekek*“, már t. i. a nem igaziak. Az nevezetesen, hogy valaki elmotyogja „apität tinevesztét a tiencedit fizetészi osztályba“ — csak egy bizonyos életkorig „csoda“. Akitől csupán ilyen nagyoskodás telik, annak egy kis idő múlva „sem esztendő, se hónap“ a csodagyermeki pályán. De még szerencse, ha egy kis csalódás vagy sértődöttség árán megszabadul szegény kis áldozat. Sokkal gyakoribb az az eset, mikor a család s később a gyermek is, legkésőbben már csak a gyermek, kitartanak a tévhit mellett s a „csodagyermek“ képzetét felbontják „gonosz, értetlen világra“ és „meg nem értett zsenire“.

Van a csodagyermekeknek egy ártatlanabb válfaja, szintén a nagyoskodó gyerekek közül szokott kitermelődni: a „*jópofa*“-*gyerek*, a kis konfidens, vagy másnéven az osztály bohóca. Ezt a szerencsétlen kis lelket az indítja el a meredek lejtőn, hogy korán észreveszi: milyen jól áll neki bizonyos szerep, milyen jól mulatnak mások rajta, sőt milyen jó cukrot, vagy mennyi pénzt adnak érte neki a bácsik meg a nénik. Falun, lakodalomban, hol: középre állítják az ilyen furcsa kis szerzetet és azt mondják neki, no, lelkem, hogy káromkodsz? vagy: mutasd meg, hogy jön hazafelé apád a kocsmából — városban a slágereket utánoztatják vele, vagy azt kérdik, hogy veszekszik keresztapuka a kalauzzal... aztán nem lehet többé megállítani a kis felfelé züllőt: ő lesz a társaság mindenkori mulattatója, még a karrierjét is ez a vonás fogja meghatározni. Minthogy ez az utóbbi már kissé jellembevágó megjegyzés is, általában véve jegyezzük meg, hogy a nagyok társaságában élő gyermek, akár mint bálvány, akár mint elnyomott fél, akár pedig mint játékszer, nem a legalkalmasabb körülmények között nő fel és fejlődik karakternek sem.

Aránylag legolcsóbban akkor menekül az ilyen nagyos gyermek, ha csak felületes gondolkozású felnőtt válik belőle. De válhatik-e belőle más, mikor soha gyermek nem volt, tehát a dolgokat soha elölről nem kezdhette, soha saját formái között nem élhetett. Megszokta például azt, hogy fogalmakkal dobálózott a nélkül, hogy a tartalmukkal — félig-meddig legalább — tisztában lett volna. A gondolatokkal mindig a közbülső állomáson találkozott, éppen ezért soha semmit végig nem gondolhatott.

A *testvérek társasága* már nem ilyen veszedelmes, de azért abban is rejlik valami természetellenes. Ha nem több, annyi mindenesetre, amennyi a hazulról-házasodásban, vagyis a némely faluban oly divatos rokonságon belüli házasságokban. A természet, így az emberi természet is differenciálódni akar, a testvérek társasága nem elégíti ki a gyermeket. Nincs újsága, változatossága. A testvér sem igazi segítőtársnak, sem ellenfélnek, sem szolgálat tárgyának nem alkalmas, kizárólag csupán abból az okból, mivel testvér. Az sem figyelmen kívül hagyható fogyatkozás, hogy a testvér — kevés kivétellel — vagy öregebb vagy fiatalabb a másik testvérnél, sokszor — kétgyermekes családban különösen — az is hátrány, ha nem egyneműek. Ez esetben igen gyakran riválisok, ami a zavartalan együttélés szempontjából gátló körülmény.

Akármilyen „veszedelmes" tehát a gyermektársaság, „pótolhatatlan". Csak a remeték élnek társaságon kívül. Ha normális, ép, egészséges testű és lelkű gyermekeket akarunk felnevelni, nemcsak arra kell ügyelnünk, hogy járni, beszélni stb., stb. megtanuljanak, hanem arról is gondoskodnunk kell, hogy a társadalom egyik tagjaként viselkedni megtanuljanak. A társasösztön megvan minden normális gyermekben, de elsatnyul, elkorcsosodik, visszafejlődik a fejlődő test és lélek ritmusával egészséges arányban és iramban. A társaság mint keret és a játék mint forma, éppen erre valók. A magános vagy nagyos gyereknek nincs alkalma azokat a lehetőségeket, melyek benne szunnyadoznak, felébreszteni, próbálgatni, érvényesíteni. Nincs alkalma idejében tudomást szerezni arról, hogy bizonyos készségei hiányoznak, vagy nem megfelelőek, pedig ha a becsvágy sarkalná, szükség kényszerítené, kudarcok fűtenék, sok mindent pótolhatna még. Ha tud is valamit, nincs alkalma ellenőrzésre, hogy jól tudja-e, versenyképesen, győzni tudóan tudja-e, vagy még sok-sok gyakorlattal adós. Nem tud alkalmazkodni, beleilleszkedni az együttesbe, küzdeni az elsőbbségért, belenyugodni a hátravetésekbe, nem adni fel a reményt rögtön, magához ragadni a kezdeményezést, engedelmeskedni a tényeknek, a hozzáértésnek, megérezni és tisztelni a fölényt, segíteni annak, aki rászorult, kétségbeesés helyett segítség után nézni, szövetkezésben lehetőséget venni észre. Mind-mind egy-egy moccanása a léleknek, melyre egyedül nem képes, amely nélkül pedig később értékes emberi életet élnie lehetetlen volna.

Együtt az egyformákkal. Csak ez az egyetlen lehetőség adatott nekünk, földi embereknek arra, hogy a magunk egyéniségét a közösségbe beiktatni megtanuljuk. A közösség tanít meg munkaközösségre s ugyancsak a közösség tanít meg később életközösségre is. Csak közösségben mutatkozhatik meg a cselekedet is helyes arányaiban: sem lebecsülnöm, sem túlbecsülnöm nem lehet.

Felnőttek között a gyermek nem lehet önálló. Nem érezheti igazi értékét, vagy kisebbnek vagy nagyobbnak érzi magát a valóságnál. Őszinte sem lehet, különben egyénisége egészen elvész, vagy meghamisítódik. (A legtöbb nagyos gyerek ezért él kettős életet: egyet titokban és őszintén magának, egyet nyilvánosan és hazugul a felnőttek számára.)

Az élet küzdelem, harc, vereség, győzelem, fegyverszünet. A gyermektársaságnak még a veszélyei sem feleslegesek, sőt hasznosak is. A járványos betegségek az ellenállóképességét növelik a gyermeknek. Katonadolog leesni a fáról és megvérezni egy kicsit a térdünk kalácsát: a kockázatot is meg kell szokni. Aki később kezdi az elesést, nagyobbat esik és keservesebben törődik bele. Még a rossz társaságnak sincsenek csupa árnyoldalai. Az élet sem fogja kímélni kedveseinket, nem árt megtudni akkor, amikor még segíteni lehet a dolgon, mekkora rugalmassággal viselkedik megpróbáltatások, kísértések, bűnök között az a kis lélek, aki az otthon enyhe és egyenletes légkörében olyan megdönthetetlennek mutatkozott.

Szolgálat, szeretet, áldozat. Ez a három lelki képesség a gyermektársaság nélkül bajosan fejlődhetik ki a kis emberpalántákban. Érdemes volna értük sokkal többet is kockáztatnunk, mint amennyit az élet elve valójában megkövetel tőlünk.

Ne féljünk tehát. Nézzünk bele gyermekeink síró-nevető, könyörgő szemébe és válaszoljunk sürgető kéréseikre bizalommal, bátorsággal (elvégre Isten gondviselő kegyelme is őrzi őket, nemcsak mi, sőt igen csak az őrzi igazán és bölcsen).

— Igen, kisleányom, hogyne, bejöhetnek a Piri meg a Zsóka.

— Igen, kisfiam, természetesen kimehetsz a Pistához, meg a Janihoz... jó mulatást!

A kisgyermek elemi értékrendszere, a gyűjtőkedv.

1.

A szexuális nevelés terén az eddigi kísérletek nem voltak eredményesek és nagy kár, hogy nem voltak azok. Tovább kell kísérleteznünk a „hogyan" és „miért" tudományos kérdőszavak irányában.

Az a gyanúm azonban, hogy a további kísérletek is meddők fognak maradni. Nem azért, mintha önmagukban véve helytelen módon járnánk el, hanem valahogy úgy, ahogy nem sikerülhet senkinek első emeletet emelni egy helytelenül vagy elégtelenül megalapozott házra. Magam is próbálkoztam nemi neveléssel sikertelenül vagy félsikerrel, tehát tapasztalatból is állíthatom azt, amit jelenleg elméletileg szeretnék kellőképpen kifejteni, hogy a nemi nevelésnél már induláskor, sőt magával az indulással szoktuk elvéteni a dolgunkat s eleve illuzóriussá tenni a sikernek még a reménységét is.

2.

Hogy mindjárt a lényegre térhessek, azonnal meg is mondom, miért nem sikerülhet a nemi nevelés. Nem sikerülhet nagyon egyszerűen azért, mert folytatása valaminek, amit figyelmen kívül szoktunk hagyni, mintha már megoldottuk volna, vagy megoldotta volna helyettünk más. A nemi nevelés voltaképpen a fajfenntartás ösztönére megkísérelt nevelő ráhatás. Ez az ösztön csakugyan a középiskolás korban, tehát az akármiféle iskolai nevelés közepe táján vagy vége felé, azaz feltünő körülmények között és az iskolának sok gondot okozva jelentkezik erősebben és döntő fontossággal. Talán az az oka, hogy teljesen magára vonja és eltereli figyelmünket a sorban előbb és sohasem az iskolában kezdődő, mert már csecsemőkorban is ható másik alapösztönről, az önfenntartás ösztönéről. Az iskolai nevelés ezt az ösztönt már megneveltnek veszi, hiszen a családi nevelés bíbelődött vele legalább is kezdetben eleget. A család is azt képzeli, hogy minden kötelezettségének eleget tett ebben a tekintetben akkor, ha a gyermek helyes és bőséges táplálásáról gondoskodik.

A felelősségáthárításnak és lelkiismeretmegnyugtatásnak

aztán az lesz a következménye, hogy a gyermek valósággal „cigányfülre" tanulja meg az önfenntartás ösztönéletét és előkészületben találják tizenegy-tizenhárom éves korában a fajfenntartási ösztön legelső megnyilvánulásai. Ettől a perctől kezdve, még a leggondosabb nevelői ráhatás is homokra épít, mert nem itt és nem most kezdődik a feladata. Az önfenntartás megoldatlan problémáira nem épülhet fel a fajfenntartás még olyan jól megoldott problematikája sem, mert vulkán tetejére épül és már a következő életfázisban összedülhet-borulhat. A fajfenntartó ösztön nevelését meg kell előznie az önfenntartó ösztön nevelésének.

3.

A fönti állítás helyes voltáról akkor győződhetünk meg legalaposabban, ha a két ösztön összedolgozását a gyermek életefolyásának időbeli egymásutánjában figyeljük meg. Mit jelent így az időben második alapösztönnek, a fajfenntartás ösztönének jelentkezése a gyermekkor végén? Azt jelenti, hogy a gyermek már tud élni eddigi egyetlen alapösztöne szerint, tehát megérett arra, hogy második alapösztönének megnyilvánulásai között is megpróbáljon eligazodni. Azt jelenti más szavakkal, hogy mindazt, amit első ösztönének engedelmeskedve egész eddigi egyéniségévé összegyűjtött, immár megkísérelheti a környezetére szerteszórni, vagyis mostantól fogva a teljes elpazarlódás veszedelme nélkül hatni tud a világra. Ő, aki eddig csak halmozni, kapni tudott, mától kezdve tanul meg szétosztani, adni. Azért nem volt ez eddig lehetséges, mert eddig nem lett volna képes egyidejűleg adni magából és pótolni a magára és másokra költött energiákat. A gyermekkor ott ért véget, a pubertáskor ott kezdődött, mikor ez a kettős tevékenység lehetségessé vált.

A nemi nevelésnek voltaképpen az volna az egyetlen feladata, hogy megtanítsa a pubertálót az értékfölösleg, pontosabban potenciafölösleg összes lehető levezetésére. A potenciafölösleg feszültséget okoz az egész egyéniségben s a pubertálót az a veszedelem fenyegeti, hogy az egyre elviselhetetlenebb feszültséget úgy szünteti meg, ahogy legkönnyebb, elpazarolja, megszabadul a feszültségi érzést kiváltó többlettől, még pedig megint csak úgy, ahogy legkönnyebb: a testi zónában. Ezért olyan sok a pubertálók között az önfertőző. A nemi nevelés alig

tehet többet és egyebet, mint lehetőségeket mutat meg és lehetőségeket nyujt a potenciafölösleg emberhez méltóbb, tehát értékesebb levezetésmódjára. Most állunk aztán a végzetes zsákutca előtt. A pubertálónak értékelésére volna sürgős szüksége új problémáinak fenyegető felbukkanásakor s ugyanekkor gyermekkorának meg nem oldott feladatai első alapösztönének hasonló természetű kérdéseit is feleletlen hagyták. A helytelenül megélt gyermekkor a pubertáskorban bosszulja meg magát.

4.

Mi volt az a probléma, amelyet a gyermekkorban kellett volna megoldania a pubertálónak, micsoda mulasztás terheli még a multból a családi és némi részben az iskolai nevelést is?

Már egyszer nevén neveztük a problémát: az értékelés képességének a kifejlesztése lett volna az egyedül helyes felelet a gyermekkor nyílt kérdésére s a nevelés ott követett el mulasztást, mikor a feleletadást a gyermekben épúgy a testi zónára korlátozta, mint ahogy a pubertáló valószínűleg szintén kiköt majd a leglustább feleletlehetőségek mellett s önfertőző lesz, vagy diákszerelembe esik, (esetleg önképzőköri költővé vagy cserkész-örsvezetővé „szublimálódik" s úgy „hat" a világra.)

Az első ösztönélet megnyilvánulási formája a gyermekben az étvágy, később a bírvágy. A gyermek tevékenysége kezdetben szinte egyszövésű s egyetlen vágyának kielégülésére irányul. Eleinte csak ehetnék, hónapok multán nyúlkál, kezébe akar venni tárgyakat, bírni akarja azokat. Igaz, hogy nyomban szájába is vesz mindent, nyilvánvalóan azért akar „bírni" mindent, hogy megehesse. Minden egyéb életmegnyilvánulása, sírás, nevetés, hízelgés arra jók, hogy biztosítsák számára a külső körülmények legmegfelelőbb formáit önfenntartása érdekében.

Az étvágy érdekében kibontakozó bírvágy, ami tehát nem más, mint az étvágy magasabbrendű megnyilatkozása, mutatja azt az utat, melyen a családi nevelésnek s később a gyermekkori iskolai nevelésnek járnia kell, ha feladatának meg akarna felelni. A testi zónából lelki zónába felfelé vezető út ez, az önzés labirintusából kisegítő út. Ehetném, megragadom, számba viszem, íme az alapformula. Hogy éhségemet elverjem,

gyüjtenem kell, hogy hasznavehetetlent ne halmozzak egybe, meg kell tanulnom az érték fogalmát és meg kell szereznem az értékelés képességét. Az életcél tehát nem az evés, nem is az ennivaló, hanem az érték. A lét alapvető kérdésére maradt adós felelettel az a gyermekkor, amelynek más valami egyéb a termése, nem pedig az egyetlen jó gyümölcs: az érték. Félrenevelték a nevelési faktorok, család és iskola azt a gyermeket, aki a pubertáskorig nem tanult meg értékelni, tehát saját maga sem érték abban a pillanatban, mikor az értékelési folyamat végén az értékesítési folyamat megkezdődik.

5.

A családi nevelés majdnem egyetlen gondja szokott lenni a gyermekkorban: eszik-e a kicsike eleget és ennek megfelelőképpen fejlődik-e eléggé? Kissé groteszk megfogalmazásban, de az igazsághoz híven azt mondhatnók, enni tanítja meg a gyermeket és semmi más egyébre. Hogy ez mennyire nincs másképpen, mutatja a későbbi gyermekkor beállítottsága. Mikor a gyűjtőösztön első nyomai mutatkoznak, a családi nevelés derűsen vagy bosszúsan, de egyformán ölbedugott kézzel szemléli, hogy kínlódik és mint tévelyeg a gyermek a számára vadonatúj helyzetben és ismeretlen érzések között. Ha a bélyeggyűjtés mellett tör lándzsát, még vásárol is neki — bélyegalbumot. Az iskolábajárást maga a családi nevelés is úgy indokolja az egynapos vagy párhónapos diák előtt, hogy tanulni kell valamit mindenkinek, különben felkopik az álla. Mindvégig ez is a gyermek magatartása iskolábajárás közben: a képesítésért teszem, magam érdekében. Az önzés álláspontja ez s veszedelmes álláspont, mert értékeket halmozni, az értékelést elsajátítani még mindig az étvágyam kielégítéseül járok, tehát nem a testi, sőt állati vágy szublimálódott bennem a lelki zónák felé vezető úton, hanem — megfordítva — a magasabbrendű lelkiélet kultúrkincsei züllöttek civilizatórikus faktoraivá tisztán testi étvágyam mennél tökéletesebb csillapításának.

6.

Az iskola abban a korban kapja meg a gyermeket a családtól, mikor az, kibontakozva az étvágy és bírvágy ösztönös megnyilvánulásai közül, éppen gyűjteni kezd, vagyis értékel és értékítéletei alapján osztályoz és rostál. Mik lehetnek vajjon

az iskolai nevelés bűnei ebben az egyébként nagyszerű pszichológiai pillanatban?

El lehet képzelni könnyen, de meg a tapasztalat is elég élménnyel szolgál. Az iskola nem engedi meg a gyermeknek, hogy ezt a feladatát elvégezze. Nem enged értékelni az iskola. Az még a jobbik eset, ha legalább gyűjteni és halmozni enged. Legtöbb esetben azonban egyszerűen csak enni ád, tömi a diákot, az aztán már mellékes, hogy értékes vagy értéktelen szellemi csemegékkel-e. Az érték ugyanis, még ha örök érték is, mindig egyben személyes valami is, amelynek esetenként és egyénenként megvan a maga „kéjbecsára", a titokzatos pretium affectionis, amely nélkül az érték nem válhatik egyéni, személyes tulajdonná. Ha ezt az árat nem adja érte az egyén, az érték is értéktelenséggé változik, pocsékba megy, kárbavész, csömört okoz. Vagy megmérgezi az egyéniségét, vagy távozik belőle, de nem válik húsává és vérévé, idegévé és velejévé.

Értékelés nélkül nincs érték. Nincs kincs, nincs vagyon, nincs potencia. Csak halmaz van, de értelmetlenül.

Különösképpen pedig nincs lehetőség arra, hogy a pubertás-kor kezdetén megindúljon a szétszórási, elosztási hatást kiváltó folyamat. A készség, amely az értéket összehordta, önmaga felé irányuló erő. Önző erő. Ezt az erőt nehéz lesz, majdnem lehetetlen lesz kifelé, mások felé irányítani.

Nemcsak az tehát a nehézség, hogy a gyermek nem végezte el gyermeki feladatát, hanem az is, hogy pubertáskori feladatára is nagy handicappel indul. Ezért nem elég a nemi nevelést a maga idején megkezdeni. A pubertálót, ha azt akarom, hogy pozitív hatásnak tétessék ki pubertáskorában, már gyermekkorában pozitív nevelő hatásnak kell kitennem.

A nemi nevelés sikerének vagy sikertelen voltának kérdése eldőlt már a koragyermekkorban.

7.

Gyakorlatilag nem ilyen kétségbeejtő a helyzet. Mindössze annyit jelent, hogy a legtöbb pubertálót olybá kell vennünk, mintha beteg volna. Az is, mert önző: nem képes értékelni, nem érték. Először ezen a betegségen kell átvészeltetnünk szegényt s csak azután gondolhatunk komolyan szexuális nevelésére. Különben minden vesződségünk és fáradozásunk hiábavaló, sőt egyenesen káros.

A kisgyermek elemi öröme, a szabad idő.

A vakáció ügye súlyos, megoldatlan, bátran azt merem állítani: félreértett s ezért szinte megoldhatatlan fogas-kérdése iskolának, szülőnek, gyermeknek egyaránt. Nem is merem elméletileg megközelíteni, úgy vagyok kénytelen feléje haladni, mint ahogy apródonkint benyomult az életembe.

Legrégibb találkozásom vele a teljes közömbösség jegyében játszódott le. A falusi iskolában, ahova jártam s ahol a tanítóknak abszolút életformájuk volt reggel bemenni az iskolába, estefelé jönni ki belőle, nem is volt jószerint soha vakáció. Ünnep szombatján délután kijelentette rektor úr, hogy estére három haranggal fognak harangozni majd, holnap este nemkülönben, holnapután este azonban már megint nem, hát majd csak azután való reggel jöjjünk iskolába újra. Onnan tudtuk meg, hogy városi iskolában másképpen van valahogy, mert rektor úr diákfia ünnepek táján hazavetődött és délig ágyban heverészett olyankor (lábujjhegyen kellett kihozni a szobából a nagytérképet).

Mikor aztán magam is diák lettem, megvilágosodott előttem a vakáció „igazi" értelme. Fel lehetett ülni a vonatra és haza lehetett jönni emez áldott és nehezen várt alkalmakkor. Azt ehettem és azt tehettem, ami legjobban esett, de a mindent magában foglaló boldog érzést az otthonlét jelentette. Később még inkább azt kezdte jelenteni, mikor a hugaim is a városba kerültek és sóvárogva irígyelték ők, az internisták „kintlakó" voltomat. Igaz, hogy akkor meg azt nem értettem úgy egészen a lelkem mélyéről, mire való a helybeli diáknak a vakáció.

Igen, mert ha gyerekfővel nem voltam is tisztában a vakáció valódi értelmével, tapasztalnom kellett mihamar, hogy a felnőttek is félreismerik. Nagy tévedés például részükről az a balhiedelem, hogy a gyerek a reguláris, főleg hosszú szüneteknek örül legjobban. Nem. Sorrendben így következnek egymásután boldogító erejük foka szerint a szünetek: *a)* Megáll a feleltetés, mert valami incidens történt. Alig néhány pillanatnyi szünet ez, de az egész osztály mégis fellélegzik; *b)* háromnegyedkor zsebbe kerül a notesz, magyarázat vagy megbeszélés következik; *c)* fél után öt perckor jön be a tanár úr; *d)* be se jön. Helyettesítik, vagy észrevétlen eltelik az óra; *e)* lyukas óra támadt, le lehet menni az udvarra; *f)* az utolsó óra helyett

hazaküldik a társaságot; *g)* a főigazgató úr (ez az aranyos ember) szünnapot engedélyezett; *h)* régi gyermekkori emlékem, bocsánat érte, de azóta sem örültem akkorát: meghalt a püspök úr, három napig nem jöttünk iskolába. Ezzel szemben a nagyvakáció augusztusi felét, hacsak valami különös szenzáció meg nem aranyozza, a legtöbb diák únni szokta s szinte örül, mikor szeptemberben újra találkozhatik a rég nem látott cimborákkal.

De nemcsak a szülők értik félre a vakációt, hanem az iskola is. Leckét, sőt külön leckét szokott kijelölni rá, jótanácsokkal látja el a diákot, hogy el ne felejtse „pótolni a mulasztottakat", ha eddig el is hanyagolta ezt. Magam is, bár jeles tanuló voltam, kofferszámra cipeltem haza a könyveimet (és soha egyetlen egyszer egyetlen egybe bele nem pillantottam). Leghálásabban pedig arra a tanáromra emlékezem vissza, aki egyszer felállítván nyájas kérdésével (kik azok a derék emberek, akik vakációban is tanultak), azon nyomban le is ültetett, mondván: elég bolondul cselekedtétek.

A vakációnak ezekből az ál-fogalmi jegyeiből elég maradék nélkül kivehetni az igazi lényegét. Mert mindaz, amit idáig láttunk belőle, valóság: nem kell iskolába menni vakáció alatt, otthon lehet maradni, vagy haza lehet menni, kevesebb a korlát, a muszáj-munka, több a szórakozás, a magunk életének a lehetősége, több a szokatlan, váratlan, szenzációs, változatos, friss elem, még az egyenesen nekünk szánt, ránktukmált, számunkra kidukáló kedveskedés is több. És mégis van ebben a népszerű, közfelfogás-szerinti, szokványos elgondolásban valami, ami idegen vonás, egész bizonyosan nem szerves része a vakációnak, másrészt viszont valami keserves hiány, amiért aztán a legtöbb „szünet" kiábrándító ürt hagy maga után, megízetlenedik, nem sikerül.

Ha nagyon röviden, de a mellett rendkívül szabatosan kellene meghatároznom a vakáció fogalmát, azt mondanám róla (és érzésem szerint nem tévednék vele): leglényege szerint szabad idő. Ebben az értelmezőben benne van a vakációnak minden (negatív jellegű) tragikuma, de benne vannak határtalan lehetőségei is.

Mindenki félreérti és rosszul használja fel a vakációt, aki nem tudja, mi és mire való tulajdonképpen a szabadság. Köztudomás szerint az a valaki szabad, akinek korlátlanok a lehe-

tőségei. Azt teszi, ami neki éppen jól esik. Mindenesetre azt, amit akar.

Pedig ez idáig nyilvánvaló tévedés, legalább is attól függő lehetőség, hogy az illető szabad ember végeredményben mit akar. Mert ölni azért még sem „szabad" neki, még ha akarja sem. A szabad és a rab között nem is ez az igazi különbség. Ölni egyiknek sem szabad. Ellenben: a rabnak muszáj „nem-ölni" (sem fegyver, sem embertárs, sem mozgási szabadság nincs a birtokában), a szabadnak pedig szabad „nem-ölni". (Nem is maradna szabad attól kezdve, ha megpróbálná az ellenkezőjét.)

A vakáció az iskolai gyermekek ilyen értelemben veendő szabad ideje. Abban különbözik a szorgalmi időtől, hogy semmi sem muszáj ilyenkor neki, hanem minden szabad. A manapság szokásos vakációknak az a tragikus vonásuk, hogy a kerek ég alatt semmi sincs olyan, amit a gyerek olyankor is szívesen csinálna, mikor nem muszáj neki. Más könyveket olvas muszájból és mást, ha szabad neki mást olvasnia. Más darabot játszik zongorán, ha gyakorol és egészen mást a maga jószántából. Más időben kél fel, máskép tölti ki az idejét, legtöbbször még a baráti köre is más szünetben, mint amikor iskolába jár. Maga a család is olyanformán vélekedik és viselkedik a fogas-kérdés körül, hogy az iskolábajárás napjai nemszeretem-napok, az élet egy nagy erőfeszítés a vakáció felé s az az igazi „napos oldal". Emberségesebb perceiben az iskola is összekacsint diákjaival, ha e tagadhatatlan kettős-élet hébe-korba félhivatalosan kerül valamiképpen szóba.

Még csak hibáztatnunk is nehéz ezért akármelyik felet is. Nem lehet a szabadságba fejest ugrani, nem csoda, ha a diákok, sohasem próbálva, nem tudnak szabadon viselkedni. Életük családban és iskolában egyaránt meg van kötve. Nem gyakorolják, nem tanulják, nem élik a szabadságot, hanem egyszerre csak rájuk szakad, ha hamarabb nem, az első egyetemi szemeszteren. Nem csoda, ha összeroskadnak a tanulási szabadság roppant súlya, kegyetlen felelőssége alatt s nemtanulási szabadság lesz legtöbbször a nótájuk vége. Viszont azt sem lehet csodálni, hogy a tanulási kényszer nem válik egyszeribe szabadsággá. Erejét meghaladó nehézségeket senki sem küzdhet le játékos könnyűszerrel s ennek következtében az iskolák muszájmunkája mindvégig rabszolgák robot-teljesítmé-

nye marad. Figyeljük meg a zongorára ítélt gyermeket. Még a legkönnyebb Beethoven szonáta is olyan nehéz nekik, hogy „pihenésül" feltétlenül zenei ponyvát játszanak utána. Az is baj, hogy a külső nagy Élet inkább a zenei ponyva (meg az egyéb ponyva) pártjára áll. No, meg egy kicsit elavult is az iskola készlete, nem mind klasszikus az, ami unalmas. Egyszóval a szorgalmi idő a maga anyagával, módszerével, időbeosztásával nem nagyon készíti elő diákjait a szabad idő annak rendje és módja szerint való kihasználására.

A család úgy próbál a bajon segíteni, hogy pótolni igyekszik mindazt, ami a gyermek életéből hiányzik éppen az iskolábajárás miatt. Ezért engedi meg, sőt erőlteti a késönkelést, ezért viszi el nyaralni a sápadt kishadsereget a poros, füstös, járványos, levegőtlen és napsugártalan nagyvárosból, ezért tömi sokszor erőszakkal a félig megcsömörlöttekbe a legjobb falatokat, tejet öntve literszámra minden falat után, ezért zavarja ki őket néha valósággal karhatalommal a jó levegőre s nézi az órát, vajjon megfelelő időtartamra-e. Nagyszerű volna mindez, ha a gyermek csak testből állana s a megoldandó nehézség kizárólagosan higiénikus természetű volna.

Lássuk be, hogy az ilyen vakációzás megfelelő kilogrammot vagy lebarnulást eredményezhet, de nem érheti el a célját, mert nem arra telt, amire való: nem volt igazi szabad idő.

Jó a jó vacsora, de sokszor talán többet érne, ha nem kellene pont 7-kor odaülni az asztal mellé. Vidáman folyik a kirándulásról a beszámoló, hanem azért arra is kellene ügyelni hébe-hóba, hogy a gyereknek hadd lehessen helyt-helyt igaza. Vannak családok, ahol kínosan ügyelnek a szoba levegőjének a tisztaságára, de a gyereknek hallgass a neve. Mit ér a világos tüdőcsúcs, önállóságra képtelenné nyomorított egyéniséggel párosítva?

A szabad idő akkor igazán az, ha a gyermeknek alkalmat ad egyéniségének — hogy így mondjam — a kinyujtóztatására. Megengedi számára az öntevékenységet (de valahogy meg is követeli aztán tőle), fontos ez nagyon, hiszen az iskolában jobbára mindig reprodukált, utánzott, asszimilált, magáévá tett. Biztosítja mindennapi életében a gyermekszerűséget, hiszen olyan ritkán van egyébként magakorúak kizárólagos társaságában. Általában véve: élheti az életet, amely más időszakokban inkább csak elzúg, megképzik, tudatosul előtte, de nem igen

válik húsává, vérévé, idegévé, gesztusává. Energiafeleslegének boldog odatékozlásává magasztosulhat a vakáció, ha van a gyermek lelkében ilyen fölösleg (s arravaló a többi idő, hogy felgyülekezhessék valami efféle) s ha van rá mód és képesség, a levezetésére.

Boldog az olyan gyermek, akinek a szabad idejét a család még abban az esetben is szabadságidővé tudja varázsolni, ha az iskola esetleg adósa maradt volna ezzel a csodával. Az igazi szabad idő: ünnep, hiszen beteljesedés és felmagasodás. Láttuk már az imént, hogy néha egy pillanat elég a tökéletes átélésére. Boldog az olyan gyermek, akinek ifjúsága idején soksok ilyen ünnepe volt.

A kisgyermek elemi aszociális abnormitása, a félénkség.

Nagyon elterjedt és nehezen gyógyítható gyarlóság gyermekek között, hogy félnek. A legtöbb szülő tehetetlenül áll vele szemben, mert nem tudja, mitévő legyen. A felvilágosítás ritkán használ, az „edzés" még ritkábban. (Közbeszédben úgy emlékeznek meg ez utóbbi nehézségről, hogy vigyázzunk, ne erőltessük a dolgot, mert még „frászt kap" az ijedős gyermek, ha nem törődünk szorongásával.) Egyenes és rövid úton adott tanács, azt hiszem, tökéletesen hiábavaló kísérlet is volna. A bajnak mélyebben rejlik a gyökere, hogysem gondolnók, a segítség sem lehet tüneti vagy felszínes.

A félénk gyermeknek az a tragédiája, hogy félénkségének indítóoka nem a tárgyi világban van. Még abban az esetben sem ott van, ha a kiváltó ok gyengeség vagy betegség. Igaz, hogy a gyenge vagy beteg gyermek izgatottabb, mint a normális vagy az egészséges s így hajlamosabb a rémüldözésre is, de nemcsak a gyenge, vagy a beteg gyermek félénk. S tekintet nélkül a konstitúcióra, minden félénk gyermek a fantáziáján keresztül reagál és szenved. A fantáziának viszont mindegy, hogy a tárgyi világban van-e ok a félelemre s az is mindegy, ő maga mitől gyulladt ki éppen most: tény és való, hogy kigyulladt és valószínűtlen, félelmes mesevilágot mutat az igazi helyett. Egy lázas gyereknek talán hevesebben, vagy talán csak akkor is addig, míg láza van, de kivétel nélkül minden gyermeknek olyankor, valahányszor rejtelmes, érthetetlen félelem szokta elfogni. Más tekintetben is: talán érthetőbben olyankor,

ha megreccsent egy régi bútor, vagy ha valaki valóban járkál a szomszéd sötét szobában, vagy valami mozog a kert végében a bokrok között, de nem okvetlenül szükséges ilyen kézzelfogható valóság, a felizgatott fantázia a semmiből is tud teremteni szorongást kiváltó okot, sőt többször és tökéletesebben tud teremteni emígy, mint amúgy. És ha mégis amúgy dolgozik, a folyamatot megindító kézzelfogható valóság igazán csak ürügy, alig több a bábúként szereplő kukoricacsutkánál: a fantázia valószínűtlenre és felismerhetetlenségig megnöveli, arányaiban szuverénül megnagyítja, átváltoztatja, néha letagadja, mindenféleképpen játékos kedve martalékává teszi.

Hogy a félénkség mennyire függvénye a fantáziának, arra közismert példa a legélénkebb és legszínesebb fantáziájú magyar mesemondó: Jókai Mór. Saját maga emlékezései szerint halálfélelemben szenvedte végig gyermekkorát. Nagyon félt a veszett kutyáktól, az őrültektől, általában minden nagyszakállú öregembertől. Már mint nyolcéves gyermek, mindig magával vitte végrendeletét, hogy kéznél legyen, ha netalán váratlanul halálos szerencsétlenség érné. Goethe híres Erlkönig-jének szenvedő kis hőse is fantáziájának az áldozata: az öreg fűzfák, akiket ő a rémkirály leányainak nézett, a valóságban csakugyan fűzfák voltak; az apa magyarázata azért nem hatott megnyugtatólag rá, mert fantáziája másnak láttatta vele s ő nem bírt megszabadulni képzelete rabtartó erejétől.

Tévedés volna azonban azt gondolnunk, hogy máris nyomon vagyunk. A fantázia csak közege a félénk gyermekek félénkségének, de nem kiváltó ok. Nem azt akarom ezzel az állításommal kétségbevonni, hogy a fantáziára gyakorolt egészséges hatások nem használnak semmit, de az bizonyos, hogy az ilyen hatások is legfeljebb csökkentik a félelemkiváltó igazi ok hatását, meg nem szüntethetik.

Ez az igazi ok — egzisztenciális. Ha éjjel felserken a kisfiam és fél a sötétben, megfogom a kezét s ezzel az egyszerű gesztussal már el is űztem a félelemérzését. Hogy lehet ez? Hogy sikerülhetett ilyen könnyen? Egyszerű a magyarázat. A félénk gyermek azért nyugodott meg ilyen könnyen, mert könnyen hozhattam olyan helyzetbe, ahol félelemre már nem volt oka. Úgy látszik, a végleges megoldás valahogy ez és enynyi (ha nem is olyan könnyű feladat, mint amilyennek látszik):

minden vonatkozásban nyilvánvalóvá kell tenni a gyermek előtt, hogy nincs oka félnie.

Bonyolulttá az teszi ezt a feladatot, hogy a gyermekek sokkal nagyobb mértékben és sokkal több relációban félnek, mint gondolhatnók. Saját gyermekkori szorongásaimra emlékszem vissza, rengeteg sok olyan eset van köztük, mikor ezekről a szorongásokról a felnőtteknek sejtelmük sem volt, nem is lehetett. Például: ülünk Nagyváradon a Rimanóczyban, édesapám otthagy, boltba megy. Lehetek 7—8 éves, fantáziámban egy csomó kalandregény. Elkezdek remegni: mi történik velem, ha édesapám nem jön vissza (még az is eszembe vágódik, pedig igazán semmi okom sincs rá, szüleim rajongva szeretnek, de mégis, hátha megúnt, leveszi rólam a kezét, itthagy sorsomra), nincs pénzem, az ebédet nem tudom kifizetni, a vendéglősék kuktának fognak, soha többet nem kerülök haza... Van olyan pszichológia, mely azt állítja, hogy ez a fajta szorongás alapérzés bennünk, azzal támadt, hogy a világra jöttünk. Nem fontos, hogy ebben a pillanatban állást foglaljunk e magyarázat mellett vagy ellen, tény az, hogy ez a szorongás addig véglegesen nem szűnhetik meg, míg meg nem bizonyosodik a gyermek a felől, hogy nem fog elveszni nyomorultul, éhen.

Minden másirányú erőfeszítés csak beljebb szorítja, esetleg szublimálja ezt a szorongást, még valószínűbb, hogy ideges tünetekké vadítja, de el nem mulaszthatja. Másik gyermekkori emlékem jelentkezik illusztrációképen. Már nagyocska fiú vagyok, harmadik gimnazista. Unokatestvérek bátorságra akarnak „nevelni", tudják rólam két évvel azelőttről, hogy a sötét udvar lábjába „gyáva" vagyok egyedül lemenni késő este. Meghívnak magukhoz, éjtszakára ott tartanak. Megismétlődik a meghívás, bátran megyek el harmadszor is. Meglepetésszerűen kijelentik, hogy ezúttal úgy éjféltájban haza kell mennem egyedül. Még botot sem kapok, azzal az indokolással, hogy a fegyvertelen embert útjára engedi az éji tolvaj is. Megyek szepegve a temetőn keresztül. Egy felsőbb gimnázista rokonfiú rámijeszt az akkortájt egyetlen kripta mögül. Megfagy bennem a vér... és ebben a pillanatban megszűntem félénk kisfiú lenni...

Az esetet nem „pro" meséltem el, hanem „kontra". Én abban az időben azzal a másik képzettel is kínlódtam, hogy van-e hát gondviselő Isten, vagy csak kitalálás az egész. Az volt a

szerencsém, hogy a kripta mögül rámijesztő inkább hang, mint alak, túlságos nagyfokú idegizgalmat okozott, amit magamban nem bírtam volna elviselni és csak a másik aktuális életprobléma pillanatalatti pozitív megválaszolásával egyensúlyozhattam ki. „Van Isten — bízd rá magad!“ — futott szét a parancs minden idegszálamon — „különben itt halsz meg!“... A végső megoldás azonban nagyon könnyen negatív előjellel is jelentkezhetett volna. Az edzés tehát fölöttébb kétélű kés s valószínűbb a kártékony hatása, mint a hasznos.

Az eset különben a tekintetben is tanulságos, hogy a gyermekek félelme nemcsak egy-gyökerű. A kisdiák szorongása ugyanis egy másik gyökérből talán még dúsabban táplálkozik, ez a gyökér: hatalmi fogyatékosságának a nagyon erős érzete. Gyönge vagyok és fegyvertelen (pontosabban: gyámoltalan vagyok) — érzi és bizonytalanul botorkál a félelmetes helyen. Olyan érzés ez, melyet a gyermek mindúntalan érez, még közömbös, sőt barátságos környezetben is. Valósággal lesujtó, megsemmisítő érzés ez, kivétel nélkül minden felnőttel szemben s az egykorúak között is, valahányszor erősebb, gazdagabb, hatalmasabb ellenfél jelentkezik. De még a magános gyermeket is öli, kínozza, hiszen élete és tevékenysége nyomán alig jelentkezik valamelyes hatás: eredmény, gyümölcs, észrevehető változás a környező világban.

A temetőben botorkáló kisgimnazista éjtszakai kalandja egyébként még egy harmadik gyökerét is mutatja a félelemnek. A kripta mögül ugyanis ösmeretlen, úgy látszik, ellenséges hatalmak jelentkeznek, még pedig fenyegető attitüdben (egyelőre csak kísérteties hangjukból üvölt a hátborzongató fenyegetőzés). Csak csírájában ugyan, de ez már háború, harmadik formája az egzisztenciát problémává érlelő, szorongást kiváltó külső hatásoknak. (Éhen veszek — képtelen vagyok segíteni magamon — mások is akadályoznak benne.) Jellemző megfelelés a pubertálók magatartásában ez a három fok: aktív kísérletek a nagynaklátszásra — letörés — világfájdalmas, embergyűlölő magábazárkózottság.

Ezzel aztán ki is merítettük a szorongási lehetőségek számát s emberileg szólva azt állíthatjuk, hogy most már ismerjük a gyermek félénkségének igazi arcát minden oldal felől. Naiv és kártékony beavatkozás volna részünkről ennek a lelki gyöngeségnek akármilyen tüneti kezelése is. A belső re-

megés nem szűnne meg miatta, sőt nagyon könnyen lelki szférába lendülhetne át s ebben az esetben kis védencünk magas kort élve is meg, élete végéig az maradna, aki egykor volt: szepegő kisgyermek, meggyávított, örök bocsánatkérő, rabszolgasorsú passzív statisztája az élet színpadának.

Már helyesebb úton járunk, ha a magát féltő, tehetetlen és fegyvertelen emberkéket feltarisznyázzuk a titokzatos életútra. Ha úgy neveljük gyermekeinket, hogy a jég hátán is megéljenek, ha bebizonyítjuk nekik, hogy a nehézségek nem igaziak, legalább is nem véglegesek, ha felfedezzük számukra saját magukban rejtőző képességeiket, már csökken egzisztenciális szorongásuk, fogyatékossági érzésük önérzetes és öntudatos magabízásnak ad helyet lassankint. A közömbös és ellenséges reakciókkal szemben is küzdelemvágy ébred bennük. Az első siker öröme és láza elnyomja az amúgy is gyöngülő erejű félelemérzéseket. Hadd hangsúlyozzuk azonban, hogy az elnyomott érzések azonnal újra jelentkeznek, mihelyt az ellenhatás alábbhagy, kihagy, esetleg abbamarad. Hiába ez a lelkihabitus a leggyakoribb, a legszokásosabb, még sem ez az igazi forma. Ha felfegyverkezem, nyugodtabb szívvel várhatom az ütközet idejét, de a félelmem nem múlt el, mert semmi garanciám arravonatkozólag, hogy az ellenség ártó ereje kisebb fokú az én defenzívám erőfokánál. Ha elég szemfüles, elég erős vagyok, nem pusztulok el, ez igaz — de hátha nem vagyok az?

Nem biztosítja a jövőmet az, hogy megkaparíthattam az életem folytatására egzisztenciám minimumát, mert saját magamból hiányoznak a biztosítékai annak, hogy semmi szín alatt nem fogok elpusztulni nyomorultul. Az, hogy elveszem, ami szükséges, nem megnyugtató. Az volna a megnyugtató, ha megkapnám, ha ideadnák, ami szükséges. Már pedig addig, míg magam meg nem tanulok adni, még nyilvánvaló tényeknek sem bírom elhinni, hogy adni (tehát kapni) lehetséges, sőt természetes emberi életforma.

Akármilyen paradox kijelentés tehát, meg kell kockáztatnunk: a félénk gyermek szorongását akkor szüntethetjük meg végérvényesen, ha egzisztenciális gondjai helyébe megtanítjuk adni, hatalmi fogyatékosságát altruizmussá bírjuk átváltoztatni, harcias allürjeit pedig áldozatkészséggé nemesítjük. Aki adni tud, az el tudja képzelni az életet úgy, hogy neki is jut, mások sem okvetlenül sóvár és kapzsi rablók. Aki szol-

gálni tud, az nem fél többet attól, hogy szüksége esetén nem talál segítő kézre (magáról tudja, hogy vannak emberek, akikben testvéri szeretet szelíd tüze ég). Aki kész és képes áldozatra, az és egyedül csak az érezheti meg, hogy a gyűlölet molochjának az étvágya nem lehet olyan határtalan és kielégíthetetlen, mint az áldozatkészség odaadó gazdagsága. (Az emberevők étvágya mindig hamarabb eltelik, hogysem az áldozatos emberek húsa és vére elfogy. Csak áldozatos ember tudhatja, hogy ez nem naívság, nem is utópia, hanem az élet vastörvénye.)

Mire ideérkezik gyermekünk, megszűnik belső remegése. Előbb nem, legalább is nem igazán és nem örökre. De éppen ez a legszebb az egész problémában.

A kisgyermek elemi problémája, az anyanyelv.

Kodály Zoltán a Magyar Zenei Szemle 1941. márciusi számában Zene az óvodában címmel arról értekezik, hogy a lélek alaprétegét nem lehet kétféle anyagból lerakni, anyanyelve csak egy lehet az embernek, az óvóban történik az első alapvetés, amit 3—7 éves korban elrontanak vagy elmulasztanak, később helyrehozni nem lehet, az egész ország közízlésére kihat az óvoda zenei nevelésének selejtes vagy színvonalas volta. Úgy fejezi be tanulmányát, hogy szinte templomi szószéken is elmondhatná: Ha új életet akarunk ebben az országban, újjá kell születnünk zenében is. Mennyivel jobb lenne a kicsinyek dolga, ha mindjárt jó úton indulnának, s nem Nikodémus korában kellene azon tünődniök: hogyan szülessenek újjá.

Az óvodában a zenét túlnyomórészt dalformában ápolják. Kodály tehát több ízben megemlékszik a dalok szövegéről is. Ismertető és bíráló szavaiból, elvi kijelentéseiből megtetszik, hogy a nyelvi nevelést épp olyan fontosnak és sürgősnek tartja, mint a zeneit és annak jelenlegi módjával, valamint eredményeivel meglehetősen elégedetlen. Ilyeneket mond például: A tudatalatti magyarság első talpköve a nyelv. A városi lakosság nyelvének elfajulását az óvónők csak eddiginél jóval mélyebb, gyökeresebb magyar nyelvtudással tudnák valamenynyire ellensúlyozni. A kis gyermek beszéde félig-ének. (Kissé megváltoztatom a következő két mondat formáját, de értelmét nem.) A nyelvre tanítani kell a gyermeket, különben maga teremt magának másoknak érthetetlen nyelvet. Bezzeg az idegen

nevelőnő beleveri a magyarnak született gyermekbe a maga nyelve tudatalatti elemeit. Az ilyen gyermek váltott lelkű lesz, magyarul beszélni egész életében nem tud. Ha felnő, s családja révén vezető helyre kerül, nem érti a magyarnak sem nyelvét, sem lelkét. Aki tíz éves koron alul idegen nyelvet tanul, csak összezavarja a nyelvek különböző szerkezetét, aztán elfelejti, amit tanult, csak a magyar nyelvtudás sebei maradnak utána. Az óvoda jelenleg olyan, mintha idegen nevelőnő volna szegények számára. A napközi otthonban játszatott „A gazda rétre megy" rosszul fordított idegen játékdal. A városi gyermekeknek ilyeneken sorvad el magyar nyelvérzékük.

A népi gyermekmondókák, játékok és dalok mai napig sem jutottak be az óvodába. Pedig a német műveltségű Bezerédj Amália kisleányát már 1830 körül magyar versekkel nevelte. Iskolai daloskönyveink tartalma mégis utána is évtizedeken át német iskoladal, lefordított szöveggel, vagy azok szellemében írt „eredeti" darabok. Kohányi és Bartalus magyaros műdalait többnyire iskolák számára gyártott szöveggel cserélik fel 1868 után is. Ahol meghagyták, ott is minden „babám" helyébe „anyám" került. A szövegek bárgyúsága a Fröbel-korszakban érte el tetőpontját.

A néphagyományra Kiss Áron hívta fel a figyelmet. 518 lapos könyvének (Magyar Gyermekjáték Gyüjtemény, 1891) minden lapjáról árad a népköltészet tiszta levegője. Az 1893-ban megjelent daloskönyvben a szövegek több mint a fele Kiss Áron gyüjteményéből való. Pedig az előszó elvben kifogásolja a népdalok majdnem kivétel nélkül erótikus vonatkozásokkal teli szövegét és a kisdedek számára olyan dalokat sürget, melyek szöveg tekintetében is a gyermekek kedélyéhez illők s annak helyes irányban való fejlesztésére alkalmasak. A Kiss-gyüjtemény szövegeiből nyolcvannál többet találtak ilyet.

Azóta romlott a helyzet. Egyre több az óvodai szöveg. Egy ilyen elrettentő példa nyomán így fakad ki a közlő: Ha ilyesmire szoktatjuk a gyermeket, honnan tanulja meg felnőtt korára, milyen a jó magyar vers? Pedig már Misztótfalusi Kiss Miklós is tudja s „Mentségében" mondja is: Úgy tartom, hogy a gyenge elmékbe igazán kell holmit beléjük oltani, mert az megmaradandó. Az 1939-ben megjelent Rozsnoky Antal-féle (Óvodai foglalkozások II. kötetének V. fejezetében (Dalok, dalosjátékok) egyetlenegy hagyományos szöveg maradt csak.

Kissé korainak kell tartanunk az egyéni költészet ilyen bő termését.

A szöveggel érdemlegesen nem foglalkozik a zenei problémákkal elfoglalt szerző. Nem hallgathatja el még sem, úgy tetszik neki, a legtöbb szöveg racionalizmusa, oktató moralizáló vagy politikusan hazafias tendenciája a 3—6 éves gyermek érzésétől és gondolkozásától merőben idegen. A gyermek a szöveg értelmével még semmit sem gondol, gyakran dudol értelmetlen (legalább nekünk értelmetlen) szavakat, szereti az értelmetlen refréneket, réjákat. Ezzel a szerző nem azt akarja mondani, hogy csupa értelmetlen szót énekeljen a gyermek, csak épen engedjünk a költészet e tisztán zenei elemének az óvodában is egy kis teret.

Végtelen egyhangú a szövegek verselése, pedig a ritmus volna az óvoda igazi birodalma. Pósa verseinek változatos csengése elhalkult utódaiban és utánzóiban. Pedig ő legalább népi hagyományban gyökerező költő volt.

A ratio zsarnokságával kisgyermeknél nem sokra megyünk. S akit 3 éves korától arra szoktatnak, hogy minden szót érteni kell, az úgy lehet, sohasem jut el a dolgok való értelméig.

A népdal-átírás sem szerencsés dolog szerzőnk szerint. Ilyenkor a szöveg teljesen elveszti gyermeki és magyar szemléletét, hímporát. Lesz belőle fínomkodó, précieux városi nyelv. Idegen szöveg fordítása sem való óvodába. Eredeti nyelven énekeltessük őket majd annak idején nyelvtanulás közben: ott kitűnő szolgálatot tesznek, álcázva csak ártanak.

De legtöbbet mégis az elváltoztatott magyar népdal árt. Népdalt csak úgy nem lehet írni, mint közmondást. Mit szólnánk, ha a magyar nyelv tanítója közmondások helyett magagyártotta bölcs mondásokkal, népmese helyett saját stílusgyakorlataival tömné a rábízott ifjúságot?

Nem szabad az óvodának hermetikus elzárkózottságában tovább élnie a maga tandal-világát. Nem szabad a jövőben is dilettánsoktól kérni szövegeket. Mindig akad az újabb irodalomban gyermekeknek való vers, csak számon kellene tartani. Nem pusztán csinossági kérdés ez, hanem létkérdés. Létkérdése főleg a polgárságnak, hogy lehorgonyozza magát a magyar talajba. Ha a lelkek mélyén idegen az úr, hiába rikoltozunk irredenta dalokat, mégis elveszünk. Sokat hallani mostanában a magyar műveltség kettészakadásáról. Minden gondolkodó ab-

ban látja az orvosságot, hogy a néphagyomány talaján találkozzék minden műveltség. A néphagyomány zörget az óvó ajtaján.

2.

Nehány összekötő mondatot, áthidaló mondatrészt, az egységes szöveg érdekében az eredeti szerkezeten végbevitt módosítást nem számítva, a fentiek Kodály Zoltán zenei tanulmányának a dalszövegre vonatkozó elvi, ismertető és kritikai megfigyeléseit tartalmazzák. Azért idéztem bő kivonatban mindent, amit errevonatkozólag írt, mert osztom nézeteit, belőlük akarok kiindulni és mert akármilyen értékesek és helytállók is megjegyzései, mégis csak melléktermékek. Most miután az ő felfogását az óvoda zenei nevelését illetőleg ismerjük, a nyelvi nevelésre vonatkozólag pedig kiindulópontnak is, elvi alapnak is elismerjük, szükségesnek tartjuk, hogy a maga egészében felvessük és megoldani legalább megpróbáljuk az óvodai anyanyelvi nevelés súlyos, fontos és nehéz problémáját is.

Ha figyelmesen átolvassuk Kodálynak a dalszövegekre vonatkozó megjegyzéseit, háromféle természetűeknek fogjuk azokat találni. Több megjegyzése egészen alapvető jellegű. Zenei anyanyelv mellett általában *az anyanyelv*ről nyilatkozik. A lélek tudatalatti elemének s a szellemi lét egyik alappillérének tartja a nyelvet. Döntő fontosságúnak tartja, mi történik körülötte-mellette a gyermek 3 éves korától 6 éves koráig, tehát az óvodában is s ha valami rossz dolog történik, későbbi életkorokban már majdnem lehetetlennek látja az elkövetett hibák akármilyen jószándékú és gondos orvoslását.

Megjegyzéseink egy másik csoportja magáról a *nyelvi nevelés*ről mond rendkívül megszívlelendő jó tanácsokat. Ha szótfogadunk neki, fontosabbnak fogjuk tartani a nyelv zenei elemeit, racionális elemeinél. Ingyen se véljük, hogy ez talán a zenészember érthető túlzása, vagy éppenséggel illetéktelen beavatkozása tőle idegen területen olyan kérdések taglalásába, melyek nem elsősorban mesterségebeliek. Hiszen Kodály fiatal korában nyelvészkedett is, Eötvös-kollégista volt, Gombocz Zoltán tanítványa.

Végül számbelileg leggazdagabb harmadik csoportjában megjegyzéseinek Kodály Zoltán *az óvodai nyelvi nevelés* anyagáról közöl nagyon értékes adatokat vagy kívánalmakat. Kik-

től mit vigyünk be az apróságok világába, kérdezgeti minduntalan, szerető óvatossággal és nagy aggodalommal s az, aki ismeri felfogását az óvoda életbevágóan fontos missziójáról, nagyon megérti őt.

Halálosan komolyan veszem azt a kijelentésemet, hogy az ő fejtegetéseiből kell kiindulnunk, az ő eredményeit kell alapul vennünk, ha érdemleges munkát akarunk végezni. Mondanivalóm csoportosítását is hát az ő szellemében terveztem s három kérdésre kívánok kielégítő választ adni.

1. Ha valóban jóvátehetetlen hibát ejthet az óvoda a 3—6 éves gyermekek lelkén, mit kell tudnia és mire kell vigyáznia e lelkek körül anyanyelvi oktatás közben?

2. Hogy kezelje a nyelvet, ha annak ebben a korban csakugyan a zenei és nem a racionális elemei a tanulságosabbak és képzőbb erejűek is?

3. Kiknek milyen nyelvi anyagát vonja be és használja fel, így cselekedvén?

Először azt vegye tudomásul az óvoda, mi a nyelv. Azután azt, mi az anyanyelv. Végül azt, ki az az alig egynéhányesztendős emberpalánta, aki gondjaira van bízva és szeretetébe ajánlva és milyen ennek a kisembernek a lelke?

Másodsorban azt tanulja meg, ha a nyelv és az anyanyelv az, ami, az aligegynehányesztendős leendő felnőtt ember, ma még gyerekember is az, aki, akkor milyen legyen az a pedagógiai viszonyulás hozzá az én részemről, ha azt szeretném és azt is próbálgatom, hogy az javára és ne kárára történjék.

Harmadszor és utoljára azt keresem meg mennél lelkiismeretesebben, mi minden áll rendelkezésemre, abból a célból, hogy a dolgok ilyetén állása közben jó munkát végezhessek és pozitív eredményt érhessek el?

3.

Minden nyelv kollektív tény, szociális vonatkozású társas-lelki tevékenység. Az anyanyelv is.

Ha ezt a kurta tételt alaposabban kifejtenők, talán világosabban kitetszenék, nincs azonban itt most rá terünk, elégedjünk meg a végeredmények közlésével. Ha igaz a fenti állítás, akkor minden nyelvi jelenség kemény küzdelem eredménye, melyet az egyéni léleknek minduntalan meg kell harcolnia a

konvencionális jelrendszerrel. Ha az egyéni lélek lebirkózza a jelrendszert, modorossá válik és alapjában véve titokzatosan rejtelmes és érthetetlen. Ha a kollektívum győz, üres frázisok puffannak el, megint csak hatástalanul. Amint látjuk, mindkét nyelvi vereségnek ugyanaz a tanulsága. Valahányszor nem sikerül a beszélőnek kifejeznie magát, a sikertelenség mindig azért következett be, mert a másik ember nem értette meg őt. A nyelvi küzdelem mindig a megértésre irányul. A megértés titka is mindig ugyanaz: a beszélő úgy tudta felhasználni a már adott konvencionális jeleket, hogy a maga új mondanivalója mégis csak belefért. Minden nyelvi probléma tehát mindig ugyanegy: hogy tegyem lehetségessé a lehetetlent, hogy se modoros, se frázisos ne legyek, hanem konvencionális jelrendszerben mozogva fejezzem ki egyéni, tehát nem konvencionális tartalmát a lelkemnek. Rövidebben: hogyan értessem meg magamat? A megértés akkor sikerült, ha az egyéni és a kollektív lélek egymásrahatása a jelrendszerben egyensúlyi helyzetet teremt. A jelrendszerben az ilyen meg sem látszik, legfeljebb ha igazi írói vagy szónoki tehetség változtat az állagán. (De ilyenkor ellenkező eset történik, mint a szokásos, mert ebben az esetben az egyéni lélek arra kényszeríti a kollektívumot, fogadja el az ő egyéni változtatását konvencionálisnak. Rendes körülmények között a jelrendszer változatlan marad.) Figyeljünk meg egy ilyen esetet. „Jó reggelt kívánok, kedves bátyám!" Egy-egy ilyen konvencionális kitétel lépten-nyomon elhangzik. Mindig észrevehetni rajta, ha egyebet nem, egy leheletnyi hangsúly-árnyalatot vagy hangszín-váltást, a kezdőhang megnyujtását, más effélét. Mire jó az ilyen? Azt akarja mondani, nemcsak azért kívánom a jó reggelt, mert így szokás és ezekkel a szavakkal szokás, hanem azonkívül és mindenekfelett igazán is jó reggelt kívánok neked, aki valóban bátyám és komolyan kedves vagy nekem. A nyelv, a jelrendszeradta ezer, sőt tízezerféle lehetőség, áll rendelkezésemre, hogy akár mindig kifejezhessem a magam lelkének egyéni tartalmát.

A lehetőség, igenis, minden nyelv rendszerébe bele van rejtve, de a valóság csak az anyanyelvben van adva igazán. Ebben a tényben rejlik anyanyelvünk jelentősége. Anyanyelvünk az a jelrendszer, amely a szó jelentésének legteljesebb értelmében magát a rendszert tartalmazza számunkra. Minden más nyelv csak jeleket tartalmaz, a jeleknek több-kevesebb hal-

mazát, csak anyanyelvünk áll egybe halmazból rendszerré. Ha anyanyelvünkön beszélünk, népünk egész multja szolgáltatja kifejeződni vágyódásunknak a jelrendszernek a mélyén rejtőző egyetemes jelentéseket s ennek kettős a haszna. Nem fenyeget bennünket képzavar, amely idegen nyelven lépten-nyomon leselkedik ránk és könnyebben megértheti mondanivalómat a másik ember, hiszen az ő egyéni nyelvének a mélyén is ugyanaz a képvilág él, amelyből az én nyelvem táplálkozik. Klasszikus idézet vagy közmondás igen sokszor segíti például az egyéni mondanivalót kifejeződésre s megmenti a beszélőt a modoros érthetetlenségtől is, a frázispuffogtatástól is, mert a klaszszikus írásokban is, a közmondásokban is jellegzetes erővel él, lüktet és hat az anyanyelv. Sőt — az igazat megvallva — anyanyelvünk csak látszólag más és több mint ez a kettő: irodalmunk klasszikusai és a népnyelv, mert ha a ma éppen aktuális köznyelvi fordulatok közül valamelyik valóban ki tudta fejezni a beszélők mondanivalóját, az a fordulat a jövőben is élni és hatni fog, ha el is vegyül a többi sok ezer fordulat között. További életének két lehetősége van: vagy népnyelvi kincs vált belőle, vagy klasszikus irodalommá nemesedett. A köznyelv egyéb elemei nem az igazi anyanyelvünk, rendesen meg is állapítható róluk az idegen származás. Ez az anyag legkönnyebben kapható frázisnak is. Aki olyan szerencsétlen, hogy ezen a nyelven kénytelen beszélni, legtöbbször azért, mert nem ismeri anyanyelvét, tengő életet élhet ugyan, de a hamisítatlan nemzeti kultúrának sem teremtője, sem élvezője nem lehet igazán. Ezért olyan fontos, hogy az óvodákban hamisítatlan nyelvi nevelést kaphassanak a kisgyermekek.

Mert — most következik az első kérdés harmadik „al"-kérdése: kicsodák is azok a kisgyermekek a maguk valósága szerint? Újabban már elég jól ismerjük, vagy véljük ismerni a kisgyermeket, mióta a gyermeklélektan tanulságainak a fényénél figyeljük őket. Mégsem felesleges azért az óvatosság. Esetünkben például azért is ajánlatos egy kis egészséges kétely, mert akármilyen jól megmutatja nekünk a gyermeklélektan a kisgyermek egyéni lelkivilágát, társaslelki vonatkozásait még nem ismeri elég jól s nem is mutathatja meg. Már pedig a nyelv társaslelki vonatkozás — köztudomásszerűen is

Az egyéni léleknek megfelelő társasleki kategóriák még mindig köztudomásszerűen a következők: életérzés helyett jog,

érzelem, értelem, akarat helyett művészet, tudomány, társadalom, illetőleg nyilvánulásaikban ízlés, nyelv, szokás. (Az egyéni hit társasvonatkozása szerint mint vallás nyilvánul.) Ez a kifejlődött, kész, érett, felnőtt ember lelkének társasvonatkozásrendszere.

A gyermeklélek kategóriái még nem ilyen differenciáltak. Kicsi gyermek-, esetünkben óvodás-gyermek-korában a gyermek lelke voltaképen még roppant egyszerű. Életérzése fejlett csak, kifejlődött életérzésén túl pedig tulajdonképeni lelkiélete még a maga osztatlan egészében különül el életérzéseitől, mint „a többi" vonatkozása. A gyermeklélek osztódása tehát roppant primitív. Van kifejlett társaslelki életérzése, azaz „joga" és osztatlan egyéb társasleki vonatkozása, melyek azonban mind erre a jog-ra vannak hangolódva. Van tehát a gyermeknek társas érzelmi, értelmi és akaratvilága is, de ezek még nem különültek el, nem is különböztethetők meg egymástól élesen és valamennyien társas-életérzésre hangolódtak a maguk egybefolyó alaktalanságában. Hamar megérthetjük ezt, csak azt kérdezzük meg igen határozottan: mi a gyermek *joga*? Azaz: mi a gyermek szociális életérzése? Miben él a gyermek, „másokra nézve"? Mi a gyermek kollektív életnyilvánulásainak legtermészetesebb kerete? A felelet el sem téveszthető: a *játék*. Játék a gyermek kollektív életnyilvánulásainak kerete, az ő szociális vonatkozása. Az a gyermek él jogaiba beleinstallálva, akinek a játék megadatott. És az a gyerek van lelke mélyén kisemmizve, jogaiból kivetkőztetve, aki nem játszhatik.

Csak a játék az társaslelki megnyilvánulásai közül, amely teljesen kifejlődött, de persze nemcsak játék az egyetlen társaslelki jelenség, kis életének nyilvánulásai közben. Van művészete, nyelve, társadalma, sőt vallása, de ezek valamennyien mind „jogi" hangolásúak, vagyis játékosak. Játékosan dalol, táncol, díszíti magát öltözködés közben, játékosan rajzol, rendezkedik, épít, szaval, színészkedik, szerepel, de közönségképen is játékosan viselkedik, ha elfárad, vagy únja magát például, nemtetszésének igen őszintén ad hangot. Dolgoztatni sem lehet komolyan, csak játékosan. Nemcsak művészete játékos, a nyelve is az. Mikor beszél is játszik, nagyon sokszor játszik például beszélgetést valamelyik társával, de magát a beszédet is rengetegszer „gyakorolja" játékosan. Egyízben egy kis vasúti útitársam (3½ éves gyerek) Szerencstől Miskolcig sokszázszor el-

mondta ezt a kis szöveget és nem fáradt bele: Taktaszada, Taktaharkány, Tiszaluc, Hernádnémeti, Zsolca, Miskolc. Az is csak játék, mikor némelyik gyerek hosszú képeskönyvszöveget hiba nélkül elmond, egyesek többezer verssort elrecitálnak a nélkül, hogy voltaképen értenék azt, amit mondanak. Társadalma is játékos a gyermeknek: ad hoc társadalom ez. Vadidegen embereket megszólítanak, in medias res kezdenek vele intim dolgokról beszélgetni („Pisti meg eltörte lábát." Ki az a Pisti? És nem a maga lábát törte el, hanem egy bizonyos Borzas babáét. És... mit tartozik ez arra a nénire, aki ebben a pillanatban éppen elhalad mellettünk?) A vallása is játékos a gyermeknek. Legtöbbször a saját mesevilága a vallásrendszere, de ha a magunk christocentrikus rendszerét adjuk neki, ő azt is játékosan rendezi be és úgy is éli. (V. ö. Móra Ferenc: Máriácska a sakalóban c. bájos, csudaszép novellájával.)

4.

Ime, alig kérdeztük meg a nyelvet, az anyanyelvet és a gyermek társaslelki viszonyulásait saját mivoltuk felől, máris sok minden nyilvánvalóvá lett abból is, amit Kodály Zoltán az óvodában megfigyelt és szóvátett.

Világosság derült mindenekelőtt arra a szokatlan követelményre, hogy az óvodásgyerek számára fontosabbak és sürgősebbek a zenei nyelv elemei a racionális elemeknél. Hát persze hogy azok, hiszen az óvodásgyermek lelkében először is összefolynak a művészet, tudomány és társadalom határai, másodszor meg a gyermek a nyelvet is, mint minden egyéb társaslelki megnyilvánulását, játékosan éli.

Számára tehát a nyelv egyszerre művészet és nyelv, azaz jelkép- és jelrendszer, ezért „dalolja" félig, csak félig „beszéli", ezért nem törődik az értelmével, ezért fontos számára belőle a ritmus, ezért élvezi az értelmetlen refréneket és réjákat. De ugyancsak egyszerre jel- és tettrendszer számára a nyelv, ezért élvezi a lármát és kiabálást, ezért szereti másrészt a karbanmondást, a szavalókórust, a kollektíve hangoztatott kiolvasó és egyéb mondókákat, ezért hangzik olyan éneklően minden kollektíve recitált hangos szövege. Azért — igen természetesen — nyelv is számára a nyelv, de annak is játékos. Nem a nyelvi jelentősége fontos, hanem a „jogi": a *birtokbavétel* és

a szuverén *használat*. Ez pedig a zenei, tehát művészi és a társadalmi, a végbevihető és elszenvedhető „tett" voltánál fogva eszközölhető legkönnyebben. Nem fontos még ebben a korban, mit „jelent" a nyelv. Fontos, hogy ritmikusan és melódikusan egyfelől, más oldalról pedig hangosan, tehát hatásosan „hangzik" a nyelv. A zártformájú nyelv, a mondóka birtokba is könnyebben vehető, mert könyv nélkül könnyebben „beemlézhető", de társadalmi tettként is könnyebben megcselekedhető (a kiolvasó mondóka végső szótagjára például azonnal engedelmesen kimegy „hunyni" az, akire éppen jutott) mint az értelmes, rendes jelentéssel bíró, felnőtt emberek között használatos nyelv. A gyermek a nyelvet zeneileg, tehát *művészeti* kategóriában veszi birtokba és *társadalmilag*, tettrendszerben használja.

Ha tehát nem az anyanyelvét tanulná e közben, rettenetes lelki kárt szenvedne. Képzavar vagy képvilág helyett elmosódó üres ködgomoly kerekednék a lelkében, mert ebben a nyelvben, amit ő így birtokba vesz és használ, egészen pontosan csak annyi az igazán nyelvi, tehát társaslogikailag is „jelentés"-es elem, amennyi a kollektívum nyelvében, az anyanyelvben. Egyénileg a gyermek gondolkodás nélkül él ezzel a zeneileg meghódított és gesztió gyanánt használatba vett nyelvvel. Későbbi életébe nem is menthet át belőle többet: a zenei elemeket a dialektusában és a gesztiót, a tisztán tettrendszerbe tartozó nyelvi „szokást", a frázisaiban. Tartalmat ennek a nyelvnek csak az anyanyelvi, tisztán kollektív elemek kölcsönözhetnek: a népnyelv és a klasszikus nemzeti irodalom egyetemes, jelképi jelentései.

Én tehát a Kodály Zoltán megszorítását kénytelen vagyok még jobban megszorítani. Ő azt mondja, nem követeli a ráció kiküszöbölését a nyelvi nevelésből, csak helyet kér a nyelv zenei örömforrás-jellegének is. Jómagam a nyelv racionális elemeinek a hangsúlyozását felesleges erőpazarlásnak tartom, olyanformának, mint az idegen nyelvek erőltetését 10 éves korig. Kárbaveszett fáradság, mert a nyelvnek csak a zenei és a társadalmi elemei maradnak meg s az így megmaradt igazán nyelvi elemeknek a folklorisztikus, tudatalatti szimbolikus jelentésrendszere. De ez sem magában és maga erején, hanem a zenei és társadalmi erőkbe rejtetten. A „káromkodás" például mindig dialektusban és kerek formában él. Ká-

romkodni csak „szokásos“ kitételekben lehet, mert felindult állapotban cselekszi minden ember. A dialektus és a kerek formák művészi elemei, a szokásos kitételek társadalmi gesztiói a nyelvnek. Az olyan ember, akinél a nyelvi „tartalom“ nem ezeken a pilléreken nyugszik, ügyefogyott és üresbeszédű, de ügyefogyott és üreslelkű is. Ezért mondja Kodály, hogy akit túlkorán arra kényszerítettek, minden szónak tudja a jelentését, később nem jut el az igazi jelentésekig.

5.

Az óvodai anyanyelvi nevelés tehát csak két forrásból meríthet: a népnyelvből meg a klasszikus nemzeti irodalomból. Még egy harmadik lehetősége volna, hamarabb mint bármi más egyéb: idegen népnyelv és világirodalmi klasszikusok, de eredetiben. (És csak azzal a feltétellel, hogy egy kukkot sem ért belőle az emberpalánta.) Ez a harmadik lehetőség azonban már csak módjával és keveseknek adagolható. De azoknak és így viszont, egész bátran csak. Ismertem gyerekeket, akik sok ezer ilyen idegen sort tudtak játékosan recitálni, igaz, hogy az ilyeneknek anyanyelvi szólamkincse azután igazán „légió“ volt.

A „Kukucs édes kukucs, a napocska felkelt, aranyos anyuskám jó reggelt, jó reggelt“-féleségeket igazán csak az a szörnyű balhiedelem vihette be az óvódába s ragaszkodik ott hozzájuk görcsösen, hogy az ilyen versikék közelebb állanak a gyermek lelkéhez, mint például egy-egy ilyen részlet Vörösmartyból: Derengő lelkem előtt lobogós kopiák és kardok acéli szegdelik a levegőt, villog, dörög a hadi környék. Látom elől kacagányos apák s heves ifjú leventék száguldó lovakon mint törnek halni vagy ölni, zászlódat látom, Bulcsu, s szemem árja megindul.

Tévedés. Ha igazuk volna az így gondolkozóknak, akkor a gyerekek sohase mondanának olyat, hogy aputámat tineveztét a tilencedit fizetészi osztály mászodit fotozatába. Pedig mondanak ilyesmit, úgyebár és mégsem gyanúsítja meg őket senki sem azzal, hogy tisztában vannak vele, értik azt, amit mondanak. Eridj már kis majom, vagy kis szajkó — mosolyodik el az ember az ilyenek hallatára és nem is álmodja, felerészben milyen nagy nyelvlélektani igazságot kerülget.

Az csak természetes, hogy magam sem a legnehezebb és legérthetetlenebb klasszikus szövegeket ajánlom elsősorban.

Csak azt akarom velök hangsúlyozni, hogy őket is előbb, mint a dilettáns fűzfapoétai és a lompos köznyelvi vagy a pedáns tendenciózusan pedagógus lappaliákat. Elsősorban persze, hogy a friss és harmatos népnyelvi szövegeket ajánlom, azokból is a gyermeki mondókákat, a népmese stereotip kitételeit és a népdalszövegeket. A közmondásokat. Klasszikus költőink gyermekien egyszerű nyelvű csudálatos alkotásait.

A gyermek nyelve úgyis tudatalatti lelki tartalommá ülepedik az évek mélyén, mire a gyermek megnő. Irígylésreméltó ember válik belőle, ha ez a tudatalatti tartalom azonos a másik két hasonló kollektív-tudatalattisággal. A nép folklorisztikus nyelvével és a klasszikus nemzeti irodalom tartalmának esztétikailag soha meg nem fejthető (és ezért örökszép) jelképi erejével.

Az óvóda anyanyelvi nevelésének e felé a cél felé kell törnie. Különben — igaza van Kodály Zoltánnak — „váltott lelkű" kis embereket ereszt feljebb az elemi iskolába, az egyetemekre s ki a nagy életbe.

A NÖVŐ GYERMEK.

A növő gyermek elemi joga, a barátság.

Az ifjúkor a barátság kora. Aki figyelmesen olvassa el e sorokat, nem lepődik meg ennek a tételnek a kizárólagosságán.

Az ifjúkor részint a kísérletező tanulás, részint a komoly edzés kora — önmagunk odaadására. Adni tudni: a legnagyobb művészet és a legnehezebb feladat. Nem megy magától, nem sikerül könnyen. Meg kell tanulni és gyakorolni kell, akár a járást. Istenem, milyen gyámoltalan az ember, mikor életében először az első lépéseket próbálgatja és minduntalan elesik. Szakasztott ilyen gyámoltalan az ifjú első igazán odaadó gesztusa is. Van azonkívül még valami többlet, ami az odaadás első szárnypróbálgatásait még inkább megnehezíti, szemben a járnitanulással. Járni a maga számára, végeredményben tehát magának és magában tanul a kisgyerek. Az odaadáshoz azonban partner kell. Másik ember kell hozzá. Ki legyen ez a másik ember? Ne így kérdezzük! Kérdezzük úgy, hogy tapasztalataink árán felelhessünk is a kérdésre. Ki lehet ez a másik ember? Ki lehetne? Lehetne elvégre a család valamelyik tagja is,

szülő, testvér. Igen, de csak papiroson lehetne bármelyik. Kissé különösen hangzik, de nincs különben: az odaadás első próbálkozásaihoz nem alkalmasak társnak sem a szülők, sem a testvérek. Nehéz megérteni, de talán megmagyarázhatom. Elhatároztuk egyszer, diákkoromban, egyik pajtásommal, hogy megtanulunk franciául, jól. Valami kicsit ugyanis már tudtunk azelőtt. Egyéb terveink között szerepelt az is, hogy egy bizonyos vasárnaptól kezdve nem beszélünk egymással magyarul; franciául mondjuk még azt is, hogy jó éjtszakát, vagy: add errébb azt a könyvet. Hát ez a szándékunk hajótörést szenvedett. Nem illik azoknak franciául beszélni, akik mind a ketten tudnak magyarul, sőt magyarul tudnak jobban. Hiányzik hozzá valami. Valami kényszerítő erő nincs jelen benne, ami mindig ott van, ha idegenekkel beszélek és éppen franciául beszélek. A „muszáj" hiányzik. Hogy ez nem tréfa, ennek így kell lenni. Akármily nehezen vagy rosszul sikerül, még mindig ez az egyetlen lehetőség, még ily tökéletlenül is így van aránylag a legeslegjobban. Két magyar ifjú francia beszéde nem komoly ügy. Nincs életszaga. Játék, amelyen csak gyermekszív hevülhet.

Körülbelül ugyanez a helyzet akkor is, ha az odaadást családi körben próbálgatom. Akármily furfangosan kiteremtettézem is, érzem, hogy a dolgok legmélyén nincs kinek adjak és nincs mit. Spórkassza-malaccal, önként vállalt kinti vagy otthoni munkával mórikázom, mintha „saját pénzem" volna, de mindez otthon erőltetett, kiagyalt, természetellenes magatartás. Az otthon egyszerűen: életközösség, amely tagadja és visszautasítja az én különcködésemet még abban az esetben is, ha ilyenfajtát megengedett, kialakított, sőt szorgalmazott s ha akár olyan régtől fogva is, mióta az eszemet tudom. A családban minden közös és azonkívül nekem nincs is semmim, mégha úgy szoktuk is meg, mintha volna. Az élet: igazság. A mi életünkből is annyi legalább is igazság, hogy élünk. A másik igazság, ami mostanában kezd aktuálissá válni és mocorog, hogy létezéséről bizonyságot tegyen, az, hogy én megnőttem, kinőttem a gyermekcipőből. A harmadik igazság az, hogy igazságra csak igazsággal lehet nevelni. Lehet tehát, hogy nálunk nem közös minden és nem apámnál áll az utalványozási jog és anyámnál a kasszakulcs, de ha így áll a dolog, akkor hazugságban élünk. Ez a hazugság pedig nem alkalmas arra, hogy

a mostanában ébredező új igazságot segítsem magamban nagyra növelni. Akárhogy is divat minálunk, a dolgok Isten szerint való rendjében a család nem alkalmas arra, hogy az odaadást tanulni kezdő ifjú számára a másik embert természetesen szolgáltassa. Ha mégis megteszi, halálra segíti, nem pedig életre.

Hadd mutassam meg a családban odabent rekedt szerencsétlen fiatalok kezdőn-odaadó gesztusai között a halálcsírákat. Halál rejtőzik már abban a hazug tényben is, hogy nekem van valamim és én adom oda. Tulajdonképen arról van szó, hogy én ezúttal azt a nehezet, azt a képtelenséget tanuljam meg: nekem nincs semmim, én minden értékemnek csak sáfára vagyok s feladatom, megtalálnom a módját, ahogy mindent közreadhassak magamból, amim van, még pedig közhaszonra, nem pedig pocsékba. A neheze a dolognak az, hogy bajos kibontakoznom önmagamból. Nehéz elhinnem, hogy a köz: mások. Igen ám, de ha a család, tehát az egyetlen olyan köz, amely születésem óta adva van, amely eddig egyetlen lehetőség volt, amelyet eredeti meglévő, csak kezdeti mivoltából lassankint társadalommá, nemzetté, emberiséggé tágíthatnék, megszökik előlem és azt mondja magáról, hogy ő sem én, ő is: mások, akkor mit vegyek én példának? Akkor min tanuljam, hogy olyanná tegyem a többi embert, mintha az is mind beletartoznék a családba? Ha nincs család, csak én vagyok egy személy, más oldalról csupa többi ember, csupa északfok és idegenség? Borzalmasan tévednek azok, akik a gyereket a családban akarják megtanítani adni. Azok is, akik bezárják a családba a gyereket a „rossz barátok" elől. Nem a családba zárják be az ilyet, hanem visszaűzik önmagába. Az embergyűlöletbe, az őrületbe űzik vissza, mert hiszen a család, amely „saját holmit" adott neki és „adni is" megtanította a „magáéból", voltaképen csak arra tanította meg, hogy ülj rajta a magadén, mert lám a család is milyen szívtelen kiuzsorázó, önző társaság. Gonoszak az emberek. A család csak adva, okosan, igazán bőven, Isten szerint adva taníthatja meg adni a gyermekeit.

Nem lehet a családban adni, mert nincs kinek. Akik a családban vannak, azok mind: én vagyok, különben sohase is fogok tudni adni. Csak az tud adni, aki igazi családban nőtt fel, vagy igazi családra lelt. Azért ömleng így a részeg ember: apám, azért sóhajt kivégzése pillanatában a legtöbb halálra-

ítélt így: mama és ezért szólítják meg ünnepélyes alkalommal társaikat az emberek így: testvéreim.

De nem lehet a családban adni azért sem, mert éppen ott nem lehet nekem semmi odaadnivalóm. Halálcsíra rejlik a mélyén, ha úgy érzem, hogy van azért mégis. Mim lehetne? Titkom? Azt néha csakugyan nehéz volna elárulni másnak, vagy megosztani mással. De jaj nekem és jaj a családnak is, ha belül az ajtónkon még mindig vannak el nem árult, meg nem osztott titkaim. Értékeim sem lehetnek. Hiszen, ha valaha vinném valamire, akkor is úgy emlegetnének mindig: a mi fiúnk, a mi leányunk, családunk büszkesége. Fordítva meg: családunk szégyene.

Igaz, hogy már csak azért sincs mit odaadnom otthon, mert akármim van, egyszerre válik az, amint beléptem a küszöbünkön, csupa kaviccsá vagy merő drágakővé. Mit tudják azt odahaza, hogy mi mit ér, ha egyszer az enyém. Az otthon valóban nem dolgozik igaz mértékkel és ha valami aztán nem, hát semmi szín alatt nem mértékhitelesítő hivatal a belőle kikerült kincseket vizsgáló eszközökkel szemben. „Nem Messiás-e minden újszülött?“ — kérdi az Ember tragédiája —, hogy nyomban utána tehesse kis rezignációval: „Csak később válik szokott pimasszá.“ A családi értékelés minden lépten és valamennyi aktuális esetben a két véglet között szokott mozogni. Hol megokolatlanul fölértékel, hol minden igaz ok nélkül lebecsmérel. Hol pedig — s ez a legborzasztóbb — mindig csak az egyik vagy folyton csak a másik túlzásba szokott esni. Az élet legszerencsétlenebb flótásai, akiket odahaza vagy állandóan bálványoznak, vagy minduntalan kizárólag csak szidnak, sokszor kimondottan „pedagógiai“ célzattal.

Egy szó, mint száz: sohasem tudhatjuk meg, mit érünk, vagy mit tudunk, ha onnét hazulról akarjuk, vagy csak otthon van mód megtudakolni.

Úgy kell tehát az ifjúságunk idején a jó barát, mint egy falat kenyér. Valósággal élettani szükséglet, hogy szert tehessünk legalább egyre.

A növő gyermek elemi értékrendszere, a szolidaritás.

Ha sikerül a gyermekekben szociális felelősséget ébresztenünk, ez — enyhén szólva — nem kizárólag erkölcsi tanításainknak köszönhető, hanem annak is, hogy a gyermeklélekben egyéni-pszichológiai elemek mellett közlelkiek is várnak kibontakozásra. Ez a közlélek legkönnyebben úgy fejlődhetik ki, ha gondoskodunk róla, hogy a gyermek mennél zavartalanabbul valamilyen közösség tagjának érezhesse magát. (A cserkészmozgalomnak p. o. ez kölcsönöz kiváltképen való jelentőséget: baráti közösséget teremt már a gyermekkorban s az őrsi „társaság"-nak biztosít munkaközösséget egészen a serdülés valószínű befejezéséig.)

Ahogy az egyéni léleknek vannak vitális érzései, van érzelem-, értelem- és akaratvilága, a közlélek is könnyebben tanulmányozható módszeresen ugyanezen kérdőpontok szerint. A közlélek életérzése jogi színezetű s egyformán reagál az *ennivaló* és a *vagyon* magánjogi problémáira.

Éppen ezért talán naívnak tetszik első pillanatra a szolidaritás születését mindenképen abban a tényben látnom, mikor egyik-másik (mondhatnám majdnem minden normális) gyermek enni is jobban szeret gyermektársaságban mint akár egymagában, vagy felnőttek közt. A tízórai közismerten fontos vagyontárgy és aktus az elemista és kisgimnazista köztudatban. Az internátusi élet ugyanilyen fontosságot kölcsönöz a hazulról küldött „pakk"-nak, az ú. n. „hazai"-nak. A kicsöngetéskor pontosan megjelenő iskolaelőtti „cukros ember" sem a leggyöngébb megfigyelő, mikor néha iparigazolványát kockára téve dacol az igazgatók szigorú tilalmával, jól tudván, a tizenhárom éven aluli gyermek éhes gyomra mekkora zsarnok. Egyik budapesti kollégám meséli. Második osztályban van órája, jó tanuló felel, folyékonyan mondja a leckét. Egyszercsak megtorpan, elsápad, dadog, akadozni kezd, végkép megfeneklik. Az obligát kérdésre: no, talán csak eddig készültél? — elpityeredik és alig lehet a sírásától megérteni a védekezését: „Tanár úr kérem, odabent a padban... a többiek... eszik a tízóraimat!" — A „pakk"-nak valóságos szertartástana van, mindenesetre jaj annak, aki cétusbeli társait „meg" nem „kurál"-ja. A „Légy jó mindhalálig" Nyilas Misijének lelkében valóságos katasztrófát okoz az esetlen gyerekcsiny, hogy mire

a tanítványától hazakerül, a többiek minden hazaiját elették előle. A mi bandánk annakidején arról volt híres, hogy megszervezte a hazai postajárást; szobatársamnak szerdán, nekem csütörtökön, a többieknek a hét többi napján érkezett csomagja. Igaz, hogy együttőhelyünkben mindig megettünk utolsó morzsáig egy-egy pakkot, de az nem volt baj, másnap megint frisset kaptunk, míg a szervezetlenekre rászáradt a maguké. A törökmézes ember alakja már az irodalomba is bevonult, vele kezdődik „A pál-utcai fiúk". Aki egy véleményen van velem, az nem erkölcsi oktatással neveli szolidaritásra a gyermekeit, hanem — nagyon kicsi korban kezdve — p. o. úgy, mint ahogy azt „A nagylaki iskolás fiúk" maguktól kitalálták: ad neki „kenyeret, széles karéjt, jól nekieresztve a kést", megmondván mindjárt azt is, hogy a nagy porciót meg illik ám osztani olyanokkal, akiknek kis porció sem jut hazulról.

A vagyonról, vagyonszerzésről, gyűjtőmunkáról sem kapott a fejlődőben lévő lélek hamisítatlan, őszinte leckét, ha nem a maga kis világában kerül össze ezzel a problémával. Hiszen a jogtudomány is ismer és tekintetbe vesz pretium affectionis-t. Már pedig a gyermek „affectio"-ja nem azonos a felnőttekével. Ezért minduntalan megismétlődő baj például, hogy ajándékvásárláskor nem sikerül akkora örömet okoznunk, mint amekkorát előidézni véltünk. Hányszor hallani aztán ilyesfajta szülői kifakadást: no, neked sem érdemes hozni valamit, még örülni se tudsz neki igazán. Mikszáth jól a mélyére világít ennek a kérdésnek a Berci fogai-ról meséltében. Milyen keservesen nagyot néz szegény kisfiú, mikor a boltos nem akar játékot adni legutóbb kihullott egérfogáért, holott szülei és keresztapja drága pénzen váltották magukhoz az eddigi „rizskásákat".

Nagyon fontos, hogy a gyermekvilág külön börzéje, furcsa valutarendszere, különleges szerződésmódja megszülethessék, kialakulhasson és lehetőleg zavartalanul működhessék. A mi értékrendszerünk nem jegyzi a számolócédulákat, az övéké bonyolult cserekereskedelem tárgyaiként bánik velük. Mi 4 fillérrel többet fizetünk egy villamos átszállójegyért, mint ahogy a „szakaszt" vesszük, én ismerek gyermekeket, akik a szakaszjegyet tartják többre, mert az kék, a másik hiába nagyobb, hiszen csak fehér.

Tudhatnánk pedig a magunk felnőtt életéből, hogy az értékelést a kereslet és kínálat függvény-viszonya szokta szabá-

lyozni s a sok különös értékmérő igen gyakran szánakozó mosolyt vált ki a kívülállókban. Gondoljunk a használt bélyegekre s velük kapcsolatban azokra, akik nem bélyeggyűjtők vagy éppenséggel semmit sem gyűjtenek.

A szolidaritásra nevelésnél ezt a gyűjtő ösztönt is tekintetbe kell vennünk és fel kell használnunk. Nagyon könnyű beleesnünk abba a hibába, hogy pacifikálni akarjuk a vezetésünkre bízott kis „barbárokat", vagyis a magunk értékrendszerét erőltetjük rájuk, a helyett, hogy az övékében mozogva segítenők elő a helyes értékelés kialakulásának zavartalan lefolyását. Pedig adottságokkal szemben a más síkon mozgó elmélet legfeljebb késedelmet vagy bonyodalmat okozhat, a tényeket a végén sem sikerül megváltoztatnia. Már pedig mélyen emberi vonás, amit a gyermekvilágra a már említett A pál-utcai fiúk c. regény vonatkoztat először, hogy az egyetemes érdeklődés mellett párhuzamosan működhetnek kisebb csoportokat foglalkoztató parciális érdeklődések. A játszótér, a grund védelme minden pál-utcai fiú szív-ügye, a mellett azonban egynéhány „főhadnagy" és „hadnagy" úr még a csata hevében sem feledkezik meg a maga kis „gitt-egyletéről". „Hazafias" kötelességei szépen megférnek a gittrágás külön kötelezettségeivel. Ez a kis mulatság az ő sajátos szenvedélyük értékskáláján költséget, fáradságot, szabályszerű magaviseletet, szidást, verést, mindent megér. Ülés, elnökválasztás, hűtlennek vélt tag diszkvalifikálása, később újbóli rehabilitálása, kétpártraszakadás, ellenzéki intrika izgalmai fonódnak az alapszabályszerűleg kezelt egyleti gitt körül, s a regény hőse, a kis Nemecsek, aki a nagyobb, egyetemesebb pál-utcai eszme szolgálatában fáradozik, bizony boldogtalanul hal meg, hiába próbálta gúnynyal enyhíteni azt a sebet, melyet a gitt-egylet ejtett a lelkén, kisbetűvel írva nevét az egyleti feketekönyvbe.

Az egyleti gitt egyszer aztán kiszárad, mert az elnök elhanyagolja legfőbb kötelességét és nem rágja meg elég szorgalmasan naponkint. Megszűnik az összekötő szimbolum, meglazul a szolidaritás, szertezüllenek a tagok. De még jól ki sem mosolyoghatjuk magunkat a komikotragédián, megszűnés fenyegeti magát a pál-utcai együttest is: a grundra, melyet annyi hévvel és akkora energiapazarlással védelmeztek meg az ellenséges gyerekcsapat, a vörösingesek ellen, házat épít a telektulajdonos.

Vajjon akad-e új eszme, új munkaközösség, amely együtt

tartsa a vidám, kedves játszótársakat? Az ember szíve elfacsarodik, hiszen előre sejti, hogy bajosan. A pál-utcai fiúk és nagyon sok ezer más gyermekbanda sorsában az a tragikus vonás, hogy a „nagyok" a maguk törvényei szerint próbálják megszervezni őket és ez lehetetlen. A pál-utcai fiúk p. o. értetlenül nézik a természetrajz tanár úr kísérleteit. Az ő életük súlypontja nem esik egybe a zöld csíkkal, amely a Bunsen-lámpa lángkévéjében megjelenik, ők ez idő alatt grundról leveleznek, kis papírgalacsinokat rugdalva egymáshoz a pad alatt. Mikor aztán ház épül a grund helyén — ez már nincs a regényben, de kiérezni belőle — megüresedik az életük, mert saját értékelésük szerint ki vannak fosztva, a Bunsen-lámpa zöld csíkja, Caesar kommentárjai és a többi iskolás kincsek idegen értékek szemükben, tehát nem nyujtanak igazi kárpótlást.

Mintha bizony olyan téves és erkölcstelen volna ez az ő értékrendszerük, hogy okvetlenül el kell pusztulnia végleges kifejlesztés helyett. Ha nem vagyunk túlságosan elfogultak a magunk értékeivel szemben, könnyen megláthatjuk, mennyire nincs igazunk. A gyermektársaság sokkal nagyobb tiszteletben tartja az enyém-tied fogalmát, mint mi. Lehetetlen volna például, hogy könyvszerető gyermekek úgy kezeljék a más könyveit, mint mi felnőttek a legtöbb esetben. Pedig ugyanakkor a gyermekek sokkal nagyobblelkűek nálunk, vagyis sokkal inkább csak sáfárai a holmijuknak mint tulajdonosai. Még az oly gyakran elítélt és erkölcsi fogyatkozásnak tekintett iskolai súgásnak és padalatti „puska"-küldözgetésnek is világosan megkülönböztethető jó oldala, a kölcsönös megsegítés motívuma.

Van aztán a nagyok gyarmatosító szándékának és eljárásának egy még végzetesebb következménye is a puszta sikertelenségnél. Azokra az esetekre gondolok nevezetesen, mikor sikerrel jár a gyarmatosítás. Ilyenkor zülleszti az egészséges gyermekszolidaritást, zavarokat okoz, sőt végleges pusztítást a nélkül természetesen, hogy pótolni tudná, amit megsemmisített. Megesik t. i. néha: egyik-másik tagja a gyermektársaságnak „felüti a hódlást", „nem játszik tovább", „visszakéri a babaruhát", summa summárum, a „nagyokra appellál". Tőlük kér és elég szomorú, hogy majdnem minden esetben kap is tőlük elégtételt. Mondanom sem kell, hogy nem a gyermekvilág íratlan törvényei értelmében. Ilyenkor sül ki, hogy ez vagy az a

diák „lopott", ez vagy az a gyermek „szívtelen rossz testvér", meg az ehhez hasonló súlyos — és a gyermekekre súlyosan is nehezedő s vagy pozitíve vagy negatíve demoralizálóan ható — erkölcsi defektus. Ugyanazzal a részvéttel gondoljunk ezekre a kis pörnyertesekre vagy elítéltekre, mint a szerencsétlen boszorkányégető halálraítélt feketékre, akik angol törvények szerint bűnösöknek találtattak, holott saját erkölcsi rendszerükben talán derék, szelíd, jó emberek és bizonyára a többiek szemében is azok maradnak még az akasztófán is. (Vagyis a pacifikálás sikere külsőleges.)

Ne csodálkozzunk tehát rajta, ha a pubertáson „átvészelt" szolidaritás, melyet a pedagógiai törekvések vagy magára hagytak, vagy hiába próbáltak letörni s így legfeljebb földalatti életre kárhoztattak, vagy legrosszabb esetben deformáltak, olyasféle sötét alaptónusú képsorozatokat termel ki, mint a közismerten kitűnő Móricz-regény, a Forr a bor diákcsínyjei. Ebben a regényben a diákok felbérelnek egy pénzért mindenre kész ősjogászt s kilopatják vele az igazgatói irodából az érettségi írásbeli tételeket. A betörésnél az a diák, akinek gazdag földbirtokos az apja, úgy segít, hogy eladja az egyik ökrüket, a megvesztegetési összeg annak az árából kerül ki. A másik vonaton utazik Debrecenbe meg vissza, nem is egyszer, feláldozza az éjjeleit, kockáztatja, hogy kicsapják, mert engedély nélkül kódorog késő este az állomáson. A harmadik diák jól ért a lányok nyelvén, ő egy közügyben írandó levelet udvarol ki az egyik helybeli csitrileánykától. A negyedik a jogászt kalauzolja a betöréses lopásnál a gimnázium épületében. Az ötödik — az igazgató unokaöccse — a véletlenül bentfelejtett gumiarábikumos üveget csempészi ki korán reggel a bátyja hivatalos helyiségéből. Írásbeli után az a nagyszerű szolidaritás, mely a közös munkára megszervezte és együttartotta a társaságot, megszűnik, a szóbeli már magánügy. Az érettségi bankett után még a nyolc évi együttlét kötelékei is meglazulnak.

A regény szerzője nemes felháborodással mutatja végig nekünk ezt a bűnkrónikát s nem egy helyen meg is jegyzi, hogy ezért váltak történetének diákhősei később, kikerülve az életbe könnyű lelkiismeretű, léha, panamista, minden jóra képtelen és rest felnőttekké.

Miután éppen a szolidaritást figyeljük meg, legyen szabad itt egy szerény különvéleményt kockáztatnunk. Szerintünk

ezeket a maturandusokat nem csupán a tétellopás destruálta, sőt maga a tétellopás nemcsak destruálta őket. Destruál az is, ha én az adolescenst úgy kezelem, mintha még mindig pubertálna, vagy éppenséggel változatlanul gyermekkorát élné, mint valamikor első-másodosztályos korában. Tehát destruálom, ha készen adom át neki a művelődési anyagot s megelégszem, hogy reprodukált, problématudatát pedig kifejlesztetlen hagyom vagy visszasorvasztom. Pedig bizony ez akárhányszor megtörténik. Destruálom akkor is, ha nem nekivaló feladatok elé állítva, lehetetlenséget követelek tőle, hiszen világos, hogy kénytelen-kelletlen hazugságra fog fanyalodni. Pedig hány nyelvtehetség nélküli diákra szoktunk élő vagy holt nyelveket erőltetni, hány gyermek magol ábrázoló geometriát térszemlélet nélkül, hány fantáziátlan fiatalkorú kénytelen valósággal bűnözni, mert leírást követelnek tőle az őszről vagy a temető fejfáiról. Tagadhatatlanul destruál az is, ha a legénysorba lépett fiatalember azt tapasztalja, hogy lehet komolyabb következmények nélkül nagy előnyökhöz jutni, fáradságot megtakarítani, csak legyen elég bátorságunk és lélekjelenlétünk betörni, meg lopni. De itt a szolidaritás célkitűzése destruál, nem maga a szolidaritás. Az, hogy ők összefogni kényszerültek, össze is fogtak és ennek eredményeképpen sikerrel is járt az összmunkájuk, az nem tette őket rosszabbakká. Ellenkezőleg, valami olyan élmény az életükben, amely lényegéhez méltatlan formában ugyan, de mégis szép és egyetlen emlék. Mindenesetre valami, ami kellett volna, de amivel az iskola adósuk maradt. Nem az ő bűnük, ha tökéletlen volt a próbálkozásuk.

Gyermektársadalomról kellett beszélnem, a szolidaritás egyéb megnyilvánulásai már nem gyermekszerű motívumokból magyarázhatók. Ennek a problémának a gyermekkoron túl két folytatása is van. Foglalkozhatnánk a gyermeki motívumok további sorsával egészen a felnőtt korig s érdekesek a szolidaritás egyéb motívumai, melyek a pubertas és adolescentia korában kezdenek jelentkezni először.

De talán a most megismert motívumok is eléggé megindokolják azt a kérésünket, mellyel végső tanulságképpen szeretnénk a szülőkhöz fordulni. Szolidaritásra csak szolidaritással nevelhetünk. Ajándékozzuk meg tehát gyermekeinket gyermektársasággal s legyen elég bátorságunk és erőnk — magukra hagyni őket olyankor, valahányszor ők ösztönösen

egymás társaságát áhítozzák, tőlünk pedig visszahúzódnak. Mintha csak éreznék, hogy most, éppen most, egy darabig ez a legfőbb testi és lelki feladatuk.

A növő gyermek elemi öröme, a vakációs tábor.

1.

A vakáció kérdésével a növő gyermek szempontjából ismételten foglalkoznunk kell. A kisgyermek szabadidejének problémájánál arra az eredményre jutottunk, hogy csak fizikai szempontból *üdülés* a vakáció. Egyéb gyökerei mentén más egyéb valami is. Az érzelem számára *öröm*. Az emberi lélekből fakadó hit felé áradva *ünnep*. Mindhárom vonatkozásában pedig egyaránt csak olyanok számára lehetséges, akik pillanatnyilag *felesleggel* rendelkeznek. A rabszolgák például azért nem tudnak sem pihenni, sem szórakozni, sem ünnepelni, mert nincs erre a célra sem testi, sem lelki, céltalanul, gazdagon, pazar módra szétszórni valójuk. A földhözragadt emberek vasárnapját nagyon jellemzi egy vegetáló vonás: aludni, narkózisba menekülni, testi zónába a szokottnál is mélyebben süllyedni, ezt jelenti a szabadidő, erre alkalom, erre kell hát felhasználni is.

A gyermek energiái nagyobb percentjükben elhasználatlanok, mint a felnőtteké, vagy éppenséggel a földhözragadt szegényeké. A gyermek leglényege szerint gazdag és adakozókedvű, magára hagyva is, önkénytelenül, ösztönösen képes vakációszerűen viselkedni. Életében és magatartásában, ha csak nem gyönge vagy beteg, sértetlen arányaiban ott az üdülés, öröm és ünnep: remekül pihen, hercegi módon szórakozik és kultikusan ünnepel, hálás, hogy mindebben módja lehet.

A lélek azonban egyetemes s a vakációnak nemcsak az eddig említett három dimenziója van. Az üdülésre joga van a testnek, a szórakozás, a fizikai értelemben artisztikus művészete a lélek testi beágyazottságának, a vakációba való boldog és százszázalékos belefelejtkezést hajlandó vagyok elfogadni a gyermekek „természetvallásának". Még mindig marad két olyan vonatkozása a vakációnak, amelynek lélektani vizsgálatával adósok maradtunk, s úgy érzem, jelenleg ezeknek a megtárgyalása lenne a leggyümölcsözőbb. Két olyan vonatkozás ez, amelyeket köztudomású formájukban szeretnék először fel-

emlegetni, hogy azután nyomban módszeresen közelíthessem meg mind a kettőt. Mindenki tudja, hogy a vakáció gyerekek számára majdnem teljes egészében: *játék*. Az sem képezheti vita tárgyát, hogy annál vidámabb, annál elevenebb, annál boldogabb, mentül inkább úgy sikeredhetik, hogy *társas* játék.

2.

Sokszor szerettem volna már egészen pontosan meghatározni, ha egyelőre másképen nem is merészeltem volna, legalább magánhasználatra, hogy mi a játék a gyermek számára, megvallom, eddig még sohasem sikerült. Mindig az volt az érzésem, hogy valami lényeges fogalmi jegy kimaradt a definícióból. Az is zavart, hogy a játékot nem sikerült egészen elvonatkoztatnom a felnőttek játékait is magában foglaló egyetemes jellegű meghatározástól, s nem jutottam el igazán a gyerekek, és csak a gyerekek játékáig kísérleteim egyikében sem.

Most is merésznek és szokatlannak érzem a hipotézisemet, de talán első ízben vagyok a felől nyugodt, hogy legalább teljes, minden fogalmi jegyet tartalmazó. Azonkívül jól kiegészíti a vakáció eddigi jogi, művészeti és vallásos jellegét. Az a gyanításom ugyanis, hogy a játék a gyermeklélek értelmi megnyilvánulásának társaslelki formája.

A játék az igazi gyermeknyelv. A gyermek játékban érteti meg magát a másik gyermekkel. Játékban manifesztálódik a gyermeki kultúra, a bimbózó lélek „tudományos rendszerének" a játék a jelrendszere. Nem zavar az a tény sem, hogy zárkózottabb természetű gyermekek egyedül szeretnek játszani. Mosolyogni is szeretnek néha a gyermekek, értelem nélkül kiabálni is szoktak, sőt az is előfordul, hogy nemcsak értelmes dolgokat kiabálnak minden igaz ok nélkül, hanem madárnyelven, esetleg maguk kitalálta zagyvaságokat hadarnak l'art pour l'art, vagy először hallott s tetszésüket megnyert szavakat ismételgetnek maguk elé pusmogva százszor, ezerszer, egyszóval megúnásig. Azért a nyelv mégis csak nyelv, a játék is társaslelki megnyilatkozás igaz természete szerint.

Most már a felnőttek játéka sem zavar, mert arra gondolok, hogy a gyermekek lelkiélete kevésbbé differenciált és testibb is a felnőttekénél. Hiszen ha a gyermek valóban beszél, akkor is egész valójával cselekszi ezt, izgatottan kiáltozik,

kézzel-lábbal hadonász, arcjátékával is segít magyarázni, a jeleneteket nem elmeséli, hanem filmelőadást rögtönöz belőlük, szóval „játszik". A leglelkibb valamit, az emberi beszédet, testi szimptomákra transzponálja. Titkot is azért nem tud tartani a gyermek, mert egész testével, mimikájával és gesztikulációjával dramatizálja azt, hogy ő most „hallgat", őrzi a titkát. Azt más oldalról nagyon könnyen megfigyelhetni, hogy a „játék"-közben történtek nem valóságok, hanem valóságok kifejezésének a jelei. Innen magyarázható az a sokat emlegetett különösség, hogy a művészies és természethű, életnagyságban elkészített babáknak nem örül a gyerek, a bepólyált fadarabbal meg órákhosszat elbabázik. A nagy baba a fadarabhoz úgy viszonylik, mint a valóság a jelléhez. A jel nem olyan vaskos, testes, nem igényli úgy maga köré a valóságos cselekedeteket, mint az egyenértékese. A fadarabra úgy, ahogy ráhajítok egy darab papírt és már fel van öltöztetve vagy be van takarva, a nagy babára már igazi ruhát kell ráráncigálni vagy igazi paplant, s az már nem „játék", hanem valóságos „munka", tehát nehéz és így unalmas is.

3.

Ha elfogadjuk a játéknak fenti meghatározását, adva van a vakációnak két fontos lelki törvénye. Az egyik, a „szabad szem"-mel könnyebben észrevehető, de tiszteletben eléggé nem tartott szabály az lenne, hogyha már vakáció, legyen csupa játék. Ami nem játék, az nem való vakációba, sem vakációra. Sem a komoly tornázás, sem a nehéz testi munka, sem az iskolás tanulás vagy ismétlés nem lehet tartalma az igazi vakációnak.

Értsük meg egymást. Nem arról van szó, hogy ne végezzenek a gyerekek semmiféle testi munkát, ami fáradsággal jár. Azt sem akarjuk tanácsolni, hogy szellemi munkával ne foglalkozzanak. Nem az életük folyásának a tartalmáról beszélünk így szólván, hanem ugyanannak a formájáról. Sem a testi, sem a szellemi foglalkozás vagy foglalkoztatás nem lehet formája szerint „munka", csak „játék". Ha valaki érti a módját, úgy megdolgoztathatja a gyerekeket, hogy csak úgy csurog róluk a verejték, vagy majd összetörik a fejük a nagy erőltetésben. De csak játék közben, játékból történik szívesen mind a kettő.

Példaképpen hadd említsek egy „affért", keresztgyermekeim multnyári vakációjából. Hiába hívták őket ebédelni, nem jöttek, mert éppen „házépítés" közben érte őket a dél. Már-már kitört szülői részről a zivatar, mikor mentő ötletem támadt. Megfordítottam a tányért s elkezdtem rajta „dobolni": Drum, drum. Főszolgabíró úr hirdetteti, szavaltam kisbírói hangon, azok az építőmesterek és pallérok, akik az ebédszünetet meg nem tartják és a kőműveseket táplálkozni nem engedik, húsztól száz pengőig terjedhető pénzbírsággal sujtatnak, drum, drum!" Két percen belül már meg is ették a levest a kicsik, mert így az ebéd beleapplikálódott a „játék"-ba.

Mindent szabad tehát vakációban, ami játék és semmit sem szabad a gyerekekkel végeztetni, ami munka. Ez azonban az eddigi „ismérvek"-nek nem mondhat ellent. A játék nem azzal válik játékká, hogy ügyes fogással kinevezem annak, hanem a játék először is „felesleges" kincseiből pazaroltassék a gyereknek, tehát legyen üdítő, szórakoztató és kultikus jellegű, másodszor pedig sohasem valóság legyen, hanem mindig jel. Nem tudom, közismert tulajdonsága-e ez a gyerekeknek, mindenesetre könnyen megfigyelhető: akár maguk kapnak valamit ajándékba, akár felnőtteknek való praktikus tárgyat fognak be játékszernek, lehetőleg mindig másra használják, mint ami a rendeltetése volna. Ez is azért van, mert sem a miniatűr valóság, sem a valóságos valóság nem alkalmas „jel"-nek. Túlságosan praktikus, átlátszóan szerszámszerű, munkaszagú. Kismozsár, nagymozsár egyformán szolgálhat ágyúnak is, harangnak is, babafürdőkádnak is, ha mozsárra van szükség, arra a gyűszű való, esetleg harangvirág vagy papírstanicli. Nem baj, ha a játékos munkának eredménye mutatkozik, de fontos, hogy szimbolikus eredménye is legyen, ne csak praktikus. Mindenre áll ez, nemcsak a munkára, a korankelésre, a kirándulásra, a fürdésre, úszásra, sőt az evésre is. Nincs annál gyilkosabb mondás, mintha azzal tömjük a gyerekbe a gyümölcsöt, hogy „egyél csak, ebben sok a vitamin, az pedig nagyon hasznos az egészségre, attól leszel szép piros". Játékországnak nincsenek ilyen relációi, hogy hasznos, pirosnak lenni, sem ilyen fogalmai, hogy vitamin és egészség. Normális gyerek nem is ambícionálja azt, hogy szép piros legyen. Ha azt akarjuk, hogy a gyerek csakugyan játéknak ismerje el a játékot és igazán vakációzzék általa, hagyjuk meg a játékait, vagy, ha már belevatkoztunk,

tegyük a játékait jelrendszerré, hogy amit „tud", ami feslő lelkének szervesen „kultúrája", azt átélhesse és közölhesse keretében, illetőleg segítségével.

4.

Könnyen összezavarhatnánk a dolgot a vakáció ötödik tulajdonsága jegyében, abban nevezetesen, hogy a vakáció ne csak játék legyen, hanem lehetőleg *társas*játék. A játékhoz partner kell, másik ember kell hozzá, aki a „közölt" jelt „megérti". Ez azonban csak a gyerek*nyelv* társas-lelki mivoltához szükséges partner. Ez én is lehetek, a felnőtt, ha „belemegyek a játékba", s játszótárs módjára viselkedvén, nem követtem el stílustörést. A „társasjáték"-ban azonban a jelrendszer nyelvi vonatkozású első és második személyiségén kívül a partnernek egy társadalmi vonatkozású első és második személyisége is megnyilatkozik. A társasjátékban a „te", a játszótárs, nemcsak úgy van benne, hogy elérti és viszonozza a játék szimbolumait, hanem úgy is, hogy „én"-hozzám képest cselekszik, vagy szenved a játék következtében, tehát társadalmat alkot velem s már társadalomban viselkedik aktív vagy passzív magatartásával.

A vakáció akkor teljes, ha a gyerek minden lehetséges társas-lelki kategóriájában megnyilatkozik. Ha nemcsak jog, művészet, vallás és nyelv, hanem társadalom is. Igen, mert ebben a gyermektársadalomban élheti ki és fejezheti ki a vakációs gyermek azt, ami az emberi életközösségben így vagy úgy, nem pedig másképpen *szokás*.

Az ilyen teljes, hiánytalan vakációnak egy ideális megvalósulását ismerem és ez a *tábor*. A cserkésztábor, szalad rá a tollam, csakugyan a cserkészet él vele leggyakrabban, de nem privilégiuma ez a forma a cserkészetnek. Örvendetes volna, ha szűnidei gyermektelep, gyermeküdültető, gyermekszanatórium, szabadlevegős iskola és egyéb változatai a gyermek*tábor*nak, ellesnék az igazi tábor lelkének drága titkait. Jómagam a tábornak a cserkésztáborokon kívül az irodalomban négy klaszszikus jelentkezését ismerem: a kutyavédő V. a) osztály történetét *Speyer: Gimnazisták* c. könyvéből, *Molnár Ferenc: Pál-utcai fiúk* c. regényét, *Móricz Zsigmond: Forr a bor*-át és *Ransome: Fecskék és fruskák* c. művét.

5.

A tábor jelentőségét még csak fokozza, hogy nemcsak ideális gyermektársadalmat biztosít, hanem leépíti a gyermekek addigi világát és előlről kezdeti velük a közösségi életet.

A gyermek szempontjából ugyanis az otthon akaratlanul és védhetetlenül egy nagy csomó hazugságot rejt magában. Mikor a kis anti-, vagy legalább is aszociális lény reggelente felébred (s legrégibb emlékei óta mindig erre ébredt), megelégedéssel veszi tudomásul, hogy fedél, ágy és reggeli: vannak. Pedig gyökerüknél véve a dolgokat, nem így igazak azok. Fedél, ágy és reggeli: vannak, mert lettek.

Ingatag alapokra épült az a társadalom, melynek szokásalappilléreit az otthonnak ez az akaratlan hazugsága rakta le. A közösségi életet előbbről kell kezdeni, hogy őszinte lehessen, s a tábor ezt a csodát tételi a résztvevőivel. Sem fedél, sem ágy, sem reggeli nincs addig, míg nem lesz. Az, hogy alkalmas helyet kell keresni, fel kell verni a sátrat, megerősíteni és körülárkolni, különben kellemetlen élményeket okozhat egy hirtelenkelt éjjeli vihar, nem azzal nevel elsősorban és legerősebben, hogy mindez elvégzendő feladat, hanem azzal, hogy a társas együttélés alapját, gyökerét, első kapavágását őszintén igényli a gyerekközösségtől és feltétlenül elvégezteti vele. Ágy is csak akkor van, ha előbb lesz. Ha kerítünk szalmát, ha megtömjük vele a szalmazsákot, sőt ha jól tömjük ki a zsákot, nem gidres-gödrösre és nem túlkeményre, különben forgolódás lesz a vége vagy földregurulás. A reggeli már bonyolultabb eset. Megkezdődik már azzal, hogy tisztogatták meg azok, akiknek ez volt a dolguk, az edényeket. Aztán két óránkint váltva, párosával őrködni kell éjjel, hogy az utolsó pár felkölthesse azt a másik kettőt, akiknek közeli faluba vagy tanyára kell sétálniok a tejért, meg még kettőt, akik tüzelőről gondoskodnak, tüzet raknak, meg a szakácsokat, akik elkészítik az ételt, bögrékbe, csajkákba töltik, kenyeret szelnek, porcióznak stb....

Van aztán ennek a magos iskolának egy másik vonatkozása is: maga a közösség. Nincs a tábornak egy pillanata sem, amit a gyermek egyedül megélhetne. Az otthonnak a nem egészen őszinte tanítása a társadalomról éppen azt eredményezte, hogy keretei között lehetségessé vált az emigráció, a közösségből, mert megvoltak hozzá a civilizatórikus segédeszközök. Volt

dívány, amelynek a sarkába le lehetett ülni duzzogni, vagy álmodozni, az ebéd pedig elkészült — magától. Itt az is lehetetlen, mert minden, de minden a közösségi élet jegyében és eredményeképpen adódik. A közösségi élet formája is viszonosság, kölcsönhatás. Ebben a pillanatban én vagyok a cselekvő alany, te szenvedsz, a következő pillanatban megcserélődnek a szerepek. Addig baj van, el nem múló, de el sem rejthető baj, míg a közösség rá nem jön a titok nyitjára: hogy tudjak úgy cselekedni, hogy elszenvedhesd és hogy szenvedjem el a te cselekvésedet?

Ez a tábor titka. De a társadalmi életé is. Az életközösségé is. Mert a társadalom a társas-lélek akarati funkciója. A tábor a vakáció társadalma. A játék, az ünnep, az öröm, az üdülés társadalma: a tábor. Az igazi, a teljes vakáció.

Aki megszokta a sorok közötti olvasást, kiolvashatta az eddig közöltekből azt is, hogy nem igazi tábor tehát az, ahol nem játékból történik minden. Nem igazi tábor az, ahol a tettek, a taglejtések és a szavak is nem kultikusak, a hála mozdulatai. Ahol egyéb is van, nem csupa hegyen-völgyön lakodalom. Ahol a „naplopás" nem tökéletes és nem százszázalékos. Mindez természetesen nem zárja ki a futást és fáradást, az erőfeszítés nemes verítékét, mert — ismétlem — a naplopás, a lakodalom, a kultusz, a játék, a tábor: az egész vakáció nem tartalma szerint ez az ötféle, hanem formájában.

Nem szabad hát a tábort agyonmagyarázni sem. Nem az az indokolás, ha p. o. éjjel őrséget kell állítani, hogy így, úgy, milyen szép őrködni a többiek nyugalma felett stb., stb.... Elég azt mondani, hogy táborban már ez így szokás. Hogy miért? Ki tudná azt? Lehet, azért, hogy meg ne lepjenek bennünket ellenséges csapatok... lehet, de *nem bizonyos*. Mindenesetre hallani meséket zsákban elhurcolt őrökről, akik idegen tábor kellősközepén bujtak elő a szokatlan börtönből, hallani ilyesmiket, de tudni senki sem tud erről semmi biztosat. Egy azonban tagadhatatlan. Őrök mindenütt vannak és mindig voltak, mióta az első két gyerek az első táborban résztvett. Ez így *szokás*.

Természetesen a szokás jel is, van tehát játékos, nyelvi tartalma is. De nevelő ereje csak mint szokásnak van. Így használjuk fel tehát a tábort, lényege szerint, mint szokást, mert így vehetjük legtöbb hasznát. Ne az erkölcsi vonatkozásait

hangsúlyozzuk, még csak ne is azt, hogy jó levegőn, víz partján lehetünk, legkevésbbé azt, milyen jól el lehet benne szórakozni. Mindez: igaz, de a tábornak az a nagyszerű tulajdonsága, hogy kitűnő szokások járják benne. Ha másfajta, meg van hamisítva, kár volt a két vagy három hétért, egész hónapért, teljes nagy vakációért, amit eltöltöttünk benne.

6.

Futólag megemlékeztem már róla, most hadd húzzam alá hangsúlyozásul: az az igazi gyerekvakáció, ahol a társas lelki funkciók *testi beágyazottsága* mindvégig megőrzött, ápolt és biztosított. A gyerekek vakációzását nem szabad frázisosan „átlelkesíteni". Hiszen a gyerekek élete nagyobb mértékben „testi" élet a felnőttekénél. Ne a „jövőre" készítsük elő őket, legalább ilyenkor ne, engedjük őket a „jelenüket" élni. Higgyük el, az a gyerek, aki jelenének minden percét becsületesen átgyerekeskedte, az készült leglelkiismeretesebben és legeredményesebben a jövőre, hogy ifjúkorát mint ifjú, emberkorát mint ember és öregkorát mint bölcs vén tölthesse. A vakáció sokféleképpen lehet ilyen, vagy olyan, de a kicsik vakációja legfőképpen mégis *gyermekszerű* kell hogy legyen. Akkor aztán nem baj, ha nem is mindenben tökéletes. Ezért az egy jó tulajdonságáért megbocsáttatnak egyéb bűnei teljes számban.

A növő gyermek elemi aszociális abnormitása, a növekedés.

1. *Ahogy mások látják.*

a) *Bühler Sarolta: Az ifjúkor lelki élete.*

Hézagpótló munka, érdemes volt lefordítani, mert Gyermektanulmányi Társaságunk már van, de Ifjútanulmányi Társaságunk még nincs. Nagyon érdekes megfigyelni, milyen kevés pedagógiai értekezés foglalkozik nálunk tudományosan a serdülőkkel. Nem hiszem, hogy a cserkész-mozgalom pedagógusai nagyon sok forrásmunkára támaszkodhattak, mikor a cserkészvezetők könyvét immár harmadízben kiadták. Megvan ennek a maga mély pszichológiai magyarázata is. Könnyebb a gyereket tanulmányozni, mint a pubertas vagy az adolescentia

korában gyötrődőket. És élvezetesebb is (bár ez nem tudományos szempont, mégis megemlítem, mert csak ott szerepel az okok között).

A nagyon nehezet, sőt majdnem a lehetetlent próbálja megoldani szerzőnk, mikor azt akarja közlésre bírni, akinek lényegéhez tartozik az, hogy ne legyen közlékeny, őszinteségen szeretné kapni, mikor természetében van az, hogy hazudjék, közvetlenségében véli meglepni, aki önmagában is a maga közönségét látja és színészkedik legmagánosabb perceiben is: a serdülő lelkét. Jól tette, mert tudományos feladattá tette, ami eddig úgyszólván kizárólagos művészeti feladat volt, jól tette, bár nem sikerült neki, elkötelezte legközelebbi napjaink búvárait, hogy ezen a területen is folytassanak munkát és oldják meg azt, ami ezáltal még félmegoldásig sem juthatott el valójában.

A pszichikai serdülés élettani alapjait, az én kialakulását (az ifjúkor érzelmi, akarati, értelmi életét), a serdülők társadalmi helyzetét és kultúráját, barátságait, szerelmi érzéseit, vezetőjéhez való viszonyát (erkölcsiségét, vallását és világnézetét), kísérti megrajzolni ez a kis könyv látszólag nagyon értékes anyaggyűjtés után és alapján. Tizennégy tarka összeállítású írott és négy nyomtatásban is megjelent napló anyagát dolgozza fel — hozzátehetjük — nagyon módszeresen.

Nagyon sok eszméltetést nyujt ez a módszeresen feldolgozott anyag. Szülők, nevelők, ha elolvassák, sok újat találhatnak benne. Bizonyára újak számukra az ilyen megállapítások: a naplóírás lelki szükséglet természetes kielégítése a serdülőknél. A pubertáló a tagadás, az adolescens az igenlés korát éli. Előbbinél majdnem életkérdés, hogy idősebbek előtt, akiket igazán érdekel magányos, sötét, zűr-zavaros világa, kibeszélje magát. Az önérzetről, a meg-nemértés kivert bika módjára viselkedő érzéséről, a dac és zárkózottság valódi okairól, a szülőktől, nevelőktől való merev elzárkózás nehéz éveiről, a rajongás testetlen, szűz, tiszta képeiről nem olvashatunk eleget, akármennyit olvastunk is már eddig. Sem a magyar család, sem a magyar iskola, sem a magyar ifjúsági mozgalmak nem hivatkozhatnak olyan eredményekre, melyeknek birtokában feleslegesnek tarthatnák mindezek mennél gyakoribb hangoztatását. Ismétlem tehát, jó, hogy ez a könyv csak magyarul beszélők számára is hozzáférhetővé vált.

Sietek azonban hozzátenni: akármilyen értékes megjegyzéseket köszönhetünk is neki, csak relatíve fogadhatjuk el megállapításait. Lehet, sőt valószínű, hogy sok mindenben igaza van. De tudományos mértékkel mérve, nem bizonyos. A szépirodalom serdülő problémáinak költői megoldásai formálisak és csupán esztétikai igazságok. Csak megsejtik vagy aláfestik a laboratóriumok és könyvtárak munkájának az eredményeit, de soha semmiképpen sem pótolhatják. A naplók tanulmányozása is nagyon jó anyaggyűjtés számba mehet, de nagyon egyoldalú. Megbízhatóságához még akkor is sok szó férne, ha nem egyedül rajta nyugodnék minden hypothesise egy több mint kétszázoldalas könyvecskének

Nem, nem ismertük meg ebből a könyvből az ifjúkor lelki életét, legfeljebb óvatosabbakká váltunk pubertálókkal való ezutáni érintkezésünkben, megsejtettünk fájó titkokat és vágyunk támadt igazában behatolni ebbe a gazdag, ismeretlen világba. Ha ez a vágy igazi tudásvágy, akkor az a naplók mellé még több naplót, sok-sok szülő rendszeres megfigyelését, tanárok adatszerű kijelentéseit, cserkészvezetők hat-nyolc éven keresztül következetesen vezetett feljegyzéseit is összegyűjti majd, mielőtt végső szavát hallatni merné ilyen kényes kérdésekben. Nem is szólva arról, hogy német serdülők mellé feltételez eltéréseket jó előre, ha a maga magyar gyermekei jutnak eszébe.

b) *Dr. Csia Sándor: A nemi kérdés orvosi és bibliai szempontból.*

Felfogásának és módszerének alapelve: összeegyeztetni a nemi kérdés tisztán orvosi és kizárólag etikai szempontjait egy magasabb szintézisben, a Biblia egységében. Ez az eljárás, a mi felfogásunk szerint, szükséges és tisztító hatású, de nem befejezett, tehát még nem egészen megnyugtató. Azzal, hogy a sexuális élet negatív oldalán kendőzés nélkül és orvosoknál szokatlan alázattal állapítja meg vég-ok gyanánt minden emberi nyomorúság szülőanyját, a *bűnt*, felszabadítólag hat különösen arrafelé, ahol ezt a kérdést erkölcsi problémának szeretik feltüntetni. Nemcsak az és mert nemcsak az, végképpen nem akarat kérdése a gyökeres megoldása sem. Ez a beállítás nyiltan hadat üzen a pusztán lélektani és kizárólagosan analitikus kezelés egyeduralmának vagy túltengésének. Ugyanilyen elszánt ellenfele a csak fizikai, még inkább csupán tüneti gyógy-

módnak is, nem szólva arról az őszinte és meggyőző erejű felháborodásáról, mellyel liberális fölfogásokkal szemben viseltetik, akár elkendőzés, akár félvállrólvevés, akár engedékenység formájában mutatkozik is az. Mi másként látjuk az erkölcs és a tudomány egymáshoz való viszonyát, ennek megfelelőleg a sexuális kérdést is s bennünket a szerző érvelése nem győz meg. Könyvének értéke azonban nem is okfejtésében van, hanem a szerző emelkedett és becsületes egyéniségének szuggesztív erejében.

2. *Ahogy magam látom.*

Az ifjúságban be kell mutatnunk azt a valakit, akinek a bemutatására tulajdonképpen nem volna szükség, mert hiszen mindnyájan ismerjük a saját ifjúkorunkból. Be kell azonban mutatnunk éppen azért, mert magunkat csak gyakorlatból ismerjük és nem tudhatjuk, hogy azok a törvényszerűségek, amelyek ifjúkorunkban megmutatkoztak, egyéniségünkből fakadtak-e, vagy ifjúi voltunkból. Sokan éppen azért nem tudnak jól bánni az ifjúsággal, mert nagyon jól emlékszenek a saját ifjúságukra. Nem lehet senkit a saját mintámra kezelni, mert lehet, hogy lelke egészen más, mint az enyém volt abban a korban és a bennem található vonások közül sok olyan akadhat, amely nem az ifjúság vonása, hanem egyéniségemből ered. Másodszor azért nem lehet általánosítani, mert nem bizonyos, hogy jól emlékszem a fiatalságomra, hamis is lehet a kép, amit látok, vagy nem elég élénk az emlékezőtehetségem és a dolgokat másként látom ma, mint ahogy akkor történtek. Ha a fiatalok hasonlítanak hozzánk, azt hisszük, hogy azok is rosszak, mint mi voltunk és így kezeljük, intjük őket. Mindezek szükségessé teszik, hogy a fiatalság lelki problémáiba betekintést nyerjünk. De ne úgy tegyük ezt, ahogy általában szokás. Valahogy a legtöbb ember úgy nézi a fiatalokat, hogy azok nem kész emberek, tökéletlen felnőttek. Az ifjú pedig nem tökéletlen negyven éves, hanem tökéletes — már amennyire itt tökéletességről lehet beszélni — 16, vagy 18 éves ember. Ne a felnőttekre vonatkozó törvényszerűségeket vonatkoztassuk a fiatalokra, mert ez olyan volna, mintha egy gyermekre felnőtt ember ruháját adnánk, lötyög rajta, nem neki való. Szakasztott ez a helyzet lelki értelemben is. Én az egyetemes emberi lélek paradigmái-

ban vizsgálom az ifjúi lelket. Ezt rajtam kívül még senki nem próbálta komolyan, én egyetemi előadásaim során kényszerültem rá.

Annyit tudunk a felnőttek lelkéről, hogy Isten a lelket a testbe helyezte bele, lelkünk nem „testi" dolog, de „testbe ágyazott"-ságú. A tudósok csak addig jutottak, hogy a léleknek, a psychének van érzelem-, értelem- és akaratvilága. Hogy vallásos lélek is van, ezt nem merik egyenesen tagadni, hanem azt mondják, hogy a vallás bizonyos fajta érzelem, a testi beágyazottsággal kapcsolatban megkülönböztetnek életérzést: éhség, álmosság, stb. Ezen a lelken kívül Isten valami mást is adott belénk, ami szintén lélek és ennek pneuma, Isten lelke a neve. Ez az a lélek, amely a psychében megjelenik. Úgy képzeljük el ezt a dolgot, hogy a testi beágyazottság következtében a testi érzések alul vannak, felül vannak azok a lelki erők, amelyeket nem tudunk tanulmányozni, mert nem deriváltak, ezek az igazi lelki erők. A lelki élet úgy áll elő, hogy ez a két erő hol közeledik egymáshoz, hol távolodik egymástól, valóságosan olyan játéka van, mint a jó mérlegnek. A test állandóan felfelé törekszik és iparkodik a lélekben bizonyos szerepet játszani, a lélek pedig lefelé törekszik, át akarja hatni az egész életet és e szerint vannak érzelmi, értelmi és akarati vagy pedig tisztán testi érzéseink. Amikor a test nagyon erős lesz bennünk, felmegy egészen az akaraton felül, egészen a vallás vonaláig.

Az ifjúság lélektanának tanulmányozásánál nem egyéni lélektant tanulmányozunk, hanem azt a viszonyt, aminek folytán egy ifjúval lelki közösségbe juthatunk. Ennek következtében keressük a közösségi érzelmet, a közösségi értelmet és közösségi akaratot. Ugyanezen okból nem úgy nevezzük el az alsó testi vonalat, hogy életérzés, hanem közösségi életérzés, ez pedig a jog. Igy van közösségi érzelemvilág: művészet, közösségi értelemvilág: nyelv, közösségi akaratvilág: társadalom, közösségi transzcendentális elem: vallás, általában közösségi lelki élet: kultúra. Ha nagyon erős a test hatása, akkor áttestesíti a lelket, akkor egy kicsit eltolódik minden. És ekkor ilyen nevük van ezeknek a dolgoknak: technika, erotika, ökonómia, világnézet, civilizáció. A vallás testi világnézetté lesz, a társadalom testi gazdasággá lesz, a tudomány: erotikává, az érzelmi világ technikává lesz. A jogi világ legmélyebbre száll, ez patholo-

gikus idegbaj, őrület lesz. Ez az eltolódás mindig olyankor áll elő, amikor a test az úr. Fordítva is lehetséges ilyen eltolódás: a lélek irányában. A vallásos ember, ha a teste az úr, világnézeti emberré lesz. Ha a lélek viszont teljesen legyőzi benne a testet, akkor szentté lesz. A szent ember abban különbözik a vallásostól, hogy nem teste és lelke van, hanem a teste teljesen megadta magát és a Lélek az úr benne. A vallásos ember a normális ember, a világnézeti ember a testi ember, természetesen, ha valaki annyira testi ember, hogy a lélek már csak roncs benne, az már nem világnézeti ember, hanem megszállott, őrült, vallási rajongó. Egészen testi embernél a tudatalatti törvények az urak. Ez, a kifejlődött ember, annak a bizonyos 40 éves ember lelki berendezkedésének a keresztmetszete.

Az ifjúság lelkivilága ettől egy kicsit különbözik. Abban különbözik leginkább a felnőttekétől, hogy nála a transzcendentális közelebb van a földszinthez. Egy gyermek számára nincs társadalom, tudomány, művészet. Természetesen vallás sincs, ha nem ez mindenestől transzcendentális elem és mindenestől vallás nála. Ha ezt nem tudjuk, nem fogjuk megérthetni az ifjúságot. A gyermek egész életét úgyszólván testi zónában éli le, benne még a test szava nagyon erős és a lélek szava nagyon gyenge. Természetesen ez alól lehetnek kivételek, ez általában a normális gyermekre vonatkozik. Nem állítom tehát, hogy nem volt még vallásos gyermek a földön, csak azt, hogy általában a gyermek nem szokott vallásos lenni. Nagyon könnyen kapható arra, hogy vallásos legyen, de ne vegyük ezt készpénznek. Ne haragudjunk rá, ha nem sikerül neki jónak lennie, nem tudta, hogy mit fogadott meg, mivel a gyermek lelkiélete teljesen testi zónában folyik le, a vallás és az evés között nincsen valami nagy különbség nála. Ami nem testi vonatkozású dolog, az már vallás nála. A gyermekkor ott végződik, ahol a testi zóna kizárólagossága.

Következik az ifjúkor. Miután ez sem kész kor, annak következtében a hatás mindenütt egy kicsit eltolódik. Igy pl., ha a világnézeti ember ebben a korban fel akar emelkedni, nem vallásos emberré lesz, nem szent, hanem rajongó, ugrik egyet feljebb, mint kellene. Ezért legjobb nem erőltetni az ifjúságot, legjobb meghagyni ott, ahol van. Az ifjú leginkább a technika

zónájában éli lelki életét. Még nem egészen ifjú, de már nem gyermek. Ez a kor, amit leginkább úgy jellemezhetünk, hogy ilyenkor cserkész, praktikus, technikai lény valaki. Nem játékos, hanem egészen komolyan készül az életre. Ha a gyermek már egy kicsit fejlettebb, ez a kamaszkor és ekkor van az erotika korában. Ez nem kóros jelenség. Azt jelenti, hogy az érzelmi és értelmi világ között van. Ezeknek az ifjaknak összes problémái e körül a kérdés körül forognak. Ne azt értsük rajta, hogy a fiúknál nőkérdés van és fordítva. Hanem pl. nagyon szeretnek felfedező utakat tenni az életben. Ez a fiúknál a Robinzon-kor, megszöknek hazulról, elcsavarognak, sokszor éjtszakára sem mennek haza. A leányok is ilyenek ebben a korban, de ez a felfedező-vágy náluk nem így nyilvánul, hanem úgy, hogy elhúzódnak csendesen egy divány sarkában, egész nap is képesek ábrándozni, képzelődni, vagy érzelmes regényeket olvasni. Az erotikáról nem kell mást gondolnunk, ha ezt az elnevezést halljuk. Természetesen lehet ebben a korban is kóros állapotról beszélni. Előfordulnak ferdeségek, homoszexualizmus, élet-, világfájdalom, pesszimizmus és lehet valaki ilyenkor öngyilkossá (Ibsen: Vadkacsa). A felnőttek minden szavát halálosan komolyan veszik az ifjak és sokszor ez öngyilkosságot eredményez. Ez a kamaszkor, a lógás-lebegés kora. A kamaszkor élettanilag ott kezdődik, ahol ébredez a fajfenntartás ösztöne, kiegészítéseül a gyermek kizárólagos önfenntartó ösztönének. A lányoknál ez a kor rendszerint hamarabb szokott kezdődni, lassan folyik le és utóhatása alig látszik. Fiúknál általában gyors és nagyon hosszú utóhatása van. A ritmusban különbözik. Ez a kor sokszor nagyon nagy kíméletet igényel. Nem nagyon szimpatikus ebben a korban az ember mutáló, éles hangjával. Gyorsan növő végtagjaival nem tud mit kezdeni és idegesítőleg hathat a felnőttekre. Ebben a korban heves érzelmi vagy másirányú kitörések is vannak. Gorombasággal itt nem lehet elérni semmit.

A következő korszak, amikor a bakfisból kisasszony, a kamaszból legény lesz. Ez az érték, a gazdaság kora. Megint csak egy lógó-lebegő korszak. Van érzelem- és értelemvilága, majdnem egészen rendes. Azzal a különbséggel, hogy igen nagy kritikus az ifjú ebben a korszakban, akár legény, akár leány. Nem tudományt és társadalmat lát maga előtt, hanem értéket és ezért mindent szigorúan kritizál. Nem tud társadalmilag vi-

selkedni, nem tud beleilleszkedni a társadalomba, hanem vagy rezignált vagy forradalmár. Eljutott a vitatkozások pozitív korszakába, amikor tud hatni a világra, akar is hatni. Ilyenkor lesznek pl. költőnők a leányok. Az életigenlő ifjúság nagyon letörne, ha minduntalan sikertelenségbe ütközne. Nem szabad lecsepülni teljesítményeiket, azzal nem tudunk hatni rájuk.

Ezután következik a nagykorúság, véget ér a fejlődési kor és helyrezökken minden a normális embernél. Ami pathologia, technika, érték, világnézet volt eddig, jog lesz, művészet, tudomány, társadalom és vallás. Mireánk ebből az élettagadó és életigenlő ifjúság kora tartozik. Két nagy tanulságot vonhatunk le: ne erőltessünk meg nem lévő lelkikategóriákat, ne akarjunk foglalkozni olyannal, ami nincs. Vallásossá ifjakat nem tehetünk, csak állandó vallásos hatásnak tehetjük ki és ez fogja nevelni őket. Egy fiatalembernél, aki fiatal korában lett vallásos, nyomás alatt, legjobb eset, ha később nem lép fel reakció, ha nem lesz vallástalan, sohasem fogja igazán élhetni a vallást, hanem a szerint, hogy melyik korszakban kapta a vallásos nyomást, vallása tele lesz tudáselemekkel, társadalmi képzetekkel. Ha pl. egyetemi hallgatót teszünk ki vallásos nyomásnak, világnézet lesz a vallásából. Hogyan lesz valakiből zsugori ember? Úgy, hogy gyermekkorában szociális lénnyé akarták nevelni: a szegénynek oda kell adni fiacskám a kenyered felét. Amikor erre már nem kényszerítik, görcsösen ragaszkodik a magáéhoz és zsugorivá lesz. Vigyázzunk, mert azzal, hogy magasabb kategóriába akarjuk kényszeríteni az ifjút, gyakran lélekrombolást végezünk egyéniségében. Ne erőltessük az ő vallásosságukat. Tegyünk bizonyságot a magunkéról és ez fogja őket nevelni. A másik tanítás: meg kell érteni az ifjúságot, úgy kell venni őket, amint vannak, ifjaknak. Példaadással igen sokat lehet elérni ebben a korban, ha lelkünkből szeretni tudjuk őket. A szeretet olyan nevelő, vagyis növelő hatással van reájuk, mint a nap heve és a harmathullás vagy májusi eső áldott nedvessége.

A növő gyermek elemi problémája, az idegen nyelv.

1. *A probléma.*

A nyelvtanítás eredményeivel elégedetlen a felügyelet, az iskola maga, a közvélemény, a szülők és a diákok egyaránt.

Keresik az okokat régideje. Javítják a módszert ismételten. Modernebbé teszik a célgondolatot tantervről-tantervre.

Modernebb célgondolat az, amely közelebb áll a modern ember vágyaihoz és törekvéseihez. Ilyen kísérlet: görög helyett élőnyelv. Az élőnyelv terén is a modern nyelv, nem a történeti, még ha klasszikus is. A modern nyelvből is beszélt nyelv, a köznyelv, beszélve és nemcsak olvasva.

Jobb módszer az, ahol a tanár nemcsak írásban, hanem szóban is bírja a nyelvet. Ezért küldik a tanárjelölteket és a tanárokat is külföldre. A diákok beszéljenek is. Ezt direkt módszerrel, az élőnyelv használatával és a túlzsúfoltsággal szemben csoportokra osztással próbálják elérni.

Az eredménytelenség okai ezzel jórészt eltűntek. Van azonban néhány ok, amely még mindig megmaradt. Ezeket mindenesetre vegyük számításba. Ilyenek: a gyerekek iskolaellenes magatartása minden tantárggyal, tehát a nyelvekkel szemben is. Ilyen az, hogy nincs mindenkinek nyelvtehetsége. Ilyen továbbá az a tény, hogy a legideálisabb nyelvi légkör megteremtése sem igazi és kevés is heti egynéhány órában.

Még mindig marad azonban, ha mindezeket nem számítjuk is, egyrészt egy jókora megmagyarázhatatlan minusz, másrészt érthetetlen hátrány pl. a német nyelvtanítást illetőleg.

Mi az oka annak, hogy a gyerekek szívesebben tanulják az olaszt, angolt, franciát, mint a németet?

Néhány okot itt is ismerünk, azokat is vegyük hát figyelembe. A német tanárok nagyrésze még nem részesült a többiekéhez hasonló modern kiképzésben, tehát gyengébben tanít. A német nyelvnek is nehezebb a grammatikája a többiekénél. Nekünk, magyaroknak idegen a szelleme, hidegen hagy bennünket. (A francia logikus, az angol könnyű, amerikai és egyéb vonatkozásai romantikusak, az olasz fülbemászó.) Nem különösen szép nyelv a német. A gyerekek azonkívül jobban szeretik, ami új, érdekes és egzotikus. A németet talán túlkorán is kezdik. Belekontárkodik az élet, mire a rendszeres tanulás

kora eljő: frejlejn, sváb cseléd, hibásbeszédű szülő, torznémet környezet (leginkább Pesten, de a magyar középosztály életében általában is). Azonkívül történelmi kuriózum haragudni nálunk mindenre, ami német és félni a német hatásoktól, vagy pedig beleesni az ellenkező végletbe, nagyon is kapni a dolgon és erőltetni az ifjúságot, hogy az is szeresse.

Ám, ha mindezt tekintetbe vesszük is, még mindig marad valami meg nem magyarázott oka e két titokzatos ténynek; a nyelvtanítás eredménytelenségének és a német nyelvtanítás aránylag legmeddőbb voltának. Vajjon mi lehet ez az ok?

Ami itt most következik, azt én nem merem még hipotézis formájában sem megfogalmazni. Csak kérdezni merem. Azt kérdezem a pszichológusoktól: vajjon nem lelkigátlás? Nem dacos hallgatás önbiztosítási törekvésből, amelyet a fogyatékossági érzés váltott ki?

Több észrevétel kérdezteti ezt velem. Elsősorban a német nyelvi oktatás különleges fokú csődje.

Az az érzésem, hogy gyermekeink nem szívesen beszélnek idegen nyelven. „Zsenirozzák magukat". Tanárjaik előtt egészen természetesen. De németül: otthon és egymás előtt is. Igen, mert olaszul nagyon kevesen, angolul sem sokkal többen (amerikátjártak legfeljebb), franciául is csak véletlenül, németül azonban nagyon sokan értenek. Otthon is. A gyerekek közt is legtöbb németül tud, ha egyáltalában beszél valamilyen nyelven, anyanyelvén kívül. (Több a Fräulein, mint a mademoiselle, vagy éppenséggel miss. A signorina meg egyenesen raritás.) Ha tizen hallják idegen nyelvű beszédünket, legvalószínűbb, hogy a németet bírálják meg legtöbben s az olaszt legkevesebben.

Már pedig: félek, hogy nem tudok elég helyesen, elég gyorsan, elég jó kiejtéssel beszélni, különösen a der—die—das-tól félek. Fogyatékosnak érzem magam. Attól tartok, kinevetnek. Hát inkább hallgatok. Természetesen, évek múltán egyre kínosabb ez az érzés. Hiányzik a gyakorlatom. Évek óta tanulok. Egyre nagyobb szégyen, egyre nagyobb valószínűség, hogy hibát fogok ejteni. Egyre lehetetlenebb megszólalnom. (A környezetem hallgatása is egyre szfinkszszerűbb: nem lehet tudni, mi rejlik mögötte. Meglehet, szédítő nyelvkészség, a félig elejtett szavak és a gúnyos mosolyba takaródzó fölény legalább is ezt sejtetik.)

Lélektanilag még mélyebben indokolható ez a szorongás. Magyarul talpraesett ember vagyok, jósvádájú, szellemesen siporkázó, félelmesen vitatkozó, felnőttek terminológiájával dobálódzó ifjú. Rendkívül kínos érzés volna idegen nyelven dadogni, gyerekségeket mondani, ügyefogyottnak, gyámoltalannak, sőt komikusnak feltűnni azok előtt, akik máskép ismernek. Olyan magyar előtt, aki ismer és respektál engem, érti a szóban forgó nyelvet, nem vagyok hajlandó megszólalni semmi szín alatt.

Azok előtt sem, akiknek a kérdéses nyelv anyanyelvük. Először is emlékszem rá, milyen komikus az, amikor rosszul beszélő idegenek magyarul megszólalnak. Azután az ilyen bennszülött rendesen gyorsan beszél, dialektusban és nem azon a papirosnyelven, amit én tanultam iskolában ama nyelv állítólagos ürügye alatt. Aztán az is kényelmetlen, hogy beszélgetnünk kell. Én szívesen mesélnék neki, hogy a nyelvem jobban forogjon és szívesen hallgatnám őt, hogy a fülem megszokja az idegen hangzást, de az szörnyű idegesítő érzés, hogy mikor kérdez, mindúntalan arra kell gondolnom: vigyázz, el ne szalassz valamit, mert mindjárt te következel s viszont nekem „pont" az ő kérdéseihez kell szabnom a mondanivalómat, nem a saját szókészletemhez és kifejezőkészségemhez.

Még legjobb eset, ha talál az ember olyan idegent, aki a közvetítő nyelvet is csak törve beszéli, lehetőleg nálamnál is gyöngébben. P. o. egy hindu vagy egyiptomi az angolt. Az vigyáz, lassan artikulál, könyvből tanult mondásokat mond s még meglehet, hogy imponálok is neki.

Általában szólva: kényelmetlen érzés, kínos zavar melegágya az idegen nyelveken szólás.

Felnőtt ember gazdag képzetkincse szellemi kényszerzubbonyba szorítva. Az sem igaz, hogy a Berlitz-módszer ezen segít. Borzasztóan izgat, hogy akármilyen jól tudom ezeket a mondatokat: a piros könyv kisebb, de vastagabb, mint a zöld, valamint azt, hogy télen a nappalok rövidebbek, az éjtszakák hosszabbak, mint nyáron, még sem érzem magamat biztos talajon. Én ilyet is szeretnék tudni: „Kedvem szottyant", hogy van angolul. Vagy „a legkisebb közös többszörös". Vagy az, hogy a „Duna felső folyása". „Optáns pör", „jóvátételi bizottság". Mit kellene olyankor idézni, mikor magyarul azt szoktuk mondani: „Szeretném, ha szeretnének", vagy „ábrándozás az élet

megrontója". Hogy mondjam meg ennek a franciának, aki mellettem ül, hogy „ez a kuplé a dallamvezetés kicsi ambitusa miatt csiklandó érzést vált ki sok emberből, tehát, igenis, erotikus, akármilyen is a szövege".

Az is baj, hogy az iskolában nagyon kevés nyelvi tény mellé aránylag sok nyelvtani szabályt adtak. Állandóan félek a hibáktól. Az anyanyelvünket nem így tanultuk. Úszni, biciklizni, korcsolyázni sem így tanultunk: ott meg voltak engedve az átfutó tévedések. Itt nem szabad hibázni, attól félnek, megszokom a rosszat.

Egészen a Mikszáth-féle Hályog-kovács esete ismétlődik velem. Nem tudok hályogot többet leoperálni más ember szeméről: reszket a kezem a hibalehetőségektől, mióta felvilágosítottak a lehetőségek felől.

Az is bosszant, hogy nem igaz, amit az iskolában tanultunk. Ott valami pedáns, szürke szórendi szabály volt érvényben, amit a németek mindúntalan áthágnak. Mondanak sok olyat is, amit sohase hallottam; kérdés végén: gelt? Bitte's, *ja* nicht vergessen. Z'amm, géma stb.

Aztán egyéb bizonytalanságok. Melyikünk szeret külföldön telefonálni? Ki nem érzett még soha kis átfutó rémületet, mi lenne, ha elájulnánk, ha merénylők támadnának ránk? Hogy van segítség finnül? Helsinkiben egyszer eszembe jutott és nyugtalanított, hogy nem tudom. Bántja a szememet a sok ismeretlen felírás az utcán, cégtáblákon, üzletekben. (Ezt Lettországban éreztem különösen.) Bántja a fülemet a színházi vagy utcai, egyéb sokadalmi lárma: akármilyen nevetséges és reménytelen, akármennyire erőltetem, hogy ne tegyem: erőlködöm, hegyezem a fülem, hátha valamit kivehetnék belőle.

Az első nap fel vagyok csigázva, megfeszített figyelemmel, aggyal és idegekkel, memóriám megerőltetésével dolgozom s íme, rendesen, a szokottnál és reméltnél is jobban sikerül. Aztán jön a nagy elernyedés, összeborul bennem minden, amit tegnap, sőt valaha tanultam: az az érzésem, sohasem lesz belőlem jó „angol", jó „francia", jó „olasz", jó „német".

Az is rosszul esik, hogy az idegen kénytelen úgy kezelni, mint gyámoltalan, gyerekes, naiv, beteg, mucsai jóembert. Bántja az önérzetem, hogy különbnek érzi magát nálam, pedig volnánk csak otthon, ha tudná, mi rejtőzik e látszat alatt. Fáj, hogy sohasem fogja megtudni valójában, kivel beszélt!...

Az is bánt, hogy — itthon legalább — nincsenek emlékképeim, csak csupa szavak. Ahány asztalra emlékszem, mind asztal volt és egyetlenegy sem volt Tisch vagy table vagy másefféle.

És nem utoljára, nagyon sok ember számára valószínűtlen az, hogy nem mindenki beszél magyarul. Ezen lehet mosolyogni, különösen annak, aki nem az Alföld kellősközepén nőtt fel. De mégis így igaz ez is és ezt a gátlást is le kell győznöm nagynehezen, egyszersmindenkorra.

A nyelvtanításnak ezekre az akadályokra is gondolnia kellene. És igyekeznie azon, hogy megszűnjenek ezek az akadályok. Hogyan? Miképpen?

2. *A megoldás.*

Az a lelki gátlás, mely legtöbb idegen nyelven beszélő embert bénít, ügyefogyottságunk érzete szokatlan helyzetünkben. Ezt az érzést sok csatornából összegyült anyag váltja ki belőlünk. Felnőtt gondolataink keservesen összepréselve szenvednek gyermeknek való szókincsünk Prokrusztesz-ágyában (ezt a kényelmetlenséget már többé-kevésbbé megnőtt gyermekeink is érzik, egyenes arányban életkorukkal természetesen). A spontaneitás teljes hiánya ez, az egyéni stílus kialakulásának százszázalékos lehetetlenülése. Az olyan ember, aki anyanyelvén is stereotíp-szólamokkal él, aránylag kevesebbet szenved miatta. Aki gyakorlatból sajátított el egy idegen nyelvet, az illető nyelvközösség helyszínén, elég hosszú időt töltve el ott, megint csak kevesebb gátlást érez mint az, akit nyelvtani szabályok első bátortalan lépései óta kötnek és feszélyeznek. Általában tudott baj ez, de vajjon van-e orvossága?

Az a gyakorlati tanács, hogy aki tökéletesen akar beszélni egy nyelvet, menjen az illető nyelvközösség kellős közepébe és maradjon ott, míg csak teheti, vagy amíg szükséges, nem tekinthető orvosságnak. A legtöbb ember számára ez nem lehetőség, hanem lehetetlenség. De különben sem orvosság, csak nagyon megfelelő, emberileg szólva tökéletes csomagolása a voltaképpeni orvosságnak. Valószínű, hogy a nyelvközösség adja azokat a lelki előfeltételeket, amelyek a gátlást megszűntetik vagy eleve kizárják. Pszichológiai szempontból kell erre vonatkozólag megfigyelnünk a nyelvközösség-változtatást.

Mi az ilyenkor, ami megvan, olyasvalami természetesen, ami odahaza hiányzott. Pszichológiailag mi az? Az egyéni lélek kategóriáiban semmi nem változott. A másik ember felé fordított részében a lelkemnek azonban okvetlenül változást okozott az a tény, hogy az én egyéni „nyelvem" teljesen értékét veszítette. Akármilyen okosan, szépen, szívrehatóan és lelkesen fejezem is ki magamat, senki sem ért meg. Tragikus szakaszára jutottam életemnek s csak akkor juthatok tovább, ha feladom eddigi álláspontomat és elfogadom azt a másikat, amelyet új környezetem teljes szolidaritással és velem szöges ellentétben képvisel. Hogy tehetem ezt meg lelki kár nélkül? Hogy tehetem meg úgy, hogy magamat, aki mégis csak vagyok és maradok, meg ne tagadjam és el ne veszítsem?

Ebben a pillanatban közeledik felém a megoldás, melyet ha elszalasztok, sohasem fogok idegen nyelvet igazán, teljesen és tökéletesen megtanulni. Ne magamat adjam fel. Ne is a velem ellentétes idegen nyelvközösséget. Azt a tapasztalati igazságot kell feladnom, hogy nyelvek vannak. Nincsenek nyelvek, csak nyelv van.

Idegen környezetben ezt könnyebben tapasztalom és könnyebben el is hiszem. Az első időszakban annak a ténynek hiszem el, hogy a beszélt nyelv helyett jelbeszédre vagyok kényszerítve, de többé-kevésbbé az is elégséges. Eligazítanak. Barátokat szerzek, pedig úgyszólván csak mosolyogni tudunk egymásra. Időm második szakaszában azt a nevezetes felfedezést kell tennem, hogy társas érintkezés közben egész szózuhatagok vesznek el számomra, hullanak a semmibe, de nem baj. Elmegyek színházba, újságot olvasok: tizedrészét sem értem, mégis eléggé tisztában vagyok a fődologgal. A harmadik időszak azt a felszabadító jóérzést hozza magával, hogy az én nyomorúságosan kevéske tudományom sem akadály. Megértenek, tudomásul vesznek és magukkal egyenértékűnek tekintenek, jóllehet saját magam vagyok legjobban tudatában ennek a ténynek a teljes irrealitásával. Igazán már csak iskolás jólértesültségem az egyetlen akadálya annak, hogy elhigyjem: a dolog lényege szerint nincsenek különböző nyelvek. Egyazon emberi nyelv temérdek dialektusát beszéljük, mi velejében egyszerű emberek.

A merőben új helyzetek könnyítették meg számunkra ezt a merőben új tapasztalást. Meg kell vallanom, hogy a „jóreggeli-

kívánásról" könnyebb volt leszoknom Tirolban, mint lett volna idehaza, mert a vasárnap színeshímzésű térdnadrágban kiránduló intelligens ember annyira szokatlan jelenség volt szememben, hogy szinte jelentéktelennek tűnt fel előttem, ha „morgen"-nel kellett üdvözölnöm vasárnap reggel. A helyzet azonos volt: találkozni egy ismerősömmel, köszönnöm kell neki. A nyelvi ekvivalens új volt ugyan, de a turistaöltözet is új volt. (Nb. 1910-et írtunk, de ez az újság csak akkor lenne érzékelhető, ha ma a budapesti ismerőseim magyar falusi parasztruhában rándulnának ki.) A nyelvi kifejezés szokatlan voltát úgyszólván maradék nélkül nyelte magába sok egyéb másodlagos szokatlanság. A fődologra (a megértésre) vonatkoztatva alig maradt egyéb szokatlanság, mint az, ha erdélyi ember a burgonyát pityókának emlegeti előttem.

A nyelvtanulás sikerének ezek után az lenne az első feltétele, ha ezt a lelki magatartást valamilyen formában már az indulásnál lehetővé tenné és meg is követelné. Nem arról van tehát szó, hogy felejtkezzünk el a magunk nyelvéről, mert az lehetetlen. (Éppen ez a lehetetlen követelmény hozta létre eddig is a gátlásokat.) Arról van szó, hogy ne higgyük el, mintha az én nyelvem és a te nyelved olyan végletesen és végzetesen kettő volna, holott ugyanaz a nyelv. A közkatonákat a háborúban ránevelte ennek a ténynek a tiszteletbentartására a kénytelenség. A csoda elvét horzsolja a dialektikája annak a számtalanszor tapasztalható „furcsaságnak", hogy a magyar baka a fogságban azért tanult meg tökéletesen oroszul, mert kezdetben rendületlen optimizmussal beszélt az idegenekhez a maga nyelvén, magyarul. (Hadd utaljak itt Komáromi Jánosnak egy ragyogó háborús történetére, amelyben a baka a bécsi villamos kalauznőjével magyarul társalog és teljes sikert arat.) A magyar katona egyébként fogytig azt hitte, hogy a közös hadsereg vezényleti nyelve magyar, csak olyanforma, mint a törvényé, egy kicsit szokatlan és érthetetlen. Saját élményem, mikor honvédek közt két közös baka azon mulat, hogy „ezek a bolondok" még azt mondják a „feller"-re, hogy „hiba". Ösztönös tapasztalásmód ez: aki meg akarja érteni az idegen nyelven beszélőt, ne higgye el, hogy más nyelven beszél.

Mindez azonban nem jelenti azt, mintha szükségtelen vagy káros volna — mondjuk — valamely nyelv grammatikájának a megtanulása vagy a fordítás gyakorlása. Eddig sem

ezek a stúdiumok ártottak, hanem a belőlük vont tanulságok. Azok ugyanis csak mélyítették és egyre jobban tudatosították az árkot, mely állítólag egyik és másik, sőt harmadik és negyedik nyelv között tátong. Pedig sem a grammatikából, sem a fordításból nem következnek szervesen és önként ezek a tanulságok. Grammatika és fordítás indifferens elemek ebben a tekintetben, egyszerű közegei a lelki jelenségeknek, ismétlem és hangsúlyozom: az ilyen vagy homlokegyenest amolyan lelki jelenségeknek. A grammatikából azt tanulja meg az ember, hogy az egyazon nyelvnek távolabbi dialektusai nemcsak a burgonyát mondják pityókának, esetleg kartoffel-nek, hanem a mult időt is másképpen és sokféleképpen mondják, a fordítás meg a felől győz meg, hogy úgyszólván reménytelen kísérletezés, mert p. o. a „wenn's dem Esel zu gut geht, geht er auf's Eis tanzen" kitételnek magyar megfelelőjében: „a kutya is akkor vész meg, mikor jól megy dolga", az „Esel" „kutyát" jelent. Egy azonban bizonyos. A nyelv egységének az elvéből sok nyelvtanulási haszon következik. Csak például említem a kiejtési szabályokat. Senki sem sajátíthat el helyes kiejtést, ha egyes szabályokból akarja megtanulni a módját. A nyelv egységes, kiejtési szabály is csak egy van. Minden nyelvnek más az artikulációs bázisa. A másmilyen artikulációs bázison azonban következetes a kiejtés és azonos az eltérés egy másik artikulációs bázis egyes eseteihez viszonyítva. Aki tudja a másik nyelv artikulációs bázisának sok száz szabályt magába foglaló egyetlen titkát, annak nyert ügye van.

Van a nyelvegység elvének még egy másik felszabadító ereje is. A nyelvtanulás folyamán egy mindennap fejlődő tudatosulás mutatkozik kísérő jelenség gyanánt, de nem mindig haszonra. Számtalan veszedelme között az a legnagyobb, hogy fejlődésének egy bizonyos fokán túl a beszélőt eltérítik legjobb mesterétől, a beszélőtárstól s túlhangsúlyozzák önmaguk a beszélőt, aki már mindent tud s legjobban teszi, ha önmagából merít. A tudatosulásnak pedig éppen nem ez volna a feladata. Azt a kezdetben ösztönösen működő egyedül helyes elvet kellene hangsúlyoznia, hogy a beszéd titka (mindig, de különösen idegen nyelv esetén) a második személy birtokában van. A kulcs sohasem az: én mit tudok, mindig az: ő hogy mondja. Gyakorlatilag ez azt jelenti: a franciák raccsolását nem lehet utánozni. Annál jobban sikerül, mennél kevesebbet próbálom

és mennél több francia beszéd emlékét őrzi a fülem, egész belső Énem. Azt is jelenti, hogy a der—die—das-t sem lehet tudatosítani. Ráhibázni lehet s az ember nem téveszti el, ha sok „másik ember" (itt annyi mint német ember) kimondott vagy leírt „precedense" él bennem. Áldott emlékű jó öreg latin tanárom ezt érezhette meg, mikor egy dolgozatjavításkor e szavakra fakadt: „Fiaim, az a bajotok, hogy ti akarjátok latinul mondani azt, amit én magyarul adtam fel. De hiszen ti nem tudtok latinul. Caesar, Ovidius, Cicero tudnak, ti nem. Arra vagyok én kiváncsi: emlékeztek-e reá, ők hogy mondják azt itt-ott műveikben szétszórva, amit mi úgy mondunk magyarul, ahogy én diktáltam. Ha nem emlékeztek rá, inkább a szövegben nézzetek utána, ne a szótárban." Itt ismét tanúja lehettem a tények csudával határos dialektikájának. Mennél őszintébben a latin auctorok stílusa tudatosult nálam a magamé helyett, annál jobban javult (és annál egyénibb lett) a latin stílusom.

A nyelvtanulás lehetőségének az elve, a nyelvegység és a második személy tudatosulása nem fikció, mert mélyen a nyelv lényegében gyökerezik. A nyelv alaptermészete szerint titokzatos, transzcendens valami, nem magyarázhatjuk meg kielégítő módon és mértékben, hogy bizonyos hangok együttes artikulációja miért, hogyan és mivégre jelentik azt, amit éppen jelentenek. A mi mai nyelvtanulásunk éppen a jelentést helyezi a központba, szimbolikusan tehát bűnt követ el, mert továbbépíti a Bábel-tornyát, a helyett, hogy tudomásul venné a büntetést: a soknyelvűséget. Aki feladja ezt a büszke álláspontot és alázatosan tanul nyelveket: annak sikerül. Ezt az igazságot, sajnos, temérdek leomlott torony igazolja a mi nyelvtanító és nyelvtanuló gyakorlatunkban. Okuljunk rajta.

A FELNŐTT IFJÚ.

Az iskolahagyott ifjú pályaválasztása és elhelyezkedése.

A helyzet. Sok baj van. Bennünk rejlő és rajtunk kívül eső bajok. Ami bennünket, magyar ifjúságot illet, ezek a bajaink: *a)* egyoldalúak vagyunk. Legtöbben közülünk csak egy foglalkozáshoz értenek (ha ugyan értenek). Erdélyből, Felvidékről, Bánátból nem kellett volna annyiónknak kijönni, ha — különösen az állami alkalmazottak — tudománya nem lett

volna olyannyira a magyar államisághoz kötve.) Egyik felvidéki reáliskola igazgatója p. o. azután, hogy mint magyar szakos tanárt nem használhatták, még két évig maradhatott a helyén, mint cseh tolmács és mint nagybőgőse az egyik ottani mozinak. *b)* Igénytelenek vagyunk s éppen ezért könnyen el lehet velünk bánni. Amerikában p. o. azért nem szeretik a magyar (tót, kínai, japán) munkást, mert rontja a bennszülött munkások esélyeit, lefelé zülleszti életstandardjukat. Csak alantas, valóságos rabszolgamunkára alkalmaznak bennünket. Csudálatos ellentmondás, de ugyanezért vagyunk költekezők is. Akinek nincs kultúrigénye, könnyebben elissza, amit keres. *c)* Nagyon hozzászoktunk a kötött állásokhoz. A nyugdíjjogosultság, a „kicsi biztos", a „szamárlétra" elszoktatott a szabad pályákról. Lustává is tett, természetesen. Lustaságunk már inaséveinkre is kihat. Nem olyan fontos a legjobb, legszolídabb kiképzés, előkészítés, tanulmány ott, ahol gépies munka és automatikus előhaladás járja (s már a bejutásnál sem az egyéni képességek fontosak, hanem a protekció). *d)* A magyar fiatalembernek az alaptermészetében is vannak súlyos bajok. Nem kitartó, nem egyenletes. Tud nagyon sokat dolgozni (olyankor többet és jobban, mint más), de nagyon hamar elernyed; egyszer majd leszalad a földről, másszor hetekig, hónapokig munkaiszonyban tétlenkedik. *e)* mindezeknek az eredményeképpen a mi felfogásunkban nem kötelező a szolíd munka, kifogástalan munkateljesítmény. Nem érzünk lelkiismeretfurdalást amerikázás, feliből-harmadából összeütött eredmények, lebzselés, munkakerülés közben.

Rajtunk kívül eső bajok, de amelyekkel mégis számolnunk kell. *a)* Munkanélküliség. Megszállt területről sokkal többen ideszorultunk, mint amennyi a nekünk jutott földdarab természetes, arányos lakossága volna. Ugyanakkor szegény ország is vagyunk, hiszen mindenünket elvették úgyszólván. Végül nagyon sok terhet is viselnünk kell. Nincs vállalkozókedv, fogyasztóközönség sincs, külföldi piacokon ennyi teherrel nem vagyunk versenyképesek, különben is ellenséges a hangulat velünk szemben. Sok a munkás, kevés a munka. *b)* Az általános világhelyzet is kedvezőtlen. *c)* Bizonytalan időket élünk. Csak az a fiatalember nézhet bizakodva a jövő elé, aki minden eshetőségre készen áll, akit meglepetések nem érhetnek, aki, akármi éri, talpra ugrik, mint a macska. *d)* Egészségtelen a

társadalmi berendezkedésünk, sőt a munkáról vallott közfelfogásunk is. Azt hisszük, egy községi írnok nagyobb úr, mint a kovácssegéd testvére s egy törvényszéki bíró nem egykönnyen adná a gyermekét rőfös inasnak. Megfordítva: a csizmadia örül, ha adóhivatali iktató lett a fiából négy polgári után. Az érettségizett diák világért sem menne haza az apja földjét mívelni tovább, elszokott a testi munkától (sokszor általában a munkától is, mert szántás közben nem lehet ám se „számítani", se puskázni), így aztán p. o. az én szülőföldem 10.000 holdnyi határának majdnem minden egyes holdját hat elemivel művelik; meg is látszik rajta.

A programm. a) Nem igaz, hogy pályaválasztásnál a hajlam, a passzió, a szenvedély a döntő. Jónás prófétát elnyelte a cethal, feje fölül elszáradt a töklevél, mert hasonlóképpen gondolkozott. Péter apostolnak meghagyta az Úr a kedvét, halászhatott élete végéig, — de nem halakat, hanem embereket. Pál apostol pedig egészen „más pályára utasíttatott", mint amin megindult. A helyes pályaválasztást tehát nem ez a kérdés jellemzi: „mihez volna kedvem?", hanem ez: „mi végre teremtőztem?" *b)* Ezt a kérdést azonban csak kellő előkészület után tehetjük fel nagyképűség nélkül. Előkészületünk viszont csupán akkor alapos, ha kifejlesztjük, még pedig a lehető legteljesebb mértékben mindazon képességeinket, melyek tálentumokul bízattak reánk s nem elásás végett. *c)* Ezáltal értékes, hasznos, keresett, szükséges emberekké leszünk, önérzetes, szabad, tekintélyes emberekké. Nem vállalunk akármi munkát, nem szabhatnak elénk bármilyen feltételt. Nem a foglalkozásunk biztosítja számunkra a megbecsülést, hanem nekünk magunknak fog az kidukálni azontúl. És ha véletlenül ma még „lenézett" munkakörben dolgozunk, a mi egyéniségünkből kiáradó méltóságon törik szét, szűnik meg a kasztrendszer, mert mi mindenütt egy magasabbrendű világ követeiként jelenünk meg. *d)* Akkor aztán ne féljünk tőle, hogy nem jut a számunkra munkaalkalom. A legtöbb ember azért vállal munkát, hogy kenyere legyen, nem azért, hogy bizonyos munka félbe-szerbe ne maradjon. Ha mi nem a kenyérért, hanem a munkáért magáért tudunk és szeretnénk dolgozni, akkor kapunk munkát, ha ezer más munka nélkül maradt is körülöttünk, mellettünk. *c)* Sohase feledjük, hogy munkaadónk, fölöttes hatóságunk, kenyéradó gazdánk ama magasabbrendű világrend szuverén ura, nem

az állam, nem a vállalat, nem valami gazdag embertársunk. Minden más esetben ellanyhulunk, meghúnyászkodunk, megélhetési gondok gyötrő bizonytalanságán hánykolódik aggodalmas lelkünk. Minden ember függő viszonyban él, mindenki szolga, cseléd, zsellér, proletár, kényszermunkás, egyedül az ilyenfajta ember igazán független és szabad.

A maturus mint leendő egyetemi polgár.

Minden egyes esztendő júniusvége ezrével ontja az érettségi bizonyítványokat. Azt jelenti ez évről-évre, hogy néhány ezerrel ismét több magyar fiatalember emelhet jogosan igényt magasabbrendű életfeladatokra, mint — mondjuk — csak egy hónappal ezelőtt is. Oh, ez az igény egyelőre igen halkszavú, majdnem néma, fölöttébb szerény, majdnem bocsánatkérően hajlongó s alig egyéb az egyetemek irígy és fösvény kapuira függesztett áhítatos, vágyakozó, esdő tekinteteknél.

De az egyetemek szigorúan összeráncolt homlokkal előbb mustrálják, aztán rostálják, végül — igaz, hogy ezt már az első szemeszterek idején és alkalmából — próbák alá vetik az anyagot. És tanulmányozza, kritizálja, megítéli ifjabb nemzedékét az egész, éppen most aktuális generáció is. A tanulmányozás eredménye sivár, a kritika szigorú, az ítélet lesujtó, nem célom értékelni, igazságosan, elfogulatlanul, a leghelyesebb normák szerint-e, egy körülményt azonban nem hallgathatok el még így sem. Az ifjúság problémája körül hallható hozzászólások fölöttébb egyoldalúak, mert kizárólagosan az ifjúságról magáról szólnak s kivételesen is csak igen ritkán emlékeznek meg rólunk, magunkról, öregebbekről. Fölöttébb részletesen foglalkoznak az érem egyik oldalával, azzal nevezetesen, méltók-e az örökösök az örökség átvételére és továbbadministrálására, ellenben meg sem kísértik megállapítani magának az örökségnek az állagát.

Ez a feladat valahogyan reánk vár, akiknek egyformán jogunk és kötelességünk a bűntudat és bűnbánat határáig elmenő kíméletlen önbírálat. Nem kell hozzá valami különösen fejlett pedagógiai érzék sem, elég sűrű és kivételt nem tűrő tapasztalati igazság, hogy éppen a tizennyolc esztendősökkel szemben a legkilátástalanabb minden másfajta eljárás, tehát

tisztán gyakorlati szempontból is ez az önbírálat a legokosabb, amit az érettségi bizonyítványok aktualitásából megtehetünk.

1. Akik a középiskolai végeredmények devalvációjáról beszélnek, jó megfigyelők, de a következtetésük nem elég logikus. Nem tanulnak a gyerekeink, kevesebb és kevésbbé szolíd a tudásuk évről-évre, ez körülbelül megfelel a tényeknek. Roszszabbak, léhábbak talán, mint a háborúelőtti diáksereg? Elkeseredett szülők és nevelők váltig ezen a nézeten vannak. Ha a jelenségeket a föntebb említett egyoldalú szempontból vizsgálom, bajosan is lehetne más magyarázatot találnom. Gondoljunk azonban, most már diákoktól függetlenül arra az életre, amelyet mi jelentünk, mi élünk, apái és vezetői az éppen napjainkban felnövekedőknek s kérdezzük meg saját magunktól: mi lelkesítse a mai diákokat a tanulásra és annak eredményeképpen a több, jobb, szolídabb tudásra vajjon?

a) Nekünk még mondhatták középiskolás korunkban szülők, tanítók, öregebbek egyaránt, hogy igyekezzünk megszerezni az érettségi bizonyítványt, mert egy-egy ilyen tanács után okvetlenül elhangzó *miért*-ünkre lehetett elfogadható *azért* a válaszuk. De mit feleljünk mi a gyermekeink miértjére? Mondhatjuk azt, hogy, ha leérettségizel, jogod van az egyetemre beiratkozni? Jó lelkiismerettel nem mondhatjuk. Bizonyos megszorítás mellett... Föltéve, bár meg nem engedve, hogy gyermekeink belenyugosznak a megszorításokba, mondhatjuk-e azonban folytatáskép tovább, amit a mi öregjeink még mondhattak nekünk, hogy az egyetemre pedig jó bejutni, gyerekek, mert ha azt becsülettel elvégzitek, hatáskörben, társadalmi megbecsülésben, anyagi jólétben, munkamódszerben, tempóban és eredményben kiterjedtebb, emelkedettebb, biztosabb, gusztusosabb, kényelmesebb, tiszta örömöt nyujtóbb lesz az életetek? Ha őszinték akarunk lenni, az ellenkezőjét kell bevallanunk. Ma már az egyetemre iratkozásnak csupán egyetlenegy pozitív előnye van: aki megteheti, legalább négy esztendővel hosszabbítja meg illúziói élettartamát s legalább négy esztendővel később kénytelen először szeme közé nézni a semmi jóval nem biztató valóságnak.

b) Azt vethetné valaki talán ez ellen az okoskodás ellen, hogy a kegyetlen valósággal szemben kétszeres, sőt tízszeres erővel kell bizonyságot tennünk a tudás szellemisége, igaz érték volta és örömszerző hatalma mellett. Ez igaz és még azt

sem lehet állítani, hogy ne történnék meg nyolc esztendőn keresztül lépten-nyomon. Tanulás közben, még inkább a diákélet lélekzési szüneteiben nagyon sok szó szokott esni erről, vagy úgy, hogy szülők és nevelők a gyermekeket körülvevő mindennapi életet súlyos kritikával illetik, vagy úgy, hogy a tanulás gyönyörűségeire és a tudás időálló értékére próbálják felhívni az ifjúság figyelmét. Azonban mindez teljesen hiábavaló. Ezeket az állításokat nem demonstrálja semmi. Vagy nem úgy élnek szülők és nevelők, ahogy beszélnek, vagy, ha kivételképen megcselekszik, a gyermek azt kénytelen látni, hogy semmi hasznuk és semmi igaz gyönyörűségük belőle. Legtöbb fiatal léleknek már ez a *külső ellenmondás* elég a végleges kiábrándulásra. Van azonkívül a tanulás és tudás és a körülötte-mellette elhangzó propaganda lényegében egy hatalmas *belső ellenmondás* is, amely viszont éppen a legmélyebb lelkeket keseríti el és hervasztja passzív lényekké az esetek igen nagy percentjében. Tanulás közben a gyermekeinket a valóság tiszteletére neveljük (erre kényszerít bennünket XIX. századbeli tudásörökségünk), propaganda közben pedig arra szeretnők őket rábírni, emelkedjenek a valóságok fölé (erre szorít bennünket XX. századbeli tényleges életünk). Olyan képtelenség ez, hogy a még eléggé ösztönös lélek vagy meg sem próbálja, vagy beléveszt és kételkedővé ernyed tőle.

c) A végtelenség és örökkévalóság, a nagyszerű és törvényszerű — természetesen — nem tehetnek róla, ha egy törpe kor törpe érzékei nem képesek tudomást venni róluk. Háborítatlanul nagyszerűek a végtelenségben és törvényszerűek az örökkévalóságban, nem jellemző rájuk nézve a törpe érzéklés felőlük alkotott véleménye. Annál jellemzőbb azonban a törpe korra. Csak mint magunk is törpék nevelhettük fiainkat és leányainkat ilyen szánalmas törpékké. Vagyis: *a példaadás ereje halt ki talán legvégzetesebben nevelésünkből.* Ezért is olyan ingerlékeny pedagógiai tudatunk s ezért félti annyira tekintélyét még a fúvó széltől is. Hogy mennyire törpe és ideáltalan ez a kor, mennyire hiányzik belőle a hős-típus minden képzete, azt igen tanulságosan mutatja a történelmi átértékelés vitája (nem a kezdeményezők, hanem az epigonok között). Az egyik nem hiszi el, hogy a történelmi nagyság alakján egyéb jellegzetes vonás is lehetne, mint az ő jelenkori törpeségének összetevői, a másik nem meri elhinni — megint csak ön-

magáról véve a mértéket, — hogy az emberi és múló vonások őszinte megállapítása után maradhatna egy mégolyan tisztelt nagyság alakján is valamelyes tiszteletreméltó vonás. Így osztozkodnak a becsületes, hűséges, tudományos munka hulladékán a mindenáron gyalázkodni és a változatlanul tömjénezni akarók, nem mert gonoszak, csak, mert törpék.

d) Az ilyen példaadás azonban önmaga mutogatásával és zsarnoki türelmetlenségével egyaránt csupán törpéket hozhat létre. A hétsinges szakállú törpéktől igazán nem kívánhatni, hogy eltűrjék, sőt elvárják és megtanítsák a szabad vizsgálódást és az önálló kritikát, hiszen annak legelső várható eredménye nem lehetne más, mint objektív megállapítása annak, hogy a mester teste kurtább, szakálla viszont hosszabb a kelleténél. Érthető, meg is bocsátható gyöngesége törpe korunknak, hogy lélekben állandóan visszábbmetszi a csemetéit, azonban akkor igazságtalanság azt várnia, majdnem követelnie tőlük, hogy az égig nőjjenek. Ifjúságunk megfélemlített, lefegyverzett, rosszultáplált, elkényeztetett ifjúság, nem képes azokra a feladatokra, amelyek követelményképen meredeznek előtte. Érettségi alkalmából sem lehet több vagy más, mint érettségi előtt vagy érettségi után.

2. Mindezt pedig megírtam a legnagyobbfokú optimizmussal a közeljövőt illetőleg. Nemrég érettségizett gyermekeinknek nem a *minősége* „rossz", csak az *állapota* „súlyos". Ájulása addig tart, míg az öntudatát fogvatartó szuggesztió ereje még hatékony. Nagyon sok jel azt mutatja, hogy nem nagyon sokáig.

a) Ez az évjárat mintha már a megelőzőknél nagyobb mértékben kezdene tudatára ocsúdni annak, hogy csak a *képesítést* lehet várakoztatni és foglalkozás nélkül hagyni, *a készséggel párosult képességet* nem. Növekvőben van azoknak a száma, akik nem elhelyezkedést vagy megélhetést keresnek, hanem munkaalkalmakat.

b) A szellemi munka frontján két csoport növekszik a harmadik — eddig kizárólagosnak látszó — csapat rovására. Az egyik — nagyobbik — nem hiszi el a tudománynak a nem eléggé őszintén hirdetett aszkézis elvét és minden fenntartás nélkül beleveti magát a kézzelfoghatóságok áradatába. Éli világát, ahogy mondani szokták. A másik nem hiszi el a tudománynak, hogy eddigi módszerei és megállapításai megdönthetetlenek. Ezek kétkedők és keresők, újatsejtők, de feltétlenül ak-

tívak. Csak a harmadik, egyre apadó csoport terméketlen és mozdulatlan.

c) Meglévő vezetőiből az ifjúság apródonkint tökéletesen kiábrándult. Ideálkeresése azonban nem hogy megszűnt volna, ellenkezőleg olyan lázas, hogy a legüresebb jelszó lázba hozza s a leghitványabb lézengő ritter érdekli és vonzza, mert hátha az igazi érkezett meg éppen. Egyre rövidebb időközökben váltja már a jelszavakat és a vezetőket, tehát egyre türelmetlenebb és nyughatatlanabb a keresése.

d) Fiatal organizmusnál, ahol az energiák még teljes erejűek, addig tart a törpeség állapota, míg a nőniakarás belenyugszik. Itt nincs, nem is lehet semmi más baj, mint ideigóráig való.

3. *a)* Ennek az ifjúságnak a kenyérgondjait mi öregebbek nem békíthetjük meg a rendelkezésünkre álló öt kenyérrel és két hallal. Addig nem szűnik meg kenyérért és örömért jajgatni, míg nem iktathatjuk közbe a meglévő porciókhoz az azt megszaporító transcendentális elvet, a csuda elvét.

b) Ennek az ifjúságnak a tudományos szkepszisét nem oszlathatjuk el addig, míg oknyomozó kedve kiegészítéseül célgondolatot nem adunk neki, míg a kézzelfoghatóságok értelmét fel nem tárhatjuk előtte a valóság mögött vagy fölött a lélekben és igazságban.

c) Ez az ifjúság nem szűnik meg addig türelmetlenkedni, míg nyilvánvalóvá nem tesszük előtte, hogy amilyen mértékben fogy egy-egy történelmi hős emberi nagysága, olyan mértékben növekedik a szellem szuverénitása, mely éppen az emberi gyöngeségek felemelésén manifesztálódik legdicsőségesebben. (Hiszen gyarlók, vagy nem gyarlók a történelmi *hősök*, a történelmi *tények* letagadhatatlanok.) És ezzel párhuzamosan: nem szűnhetik meg ennek az ifjúságnak az ideálkeresése addig, míg az igazi ideált meg nem sikerült mutatnunk neki. (Hiszen az ál-ideálokat már rendre elhasználta.)

d) Ez már nem a mi feladatunk.

Az egyetemi polgár mint tudományos munkaközösség tagja.

Főiskolás diákokhoz szólok. Első nagy kötelességük egy nagy, szigorú és őszinte önvizsgálat volna. Kérdezzék meg magukat, képesek-e, szeretnek-e, akarnak-e tanulni?

Diákságunk egy jókora percentje képtelen a tanulásra. Már a középiskolában csúszott-mászott csak a maturáig ki csalással, ki professzorai jóindulatából, ki protekcióval, ki a tehetetlenségi erő következtében úgy, hogy véletlenül egészen gyönge osztályba került s nem bukhatott meg ötvenedmagával. Ennek iskolatörténeti oka az, hogy a magyar tanya- és faluvilág kialakította partikuláris iskolák helyett a szabadságharc után idegen mintára városi mammut középiskolákat állítottunk fel nyakra-főre (legtöbbször internátus nélkül még hozzá). Társadalmi oka pedig az, hogy nálunk még mindig csak a maturát tett embernek van becsülete, nagyon sok gyerek hemzseg a középiskolákban olyan, aki csak muszájból van ott. Már az apja is végzett ember, hát csak nem tűrheti, hogy a fia ne az legyen. Csak így emelkedhetik a társadalmi létrán. Közel van hozzájuk az iskola, mindjárt a második utcában s még hozzá az üres padjaival...

Én ezeknek a diákoknak semmi más kötelességét nem ismerem, mint az egyetem tehermentesítését. De naivitás volna tőlük ezt kérni, mert éppen az az intelligencia hiányzik belőlük, amely ennek a belátásához szükségeltetnék. Nem is azért emlegettem őket, hanem nagy számuk és e miatt való veszedelmes voltuk miatt. Ők vannak többségben, tehát ők csinálnak divatot. Már a középiskolákban az ő nem tanulásuk volt a „comme il faut". A nem közéjük tartozó valódi diákságnak első és legsürgősebb kötelessége megtörni ezt a babonát, forradalmat szítani ez ellen a terror ellen.

A magyar diákság egy másik tekintélyes csoportja képes volna ugyan tanulni, de nem szeret. Nem úgy nem szeret, hogy nehezen akaródzik neki, hanem inkább nem bír. Még helyesebben, nem tud. Nem ért hozzá.

Olyanforma gyámoltalanság az, mint amilyen nagy urak asztalánál ismeretlen ételek és ismeretlen rendeltetésű „eccájg" közepette, szokatlan öltözet szorítása mellett, soha nem látott szomszédok feszélyező közelségében el szokta fogni a szegény

tucatemberszámba menő halandót. Arra is azt szokás mondani: nem szeretem az ilyesmit, pedig nem az az igazi neve.

Ezt a gyámoltalanságot a középiskolából hoztuk magunkkal. Ennek is megvan a maga iskolatörténeti és társadalmi magyarázata, de legfeljebb a bölcsészettanhallgatókat érdekelheti. Maga a tény azonban az, hogy tudásanyagot még csak adott útravalóul a középiskola egyik-másik olyan diáknak, aki nem fogadta meg az imént emlegetett társainak intelmeit és tanult, de a tudás definícióját, a tudomány rendszerét, a tanulás módszerét nem adta. Ez az oka aztán, hogy azon az árlejtésen, melyet minden matura után megrendez a magyar főiskolára igyekvő ifjúság az egyetemek mindenkori kínálatával szemben, nagyon kevés diák ajánlatában van ott a pretium affectionis.

A legtöbb diák úgy tanul nyolcadikos korában, mint mikor még csak harmadikos volt. Magol. Még az is magol, aki büszke rá, hogy ő a „maga szavaival" szokta elmondani a leckét. Ha nem a könyvet magolja, akkor a magyarázattal cselekszi ugyanezt. Pedig ez nemcsak lélektani, de egyenesen élettani képtelenség. A harmadikosnak igenis magolnia kell tanulása legnagyobb percentjében, mint ahogy életének minden gesztusában szerző, gyarapodó, gyűjtő munkát végez. A nyolcadikosnak azonban egy másik gesztus trenírozása volna a főfeladata: az adásé, a feladatok megoldásáé, a hatalombavétel királyi mozdulatáé, a teremtésé, az alkotásé. Arra való volna az önképzőkör s általában az egyleti élet. Ez azonban a legtöbb helyen csak látszat-életet él és akkor is csak kevesek aktivitása. Különösen, ha nem politizálásban vagy lírai költészetben merül ki.

A gyámoltalanoknak már volna egy jó tanácsom. Ne higgyék el, hogy megérdemlik az érettségi bizonyítványt, örüljenek neki, hogy megvan, nem problematikus, nem kell esetlegességei miatt drukkolniok többet, de aztán tegyenek úgy, mintha nem volna. Pótolják autodidaxis útján a középiskola hiányait. Meddig? Míg a főkollégiumok jegyzeteinek a bemagolása helyett vagy azok mellett már komolyan tudják használni a könyvtárakat és eredményesen működő tagjai valamelyik szemináriumnak vagy laboratóriumnak.

A harmadik sereg a legnehezebb dió. Ők képesek, tudnának is, de nem akarnak tanulni. Nagyobbik felükben negatív lények ők, akiknek a kritikai hajlandósága még elkésett pu-

bertás áruló jele és bizonyos hiányokat takar. Nem ezekhez szólok, ezeknek legfeljebb az egészséges szkepszist ajánlom egyéniségük túltengésének a feltétlen jogosultságával szemben. Nőjjenek még, vagy iparkodjanak meggyógyulni.

Azokhoz a diákokhoz szólok, akik egy idő óta s egyre jobban mérhetetlen kiábrándulást, gyógyíthatatlan csömört és e kettő következményeképen lebirkózhatatlan inertiát kezdenek érezni. Akik nem vethetnek tanulás terén önmaguknak a szemére lényeges mulasztást semmit. Akik — eddigi életük talán egyoldalú, de mégis folytonos tanulásban telvén el — módszert is sajátítottak el idáig annyit, hogy akármelyik egyetemi szemináriumban könnyen és eredményesen dolgozhatnának akár mindjárt holnaptól kezdve, ha úgy tetszik. De akik mégis kénytelenek a Kölcsey pesszimizmusát hangoztatni, hogy mindez: hiábavalóság és a léleknek gyötrelme. Mit csináljanak ezek?

Egészen bizonyos, hogy az ő tehetetlenségük nem az ifjúságukkal visszaélt, karakternélküli mosogatórongyok testi tunyasága. Önkínzó terméketlenségük nem a gyámoltalanok időpocsékló, haszontalan ide-oda kapkodása. Ha van benne valami negatív vonás, az attól van, mert mai tudásunk épületét fölöttébb szellemellenes kor alapozta meg s eleven lelkiismeretű ember kellemetlenül gyakran kénytelen vele szemben a házbontó tótok eljárását tartani egyedül helyesnek.

És mégis azt kell mondanom nekik, hogy ők a jövendő reménysége, mert csak ők ma igazi magyar diákok. Ha ők nem dolgoznak, folyik ugyan Magyarországon valamilyen tudományos munka a jövőben is, de annak nem lesz semminémű biztosítéka. Olyan lesz kultúránk, mint a háborúutáni félfelől nyomtatott ú. n. fehérpénz amilyen valuta volt.

*

Nem tudom, ifjabb évjáratú olvasóm, aki ezeket a sorokat végigfutottad, te, éppen te melyik csoportba tartozol. Én negyedik csoportot nem ismerek. Illetőleg nem ismerem el, még ha van is negyedik csoport. Mert amelyik magyar diák ma teljes lelki nyugalommal tud dolgozni, annak a tanulása vagy tisztán kenyérkérdés vagy szenvedély. Mind a kettő rabszolgamunka.

Nem tudom, ismétlem, te melyik csoportba tartozol. De

bármelyikben vagy és akármelyik szemesztered töltötted az idén, elhamarkodott embernek tartanálak, ha tudományos feladataidat e prolegomenák tudomásulvétele és negatív jellegük eliminálása nélkül próbálnád megoldani.

Ha aztán túl jutottál ezeken, beszélhetünk szorosabb értelemben vett főiskolás jellegű kötelességeidről is.

Az egyetemi polgár mint leendő gyakorlati ember (tanár).

1. Nem tudom, tudod-e, hogy a filozófiai fakultáson nem lehet tanári diplomát szerezni? Ha nem tudod, vedd tudomásul, hogy az egyetem csak tudósokat nevel. Tanárrá az embert — hivatalosan — a Tanárképző Intézet dajkálja és a Tanárvizsgáló Bizottság avatja. Mielőtt tehát elhatároznád magad, tégy fel egy nagyon komoly kérdést önmagadnak: tanár akarsz-e lenni vagy tudós? Mert nincs rettenetesebb a titkos ambíciófűtötte, pártában maradt, reménybeli egyetemi profeszszornál, — középiskolai katedrán. Nem tanítanak, hanem előadnak, nem kérdeznek, hanem félévi colloquiumokat tartanak, gyorsírással kell „jegyezni" magyarázatukat, a gyerekekkel pedig nem törődnek.

2. Mert ez a második, talán az előbbinél is fontosabb kérdés: minek tekinted a gyerekeket? Az igazi tanár alázatos szolgája a gyermek Őfelségének, nem pedig korlátlan kényura a nálánál gyöngébb és vele alárendelt viszonyban élő kis páriának. Tudja jól, hogy az a gyerek különb nála, mert 10—20 olyan esztendőre kedvezőbbek a lehetőségei, hogy nem tölti el hiába, amit ő már jól-rosszul a háta mögött hagyott s ki meri a maga életéről azt mondani, hogy az nem telhetett volna el kü lönben? Nem lesz tehát jó tanár belőled, ha a gyerekhez le akarsz ereszkedni, mert hogy bírsz akkor őszintén, alázatosan felemelkedni hozzá?

3. Mit értesz tanári munka alatt — ezt a kérdést se hagyd elintézetlen, mielőtt végleges döntésre szánnád el magad, lásd: az általnárok, a tudós-típus mindenáron és mindenekfelett tanítani akar. Pedig a középiskola feladata egyesegyedül a nevelő munka. Az adathalmaz, a tudásanyag ennek az elsősorban nevelő munkának éppen olyan melléktermék csupán, mint a gázgyártásnak a kátrány. Ha bemagoltad a levezetés menetét a másodfokú egyenlet általános alakjától a megoldási képletéig,

meddő munkát végeztél, mert ezt a levezetést érettségi után a legtöbb diák elfelejti. Ha az volt a főcélod, hogy a deduktív következtetést, s vele együtt a matematikai gondolkozást próbálja, szokja és szeresse meg, olyan kincset adtál neki egész életére, amely szellemi munka-módszerén egész életén keresztül nyomot hagy majd.

4. Mi a te szemedben a nevelés? — mert ezt tisztáznunk kell, ha elfogadtad, hogy legfontosabb feladatodnak a nevelést kell tekintened. A legtöbb ember szoktatásnak, sőt egyenesen idomításnak tartja s elfelejti, hogy nem lóval vagy kutyával lesz dolga. Két külső körülmény tragikusan megkönnyíti számodra, hogy ebbe a tévedésbe mennél alaposabban beleeshess te is. Az egyik az, hogy a gyermek nem elég erős egyéniség még, mikor a kezed alá kerül, a másik, hogy függő viszonyban van veled. Nem is tud, nem is mer tiltakozni elég erősen az elnyomásod ellen. De te légy erőshitű meggyőződésed igazában s ne tágíts attól a szilárd elvedtől, hogy az egyéniségből semmit sem lehet lefaragni, elnyomni sem lehet az egyéniséget, legalább tartósan nem, megváltoztatni még kevésbbé. Ahogy az orvos a betegséget nem szüntetheti meg, csak azt biztosítja, hogy kedvező körülmények között folyhasson le, úgy vigyázz te is, — és ez a tulajdonképpeni nevelőmunka helyes módszere — hogy a gyermek egyénisége kedvező körülmények között fejlődhessék ki, nem a te Isten tudja hányadik alteregoddá, hanem százszázalékos önmagává.

5. Ez az igazi vezetőmunka. A legtöbb ember nem tud vezetni, mert nincs tekintélye. Tekintélye meg azért nincs, mert nem tud igazán parancsolni. Nézd meg a vezetőt 3000 méteres magasságban a havason és akkor megérted, hogy minden igazi vezetés: szolgálat. „Aki tiköztetek első akar lenni, legyen a ti szolgátok.“ Úgy-e, hogy annak van tekintélye, mert több, mint te, abban a pillanatban. Azzal az eggyel több, hogy tudja, merre menjetek. Úgy-e, hogy a tekintélye súlyt ad a szavának és ha megparancsolja, merre, hogy lépjetek, nem lehet a megsemmisülés veszedelme nélkül megszegni a parancsszavát? Ez a szuverénitás ad neki és nektek is szuggesztív erőt nem a kötél, meg a tiroli kosztüm, se nem a notesz, az osztálykönyv és a hangos beszéd vagy a pofon.

6. Kezd-e már komolyan derengeni benned, hogy mind a három szerzetesi fogadalmat megköveteli tőled jövendő hiva-

tásod, ha nem is éppen középkori megfogalmazásban? Szegény maradsz, mert a szellemi világ nagykövete nem szegődhetik az anyagi javak rabszolgájául. Tiszta, mert az érzéki embernek nem adatik szuggesztív erő. És alázatos, mert csak alázatos ember nyujthat a jövendőnek akkora hitelt, hogy eleve lemond még a reménységről is, hogy munkája kézzelfogható gyümölcsét valaha is megláthassa.

Ilyen lélek híján ne merj a tanári pályára lépni, mert sem becsületes, sem boldog ember nem lehet belőled rajta soha semmiképen.

A LEÁNYGYERMEK.

A modern nő.

Hogy viselkedik napjainkban a modern nő? Feltehető, hogy ő is siet, ő is ideges, ő is önző, ő is analizál, ő is anyagias, mechanikus életet él, bálványimádó, hitetlen, pesszimista, hiszen korának a gyermeke ő is, legfeljebb az a kérdés, mi ezen a szellemi arcon az, ami a férfiak arcáról hiányzik, ami tehát speciálisan női vonás?

A nőnek a hivatása — azt hiszem mindnyájan egy véleményen vagyunk — ma is ugyanaz, mint Éváé volt: az emberiség anyjává lenni. Tudom, hogy erre meg lehet azt kérdezni, hogy hát a lánynak maradottak? hát akiket nem áldott meg Isten gyermekkel? — de a felelet csak módosítja a tételt, nem változtatja meg. Az ilyen nőknek is anyai hivatásuk van, mint ahogy a legénynek maradt Pál apostol is atyai hivatást töltött be, amikor leveleit írta, gyülekezeteit látogatta és sátorponyvát szőtt a mindennapi kenyérért.

A modern nő emancipálta magát s ezzel egy nagy feladatot vállalt magára: be kell vinnie a nőiességet mindenüvé, ahonnan idáig hiányzott. Az anyaság gondolatát ki kell terjeszteni az élet egész területére, holott eddig csak a „Frauenzimmer“ volt az övé.

Talán legszembetűnőbb ez a két leggyöngébb élőlénnyel, a gyerekkel és beteggel szemben. A tanító és orvos személyénél nagyon fontos különbség: férfi-e vagy nő az illető. Az iskolába kerülő gyermek körül a pedagógiai munka oroszlánrésze nem annyira vezetés és oktatás, mint inkább ápolás és gondo-

zás. A forma nem változott: írni-olvasni tanítom szegény porontyot ezután is, de inkább éled és gyarapodik tőle s csak másodsorban eszmél és igazodik. Miért? Mert én, a tanítója nő vagyok, s tanítás közben is a nőiességem érvényesült rajta. Nem tudom világosabban megmagyarázni: föléhajlik a tanítónéni a gyerek irkájának és tesz valami megjegyzést. Mondjuk, hogy a k betűnek a szárát csakugyan úgy kell csinálni, mint ahogy az ötödik meg a nyolcadik k betűnél sikerült. A gyerek felnéz a nénire és nem értelmes tekintetet vet rá, hanem hálásat. Amilyet férfitanítóra soha nem vethet. Legfeljebb nagyon femininlelkű, öregedő tanítóra, de az meg nem egészen normális állapot.

Ugyanez a helyzet a kórházban. A preventív intézkedéseknek és az ápolás orvosi problémáinak egész csomó lehetősége van még, amely egyelőre fel sincs fedezve, mert csak női lélek lelheti meg a nyitját. A nő harctere az otthon, harcmodora a helybenmaradás, a várakozás — ki meri tagadni, hogy ez is lehet teremtő munka és ennek is vannak offenzív mozdulatai? De nem hiszem, hogy hasonlíthat egyetlen gesztusa is a férfimunkához. Még a par excellence férfias természetű sebészetben is lehetnek ma még felderítetlen nőies vonatkozások — mondjuk nagyon sok kísérlet és tanulmány annak a problémának a megoldására, hogy „ne fájjon olyan nagyon", vagy ne járjon kényelmetlen következményekkel, amely idáig senkinek sem volt legfontosabb a mellett a legfontosabb gondolat mellett, hogy sikerüljön.

Azonban mit látunk? A modern nő mintha túlságosan is hű gyermeke akarna lenni korának, ezt a problémát nem oldotta meg. Ellenkezőleg: úgy próbálta meghódítani az új területeket, hogy ő idomult hozzájuk. Elférfiasodott, a helyett, hogy feladatait nőiességének százszázalékos érvényesítésével próbálta volna megoldani. Pedig feladatainak a legmélyén ott szunnyadnak olyan lehetőségek, amelyek azért alusznak, mert férfi sohasem csókolhatta életre őket, éppen azért, mert férfi.

A nehézség nyilvánvaló. Tanítónak lenni, hivatalnoknak lenni, orvosnak lenni: ősidőktől fogva napjainkig bizonyos férfias allürökkel járt. Nem az állapot lényegében rejlő valami volt ez, hanem csak annak a természetes következménye, hogy emez állapotokban kizárólag férfiak leledzettek. A modern nő — sietős, ideges, mohó, mint az egész modern világ — nem aknázta ki a nő lehetőségeit a munkával szemben, hanem egysze-

rűen a könnyebbik végét fogta a dolognak, magára öltötte a kész burkot és most már azt hiszi, tanár, hivatalnok vagy orvos. Maga a „modern" jelző is ilyen férfias hányivetiséggel, hetvenkedéssel azonos s a modern nő cigarettázik, nem ad a formaságokra, szabadszájú, nem ül női szakaszba, esetleg félre is lép, szakasztott, mint a férfiak.

Nagyon könnyű megállapítani, hogy külön nőkérdés tehát nincsen. A nőietlenség éppencsak úgy tünet, mint ideges és nyavalygós korunk férfiatlansága. A baj gyökere közös. Kiábrándultak és anyagiasak vagyunk. Ez teszi lelkiismeretünket üressé és únottá, testi életünket pedig szenvedélyessé. Ezért nincsenek vízióink s ezért keressük vágyaink rögtöni kielégülését s ezért kell azonnali, tehát közeli, tehát aljas kéj s ezért nincs vágyunk az örökkévalóság jegyében élni.

De éppen ezért kereső kor a mi korunk. Elvesztette reménységét s míg meg nem találja, nyugtalan Ahasvérus életútat kell bejárnia. Ő azt gondolja: vezekelnie kell. Mi tudjuk, hogy a bőjtölés nem elegendő. Imádkozni is meg kell tanulnia. A megoldás végső pontja mégis csak a kegyelem.

Ez aztán lelket adhat a gépeknek is. És meglassíthatja a jelen kor halálos iramát. Közben révbe juttatja a nőkérdést is. Csak az a kérdés, hogy a korszellem végső kifejtése által-e vagy annak ellenére. Minden történelmi kor anachorétájának, remetéjének, szerzetesének nagy kérdése ez. Érdemes felvetni és gondolkozni rajta napjainkban is.

A nőnevelés problémája.

1.

Ezt a kérdést nagyon nehéz a maga egységében látni. Ha világosságot akarunk deríteni rá, a tiszta fehér fényt az apró felületek óhatatlan megtörik. Talán legokosabb is összetörtségében kezelnünk, forgatva az egyes darabokat, hogy illenek egybe. Csak így remélhetjük, hogy a végén egészet kapunk.

Csakugyan ilyen darabkákból látszik állani: nőnevelés. A nő — nő (és nem férfi). Már ez maga mindjárt problematikus. Hogy és mikor nő a nő? A nőnevelés körül így ez a kérdés: anyanevelés, otthonra és családra nevelés; vele szemben: önálló, kereső magános nő. Jó volna egy kissé a valóságnak

megfelelőképen szigorítani a tényt: a nő mindig nő, nemcsak a családban. A nő az élet minden vonatkozásában egyformán másképen áll helyt, mint egy férfi. Nem jobban vagy rosszabbul, hanem másképen. Mint nő.

A másik ilyen probléma-darabka: a mai nő. A nő más ma és másmilyen volt egykoron. A kőkorszakbeli nő vagy a középkori nő vagy a multszázadeleji nő vagy a kínai, a pápua nő nem azonos azzal a nővel, akinek a nevelési nyitott-kérdései bennünket ebben a pillanatban érdekelnek. Ez azért külön kérdés, vagy igazabban kérdés-darabka, mert szög alatt metszi az imént felvetett részletkérdést. Akár anyaságra próbáljuk nevelni a nőt, akár nem, a mai nők jókora percentjéből sohasem lesznek anyák. Ebből a szempontból is szigorúbb mértékben kellene tisztelnünk az adottságokat: a mai nő minden vonatkozásban egyenrangú társa a mai férfiúnak. Ez a tény, ha őszintén és egészen tudomásul vesszük, nemcsak azt jelenti számunkra, hogy a nő az élet teljes frontjára jogokat formálhat és kötelezettségeket vállalhat (ami meglehetősen köztudat tárgya már), hanem azt is jelenti, hogy megalkuvás és önön lényének megtagadása nélkül teheti és tegye is azt, tehát úgy mint nő, nem pedig mint férfipótlék vagy férfiálcás nő (ez a szempont ma még nem elég általános s nem is érvényesül eléggé).

A harmadik probléma-cserép magának a nevelésnek és a nevelés klasszikus formájának, az iskolának a fogalmából tört le. Éppen ezért ne foglalkozzunk vele bővebben, mindössze szögezzük le, hogy a nőnevelés esetében is aktuális az örök kérdés: mire neveljen az iskola? A felelet nem idetartozó komplexum. Ide csak annyi tartozik belőle, hogy a hozzászóló vallja meg őszintén: egy másik kérdés-halmazatban azoknak a csoportjához szít, akiknek legjobb meggyőződése szerint az iskola ne készítsen elő semmire, hanem segítsen a belejáróknak a lehető legbölcsebben eltölteniök gyermek- és ifjúkorukat. (Ez egyben a legjobb előkészítés az ember- és öregkorra.) Van az iskola-kérdésnek egy alkérdése is, erre feleljünk ismét csak röviden: a gimnázium nem szakiskola, hanem előiskolája az egyetemnek. Ez is tény, ezt is figyelembe kell vennünk, a nőneveléssel kapcsolatban is.

2.

A nő női mivolta a nevelés területén főképen történelmi okokból problematikus. Egészen új jelenség a nő az iskolában, évszázadok hosszú során keresztül nemrégen szabadult ki a „Frauenzimmerből" s általában a „családi-kör"-ből. Jószerint nincsenek is még nők számára igazi iskolák, hiszen a gyakorlat még nem teremthette meg és nem alakíthatott ki ilyeneket már csak azért sem, mert nehéz volt megbontani a kezdettől fogva érvényes egyenletet: iskola = férfi nemen lévők iskolája. A nőnemű diák mai napig alig cselekszik egyebet, lekopírozza a fiúdiákot úgyszólván maradék nélkül.

Ez ellen a természetellenes helyzet ellen nem úgy kell küzdeni, hogy telitüzdeljük a fiúknak szánt tantervet lányoknak szánt tudnivalókkal, mert ezzel a lányiskola talán nehezebb, esetleg tarkább lesz, de nem lesz egészen más. Nemrégiben felkapott jelzőjévé vált az iskolának, hogy legyen „gyermekszerű". Szeretném ennek az analógiájára azt írni ide, a leányiskola viszont legyen „leányszerű". Nem azzal azonban, hogy háztartástant vagy gyermekgondozást vagy női anatómiát tanítanak benne, hanem úgy valahogy, ahogy ma még szinte képtelenek volnánk részletesen defineálni, de leányokat engednének benne a maguk leánymódján irodalmat, matematikát vagy történelmet tanulni. Általában az volna igazán leányiskola, amelyben a leányok ne „leányul" tanulnának, hanem „leányosan". Ma nagyon fiúmódra megy az adagolás is, a módszer is.

A „szabadfoglalkozású" nők ösztönösen egészen mást adnak már eddig is, mint a férfiak. Gondoljunk csak a nőírókra, milyen másképp látják ők az örök problémát, a férfi és nő viszonyát műveikben, pedig mennyi előítélet, kialakult sablón és nem akart utánzás gátolja meg őket. Ez a kettős életlátás: a férfié és a nőé, valószínűleg megvolna az élet minden területén, csak ma még embrióban van meg a nő része, egészen biztosan van még egy jócsomó olyan titok is a problémák között, amelyre azért nem volt eddig felelet, mert az egyetlen lehetséges feleletet csak nő adhatja meg. Azt pl. már körülbelül látjuk, hogy az elemi oktatást majd egyszer valamikor nők oldhatják meg és végezhetik igazán, mert csak ő általuk válhatik az a családi nevelés szerves folytatásává. Valószínűnek

tartom, hogy az orvostudományban a praeventiós rész azért olyan tökéletlen, mert még ezen a területen is, még ma is és még a nők is férfimódra tapogatóznak. Anyának lenni, otthont teremteni, befogadni, óvni, táplálni, odaadónak lenni, tűrni, érezni, díszíteni, kidolgozni, részleteiben teljessé kiérlelni és egy egész nagy csomó női tevékenység, köztük ilyen már nem is érzékelhetőek, tehát egészen szellemiek, mint várni, engedelmeskedni, hallgatni: nemcsak a családi életben érvényesek, hanem az egész életben, csak ma még nem érvényesülnek, mert nem régen ömlöttek ki a családi élet tartályából a társadalmi élet egész területére. Képzeljük el, mit jelent, mi minden mást és újat, ha a mai, férfiak által megtermékenyített szellemi élet egyszercsak teremni kezd a nők részvételével. Eddig is így volt ez, de csak a családi fészek mélyében. A mai krízis számtalan oka között egyik okként bizonyára az is ott szerepel, hogy a nők szerepe a megtágult lehetőségek keretében még meglehetősen hiányos.

3.

Közkeletű frázist emlegetek, írván, hogy a férfi kimegy az otthonból csatázni, harcolni családjának fenntartásáért, a nő otthon marad s beragyogja körét egyedül önfényén. Tekintettel arra, hogy a férfi és a nő más-más voltát, kettősségét ez a közkeletű frázis úgy-ahogy mégis tartalmazza, a részletek felől nem vitatkozom vele, az egészet illetőleg azonban szeretném egy kicsit vizsgálat tárgyává tenni.

A férfi szerepe: a harc, a nőé: a család. Úgy a harc, ahogy a nőé a család, a férfinak háborúban adódik maradék nélkül. Hogy a férfi megállhassa a helyét a háborúban, ki szokták képezni katonailag lehetőség szerint még béke idején. Fel lehetne tehát vetni a kérdést, hogy a nőket is ki kell képeztetni a családi életre. Ez azonban nem olyan egyszerű, mint amilyennek látszik.

Először is: a férfi kimegy, a nő ottmarad. A harcra ki kell menni előkészület közben is, az otthonból nem okvetlenül. A harc fogalma eltűri az ilyen megterheléseket, mint szolgálati idő, kaszárnya, hadgyakorlat, lőutasítás, egyenruha, függelem, feljebbvaló stb., az otthoné bajosan. (A kétgyermekes és egygyermekes anya között nem az a viszony, mint a kétcsillagos és egycsillagos katona között.)

Másodszor: a katonai kiképzés nem az iskolában történik. Következetlenség volna a leányiskolákat megterhelni külön az otthonra kiképző „tudnivalókkal". Közvetve meg a középiskola csakúgy előkészít harcra, mint ahogy nem készít elő. Aki középiskolába járt, könnyebben, hamarább és alaposabban megérti p. o., mi az a „röppálya", de viszont a középiskolás példatár és a lőutasítást begyakorló órák példatára nem azonosak s kell lenni helynek, időnek és alkalomnak, ahol az általános ismereti elvek speciális alkalmazást nyernek a hadi tudományokra. Ugyanez ugyanígy vonatkozik a nőkre s az anyaság tudnivalóira.

4.

Egészen bizonyos, hogy a nő megteljesedett szerepköre alaposabb iskolázást igényel a réginél. De ennek az új női iskolának úgy tantárgya a nőiség, mint ahogy kint az életben a belejáró diákoknak osztályrésze lesz. A férfi, mondjuk, orvos és egyúttal katona is, ha arra kerül a sor. A nő is orvos és egyúttal családanya is, ha arra kerül a sor. A nőnevelésnek nem az a voltaképeni problémája ebben az esetben, hogy nevel ebből a nőből jó anyát, hanem az, hogy neveli orvossá ezt a nőt úgy, hogy női mivoltát maradék nélkül kifejthesse és fejtse is ki mégis.

A nő tehát nevelése befejeztével ne ellensége, ne vetélytársa, ne helyettese, pótléka vagy éppenséggel karikatúrája legyen a férfinak, hanem munka-, sőt élettársa. (Nem okvetlenül a felesége, hanem példáknál maradva százszázalékos orvosnő, egy százszázalékos orvos-férfi mellett.) Ennek ma még olyan keserves akadályai vannak, mint p. o. a „fogalmi" akadályok. Azok, akik a nők egyenjogúsításáért küzdenek, különösen ha nők, elképedve hallgatnak ilyen megállapításokat, mint p. o. a protestáns teológiáké hazánkban, melyek egyértelműleg a Szentírás alapján tiltják meg a theologus-nőknek a „tanítás"-t, vagyis az igehirdetést. Ez nyilvánvaló jogtiprás szerintük olyan területen, ahol a teljes jogfosztás ma már lehetetlen.

Ez a fogalmi rabszolgasága a nőknek valósággal a XX. századbeli formája a régmúlt női rabszolgaságnak. Ad absurdum víve a dolgot a „tanítás"-nak nevezett szószéki igehirdetés éppúgy nem lehet engedelem vagy tilalom tárgya, mint

ahogy nem lehetne kötelezőleg elrendelni a női theológusoknak a szakáll- és bajuszviselést. Ma bizonyos tevékenységek ezen a téren elsőbb- vagy felsőbbrendűek csak azért, mert az eddig kizárólagossági jogot élvező férfiak katexochén cselekedetei. Olyan helyeken, ahol a női tevékenység már eredményeket is produkált, például az elemi oktatásban, nem okvetlenül elegánsabb része a munkának „tanítani". Az elemi iskolás jó tanító manapság sokkal többet „tanul" a tanítványaitól, mint amennyit „tanít" nekik, ha azt akarja, hogy látatja legyen a munkájának.

A nő felszabadítása és egyenjogosítása (helyesebben: felszabadulása és egyenjogosulása) akkor lesz teljes, ha női tulajdonságainak gátlástalan kiélése nem megy többé „tekintélye rovására". Tűrni, engedelmeskedni, hallgatni, tanulni szakasztott olyan aktív, méltóságos és eredményes női cselekmények, mint ahogy ütni, parancsolni, beszélni, tanítani „férfias" allürök. Például: erős a gyanításom, hogy a távoli jövendő nője, ha tudománnyal foglalkozik majd, kevesebbet kísérletezik, viszont türelmesebb megfigyelő lesz, ténytisztelőbb és tényleíróbb s gazdálkodóbb a teóriákkal meg a hipotézisekkel. (Azaz: tűr, engedelmeskedik, tanul, hallgat és megold sok minden, férfiallürökkel ma még megoldhatatlant.)

5.

Világért sem akarom ezzel azt állítani, mintha mindaz, ami idáig történt, rossz és elvetendő volna. A dolgoknak egyszer csak eljön az idejük, a problémák megérnek. A nők számára is egyszer csak elkövetkezik az idő teljessége társadalmi téren is. Ennek kell ma a konzekvenciáit levonnunk érzésem szerint. A valóságos otthont is csak akkor varázsolhatta a pusztaságba a nő, mikor a férfi megelőzőleg kiharcolta a lehetőségeit. Az élet egészének, benne a kultúrának a mi történelmünkben — úgy látszik — végetért az offenzív harci korszaka. A most aktuális étapban a férfi osztályrésze a defenzív harc, a nőé: az otthon gondolatának bevitele, szolgálata és megvalósítása az egész vonalon. Ha a nőnevelés reformra szorul, ezt a korszakváltást érzi krízis-formán. Egy elkövetkezendő reformnak tehát ezt a korszakváltást kell beleépíteni a nevelésbe elvszerűen előbb, majd intézményesen.

A nőnevelés problémájának néhány megoldási kísérlete.

1. *A „Csipkerózsa"-komplexum.*

Csipkerózsa meséjét sokan ismerhetjük, hiszen mindnyájan voltunk mesehallgató vagy legalább is meseolvasó kisgyerekek. Tizenötéves korában orsóval megszúrja a kezét Csipkerózsa s mély álomba merül. Krisztustövis-élősövény nő álombamerült palotája körül s azon fennakadnak azok az urak, úrfiak és válogatott cigánylegények, akik Csipkerózsát fel akarják csókolni mély álmából. Csak egy halandó nem vall kudarcot: a királyfi. Az ő közeledtére kétfelé válik a Krisztustövis-élősövény magától. Ennek a királyfinak a csókjára fölébred Csipkerózsa s azon nyomban lakodalmat csapnak. Holnap legyenek a ti vendégetek!

Csipkerózsa meséje nagyon régi mese. Tudjuk róla azt is, hogy már Brunhilda meséje is ennek a történetnek egyik változata, csak abban még láng óvja Brunhildát a mindenféle betolakodók elől és maga Brunhilda sem alszik nyugodtan, hanem meg kell verekedni vele a vakmerőnek, aki rá merte vetni a szemét.

De Csipkerózsa meséje talán még a Nibelung-időknél is régibb, mert örök mese. Kezdete ködbe vész és soha el nem felejtődik, míg lesz, aki meséljen és lesz kinek mesélni. Akadnak korok, mikor nem lesz népszerű mese, de az ilyen korokban szerencsétlenek lesznek az emberek.

Hadd juttassam eszökbe a magyar leányoknak én is ezt a mesét most már, hosszú szünet után, elég szerencsétlenek vagyunk egy idő óta és talán már elég régen szerencsétlenek.

Bizony, bizony, könnyen meglehet, hogy szerencsétlenségünknek egyik nem is kicsi oka a sok-sok álmából felriasztott vagy egyszerűen csak felserkent magyar Csipkerózsa. Nem akarom azt hinni, hogy olyan is van köztük, aki sose aludt, csak tetette magát, mintha aludnék, de repdesett a szeme untalan.

De hát hogy is tudott volna elaludni tizenötéves korában? Ugyan, ugyan, ki látott a kezében orsót, amivel megszúrhatta volna az ujját munkaközben? — kérdezhetné valaki gonoszul. Én azonban tudom, hogy nem itt a baj. Tudom, hogy a lányok

könyvvel a kezükben szorgalmasabbak szoktak lenni, mint a fiúk, életüknek tizenötödik esztendejében.

Hanem felserkennek, tagadhatatlanul. És nézzünk körül a táncoló, flörtölő, ábrándozó, újabban öngyilkos gondolatokkal tépelődő tábor mai életmódján, vagy csak öltözködésén: úgy néz az ki, mint valami Krisztustövis-élősövény?

Hát persze, hogy csak arra jó, hogy kíváncsiságot keltsen és annál jobban essék átkandikálni rajta: úrnak, úrfinak, válogatott cigánylegénynek.

Jön a szegény királyfi, jön, jön, elhalad az ilyen kerítések mellett és addig megy, míg összeborult Krisztustövis-élősövényre talál.

2. *Francia baba helyett.*

Nem akarom a nagyobb lányokat megsérteni s nem gyanúsítom meg egyikőjüket sem azzal, hogy még mindig levelet szoktak írni a „Jézuskának". De azt viszont megint nem merem remélni, hogy az igazi hajasbaba, az esetleg aludni, sőt beszélni tudó, egyikőjüknél sincs már — titokban, nyiltan, kinél hogy — a kezeügyében, hanem ott pihen a sifon alján a többi lom között.

Pedig annak is eljön egyszer az ideje.

Legyünk optimisták, s tegyük fel, hogy a nagyobb lányoknál máris eljött ez az idő. Az ilyen lányok okos kislányok (pardon, elég nagyocskák, bizony, bocsánatot kérek), lehet velük okosan beszélni. A lélekbúvárok, ezek az okosnál is okosabb emberek, azt tartják, hogy a „babázás" nem is olyan tréfadolog, mint ahogy kezelik. Mély, ős ösztönök parancsolnak a lányoknak olyankor, mikor a porcellán vagy rongyból bugyolált bábut fésülik, öltöztetik, ringatják. Minden leányléleknek a mélyén ott szunnyad és álmodozik valami a leendő édesanyából. Boldog az a leány, akinek eleven bábúi vannak: kistestvérek, akiket ápolni, gondozni és szeretni lehet.

Iskolába járni szép dolog, újabban azt tartják, szükséges is. Mindenesetre igen-igen okos foglalkozás. Sokszor bizony az az érzése az embernek, hogy túlontúl okos is. A bábut kidisputálja a leányok kezéből igen hamar. Könyvet nyom bele, de nem írhatom ide, hogy a helyébe. És előbb fáj egy kicsit, aztán sír egy kicsit, a végén elcsitul, dermedt-ájult álomba merül és

meg se mukkan többet, lehet, soha többet az életben — a leendő édesanyák dajkáló ösztöne.

Mert akinek nincs, az is elvétetik tőle, amije van. A Szentírás szerint is.

Hát vegyük elő a rongybábut és ringassuk? — kérdezheti valaki ajkbiggyesztve. Világért sem. De azért legdrágább kincsét, lelkének legszebb ösztöneit, ne adja oda könyvek akármilyen nagy értékéért egyetlen leány sem, azt üzenem mégis.

És mint egyetlen megoldás, ott ígérkezik játékos örömök kifogyhatatlan olajos korsaja gyanánt, az eleven bábuk regimentje. Elhagyott, utcákon csatangoló, a jó Isten pányvájára eresztett kicsi fiúk, pirinkó leányok kenyérre is, ruhára is, de elsősorban mégis játékra, mesére, gondozásra, simogatásra, szeretetre éhes hadserege.

Meg kéne ezt szívlelnie mindenkinek, aki játékbabáját eldugta már, vagy most készül elpakkolni örök emlékül, kistestvérei pedig nincsenek. A lelkükben melegen áradó édesanyai érzést mellé ne csukják valahogy! Kérnek, várnak, hálásan mosolyognak eleve feléjük, érette az anyátlan, égből csak mostanában idecsöppent parányi, didergő gyereklelkek.

Kinek ne támadna kedve kézenfogni őket és visszamosolyogni reájuk?

3. *Harc a mamával.*

Itt most nem arról a fajta háborúskodásról lesz szó, mikor a mama a felkelés időpontját indokolatlanul korai órára teszi, vagy esetleg szekrényvizitet tart és hát természetesen nincs megelégedve. Nem is olyasféle heves szóváltásról, mint p. o. a toalettgondok között szokásos. Egyszóval nem Cilike-problémát óhajtunk felvetni ezúttal.

Sokkal-sokkal komolyabb kérdésről van szó. A két húgom vetette fel, tegnap múlt két hete. A két asszony-húgom. Paradicsomfőzés közben, mikor éppen nagyon is aktuális volt.

Valami elvi döntés kellett volna a rotyogó sárga lével kapcsolatban. Nem tudom, mi, mert nem értek a paradicsomfőzéshez. De fontos lehetett és felettébb sürgős, láttam a hugaim megfelhőzött arcáról nagyon jól.

— Nem emlékszik, drága jó kismama hogy csinálta?

— Nem emlékszem. Nem szerette a lelkem, ha paradi-

csomfőzéskor láb alatt voltam. Csak te eredj be innét ilyenkor, ezt szokta mondani.

Hát ez az. A mi felejthetetlen édes jó anyánkkal is megesett ez, sajnos. Szerencsére ritkán: szappanfőzéskor, paradicsomeltevések idején és ha egyszer-egyszer hirtelenjött vendég miatt kimondatott a konyhában a mozgósítás és a statárium. Vannak azonban súlyosabb esetek is.

Ismertem néniket, akik sikerültebb receptjeiket még saját édes leányuknak sem voltak hajlandók elárulni, hanem magukkal vitték a titkát a sírba. Ismertem házakat, ahol a házikisasszony a pecsenyezsírt nem merte akármelyik kis csuporba vagy meszelyesbe megszedni, mert félt, hogy a mama szóváteszi, ha meglátja. Inkább bement, felköltötte szegényt legédesebb déli álmából s megkérdezte tőle, hogy melyikbe kell megszedni, a zöldcsíkosba vagy a félfülűbe vagy esetleg a „Stoószi Emlék" felírásúba a Komporday-házzal.

Nem kertelek, megvallom, én értem a mamát. Egyrészt sajnálja a szegény, ártatlan, hajadon gyermekeit, hogy ott süljenek-főjjenek a meleg konyhában. Kezüket kiegye a lúg, eldurvítsa a por és piszok. Menjenek be inkább, legyenek még egy darabig boldog, gondtalan gyermekek. Másrészt t. i. nem akarja elhinni a mama, hogy már megnőtt a kicsi. Nóta is van erről, csúfolódó nóta: Kicsike még, hadd nőjjön még, hatvanhárom esztendős még, mondja a nóta mamája, fogatlan kisleányáról. Harmadsorban az is baj, hogy a mama jól tudja mindazt, amit a kezdő kisleányok ügyetlensége bizony még el-elhibáz és türelmetlen. Kiönteni is sajnálja azt a sok drága pocsékbament holmit, érthető. Bekergeti inkább a fülig piros delikvenst. És végül korlátlan uralkodó volt a mama eddig a háztartásban. Keze alá nem szólt, nem kalamolt senki. Most meg itt lábatlankodik a trónkövetelő, több kárt csinál, mint hasznot, még hozzá.

Én értem a mamát, ismétlem. Pedig nem is szóltam a dolgok leegyszerűsítése végett olyan bonyolult esetekről, mikor a kisasszony nyelve jobban pörög a kelleténél, a keze ügyetlenebb, mint béketűréssel elnézhető, egész lénye is lustább, mint illenék. Értem, nagyon megértem, mondom, a mamát.

A leányokat azonban nem értem. Nem értem, hová tették azt a sok tűrést, lemondást, áldozatos szeretetet, ágy szélén át-

virrasztott éjtszakák testi-lelki töredelmét, amit a mama születésük óta zokszó nélkül rájuk pazarolt.

Mert ha csak a tizedrésze nem tűnt volna nyomtalannl el idők folyamán a nagy semmibe, bizony mondom, megcsókolnák a szerető anyai ajkat (most pereljen ha tud), szétdudorásznák vidám, nótás, mosolygós hangulattal a konyhát megülő zehernyés kedélyvilágot s bűnbánó arccal igyekeznének hamarosan jóvátenni a „soha többé" nem ismétlődő balesetet.

De semmi esetre sem, semmi szín alatt sem mennének be a szobába.

Így nagyon furcsa a helyzet. Beszélünk a nők megváltozott helyzetéről, megengedjük nekik, hogy vezető főorvosok, iskolaigazgatók lehessenek. Törjük a fejünket rajta, oszthatnak-e, mint lelkipásztorok úrvacsorát, vagy csak vallásoktató lelkész válhatik belőlük.

Odahaza a konyhában ellenben változatlan a helyzet

4. *Diákleányság és leánydiákság.*

Van egy külön leánydiákság is a fiúdiákvilág mellett, de nagyon kevesen vannak tisztában igazi mivoltával még diákleányok is. Ezt többízben hangoztatott kívánságaikból láthatjuk nagyon világosan, a szerintük kielégítlenül maradt bizonytalan, elmosódott, majdnem testetlen vágyakozásaik tükrébe pillantva.

Mi nem hisszük például azt, hogy a diákleányok igényeit leányfőhősről szóló regények, bakfis-monológok, kézimunkarovat, ételreceptek, nagy női alakokról szóló megemlékezések és az ú. n. nőkérdés megvitatása jelentenék igazán. Furcsa volna, ha ezentúl a fiúk Jókai művei közül csak Kárpáthy Zoltánt, leányok kizárólag a Tengerszemű hölgyet olvashatnák. Keménytől a fiúk Gyulai Pált, a leányok az Özvegy és leányát. Fiúk nem hímezhetnének, leányoknak tilos volna rádiót szerelni. Ételreceptek iránt szakács-különpróbás cserkészfiúk sem érdeklődhetnének, leányokat a bibliából csak Mária és Márta alakja foglalkoztathatná. Nem is szólva arról, hogy a leánydiák számára már nem probléma többé a nőkérdés, hiszen megengedték neki, hogy diák lehessen. Erre megvallom, könnyen rámondhatni, hogy azért egy fiúból könnyebben válhatik több minden, mint egy leányból még ma is. De hát ez sem úgy igaz,

ahogy szemre-főre annak látszik. Mert fordítva áll, mondjuk, egy pesti úrileány és egy hortobágyi juhászfiú esetében. Vagyis leánydiákok számára is, fiúk számára is vannak igen tanulságos gazdasági, társadalmi, történelmi kérdések az elhelyezkedés és pályaválasztás körül, de nincs a szó közhasználati értelmében külön nőkérdés a leánydiákok speciális gondja gyanánt.

Hanem hát akkor meg mi marad a problémából tulajdonképpen? Mert azt önkénytelenül ösztönösen érzi minden leánydiák, hogy a diákleányság éppen olyan sajátosan más valami, a diákfiúságtól lényege szerint elütő állapot, mint ahogy általában végzetesen egymást kizáró és mégis kiegészítő szögös ellentét leánynak lenni, meg fiúnak lenni.

Hát erre a kérdésre majdnem lehetetlen kielégítő feleletet adnunk. Leánydiákok nagyon kevés ideje vannak ahhoz képest, amióta fiúdiákok kialakíthatták a maguk diákélete tradícióját. Emez a fajta diákélet kevés, igazán jellemző vonást ölthetett magára már csak az idő rövidsége miatt is, de meg azért is, mert nagyon sokáig nem volt egyéb a fiúk diákoskodásának engedelmes, majdnem szolgai utánzásánál. Így aztán ma még szinte reménytelen fáradozás összeszednünk az áruló jeleket: miben különbözik a leánydiák élete a fiúdiákétól.

De ha egyáltalában van valami jogosultsága diákproblémák közt külön leányproblémáknak, akkor éppen ezért az egyért van. Hiszen nyilvánvaló, hogy diák és diák problémaköre lényegében azonos. Nincs külön leányok számára preparált fizika vagy speciális, fiúknak való történelem. Ellenben az is nyilvánvaló, hogy fiúk és leányok, természetük szerint, más-másképpen reagálnak ugyanazokra a hatásokra. Tehát valahogy más feleletük van az élet számára a természet vagy a történelem titkos kérdéseire megfejtésül. Ketten kétféle módszerrel élik ugyanazt a diákéletet.

Az idevágó adatok azonban még egyáltalában nincsenek elegendő mértékben és eléggé rendszeresen összegyűjtve. Pedig bizonyára vannak ilyen adatok, de e tekintetben az adatgyűjtés még meg sem indult, sőt valahogy még egy ilyen speciális adatgyűjtésnek a szükséges és sürgős volta sem tudatosult idáig eléggé.

5. *Ballagnak a maturandák.*

Május közepetájt ballagnak a vén diákok, már t. i. a maturandus gimnázista fiúk és a maturanda leánygimnázisták. Úgy hozta a sorja valahogy, délelőtt egy ilyen ballagásnak lehettem tanúja, délután meg egyik volt tanítványommal találkoztam gőzösön, Győr felé menet. Érdekes volt a két élményt egymáshoz képest is megélveznem, nemcsak külön-külön. Bizvást mondhatom, harmadikféle élmény volt, talán éppen a legmaradandóbbik.

Nem tehetek róla, de én már ott elkezdtem a nyugtalankodást, mikor tiszta szívből, szeretetből meghívtak negyvenegynéhány tizennyolcesztendős *kisasszonynak a ballagására*. Gyermekreményim s bánatim tanyáján, „valahol" Hajdú megyében betlehemes-játék közben a juhász-sort dícséri néhány nóta, azok közül az egyik azt mondja például a juhászról: Sétál, dudál, furulyál, *billeg-ballag*, meg-megáll. No, hát én még tizennyolcéves fiúkról is nehezen hiszem el, hogy *billegnek-ballagnak*, de leányokhoz aztán már igazán végkép illetlen a *ballagás*. Nem szoktatott hozzá a magyar nyelv, hogy trampliknak képzeljem a fiatal leányokat. Vörösmarty Szép Ilonkája „csapong", miközben a lepkét kergeti. Külön pepecsel rajta a költő, hozzábiggyesztvén, hogy „könnyű s játszi a lány illanása". Petőfi a Tiszáról emlékezvén, mintha csak a *ballagás* és a *leány* fogalmának összeférhetetlenségét akarná festeni, külön pingálja a kettőt egymás mellé. „A folyó... símán... szelíden *ballagott* le parttalan medrében" „Síma tükrén a piros sugarak mint *megannyi tündér táncot jártak*". Ahány fiatalleány hőse van Mikszáthnak, mind őzikejárású, gazellalábú, karcsú bokájú. Ezzel szemben „Toldi meg nagy búsan hazafelé *ballag*, vaskos *lábnyomától messze reng a pallag*. Nehéz valahogy elképzelni földrengető piskótalábakat. Nem, nem, képtelenség ez; már nyelvi aequivalense is otromba ízléstelenség a leányok „ballagásának", magyarul mindenesetre az.

Elnézem a ballagó leányokat, egyenruhába bujtatva szemre-főre valamennyien egyformáknak tetszenek. A régi anekdota jut eszembe, az öreg juhász válaszáról grófi gazdájának. „Mondja, barátom, hogy tudja megkülönböztetni nyája egyedeit egymástól?" „Hát hun látott mán a méltóságos gróf úr *két egyforma* birkát?" Lehet, hogy az osztályban tanító kar-

társak és kartársnők megismerik egyénenkint azt, aki éppen sorra került és felel, de így, ballagás közben egyformásít az egyenruha — állapítom én is meg nagy bölcsen, kitaposott országútján menetelve a konzum-filozofálgatásnak.

De nini! Nincs is igazam. Helyesebben: igazam van, de csak fiúkra érvényes az igazságom, leányokra nem vonatkozik. Ahogy tovább nézem az egyenruhás leánycsoportot, egyre nyilvánvalóbbá válik előttem, hogy az egyformásítás visszafelé sült el. Amilyen jól áll az uniformis fiúknak, úgy lerí a leányokról. S ahogy leszedte azokról a bántó különbözőséget, ahogy egy közösséggé varázsolta őket, úgy érte el mindennek az ellenkezőjét a leánytáborban. Egyenesen aláhúzza, kihangsúlyozza, valósággal karrikirozza azt, hogy nem egyformák, mindegyik különvaló és magánakvaló egyéniség, egyen-egyen zárt világ, ahány annyiféle. S ha mindez nem volna még elég, azt a titkot is napvilágra pletykálja, hogy csak látszat az, mintha ez a sok leány meg volna szervezve, s egyetlen központi parancsnak engedelmeskedve egyöntetűen cselekednék, egységesen funkcionálna. Nem fiúk ezek, hiába lépegetnek most egy taktusra, tornaórás-peckesen.

Most már gyanakszom, s előítélettel telítetten fürkészem az arcukat: vajjon meg vannak-e hatva „a percnek nagyszerűségétől?" Hiszen olyik nyolcesztendős emlékeitől s ezen emlékek osztályosaitól egyszerre búcsúzkodik most. Nem volna csoda, ha elpityeredne, leányoknál amúgy is könnyebben eltörik a mécses.

Szó sincs róla. Száraz a szeme mindegyiknek, esze ágában sincs holmi óhatatlan ellágyulás. Megint csak a fiúkra gondolok. Bezzeg azok hogy el szoktak kámpicsorodva lenni ilyenkor. Kedvem volna elvi kijelentéseket kockáztatni meg, akárcsak az imént, mikor a „formaruhákról" tétetett említés. Talán-talán a rücskölésben is kétféle divatot tart a két nem, s a fiúk az érzékenyebbik fél. De vajjon miért? Igaz volna-é, viharos nyakbaborulások és barátnői csóközönök ellenére is, a sanda gyanú, hogy a leányok szívük mélyén riválisai egymásnak, s őszinte barátság csak fiúk között szövődhetik? Akkor értem ugyanis, hogy ezek a diákkisasszonyok sem sajnálják igazán egymást, most, a búcsú pillanatában sem.

De még mindig nem értem, miért nem sajnálják az isko-

lájukat? Elvégre mégis csak az otthonuk volt nyolc teljes esztendeig. A második otthonuk.

Gondolataim hirtelen megtorpannak ettől a kitételtől. A fiúk, igen, felkerekednek az otthonból új kalandra, szebb csatára, aztán rájuk esteledik, vagy bő zsákmányt ígér az a vidék, ahova történetesen éppen elvetődtek, tehát tanyát vernek, otthon vannak. Vadászat közben hajdan és iskolában most. Fiú-tempó ez, az örök férfi-sors ösztönökben továbbélő öröksége De lehet-e a leányoknak második otthonuk? Lehet-e nekik otthonuk azon az egyetlenen kívül, amit a szülői ház jelent nekik gyerekkorukban, azután meg majd a maguké? Be kell látnom, hogy ez sincs különben. Diákfiúk szerethetik és életükben egyszer, a matura előtt, meg is sirathatják az *alma mater*üket, leánydiákok, őszintén, soha.

Most az a bizonyos körséta következik a tanári szobába és az alsó osztályosok termeibe. A régi üzleti felszólításra kell gondolnom, olyan furcsa hatást vált ki belőlem a dolgoknak ez a minden áron való erőltetése és kínos pontosságú lekopizálása. „Ha nincs rajta védjegy, méltóztassék mint értéktelen utánzatot visszautasítani." No, hát ezennel méltóztatom. Tetszenek tudni, hogy megy az ilyesmi fiúknál? Az igazgatói irodába, meg a tanári szobába nem bemegy a nyolcadik osztály, hanem *betör*. Nem magától értődő besorjázás odajutni, hanem győzelmes bevonulás, diadalkapu alatt, díszszekéren, mely utóbbi mögött a leigázott fejedelmek csoportja, vulgo: tanári kar lépked borongva, megadással. Ezt is megértük, hála Istennek, olvasható valamennyi diákszemben s a tekintetekben virtuálisan ott ül immár az örök Simonyi óbester az aranyozott karosszékben, veri a pipáját kifele. A hetedik osztályba meg úgy lép be a ma-holnap érett férfiú, leírhatatlan gőggel, vállonveregetve a zsenge ivadékot: mondja, kisfiú, hogy is van az a középiskolában? Az ember már szinte elfelejti, ahogy a napok múlnak. Ezekben a padokban ülnek, úgyebár, a tanár meg a mellett az asztal mellett, aztán előveszi a noteszét és szólít? Legalább is én úgy emlékszem. Rémlik, mintha diákkoromban így lett volna. Egykor magam is voltam középiskolás. Istenem, Istenem, régi jó idők! Eheu, fugaces, Postume, Postume labuntur anni... Mert fontos, hogy a hetedikeseket egye a tehetetlen méreg, hiszen az egész séta ezért van. Lent is, fent is erre megy ki minden, az adolescens magadokumentálására. Úgy, ahogy

a régi nóta őszintén meg is vallja: Mikor én még legény voltam, A kapuba kiállottam, Egyet-kettőt kurjantottam, Mindjárt tudták, hogy én voltam.

Ezek a drága jó leányok nem értenek ehhez. Ők, az élet született és születésük óta nyomban el is kényeztetett királynői, nem hódíthatják meg erőnek-erejével az igazgatói irodát, meg a tanári szobát, mert ők itt is hazatértek, nem hódítók. Természetes gesztus, hogy itt vannak és senki sem vitatja az ellenkezőjét. Néhány hét múlva kezükbe kapják a testimonium maturitatis-t, az érettségi bankettre már nem egyenblúzba öltözködnek és az elnök esetleg úgy is köszönti őket, hogy „kezét csókolom". Az alsósok meg egyenesen megdicsőülten tekintenek fel rájuk, virágot adnak nekik, vagy fogadnak el tőlük, hiszen ez is mind olyan rendén való, forsriftos ügy. Dehogy csikorgatják a fogukat, mint az ifjabb legények. Azok, akiknek az osztályrészük az életben a várás, tűrés, ápolás és kihordozás (akár szóról-szóra rájuk mérve, akár jelképes erejű százféle megváltozott jelentés szerint), ezt is kihordozzák és elviselik megadással: az idén ezek mennek el, jövőre mi következünk, azután a hatodikosok. A harmadikosok már most pontosan tudatában vannak, hogy ők csak öt év múlva kerülnek sorra. Öt év múlva, de akkor bizonyosan. És ez a biztos tudat meglátszik a maguktartásán is.

Mindez az egy-tanulságú tapasztalat csak megerősít engem régebbi keletű tételem érvényében. *A leányok még mindig nem teremtettek új stílust a maguk tanulásmódja és diákoskodása számára.* Majmolják a fiúkat, pedig ilyen másodlagos formák nem is állnak jól nekik, de meg nem is viszik őket előbbre. Leánynak lenni egész bizonyosan valami egészen mást jelent latintanulás, kémiai kísérletezés, növénygyűjtés, trigonometriai példamegoldás, in ultima analysi érettségi vizsgálatra készülődés közben is, mint fiúnak lenni, s ennek apródonkint meg kellene látszani a formák, gesztusok, eljárásmódok másmilyen voltán is. Még a történtek ellenére is, hogy t. i. aránylag nagyon hosszú ideig csak fiúk maturáztak s jószerint alig egynéhány évtizede tart a leányok szárnypróbálgatása ebben a mesterségben.

Régi tanítványom a gyorsvonaton látható örömmel idézgeti lelki szeme elé multjának és multamnak közös szakaszát. De valahogy félresikeredik az egész. Nem hű és csöppet sem pontos a riportja. Úgy beszél a huszonkét-huszonhárom esztendővel ezelőtt történt dolgokról, mintha azok kizárólag kettőnk között játszódtak volna le. Alig egy-két statiszta bóklászik még a képen, ha már éppenséggel elkerülhetetlen a rájuk való hivatkozás, olyankor. Kóklerséget szimatolok, vallatóra fogom az ipsét, mintha még mindig én volnék az osztályfőnöke. Szörnyűséges lelki helyzet teregetődik ki egy-kettőre. Barátunk Budapesten él most is, ahol diákoskodott, ugyanabban a kerületben, ahol felnőtt, hozzátehetem még, bár erről ő maga mit sem sejt, egykori iskolatársai nagyobbik csoportjának mai napig vele közös lakóhelyén. És még sem tudja, melyik diáktársából mi lett, ki mit csinál közülük azóta. Huszonhárom esztendeje négygyel-öttel ha találkozott, azokkal is évtizedes időközökben és mindig csak esetlegesen. Pedig még azt sem mondhatnám, hogy rosszbelsejű ember. Látható érdeklődéssel hallgatja például az én beszámolómat egykori cimboráiról, s nagyon meg van hökkenve is, hatva is, mikor arról értesül, hogy hozzám, igenis, azóta is, felőle is állandóan vert a hír, amióta utoljára találkoztunk érettségi bizonyítványosztás alkalmából. Nem is képzelte eddig, hebegi zavartan, hogy akadhat a régi fiúk közül akár csak egy is, akit az ő sorsa még érdekel.

*

Azt hiszem, ez a kényszeredett találkozó egészen tanulságosan egészíti ki azt a képet, mely a leánydiák-ballagásról alakult ki bennünk. Van valami erőltetett, sőt természetellenes ezekben az évvégi ballagásokban akkor is, ha fiúk csinálják. Nem sikerülnek, mert nem is sikerülhetnek. Ez aztán már mindkét nembeli közös diáknyavalya, hogy velejében miért nem. A mostani magyar diákok csak kirándulni járnak az iskolába. Életük súlypontját valahová egyébüvé helyezték át, vagy pedig hagyták odahaza, ahol kisgyerek-korukban természetszerűleg és eredetileg volt. Éppen ezért nem is élnek aztán az iskolában közösségi életet. Ma már sótlan-ízetlen a diáksors, még az együtt elkövetett csínyek sem enyvezik és tartják össze őket, mint a közelmultban. Az iskolai élet tartalma nyolc év alatt egyszer sem követelte meg tőlük a munkaközösséget. Felcseperedtek hát

összezárva, de össze nem melegedve még sem, egyik a másikhoz képest maradt mindvégig fenség, északfok, titok, idegenség, lidérces messzi fény. Egy ideig együtt, egy csomóban kavarja, aztán egyszer csak szétszórja őket a világ négy sarka felé az élet forgószele, hogy soha többé ne is találkozzanak egymással azontúl.

Ballagnak, ballagnak a maturandák a matura előtt, úgy tesznek, mintha búcsúzkodnának a meghitt falaktól és a meghitt cimboráktól. De forma az egész, üres patron csak. Nem búcsúzkodhatnak igazában, hiszen nincs mitől és nincs kitől sem. Nem mondom éppen, hogy olyan ez a zárójelenet, mintha villamosról szállnának lefelé, de alig több annál, mint mikor az ember vonatról leszálltában barátságosan visszabólint azoknak, akikkel néhány órahosszat egy szakaszban együtt utazott.

6. *Divatlevél.*

Egy kicsit elkéstem ezzel a tudósítással, érzem, hogy már esztendőkkel ezelőtt meg kellett volna írnom. Megvallom, a bátorságomon múlt. Divatlapokat, nőknek szerkesztett újságokat néztem át. Elkísértem családom nőtagjait vásárlásokra, szabójukhoz, szórakozásuk különféle helyeire. Korzón és egyéb alkalmakon, ahol az egybesereglés önmagáért valónak látszott, körülnéztem, hegyeztem a fülem, valahányszor az évek során újra aktuálissá érlelődött bennem a divatról való nyilatkozás terve. Sajnos, egyre jobban összezavarodtam. Nem tudtam megállapítani sehogysem, hogy mi a legújabb, a legelegánsabb, a legjobban álló ruha, hajviselet, kozmetika, szórakozás, beszédtárgy, társaságbeli viselkedés.

Három nagy nehézség okozta ezt a zavart. Az egyik nehézséget az idézte elő, hogy hirtelen változó volt mindenféle divat ez alatt az időközben eltelt hosszú esztendők alatt. Félnem kellett, hogy mire lerögzítem és nyilvánosságra hozom a megfigyeléseimet, már idejüket is múlták egytől-egyig. Aztán meg kibékíthetetlenek voltak az ellentétek is, nem lehetett félmegoldásokat találni, engedményeket tenni, feleútról visszatérni, lassú átmeneteket kiókumlálni, hátsó ajtót nyitva hagyni, bölcs visszavonulási lehetőségeket teremteni, aranyhidakat építeni, még idejében érzett megbánást tanúsítani sem valami nagyon. Szigorúan, metszően, ellentmondást nem tűrő kizáró-

lagossággal, ridegen állott őrt, mint valami Scylla és Charybdis, a nyelvtanból is olyan jól ismert szétválasztó kötőszópár: vagy-vagy. Vagy levágatta valaki a haját vagy nem. Ha levágatta, nem nőtt ki egy hét múlva újra a megbánás könnyeitől, ha nem vágatta le, nem dughatta el, nem mímelhette a bubifrizurát, ha a konjunktúra úgy követelte volna, főleg pedig, nem lehetett a hajat egy kicsit levágni és egy kicsit meghagyni. Végül a gazdasági helyzet is nehezítette a dolgomat. Nehéz lett volna olyan megoldást találni, ami kevésbe kerül és sokáig megfelel. Jobb volt azt halogatni és inkább a kényszerűségnek, az egyéni találékonyságnak vagy a boldog tájékozatlanságnak és igénytelenségnek kiadni bérbe: leljenek ők valamilyen elintézési formát.

Ezek voltak hallgatásomnak rajtam kívül eső, mondhatnám objektív okai. Őszinte lélek létemre meg kell azonban említenem egy szubjektív, önmagamban ébredt okot is, a gyávaságomat. Kényelmesebb mindenkivel jóba lenni, látszólag legalább, mint végérvényesen összeveszni a félvilággal, még ha tüzes barátokat szerez is bátran kimondott véleményünk a másik táborban.

Így láttam a helyzetet és így lapítottam mindaddig, míg a körülmények uralkodtak rajtam és diktáltak a gyöngeségeimnek. Ennek a kényuralomnak is végeszakadt azonban, mint ahogy minden zsarnokság rablánca elszakad egyszer kivétel nélkül. Rájöttem, hogy a körülmények azért olyan megváltozhatatlanok, mert tűrjük a reánknehezedésüket. Egymagában fél az ember és körülnézni sem mer, pedig ha megtenné, már nem is volna olyan egyedül. Rájöttem, hogy egy csomó leány vágyik a nagy tarkaságban az állandóságra, szeretne dönteni az egymást kizáró ellentétek között valamerre és rájöttem arra is, hogy a nehéz gazdasági helyzet attól még nem könnyebbedik meg, ha nehezellem és egyebet nem csinálok. Ellenkezőleg, a lenyügöző hatalma növekedik csak még sokkal elviselhetetlenebbé és legyőzhetetlenebbé a panaszaimtól és belenyugvásomtól. Kurtán-kereken beszélve: a magyar leánytábor egy része vár valami ilyen kijelentést, amilyennel én már jóideje adósnak érzem magam, egyre gyötrőbb lelkiismeretfurdalások közepette, eljutva immár egészen a megfizetni akarás becsületes szándékáig.

Hát igen, fizetek. Megírom a divatlevelet a magyar

leányok számára. Nehéz feladat, azért, mert maga a nekiveselkedés megy ilyen nem-egykönnyen.

*

Pedig látszólag olyan egyszerű a feladatunk. Meg kell keresnünk azt a női divatot, amely lehetőleg időálló, az ellentétes „kreációk" között kiegyenlítődést teremt és sokba sem kerül. Élesnyelvű olvasóim azt mondhatnák erre, hogy ilyen „divat" csak az ócskások bódéiban vásárolható és épúgy feltalálták vagy felfedezték már minket megelőzőleg, akárcsak a puskaport és Amerikát. Nem bánom hát, bár eredetileg nem volt szándékomban, soroljuk a követelmények közé a modernséget is, bár én ezt a magam esze szerint természetesnek találnám, külön felemlegetését pedig szószaporításnak.

De ha már itt tartunk, állapítsuk meg pontosabban, melyikünk mit ért az alatt, hogy valaki vagy valami modern? Szükségesnek vélném ezt, mert egy bizonyos, szülőfalumhoz nem nagyon távoleső faluban nagyon sokáig a postáskisasszony volt a modernség mértékegysége és kánonja egyesegyedül csak azért, mert ő mindig első kézből olvashatta az Új Idők regényeit s leghamarabb lekaphatta a Divat Szalon szabásmintaíveit, mielőtt továbbította volna a folyóiratokat a „kastélyba", ahová eredetileg adresszálva voltak. Modern minden, amit a postáskisasszony visel és ahogy a postáskisasszony viselkedik... Kissé naívan fogalmazott meghatározás. Megvallva az igazat azonban, bajos lesz hamarjában különbet találnunk, különösen tapasztalati alapon, a közfelfogás keretei között. Mert csak fokbeli eltérést érzek mindössze, ha nem az Új Időket vagy a Divat Szalont várjuk helyünkbe, hanem magunk indulunk el a korzón, a kirakatok között, a társaságban, megállapítandók a legújabb divatot. Debrecenbe Budapestről, Budapestre Bécsből vagy Párizsból érkezik a legújabb divat... Meghatározásunk tehát így módosulna: modern minden, ami nyugat felől érkezik.

Ez már valahogyan úgy hangzik, ahogy Európába érkezésünk óta állandóan megszoktuk hangzani. Bele is nyugodnék, ha két gyanú is nem ébredt volna közben a lelkemben.

Az egyik gyanúmat az a körülmény táplálja, hogy a nyugat túlságosan tág fogalom. Hol járt, mit látott nyugaton az a követünk, aki évről-évre eljár oda kikémlelni a helyzetet? Mennyit vett észre és melyik oldaláról hozott számunkra mintát meg kóstolót abból, aminek a gyűjtőneve divat, a megkü-

lönböztető jelzője pedig modern? Legrégibb ilyen legátosunk Kusid, földet, füvet, kulacsvizet hozott magával mutatóba nyugat-felé-csalogatónak s egy jószágtartó nomád népnek nem is volt szüksége egyébre. Árpád jól ismerhette embereit, tudta, kire bízza ezt a kényes feladatot. Kérdés, tudjuk-e mi is? Kérdés, leányok, a sok nyugatot járt magyar közül kiknek a szava érdekel bennünket, s főképpen — ha a vélemények szétágazók — kiknek a szava jár a mi megítélésünk szerint leginkább ebben a nagyon fontos, de szerfölött bonyolult kérdésben.

A másik gyanúm még borzalmasabb. A világháború óta, úgy veszem észre, nem is egészen biztos, merre esik tőlünk nyugat. Csodaszarvas kergető őseink izgatott vitája mintha elölről kezdődnék manapság. „Micsoda föld ez a vidék, hogy itt a nap száll keletre?", „Én úgy érzem, hogy lement a déli részen." „Nem gondolnám, ott vöröslik észak ormán." Sőt már a csetepatét lezáró, rezignált döntést is ki lehet hallani finom füllel: „Kerek az ég mindenfelé".

Azért mondom ezt, mert a történelem tanulsága megokosított a felől, hogy „nyugat" nem változatlan fogalom. A Fekete- és Égei-tenger melléke volt valamikor „nyugat" és „modern". Aztán jódarabig a Földközi-tenger partvidéke. A középkor vége óta az Atlanti-óceánnak előbb csak az innenső, később mindkét partja. Mostanában mintha a Csendes-óceán partjain tapasztalhatnánk mozgolódást...

Az én személyes élményeim között például 1926 óta a Távol-Keletről származók a legmodernebbek és a legerősebb indítást okozók.

Nagy felelősséggel, nagyon komolyan, de végleges elszántsággal nézzünk hát a szeme közé ilyen meggondolások után és következtében a problémánknak.

*

Valamikor az volt a divat, hogy minden valamire való férfiú piros keresztet varratott a ruhájára és legénypajtásai kíséretében hosszú, fáradságos, életveszélyes külföldi utazásra indult arrafelé, ahol valamikor régen azelőtt az Úr Jézus Krisztus élt, tanított, szenvedett és meghalt. Ugyanekkor fiatal úrileányok számára legsikkesebb volt otthon ülni az elkülönített Frauenzimmerben, a várkertben sétálni valamicskét a virá-

gok közt és legfeljebb lovagi tornákon mulatozni, akkor is csak szigorúan körülírt és kínos pontossággal megtartott szabályok meglehetősen szűk keretei között.

Ezt a divatot annyiból, amennyi szemnek is látható belőle, nehéz volna megérteni. Rögtön érthetővé válik azonban, mihelyt megtaláljuk látható jeleinek háta mögött azt a szellemet, amely a részleteket parancsoló módon és logikusan rádiktálta az akkor élő emberiségre. A középkori lélek ez a hatalmas erő. Aki tisztában van vele, milyen volt, merrefelé iparkodott ez a lélek, megérti, egységben látja, sőt néhány részlet ismerete után következtetheti a jelenségeit is. Aki viszont nem ismeri a középkor lelkét, nem veheti észre a jelenségek között az összefüggést, sőt nem érti, legfeljebb tudomásul veheti az egyes jelenségeket, eligazodni pedig sohasem tud a nagy tarkaságban, értelmetlen zavar marad számára a középkor világa.

Szakasztott így vagyunk a magunk korával is. Sőt még egyébül vagyunk vele, mert az, hogy ismerjük-e vagy sem a középkort, gyakorlati szempontból lehet közömbös mindennapi életünkben. De a magunk világában vigyáznunk kell, hogy el ne tévedjünk, vagy le ne lepleződjünk, mert életünk nyugalma, sokszor egyenesen továbbfolyásának lehetősége fordul meg rajta: elfogad-e az emberi társadalom teljes jogú tagjának bennünket, vagy kiközösít magából. Ezért iparkodik mindenki modernnek, divatosnak, egyszóval embertársaihoz méltónak bizonyulni, vagy ha ez már sehogy sem sikerül, legalább is olyanformának látszani mindenképen.

Pedig hát — hiába. Akiből a modern lélek hiányzik, sohasem viselkedhetik a legutolsó divat szerint és lépten-nyomon lerí róla minden kölcsönvett, ellesett, leutánzott ruha, gesztus, lépés, szó, tett, gondolat. A legújabb divatot mindig merészség, önállóság, eredetiség, egyéniség, szellem és főképpen őszinteség „kreálja", hozza létre és mindig ugyanaz is jellemzi. Az utánzóknak már csak az uraságoktól levetett, divatból kiment, maradék holmi jut. A legutolsó divat szerint öltözött csigával egyszerűen vele nő a háza. Üresen maradt csigahéjba még a háznélküli csiga sem bújik bele, hanem legutolsó divatként, őszintén s magától értődően éli háznélküli voltát, — mert ez szorosan hozzátartozik az egyéniségéhez. (Jóllehet körülötte és mellette csapatostul látni csigaházakban élő másforma csigákat. Őszintén és sajátosan másformákat, amelyeket szintén nem

zavar meg az úton-útfélen legutolsó divatként jelentkező háznélküliség.)

*

Ilyen egész magas szempontból nézve a dolgot, mindenekelőtt az a fontos, hogy a felénk integető és reánk ható mából kiérezzük korunk leánylelkét hiánytalanul és hamisítatlanul. Nem könnyű feladat ez, hiszen egyhamar összetéveszthetni baráti körünk vagy szülővárosunk vagy honunk fővárosa leánylelkével s nem biztos, hogy az igazit találtuk meg, őket felfedezve s ő utánok igazodva.

Nem tudnám ma még megrajzolni pontosan ennek a leánylléleknek a legeslegjellemzőbb vonásait sem. De talán senki más sem tudná, ha csak nem leány maga is és leánypajtásaival régebb idő óta nem keresi és gyűjti hatásokban megmutatkozó áruló jeleit. Nem is egyébért írtam róla most, mint hogy a magyar leányok számára szolgáljak sok apró, praktikus útbaigazítás helyett egyetlen jótanáccsal. A divat kérdését csak úgy oldhatják meg egy csapásra és gyökeresen, ha megkeresik korunk leánylelkét korunkban és leánymagukban és azontúl hallgatnak a szavára.

Addig pedig? Nincs addig pedig, mert nincs megállás, és amit most ajánlok, már keresés, sőt eredményes keresés. Addig pedig, helyesebben, első pozitív gesztusképpen adja kiki őszintén önmagát. Mindenkinek az áll legjobban, ami lelke szerint való. Ez kerül kinek-kinek legkevesebbe, ettől lehet legnehezebben eltántorítani és ez nem megy ki soha a divatból.

Még egyet. Egész egyéniségünkről van szó mindig, nem egyes részletekről. Lehetséges pl., hogy valakinek saját véleménye szerint a bubi vagy a konty állana legjobban. Rendben is volna, ha a frizurakérdést elszigetelten lehetne kezelni: levágatnám vagy meghagynám a hajam. De mit csináljak, ha a mamukám konzervatív, vagy a legjobb barátnőim bubipártiak? Ilyenkor a kérdést egész valóm őszinte kifejezése döntheti el, amiben nemcsak az fontos, hogy hogyan járnak a lányok általában, hanem az is, mit jelent az életemben édesanyám könnye, barátnőim ítélete és saját magam szíve szándéka.

V.

A nevelés külső körülményei

A NEVELÉS PRAKTIKUS TERE, AZ „ITT".

FALU.

Meredező akadályok falun.

A nagy felfordulás mindenkit felrázott s Magyarország általános megmozdulása a kultúrmunkát is elmélyítette. Hogy jó, hogy sürgős, hogy kikerülhetetlen, hogy a magyarság újjászületésének egyik formája, szinte mindenki elismeri. De — azt mondják — megvalósíthatatlan, különösen most, különösen nálunk, különösen falun. Ha a lélek világa készen volna is rá: az anyagi eszközök, inkább, mint valaha, ellene fordultak. A magyar önvád talán kedvező lélektani pillanatot teremtett a munkakezdetnek, a magyar szalmaláng hamar elhamvad minden kezdettel szemben, a mi munkánkkal szemben pedig, melyet a „magyar józanság" amúgy sem jó szemmel néz, kétszer olyan gyorsan. Az egyetlen nagy kultúrgócpont, Budapest bizonyosan, a közben kezünkbe került vidéki központok talán-talán kivételek e megállapítások alól. Faluhelyeken a régi szegénység és a régi nemtörődömség még sokat igérő *kezdeteket* sem adnak, nemhogy *eredményt* mutathatnának fel.

Faluhelyeken, a jobbik esetben, ha elvben különben találkoztunk, körülbelül ezek az ellenérvek kelnek életre és meredeznek elénk, valahányszor a munka tényleges megindítását szorgalmazzuk. Nincs itt talaja a munkának, nincsenek meg előfeltételei sem. Még az a bizonyos bibliai sziklás talaj sincsen, se vetőmag, se vetőgép, se pedig munkáskéz. Vizsgaszem, amely

a földeket kémlelné, vállak, amelyek a zsákot cipelnék, lábak és kezek, hogy szétvigyék és széjjelszórják a magot a kiválasztott területeken: mind-mind hiányzanak.

Ezeknek a soroknak az a feladatuk, hogy az ilyen ellenvetésekkel szemben megállapítsanak, ha többet nem, ennyit: a munka szorgalmazói tudatában vannak mindezeknek a nehézségeknek. Végzeteseknek, máról-holnapra meg sem szüntethetőknek, a magyar élet kétségbeejtő negatívumainak látják őket. Mikor tehát a munka minél előbbi feltétlen megkezdését hangsúlyozzák, már eleve számoltak minden tényezővel, mely e munka megindítását megnehezíti, folytatását sokszor majdnem lehetetlenné teszi, eredménnyel pedig a közeljövőben nem igen kecsegtet. Nem számíthatják tehát el magukat, azt sem mondhatni róluk, hogy javíthatatlan optimisták, sőt ellenkezőleg. Éppen az elvégzett munka egyedüli érték számukra s a munka megkezdése matematikájukban az egyetlen plusz, szemükben az egyetlen valóság.

A magyar falusi élet formája (mélyebben megsejtett okból, mint a nehézségeket szüntelen hangoztatók előtt látszik), súlyos tehertétel egyenlegünkben. Most, midőn — mint egy nyilvános számadásra kötelezett társaság — a nyilvánosság előtt kiteregetjük könyveinket, hogy aztán ugyanezen nyilvánossággal részvénytársasági viszonyba léphessünk, jónak látjuk e számadásokat legnagyobb tehertételükben őszintén, leplezetlenül mutatni be.

Az únosuntalan emlegetett nehézségek akármilyen kimerítő sorozata csak jelenségei egy egészen vígasztalan helyzetnek, amelyet Magyarország jelenlegi állapota nem megteremtett, csak leálcázott. Ez a helyzet csupán kisebbik felében speciálisan magyar falusi probléma, már nagyobb részében magyar, s még tekintélyesebb percentjében európai, sőt világkérdés.

A falusi kultúrmunka — még ahol egészen fizikainak látszik is — lelki munka s sikerét falun már ez a sajátossága veszélyezteti. Nemcsak azért, mert nincsenek segédeszközeink és munkáskezek, hanem azért is, mert *a falu nem akarja*. Minden kultúrmunka feltételez bizonyos érdeklődést. Hiába építünk p. o. iskolát, ha nincs, aki iskolába akar járni. A faluban pedig hiányzanak a kultúr*igények* s ez az ifjúsági mozgalom legnagyobb akadálya.

Nem szabad lekicsinyelnünk azokat a közkeletű kitétele-

ket, melyek lényegükben ezt a szomorú kijelentésünket erősítik meg. „Minek az ide? Minek az nékünk? Megélünk mi a nélkül is. Már megint valami világcsalás", stb., stb. A beiskolázási törvényt alig lehet végrehajtani. Van hajdumegyei község, hol egy negyedszázadon belül bennszülött magyar fiú nem tett érettségit. Kezdik a gyermekeket már városon is korán kereső pályára adni. Mindezek tünetek, egymagukban jelentéktelen esetkék egy nagy katasztrófa körül vagy éppen annak következtében. Együttesen sem döntő bizonyítékok. De jelentőségükben megnőnek és keservesen döntőkké válnak egy következtetés-sorozat közepén. Azt jelentik, hogy falvainkban nemcsak a jelen sivár, hanem a jövendő is kilátástalan, mert magyarjai — legalább ami a szellemi javakat illeti — nagyon is meg vannak sorsukkal elégedve és egyáltalában nem akarnak rajta változtatni.

Nagy, szívós, de nem legyőzhetetlen ez az akadály — úttörők számára. Minden részvétünk, minden aggodalmunk, de minden bizodalmunk és reménységünk is ott volna azokkal, akik ennek az akadálynak a legyőzésére vállalkozva mégis nekivágtak az útnak. Egy a kultúra iránt közönyös tömeget még mindig megmozdíthatna a kultúrának néhány elszánt prófétája. De épen ezek a kultúrpróféták nincsenek sehol, mert a falu intelligenciájából hiányzik a kultúrába vetett hit — a nélkül pedig nincsenek próféták. És ez a mi munkánknak a végzetesebbik akadálya.

Legsürgősebb tennivalóinkról beszélgettem nemrégiben egy fiatal falusi tanítóval. „Nem csinálok én, uram, semmit, ha nem fizetnek érte." Ez volt az első megjegyzése. „Azután meg nem is volna annak itt semmi értelme, legfeljebb engem nevetnének ki miatta" — folytatta később okoskodását, hogy aztán félig komolyan, félig tréfával, így búcsúzzon el tőlem: „de megyek is már, tessék megbocsátani, — mert *rí a malac.*"

Térkép ez a négy kijelentés, kalauz a falusi intelligencia gondolatvilágában. Az első mondás vallást tesz a tisztán anyagi életelvek mellett. *Nem nyujtok az ideálok és a jövendő számára még rövid lejáratú hitelt sem:* más szavakkal, de ugyanezt mondja. A második mondat első fele kilátástalannak hiszi a munkát s ez azt jelenti, hogy a *szellemi munkás elvesztette hitét munkájának eredményeiben, tehát eleve céltalannak tartja azt és feleslegesnek önnönmagát.* A második mondat második

fele a tűz mellett drukkoló Péter bujkálása a felismerés elől. „Nem, én inkább letagadom azt is, hogy valaha közöm volt a szellemi kultúrához, még inkább, hogy azt szolgálni akarnám, csak tűrjetek meg a jó meleg tűz mellett; lakodalomban kiadó násznagynak, disznótorban önkéntes böllérnek, névnapokon tréfacsinálónak — meghúzom magamat, jó fiú leszek — *nem ismerem az Urat, nemhogy a tanítványa lettem volna.*" *Ennek ugyan kukorékolhatnak a kakasok.*

A harmadik mondat és utolsó mondás a legszomorúbb. Az előbbi három tartalma csak cinizmus, lemondás és megalkuvás, — de mindegyik *ellenzék* a szellemiséggel szemben. *Számol* azzal és *frontot csinál* neki. A negyedikben ebből csak halvány nyomot látunk: a szégyellős, féltréfás formában. Maga a lényeg azonban: nyílt beismerése annak, hogy *a lelkekben a szellemi kultúra elvesztette a küzdelmet s mi meghódoltunk az anyagi kultúrának.* Nem emelhetjük föl többé a falut, mert magunk süllyedtünk le hozzája. (És talán már nem is érezzük, mennyire a magunk kárára és mennyire attól az anyagi jóléttől is eltávolodón, amelynek érdekében pedig egyedül véltük hozni ezt az áldozatot.)

Mindez azonban mint elszigetelt, egyedül magára a magyar falura szorítkozó jelenség, nem volna még csak elszomorító sem. Hiszen ami a magyar faluban végzetes hiány, még mindig pótolhatja a nagy magyar élet: a városok, különösen Budapest.

Ha azonban a magyar falu kultúrigénytelenségének és a falusi intelligencia kultúrközönyének az *okait* keressük, lassan-lassan minden optimizmustól elmúlik a kedvünk.

Mik voltak ennek a kultúrcsődnek az állomásai? A szorosabb értelemben vett — intelligencia nélküli — falu számára keressük ott, ahol épülni — kulturális tekintetben — megszűnik: a XVI. és XVII. század nemzeti nyelvű igehirdetésénél és népiskolájánál. (Beleértve Pázmányt és a jezsuita iskolákat is.) Ami utána jött: barokk, aufklérizmus, demokrácia: mind várost, tőkét és proletáriátust épített, a falut figyelmen kívül hagyta. Mikor Sztárai Mihály kiült a falujában a templom elé hegedűkíséret mellett énekelni: akkor egy magyar faluban a XVI. század legmodernebb jelenete úgy játszódott le, hogy abban maga a falu is eleven részt vehetett. Ma ezt a jelenetet nem ismétli. de nem is ismételhetné meg sem a filharmonikus zenekar, se a

sajtó, se — mondjuk — az a tőzsde, mely rendelkezik a falu összes javaival annak a megkérdezése nélkül. Az utolsó irodalmi műfaj p. o., mely még a falunak is szólt, a vallásos-históriás ének, sajnos, ma már nem eleven forma s szomorúan megható, mennyire ragaszkodik hozzá szegény falu, akár Betlehemjáték, akár ünnepi legáció, akár halotti búcsúztató, akár ponyva alakjában élvezheti olykor.

A magyar falu tehát elvesztette a magyar kultúrával valaha eleven kapcsolatát még a XVII. század vége felé s attól kezdve szellemi kultúréletet tulajdonképpen nem is élt. Mennél inkább szellemibb lett ez a kultúra országos vonatkozásaiban, annál mélyebbre süllyedt ő anyagi kultúrájában is. Ma már ott tart, hogy létminimumát is csak akkor biztosíthatja, ha minden magasabb igényéről lemond. Versenyképtelen — éppen szellemi téren az — tehát földhöz ragadt, tehát egészen állati sorban él. Kultúrigénytelensége vígasztalan, mert érzéketlen a fejlődéssel szemben, sőt nem is akarja a haladást.

Itt, ezen a ponton, a mi bűnünk ez a megelégedett, megbűvölt, megkövült animális élet. A magyar intelligencia végigcsinálta az európai kultúrmozgalmakat s azokkal egy időben, sőt egy iramban jutott el a XX. századig. De éppen azáltal, hogy a faluját maga mögött hagyta, megszakította az érintkezést saját kultúrájának ősalapjaival. Ezért nem vihette ő azt véghez, amit a nyugati nagy kultúrák — talán az egy Franciaország kivételével — mind megtettek, hogy krisztiánus alapon maradva lettek „modernekké". Nálunk, nagyobb mértékben is, de mindenesetre ritkítóbban, mint mondjuk Angliában, isten káromló minden kultúrvívmány a gyorsvonattól le a moziig.

Ennek az atheista kultúrának pedig van egy öngyilkos jellemvonása: cinikus, csak a mának élő és önmagával meghasonlott. Nincsenek nagy ideáljai, mert egészen anyagi kultúra. Inkább ez, mint maga a világháború balkanizált bennünket s ez az a kultúra, mely a gyomrunk első kordulását is alig várva meg, megtagadja önmagát és kijár, megveszteget, zsarol, megalkuszik, malacot hízlal és *nem ismer mártírokat.*

Ez az intelligencia sohase gyógyíthatja meg a falu kultúrközönyét, mert *nem hisz a saját kultúrfölényében.* Nem hirdeti mindent elnémító hangon és mindent elsöprő erővel a szellemiség egyedüli jogosultságát. Engedményeket tesz a falunak, sőt már kezdi elismerni annak az életformának az egyedül üd-

vözítő voltát. A falut kellene magához emelnie s megoldásnak hiszi, ha ő züllik le a falu nívójára. (Ebben látom én a privátórát adó tanár, a malacot hízlaló tanító és a gazdálkodó pap tragikumát.) Csak látszólag védtem meg az álláspontomat, ha mindez nem a magam, hanem a családom érdekében történik, mert a gyermekeim holnaputánjait adtam el a ma vajaskenyeréért, hiszen jövőjüket csak kultúrfölényük biztosíthatja.

Legtragikusabb érzése pedig ennek az intelligenciának, hogy azt hiszi: megteheti ezt saját megsemmisülése és a falu reá nézve is veszélyes lezüllesztése nélkül. (A *felelőtlenség*, ha vegyelemezzük, *cinizmus* önmagunkkal és *kishitűség* másokkal szemben.)

Ennek a kultúrális falusi pantheizmusnak és városi nihilizmusnak az ifjúsági mozgalom kezében van a kulcsa és a jó munkáján múlik a gyógyítása. Ennek a mozgalomnak *agrárius* jelentőségét abban látom, hogy bekapcsolja a falut a magyar kultúrközösségbe. *Nemzeti* fontosságát abban, mert megállítja balkanizálódásunkat és általa ismét európai nemzetté válhatunk. *Világpolitikai* tényezőnek meg annyiban hiszem, mert a XX. századnak visszaadja helyt-helyt megkopott, mindenütt halványodó krisztiánus jellegét.

Az elmondottak után talán nem hangzik nagyon ellentétesen, ha hangsúlyozom, hogy kevesebbel nem elégedhetik meg, mert kevesebb nem jelentheti a baj okának valóságos megszüntetését. A lázt pillanatnyilag lenyomni sokszor szükséges orvosi manőver, de igazi gyógyulást sohasem jelent. A láz magától hágy alább, ha a betegség okát megszüntettük.

Kínálkozó módszerek falun.

Nagyon valószínűnek tartom, hogy a vezetők — e címet olvasván — a felől várnak tőlem kitanítás félét, hogy fogjanak hozzá egyesület szervezéséhez, hogy szerezzenek helyiséget, hogy rendezzék azt be, hogy kezdjenek munkához, milyen témákat pendítsenek meg elsősorban, melyik témát milyen modorban fejtegessék — egyáltalában: tekintetbe véve a magyar falu különleges helyzetét, hogy kísértsék meg a már tárgyalt nehézségek közepette és azok ellenére mégis a megindulást.

Én pedig ennek az ő várakozásuknak, ezúttal legalább, nem tehetek eleget. Nemcsak azért, mert az e kérdésekre adott

felelet nem a módszer kérdésének a fejtegetése, hanem a munka anyagának és eszközének bővebb leírása. (Hiszen mi sem volna könnyebb, mint más címet írni e szakasz fölé.) De meg kell maradnom az eredeti címnél és kielégítetlenül hagynom a kíváncsi kérdéseket főképen azért, mert minden érdekes és kíváncsi voltuk ellenére sem vetekedhetnek fontosságukban a munkamódszer helyesen megfogalmazott kérdésével. — Ha emezt megoldottuk, amazok maguktól oldódnak meg általa és önként, maguktól ajánlkoznak a munka eszközeiül és anyagául.

Negatíve, tagadólagosan elénk tárták már a helyes munkamódszert fenti megállapításaink. A falusi munka akadályai körülbelül megmutatták: *hogy nem szabad dolgoznunk.* Életünk tartalma — legyen az bármily naív és tökéletlen — minden formában csak egy lehet: a mentül tökéletesebb élet felé való törekvés. Ha tehát ez nem sikerül: a munka módszerén múlik. Vagy a célt nem tűztük ki helyesen, vagy a hozzávezető út vezetett tévesen felé, vagy eszközeinket választottuk meg helytelenül, vagy bánni nem tudunk velök elég jól. Már pedig a módszer kérdése éppen ez: a helyes eszközök megfelelő használata a jól megválasztott cél elérésére.

Ha ezt látjuk a módszer kérdésének, feleletet is könnyen adhatunk rá. *Mint egy zárótűz*, teszik lehetetlenné számunkra a visszavonulást fenti megállapításaink. A materiális kultúra — falun az igények hiánya, városon a felelőtlenség — teljes bomlást jelent és így önmagát semmisíti meg. Idő kérdése hát a halál ezen az úton csak, s így rajta *tudatosan* egy lépést sem haladhatunk tovább. Tudva a halál felé menni: öngyilkosság. Társadalmak és nemzetek pedig természetes halállal szoktak elpusztulni.

Mint egy pergőtűz tiltja azonban meg a veszteglést is életösztönünk. Sokkal kisebb részletkérdések megoldásánál hallani keserves sóhajtozásokat, hogy: ezt már nem lehet kibírni, így nem mehet tovább, eljutottunk a teljesítőképesség, az emberi türelem, a nyomorúság, a létminimum határáig és több efféle. Pedig ezt mind a ma szenvedései, háztartási, ruházkodási vagy családfenntartói nehézségeink mondatják velünk. A holnap és a még távolabbi jövendő nem látszik még ezek mellett egészen kilátástalannak, még hiszünk az életünkben, még van a létnek valami értelme. Gondoljuk meg csak, hogy elszorulna a szívünk, ha rádöbbennénk, hogy az is, a holnapunk

is mával együtt céltalan, bolondos álom. — Pedig a mán megfeneklenünk körülbelül *ezt* jelentené.

Már pedig ha megállani nem lehet, visszafelé menni is biztos bukás, akkor csak egy irányban haladhatunk válogatás és halogatás nélkül: előre. Módszer dolgában azt jelenti ez, hogy *a faluban fel kell keltenünk az igényeket* egy fejlettebb élet után; *a városban pedig fel kell ébresztenünk* a dermedten alvó *felelősségérzetet* a vezetésre bízottakkal és a céllal szemben, amerre a rábízott tömeget vezetnie kellene.

Mit jelent ez a praktikum aprópénzére váltva?

Még mielőtt egyebet is jelenthetne, a ma pergőtüzében *sürgősséget* jelent. Igaza van a sóhajtozásoknak: a magyar élet mostani formáját már nem lehet sokáig kibírni. Más téren, más eszközökkel, más módszerrel ugyan, mint az ifjúsági munkák, de mindenütt lázas keresés és ideges kísérletezés jellemzi társadalmi életünket. Minden ideiglenes jellegű és kérészéletű ma Magyarországon: közgazdaság, politika és kultúrpolitika egyaránt. Sokszor megmosolyogni való naivitás egy-egy ilyen átmeneti természetű megindulás, de van benne még akkor is valami nagyon komoly vonás.

A tegnap zárótüze elzárta minden eddigi útunkat. *Mindegyiket elzárta.* Nincsen kibúvó, hátulsó ajtó, egérút vagy fúrólyuk s ez a katasztrófák minden száz évben egyszer ismétlődő áldásos alkalma rajtunk. Máskor sincs kibúvó, de sohasem látszik ez olyan tisztán, mint nagy katasztrófák után a lázbetegek és a hirtelen kijózanodottak élesen látó szemével nézve. Nagyon keserves, de egyben nagyon nevelő hatású ez a tisztánlátás, mert az ember csak addig habozik a visszavonulás vágyával a lelkében, míg úgy látja, vagy azt hiszi, visszavonulnia is lehet. A negyven évi vándorlás a pusztában azért tartott addig és nem tovább, vagy nem kevesebb ideig, mert akkor halt meg az utolsó zsidó, aki még azt hitte, hogy visszamehet az egyiptomi húsosfazekak mellé. A helyes módszer második kritériuma tehát a *mély és szilárd hit az előhaladásban* még akkor is, ha nagy az akadály, kevés az erőm, és így a munkám látszólag sikertelen. Szeretném, ha nem értenének félre és nem a kitartást tartanák a módszer második követelményének. Nem kitartókká tesz ez a hit bennünket, hanem meg nem alkuvókká. Ha csak előre lehet menni, akkor hát nem megyek többé hátra egy tapodtat sem. Lassíthatom a tempót, sőt meg is állhatok: aki

előre vetett tekintettel áll, annak az állása nem veszteglés, különben is az, várok-e vagy veszteglek, valóban áthidalhatatlan akadályt kerülök-e meg, vagy visszafelé megyek, haladok-e vagy sétálok: az előrehaladásban vetett hitem mélységén és szilárdságán dől el.

Ne feledjük azonban, hogy az ilyen mély és szilárd hit nem támad magától sem bennünk, sem másban. Nem valami titokzatos anyag ez, amely megvan, vagy nincs, hanem folyamat, amely megszületik és megnő, vagy elhervad. Csak az hihet az előhaladásban igazán, akit az útja kezdetén hív, a pályáján végigkísér és az útja végén ott vár valami. Angyalt küld Máriához és a pásztorokhoz, felhívja Mózest a hegyre, csipkebokorban ég pernyétlen tűzzel, tűzoszlop a sereg előtt, fényes felhő az égen, Jákobbal harcol, Pált földre teríti, Péterrel eldobatja a hálót, csillag képében vezeti a bölcseket és végül megáll a bethlehemi istálló felett. Sokszor vérzik miatta a lábunk, jó puha pázsiton nem enged pihennünk, sokszor a halálon is túl vezet, de megyünk utána, mert *soha nem vesz el a szemünk elől és kinek-kinek megadja amit igért.* A helyes módszer harmadik ismérve kezdettől végig: mindig transcendens magasságból leragyogó életideál.

Csakhogy itt vigyáznunk kell. Két nagy hibába eshetünk egykönnyen. Az is baj, ha nagyon dogmatikus ez az ideál, de az is, ha túlságosan gyalogjáró természetű. Ha csak elénk állítjuk ideálnak, a maga fényességében, nagyon könnyen elvont, nem reális valami válhatik belőle, amelynek az életünkhöz ezentúl sem lesz semmi köze, mint ahogy idáig sem volt. Ha pedig nagyon gyakorlati emberek próbálunk lenni s eddig nagyon világias szórakozásainkat akarjuk vele „apránkint megnemesíteni", egyszer csak azon kapjuk magunkat: elsikkadt mint a réz-krajcármasszába tévedt darab arany. Gulliver messzire ellátott, de hiába vette tenyerébe Liliputit s hasztalan emelte magosra: a szűk látókörhöz szokott gyönge szem nem vehette hasznát ingyen kegyelemből nyert kivételes helyzetének. Nem látott a célig és így nem is hihette el a róla szóló ábrándos meséket.

A negyedik — és legnehezebb *módszertani követelmény*nek — ilyenformán kettős a kulcsa. És csak az tudja vele felpattantani a siker titkának a zárát, aki munkájának *formai részében* mindenki számára a maga nyelvén beszél, *tartalmi* ré-

szében azonban sohasem engedi a lényeget lealkudni. Aki tehát népszerű, de sohasem triviális, viszont nívós, de nem elvont. *A görögöknek görögül,* a zsidóknak zsidóul, de mindig az igazságot adja.

Egy példa megmutatja, hogy értjük ezt. Tegyük föl: tanító vagyok és feladatom a magán- és mássalhangzók közötti különbség észrevétetése. A különbség lényege az, hogy a magánhangzók ejtésénél a levegő akadály nélkül áramlik ki a szájamon, mássalhangzók ejtésekor pedig hol az ajkam, hol a nyelvem hegye, hol a nyelvem töve akadályul szolgálnak. Most már vagy elmondom magát ezt a száraz igazságot, de ez nem gyereknek való, nem érti meg és únja is a gyerek és így nem értem el a célomat, vagy megtanítom őket valami könnyebbre, hogy p. o. a magánhangzókat magukban is ki lehet mondani, a mássalhangzókat nem, de akkor ez részletigazság és nem a lényeg, a gyereket pedig, akárhogy megérti, éppúgy nem érdekli, mint a másik. Vagy mondok róla egy mesét — hallottam egyszer egy leányiskolában — hogy a magánhangzók a papa meg a mama, a mássalhangzók a gyerekek és az erős és ügyes felnőttek segítenek a gyámoltalan, gyönge kicsiknek és ez érdekelni fogja a gyereket, de viszont nem igaz. (A magán- és mássalhangzók között nem a szülők és gyermekek közötti viszony áll fönn.)

Feladatom megoldásának helyes módszere a gyermek nyelvén az igazságot adni. Megpróbálom ilyenformán: Beteg a hugocskád, eljön a doktor bácsi és azt mondatja vele: *á.* Azért éppen ezt, mert csak akkor tudja megnézni a torkát, ha a száját kitátja. Már pedig ha *á*-t mondunk, jól ki kell a szánkat tátanunk. Ellenben a nagybátyád azt szokta féltréfásan mondani: ingyen még a szám se ér össze, de pénzért igen és ezen azért mosolygunk, mert csakugyan igazat mondott, de nem úgy, ahogy először gondoltuk. Ingyen: ebben a szóban nincs pö, pénzért: ebben a szóban meg van és ha pö-t akarunk mondani, össze kell a szánkat értetni, meg újra felpattantatni. Ez is érdekli a gyermekeket, pedig a Tud. Akadémia sem tanít mást a magán- és mássalhangzók közötti különbségről.

Ha jól megfigyelhetjük ezt a példát, még két módszertani tanulsággal fog szolgálni. Azt merészeltem állítani róla, hogy érdekes a gyermekeknek. Két tekintetben meg kell szorítanom ezt a merész állításomat. Érdekes, ha az érdeklődést más va-

lami már fölkeltette. (Tehát ne képzeljük el az esetet elszigetelve: a hangtani igazságoknál sokkal érdekesebb igazságok előzik és előzzék is meg első, másod-, sőt tizedsorban). És érdekes, mert a hugocskám *á*-ja és a nagybátyám *p*-je személyes élmények, az igazi életemnek szerves részei és az a baj a legtöbb iskolában, hogy az ottani *á*-k és *p*-k nem élő valóságok szoktak lenni, vagy nem a saját személyes életem valóságai. Az az érdekes, sőt szenzációs viszont ebben a törvényben, hogy az életem egy eddig meg nem figyelt jelenetét észrevétette bennem s mikor ez már megtörtént: értelmét adta ennek a jelenetnek: törvénnyé tette, más törvényhez való viszonyát szabályozta — egyszóval előkészítette, hogy más jeleneteivel az életemnek tudatos, értelmes, végig élni érdemes életté váljék. (Ha magánhangzó nem volna, nem hallanák a szavam, ha mássalhangzó nem volna, nem mondhatnék sok-sok ezer szót. Ez a beszédem technikája. Ezt az igazságot összeköthetem a beszédem tartamának a törvényeivel. Ezen az alapon veszem aztán észre, mennyivel primitívebb az állati beszéd artikulációja s alsóbbrendűségének ez is egyik oka. Észreveszem, mennyivel lustább a tájszólás artikulációja is az irodalmi nyelvénél és milyen különösen gazdag a szónokoké. Falun a törvényt jól megrágó jegyző úré, az irodalmi nyelvet követelő tanító úré, édesanyámé összehasonlításul és a magamé közepütt.)

Az ötödik módszertani követelmény tehát: az igazságot fokozatos egymásutánban és úgy adni elő, hogy az egyrészt személyes élményeimnek adjon új értelmezést, másrészt más igazságokhoz kapcsolódva életemet mindegyre jobban foglalja egységbe össze s végül vezesse el és kösse hozzá az örök igazságokhoz. (Példánknál maradva: a szamár csak ezt tudja: i-á, édesanyám lassan artikulál, tiszteletes úr is falusiasan beszél egy kicsit, a debreceni doktor úrnak, aki operált, már sokkal ékesebb volt a beszédje, sok más igazsággal azt tanítja nekünk: a felfelé vezető út itt is, másutt is ezzel az intő táblával van ellátva: legyetek tökéletesek. De vigyázzunk, hogy túlzásunkban el ne távolodjunk az igazságtól és ne feledjük megemlíteni „Imre bátyámat", a tanulmányos ácsmestert, aki azzal még nem jutott nagyon előre a pallérozódás útján, hogy a *vízmértéket vézmértéknek* hívja.)

Ha sikerül szerves kapcsolatot létesítenünk a nagy igazságok és életünk apró jelenetei között s igazságaink és a leg-

nagyobb igazság szoros összefüggése magunk előtt már nyilvánvalóvá vált, *akkor váltunk igazán vezetőkké*, többé nem lesz probléma előttünk a megtárgyalandó esetek helyes, fokozatos, egymásutánja sem, az eljárás mikéntje még kevésbbé. Nem logikai skatulyázás azontúl magyarázatunk, hanem igazodik az egyes esetekhez. Rugalmassá lesz és nem kell félnie meglepetésektől. „Passzol" a mindennapi minden véletlenjére. Sohasem egyoldalú. Észrevesszük, hogy a kánai menyegző és a hegyi beszéd Krisztusa két különböző szavú és gesztusú, de csodálatosképpen ugyanaz a Krisztus. És akkor a mi életideálunk nem fog többé ott is prédikálni, ahol vígadnia kellene. De vigasságában is Krisztus marad. (Tiszteletes uram rájön, hogy addig nem igazi pap, amíg *csak* prédikál; leveti állig begombolt fekete mellényét, tekézik a legényekkel és bámulva látja, hogy az ő tekintélyét sem érte csorba s a tekézésbe is kevesebben sántultak bele e különös alkalommal, mint idáig.)

Aki idáig elkísért gondolatban, bizonyára megállapította eddig a helyes módszer utolsó és legnagyobb követelményét magától is. Kicsoda vezető egyéniség? Aki tudja az utat? Úgy van, az utat tudnia kell, különben hogy vezessen másokat? Alig bírja szusszal? Föltétlenül, különben hogy segítsen a lankadókon? Aki látja a célt? Bizony eltéveszthetné máskép a haladás irányát az akadályok elhárítása közben.

De mi állítja őt a többiek élére? Hiszen ezekkel az értékekkel az egyszerű utasoknak is rendelkezniök kell. A jó vezető azzal több a közkatonáinál, hogy *az előrehaladásába vetett hite szuggesztív erővel árad ki belőle* és a többiek azért hiszik és vallják ezt a rohamot minden akadály ellenére jónak, mert a vezetőjüknek jobban hisznek, mint az út köveinek, viharának és ellenséges csapatainak.

Talán nem kell külön bizonyítanom, hogy csak ilyen *vezető* érezhet igazi *felelősséget* közkatonáival szemben és hogy ilyen vezért akárhova követhetni a legmagasabb *igény*, amit az élettel szemben *tömegek* támaszthatnak.

Megoldási lehetőségek falun.

1.

Úgy érzem, ha nem mondunk egyebet, mint hogy vidéken, tehát kisvárosban, falun, tanyán az új nevelés még magára maradtabb, még reménytelenebb jelenség, mint a fővárosban, mert ott még nagyobb a kultúrigénytelenség, sőt kultúraellenesség, ismert jeremiádokat ismétlünk semmihasznára. Reformterveket is hasztalanul kovácsolnánk e százszor megállapított tény ellenében. Százegyedszerre kellene megállapítanunk, hogy a helyzet megjavítása — akármelyik oldalon fognánk hozzá — részben circulus vitiosus, részben erőnket és hatáskörünket meghaladó előföltételektől függ. Még a közvélemény befolyásolása is ilyen előföltétel, hiszen a közvélemény pedagógiai gondolkozása igazán közismerten nem filozófiai természetű. Egyetlenegy új gesztus áll módunkban, ha hajlandók vagyunk az eddigi nehézségek és sikertelenségek ódiumát egy eltökélt mártírgesztussal magunkra vállalni. Az egyetlen faktor ugyanis, melyet megváltoztathatunk a követelményeknek megfelelőleg, mi magunk vagyunk.

Nehéz lépés ez, de egy csöppet sem komplikált lépés. Nem tagadja az eddig is észrevett tüneményeket, csak új szempontból tekinti őket. Nem tagadja például, hogy a vidék kultúrigénye fogyatékos, mindössze megpróbál ezzel az igénytelenséggel úgy számolni, *mintha* ezért nem a vidék volna felelős. Még akkor is úgy számol vele, ha könnyebb volna, kézenfekvő volna, csábító volna számára megállapítani a vidék lustaságát. Teszi pedig ezt abból a bölcs kiindulásból, hogy mennél igénytelenebb ez az igénytelenség, annál inkább csupán in effigie vonható számadásra vagy akármilyen fajtájú és fokú felelősségre.

2.

Kezdjük a legkönnyebb esettel. Tegyük fel, hogy valamelyik tanyán felfedeztünk egy tehetséges gyermeket. Nem kell hozzá több, elismernünk, hogy ez is lehetséges: tehetséges gyermek tanyán. Vagyis, a tehetség nincs helyhez kötve, nemcsak a városlakó privilégiuma. Sőt még nem is kizárólag végzett emberek gyermekeié. Mihelyt a szerzett diszpozicióknak nem

tulajdonítunk túlzottan kizárólagos fontosságot, rögtön adva van. Történelmileg is adva van nagyon sok valósággal megtörtént eset képében. Nem is igen tagadja komoly pedagógiai gondolkozás. *Van* ez a fajta gyermek.

Nos, ha van, könnyű elképzelnünk a sorsát legalább is egynéhány tanulságos változatban.

Szegény zsellérember fia. Ma már többfelé és sűrűbben épültek tanyai iskolák, de azért mégis elképzelhető olyan körzet, ahol ez a tehetséges gyermek csak abban az esetben juthat néhány elemi iskolai évhez is, ha hozzátartozója lakik valahol iskolával rendelkező helyen és az édesapja hajlandó az ő iskoláztatására költeni „komenciója" jókora hányadát. Ha sokgyerekes az apa, valószínűtlen ez az áldozat, legjobb esetben nagyon is megoszlik a testvérek között.

Meglehet, tanyai iskola körzetében laknak. Osztatlan iskola az ilyen, időjárástól és évszakoktól függő iskola, ki tudja azt is, milyen morzsái jutottak el a köznevelésnek belé a nevelő személyén, no meg a felszerelésen keresztül. (Ne értsen félre senki. Az elgondolás és a gyakorlat semmi szín alatt nem a legjavát válogatja ki tanyára a magyar tanítói karnak. Az élet aztán rácáfolhat és igen gyakran rá is cáfol az elgondolásra és a gyakorlatra. Mihelyt p. o. a protekció csak egyetlenegy jobb helyre nem az arravalóság szerint ültetett be valakit, vagy mihelyt egyetlenegy öregebb tanítót az évek tapasztalata nem tett egyre jobbá, már feltételezhetjük, hogy valahol valamelyik tanyai iskolában hősi pionírmunkát folytat egy arravaló vagy egy egészen fiatal, de annál megfelelőbb pedagógus.)

De még ha a legjobbik eshetőséget feltételezzük is, mondjuk az apa beköltözik a faluba, ott a gyermeke osztatlan iskolába kerül, elvégzi annak valamennyi osztályát, lelkiismeretes, jó tanítói vannak: mi biztosítja számára a lehetőséget a továbbtanulásra, különösen pedig mi biztosíthatja azt félig-meddig *intézményesen?* (Közben soha, egy pillanatra se feledjük, hogy eredeti elképzelésünkön máris erőszakot kellett tennünk, tehetséges gyermekünk már nem tanyalakó.)

Most egyelőre ne kísérjük őt tovább, vissza kell térnünk hozzá mint elemi iskolás kisdiákhoz. Nagyon utópisztikus tudniillik az a kép, ahogyan előttünk áll. Úgy látjuk magunk előtt, mint Benedek Elek Mesemondóját vagy Laurie kis cipőtisztítóját, a *Francia Diákélet*ből vagy mint a *Cuore* mosóné-gyerme-

két, amint ott kuporog a földön és szorgalmas jókedvvel írja tele a palatábláját.

Valóságban hősünk nem ilyen, vagy legalább is nem bizonyos, hogy ilyen. Lehet például tunya, mint az élet, amely eddig körülvette. (Rengeteget lebzselt kiskora óta, még jószágőrzés, tehát dolog közben is sokat hevert, csavargott, bámészkodott, mindenekfölött pedig élhetett ellen nem őrzött, felelőtlen, zabolátlan, nem utolsó sorban szabadég alatt töltött esztendőket.) Egészen jól el tudom őt tehetséges gyermeknek képzelni úgy, hogy az iskolában ellenszenves, sokat szidott és méltán szidott valaki. Hát még ha álmos és fáradt, esetleg a kevés álom, hosszú út, rossz táplálkozás és egyéb higiénikus körülmények következtében legyöngült is. A modora sem megfelelő. De talán egész szellemi habitusa is szokatlan. Lehet, hogy a fantáziájára könnyebben hathatni, mint az értelmére. Figyelme, megeshetik, nem elég tartós. Ha megengednék, hogy néha rövid időre igen erősen koncentrálja s olyankor tanítanák, nagyon jó eredményt lehetne elérni vele, de hát a tanító úr városi gyermekeken tanulta a tanítás mesterségét a gyakorló iskolában, stb., stb... Nekem az ilyen gyerekekre gondoltomban mindig Móricz Zsigmond csikós-kisfia szokott megképzeni, Rojtos Bandi a *Tavaszi Szél*-ből, aki nem tudja a palavesszőt rendesen fogni, de ha úgy foghatja, mint az árat szokás, szakasztott olyan betűket ró a palatáblára, mint a tanító úr, tehát különbeket mint az átlagos, rendes, engedelmes gyermekek. Akinek úgy fog az esze, mint a tűz, de csak télen. Ahogy kitavaszodik, nem fogja többet az iskolapad, lóra pattan, elnyargal.

Valószínű tehát, hogy tehetséges gyermekünk nem szeret, nem akar, bizonyos mértékben nem is tud tanulni az elemi iskolában s egy íze sem kívánja a továbbtanulást. Pedig mindezideig úgy tekintettük őt, mint egyedül álló valakit, akinek a hozzátartozói az iskola pártján vannak. Mi biztosít bennünket erről? A beiskolázási törvény és végrehajtási utasításai nem elegendő bizonyítékok. Ez a törvény minden áldása mellett mégis csak kényszer, a büntető szankció elég érzékenyen sujtja a szülőt, ha igazán hibás, ha nem. Amennyiben pedig végrehajthatatlan ez a törvény, még ellenszenvesebb. Tehetséges gyermekünk bizony családi körében sem mindig jót hall az iskoláról. Még akkor sem, ha környezete maga is iskolát járt, hát még ha analfabéta. Ebben az esetben még szerencsés, ha az

analfabéta környezet csapásnak érzi a tudatlanságát. Akár így áll az eset, akár úgy, a tanyai tehetséges gyermek környezete csak igen ritkán hat ösztönzőleg továbbtanulási vágyaira.

Igazán csak esetünk végiggondolása kedvéért engedjük most képzeletben megtörténni az egészen ritka csodát: középiskolába kerül a tanyai tehetséges gyermek. Előbbi nehézségei még mindig nem szűntek meg. Tehát végeredményben nem tudja miért tanul, nem ízlik neki a tanulás, nem fogja a feje a nem neki megfelelő módon adagolt és preparált művelődési anyagot, hozzátartozói nem hathatnak rá ösztönzőleg. E régi gátlásokhoz ezúttal újabbak is járulnak. A szülei ház eddig csak annyiban jelentett akadályt, mert közömbös vagy ellenséges magatartást tanúsított a tanulóval szemben. Ezentúl áthidalhatatlan űr tátong a gyermek és környezete között. Úr lett a gyermekből, aki nem segít a kenyérkeresetben, sőt esetleg pénzbe is kerül, de mindkét esetben mindenképen naplopó, nem dolgozik, legalább is nem végez munkának nevezhető dolgot, évközben sem, szünidőben meg szemmelláthatólag és ellenőrizhető módon egyre kevesebbet. Ahogy múlnak az esztendők, mindjobban elhidegednek egymástól diákgyermek és családja. Lenézi, megmosolyogja, nem érti a világból rövid időre hazaszabadult lélek egykori legkedvesebbjeit. Még hozzá ez a nagy idegenség csak egyik fele a tragédiájának, cserébe t. i. nem kap érte újabb közösséget. A válás pillanata annak idején végleges volt, régi világából örökre kiszakadt az ilyen gyermek. Sajnos, merőben idegen világba került. Új iskolájában exotikum, a többség másfajta diákokból verődött össze. Azok jórészt ismerik egymást még tavalyról, az elemi iskolából, de ha nem is, hamar összebarátkoznak, legrosszabb esetben — eleinte — ellenséges környezetből hazamehetnek a tanítási idő végeztével. Tanulás alatt is előnyben vannak fölötte: ők diktálják a tempót és a hangot, önkénytelenül utánuk igazodik a tanár is. Nem nagy dolgokban, de ez is elég. Például: aki tudja, fészkelődik a helyén, nyujtja az ujját, alig várja, hogy megszólalhasson. Lassankint kialakul a divat az osztályban, az a legderekabb, aki leggyorsabban és leggyakrabban hozzászól a kérdésekhez. Hősünk ebben a környezetben hamarosan lemarad, neki otthon azt mondták, várj sorodra, amúgy is szégyenlős, kedvetlen, durcás, visszahúzódó, a sok új benyomás terhe alatt megfélemlített, az esze is lassabban vált. Nem utolsó sor-

ban a megértés megkönnyítését célzó példák sem az ő eddigi világából vannak véve, nem is lehetnek. Egészen bizonyos, hogy magyarázat közben többször szól így a tanár úr: „lássátok gyerekek, olyan ez, akárcsak a villamos", mint így: „gondoljatok arra, mikor a tehén ellik". Vegyük még hozzá az internátusok okozta konfliktusokat, továbbá a nélkülözésnek különös, súlyos, sajátos formáit (tarisznyából élés esztendőszámra p. o.) s be kell vallanunk, hogy tanyai gyermekünk árvasága igazán szószerint értendő „splendid isolation". Gondoljuk meg csak, mit jelent az egy tízesztendős gyermek számára, mikor eddigi világából *semmi* sem kísérte el, mostani világában viszont *minden*, de minden csupa új képzet, szokatlan kapcsolat, idegen szomszédság.

Nunc veniam ad fortissimum. Az imént megemlékeztem a megértést könnyítő példákról, melyek természetszerűleg nem az egyetlen tanyai, hanem a nagyszámban beíratkozott városi gyermekek világából vannak véve. Azt lehetne ellenvetésképen mondani erre, ami nehéz, az még nem okvetlenül lehetetlen is. Ennek az ellenvetésnek azonban csak akkor volna és akkor is szívtelen igazsága, ha az ilyen példák a tanításnak dekoratív elemeit képeznék csupán. Nem így áll a dolog. Elszigetelt, árva gyermekünk sorsa mélyebben gyökerezik a tragédia talajában, mintsem első meggondolásra sejtenők egy-egy ilyen mitsem mondó példa sikertelenségéből. Nem kevesebbről van szó, mint hogy az ő tanulása nem életének a magyarázata, hanem indifferens adathalmaz, amelynek tudomásulvételét semmi egyéb nem indokolja, legfeljebb kényszerűség az iskola és beletörődés a saját részéről. Nem csoda, ha az ingatag talajon nem épülhet fel a kultúrának több kontignációra tervezett büszke palotája. Az sem jelent semmit, ha többen volnának egy osztályban ilyenek: a rendszer és módszer várfalát ők sem üthetik keresztül.

3.

Ennek a kisgyermeknek szomorú alakját s rajta keresztül a vidék kultúrigénytelenségének magyarázatát nem láthatjuk meg egészen tisztán, ha önmagában akarjuk megfejteni. Szeretném egy analógia segítségével megmutatni, velejében miről van szó.

Stanley Jones indiai misszionárius könyvének bevezeté-

sében (The Christ of Indian Road 6. kiad. 21—22. l.) találjuk a következő rendkívül tanulságos sorokat:

India eddig azért habozott meghajolni Krisztus előtt, mert úgy vélte, hogy ha az egyiket elfogadja, a másikat is el kell fogadnia: Krisztus és a nyugati civilizáció együtt jár. Most kezd ráeszmélni, hogy elfogadhatja ő egyiket a másik nélkül is, tehát Krisztust a nyugati civilizáció nélkül. „Azt akarja Ön mondani — kérdezte egy hindu jogász — nem azért jött ide, hogy kiirtsa a mi sajátos kulturánkat s az önökét plántálja a helyébe? Én eddig gyűlöltem a keresztyénséget, de ha Krisztus a keresztyénség, nem tudnám, mit gyűlöljünk rajta mi hinduk."

Egyelőre pusztán magát Indiát tekintve, az ottani misszió felfogásában és módszerében a legújabb időkben az a fontos változás történt, hogy feladta, mert egyre reménytelenebbnek látta a *pacifikálás elvét.* Ma már nem a nyugati civilizáció minden áron való erőltetésével akar eredményeket elérni, hanem attól várja Indiának kulturális megújhodását, ha és amennyiben Krisztus és az evangélium szelleme áthatja és megtermékenyíti a sui generis hindu kultúrát és civilizációt. Tehát nem azt követeli a hinduktól, hogy hagyják ott, árulják el saját eddigi világukat, hanem azt, hogy adjanak annak új értelmezést. Könnyű belátni, hogy ez az új módszer értékítéleteiben is különbözik a régitől: a hindu és a nyugati civilizációt egyenrangúnak ismeri el, egymás mellé rendeli, az egyik uralomra jutása helyett a másik teljes megsemmisülése árán legfeljebb kölcsönhatásokra hivatkozik és számít. Élesebb szem már azt is észreveheti, hogy a misszió példáját rövid időn belül az összes eddigi pacifikáló szerveknek is követniök kell, különben lehetetlen helyzetbe kerülnek.

A vidék nevelhetőségének problémája annyiban analóg esete a Távol-Kelet kérdéseinek, mert ezen a területen is pacifikálás folyik. Indiát pacifikálni kell, mert a nyugati civilizációval szemben alsóbbrendű képlet. Feladatunk: alsóbbrendűségéből — amennyire lehetséges — kiemelni. Módszerünk: a magunk felsőbbrendűségének részben rendelkezésükre bocsátása, részben létrehozatala köreikben. Ad analogiam. A tanya, falu és kisváros az igazi kultúrával és civilizációval szemben fokozatosan alsóbbrendű képletek. (Még a főváros is az — mondjuk nyugatibb metropolisokhoz vagy egyéb centrumokhoz viszo-

nyítva.) Feladatunk: felemelni őket a magunk színvonalára, már amennyire lehetséges vagy amennyiben egyáltalán lehetséges. Módszerünk: elvinni közéjük a kultúrát s legjobb egyedeiket reábírni e kultúra átvételére akár úgy, hogy az asszimilációs munka eredményeképen hagyja ott eddigi körét s tartson velünk, akár úgy, hogy maradjon ott, de már mint a mi világunk ügyvivője, esetleg nagykövete, legalább is erődparancsnoka. A nem arra való elemek is helyet és feladatot kapnak ebben a gyarmatosító elképzelésben: az ő igénytelenségük és szervilizmusuk, egész kiszolgáltatottságuk és elnyomott voltuk arra szolgál, hogy a felsőbbrendűség igényeihez a megkövetelt pluszt szolgáltassa.

Ez a gyarmatosító gondolkozás nagyon könnyen megnyugszik abban, hogy a vidék kultúrigénytelensége és kultúr közönye sőt kultúra-ellenessége a teljes magyarázata a tanya, falu és kisváros „elmaradottságának" s hogy a pedagógiai velleitás itt tragikus hős, zászlótartó, első fecske, tűzoszlop, pislogó mécs, egyedül világító fárosz és más hasonló szimbolum. Ez mind lehet igaz az egyéni sorsra vonatkoztatva, ámde mit sem változtat azon a tényen, hogy az alapvető elgondolás, mely az őrjáratot a veszélyeztetett pontra állította s nem képes minden egyes esetben sem megvédelmezni sem megbosszulni „alattomos hordák orvtámadásai" elől, hibás. A gyarmatosítás, a pacifikálás, az okkupáció, a demarkációs vonal és a többi szinonima alá bujtatott uralkodó képzete a hypotaxisnak, az alárendelésnek.

Ez a gyarmatosító gondolkodás p. o. nem lát a mi kis tehetséges gyermekünk esetében semmi tragédiát. Elvégre nem lehet minden tanyára középiskolát építeni s ebben teljesen igaza van. Nem szabad a falut megfosztani a lehetőségektől s belőlük szellemi proletariátust nevelni az amúgy is kétségtelen diplomatúltermelés fokozására, ezt is nehéz volna tagadni. Annak a visszás voltát meg, hogy addig fogdossuk kötéllel a jóeszű, de tanulni rest vagy túlságosan gátolt muszáj-diákokat, míg az önként jelentkezőkben bőségesen és fölösen tart, még talán azok is kénytelenek belátni, akik a másik két ellenvetésre esetleg tudnának megfelelő fejcsóváló válaszokat.

Már pedig a vidék nevelhetőségének a problémája a nehezen nevelhető tanyai tehetséges gyerekek problémájának a megoldásával áll vagy bukik. Hiszen ő jelképezi azt a vidéket.

amelyet lehet vagy lehetetlen magasabb kultúrfokra eljuttatni. És most hadd vegyük észre együttes éberséggel a szokásos ellenvetések rosszhiszeműségét.

Mindenről beszélnek az ellenvetések, csak arról nem, hogy a gyarmatosítandó embercsoportok saját és sajátos kultúrája nem azonos azzal a kultúrával, melyet mi importálunk neki. Tehát tévedés azt gondolni, hogy az a világ, amelyben a tanya él, a főváros világának egy kicsinyített vagy alacsonyabb fokú, de egyébként azzal lényegében azonegy vagy legalább is rokon formája. Ennek következtében tévedés azt gondolni, hogy a tanyasi vagy falusi embert úgy kell a kultúra magasabb fokára eljuttatni, hogy vagy magammal viszem a városi iskolába (esetleg úgy, hogy a népesebb helyekre kitelepítem a városi iskolát), vagy pedig megtanítom a földmívelőket az okszerű belterjes gazdálkodásra. Ezt megtehetem (mindig is megtehettem) egyénekkel, de nem tehetem meg a tanya, falu és kisváros egyetemes egészével. Hiába van a német egyetemeken aránylag sok japán diák, a pataki vagy esztergomi iskolában sok mendikáns és kispap, a jövő nem a gyarmatosítás tengelyén fog újabb fejlődés elé fordulni, bár meg kell vallanunk, hogy önmagukon túl utalón a gyarmatosítás formái is ezt a fejlődést készítik elő.

Ha nem a vidéket, hanem önmagunkat okoljuk eddigi eredménytelen kultúrmunkánk meddőségéért, nagyon könnyen eljuthatunk az őszinte bűntudat és alázatos bűnbánat e fontos állomásáig. Lehetetlen szomorúságot nem éreznünk itt, de fölösleges egyidejűleg lehangoltsággal párosulnia ennek a szomorúságnak. Legalább ismerjük a bajok igazi okát — ennek a tudatnak a hatása inkább örvendetes. Stanley Jones a maga misszionárius munkája közben Indiában legalább is ilyenforma következtetésre jut:

Az a mi örvendetes feladatunk Indiában: hogy ... Krisztust bevezessük és aztán visszavonuljunk — ha már nem mertük Indiát Krisztusra és Krisztust Indiára mindjárt kezdetben rábízni. Csak eddig kísérhetjük el őket, az út hátralevő felét Vele kettesben kell megtennie Indiának.

A magyar kultúra misszionáriusai sem mondhatnak egyebet. Legfeljebb még nagyon az elején tartanak a munkának s bátortalanabb a hangjuk, bizonytalanabb a céltudatuk.

Nem baj, ha látásuk tiszta.

Néptudományi tanulságok mint történelmi adottságok falun.

1.

Mielőtt kitűzött kérdésünk érdemi részét tárgyalni kezdenők, állapodjunk meg abban, hogy néptudomány elnevezés alatt a folklore-t értjük. Tehát nem a nép-*ről* szóló tudományt, hanem a nép tudományát értjük alatta. Mindazt, amit a nép tud. Pontosabban, amit a nép érez, tud, akar és hisz, hozzávéve még a kollektív lélek életérzését, a jogot s magát a nyelvet, melynek keretében és segítségével az imént felsorakoztatott életnyilvánulások létrejönnek.

Nép alatt nem az alsó néposztályt értjük, hanem a közösség, itt közelebbről a magyarság minden tagjának lelke legmélyén élő és ható lelki réteget, tehát azt a lelki tartalmat, mely ezeréves kultúránkból mindnyájunk számára hússá és vérré asszimilálódott. Ebben a fogalmazásban p. o. művészet és népművészet között nem az az alapvető különbség, amit a poétika annak tanít, hogy az utóbbi fogalom alá tartozó műalkotások naívabbak, szerzőjük pedig ismeretlen, hanem az, hogy uralkodójegyük nem a műalkotót jelentő egyéni, hanem a műélvezőket előtérbe helyező kollektív vonás. Ezért vált mindenki kincsévé, aki az egységesnek vett néplélek eleven tagjául tekinthető.

Jelenleg nem célunk a néplélek minden nyilvánulását tanulmány tárgyává tenni. Elsősorban határt vet egy ilyen széleskörű vizsgálódásnak a rendelkezésünkre álló „szoroska" hely. Másodsorban nem szeretnők önmagunkat ismételni (a magyar iskolakérdésről, a magyar nyelvről, földről, fajról, irodalomról, zenéről másutt már szólottunk). Végül a néptudomány néhány ágában még az alapvető magyar vonatkozású előtanulmányok is hiányzanak (magán- és büntetőjog, a nép tudományos rendszere), sőt a szokások folklorisztikus vizsgálatához a kutatásterület elhatárolásának az elvi alapja sincs megvetve.

Minden szempont azt ajánlja, hogy korlátozzuk vizsgálatainkat két határtvető területre: a történelmileg is jólismert *közjogira* és *vallásosra*. Azt az olvasótábort, amely e fejtegetést olvasni fogja, érdekelni is valószínűleg ez a két terület fogja legsürgősebben és legtanulságosabban.

2.

A magyar néplélek nem egységes. Legnagyobb baj, hogy közötte és a szó mindennapi értelmében vett konvencionális magyar közlélek között tragikus szakadás van, majdnem minden vonatkozásban így mondhatjuk, hogy évszázadok óta. Nagyon tanulságosan mutatja ezt p. o. közjogi téren az a tény, hogy az alsóbb néposztály az államot ellenségének érzi és nagy általánosságban úrgyűlölő. Magyarország alkotmányos ország, de a szegény emberek nem érzik magukat ez alkotmányos államforma eleven tagjának. Se a pénz-, se a véradót nem úgy fizetik, mintha magától értődő közterheket viselnének, hanem az az érzésük, hogy náluknál erősebb valakik puskára és szuronyokra támaszkodva ki-kifosztják őket. Ennek az érzésnek történelmi okai vannak. Magyarország az európai fejlődésben, sokszor önhibáján kívül, elmaradt, olyankor aztán hétmérföldes csizmával kellett utánabaktatnia az évtizedeknek; sokszor bizony csak látszat volt az, hogy a késedelmet sikerült jóvátennünk. Lettek nyugateurópai intézményeink, de külső kereteiket sohasem tudtuk tartalommal telíteni. A mélységekben évszázados anachronizmusok csúfolták meg az epidermis modernkodását. Mindenütt másutt is van erre példa, de másutt nyugateurópaszerte nincs ezeknek az anachronizmusoknak döntő fontosságuk és jellegzetes vonásokat adó erejük. Nálunk a néplélekben az elmult, de vérré nem vált korok nem *egymás után* következnek s nem egymásból folynak, egymáson épülnek, hanem *egymás mellett* élnek és hatnak még ma is. Elkezdve ott, hogy még ma is van az Ázsiából kivándorlásnak s a Duna mellett való letelepedésnek számottevő ellenzéke, vannak Hadúr-pártiak és keresztyének, soknyelvű-ország-entuziaszták és fajmagyarok, Dunajegén választók és legitimisták, kurucok és labancok, Kossuth- és Deák-imádók, köztársaságiak és monarchisták, általános titkosak és diktátorok s kibékíthetetlen az ellentét közöttük. Mikszáth Kálmánnak egyik legmélyebbről jövő ötlete Az Új Zrinyiászban az az öreg karcagi magyar, aki a negyvennyolcasok és hatvanhetesek vitájában belesóhajtja a közjogi bajok eredendő bűnéül, hogy „nem kellett volna annakidején megölni Kuthen királyt".

Egész bizonyos, hogy egy ilyen labanc vagy kuruc, kunbarát vagy kunellenes, ha tagjává lesz is a huszadik század-

eleji kultúrközösségnek, csak eklektikusan érti meg és fogadja be lelkébe ezt a kultúrát s legtöbbször gólyakalifa életet él, vagy egyenesen kimonóban teázik a magaszőrűek közt, mint a Taifun Tokeramója Berlin kellős közepén.

Második következményeképen ennek a közlelki abnormitásnak résztvesz ugyan a kultúrközösség rátukmált munkájában, de egészen a maga módja szerint. A képviselőválasztást p. o. ökörsütésnek nézi és úgy is éli a magyar néplélek. Egyáltalán nem hajlandó tudomásul venni, hogy negyvennyolcban őt felszabadították és ma már szavazati joga van. Abból, hogy neki is szava van a törvényhozásban, csak annyit fogad el, amennyi a közjogból lelke mélyén hús és vér valóság. Menjen el — úgy véli — ez a derék jó úriember az országházába, ha már úgy megkívánta, én csak annyit kérek tőle, amennyi egy szegény jobbágynak dukál: jó szót, parolát, sátoros ünnepen testvéri csókot a szemközt való találkozáskor, ökörsütést ötévenként, egypár vizitet időközben, hogy az ügyes-bajos dolgaim felől kipanaszkodhassam magamat, egypár ígéretet sorsom jobbrafordulását illetőleg, a látszatát annak, hogy van, aki nehéz időben, kenyérgondjaim között pártom fogja. Ezt a néplelket meg lehetett eddig is s ezután is meg lehet szavaztatni alkotmányos keretek között, de nem szabad azt gondolnunk, hogy egy-egy ilyen szavazat alkalmával megtudhattuk az akaratát igazi szíveszándéka szerint s azt sem, hogy most már aztán huszadik századi módra, nyugateurópai színvonal mértéke alatt is derekasan viseltük magunkat.

Természetes, hogy a közjogi helyzet civilizatórikus elemeivel szemben is a maga módja szerint viselkedik ez a néplélek. A rossz út megjavítását p. o. éppen úgy az uraságtól várja, mint hajdanán. Legfeljebb a jegyzőt, szolgabírót, képviselőt és a kormányt tartja uraságnak. Ha ellenzéki kerületben lakik, nagyon is érti és természetesnek tartja, hogy a kormány haragszik rá a szavazatáért és mert haragszik, hát nem követeti ki az útat. S ez a gondolat megint anachronisztikusan váltja ki belőle a reakciót is. Ha haragszik, mit lehet ellene tenni, sunyítja benne a középkor. Jövő választáskor jobban vigyázunk, áll át egyszerűen és lelkiismeretfurdalás nélkül János királytól Ferdinánd pártjára a következő százesztendő. Lesz még kutyára dér, bizonykodik és remél rendszerváltozást a legközelebbi mérkőzéstől a végvári vitéz s mintha csak vár-

ostromra menne, gondolatban zsákmánykép viszi haza magával a jövendőbeli kövesutat. Eb ura fakó, morogja Esze Tamás mezítlábas kuruca és csakazértis tovább ólálkodik és lappang éren, nádon.

Harmadik nagy baj, hogy akármilyen rezsim uralkodik felette, a néplélek mindig kisemmizve érzi magát s az uralmat csak diktatorikus kényszerűséggel tűri, gyakorolni is csak így lehet felette. Az angol rendszerváltozások itt elképzelhetetlenek, mindenki úgy ül a nyeregben, hogyha egyszer kiemelik belőle, soha többet nem kerülhet vissza. Az alsórend, a profanum vulgus ilyen körülmények között vagy fásult közönnyel védekezik, vagy forradalmárkodik, vagy alkalmazkodik s részben megfizetteti magát, részben udvarol az éppen hatalmon lévőnek. A felsőrend, a húsos fazék körül elhelyezkedett kisebbség számára is demoralizáló a helyzet, mert élet-halálra megy. Sietni kell a hatalom biztosításával és kihasználásával egyaránt, az eszközökben válogatni nem igen lehet. Idejében való átnyergelésre is tanácsos gondolni. Még az anyagiaktól mentes, tiszta ideálizmus is kénytelen jozefinizmussal élni, ha azt akarja, hogy munkájának valamelyes nyomai mégis maradjanak.

Negyedik, talán legvégzetesebb baj, hogy a néplélekben rejlő ellentétek kiegyenlíthetetlenek. Ázsiai nomád és huszadikszázadbeli nyugateurópai, kuruc és labanc egymást igazán soha meg nem érthetik s egymást őszintén meg sem győzhetik soha. Az egyik párt évszázadok és ezerkilométerek választják el egymástól, a másik pár között csatatér fekszik, azonkívül árulás és Rodostó. Ezeken keresztül nem hallik a kiáltó szó.

Nem azt jelenti ez a kibékíthetetlenség, hogy magyar és magyar most már az idők teljességéig farkasszemet nézhetnek egymással, hanem csak azt jelenti, hogy az eddig megpróbált magasabb egységek nem elég magasak, vagy nem eléggé alkalmasak egységnek. Nagyon magas, nagyon egység és még sem elegendő a mainapság annyit emlegetett *haza* fogalma sem. Magyarok vagyunk, mindnyájan egy hazának a gyermekei: értsük meg egymást — szokás mondogatni. Az az ellenérv hangzik el ilyenkor, hogy ubi bene, ibi patria, különösen az osztályharc összecsapásaikor. Nem, nem, a haza fogalmában igenis együvé kerültek öröm és fájdalom, s igaza van a Szózatnak, hogy itt élned, halnod kell. Nem a haza fogalmában rejlő mar-

tirium miatt nem találkozhatunk kuruc és labanc, nomád és európai lélek. Öröm és fájdalom, élet és halál összefonódnak minden haza fogalmában, de örömnek és fájdalomnak, életnek és halálnak *értelme* van ilyenkor. A magyar haza fogalmában ölelkező életnek és halálnak pedig az imént felsorakoztatottak szemében csak akkor van értelme, ha a másik lassankint köd fantommá lényegtelenül. Az európéer szerint hiábavaló volt ezeréves erőlködésünk, ha még most is visszafájunk Ázsia pusztáira, a nomád viszont úgy fogja fel ezt az elmult ezer esztendőt, mint végre a tudat előterébe jutott históriai gikszert. A labanc Magyarország egységét várja a Habsburg restaurációtól s teljes megsemmisülését ellenkező esetben, a kuruc értelmetlen pocsolyának látja bőven csorgó vérét, ha a labanc álmai teljesedésbe mennek. A nomád haza az európéernek nem hazája, a labanc haza poklok pokla a kuruc számára és viszont. A rebellis Rákóczi és az áruló Károlyi Sándor nem békülnek, bár időközben Rákóczinak hidegágyat vetettek Kassán és a Károlyi jószágon megfogant az átok.

Van azonkívül két species, amely még bonyolítja a haza fogalmát. A kivándorolt és az elszakított magyart értem alattuk. Ma részben elkésett, részben látszólag korai az irántuk érzett gond és felelősség. A kivándorolt magyarok tömege immár második generációjában éli odakint elégült világát s nyelvben máris elidegenedett, érzésben pedig mostanában hidegedik elfele az óhazától. Az elszakítottak ma még nagyon hazafájnak, irgalmatlan a sorsuk a megszállók miatt. Annak azonban, aki a második ezerév programmjában fárad, fel kell tételezni a ma még sóhajtozó apák fiaiban egy mesterséggel közömbössé tett magyarságot, amely magyarként is jól érzi magát az új államrend keretei között, de meg szívesen oláhosodik, idegenné lesz, időjártával és ha éppen nagyon muszáj. Mert vagy ez a tömeg vagy az időközben magyarrá lett idegenek vagy mind a kettő vagy még a magyarrá nem lett, de magyarok igénylette területen lakó idegenek is valahogyan integráns részei a magyar népléleknek s bele kell, hogy férjenek a magyar haza egységébe.

Nos, hát nem férnek bele. És nem férnek bele ilyen párok sem, mint város és falu, proletár és burzsuj, zsidó és keresztyén, katolikus és protestáns, hívő és hitetlen. Ma már olyan részletkérdésben, mint az irodalmi megújhodás kérdése, véres harcok

dúlnak... Belefférnek, mint késhegyig menő harc vagy kényszerű békekötés kutyamacska-barátsága, de nem férnek bele, mint őszinte megbékélés, magasabb egységben-találkozás, produktív munka gyümölcshozó áldott frigykötése.

3.

Ha ilyen megszorítással vizsgáljuk a magyar néplélek hitvilágát, érdekes eltérést vehetünk észre a magyar vallásos élet keretei és valóságos tartalma között. Az egyházhistória ezt tanítja nagy vonásokban: a honfoglalás idejében a magyar nép züllésnek indult sámán hitrendszert követett, I. István éppen ezért elég könnyűszerrel keresztyén vallásra térítette őket. A renaissance új pogánysága alig hagyott nyomot a magyar néplelken, annál mélyebb lelki eredményeket ért el a hitújítás, különösen annak kálvini formája. Az ellenreformáció óta ismét kétfajta keresztyénségben helyezkedik el a magyarság: a többség római katolikus, a kisebbség protestáns. A két protestáns történelmi egyház mellett újabb időben szekták is mutatkoznak s tagadhatatlanul érezteti hatását a zsidó vallás és az atheizmus is; ennek az utóbbinak van egy egyetlen jelszóval vagy műszóval meg nem nevezhető válfaja, amely intelligenciánk nagyrészét hívei közé sorolhatja s van egy osztályharc formájában főként ipari munkások közt terjedő válfaja, amelyet nem egészen igazságosan nevezünk szocializmusnak. A történelmi egyházakban körülbelül egy negyedszázad óta az ébredés jelei mutatkoznak, meglehetős hosszú stagnálás után.

E keretek között egy református theológusnak meglehetősen egyszerű a dolga. A theológián iparkodik belekapcsolódni azokba a mozgalmakba, melyek ott az imént említett ébredés eleven erejét képviselik. Aztán kikerül egy történelmi egyház szolgálatára s igyekszik ott az ébredés jelentette lelki pluszt, melyet a theológián nyert, becsülettel kamatoztatni. Néhány évtized munkája után ez a lelki plusz hívei sorában is mutatkozni fog.

Pedig a helyzet sokkal bonyolultabb és sivárabb, semhogy az imént vázolt programm eredményt ígérve kitölthetne egy egész életet. Egy-egy református egyházközség lelki arca nem olyan egységes és nem olyan református, mint ahogy ebből gondolhatnók. Ez az arc, a maga meztelen és kendőzetlen valóságában még ma is *sámánkodó, ősi pogány arc*, még akkor is,

ha a református vallásos gesztusok némileg módosították eredeti vonásait.

Az, hogy templomba jár és hogy csillagos vagy kakasos templomba jár, először csak nagyon is kis percentjében valóságos tény, másodszor nem kizárólagos református keresztyén cselekedet. A római katolikus is elmegy a templomba, a buddhista is. A sámánkodó felkeresi a sámánt.

Amit a templomban csinál, még mindig nem kirekesztőn református. Ahogy leülés előtt belemormol a kalapjába, az egyfelől csöppet sem különbözik a róm. kat. keresztvetéstől, másfelől egészen szabályos sámánkodó varázsige-mondás.*

A pap szerepe az istentiszteleten nem szükségképen különbözik a katolikus pap liturgikus ténykedésétől. Hiszen a legtöbb református papnak külön liturgia-hangja, mozdulatai, szavai és öltözete fejlődik időjártával. (Hetedik gimnázista legációim felejthetetlen emléke, mikor a kis falu gazdái megrótták füllemhallatára fiatal papjukat, mert az az úrvacsorai szereztetési igékben a megszokott és ünnepélyesebb eenditek és iándjátok helyett „parasztosan" esztek-isztok-ot szokott mondani.) De mind a protestáns, mind a katolikus liturgia alkalmas arra, hogy az esőért és betegekért amúgy is utilista alapon könyörgő pap személyét beavatottsággal és varázshatalommal ruházza fel a pogánylelkű hívők szemében. A „szentedények" is összetéveszthetők a varázsszerekkel és annyira nem szorítkoznak a keresztelő edényre és a kehelyre, hogy némelyik református papiházban még „szentkés"-re is akad az ember, amellyel a lelkész (és nem más!) az úrvacsorai kenyeret szeletelni szokta.

Maga a sákramentom is lehet és szokott lenni „csudaszer". A haldoklónak feladott úri szent vacsora nagyon közel áll az utolsó kenethez, de meg nem lehessen tudni, mire jó. Meggyógyul vagy legalább is megkönnyebbül a szenvedő tőle. A túlvilági szellemekkel is ajánlatos jóba lenni.

Ez a feltevés új birodalomba vezet bennünket. Nem új

* Talán mondanunk is felesleges, hogy itt és a következő helyeken a róm. kat. példák nem azt jelentik, mintha mi a keresztvetést, liturgiát stb. *pogány* cselekedetnek tartanók; csak annak hangsúlyozása végett emlegetjük őket, hogy református istentiszteleten lehet római kat. módon is résztvenni. Pogány módon résztvenni meg mind a kettőn lehet. Reformátusnak lenni (és római katolikusnak lenni is) lelkiség kérdése, nem formáké.

felfedezés, csak emlékeztetjük rá az olvasót, mennyire *babonás* a magyar református néplélek. Nem a szegény parasztot értem én együttes néven itt sem néplélek elnevezés alatt, hanem azt a mindnyájunk lelkében elterülő legalsó réteget, amely fontos pillanatokban sokszor önmaga számára is kínos meglepetésképen egyeduralkodónak mutatkozik az élet válságaival szemben. A babona mindig arra mutat, hogy a léleknek nincs igazán vallásos tartalma s az élő és munkás hitet *hitcserepek* pótolják úgy ahogy.

Végül hadd álljon itt legárulóbb jel gyanánt a magyar ember hitéletének legnegatívabb vonása: *a közömbösség*. Mindig szívfacsaró olvasni, ha fajtánk nagyszerű és nemes toleranciájáról beszélnek azok, akiknek ez éppen érdeküknek. Úgy van ilyenkor szó erről a vállvonogató, mindenbe belenyugvó nembánomságról, mintha az lelki felsőbbrendűségnek volna a következménye, holott maga a dogmává merevült alacsonyrendűség. Két sámán-vonás eredője. Egyik a természetbe való fenntartásnélküli és passzív beolvadásnak a sajátszerűen sámánvonása. Másik az a tény, hogy István király idejében az ősmagyar hitrendszer már meglehetősen a dekompozíció állapotában leledzett s eleven erejét jóval előbb elvesztette.

Természetes, hogy ezt a fölöttébb sötét alaprajzú ábrát az azóta eltelt idő mégsem hagyta egészen nyom nélkül. Istentől megáldott időszakai ezeréves történelmünknek prófétai lelkű egyéniségeken keresztül tépték, lökték, hevítették, terelték Krisztus felé. Az is igaz, hogy nagyon sok derék ember cselekedetei néhanapján hajlandók azt az érzést kelteni bennünk, hogy Jézus Krisztus birodalma itt Magyarországon nemcsak in partibus infidelium hús és vér valóság. Hiszen a magyar ember nagy általánosságban jó: munkás, tisztességes, sőt nemesen gavallér, hős, mártír, szelíd gyermeklélek. Akik hajlandók ezt a tényt pusztán etikai szempontból vizsgálni és pozitívumként könyvelni el, ne feledjék, hogy egy cselekedet indító oka és célja nem okvetlen keresztyén még akkor sem, ha különben hasonlít is a keresztyének cselekedeteihez.

4.

A „tisztánlátók" azt szokták mindebből tanulságképen levonni, hogy miután mindez így van, nem lehet ellene tenni semmit. A magyar néplélek vallástalan, mert józan, nem fogékony a miszticizmus iránt, kár erőltetni a dolgot. Különben is ránkszakadt a huszadik század civilizációja, nagyon nehéz feladat volna ásni elmult századok földrétegeiben elevenség után kutatva, hiszen az a kis élet, amely a kilencedik vagy a tizenhatodik században még föltételezhető, azóta bizonyosan megfulladt a nem belőle sarjadt, nem rajta épült kultúrák súlya alatt.

Ennek azonban ellene mond három lelki tényező. Ha a közömbösség vagy negatív magatartás egyensúlyi helyzetet jelentene, akkor a magyar néplélek nem ragaszkodnék olyan konzervatív görcsösséggel a vallás formális gesztusaihoz, nem volna olyan hitpótló gazdagsággal babonás és nem fogadná olyan nagy hálával és visszhangozva a szekták bizonyságtételeit.

Igehirdetésünknek azt kellene tudomásul venni, hogy a magyar keresztyén egyház jelenlegi helyzete a mult minden ragyogó példája ellenére nem történelmi adottság, hanem missziós terület.

Igaz, hogy éppen e miatt aztán semmi tudomásul venni való nincsen rajta. Rajzolhatunk akármilyen éles helyzetképet, vehetünk fel akármilyen pontos katasztert, dolgozhatunk ki akármilyen részletes programmot, lehetünk akármilyen lelkes és agyafúrt pedagógusok, a magyar néplélek újabb százesztendőre mozdulatlan marad. Mert *hitvallókra*, megindult és szolgálatos lelkekre van szüksége megváltásul.

Theológiai előképzettség és a néptudományban való jártasság csak arra jók, amire Pál apostolnak is jó volt a Saulus iskolázottsága a görög filozófiában: belépőjegyül, kosztümképen, tolmács kikerülésére egy-egy athéni evangélizáció alkalmából.

De semmihaszna lim-lom annak a számára, akit a pünkösdi lélek pappá nem kent.

A folklore tudományos módszere és eredményei csak arra voltak jók számunkra, hogy világosan láthassuk, amit addig is

sejthettünk már, hogy más megoldási lehetőségen dolgozni, ábrándozni és erősködni gyermekes játék, délibáb és utópia.

Rajtunk már csak az imádság segít — hál'istennek.

„Látások" mint a jövő egyetlen reménye falun.

1. *Pünkösd Földesen.*

Pünkösd másodnapján történt. Az alispáni hivatal nem rendelte el 7983-VI. eln. sz. alatt, a főszolgabíróság nem szólott át telefonon a községházára miatta, főjegyző úr nem adatta ki dobszóval faluszerte — és mégis megtörtént. A jó Isten elgondolta odafenn és iktatni se kellett. A krisztusi szeretet szerteáradt a földön és hozzánk is eljutott, telefondrót és mikrofon se kellett hozzá. És a melegszívű jó magyarok kebelében csak egyszer dobbant egy nagyot valami — kell is hozzá bakter meg dobverő.

Ebben a pünkösdben megbocsátott a szülőfalum, ezt merném mondani, az egész népi magyar Tiszántúl nevében, vezekleni látszó tékozló fiának, szemefényének, szégyenének: Budapestnek. A Szentlélek kitöltetésének örömünnepén elkezdének lakói szólni más, idegen, nekünk érthetetlen nyelven: a szeretet nyelvén.

Engedjétek hozzánk a kisdedeket — valami ilyet mondtak és süket Budapest felneszelt a soha nem hallott hangra, 39 budapesti gyerek hallgatott a hivogató szóra és ment, ment utána, mint a hammelni gyermekek, mikor a patkányfogó sipolni kezdett.

Én nem tudom, de gondolom, hogy ezeket a gyermekeket is elnyelte az Alföld, akár csak a nagy hegység amazokat. És akiket visszaeresztettek volt két hónapra rá, azok már csak olyanforma csemeték voltak, de nem ugyanazok. Felületes, léha csirkefogók ijedt gondot és súlyos felelősséget csomagoltak a tarisznyájukba az útra való fehér kalács és sültcsirke mellé s a budapesti aszfaltra tehertételként táblázták rá a földesi sarat és a negyvenhatodik fővárosi fiókgimnázium megnyitó ünnepélyén belegabalyodnak szegény Pásztor Zsigri emlékezetébe, aki írástudatlanságának minden igénytelenségével őrzi a kocát meg a hét malacot a Széles Érben.

Tetszik tudni, most még megmosolyogni valók a pesti

gyerek „madárlátta“ bánata és fogadkozásai. Most még gyerekek Bandi meg Laci és furcsa, — pünkösdi módon idegen és érthetetlen nekünk — hogy footballozás helyett megtárgyalják egymás közt, hogy a Sárálláson még nyáron is ott poshad a sok víz. Meg hogy annyi ember hal meg Földesen szárazbetegségben. De majd ha megnőnek Bandi meg Laci, a mérnökeszöket törik rajta, vagy a politikus intaktságuk merevedik az emlékén rendíthetetlenebbé, vagy az íróasztalukon eszi lázasabb gyorsasággal az aktacsomót, vagy mit tudom én mit csinál, de az lesz még egyszer ám a furcsa!

Vagy amikor megindul a volt kis cserkészcsapat — valaha vadmacskák, mosómedvék, sólymok és fehérfarkasok, ma bajuszos-cvikkeres komoly urak és kimennek táborozni: a főváros langyos-kultúrált kényelméből (kabaréit, villamosait, vízvezetékét, pacientúráját, klientúráját és konjunktúráit itthagyva) ki a falura közegészségügyet, közművelődést, népmozgalmat javítni vagy sokhelyt megteremteni, ha még nincsen. És mert aszfalt, vízvezeték, villany és színház nélkül élni nem lehet: egy tíz különpróbás cserkészekből álló őrs felszerelésében olyanok is akadnak. — És az lesz csak az igazi Faluszövetség, kisgazdapárt, keresztyén politika és nemzeti mozgalom.

És most engedjék meg, hogy ideírjam azoknak a nevét, akiknek pirospünkösdi gondolata a magam pünkösdi látását eszembe juttatta. Embert nem öltek, más pénzét el nem tökítették, szublimátot sem ittak, az igaz, de hadd szerepeljen már egyszer becsületes embereknek is a neve nyomtatásban.

Barcsa Zsigmond gondnok, Bene Antal, Bojtor Sándor, Budaházy Bertalanné, Domokos Bálint, Domokos Géza jegyző, Fodor Imre jegyző, Gyöngyössy Lajos (Sápról), Jámbor Imre, Kállay Imre, Karacs Albert, özv. Karacs Elekné, Karacs József, Karacs Lajos, Kiss József, Kiss László, Kiss László (976. sz.) Koroknay Gergely, Kovács Lajos, Kovács Zsigmond, özv. Körtvélyessy Lajosné, dr. Lakos Imre ügyvéd, özv. Lengyel Jánosné, Mihalkó Pál kalaposmester, Nagy Gábor hentes, özv. Pércsy Lajosné, Sápy Albert gazda, Sápy Albert kovácsmester, Sólyom Károly, Szabó Géza, Széles Lajos, Szőllőssy Gábor bíró, Török János, Ványi Bálint és a zsidó hitközség nevében 5 gyereket vállalva Csillag Emánuel rabbi.

Áldja meg őket Isten azzal, hogy fölépítve láthassák a magyar jövendő fényes épületét, hiszen ők égették hozzá szívük melegével az első „vas“-téglákat.

2. *Az előbbi kép fonáka.*

Az én kedves földieim húsvét másodnapján vansztteppre kerekedtek. Ebben az örömükben nem voltam hajlandó velük együtt örülni. Otthagytam őket, sőt magammal hoztam — kit ahogy lehetett — mindazokat, akikre szóval vagy állásomnál fogva valahogyan hatni bírtam. (Egy ifjúsági egyesületi tagot p. o. arravaló hivatkozással, hogy az erkölcstelenséget nézni is erkölcstelenség.) „Egy ember akar ízlést diktálni egy magyar falu egész intelligenciájának" — hallatszik a marasztaló ítélet ellenem s azt még súlyosbítja a nagytiszteletű úr méltatlankodó basszusa: „ez ellen mint lelkész is tiltakozom".

Ezt a kis csetepatét nem illenék a nyilvánosság elé hurcolnom, ha alkotó elemei nem követelnék erővel ide. Ide taszítja minden fájdalma a lelkemnek és ide várja — azt hiszem mindnyájunk szíve-aggódása, lévén sokunknak egyformán kedves a magyar falu.

Nem szabad a vansztteppre védelmezőn takarni papi palástot, mert folt esik a palástón tőle. Erkölcstelen tánc a vansztepp, mert az emberi test olyan mozdulatait juttatja kifejezésre és viszi világosságra, meg nyilvánosság elé, amelyek szentek és a természet törvényei szerint valók ugyan, de csak a maguk mivoltában és a maguk helyén. Amikor táncmozdulatok képében mutatkoznak: hazugságok és vétnek az „igaz" ideálja ellen. Nem is kelthetnek hát esztétikai gyönyörűséget, csak testi gerjedelmet: ezzel sértik meg a „szépség" törvényeit. A tudomány ítélete szerint hazugságot, esztétikailag rútot és etikailag erkölcstelent fáj nekünk a református papi talárral betakarva látnunk.

„Úgy fényljék a ti világosságtok..." — mondja az Írás világos parancsként mindenki számára, valaki előljár, akármilyen kis csoport élén bandukoljon is. Mert a csoport — ha sereg, ha csak egy kisded raj; az aztán már mindegy — csak addig követi a vezetőit, míg a vezetők kezéből a vezetés ki nem esik. Jegyzők és tanítók ezért nem táncolhatnak vagy mulathatnak hazugul, rútul és erkölcstelen módra. Mert ahogy ők értik, érzik és akarják, példaadásnak is, meggyőződésképpen is, az a faluban az igazság, a gyönyörűség, meg a tiszta erkölcs.

Ha pedig a magyar falunk hamissá vált a gondolkozása, rúttá aljasodott a jókedve és fajtalan erkölcsöket szolgál a

tisztessége, annak nem tudok igazabb nevet a magyar elmúlásnál. Mert a Bessenyeiek, Baróti Szabók, Dugonicsok és Kazinczyak kereste magyar igazságot Csokonai még megtalálhatta a magyar falu akkor szűz, tiszta és erős lelkében s átadhatta egy Petőfinek és Aranynak, hogy brilliánsot köszörüljenek belőle: hadd váljék az újra az egész magyarság közös vagyonává. De kérdve kérdem: hol találja meg és kicsoda indul keresésére a magyar nemzeti életerőnek, ha már maga a magyar falu is züllésnek indult.

Ezért liliomtiprás, ezért magzatelhajtás, ezért öncsonkítás és ezért nevenincs gyalázatos förtelem ma a magyar falukban az intelligenciának a papi talár védelme alatt vanszteppet táncolni.

És ezért diadalmas öröme a magyar élet felől érzett hitemnek és jogomnak, hirdethetnem, hogy ezt nem egy ember mondja egy egész falu intelligenciájának, hanem sok-sokezer magyar ember kéri és parancsolja az én gyönge pennám erejével egynéhány tájékozatlan, de bizonyára jószándékú atyánkfia felé: jertek velünk és velünk jertek, mert másképpen a magyar jövő élniakarása úgy is elsodor és a ti lelketeken szárad, ha a bennetek bízó hatezer lélek is veletek együtt vész!

3 *A megelőző két kép relációja.*

Budapesti diákokkal utaztunk egyszer messze Tiszántúlon. Hosszú volt az út, külön kocsiba csuktak bennünket; telt az időből, zavarni se zavartunk senkit: danolhatnékunk támadt, elénekeltük a Himnuszt, a Szózatot, a Gaudeamust, Kraszna-horka büszke várát, meg a Csínom Palkót is — azután nagyot zökkent a jókedv, megfeneklett az ének... Nyilvánvalóvá lett, ami, azt hiszem nem is valami nagy titok: a mai magyar diákok, legalább a budapestiek, nem ismerik a magyar nótát.

Talán nem kell nekik, azért nem ismerik? — kérdezhetnők, de ne kérdezzük, mert nincs igazunk. Két hónap mulva, visszafelé jövet, ugyanaz a társaság ragyogó szemmel, kipirult orcával, Püspökladánytól Budapestig, magyar nótával tartotta útitársait, bizonyítékául annak, hogy valahol másutt a hiba, nem az ő lelkében, nem is a nótákban.

Az a gyanúsításunk ellenben, hogy vidéken se valami rózsás a helyzet nótázás dolgában. Karácsonykor, egy kis hajdu-

fészekben fonóasszonyok, kisleányok nótázását hallgattam áhitatos gyönyörűséggel. Régi versek, régi melódiák örvendeztettek meg az este kisebbik felében azzal, hogy még élnek, még ismerik őket. De valahogy csak az öreg nénik reszkető hangja vitte őket tétovázva, zümmögve a végük felé. Bezzeg felcsattant és erőteljes lett a melódia, ha „divatos" nóták jöttek sorra. A nagy hangosságban észre sem vevődött, hogy a nénik öreg, reszketeg diskantja „hibádzik" a kórusból s csak a fiatalok fujják most. Milyen hamar ítélkezhetnénk s milyen könnyen hangozhatnék ítéletünk marasztalólag. Pedig — hadd mesélem végig — pár nap múlva az öregek zümmögő kardala ujjongóvá, teltté, fiatalossá erősödött, megint csak annak jeléül, hogy a kisleányok jobb híján fanyalodtak az újabb, hitványabb dalocskákra, tehát nem csupán ők ludasak benne, ha a régi gyöngyök elkallódnak.

4. *A megelőző képek rögzítése.*

A mult háború második felében megrokkanva kerültem haza a falumba néhány havi üdülőszabadságra. Ennek is már a végefelé ott üldögélek egy este a „nagykaszinóban", olvasgatom az újságot, bíró úr is a magáét. A törvénybíró úr, meg az egyik módos gazda ült még az asztalunk mellett csendes pipaszóval. Egyszer aztán ölébe ereszti bíró úr az újságot, a pápaszeme felett elnézeget engem hosszasan. Fiatalember voltam még, a tanári diplomámon nagyon újkék a nemrég leitatott friss tintaírás.

— Mondok valamit, ha nem haragszik meg érte, tanár úr!

— Mondja csak, bíró úr, nem vagyok haragos természet.

— Ha végeszakad egyszer ennek a nagy háborúnak, ne menjen vissza többet a városba.

— Hát ezt meg hogy gondolja, bíró úr?

— Úgy, hogy maradjon itthon és tanítson bennünket. Ránk fér.

— Aztán hogy s mint lenne ennek a módja?

— Majd kiforrná magát apródonkint. De nézze csak, itt van az én esetem. Bizonyosan hallott róla, a vőm dolgába el kellett mennem nemrégiben hetedhét ország ellen, ami maga nem lett volna nagy baj. De csak addig voltam ember, míg az országhatárt keresztül nem léptem vagy még addig se. Jó-

szerint, ameddig magyarok lakják ezt a szép nagydarab földet. Azontúl hatvékás zsák lett belőlem, akit könyörületből vagy tetszésük szerint tettek-vettek, lódítottak, taszigáltak, hánytakvetettek ide s tova. Nemcsak a nyelvüket nem értettem, a dörgést se tudtam. Isten csodája, meg kegyelme, hogy nagyobb veszedelem nélkül jóra jöttem velük, a vőm ügyébe-bajába is eljártam, haza is vergődtem.

Itt megállott egy kicsit, de hogy nem szóltam rá semmit, kisvártatva folytatta tovább.

— Meg is fogadtam akkor, hogy nem hagyom életemnek ezt a nagy tanulságát kamatozatlan semmiképpen. Ezért szólítom most meg tekintetes tanár urat is. Ne hagyjon el bennünket! Kevés az, nem elég a mostani bajos világban, ami a helybeli iskolában ránk ragadhatott. Pedig nem mondom, derék, tisztességes tanítók neveltek. Apámnak, anyámnak, nyugodjanak, szemökre se vethetek semmit, kijáratták vélem a kisiskolát is, a középsőt is, meg a nagy iskolát merevül. Még az ismétlőbe is felhajtottak, jóllehet az már nem is ízlett nekem, nevendék legénynek, akkoriban valami nagyon. Nem is volt addig a tudományomra semmi panasz, míg idehaza maradtam, szó sincs róla. De kint, a nagyvilágban, több szükséges immár, mint amennyi tőlünk telhetik.

Megint elhallgatott, megint néma maradtam, rákezdte hát megint.

— Magam feje után indulok, lehet, nem is a helyes irányba. De azzal tartom: tanár úr tudománya nagyobb, mint boldogult Tató bácsié, a kántor úré meg rektor úré lehetett, ez egy. A mi fejünk lágya is benőtt azóta, öregebbeké, ez meg kettő. Ha minket, idősebb, meglett vagy akár fiatalabb, de már megállapodott férfiembereket próbálna megokosítani, tanár úr, az nem esnék hiába. A tisztességes ellátása meg aztán mindnyájunk gondja lenne attólfogvást. Tessék elhinni, felettébb megrökönyített engem mindaz, amit külországban láttam, hallottam, tapasztaltam, hiányoltam. Az a sejtésem támadt, vagy utólérjük a világot, vagy végünk már nekünk, szerencsétlen magyaroknak. Elpusztulni semmi kedvem nincs, azért szeretném inkább a másik módot megpróbálni: az utólérést. Ehhez kérném igen szépen tekintetes tanár úr szíves segítségét.

*

Szót fogadtam Koroknai Gergely bíró úrnak, ha nem is szóról-szóra úgy, ahogy ő azt akkor elképzelte. Nem maradtam például odahaza. De csak azért lett belőlem városi, sőt később fővárosi ember, hogy mennél több városlakó szívében ébresszek felelősséget és szeretetet a falu iránt. Mennél több városlakót tanítsak meg falusi emberek nyelvére. Hadd értsék meg ők is a falusiakat könnyebben s hadd okosíthassanak fel mennél több falusi embert azoknak az eszük járása szerint. Így értelmezve szülőfalum bölcs előljárójának intelmét, legalább is annak engem illető első felében.

Most abban fáradozom, hogy Koroknai Gergely bíró úr szívemre vett és lelkembe zárt parancsának a második felét is tolmácsoljam valahogy. A magyar ember ösztönösen érzi, milyen fontos valami életében az iskola és éppen ezért lelke mélyéről vágyakozik tudásra, művelődésre, holtigvaló tanulásra. „Szeressük hát mi, falusi emberek az iskolát és akarjunk mennél többet, mennél jobban tudni" — így lehetne megfogalmazni Koroknai Gergely bíró úr jótanácsának azt a részét, amely már nem városi embereknek, hanem a hozzá hasonló falusiaknak szól.

A magyar ember iskolaszeretete emberemlékezet óta köztudomású és sokat emlegetett valóság. A háromszáz év óta már híres, nevezetes debreceni kollégiumot példának okáért nagyon sokáig, évszázadok során, sok-sokezer falusi ember áldozatkészsége is segített fenntartani. Évről-évre megjelentek a falukban a debreceni diákok a nagyvakáció végefelé és „kápsál"-tak, élelmiszereket kértek, kaptak is a kollégiumi „konviktus", vagyis tápintézet számára. Sok szegény diák kitanult így szerető falusi szívek gondoskodásából. A helybeli debreceni asszonyok, a cívisek feleségei, debreceni nyelven „civák" pedig sorkosztot főztek az örökké éhes „dejákok" jóétvágyának csillapítására. Egyéb szükségleteik fedezésére „legációba" mentek a diákok a falukba, ünnepi prédikációt mondani a három nagy ünnepen, karácsonykor, húsvétkor és pünkösdkor és házról-házra látogatták a híveket, ezúttal pénzadományt gyűjtve. Ugyancsak diákok végezték régebben a népoktatás jórészét is, megszakítván tanulmányaikat három esztendőre, hogy a falura menjenek rektornak s így szerezzék meg külföldi tanulmányútjukra a szükséges anyagi javakat.

A falu is jól járt, ők is jól jártak. Kiki azt adta ebbe a

csereüzletbe, amije éppen volt: a diák szellemi javait osztogatta a falunak, a falu jószívvel szolgált a maga kincseivel érte. Még a manapság sokat emlegetett tehetségkutatás is megtörtént ezenközben. A rektorok tehetségesebb növendékeit jól előkészítvén felvételi vizsgára, magukkal vitték Debrecenbe diáknak. Ha nem ilyen lett volna a régi élet, hiányoznék a magyar legkiválóbbak lajstromából nagyon sok fényes név, egészen bizonyos hiányoznék például Arany János neve. Ne feledjük, hogy a debreceni kollégium esetét csak példának okáért emlegetjük, nem egyetlen előfordulású véletlen csodaképpen. A kápsálás, legáció és rektória mellé tegyük hozzá a magyar falu iskolaszeretetének negyedik jeleképpen a „hagyakozás" régi szép szokását. Úgy szerette, olyan fontosnak tartotta a magyar falusi ember az iskolákat, hogy a végrendeletében is meg szokott emlékezni róluk. Megint csak a debreceni kollégium multjából hadd emlegessem fel: a világháborút követő devalváció előtt se szeri, se száma nem volt a kegyes adakozók alapítványainak, amelyeknek kamatjaiból százak, sőt ezrek tanulhatták ki a magas iskolák grádusait vagy mehettek még külföldi tanulmányutakra is. Igen bizony, Koroknai Gergely bíró úr nem ritka kivétel. A magyar falusi ember, mióta a világ világ, mindig nagyra tartotta, megbecsülte, tisztelte és szerette a magyar iskolát s szolgálta, istápolta, segítette legjobb tudása és tehetsége szerint.

Most megint nehéz idők szakadtak ránk. 1914—18-ban még csak annyi történt, hogy Koroknai Gergely bíró úrék egyszermásszor kikényszeredtek a nagyvilágba. Mégis megképzett nekik élesen, mekkora szükségünk volna rá, hogy utólérhessük valahogy a többi népeket, akik megelőztek bennünket tudásban, műveltségben, míg mi törökkel-tatárral csatároztunk, nem utolsó sorban az ő mennél nagyobb békességük és nyugalmuk érdekében is. Manapság — úgy látom legalább eddigi tapasztalataim nyomán — még nagyobb változás van kialakulóban. Most nem nekünk kell ideig-óráig kimennünk a nagy életbe, hanem az jön ide be, közibénk, vagy akarjuk, vagy se. Bizony még szászszorosan inkább, mint a multkor, szükségünk van iskolára, művelődésre, tanulásra, észbeli növekedésre, tehetségbeli pallérozódásra, ha meg akarunk maradni, sőt lépést akarunk tartani nálunknál nagyobb, velünk egyforma, nálunknál kisebb népek előretörő csapatában.

Szinte ma is hallom Koroknai Gergely bíró úr szavát: segítsen nekünk, tekintetes tanár úr. Ez nekünk szól, „nadrágos embereknek", városi magyaroknak. Értjük, megszívleljük. Sok, sok iskolát, tanulási lehetőséget kell teremtenünk a magyar falu számára. Hiszen szereti, megbecsüli, óhajtja az iskolát a magyar falu népe. „Érzem, hogy nekünk tanulni, tudni kell, ha meg akarunk maradni." Értse meg, szívlelje meg ezeket a szavakat viszont a magyar falu népe, most ezek meg neki szólnak. Üssön keresztül a magyar múlt tanulsága a jelen közönyén, értetlenségén vagy egyéb nehézségein és így munkálja, termékenyítse meg, vigye jó végre a magyar jövőt.

5. *A pesti gyerek falun. — A megelőző képek hitele.*

1.

A VIII. ker. állami főgimnázium 39 növendékét a hajdumegyei *Földes* község módosabb gazdái és jobbmódú egyéb foglalkozású urai látták vendégül 1920. év nyarán. A nyaralás külső története mi lehetett volna ilyen körülmények között más: mint sok jókedv, nevetés, hancurozás, sápadt pesti orcácskák nekipirosodása, evés-ivás, rajcsurozás és mindezen jóknak eredményeképpen tokaeresztés, meg elpocakosodás?... Amint hogy nem is volt különben.

Pedig milyen furcsán kezdődött. Sírással, rögtöni visszafordulás terhe mellett, drága útiköltség ellenére is. Mert hát nagyon furcsa adjon Isten az, mikor az embert (és még hozzá csak tízéves embert) ilyen formán üdvözlik: na, te kis piszkos kommunista, 'kasszon fel a hóhér, hát itt vagy? A pesti jó mindenedet, erre meg amarra, ülj le, no!

Hogyan olvassa le egy már a meglepetéstől kerek, rémültében még karikábbra nyitott gyerekszem arról a soha el nem mosolyodó, ráncos, komoly arcról, hogy mindez csak tréfaképpen mondódott? Mikor annyi joguk van — otthon is hallotta — az efféle mondásoknak komolyan is világgá kiabálódni. Mikor napok multán még mindig a sarkukban érzik, hol nyilt szemrehányás, hol ellenséges pillantások, hol komoly összetűzés formájában ő is, kis pajtásai is.

Bizony csak levél születnék abból. Keservesen panaszkodó, rimánkodva hazakéredző levél, büszke gyerekdaccal a

végén: „mert én nem tűröm, hogy a szülővárosomat meggyalázzák, ha csak egy szóval is." És megint csak sértett büszkeségnek, fenyegető ellenszenvnek hagyná ott az aligjött, máris tovaszálló kis gyerekcsapat a falu önérzetét... ha nem volna kéznél az a bizonyos „pápaszem" a rendszeres esteli „rapporton".

De kéznél van és megment, majd kifejleszt több rendbeli züllésnek indult nemes érzést. „Meg kell szoknod és szeretned, ami még most idegen", mondja mindjárt. „Ki kell érezned az igazi szeretetet a nyers szavak daróca alól", folytatja aztán. „Meg kell a tréfát érteni", fejezi be végül. Derék fiú vagy, mert szereted a szülővárosodat. De lásd, a bácsi tréfájának van egy fájó, keserves alapja: a szülővárosod nagyon nagyot vétett. És most jön valami nagyszerű, gyereknek való, mert munka, mert küldetés: neked kell, meg *nektek kell megbékíteni a bácsiékat véle*...

És ettől kezdve az a pápaszem csodálatos prizmában befelé is, kifelé is fordul egyszerre. Perspektívát kapnak tőle az élmények, még pedig állásfoglalást követelőn a kis jövevényektől, akik most ébredtek csak igazán tudatára, hogy ők *pesti* gyerekek *falun*. És ezzel önképzés formájában kezdődött meg rajtuk a magyar falu nevelő hatása.

(Ilyen általános utasítás máskor is el szokott hangzani elutazás előtt búcsúbeszéd formájában s ilyen általános munkát a magyar gyerek ösztönszerűleg is el tud végezni: veleszületett lovagiasságával és ős becsületessége erején. De ne áltassuk egyikkel se magunkat és főleg ne nyugtassuk meg lelkiismeretünket azzal, mintha egyik a másik következménye volna. Beszéltünk: semmi hasznára, a gyerek is cselekedett: ösztönből. Az általános utasítások keretei meg nem telhettek meg egyes belőlük lett következtetésekkel az élményekhez igazítva, pedig ez volna az igazi nevelő munka s a mi tulajdonképpeni kötelességünk.)

Jön a falu mindennapi élete, szinte óránkint hozva a maga szörnyűséges nagy újdonságait. Az első vacsora, híréből már ismert csoda bőségével, igen kellemes meglepetés így valóságképpen. Könnyű beleszokni. De a finnyásabbjának „derogál" körülülni az egyetlen közös tálat s úgy enni belőle. Szalvéta sincs. És sorban a közepe táján — az öregek után s a gyerekek előtt, ahogy illik — megszopni a csecses korsó egyetlen csecsét, ha evés után a szomjukat oltják. És az örökös húst, meg húst

— különösen a nyárára már megavasodott füstölt oldalast és szép sárga olvatag szalonnát — is megúnja az ember. A mulatság okából belediktált bort meg prüszkölve, krákogva köpi ki, pedig „zódány“ is van benne.

Aztán meg le kell feküdni. Még pedig a tyúkokkal és a kései lefekvéshez szokott szemek nem akarnak leragadni. Ebből lesz a hancúrozás, álmos felnőttek álmazavarása. Más baj is van. A földes szoba soha nem szagolt illata elfintorítja a pesti orrocskákat, de még a padimentomosnak is olyan fülledt a levegője. Olyan kicsi az ablak és sok helyt még azt is zárva tartják.

Hát még a vacok. Még ha egy személyre szóló, akkor is szokatlan. Pedig helyt-helyt nemcsak két oldalt, hanem lábtól is akad ám hálótárs. Nyáron is derékalj: módosabb helyeken. És tollszagú, fülledt, szellőzetlen az is, mint a szoba. Reggelre meg tele az ember teste piros pettyekkel. (Ne tessék megijedni, ismeretlen állat itt a poloska, összes közmondásaink kizárólag bolháról és tetűről szólanak.) A kucikban fullasztó a meleg.

Jobb alvás esik kint a szabad levegőn a szekéren, a zöld lucernában; vagy a szekér alatt: ott még alattomos eső sem lepi meg az alvót. A kazal tövén is felséges az álom. Csak hideg egy kicsit, akinek nem szokta meg a bőre kicsi gyerekkora óta. A padláson ellenben por üli meg reggelre a mellünk, az istálló-parfőm sem elég kecsegtető, legalább is első szippantásra nem.

Hanem azért csak elszunnyad az, aki álmos és igen-igen jókorolja a reggelt félsötétben. Különösen, ha a tehenet neki kell kihajtani és már közel tutul a csordás dudája. Még különösebben, ha a jószág körül való dolog is az ő kötelessége.

Haj, bizony haj: virrad már megfele. Költők és írók sokat beszélnek a napfelkelte gyönyörűségéről s a reggeli levegő üde, friss, tiszta balzsamáról, az ébredő madarak danájának is nagy lehet a bája, — azt mondják — de mégis mindennap, hatvannégyszer egymásután, mikor az ember rendes civil életében nem úgy szokta!? — Nagy dolog ez, új és elbágyasztó a budapesti kisdiákok életében.

Meg kéne mosdani. Szabad a választék a vályú, a dézsa és a saját szánk között. A vályú deszkája zöld ugyan, de tiszta a víz benne, csak nagyon hideg. A dézsa viszont nem kifogástalan s a langyos víz felületét több zsiradék lepi be, mint a

pesti levest. A szánk a legmegbízhatóbb, hiszen a magunké s a tegnapi ételmaradékot igazságos arányban kenhetjük szét belőle az arcunkon mosdás ürügye alatt. Ha nagyon elkéstünk, el is hagyhatjuk aznapról, úgy is megint csak elpiszkolódnánk estig.

A dolog meg vár ránk. Apró jószág, malac, istállótakarítás csak úgy rabolja tőlünk az időt. Alig tettünk pár szalmaszálat keresztbe bennük, már itt az ideje „ítelvinni". Gazduramék ma is arrébb mentek egy tanyát a géppel: kurta lábacskáknak időbe kerül beérni délig őket. (És ha nem bőven mérődik az az idő, hogy lehessen útközben minden kutyát és madarat „meggórálni", hogy egymás meghempergetéséről említést se tegyek?)

A marokszedéssel meg a pévahordással is úgy van az ember, mint a „tüzes" etetésével (szalmafűtés esetén), a „lajt" kormányzásával, meg a birkafejéssel. Ha akarom farsang, ha akarom: robot, ki milyen szívvel állott néki, pofát is olyat vagdal hozzá.

Oh, áldott alkalomnyujtás az izomerőltetésre, olyan indító erő vagy pedig. Lám a kis Tóth, a maga hatodik gimnazista nagy lelkes nekihevülésével ott erőlteti gyönge, elcsigázott, ki sem fejlődött pesti izmait a gazdájával, meg annak a legényfiával egy sorban. És nincs az a Faluszövetség, az a dikciósbankettes összemelegítése falunak-városnak, ami úgy tudna agitálni és igazán is hatni, mint ez a kép itt most: középütt kaszál a pesti diák, középül, hogy a tempót is a falu adja, a sarkába is a falu járjon, „hogy el ne maradjak, teccik tudni, Berti bácsi".

És te sósan is édes verejték a diák orcáján, álomhozó jó testi töredelem: milyen okos vagy és milyen mélyen beletanítasz a jövendő úri élet langyos kényelmébe, ha nem a „Karenin Annából", vagy egyéb könyvekből olvas ki a holnap okos embere, hanem igazán belécsurogsz az inge alá és a derekában érez.

Az eső is megered néha. Csuromvizessé veri az embert, ha útközbe találja az alföldi úttalan úton, ahol még fák is elfelejtettek nőni menedéknek előle. De százszor inkább jaj, ha beszorulunk ilyenkor fedél alá. Veri az ablakot kegyetlen egyformán doboló ütemben és ólommá válik miatta a percek szárnya. Enni mindig csak akad mit faluhelyen, de mit csinálni

ilyenkor? Pedig a diákélet nem élet e kettő nélkül. Unalom, halálos dermedt, végevárhatatlan unalom: ismeretlen hatalom a városi gyerek előtt, ellenállás nélkül tied itt a világ ilyenkor.

Hanem annál vígabb a farsang utána „Pocsolya-Füreden." Jó friss esőszaga van a víznek ez alkalommal és hűvösebb is, mint a kánikula többi szakán. A felnőttek nem tudják mi a jó, különben ők is benne lubickolnának virradattól vakulásig.

Hát igen: Dunának éppen nem a Duna, nem is ezüsttükrös kristályvízű tengerszem, még csak nem is bazin, amit friss vízzel eresztettek tele a reggelen. Vályogvető gödrökbe meggyűlt az esővíz, oda folyik a folyóskút vize is térdig érő iszapos pocsolyának a falu alá. Ott úsztatják a birkát, beledisznókodik a konda, kacsák fecselnek benne és meztelen kis fattyúk. No, meg a pesti diák.

Kezdetben kizárólag kacsák és diákok. A „fattyúk" emberek, s természettől bizalmatlanabbak, mint az állat. Biztos távolból vagy a berena mögül vetnek kíváncsian sanda pillantásokat a megszálló csapatok felé. Emberek, hiszen mezítláb járnak ők is, de még sem lehetnek egészen azok, mert kurta nadrág a mezítlábuk folytatása, tornaing és koronának fehér vagy sötétkék micisapka. Viszont a gatyaszár is elkülönítő kosztűm, nyáron, hát még hozzá a bélelt köce és nánási kalap. Lám-lám, Pocsolya-Füreden mindenki tetőtől talpig mezítláb, mindenki egyforma s a nehezen induló barátságnak nincs többé, ami útját állja.

És ebből a barátságból sok haszon származik mindkét részről. Mert labdát, békasót, terméskövet rúgni a falu aljától hazáig senki se tud úgy, mint a pesti diák, de a bodzafapuska viszont a földesiek kizárólagos szabadalma. A szellemi cserekereskedés az egész vonalon megindul és egyik fél se vallja kárát. Nincs az a koalíció, amely ezt utánok tudná csinálni. Még temetni is együtt járnak ezentúl. Ne vegye rossz néven se a konvent, se a prímás, de mikor Bagós Domokos Zsigát temettük a nyáron, pápista pesti gyerek szopránja hirdette legmagasabban egész Kisfás-utca szerte, hogy: „Gyarló testünk porrá lészen". — Csak éppen a két koronára nőtt temetéspénz átvételénél tűntek el diszkréten a műkedvelők: hadd legyen az „merevül" a földesi fattyúké.

Ugyan mi teheti ezt a furcsa, nomád két hónapot még

valami még tarkábbá? Ha körülnézek: kerek az ég mindenfelé és avatatlan szem azt mondja rá, egyhangú vidék. Ha elém nézek: ezernyi fajta virág, fű, sósparé lábaim alatt a szőnyeg és botanikusnak se kell lennem, hogy változatosnak találjam. És a horizont is. Százféle alakja az égen a fellegeknek: tizenegy torony gombjában foszladoztak tán ilyen apró, szeszélyes darabokra.

Tizenegy torony, köztük nagy ígérgetések biztos záloga: a derecskei meg az újfalusi. „Odamengyünk" vásárra, ha úgy esik sorja és hogyha jók lesztek.

Megyünk. Szekérre ülünk. Kezünkbe adják a gyeplőt és mozgunk, haladunk, világot látunk. Vásárt látunk. Nem fényes Kossuth Lajos-utcai kirakatokat, hanem igazi, hamisítatlan ponyvasátrakat, forgókomédiát és pirosmándlis majmot.

Aztán közbe úgy haladunk 18 kilométert, hogy Derecskére menet sáros az út és majd beleveszünk, Újfalu felé meg már megszikkadt három nap óta és a derekunk nyillalásáig ráz, ráz kegyetlenül.

És mégis olyan rosszul esik, ha azt juttatja eszünkbe, hogy ez az eső az orvul előlopakodott őszt jelenti már és holnapután, haj, Kaba felé visz a szekér épp ilyen rázósan, épp ilyen felvágva, de már sokkal szomorúbb gyerekcsapatot, hogy aztán benyelje őket egy füstös vagón.

II.

Be sok méterrel árkolnák mélyebbre és szélesebbre innen és onnan az ősszakadékot ezek az élmények, ahogy egymásután esnek megfelé és gyűlnek rakásra.

Nem ízlik az étel így, ahogy itt szokták és nyámmog a kis penészes jövevény?

„Üvegből a gyomrotok, kákabélűek" — haragos megvetéssel így a falu. „Vályúból esznek moslékot, mint a disznók" — útálattal emígy a város. „És mennyit zabálnak!" — tennék hozzá az üres kamra emlékezete által megmérgezett irígységgel. „Hátha még azt a keveset se juttattuk vón néktek" — volna rá a rekvirálásokkal mesterségesen elgennyesített válasz: a nélkül a már említett „rapport" nélkül.

Fintorgatja az orrát lefekvés előtt, vagy hancurozik, mert nem tud elaludni? Persze selyempaklany kék neki — nehézmé-

nyezné rögtön az egyik fél — összebújnak a földön, mint az állatok — születne meg egyidejűleg a szóvá lenni gyáva gondolat amott.

Vagy felkelésnél: még aludni se hagyják az embert — egyfelől — ki nem győzné dörgölni a csipát a szeméből — másik oldalt.

És így tovább, ahogy az alkalmak sorba jönnek: meg kell dolgozni azért a kis ennivalóért — nem áll ennek kezire semmi, de meg „a dolog is komája". Pocsolyában kell fürödni, máskép retkes lesz az ember, mint a disznó — tán kacsatojásból kőtt, hogy mindig a vizbe fecsel. Egész elparasztosodunk a sok fatytyú közt — ezeket is az a sok pesti csirkefogó rontotta úgy el. 18 kilométert mentünk semmiért — lőgérezni, azt szeretnének naphosszat, míg a lú belé nem szakad.

És végső sóhajtásul ott volna mindkét részről: hála Istennek, csakhogy már megyünk, hála Istennek, viszi már őket a rossz szél hazafelé.

Az első szempont mindig a kényelemé és az önzésé, hisz emberek vagyunk. A benyomásokat kritizálni vagy módosítani szellemibb irányba, tán restek, tán képtelenek is maguk erején.

Hanem arra való az a bizonyos sokat emlegetett képzeletbeli „pápaszem", hogy szempontokat adjon. Még pedig ne általánosságban adja, hanem esetről-esetre. Legyen tehát nagyon sűrűn és nagy készséggel kéznél.

Mutasson rá egyfelől arra, hogy nekünk boldog budapestieknek mennyi tányérunk van, milyen jó, hogy van és milyen rossz ezeknek szegényeknek, hogy ők nem is érzik a hiányát. De mutasson rá arra is, hogy micsoda meghittség, mekkora melegség üli körül azt a közös tálat és tegye értékké ez eset tanulságából a pesti gyerek lelkében azt az onnan már-már elsikkadt drága kincset, amelynek a neve: igénytelenség.

Az étkezés, a lakás, az öltözködés, a testápolás egészségtana; takarékosság és mértékletesség; csín, elegancia, ügyes mozdulatok, udvariasság egyrészről, testedzés, kitartás, a nehéz munka alázatos tisztelete, az egyszerűség és tisztesség iránti érzet, igaz, mély szeretet másrészről: milyen önként adódó és a panaszos kifakadásoktól mily lényegükben különböző tanulságai ugyanazon élményeknek.

És milyen kevésből kitelik, nem is hinnők. Húsz percig tartó napesti „rapport" az egész, ahol az aznap szenzációi beje-

lentetnek és letárgyaltatnak. Meg egy kis vacsora utáni séta, melyen a vezető sorba megáll a lócán pipázó gazduram kedvéért s egy hosszú tél haragos emlékezéseit néhány szóval kedvesekké magyarázza. Szem, szív, sőt száj se kell hozzá több egy szemernyivel sem, mint amennyi egy átlagosan művelt tisztességes embernek részeül adatott.

Az eredmény pedig:

Mind a két részen megismerés, elismerés és beismerés.

Megismerése egymás erényeinek és hibáinak. Elismerése a másikban a jónak és beismerése annak, ami magunkban kivetni való. A falu lelkében *igény* támad egy fejlettebb élet eredményei után, még az áldozatainak az árán is, ha máskép nem lehet. A maga életének értékeit meg többre tartja ezentúl, mert arra is buzdítást kapott.

A pesti gyerekek erőnek és hatalomnak szerették meg, ami a faluban erkölcsi tőke s amit soha máskép, ilyen igaz alakjában nem ismerhettek volna meg. De jobban, mint eddig, becsülik meg eztán a kultúra áldásait, amelyeknek a hiánya tanította meg csak őket igazán: mekkora kincset bírnak és vészthetnének benne. És mikor aztán a síma aszfalton kerekeskorcsolyáznak, iskolapaloták szertárain jártatják a szemüket, villamos viszi őket, kényelmesen messze, mozi, színház, állatkert, múzeum dús kincseit pazarul tárja eléjük, azok a kerekre nyitott szomjas szemek máskép nézik mindezt és mást látnak benne, mint idáig tették. És azok a felajgatott kis gyerekszívek összeszorulnak a gondolatra, hogy Nagy Jóska, Szabó Berti, Bóné Sanyi és Ritók Miska most és az időknek végeztéig mindig a ganét hordják az ólból s mindezekben részük soha nem lehet. Van, aki vádnak érzi, de van, aki fogadalmat érez ki belőle — a maga számára.

S ha van Magyarország számára újjászületés, csak ezeknek az érzéseknek az erejéből és munkáján lehet.

VÁROS.

A magyar Budapest.

1.

Budapest a mult század elején még német város volt. Sőt, nagyjában még a század második felében is nagyon sok német szó hangozhatott utcáin, aki pesti meg magyarul próbált beszélni mindenáron, aligha értett hozzá valami nagyon. Legalább is erre vall az érzékenyfülű Arany Jánosnak két idevágó, versekbe bujtatott észrevétele. „Az utcán por, bűz, *német szó*, piszok...", panaszolja egyik helyt, másik helyen meg azt írja a főváros népéről, hogy „az édes honni szót *sejpíti* nyelve".

Manapság már magyar Budapest. Magyarul beszél, magyarul érez. Másképpen beszél és nem egészen úgy érez, mint Debrecen vagy Dévaványa vagy Bugac pusztája, de magyar azért mégis. Olyan ez az aránylag rövid idő alatt végbement változás, mint valami modern csuda. Váltig törik is a fejöket a kíváncsi tudósok a helyes megfejtésén, hogyan történhetett?

Sok tarka magyarázatfélét hallottam és olvastam már erről. Még olyan egyszerű elme is akadt a megfejtők között, aki „kicsire nem nézünk", gondolván, nem átallotta kijelenteni: Budapestet a népszínmű, a Népszínház, Blaháné csalogányéneke hódította meg a magyarságnak és tette nyelvében is magyarrá. Mintha az olyan könnyű volna s olyan egyszerűen történnék.

Semmiből nem lehet semmi s a majdnem semmiből sem valami nagy dolog. Egy kád vízbe hiába öntök egy gyűszűnyi tintát, elvegyül benne, nem festi meg. *Budapestet sem egy ember, sem egy kis embercsoport nem tehette magyarrá*, amint hogy nem is tette. Legfeljebb annak a nagy erőnek, amely ezt a csodát valójában okozta, odaadta a maga kis vállalt és végzett porcióját. Az a nagy erő pedig, amely itt egyedül lehetett okozója a változásnak: a magyarság maga. *Budapestet minden olyan tényező magyarrá segítette tenni, ami magyar.*

Első olvasásra talán furcsa és szokatlan, de legalább nem könnyelmű és nem is felületes állítás ez. *Budapestet a magyar nép tette magyarrá.* Ugyanaz a magyar nép, amely Debrecent vagy Dévaványát vagy Bugacot. Mert lehet, hogy a kis mezőváros Pest purgerei, polgárai németek voltak. De hát meglehe-

tősen kevesen is voltak. Meglehet az is, sőt: köztudomású, hogy mikor Budapestből az ország fővárosa lett és megindult benne az amerikai arányú hirtelen fejlődés, hát „mindenféle nemzet egybegyűlt“ benne. De bizony a dolog természete szerint mégis csak a magyar vidék ontotta belé legnagyobb számmal a gyermekeit. Mikor pedig megcsendesedett fejlődésének irama és megindult egyfelől a természetes szaporodás benne, más oldalról az egész ország lakosságának ideáramlása, már csak azért is a magyarok szaporodtak itt legnagyobb mértékben, mert magyarok laktak körülötte legnagyobb karajban. *Attól kezdve, hogy Budapest az egész ország szíve lett, az egész ország vérkeringése áramlott keresztül* rajta, az pedig összetételében majdnem egészen magyar volt.

Sokkal nagyobb percentjében volt magyar, mint a lakosság országos arányszáma. Az országos arányszámban ugyanis a földhözragadtak, a fészeklakók, az otthon megülők is benne foglaltattak. Már pedig az oláh hegyipásztor, a ruszin testvér, még a nemrég jobbágy magyar falvak lakója is legfeljebb átutazott, vagy kallódott, vagy alkalmi munkát vállalt Budapesten, nem telepedett meg benne. Pestre jönni és Pesten maradni, ehhez nagy vállalkozókedv, hallatlan életrevalóság, szívós kitartás kellett.

Országos arányszámukon jóval fölül jöttek például Pestre református magyarok, bár az országos arányszámon itt jóval alul vannak. Már az intézmények is sokat ideraktak közülük, mert kellett ide az a fajta magyar ember, amilyet leginkább ez az egyháztársadalom szolgáltat. Az *altisztek* közül nagyon sok az alföldi magyar s azok közt is feltűnően nagyszámú református. Vasutas, postás, rendőr és a többi egyenruhás ember eleitől fogva igen csak magyarokból telt. Nyomon követték őket a kisiparosok, kiskereskedők, odahaza a világot szűknek érző szerencsét próbáló különféle munkavállalók. Jöttek, jöttek, csoportokban és egyenként, egymást csalogatva, még néha egymást riogatásuk ellenére is. Úgy jöttek Budapestre, *míg ez Amerika volt számukra*, ahogy később az igazi Amerikába mentek, legkésőbben pedig Franciaországba, mikor már Amerika bezárta előlük ajtaját. Viceházmester, házmester, pedellus, bankaltiszt úgy tellett belőlük, ahogy nemcsak az megy idegenbe, aki nagyon szeretne már látatja-van-munkát is végezni, hanem az is, aki vagy a könnyebbik végét szereti fogni a dolognak vagy

a fegyelmet nem állja míg jó dolga van, a nyomorúságban aztán jóba foglalja magát vagy megtalálja számítását csakugyan.

Jöttek a magyarok, jöttek s eleinte csak azzal, de már azzal is megmagyarosították Pestet, hogy itt voltak és ők voltak többen. Ez a tény még csak az első lépést jelentette Budapest megmagyarosodása felé, de mint tény valóság volt, nem olyan feltevés, mint Blaháné vagy a Népszínház. Nagy sereg vidéki magyar ember, helyzeténél fogva legnagyobbrészt alföldi magyar, természeténél fogva feltünően sok belőlük református magyar, felkerekedtek, nem azért ugyan, de ez lett belőle: meghódítani az ország fővárosát.

Ez volt az igazi *marcia su Budapest.* Egyszersmindenkorra volt, nem kellett megismételni, ezért volt eleve felesleges és fulladt nevetségességbe és botrányba néhány éve a kaszáskeresztes második kísérlet. A kis Pesth-et németek lakták, azért is volt német város. A nagy magyar Budapestre legnagyobbrészt magyarok jöttek lakni. *Ezért lett magyarrá.*

Hogy azután ennek a szerencsés kezdetnek hogy következett nem mindig szerencsés folytatása, az már más téma, más lapra tartozik.

2.

Aki manapság vasárnap estendet a Baross-téri parkba téved, azt hiszi, falun van. A sok kimenős cseléd és szabadnapos katona közös korzójának színpompája és hangfoszlányai okozzák ezt az ethnográfiai csalódást. Csak éppen hogy nem *egy bizonyos falun* érzi magát, hanem *a falun*, mert Budapestre széles Magyarország küldi mutatóba legényeit, leányait. Nos, ahogy egy délutánra megmagyarosodik a mai Keleti pályaudvar környéke, úgy magyarosodott meg néhány évtized leforgása alatt egész Budapest. Elöntötte a magyar tenger.

De tévedés volna azt gondolnunk, hogy csupán csak a népi, az alsó rétege lett Budapestnek magyar s a magyarosodási folyamat alulról felfelé szivárogva hatotta át lassanként a főváros felső rétegét is. *Magyarország ostroma saját székesfővárosa ellen egyetemes volt és alul-felül egyidejű.* Mivel azonban a felső rétegekben nehezebb és bonyolultabb folyamatot kellene megfigyelnünk, hadd mutatom ezt be hasonló, de egyszerűbb formában.

Egy másik korzót szeretnék képzeletben meglátogatni most. Diákok korzóznak rajta, nem Budapesten, hanem Iglón. Kisebb-nagyobb gimnazisták lepik el a Kossuth Lajos-sort, meg a Deák Ferenc-sort és az a benyomása az embernek, hogy Igló színtiszta magyar s nem is szepességi, hanem alföldi kisváros. Pedig hát köztudomás szerint cipszerek laknak benne. Gimnáziuma azonban valóságos kollégium, melynek a Magyar Alföldön vannak a pártikulái: azok a középiskolák, ahonnan cseregyerekként vagy kosztosdiáknak, de intézményesen és nagy számmal jár Iglóra a diákság „német szóra". Ez a 250—300 alföldi gyerek most mind odakint rajzik a Deák Ferenc-, meg a Kossuth Lajos-soron és úgy hangoskodik magyarul, ahogy otthon, Mezőtúron, Karcagon megszokta. Tőlük magyar város ilyentájt Igló.

Budapest egyetemi városként szakasztott ilyen kollégium, amelynek egész Magyarországon szanaszéjjel partikulái a középiskolák. Műegyetem, képzőművészeti és zeneakadémia, állatorvosi főiskola nincsen is egyebütt. Tudományegyeteme is csupán Kolozsvárnak van, úgyszólván a legutolsó háború előtti iskolai évig. De Kolozsvár sem igazi konkurrens. Az a bölcsész, aki tanítványaiból akar megélni, odamegy, ahol több ilyen reménybeli tanítványt sejt, a nagyobbik városba. Meg rajta kívül még nagyon sok másfajta diák is ide iratkozik. Mezei jogászkodni nemkülönben itt a legegyszerűbb, ahol elvegyül az egyén sokezer társa közt, nem feltűnő tehát az sem, egy cseppet sem, ha valaki nem jár, vagy többen valakik nem járnak az előadásokra. Mellékesen másból megélni, különösen íróskodni Pesten szokás és Pesten lehetséges. Maga Budapest, mint nagyváros, szintén csábítóbb, kívánatosabb. Központibb fekvésű is. Csíkszeredából akad, aki Pestre jön diáknak, Szombathelyről, ki iratkoznék Kolozsvárra, ha csak nem szabályt erősítő kivétel gyanánt?

A diáknép megszállja Budapestet. Először talán inkább csak a diáknép. De aztán végeznek a diákok s nagy percentjük vidékre kerül. Közben megszerették és megszokták egyetlen igazán nagyvárosunkat. Sokan már el is úgy mennek belőle, mint Ovidius Tomiba: egyelőre, számkivetésbe, viszontlátásig. Sokan el sem tudnak szakadni tőle, inkább szabad pályán próbálnak elhelyezkedni, de ittragadnak. Ne feledjük, az amerikai tempóban fejlődő ifjú metropólisban vagyunk, ahol még kívá-

natos elem mindenki, mert „áldott a sok kéz", még áldottabb a sok fej, „kell az okos ember". Azonkívül ebben az időben a diákság nagyobbik felében magyar, vagy magyar szeretne lenni mindenáron, hiszen csak magyarnak érdemes lenni ez alatt az ég alatt. Következtetéskép az ittragadt vagy ide visszafájó s lassan vissza is térő tanult réteg is vidéki születésű, magyar vagy magyarosodni óhajtó, tehát magyarul érző ember.

Még a holtig vidéken maradó *valaha pesti diák is Budapestnek lelkes ügynöke ezekben az évtizedekben* s úgy veri a nagydobot a főváros érdekében, hogy Eldorádónak emlegeti mások füle hallatára. Ez az oka aztán, hogy akiben csak egy szemernyi vállalkozókedv vagy egész kicsi kis nyugtalanság mozog, felgyúlt képzeletében úgy látja a fővárost, mint egyetlen, de annál nagyszerűbb lehetőségét az ő személyes boldogulásának. A vidékről felkerekedő szerencsepróbálók jókora hányada tehát a középosztályból és a végzett emberek sorából kerül ki. Nemcsak a Budapesten végzett orvostanhallgató marad gyakorlóorvosnak Pesten, nemcsak a Zilahra kinevezett tanár mozgat meg eget-poklot, hogy visszakerülhessen, mondjuk, a VI. kerületi gimnáziumba, hanem a Szegeden újságíróskodó Pósa Lajos, Mikszáth Kálmán, Sebők Zsigmond is egyszerre csak Budapesten újságíróskodnak tovább és véglegesen, haláluk napjáig.

Magyarok legnagyobbrészt. Magyar vidékről valók, már ezért is magyarok. De még inkább magyarok azáltal, hogy testben és hivatásuk szerint itt élnek ugyan a kövek közt, a börtönben, a városban, lelkük azonban *különös, bár érthető és természetes következetlenséggel, holtig fájdalmas honvágyat érez és áraszt hazafelé, a vidékre, a szabadba, a faluba, a pusztára.* Talán odahaza nem is bírna ez a lélek ilyen mélyen és ilyen beszédesen magyar lenni.

Úgy magyar most Budapest, olyan tragikusan magyar, ahogy a tragédiák hőse a harmadik felvonás végén csúcsponton áll, hogy annál magasabbról, annál mélyebbre zuhanjon alá. Ez a szóbanforgó „most" természetesen régen a múlté már. A kiegyezés után, a nagy kiállítás előtt volt ez a most, a hetvenes évektől a kilencvenes évekig. Milyen volt és mekkora a zuhanás, már megint másik mozzanat; foglalkozzunk bővebben vele.

3.

Ahogy megkezdődött a kiegyezés után a magyar világ, Budapest is rohamosan kezdett magyarosodni. Az ezredéves kiállításra minden bizonnyal magyar város immár. Józan ész szerint legalább is így kellene lenni. Csodálatosképpen még sincs így. Hogy lehetséges ez?

Az egyszeri katona úgy felelt meg erre a kérdésre, nem is tudta, hogy erre felel: „*Az a baj a háborúban, hogy a sajba, vagyis a céltábla visszalő.*“ Elméletben már régen magyar Budapest, *gyakorlatban pedig lassanként elmagyartalanodik.* A sajba, az idegen szellem egyre szorgalmatosabban lövöldöz visszafelé.

Elméletben mindig egy vagy két megfigyelt folyamat megy végbe, valóságban több minden történik egyidejűleg, hatnak egymásra, módosítják, gátolják, ellensúlyozzák, megsemmisítik egymást. Budapest elmagyarosodásával sincs különben. A változások a főváros életében egyéb folyamatokat is indítottak, nemcsak azt az egyet, amelyet megfigyeltünk. Az új lehetőségek más tömegeket is megmozgattak és a fiatal főváros felé tereltek. Egy darabig csak jöttek, azután már itt voltak, egyre többen voltak, nagyon sokan voltak s a puszta ittlétükkel módosították Budapest arcát. Lassan, észrevétlenül ment végbe ez a változás, olyannyira, hogy *egészen hozzászoktunk és azt hittük, ennek így kell lennie,* nagyon jól van így, nem is lehet máskép. Megváltozott körülmények között, tehát nem pusztán, falun, kisvárosban, általában véve a vidéken, hanem *nagyvárosban magyarnak lenni azt jelenti, olyanná lenni, mint a budapestiek.*

Pedig mire Budapest századvégi arca kialakult, már minden inkább volt, mint magyar vagy magyaros. *Mi történt közben?*

Hát bizony a megmagyarosodás maga is kissé túlgyorsan ment végbe és meglehetősen 50 százalékos engedménnyel mindkét részről. Az idegen nyelvűek minden elismerést megérdemlő módon, mértékben és tempóban megtanultak magyarul, természetesen a maguk módján. *Egy kicsit svábosan, egy kicsit zsidósan,* mindenképpen lehetőleg szóról-szóra fordítva a régi nyelvükből. Nem is igen tehettek egyebet, mert önálló állami és kulturális színvonalon, nagyvárosi keretek között nekünk

magyaroknak sem igen volt magyar nyelvünk, amelyet a nemmagyaroknak megtaníthattunk volna. Ahogy az élet tágult és bővült itt, főképpen meg ahogy új meg új berendezkedéseket lestünk el és vettünk át leginkább Bécs közvetítésén keresztül nyugattól, egyre több idegen fogalomnak az idegen neve is átkerült ide, a budapesti nyelv szókincsének szerves és teljes jogú tagjává állandósult.

A magyarság lemarad... Ipar, kereskedelem, pénzgazdálkodás nyugat felől és kelet felől áradt Budapestre, elöntötte Budapestet, de kezdettől fogva „Bálvány-utca"-szerűen. Érzi az idegenből lett magyar, hogy a Gödi-utca, a Göder-Gasse nem maradhat már tovább német nyelvű, de jobb híján *egy másik idegennel dugják össze a fejüket* s együtt állapítják meg, — persze tévesen — mi legyen az istenekről, pogány bálványokról elnevezett Götter-Gasse magyar neve.

A budapesti magyarság közben lemarad. *Senki sem akarja ezt így, mégis így történik.* A nagy tömeg részben megmarad, részben leszorul alsó néposztálynak, mert a középosztály „szakműveltségét" iparban, kereskedelemben, pénzgazdálkodásban nem bírja elsajátítani. Lehetetlenség volna ez, mintha bizony nem a kezdő billiárdozónak adna 50 fórt a markőr, hanem magának kötne ki kétszerannyit. És még ha az anyanyelvén tanulhatná a sohasem hallott új mesterséget, *de hiszen ez valami ismeretlen magyar nyelv, ami a felsőbb régiókban divatozik egy idő óta.*

Közben megáll az utánpótlás is, magyar részről legalább. A szőröstül-bőröstül átvett, hevenyészve, magyarra fordított, egyébként azonban mindvégig idegen testként viselkedő *osztráknémet kulturális felépítmény lassanként országszerte érezteti kezdi baljós hatását. Magyar iskoláinkból kezd kiszorulni éppen a magyar diák.* Először csak úgy, hogy nem érik el az iskolák a magyar gyereket. Arany János még bekerülhetett a debreceni kollégiumba, mert a kollégium helyébe ment a szalontai pártikula képében. Az osztrák rendszerű városi mammutgimnázium már nem törődik vele, ki-micsodás diáknéppel telik meg, az egykori pártikulák nagyrésze visszasorvad elemi iskolává. Gimnáziumot inkább csak a városi gyerek végez, a nem magyar, legalább is nagy percentjében nem magyar gyerek. Később aztán már úgyis kiszorul a magyar gyerek innen, hogy *nem az ő testére szabták ezt a fajta iskolát.* Ha betévedt vala-

hogy, hamarosan kikerül onnan, ő a kisebbség, ő a másforma. Másforma hamarosan azt jelenti: rosszforma. „*Nem neki való*" a gimnázium.

Elébb csak a középső rend idegen Budapesten. De aztán ez a középső rend meggazdagodik s bizonyos percentjében felső rend lesz belőle. Mire a megváltozott vidéki iskolai szellem megváltoztatja a tanult emberek felső rendjének is az arculatát egyetemen, irodalomban, művészetben, tudományban és sajtóban, már szinte kész helyzet fogadja a szellemi élet új hadseregét: a magyarul ismét idegenné lett Budapest nagyiparosainak, nagykereskedőinek, bankárainak közben kialakult álmagyar életstílusa.

4.

Az a Budapest tehát, amelyről most beszélünk, a mult század vége felé alakult ki. Lakossága egészen tarka. A századeleji német őslakók megmagyarosodott fiai, széles Magyarországból idetódult vállalkozókedvű magyarok, a nekilendült ipar, kereskedelem és pénzgazdaság idevonzotta idegen tábor, nemzetközi elemek kisebb számmal, németek és zsidók nagy tömegben, végül a szabadfoglalkozású és a hivatalos értelmiség, körülbelül ez a megkülönböztethető négy vagy hat csoport. A szellem, mely táplálja őket, kis percentjében a hagyományos, gyökeres magyar műveltség, nagyobb percentjében a kiegyezéskor hirtelen-váratlan szükségessé lett, kényszerűségből magyarrá átfestett, magyar nyelvre lefordított osztrák kultúra és civilizáció. A magyarság társadalmi elhelyezkedése szintén említésre méltó, legalul és legfelül vannak. A kúriai bíró és altisztje jellegzetesen magyar, közbül már nehezebb meghatározni, hol hány fokos magyar élet buzog. A kúriai bíró úgy jutott Pestre, hogy fele életét vidéken töltvén, végül mégis csak idekerült. Ide kellett kerülnie, nem lévén több királyi kúria, csak az egyetlen budapesti. Az altisztet meg valószínűleg a sógora csalogatta fel, aki mondjuk, rendőr. Ők ketten egészen bizonyosan magyarok, a közbülsők is azok, vagy legalább is azok szeretnének és próbálnak lenni, de nem olyan minden kétséget kizáró módon azok, mint emezek ketten.

Az élet folydogál ebben a mederben, ilyen összetételű vizének hullámai hömpölyödvén megállás nélkül lefelé az idő folyamán s éppen ezért nehéz észrevenni, mikor és hogyan mó-

dosul a fővárosi magyar világ. Próbáljuk azért mégis megállapítani, úgy, mintha lassított filmen peregne le élesen figyelő szemeink láttára.

Induláskor csupa igyekezet, csupa jószándék mindenki. Senki sem erőlteti senkire, de mindenki magyar szeretne lenni mégis. Jó, hogy nem kényszer. De nem jó, hogy senki sem tanítja, mutatja, dirigálja: hogy kell? Mindenki a maga gusztusa szerint magyar, úgy, ahogy éppen tud. Legjobb minta után indulni, akkor talán nem vétjük el. A minta: Bécs. Ki merné a bécsi Zentralbahnhof kicsinyített mását egyéb néven szólítani, ha ott is „pályaudvar"? Ki merne a kétnyelvű kocsmai „étlap" magyar oldalára olyanokat írni, hogy csurgatott tészta, kaszáslé, paszulyleves; hideghús, pöszméte-mártás; vastag ételnek savanyúkrumpli vagy almás, továbbá fehérpecsenye, ódalas, vetrece, juhtest, végül restderelye, öntött perec és rongyosbéles van ebédre? Az iskolában azért tanulják a legkisebb közös többszöröst, mert az a Mocsnik-féle számtankönyvben is das kleinste gemeinschaftliche Vielfache. A lassankint magyarnyelvűvé mosdott pesti mulatóhelyeknek a szelleme nem változik meg azért, hogy magyarul malackodnak benne. Nagy lelki válságok ábrázolásául lassanként a Nemzeti Színház deszkáin sem deklamálnak, hanem hadarni kezdenek s ahogy múlnak az évek, sőt évtizedek, egyre többen érzik tragikusnak és a végzet érthetetlen igazságtalanságának, hogy attól a szegény Shylocktól még azt a kis húst is elsajnálják, pedig milyen akkurátusan kikötötte magának szerződésileg. Tanulságos megfigyelni egykorú képeken és plakátokon: ki tetszik, mi tetszik? Eleinte az tetszik, aki és ami magyar. Lassú átmenetek nemcsak a külsőt módosítják, hanem anthropológiailag, embertani értelemben is másnak rajzolják a férfi és női ideált, a magyar tájat és az idevaló levegőt s a legrégibb és legújabb formák már észrevehetően elütőek. Nemcsak a Kossuth-szakáll és Rákóczi-bajusz tűnt el a borbélyműhelyek sildjeiről, hanem a magyarok széles arccsontja és sok egyéb testi jellegzetessége. A magyar ember külseje előbb vidékiessé, azután exotikussá, végül humorossá, sőt nevetségessé értékelődött. Budapest magyar népi ideálja Göre Gábor, Göre Martsa, Durbints sógor, meg a Kátsa cigány. A Kerpel kézfinomítót, a Lysoformot, a Zwack-likőröket, a Törley-pezsgőt, a Csillag Anna-pomádét, az Egger-féle mellpasztillákat egyre magyartalanabb figurák kezdik a járó-

kelőknek kommendálni plakátról. A színdarabokban szereplőknek még a névsora is átalakul, hogy azon melegében, változtatás nélkül külföldön is használható legyen. Igazuk van: Brant, Seybold lehet magyar gyáros is. Ha magyar volna a neve, Európában is (de Budapesten is) valószínűtlenül hangzanék.

Nem *akarja* ezt senki, csak így van. Magyar részről a kiegyezés után még segítik is ezt a folyamatot. Minek az a nagy magyarkodás? Jobb bizony, nekilátunk, hogy mennél hamarább összetéveszthetők legyünk, hamisítatlan európaiszámba mehessünk. Eleinte egyenesen törekszünk erre, később már magától is „európai" várossá válik Budapest és az ellen rugódoznék, ha magyarítani szeretnők egy cseppet.

A kúriai bíró nem is igen fogyasztja azt a szellemi táplálékot, amely az „európai"-ságot adagolja elébb csak pestieknek, azután az egész országnak, de meg számbelileg sem jelent olyan széles társadalmi réteget, hogy az ízlése perdöntő lehessen. Az altiszt viszont felfelé törekszik, személyében is, de még inkább ivadékaiban. Ugyan, hogy merné ő bírálni az úriasságokat? Ellenkezőleg, majmolja. Ha ő maga nem, majd a családja, felesége, gyermekei, különösen a leányai. Elterjed a „pestiség" vidéken is, hiszen a vidékiek is Pestről várnak minden jót és szépet. Az az elegáns, az a modern, ami fővárosi.

A tanultak és műveltek bizonyos elfogultsággal és jókora honvággyal kerülnek a fővárosba. Az ő lelkükben ébredhetne ellenállásféle, de honnan és hogyan? Az iskola, amely felfegyverezte őket, nem az ősi magyar kollégium már, hanem a hivatalos magyar állami tanterv és a nyomán keletkezett tankönyvirodalom, az egyetemek és az akadémia tudománya. Egyik sem a magyar életből sarjadt, nem annak a törvényszerűségeit keresi és kódifikálja, csak a már meglévő európai, pontosabban német rendszert alkalmazza a magyar életre. Eleinte még megtanítja ez a tudomány a kíváncsi tudnivágyókat ilyesmire: mi az irodalom, a művészet, a nyelv, a jog, a műveltség, a bölcselet, a lét fogalma, vagy értelme, bár kezdettől fogva adós marad a felelettel, hogy mi a *mi* irodalmunk, nyelvünk, bölcseségünk, stb., stb.... Később azonban már ezt sem tudja megtanítani, mert unalmas az ilyen kérődzés nagyon. A későbbi emberöltők már inkább vállalják a tájékozatlanságot, mint az ilyenfajta tanulást. Mindegy, hogy hogyan, akár

így, akár úgy, fegyvertelenül kerülnek az életbe s beleveszsznek. Sőt minden egyéb közt az is mutatja védtelenségüket, hogy nekik már úgy tetszik Budapest, ahogy éppen készen kapják.

Mire az új század felhajnallik, nemcsak Budapest lelke lett a magyar szellemtől tökéletesen idegen, hanem Egész-Magyarországé is.

5.

Budapest a kiegyezéstől az ezredéves kiállításig magyarrá lett, azután meg megint idegenné, csakhogy ezúttal már magyar mezben volt az. Úgy volt idegen, mintha magyar volna. Maga sem tudta, hogy nem az voltaképpen. Hiszen azon a fokon, amely az egyetlen nagyvárost jelentette nálunk, semmi hozzámérhető nem volt. Csak a vak nem látta, hogy Bugac vagy Kisbürgözd vagy akár Debrecen is másképpen magyar, mint a székesfőváros, de mindenki azt gondolta, hogy a puszta, a falu, a vidéki város érthetően és természetesen nem olyan, mint a több, mint milliós dunaparti metropólis. Azonkívül meg a Debrecen, a Kisbürgözd, a Bugac baja, ha másmilyenek és szégyelték is magukat mindahányan erősen e fogyatkozásukért.

Elkövetkezett az idő, mikor Budapest már hivalkodni kezdett az olyan-amilyen voltával. Most már nem is akart hasonlítani a színmagyar helyekhez. Akkor sem akart volna, ha a színmagyar helyek egyben színvonalas helyek lettek volna, hiszen ekkorára már nem volt magyar város Budapest. Nagyobbik felében zsidó-sváb-nemzetközi város volt. De magyarnak lenni ekkorára már vidéken sem jelentett valódi értéket a kultúra és a civilizáció szempontjából. A kultúrából és civilizációból akkorára nagyrészt kiszorult és lemaradt a magyar ember, tömegeiben legalább is. Az, hogy megmaradt magyarnak, vagy onnan volt megállapítható, hogy meg se próbálta elsajátítani a kultúrát, vagy onnan, hogy megpróbálta, de nem sikerült neki. Ezt se akarta senki így, de az eddig mondottak alapján nem lehet csodálkoznunk rajta, ha mégis így történt. A magyar lélektől idegen volt ez a kultúra, ha magyar volt is a nyelve, meg a tárgya; nem válhatott tehát valóban a sajátjává, húsává-vérévé.

Hogy is magyarázzuk ezt meg valahogy a gyakorlatban?

Dánia is, Magyarország is földművelő és állattenyésztő ország velejében. Csak hát Dániában a tanyák tartanak egy Kopenhágát, mert a dán tanyák vajának és sajtjának szüksége van egy ilyen kigondoló és szétosztó központra. Mielőtt elkészülne a sajt és vaj, azért kell neki ilyen Kopenhága, mert attól jobb is lesz, kapósabb is lesz, jobban is ízlik. Mikor meg már elkészült, csak így juthat el mindenüvé és mennél több helyre. Kopenhága tehát a dán tanyák szándékai szerint egyetemi városa, kikötőhelye, vasúti gócpontja, központi raktára, távíró- és telefonközpontja a dán tanyák vajának. Sőt, még mindig a dán vaj ízléses csomagolópapirosa is, ha úgy tetszik. Fényűzés, lehetne a vajat egyszerűbben is csomagolni, de az ártana a színvonalának. Talán sokba is kerül, de megéri, az ilyet, míg észszerű, rezsiköltségnek illik tartani és nevezni s tanácsos a költségvetésbe belekalkulálni. Megkedveltetni a vajat mennél több vevővel, kiszolgálni becsületesen válogatós kényességüket és aztán gyorsan, előzékenyen helyükbe vinni a rendelt portékát: az ilyesmi pénzbe kerül. A félvilág asztalára vajat varázsolni a reggeli kávé és tea mellé, ilyesmire csak nagyon művelt és szakképzett személyzet képes igazán, korrektül és versenyképesen. Az ilyen életet élők ezt a „strapát" igen jól ellátva és megfizetve győzik csak: erre kell Kopenhága magas kultúrájával és kényelmes civilizációjával.

A milleniumi kiállítás Budapestjén másforma ez a helyzet. Budapest nagyváros, fényes város, jó gyomra van és úri kényelemmel berendezett szállást tart. Erre kellenek neki a tanyák. Valóságos Toldi Györgyként tartja a vidéket: „a kész haszonnak egy felét felenni, más felét magának tarsolyába tenni." Budapest nem a tanyák akaratából és hasznára van. Ha hasonlít valamihez, az nem Dánia Kopenhágája, hanem India, helyesebben Anglia — Bombay-ja, annak is az európai fertálya, ahol a kultúra és civilizáció nem bennszülött, nem hindu, nem is a hinduknak való. Az angoloknak és azoknak a hinduknak való, akik elfogadták az angol szellemet, meghódoltak neki, angolokká lettek és angol szándékoknak engedelmeskednek. Az angolokkal együtt élnek Indiából. Indiában is vannak tanyák, falvak, vidéki városok, de nem nekik van, nem is nekik való Bombay európai fertálya, ők csak a terheit viselik. Nem Bombay van értük, ők vannak Bombay-ért. Bombay sem önmagáért van, hanem Londonért, Angliáért, Nagybritanniáért, a világ-

birodalomért. Kopenhága a dán tanyáért van. A magyar tanya van Budapestért. Budapest sem önmagáért van, hanem Bécsért, Ausztriáért, a hármas szövetségért, bizonyos távoli vonatkozásban egész Európáért, vagy ha úgy tetszik, a nyugati világnézet euramerikai népóceánjáért. Már harmadízben írom ide, de nem lehet ezt eleget hangsúlyozni: a mult századvégi, a világháború előtti Budapestről van szó, nem a mostaniról, az önálló és öncélú Magyarország székesfővárosáról.

Budapest tehát ebben az értelemben lett magyarrá lenni kezdő városból immár másodízben idegen várossá. Nem az volt a baja, hogy sok idegen sereglett belé, hiszen ezekből az idegenekből nem hiányzott a becsületes szándék teljes-tökéletes megmagyarosodásra. Ellenkezőleg, mindent elkövettek, hogy magyarokká legyenek, sőt, szentül hitték, mi is hittük szentül, hogy magyarokká is váltak valóságosan. Még csak nem is az volt az öreg hiba, hogy túlsokat és nagyon gyors ütemben vettünk át idegen elemeket kultúránkba és civilizációnkba a szomszédból, gyér és szegény forrásokból csurgatva belé azt, ami elvitathatatlanul a magunké. Ezer esztendő alatt mindig ugyanezt cselekedtük, még sem ártott meg soha, a magunk szellemi világa éppen ezáltal gazdagodott és színesedett. Legkevésbbé lehetett az a baj, hogy közben szerves része voltunk a nyugati világnézet népközösségének. A XIX. században egyetlen nemzet vagy állam sem élhetett már büntetlenül önmagának való életet. Egyetlen egy baj volt, egyetlen oka gyanánt Budapest idegenné válásának, az, hogy „európai fertály" volt drága szép fővárosunk, nem pedig saját magunk életgyökereinek és életfájának pompás, remek virága.

6.

A világháború kitörésekor Budapestnek már csak a máza volt magyar. A háború végeztével, a forradalmi zavargások idején még ez a vékonyka máz is lepattogzott róla.

Ma, huszonegynehány esztendő multán Budapest megint magyar. Nem is jól mondom, nem megint magyar, hanem végre valahára, legeslegelőször a világtörténelem folyamán magyarrá lett. Igazán azzá lett.

Olyan ez a kijelentés, akárcsak egy-egy szólam valamelyik tündérmeséből. De hát csakugyan, hogy is történhetett?

Egyszerű a magyarázata. Talán azért is jön rá nehezebben az ember, mert nagyon egyszerű. Köztudomás szerint a dolgok nyitja bonyolultabb szokott lenni rendesen. Ennyi az egész. Budapest magyarrá vált, mert Magyarország sok száz esztendő mulva újra független lett. Ha csonka is, de a maga ura. Ha szegény, kicsi és a szava sem dübörög úgy, mint a nagyobb népeké, vagy behemótabb országoké, de mégis csak szabad. En nek a független, magaura, szabad népnek és országnak a fővárosa Budapest, amely azért magyar, mert az a nép és az az ország, amelynek a metropólisa, magyar ország és magyar nemzet.

Abban a szempillantásban, mikor megszűnt a monarchia, megszűnt Budapest régi szerepe és megkezdődött új élete folyása. Addig európai fertály volt a gyarmaton, azóta öncélú kivirágzása egy öncélú nép és ország, nemzet és állam életének.

Az elmult majdnem negyedszázad irtózatos volt, embertelen és elviselhetetlen, de volt egy megfizethetetlen előnye. Egynéhány évig nem tartoztunk ezalatt sehova, sem mi nem kellettünk senkinek, sem nekünk nem volt igazodnunk kikhez. Évszázadok óta nem esett meg velünk ilyesmi.

Nem állítom azt, hogy azonnal tudtunk viselkedni az új helyzetben. Hogy is tudtunk volna, hiszen az ilyen új helyzetek nem jelentethetik be magukat, mint valami előkelő ismeretlen látogatók. Jószerint észre sem venni, hogy megváltozott az élet körülöttünk-mellettünk. Megy minden a régi nótára, mindenki azt csinálja, amit idáig, úgy, ahogy megtanulta.

Akárcsak a példa mutatja. Az ókor és középkor vízválasztója Jézus Krisztus születésenapja. Az időszámítás — régóta és ma is még — ezt a napot tartja nyilván, vagy legalább is egy legvalószínűbb ilyen napot, mindenesetre az esetleg még mindig rejtőzködő igazán az-a-nap közelében egyet. Ez így van, de azért az aquincumi múzeumban a Kr. utáni második századból őriznek hordókat, amelyekből egykor a római hadsereg 2. segédlégiójának katonái ittak. Ezek a katonák nagyot nevettek volna rajta, hallván, hogy ők tulajdonképpen divatból kiment emberek, hiszen már százegynéhány esztendeje vége az ókornak.

Budapest magyarrá változása is ilyen észrevehetetlenül, de kegyetlen következetességgel végbemenő folyamat. Az elmult korszak minden intézménye fennáll még, sőt felületes szemlélő ítélete szerint neki áll a világ egészen. A régi emberek

egyrésze még él, sőt hatáskört tölt be és úgy viselkedik, úgy igazodik, ahogy beidegzette fiatalkorában, mintha semmi sem történt volna. Mindez azonban nem fontos, csöppet sem lényeges, a régi világ kiment a divatból. A régi világ elmult. A régi világ nincs.

Mondanom sem kell talán, hogy a régi világ nem úgy mult el nyom nélkül, elenyészve, mint a füst. Mikszáth Kálmán egy közjogi vita alkalmából, mikor arról folyik a szó, negyvennyolcban követtünk-e el végzetes hibát, vagy hatvanhétben, szerepeltet egy öreg kunt, aki szerint „nem kellett volna megölni Kuthen királyt". Micsoda régi gravámen ez már, mégis akad egy pár kebel, melyben olthatatlan lánggal ég. A régi világ is sokrétű és a legrégibb rétegéből is vannak maradványai mai napig. Az új világ a régiből tenyészik, sokszor ki sem látszik a legfelső régi réteg alól a friss hajtás, kivált eleinte.

Úgy kell elképzelni a dolgot, hogy ma még például a legtöbb zeneileg képzett középkorú magyar ember idegesen és kényelmetlenül feszeng, ha Bartók Béla vagy Kodály Zoltán muzsikáját hallja. Szokatlanul esik neki, arra viszont nincs kedve, hogy egész eddigi zenekultúráját átértékelje. Sokkal kényelmesebb elítélő kritika segítségével elintéznie önmagában a zenei forradalmat és helyreállítania lelkében a régi, megszokott, zavartalan harmóniát. Nos, nincsen igaza és ez napról-napra mindinkább kiviláglik.

Budapest magyarrá válása ebben és az ehhez hasonló kis pörökben éppen manapság kezd eldőlni. Ebben a zenei pörben ugyanis nem a körül zajlik a harc, hogy az elmaradott öregeknek van-e igazuk, vagy a modern fiataloknak, hanem arról van szó, van-e kedve Budapestnek zeneileg is gyökeresen magyarrá lenni? És van hozzá kedve Budapestnek, mert a Háry János állandó kasszadarabja az Operaháznak, a gyerekkórusok sikere napról-napra egyetemesebb, a rádióból egyre nagyobb tömegek egyre szívesebben hallgatják a régi magyar parasztdalokat, a cserkészek műsora tisztul, népiesedik, magyarosodik. Lehet, hogy a Zeneakadémia egyelőre még komolyan sem veszi ezt a „mozgalmat", a tanrend még változatlanul a régi, akárcsak a zenei városként is elsőrendű Bécs uralmának zenithje korában; középosztályunk azzal az ízléssel száll koporsóba, amelybe belenevelték; a jó „vidék" változatlanul kitart a cigányzene, meg a Balázs-Farkas-Fráter-Dóczy-Dankó nóták mellett halálig,

minden hiába! Azok az égőszeműek, homlokbalógó sörényűek, akiknél a muzsika élet és halál kérdése, no meg a gyerekek és a nép, tehát a három komolyan szóbajöhető tényező már megértette, hogy mostantól kezdve megint a föld, a gyökér, az itthon parancsol, nem vagyunk gyarmat, magunk ura vagyunk.

Furcsa élet az nagyon, mikor így fordul egyet az idő kereke. Az imént emlegettük az ókor és a középkor mesgyéjét. Mikor az ókor már túlhaladott álláspont volt, nem tartozott a legelőkelőbb formákhoz az új korszak tényezőjének lenni. Budapest ma már igazán magyar, de magyarságának formái, keretei és intézményei még meglehetősen kezdetlegesek. A régi formák, keretek és intézmények nem mentek át a birtokába, kérdés, vehetné-e azoknak a megváltozott körülmények között valamelyes hasznát valaha is. Igy aztán könnyen megeshetik, hogy ha valaki igazi, hamisítatlan magyar irodalmi élményt óhajt, külvárosi kocsma tarkaabroszos asztala mellé kénytelen ülni, ha meg a magyarrá lett Budapest tudományos életére kíváncsi, az Akadémián vagy az Egyetemen kívül találhatja meg csak. Ugyanaz a helyzet ez, mint megint csak az ó- és középkor küszöbén, ha valaki vallásos élményre éhezett és szomjazott, nem elégítette ki lelkét sem Artemis, sem Pallas temploma, hanem a katakombák mélyibe és éjjelébe kellett alászállania érte.

Istentiszteletet hiszen celebráltak itt is, amott is. De hívő lelkek, tehát olyanok, akiknek a vallás exisztenciális komolyságú lelki ügyük volt, ebben a korban már csak a katakombákban voltak találhatók.

Budapest magyarsága mellett is ez a leghatalmasabb bizonyságtétel. Folyik itt sokféle mederben az élet: új is, régi is, de exisztenciálisan komolyan vett, elvszerű, természetes rendszerben teljes és potens élet csak egyféle árad és zuhog és az az egy, az magyar.

A legutóbbi évtizedekben általánosan hangoztatott jelszó mindig hozzá mondja ennek a jelzőnek, hogy *nemzeti*, azt a másik jelzőt is, hogy *keresztény* vagy *keresztyén*. Érdekes volna egy rövid fejezet erejéig utánanéznünk annak is: vajjon milyen mértékben és arányban éli a magyar életben a maga sajátos világát a budapesti keresztyénség?

7.

A világháború és a forradalmak után megteltek Budapest templomai zsúfolásig. Ez maga még nem jelentene semmit. Nagy kollektív-lelki megrázkódtatások rendszerint való kísérő jelensége ez mindig, mindenütt. Most is így volt, másutt is így volt Európaszerte, azonkívül a magyar nép, kivált vidéken, főképen falun a világháború előtt is jó templomos volt és Budapestre vetődve is jó templomos akart maradni. Kénytelen-kelletlen szokott le róla csak idegen és otthoni körülményeitől annyira elütő viszonyai között. Templomellenes agitáció legfeljebb olyanokat idegenített el, akik közvetve vagy közvetlenül szakszervezetek hatása alá kerültek. Maga a templomosság sem jelenti akkora mértékben sem a társaslelki értelemben értendő vallásosságot, sem az egyéni hitet, hogy feljogosíthatna bennünket akkora merészségű feltevésre, mely ebben a tünetben lelki ébredés biztató jeleit veszi észre minden áron.

A templomosság hirtelen divatja kortünet volt csupán, egybeesett azonban egy másik tünettel s mint emennek ingyen kapott alkalmatossága nyert igazi jelentőséget.

A háború a magyar missziós mozgalmat is válságba sodorta. A magyar misszió ugyanis, még pedig valamennyi keresztyén felekezet missziós munkája, 1914-ig bizonyos nyugalmi időszakba jutott. Kétségtelen eredményei mutatkoztak. Voltak már jegecesedési pontjai a földmíves, az iparos, a kereskedő osztályban. Az intelligencia körében is akkortájt kezdtek hódítani az aligvégzett vagy utolsószemeszteres kongregációs vagy diákszövetséges diákok. A cserkészmozgalom, a serdülők közötti munka, a Szívgárdák, a vasárnapi iskola nagyon derekas, gyümölcsígérő lelki előkészítést végeztek. A teológus ifjúság színe-java, egyfelől Majláth és Prohászka püspökök, más oldalról Mott János személyes hatására számán fölüli arányban kezdett érdeklődni az élő keresztyénség iránt, mely egyszerre vált számára elméleti problémává és gyakorlati életstílussá. Bizonyos utópisztikus hangulat fogta el az élen haladókat. Éppen az volt a veszedelme ennek a nem is érzés-, hanem látásnak, hogy reális volt, szerény és valószínű. Egy kicsivel rózsaszínűbb ködön át szivárványodva gyanúsabb és vitathatóbb lett volna és nem mérgez olyan halálos bizonyossággal.

Ez az utópia úgy mutatta, hogy a missziós munka benne

van az egyenesben, Isten áldása nyugszik rajta, szépen halad, nemsokára országszerte meg fog tetszeni a hatása. Tényezővé válunk a nemzet életében. Rajtunk keresztül megújhodik, felébred a korhadó vagy alvó keresztyén egyház, rajta keresztül pedig — akárcsak a XVI. és XVII. században, előbb a prédikátorok, majd Pázmány Péter szent izgatása folytán — az egész magyar élet átforrósodik, szellemivé fínomul, hófehérré tisztul.

A háború még valószínűbbé tette ezt a víziót. Kitörésekor cserkészeink egészségügyi, mentő, pályaudvari és egyéb hasznos szolgálatot vállaltak és végeztek. Közben különösen a nemzetközi kapcsolataink bizonyultak értékeseknek hadifoglyok, eltüntek kutatása, érintkezések teremtése, közvetítés vállalása formájában. Más országok, sőt világrészek hasonló mozgalmai is segítettek a mieinket népszerűsíteni az itthoniak meg a hazatértek szemében. Még bizonyos diplomáciai szolgálatot is vállalhattunk a háborút nyomon követő, a trianoni békét megelőző idegtépő hónapok alatt, Rómában, Svájcban, Belgiumban, Hollandiában.

A rettentő négy esztendő borzalmasan megpaskolta ugyan a misszió intenzív gazdaságát. Extenzív területfogását és a felfogott terület előzetes megmunkálását azonban annál inkább lehetővé tette. Sokan kiábrándultak az „evangéliumból" próba alá vettetve, de akik megmaradtak, csakhamar konjunkturális helyzetben érezhették magukat. Az atheisták forradalma tekintélyt szerzett az egyháznak. Keresztyén és nemzeti akart lenni a kormányzat. A háború előtt lenézett „vallás" kiváltságokat kapott. Már nem csúfolták ki a papi öltönyt, gondosabbá és intenzívebbé izmosodott a hitoktatás, jutott pénz és lelkesedés templomépítésre, gyülekezeti, egyesületi házak emelésére. Papi vezetés alá került a cserkészet, a vasárnapi iskola, a serdülők lelkigondozása, sőt a legújabb egyházi törvények és a kormányzat egyházpártoló magatartása következtében lassanként az egész misszió. A Manréza és az Actio Catholica révén az intelligenciára a Kalot és más népi és ifjúsági szervezkedés következtében szélesebb körökre terjesztette ki hatását a katolikus misszió is.

A misszió ezekben az években úgy érezte, hogy a nemzet újjáépítésének a feladata háramlott rá. Nemrég férfikorba jutott tagjai, különösen egyetemet vagy főiskolát végzett tagjai lassankint révbefutottak és a dolog természete szerint gyors

karriert csináltak. Az új stílusban csak nekik volt tudatos tervük, hozzáértésük és tradíciójuk. Áldott szerencse egy egyre jobban fenyegető szerencsétlenségben, hogy így történt, mert a mindenkori konjunktúralovagok mellett legalább felelős és hivatott elemek is mindjárt induláskor szerepet vállaltak. A megindúló munkában mindenesetre nekik volt legnagyobb és legerősebb kezdősebességük.

A hamar megtelt templomok hamar ki is ürültek volna, ha a misszió az egyházi munkában nem indul meg ekkora hivatástudattal és ily lázas tennivágyással. Így azonban az történt, hogy az egyházi körökben az aratók és aratnivaló egyidőben jelentkezvén — egymásra találtak. Az időközben egyházi hivatalt is nyert missziós munkások (papok és laikusok egyaránt) munkaterületet találtak s nagy buzgalommal dolgozni is kezdtek. A konjunkturális időben éppen jókor jelentkező missziós munkás elkezdett működni egy-egy külvárosi ponton (rendesen valamelyik fővárosi iskola tornatermében), a hívek szomjasan és szívesen verődtek össze, a termet is könnyebben lehetett megkapni, mint régen. Mire elkövetkezett a „régi szeretet elvesztésének" ideje, már végig látogatta őket a missziós lelkű és nemcsak papiruhájú vezető, gyermekeiket Szívgárdákba, kongregációkba, vasárnapi iskolába, növendék fiaikat cserkészcsapatba szervezte, ünnepélyeken, estélyeken, hajókirándulásokon újítgatta az „ismeretség", a személyes érintkezés halványuló emlékeit. Egyet fordult az idő, már templomra gyűlt a pénz, gyülekezeti lap zavarta szent nyugtalansággá a közönyt.

Budapest megmagyarosodásának utolsó fázisa mégsem ezen az úton ment végbe. Ha így esik meg, az Utópiának lett volna igaza és az „önmegváltás" a valóságos krisztusi elv. Valami egészen más történt, emennek majdnem a tökéletes ellenkezője.

Mennél tovább tartott a konjunktúra ideje, mennél több minden megvalósulhatott az egykor merészeknek ítélt álmokból, mentül tökéletesebben megszervezkedett egy-egy egyháztársadalom egy-egy templom vagy hitmélyítő egyesületi székház tövében és mennél zavartalanabbul folyt a zökkenésnélküli módszeres „munka", annál inkább kitűnt, hogy mindez nem elég. Megoldást nem hoz, holnapot nem ígér. Ugyanekkor napról-napra világosabban megtetszett, hogy pedig *egyetemes, az*

egész magyarságot átható lelki megújhodásra, igazi ébredésre, valódi újjászületésre van szükség.

Budapest ma már magyar. Egyetlen életlehetősége az, hogy magyar legyen. Már életébe kerülne, ha más akarna lenni, vagy mássá lenni kényszerítenék. Magyarsága azonban mártírsors, mert csak csodával határos módon, egészen telített lélekkel élhetné valódi életét, olyan minden emberi erőt meghaladóan sok a tennivalója. *Budapest népének az a feladata e legújabb időkben, hogy tisztán szellemi fegyverekre kényszeredve, leghamarabb lássa be, milyen ellenmondást nem tűrő életparancs a főváros számára nemcsak vágyakoznia magyarságra, de programmként meg is valósítania ezt a magyarrávállást és magyar-módra élést. Ugyancsak ennek a népnek adatott feladatául belátnia azt is, mennyire elégtelenek egy ilyen szigorú parancs véghezvitelére emberi erőink, mennyire rá vagyunk utalva transcendens erőkre, kegyelemre hit által, hogy legtermészetesebb, mondhatni ösztönös életünket igazán élhessük.*

Még csak az van hátra, hogy azt is belássa Budapest magyarsága: milyen hiába várja az égi erők eljöttét emberi forrásokból, akár Pannonhalma, akár Debrecen történelmi kútfőire, akár a falu istenadta „földárjá"-ra (nem vadvizeire, hanem szóról-szóra földárjára) gondol — ebbéli várakozásában. *A misszió mindig azok feladata, akikben isteni akarat és elküldő parancsként hamarabb tudatosult,* akár húzódozunk tőle, akár engedelmeskedünk neki. Ha ez egyszer megvilágosodik Budapest népének, akkor felébred ez a közösség előbb, azután missziós munkába fog, mert a vetések immár egész-országszerte fehérek az aratásra.

Akkor lesz majd egyetemes magyar lelki ébredés. És *akkor* válik Budapest igazán magyarrá.

A nevelés szükséges volta tüneti kezelés helyett.

— A neveletlen város. —

Azt hiszem, embere válogatja, ki hogy szokta érzékelni: tavaszodik. Melegedik az idő. Hosszabbak a nappalok. Különös szagú a levegő. Szokatlan borzongás meg láz bujkál az emberekben. Hirtelen kizöldül a világ körülöttünk. Kávéházak és egyéb kocsmák elé ál-kertecske teremtőzik. Kisbabákat tolnak bölcsőkben, pirinyó kocsikban. Szájkosaras, pórázon vezetett kutyák szamuklálják az utcasarkokat, a járdaszélén sorfalat álló fákat, meg a hirdetőoszlopok alját. „E sorok írójának" mindez nem volna még elég. Mindez csupán annyi volna néki, mint a gyertyaszentelői medvének a verőfény. Csalóka jeleknek tartaná valamennyit, ha a kisbabákat és kiskutyákat nem követné azon nyomban egy obligát bölcselkedő hírlapi cikk, amely szembeállítja évről-évre a kocsikákat a szájkosaracskákkal, levonandó a kettő viszonyításából az elkerülhetetlen erkölcsi tanulságot. Itt a tavasz, ujjong fel olvastára ő is, mert már idén is, akár csak tavaly meg harmadéve ilyenkor, szemrehányóan emlegeti és hányja fel valaki, hánnyal vagy hányszorta több kutyát kényeztetnek Budapesten és egyes magyar vidéki városokban, mint kisgyermeket.

Nem tenném szóvá ezt a ritmikus szabályossággal ismétlődő közirászati tételt, hiszen magam is a mondó vagyok, hogy igazuk van mindazoknak, akiket e miatt a (kiírjam, ne írjam? Kiírom) förtelmes lelki eltévelyedés miatt keserű méreg emészt és érthető felháborodás fojtogat. Nem tenném szóvá, ismétlem, ha nem volnék kénytelen tapasztalni lépten-nyomon és minden egyes megismétlődő alkalommal, hogy az ügy ilyetén formájú felhánytorgatása merőben hatástalan, tehát haszontalan is. Már olyan régóta zohorálunk és olyan hiába. Nem szaporodnak tőle a kisbabák és nem fogynak a kutyuskák, sem a kutyusok, sem a kutyák, sem az ebek. A zokszó fogalmazása ügyefogyott, olyan, akár a kutyaugatás: nem hallik a fülünkig, vagy a szamárbőgés, nem ér fel a mennyországba. Nincs más mit tenni, újrafogalmazandó.

No hát én most nekiveselkedem és megpróbálkozom ezzel az újrafogalmazással. Nem azon a jogon, mintha valami nagyon jól tudnék fogalmazni, inkább nehézkes vagyok mint

könnyed és ha nem is bonyolultabb, de piszmogóbb a kelleténél. Másoknál okosabbnak sem tartom magam, hátul előzöm a többit, lehet, hogy magam igazolására hangoztatom annyit a magyar „primitívséget". Nem is különösképen újszerű és meghökkentő a mondanivalóm maga sem. Újrafogalmazom mindazonáltal a kutya-kisbaba tételt mégis, sajátságos lelki viszonyulásomnál fogva e problémához. *Még sokkal inkább fel vagyok háborodva az eddigi hozzászólóknál és mégsem haragszom a kutyuskákra,* sem a kisbabák protektorává nem fogadatlanprókátorkodom fel szerénységemet. Kicsi gyerek, nyilt utca során nyakonütött debreceni diákocska korom óta útálom azokat a pártfogókat, akik ilyenkor beavatkoznak és elkezdenek lamentálni, hogy azt mondja: ne üsse azt a gyereket. Honnan tudja ez az incidentaliter az eset kellősközepébe fejest ugró valószínűtlen alak azt a sokfélét, amit tudnia kell előbb, ha szerves szereplő óhajt lenni s amit a rétorika így szedett versbe: mit, ki, minek, hol, mért, mikor és mely eszközök által.

Érzésem szerint már is ott firtatunk a probléma leggyökere körül. Igen, igen, ez a legnagyobb hiba mindig, valahányszor felnőttek oktatásával próbálunk törődni. Incidentaliter cselekesszük. Parabolikus pályán lódulunk előre. Jöttünk a semmiből, haladunk a nixbe, közben egy pillanatra, egyetlen ponton érinti pályánk mások útját. És mi mégis úgy viselkedünk, mintha örök útitársává, sőt mi több, örök útimarsalljává szegődtünk volna véletlen találkozásunk alkalmából azoknak, akiket talán sohasem is látunk többé.

Milyen jogon avatkozunk bele mások életébe? „Ne üsse azt a gyereket!" „Ne tartson kutyát!" „Szülessen három-négy-öt-hat kisbabája!" Milyen egyszerű, édes jó Istenem. Nincs szebb szó a világon a kommandónál, a vezényszavaknál. Az indikatívusz, a jelentő mód lassankint kimegy a divatból, átadja eddig is bitorolt helyét a parancsoló módnak, az imperatívusznak. Egyszerűbbé válik a grammatika is, hiszen parancsolni csak az egyes és többes második személyben lehet, neked, te, te! Semmi szükség többé az első személy alanyiságára, sem a harmadik személyre, aki eddig az emberi beszédben a tárgyilagosságot jelentette.

Újfent hangsúlyozom, szó sincs még egyelőre az ügy érdemi feléről. De már most, azok után is, ami eddig megtetszik belőle, megkockáztathatunk egynéhány alázatos kérdést. *Sze-*

retem-e én embertársamat akkora mértékben, hogy jogom van leckéztethetnem is szegény fejét? *Megértem-e* őt valójában és teljes mélységében? *Ismerem-e* helyzetét, melyben éppen leledzik, előzményeivel, kísérő jelenségeivel és céljaival egyetemben? *Szolidáris* vagyok-e megszólamlásom pillanatában Övele, magammal és azokkal az eszményekkel, melyeknek szószólójává váltam éppen? *Szerencsés-e* az alkalma és formája annak, amit mondtam? A szerint, amint mindezekre igennel vagy nemmel felelhetek, teremtő *ige* vagy megölő *frázis* a szavam.

Nem szeretem sem a kutyatartó gyermektelen másik embert, tovább megyek, a kutyát sem és a kisbabát sem szeretem, talán még saját édes egymagamat sem nagyon, vagy legalább is nem elég okosan. Ezt érzi meg a másik fél, mikor tolakodónak, erőszakosnak, illetéktelennek, igazságtalannak, legfőképen pedig farizeusnak tart. Nem hiszi el, hogy magamból egy kiskutyányit odaadni és egy kisbabányit áldozni tudtam eddig vagy tudnék ezután, az ő szükségletei láttára. Hiába burkolózom a *köz*-be, ha őt nem szeretem. A *köz* csak lukmahordó, amelybe én vizet öntök bor helyett, majd elvegyül a többiek borába, no meg, meg sem állapítható utólag már, ki volt a tettes. *Értetlenül* állok velök szemben, egy rideg számtani tétel érvényét szövegezvén ellenük. Sok a kutya, kevés a gyerek. De hátha ez az eset nem tartozik ennek a tételnek az érvénye alá? Hátha meddő ez az asszony? Hátha megmérgezte magát ennek az agglegénynek a menyasszonya az esküvőjük hajnalán? Hátha ennek a szegény öregnek öt gyermeke halt el apródonkint s most úgy maradt, mint a kisujjam? Vagy egy sem halt meg, de ki férjhez ment, ki megházasodott s aki legközelebbre szóródott tőle, azt is Újvidékre helyezték, tegnap volt két hónapja? Hiszen nem ismerem a körülményeit, amelyek szigorúan következetes láncolatában most éppen a kutyát sétáltatja. Lehet, hogy gyermekei, sőt unokái is vannak. Még az is lehet, hogy ki van pingálva, ellenszenves jelenség itt, a korzón szemre-főre és mégis a harmadik számú kis unokájáé a kutya, aki most éppen az iskolában ül és örül neki, hogy a nagymama törődik a kedvencével. Mélyebbre is evezhetünk. Kifáradt családok utolsó sarjában a közösségi szolidaritás végső pislákolásaképen élőlényt tűr maga mellett. Fiatal lány, de annyira nem tiszteli apját-anyját, hogy nem merészel gyermeket hozni a világra; lelki meddőség, amivel a tízparancsolat fenyegetőzik:

nem lész hosszú életű a földön. Veled kihal a törvény ellen vétkező család. Mindez meg sem képzik lelki szemeim előtt, hiszen *nem vagyok én szolidáris* semmivel és senkivel. Önző kutya vagyok, azért követelőzöm. Azért ragaszkodom ridegen az iratlan társadalmi törvény betűihez. Azért olvasom azokat könyörtelenül és kajánul a másik ember fejére. Azért zúdítom rá rosszhiszeműen a népharag ódiumát. Azért használom ki a pillanatnyi helyzet konjunktúráját, hogy súlyos és komoly időket élünk, amikor kenyérpusztítókra nincs szükség, utánpótlásra meg annál inkább szükség volna. Mindez a sok antiszociális vonás visszatükröződik a szavam szerencsétlen *stílusán*, amely fráziskent kong és formátlankodik. Nem fűti és így nem is formálja az embertestvér felé ágáló belső meggyőződés teremtő tüze. A gyűlöletem röpköd a másik ember felé és árulkodik a többi embernél az istenadtára. Gyilkos és denunciáns vagyok egy személyben, miközben azt hiszem, ügyész vagyok, bíró és bakó.

Nem, ne tessék azt gondolni, hogy így árván kutyapárti vagyok és kisbabaellenes. Szeretetpárti vagyok és gyűlöletellenes. A kevés gyerek és sok kutya szörnyű nyavalyának a szimptomája, nem gyógyítható tüneti kezeléssel. Különösképen pedig nem gyógyítható olyanformán, hogy a beteg nem ismeri el a nyavalyáját nyavalyának, az orvosát orvosnak, az orvosságát orvosságnak.

Az ember testből és lélekből áll — tanultuk volt még a normáliskolába, úgyebár, valamennyien. A test és a lélek bennünk állandó harc feszültségében próbálja megteremteni és fenntartani egyensúlyi helyzetét és ez a hol megbomlott, hol fennálló egyensúlyi helyzet a maga dinamizmusában a mi úgynevezett emberi életünk. Állatból és Istenből vagyunk egybegyúrva embereknek. Aki ebben a küzdelemben megszédül, igyekszik megkapaszkodni vagy megtámaszkodni valamiben s úgy jön magához apródonkint. Vannak, akik ilyenkor egy bernáthegyi kutya okos fején nyugtatván reszkető kezüket, maguk is megnyugosznak. Örüljünk neki, sajnáljuk és szeressük szegényt, ha lehet, még jobban. Egy bizonyos. Az állatbarát egyén és a pesti kutyabarát társadalmi réteg nem az Istenről és nem az örökéletről tesz bizonyságot és vállal szolidaritást, miközben a kutyáját és egyéb állatját babusgatja, hanem arról,

hogy az ember állattanilag Vertebrata, Mammalia, Primates, Bimana, Homo sapiens L.

Lucifer gúnykacaja kíséri ezt a sivár képet „hol sárbagyúrt kis szikra mímeli urát, de torzalak csak, képe nem...“

Apokaliptikus kép ez, amelyhez képest nevetségesen méltatlan formájú orvosság a kiskutyákra „simfelni“. A vérbaj fekélye nem mitesszer. Gyökerében beteg közösséget csak világot átölelő és megmelegítő szeretettel lehet gyógyítani. Ha van és mert van ilyen gyógyító eljárás vagy vérátömlesztés, hadd írjam így ide: szeretetátömlesztéssel és sehogyan sem egyébképen.

A társadalom megszervezése, nevelésre.

— „*Gyermekszeretet munka.*“ —

1. *A boldogtalan gyermek.* Különösen s megdöbbentően hangzik ez: *boldogtalan* gyermek. Hát van ilyen? Lehet a gyermek is boldogtalan? Lehet neki is gondja, bánata, szívét szomorító érzése? Lehet! A gyermeknek mindennapi kenyere az öröm s ha ez hiányzik, boldogtalan. Boldogtalan az is, aki hiába szomjazza a szeretetet s nem kap belőle semmit, vagy nem kap eleget és ha kap is, nem olyant kap, ami neki való volna.

A gyermekboldogság nem mindig a szegénységen múlik. Nem kell azt gondolni, hogy amelyik gyermeknek külön gyermekszobája van és garmadával játékai, az már boldog. Azt sem kell gondolni, hogy amelyik gyermeknek minden nyikkanása parancsszó és azonnal teljesül, annak már igényei többé egyáltalában nem lehetnek. Az ilyen gyermekkel szemben igaz, hogy csak egyetlenegy bűnünk van, hanem az aztán annál halálosabb vétek: *a szülők tájékozatlansága.* Szeretnének, akarnak örömteljes életet biztosítani gyermekeik számára, de nem értenek hozzá. Az ilyen gyermekek aztán úgy nőnek fel, hogy sohasem érzik a szülői csók igazi ízét, a gyermeki játékok valódi zamatát, mert agyonszeretik, dédelgetik vagy figyelmeztetik őket s a maguk gyermeki életét nem élhetik ki kedvükre. Az ilyen gyermekek aztán kettős életet fognak élni. Egyiket a külvilág számára. Ez tettetés lesz, többé-kevésbbé jól játszott szerep; a másikat befelé, önmaguknak. Ezt jól elrejtik mások, különösen szüleik elől és éppen ezért ez is torz élet lesz. Az

ilyen gyermekekből lesznek a társadalom örökké forrongó elemei, a kommunista agitátorok és népbiztosok. Az öngyilkos gazdag gyermekek is ilyenekből lesznek.

Külön csoportba osztandók azok, akiknek *otthonuk* nem ilyen szeretettel túlfűtött otthon, hanem éppen az a hibájuk, hogy nagyon is *kietlenek*. Apa és anya a gyerek előtt, egyelőre homályos okból, de reggeltől estélig, vagy estétől reggelig folytonosan veszekednek. Néhanapján dulakodnak is, sőt előfordult már az is, hogy valamelyik fegyvert emelt a másikra és az egy hosszú életre szóló rettenetes emlék marad. Vagy az a baj, hogy apuka nagyon sokat van távol hazulról és valahányszor hazajön, mindig ittas. Még jó, ha azonnal ágyba dönti a mámor és nem goromba nagyon, vagy nem verekszik.

Némelyik gyereknek nem ilyen természetűek a bajai, de éppen ilyen lelki kórokat okozók. Maga se tudja, miért, de örökösen szidják, ütik. Mostohagyerek vagy nem kedves gyerek vagy a szülei ilyen természetűek, vagy így vélik jónak, mindegy miért, csak így van. Vagy ha nem szidják és nem verik, örökösen „egzecíroztatják". Olyan az élete, mint egy rabnak: öröme, vakációja, boldog szabadsága soha, soha, semmi.

Mennyi lemondás, mennyi keserűség, mennyi jobb időkre váró, mohó vágyakozás, mennyi gyúlékony anyag van ezekben a gyermeklelkekben felhalmozva, amely csak egyetlen szikrára vár és aztán lángraborul, robban, pusztít, akár a maga élete árán is, hiszen alig van sajnálni, félteni vagy veszteni-valója.

Pedig még csak most jutottunk a harmadik csoporthoz. A másik kettőnek legalább volt olyan, amilyen: valamilyen otthona. Ezeknek semilyen sincs. A társadalomnak ők a legeslegalsóbb rétege, de még itt is vannak különbségek. Legboldogabbak még a *nyomortanyák*, ahol a nincstelenség nem törölte el egészen az otthont, csak feldúlta. Nem lehet az ilyen otthont igaz lélekkel otthonnak nevezni, hiszen semmit az ég-világon nem nyujt, és ha van a szerencsétlen gyereknek valamije, azt is elkívánja tőle könyörtelenül. Ez azonban még mindig valami otthonféle: haza lehet menni. Apa, anya, legalább is valamelyik a kettő közül él, testvérek, ismerősök is akadnak az ott lézengő alakok között. Dologra küld ki ilyen család, vagy koldulni, esetleg a Cséry-telepen motozni szemét közt, talán-talán

úgy eshetik, néhanapján lopni is, vagy mondjuk így szelídebb szóval: „keríteni“ egyet-mást, mégis van család, van feje.

Mert lehet az otthontalan gyermek sorsa még sokkal borzasztóbb. Jóval rendezettebb viszonyok között, azért mégis csak ennél is vígasztalanabb. Azokra a gyermekekre gondolunk, akiknek minden hozzátartozójuk keres és ők naphosszat a *városi utcák neveltjei* és lassankint áldozatai egyben. Szegény kis csavargók, egyetlen jóltevőtök a tavaszi nap, mikor először „lemosolyog“ a földre és hozza legalább a jó meleget, meg a „tér“ vagy a „telek“ apró örömeit.

Vegyük hozzá, hogy teljes legyen a csoport, azokat, akiknek se késő este, se napokig tartó csavargás után soha *semmiféle otthonuk nincs* és akiket még a hivatalos gondoskodás sem ért utól, vagy egészen meg is felejtkezett róluk. A csavargó, züllött gyerekek ama százai ezek, akik még csak most érnek a fiatalkorúak bírósága, a patronage és a javítóintézetek számára, tehát egyelőre még maguk urai, korlátlan birtokosai az arany szabadságnak. A külvárosok szegény kis csavargói ezek, akik még nem bűnösök, de már jegyben járnak a bűnnel.

Ezek között a szomorúan imbolygó penészvirágocskák között, elismerem, nagyon sok a halál felé hajló beteg és temérdek a terhelt is. Igen sokukon az ápolás és a törődés aligha segíthet valamicskét. De ne feledjük el, hogy a legtöbb közülük eredetileg mégsem ilyen volt, hanem lassan-lassan a nyomornak, bajnak, árvaságnak hatására lett ilyen. És hogy akár ilyennek született, akár ilyenné vált, *más gyereket is igen könnyen megfertőzhet.* A magunk gyermekét is, akárhogyan óvjuk ellene. Játszótéren, footballpályán, villamoson, iskolákban, úton-útfélen ők a szabadság jelképe, tehát az ideál: mennél jobban tiltjuk tőle kényen tartott kicsikénket, annál bizonyosabb, hogy tilalmaink fölött titkon összekacsintanak és kész a barátság.

És ha nagynehezen ettől megmentjük a magunk gyermekét? Akkor is élete útja mellett párhuzamosan ott halad a jövő gonosztevőinek avagy a jövő nyugtalanjainak, forradalmárainak életútja. Lehet, hogy nem lesz alkalmuk megrontani szegénykét, de mit ér, ha majd meglopják, vagy életére törnek?

És ha valaki azt mondaná erre, hogy mindez inkább városi jelenség, hát nagyon téved. *A falusi helyzet* talán még nyomasztóbb. Először is elhagyatottabb a falu nyomora, mint

a városé. A városival mégis csak törődnek. Ezekre igen ritka alkalommal és igen-igen keveset gondolnak. Aztán valahogy nem is olyan nyilvánvaló a falusi nincstelenek égbekiáltó nyomorúsága. Nincs úgy szem előtt, némább is, nincs benne a köztudatban, nem jön ki az utcára. Tájékozatlanabb is, nem tudja, hol, mikor, kitől, mit és mennyit kellene kérnie. Vígasztalanabb a falusi nincstelenség a városinál, mert sokan e szegények közül még a segítséget sem tudják okosan használni: az élelmiszer elolvad, a ruha rögtön ronggyá válik, a tüzelő egy-kettőre elég, az ilyen helyen nem spórolnak, sohasem tanulták. Az egy-két jobb nap után jön újra a nyomasztó ínség.

2. *A társadalom teendői.* E szomorú sétán minden egyes esetben ott leselkedett az áldozatok mögött *a bűn. Kinek a bűne?* Könnyű volna azt felelni erre a kérdésre, hogy a szülőké vagy az elődöké. Lehet, de ilyen könnyen mégsem térhetünk fölötte napirendre. Mondjuk csak meg töredelmesen a való igazságot: ebben bűnös a társadalom is. *A társadalom,* amely összetételénél, hagyományainál, élete folyásánál fogva tehetetlen a nyomor, a szenvedélyek és következményeik, a vétkekkel szemben.

Így marad ez örökké? Nincs ellene segítség sehol?

Ha nyomon követjük és el akarjuk érni a gyorslábú pusztulást, akkor így marad, mert segíteni nagyon nehéz ott, ahol a megsemmisülés, a feloszlás démonai már megkezdték romboló munkájukat. *Ezeket a bajokat gyógyítani nehezen, legfeljebb megelőzni tudjuk.* A siker reményével csak ott segíthetünk, ahová még idejében eljuthattunk az orvossággal.

Mi legyen az orvosság? Kérdezhetjük.

A felelet igen egyszerű. Láttunk különböző eseteket, *az alapbetegség mindenütt ugyanaz volt: örömínség, szeretethiány.* Itt csak egyetlen gyógymód alkalmazható: sok-sok öröm, szeretet és újra is és ismételten is, nagyon sok, bőséggel, tékozolva adagolt szeretet.

Jusson belőle oda is, ahol már van belőle, csak nem annyi és nem olyan, amilyen kellene. De különösen sok jusson oda, ahol idáig hírből se ismerték, ahol a család szerepét túl nyomó részben vagy egészen a társadalom kénytelen átvenni és eljátszani becsülettel. És töltse meg ez a szeretet a gyermeknek nemcsak egész világát, tehát otthonát, játszóhelyeit, egy kis túlzással azt mondhatnám minden léptét-nyomát, hanem az

egész életét is. Tehát azon perceit is, amelyeket mostanáig tartalom nélkül hagytak és a naplopás szabad prédájául engedtek, családi fegyelem, iskola és óvoda egyaránt.

Ez legyen az elv. Mi legyen a gyakorlati megvalósítása?

Legsürgősebb és legfontosabb kötelességünk: *a szülők felvilágosítása.* Azért ez a legsürgősebb, mert így szerezhetünk magunknak legrövidebb idő alatt *természetes munkatársakat.* Mennél több szülőt sikerül felébresztenünk szülői hivatásának valódi jelentőségére, annál nagyobb gondot fordíthatunk azokra a szerencsétlenekre, akiknek szüleit semmiféleképen meg nem közelíthetjük. Reméljük azt is, hogy némely szülőt jó munkatársakká tehet a hála, hogy gyermekeikhez közelebb vittük őket és az a nagy lelki gyönyörűség, amelyet minden embernek éreznie kell, ha a gyermekek közt érző lélekkel és érző szívvel forgolódik.

Feladatunk velük szemben meglehetősen egyszerű: azt kell megértetnünk velük, hogy szülőnek lenni több és nehezebb feladat, mint a gyermekeket világra hozni s nekik csupán ételt, ruhát, fekvőhelyet adni. Nagyon könnyen megértik, elhiszik szavunkra, — hiszen az apai és anyai szív nagyon jó tolmács —, *hogy a gyermeknek nemcsak a teste éhes, hanem a lelke is,* tehát nemcsak kenyeret kell neki adni, hanem mesét, kedvderítő éneket és játszóalkalmakat is. Sőt, tovább menve, nemcsak a szája éhes, hanem a tüdeje is és bőrének likacsai is, tehát fürdetni kell sokkal többször, mint általában szokás és szabad levegőre vinni, szóval kirándulni vele gyakran, vagy sétáltatni. Azokkal a szegény szülőkkel, akik kicsinyeiknek az ilyesmit a maguk erején a legjobb akaratuk mellett sem biztosíthatják, ismertessük meg a társadalomnak azokat az intézményeit, melyek ezt megtehetik indokolt esetben őhelyettük.

Még könnyebb a munkánk *magukkal a kisgyermekekkel.* Cselekedjünk velük úgy, ahogy a szülőnek elmondottuk tanácsképen, mi való nekik. Gyűjtsük össze őket és *foglalkozzunk velük:* adjuk nekik azt ingyen, jó szívvel, ajándékul, amivel eddigi életük éppen adósuk maradt. Menjünk velük kirándulni, fürödni, játszani, tanítsuk meg őket szép nótákra és főképen pedig tartsuk szomjas kis lelküket áldott meseszóval. Egy tanács talán nem fölösleges e sok ajándékozgatás közt. Azért említem meg, mert majdnem minden felnőtt túlzásba szokott menni ilyenkor: tartsuk tiszteletben a gyereksereg külön kis

világát s csak ott avatkozzunk be dolgaikba, ahol éppen kikerülhetetlen. Azt értem ezen, hogy csak akkor tanítsuk például új játékra őket, ha önmaguk már nem játszanak és csak akkor meséljünk, ha ők úgy szeretnék. Nótáról, meséről, játékról, kirándulásról nem beszélek bővebben, hiszen nem ez a dolgom most.

Hátra van még, hogy azokról az esetekről is megemlékezzünk, mikor nem a legkönnyebb dolog segíteni. Mikor a gyermeket szeretni nem gyönyörűség forrása, hanem terhes, felelősséggel járó kötelesség. Ez az eset is előfordulhat, nem is olyan kivételképen. *Sok esetben a család* tudniillik nem segítség, még csak nem is közömbös, hideg harmadik, hanem egyenesen *akadály, sőt ellenséges tényező.* (Például iskolakerülővé teszi gyermekét annak akarata ellenére.) Ilyenkor az a kötelességünk, hogy *a hivatalos gyermekvédelem figyelmét* reáirányítsuk védencünkre. A például felhozott esetben gondoskodunk arról, hogy a gyermek annak rendje és módja szerint iskolába kerüljön. De ugyanígy gondoskodhatunk nyaraltatásáról, orvosi kezeltetéséről, vagy mondjuk — árvaházba való helyezéséről.

3. *A gyermekszeretet-munka megszervezése.* Egyetlen puha tenyér sok könnyet letörülhet, egyetlen szempár is temérdek édes, friss kacagás ezüst csengettyűit csilingeltetheti meg mennyei harangjátéknak az Úr Jézus örömére. De azért mégis igaza van a magyar példabeszédnek: *áldott a sok kéz.* A gyermeket szeretni kell, de légió a szeretetre szoruló gyermekek száma és a szerető szívek áldott *keresztes hadjárata* csak akkor mérkőzhetik meg velük diadalmasan, ha egymással összefogva indul a döntő küzdelemnek.

Az örömtelen életet élő, szeretet nélkül fonnyadozó gyermek országos jelenség, tömegnyavalya, egyetemes társadalmi járvány: megszervezkedni is országosan kell vele szemben, különben semmibe oszlik a próbálkozás tengerbe öntött tintacseppje legkisebb nyom nélkül. A gyermekeket nem féltjük ugyan az ilyen szórványosan itt is, ott is felbukkanó szeretetmunkáktól sem, hiszen egyes gyermekek az ilyen ideig-óráig való segítségnek is jó hasznát látják, hanem igenis magát a kísérletezést féltjük az egyedüllét bénító hatásától, a nyomor végnélküli és szünni nem akaró reménytelenségétől: a kifáradástól és a kiábrándulástól.

Az országosan megszervezett gyermekszeretet munkája

az ilyen felesleges erőpazarlástól van hivatva a jövőben megkímélni a legnemesebb szíveket. Ez a nagy gyűjtőlencse, amely felfogja és mindig odavetíti, ahol a legszükségesebb, a szeretet melegének innen is, onnan is áradó sugarait. Melegére és fényére új tenyészet csírái dugják ki kis sziklevélkéiket a kemény, fekete földből.

Gyermekek, tavasz, napsugár, vetés: jövendő. Ifjú hadsereg, amelynek minden egyes tagja a szeretet sárkányvérébe fürdött az öröm tavaszán, amikor még falevél sem hullhatott rá, hogy azon a ponton sebezhető lenne. Ki és mi állhat majd ellene? A trianoni határok maradék sorompója aligha...

A szülők megszervezése nevelésre.

Szülők Iskolája.

1.

Reform-korok általános tünete az átképző tanfolyam. Ha más jel nem mutatná, ebből az egyből is következtetnünk lehet korunk jellegére. Feltűnően sokféle indokolással és célkitűzéssel oktatjuk a felnőtteket. A Szülők Iskolája is egyik ilyen felnőttek oktatásával foglalkozó szerv, még pedig hézagpótló és feladatát kitűnően ellátó intézmény. Állam, egyház, közoktatás, mozgalmak, erkölcsi testületek uzoválják is erőst. Népszerűsége a szülők közt nőttön nő. Tisztesség adassék néki ezúttal is, e könyv lapjain is. Ha derültséggel emlékezem meg mégis róla, igazán nem jelentőségét szándékozom csökkenteni, vagy jó szándékát akár egy szemernyit is kétségbevonni. Keblemben viharzó, visszafojtott belső nevethetnékemnek egyedüli kiváltó oka egy hirtelen felmerült gyermekkori emlékem. Erre emlékeztet ugyanis az a Szülők Iskolája, melyen legutóbb résztvehetnem kellett és szabad volt.

A gyermekkori emlékkép, azt hiszem, mindenkinek régi jó ismerőse. Köröskörül ülnek a társasjáték résztvevői, úgy, ahogy az hasonló társasjátékoknál is illik és szokás. Aztán a játékvezető meggyujt egy irgalmatlan hosszú, újságpapirosból sodrott szivart és átadja a szomszédjának. A szomszéd tovább adja. Így vándorol a lángoló papírtekercs tovább, egyre gyorsuló tempóban, emberről emberre egészen addig, míg valakinek

annyira körmére nem égett, hogy már nem szabadulhat meg tőle a mellette ülő számlájára, hanem el kell dobnia, zálogfizetés terhe mellett. Elismerem, fájdalommal is jár egy ilyen eldobás, nemcsak zálogolással, sőt veszedelmes is, mert a messzire hajított égő papírcsóva esetleg felgyujtja a függönyt, vagy megpörköli a perzsát. Még sem lehet megállni mosolygás nélkül sem a finish eszeveszetté szilajodott iramát, sem a kárvallott „utolsó“ savanyú ábrázatát, miközben utána néz a papírcsonknak, zsebébe nyul félkézzel zálogot keresve, a másik kezét meg rázza, fujja, tanács ellenére vízzel hűsíti, esetleg olajjal, tojás fehérjével, mivel ajnározza.

Ne tessenek tehát reám megneheztelni felettébb igen, ha megmosolygom a Szülők Iskoláját, amelyben hasonló stílusú társasjáték folyik. De lehetetlen megállani komoly képpel, ahogy ott ülnek körben-karikában egy-egy ilyen Szülők Iskolája alkalmából a nevelés összes tényezői: a tanügyi igazgatás és ellenőrzés, a tisztelendő, tiszteletes és tekintetes tanári kar, a nemes tanuló ifjúság mindkét nembéli érettebb évfolyamai, a házitanítók érdemes rendje, néha esetleg a különféle eklézsiák funkcionáriusai és legeslegvégül, de nem utolsósorban a szülők is. Ülnek egymás mellett és nyomják egymás kezébe, vagy kapkodják onnét a *nevelés eszményét*, mely ez esetben a papírszivart helyettesíti s melyet az a tény gerjesztett langalóra, hogy ebben a körben a nevelés valóság és éppen történik is. Valami nagy baj lehet azonban körülötte-mellette, mert mindenki azon van, hogy a hibáért a felelősséget a *másik félre* áthárítsa. Akinek aztán nyakán vész ez a felelősség, az vesztett, az ád zálogot, azt szidjuk, az a bűnbak.

Ennek a jobb ügyhöz méltó buzgalommal űzött játéknak nem kifejezetten a *formája* „társas“ jellegű. Hiszen könnyen megeshetik, hogy éppen olyankor nem „társas“, mikor forma szerint olyannak látszik. Ki hiszi el példának okáért lelkesült szavait annak a szünni nem akaró buzgó papának, aki az elemi és középiskolákban újabban rendszeresített szülői értekezletek befejeztével az igazgató úr bátorító felszólítására „meg szokta ragadni az alkalmat, hogy hálájának és őszinte köszönetének kifejezést adjon szülőtársai nevében azért az önzetlen, időt és fáradságot nem kímélő eredményes munkáért, mellyel a kedves tanár urak bölcsesége gyermekeink lelkét részben nyesegeti, részben minden jóra és szépre vezeti“. Pedig, úgy-e, hozzászólás

jellege volna az ilyen alkalmi orációnak. Nem erről van szó, a vak is látja, hogy a résztvevő felek nem eszmeváltó díszes körbe gyűltek össze. A társasjáték jelleg nem formai, hanem lényegbéli és az a furcsasága árulkodik belőle leghangosabban, hogy a mindenkori házigazdája saját szerepét illetőleg magyarázkodik és mosakszik, a többi tényezőt meg részben kitanítja, részben megvádolja és azon nyomban el is marasztalja.

Azt a Szülők Iskoláját, amelyen legutolszor vettem részt, eklézsiám egyik egyházközsége rendezte és — ötödik vagy hatodik alkalommal — arról a kérdésről vallatta meg az előadót is (szerény személyemet), a hallgatóságot is: mi az, amit nem várhatunk az iskolától, mert csak a szülői háztól kaphatunk meg — tanítás és nevelés közben.

Az eklézsia volt a házigazda, mondatlan is ott terjengett a levegőben, mi a legeslegfőbb hiba. Minden tényező hibás, nevelési szervezet és kormányzat, tananyag, tanmenet, tankönyvek, tanárok, diákok, szülők egyaránt: Istentől elrugaszkodottak, világos hát, ha az eredmény nem kielégítő. Pedig mi, az eklézsia mindent elkövettünk, hogy az iskola azzá váljék, amivé rendeltetett: az egyház veteményes kertjévé. Dehát, sajnos, természetes szövetségestársainknak is meg kellene tenniök a magukét. Ezt a mondatlan a levegőben terjengő igazságot az előadás végeztével az elnöklő lelkipásztor ki is mondotta áperte.

Mondanom is felesleges, hogy első hozzászólóul egy kereskedelmi iskolai igazgató jelentkezett. A szülei házat hibáztatta. Mostanában voltak a félévi osztályozások, hangoztatta, most kellett volna a szülőknek sarkukra állaniok és nyomatékosan kijelenteniök, hogy a tanároknak minden esetben igazságuk van. De nem, épp ellenkezőleg, a szülei ház mindig a gyerek pártjára áll és a tanárokat hibáztatja. Pedig az iskolát még akkor is védelmünkbe kellene vennünk, ha néha-néha, egészen kivételesen, nem volna igaza. Hova lesz máskülönben a tekintély elve és egészen szoros összefüggésben vele a rend és a fegyelem? Amúgy is súlyosan vét a konszolidáció ellen mindenki, aki az iskolát, benne a tanárokat kritizálja. Elvégre senki sem véletlenül ül a helyén, mindenkit felettes hatósága ültetett a posztjára. Ilyen nehéz, háborús időkben, valóságos hazaárulás, a mellett hogy merő inszinuáció, feltételezni a felsőbbségről, hogy nem a legmegfelelőbb tanerőket válogatta ösz

sze abból a kifejezett célból, hogy hazánkban a tanítás ügye a legjobb eredményt érhesse el.

Most egy újságíró papa következett. Nagyjából igazat adott az előtte szólónak. Szerinte azonban a főbaj ott van, hogy bár valamennyien elismerjük a felettes hatóságok teljes jóindulatát s örömmel látjuk a gondos munka értékes gyümölcseit is, maholnap már azt sem szabad megírnunk, ha meg vagyunk elégedve. Tacitusi idők, megint nem szabad Agricolát még dícsérni sem, rögtön azt kérdik: mi van kettőnk között, kije egyikünk a másikónknak. A nevelés ügye is abba a nyavalyába esett és abban sorvadozik, amiben a többi nagy ügy: kevesek kísérletezésének az eredménye. Nem a közvélemény alakította saját vágyai szerint olyanná, amilyennek szerette volna. Ma már meg sem kérdezik a közvéleményt, ha meg maga jószántából nyilvánulni próbálkozik, elnémítják.

Ült a hallgatóság soraiban tanár is. Szerényen, halkan viselkedett, de követelték, hogy szóljon, szólott tehát. Be kell vallanom, nagyon tárgyilagos volt. Elismerte a tanügyi kormányzat hibáit, a tananyag keresztrejtvény-kultúraszerűségét, a tankönyvek temérdek gyöngéit, a diák-utánpótlás egyre alacsonyabb színvonalát, a szülei ház nyavalyáit, melyek miatt mai gyereknek tanulnia úgyszólván lehetetlen. A nyomtatott betűnek is neki ment, mondván, hogy a ponyva lélekmérgező hatása lemérhetetlen, az újságok sem ügyelnek arra, kerülnek-e iskolás-gyerek-kézbe, vagy sem, még a klasszikus írók művei sem mentek pedagógiátlan kilengésektől, és így tovább.

Egy elsőféléves gólyát azon az alapon engedtek szóhoz, hogy még nemrégen középiskolás volt. Csudálatosképen nem a túlterhelésen kezdte, ezt a témát a szülőknek engedte át. Annyit elárult, hogy sok a lecke, de némi humorral és nagy fölénnyel hozzátette üstöllést: majd bolond lesz a diák azt a sok leckét bebiflázni. Nem is ez fájdította legfőképen a fejét, látnivaló volt. A meg nem értés esett legrosszabbul néki. Tanár és diák egy fedél alatt töltenek nyolc évet és nem ismerik egymást. Már t. i. a tanárok nem ismerik tanítványaikat, hiszen a diák még gyermek, tőle nem várható, hogy ismerje a tanárját. De nem ismeri az iskolás ifjúságot a fölöttes hatóság sem a hozzászóló szerint, különben több gondot fordítana annak megállapítására, mi érdekli valóságosan a mai fiatalságot. Nem ismerik a szülők sem gyermekeiket, csak gondolják, hogy isme-

rik őket. Még a barátokról is lehetne e tekintetben rosszat mondani. Igazán úgy nő fel a legtöbb ifjú lélek a sok állítólag érte élő, vele törődő ember közt, mint a hangafa a pusztában. Egy darabig nem nyugszik ebbe bele, áhítja, igényli és keresi a neki megfelelő társakat és feladatot, de aztán elkedvetlenedik, belefásul és begombolkozván végképen egymagára marad.

A sok mellébeszélés után végre maguk a szülők is jelentkezni próbáltak. Az ő panaszaik neve aztán igazán légió. Nagy a túlterhelés. A gyermekek, különösen a felsőbbosztályosok, úgyszólván sohasem kerülhetnek délutánonkint szabadlevegőre, éjféltájig ágyba. A lecke is temérdek, de az hagyján volna. Hanem a mellékes elfoglaltság, a megszámlálhatatlan ifjúsági kör: önképző, kórus, külön nyelvek, zongora, vallásos összejövetel, cserkészet, edzés, diákkaptár és — bár tudják, hogy szükséges, és nem is ellene szólnak, de mégis időbe kerül az is — a „levente". Külön felpanaszolják az osztályok túlzsúfoltságát, maguk belátják, hogy az adott helyzetben lehetetlen, de azért mégis csak nagy baj, ha az: hogyan is volna hát mód rá, a gyerekekkel egyénileg foglalkozni. Ezért aztán az elbírálás sem mindig valami szerencsés, bizony alig is lehet igazságos. A tankönyvek drágák, nehezek. A tandíj is keserves, a „mellékes" fizetnivalók még inkább. Még mindig túlsok füzet és taneszköz kell (bár megvallják, hogy régen még több kellett), s itt most nagyon érdekes hozzászólás következik. Az a baj, instállom, mondja egy erdélyi származású mama, hogy a gyerekeket sem tanítják meg, hogyan tanuljanak s minket szülőket sem, hogyan segítsünk nekik a készülésnél. Egyes elkeseredett apák és anyák magukat a gyermekeket kárhoztatják. Mindentől elrugaszkodottak, se a szülői háznak, se az iskolának nem engedelmeskednek, lusták, nemtörődömek, felelőtlenek, léhák. Nem úgy, mint régen.

Most egy magántanítással foglalkozó egyén ugrik fel, mintha megcsípte volna valaki, és hevesen védelmébe veszi a sokat csepült gyerekeket. Jóval kevesebb az igazán rossz gyerek, mint amennyit a köztudomás olyanoknak könyvel el és tart nyilván. A lehetetlen iskolai helyzet méregfoga valami egészen más. Meglepetésszerűen csakugyan olyat mond, amire senki sem számított. Ő csak tudja, hiszen praxisába vág: nincs mit tanítani, tehát egyszerűen lehetetlenült a tanulás is apródonkint. Az iskolában nem tananyagot tanítanak és tanulnak.

hanem módszert. Nem az a fontos *mit* tud a gyerek. *Hogyan* tanulta meg és *miképpen* tudja, arra kíváncsi mindenki: a tanár, az igazgató, a tanulmányi felügyelő, a főigazgató.

Csupa szerencse, hogy a főgondnok úr történetesen iskolakormányzati szakember, miniszteriális férfiú, legalább össze foglalhatja és lezárhatja a vitát. Ez meg is történik, mégpedig nagyon színvonalasan és szellemesen. Mindössze annyi baj esik közbe, hogy ezúttal az adminisztráció kerül ki győztesen a sok elmarasztalt fél népes seregéből. Legyünk meggyőződve, hogy a felsőbbség keresi, meg is találja, tehát tudja a bajokat és mindent elkövet a lehetőség határán belül a hibák orvoslására. Mert hibák vannak, kétségkívül nagyok, súlyosak, hiszen mindnyájan emberek vagyunk, mi is, nevelési expediensek. De azért állnak felelősségtől áthatott hozzáértő férfiak az élen, hogy ezek a nagy és súlyos hibák rövid idő leforgása alatt kevesbedjenek s a végén ad minimum redukáltassanak. Kritizálni persze könnyű. Ezen az estén is sok kritika hangzott el. Talán több is a kelleténél. Sebaj, a mustból is löttyen a földre forrás közben. Gyümölcsözőbb volna mindazonáltal, ha a kedves szülők, minden erejükkel segítségére sietnének a többi nevelési tényezőnek, megtévén a magukét s vállt vállnak vetve, mint egy ember dolgoznának a szebb jövő előkészítésén. A tanügyi vezetés, mint a multban tette, ezután is fokozott mértékben fogja kivenni a maga részét a közös fáradozásból.

Bár egyházam bevett szokásai szerint az előadásokat és hozzászólásokat nem szokás tapssal honorálni, ezeket a lendületes mondatokat megtapsoltuk mégis. Magam is összevertem a tenyeremet, mert csak a hideg utcai levegő józanított ki annyira, hogy megállapíthattam: a végén sem tanultam meg, mi a szülői ház hozzáadnivalója az iskolai nevelés és tanulás munkaközösségének feladatai körül. Az a kevés, amit magam, mint előadó, felsoroltam, nyom nélkül eltűnt a hozzászólások forgatagában, hatása nem volt, minek ismételném tehát itt, (minden valószínűség szerint megint csak teljes tökéletes hatástalansággal).

Azóta még jobban magamhoz tértem, még élesebben és tárgyilagosabban látom az egész problémát. Szót akarok fogadni a vitazáró szép szavaknak. Hagyjuk a kritikát, szakasszuk félbe egymás szólását-szapulását, kedves iskolai szakember- és nem kevésbbé kedves szülőtársaim. Próbálkozzunk

meg egyszer olyan szülői és nevelői értekezlettel, ahol mindegyik fél — a helyett, hogy panaszkodnék és vádat emelne — vallani kezd és tanúbizonyságot tesz. Hátha csakugyan gyümölcsöző is az ilyesmi.

2.

Hadd vallok és hadd teszek bizonyságot legeslegelőször is mint egykori *diák*. Az ember néha tanár létére is, még inkább mint gyakorló atya, bizony csaknem teljesen megfeledkezik róla, hogy jómaga is volt egykoron ilyesvalaki. Pedig nem ártana hébe-korba visszaemlékeznünk, talán a jelenvaló napokat is másképpen ítélnők meg az emlékezés szelíd mécsvilága mellett.

Hogy is tanultuk a retorikából meg a poétikából: in medias res. Azaz magyarra téve e szavak: ugorjunk fejest! A probléma kellős közepébe pedig. Szülő, tanár, kormányzat óghat-móghat körülötte-mellette, a diák az egyetlen nevelési faktor, aki nagyon is jól tudja: *a nevelés frontján is, akárcsak a többi frontokon, mindig az a fél győz, aki egész ember*. Ember a talpán. Úgy ember, ahogy Péter bátyám szokta megdícsérni a feleségét, Juliska nénémet, hogy azt mondja: *ember* vagy, asszony.

Tetszenek látni, kedves szülőtársaim, itt segíthet aztán a szülői ház hatalmasat az iskolának, talán egyesegyedül ezen az egy ponton: hogy milyen emberanyagot küld be szeptemberenkint a nagy kapun, az iskola kapuján. Emberkék rajzanak-e ki s be azokon a kapukon, vagy csak emberszabású emberkék. Szemre-főre nincs különbség ember és ember között, de a valóságban van. Olyanformán van, ahogy a könyvek-könyve az özönvíz előtti állapotokat jellemzi, s az özönvizet okadatolja: az volt a baj, hogy az *Isten fiai* megszerették az *emberek* leányait s ebből a szerelemből *óriások* születtek. Igen bizony: ifjú óriások.

Özönvíz ugyan nem fenyeget bennünket többé s többet, szavát adta rá a jó Isten, hát ne rémüldözzünk vagy kell vagy se, ifjú óriások azonban mai napig rajcsúroznak szülői háztól iskoláig, meg vissza, fölös számban és ez a nagy hiba. Az ifjú óriások nem igazi, csak emberszabású emberek. Félvérek csupán. Az istenfiúság keveredik bennök nagyon sok „emberi"-vel. „Emberi" alatt pedig ebben a vonatkozásban csupádon-csupa

földhözragadtság, esendő és gyarlandó e világi sajátosság értendő, ami az embert leszoktatja a csillagos-égbenézésről és porbancsúszó féreggé aljasítja.

Van aztán itt még egy külön bökkenő is. Ahogy a kis kedveskék körülöttünk sűrítenek, sétálnak, szaladgálnak, kergetőznek, birkóznak, hemperegnek, nevetnek, kacagnak, kiabálnak, visonganak, sőt dalolnak torkukszakadtából, roppant aranyosak s néha bizony az emberszabásúak magokkedveltetőbbek az igazi embereknél. Van *Erdélyi* Józsefnek egy szép verse a *Malacok*-ról. Abban írva található, milyen szívetmelegítően kedvünkrevaló rózsaszín csodák a kismalacok, s milyen félelmetesek a szüleik, a nagy koca, meg a habosszájú kan, a két „vén disznó", amilyenekké ezek a rózsaszínű valószínűtlenségek is felnövekednek hamarosan. Az emberszabású „guszta" kis diákokkal sincs egyébképpen. Ennivaló csöppségek, gyakorlatlan szem észre sem veszi rajtuk, hogy arcukról hiányzik a táltos-gyerekek megkülönböztető pecsétje. A titkos jegy, mely ember-sorsra jogosít fel és kötelez el. Olyan éles szem meg talán még nem is teremtőzött, aki felelősséggel vállalhatná ebben a zsenge korában még az igazi és a csak emberszabású emberek különválogatását.

Egy szóval, nem segíthet más az iskolának a szukkreszcencia nagy pörében, csak a szülői ház. Nem lehet tudni, hány percent egész ember kerül az iskolába. De se több, se kevesebb nem kerülhet, mint amennyit a szülői házak küldenek bele. Mennél több a jó levegőjű, emberré edző, mert maga is emberlakta szülői ház: annál jobb a reménység törtszáma, hogy az iskolákból egész emberek kerülnek ki a nagy életbe is.

Nagy szót mondok, magam is belereszketek, miközben kikényszeredik belőlem. *A többi nem fontos.* Ha a nevelés tényezői közül egyetlenegy igaz ember (vagy igazán emberé), a többi tényező minéműsége tizedrangú jelentőségű. Lehet, persze, igaz ember nemcsak diák. Mindenki lehet (és minden lehet) az. És mindegy, hogy ki az. Ha egy iskolában (határesetet hadd mondjak vele) kizárólag csupán a pedellus igazi ember, már csodák eshetnek abban az iskolában. Megfordítva is érvényes a tétel. Ha akárki igazán ember a nevelés munkaközösségében és véletlenül úgy adódik az esete, hogy árvahodottan az, nem történhetik semmi komoly baja. Ha tehát igaz ember a diák, jó, ha tanulótársai, tanárai, tanulnivalója, az

egész iskolaügy körülötte szintén azok, vagy legalább is jókora percentjükben azok, de nem döntő fontosságú. Az igazi ember *ebelasztin* matériából való, senki és semmi nem árthat neki halálosan.

Nemcsak önmagára nézve vannak az igazi embernek értékes tulajdonságai, amelyek elpusztíthatatlanná varázsolják személyében. Környezetére nézve is valóságos kincs az egész ember, még ha „csak" diák, tehát a legfüggőbb helyzetben élő tagja is a nevelés közösségének. Jelenléte *szérum-jellegű*, tehát gyógyító és regeneráló hatású is. Nem mindig kellemes, néha egyenesen nyugtalanító jelenség, mert ahogy az egészséget szolgálja, ugyanúgy pusztítja és öli a betegség bomlasztó csiráit. Sokszor pokolba kívánjuk szegény fejét s visszasírjuk a korábbi halálos nyugodalmat. A lábbadozás felemás állapota minden, csak nem kívánatos. De azért nekem holtig fülembecseng egyik kényelemszerető öreg kollégámnak októbereleji öngúnyoló kijelentése, mikor — vesztére — klasszika-filológiai érdeklődésű új jeles tanulót kapott valahonnan az alföldről: ma *mertem* magyarázni, fáj a torka Sz. M.-nak, hiányzik. Hiába, csak az lett a vége: novemberben—decemberben már gondosan készült az öreg úr óráira, március közepetájt beleízeledett, május vége felé meg már az egész osztálya lelkesedett szokatlan ízű és bájú latin-görög óráiért.

Volt egyszer nekem magamnak egy olyan osztályom, ahova csapatostól jártak igazi emberek. Már kisgyerek korukban, másodikos-harmadikos létükre megszervezkedtek, az volt a nevük, hogy ők a „csucsai front". Csucsán szóródott szét tizennyolcban a reguláris magyar csatárlánc — mondták — ők tehát innentől fogva szeretnék tartani a magyar vonalat. Már negyedikesek voltak, mikor érdeklődtem náluk, mit is csinálnak voltaképpen. Furcsa, gyerekes volt a meghatározásuk, de nagyon figyelemreméltó. Valahogy úgy fejezték ki magukat, hogy ők gyakorolják az iskolában a „tisztességes emberek rémuralmát". Hogy megy az? Hát például uzsora-áron súgnak. Azaz: ma súgnak, hogy kimásszon a pasas a bajból, de ennek fejében gondnokság alá helyezik az illetőt s a gyám attól kezdve megnézi a füzeteit, kikérdezi készült-e, szükség esetén elmegy hozzá vagy magához rendeli, hogy instruálhassa. Másik eset. Kiderül valakiről, hogy még sohasem volt komoly színházban. „Nemzetibe-menésre" ítélik. Nem telik neki jegyre? „Pótolnak"

a jegy árába, de muszáj elmennie. Harmadik eset. Ödinek nincs módja, hogy tovább tanuljon. Mire való a „Csak hajnalig" asztaltársaság? Az nem árvákat öltöztet karácsonyonkint, hanem jeles előmenetelű diákokat segélyez, hogy tovább mehessenek, öttől-nyolcig. Írjon csak Ödi egy kérvényt, az egyik csucsainak az apja is asztaltársasági tag, majd az eljuttatja. Az intervenció sikerül, Ödi az ötödik és hatodik osztályt, mint a „Csak hajnalig" asztaltársaság ösztöndíjasa végzi el, ma derék tudós valamelyik könyv- vagy levéltárunkban. Az állítólagos asztaltársaság nincs persze, a valóságban a csucsai front tagjai szenet hordanak második-, harmadikemeleti lakásokba, meg egyéb alkalmi munkát végeznek, hogy előteremtsék az ösztöndíjat. De muszáj megíratni Ödivel a kérvényt, akármilyen humoros is, ahogy négyszer elhibázza, ötödször újrakezdi izgatottságában, mert nagyon önérzetes a fiú s társaitól nem fogadná el a szívesen adott segítséget. Negyedik eset. Hatodikban új latin tanárt kapnak, nagykészültségű orientálistát, aki azonban annyira csak tudós, hogy fegyelmezni egyáltalában nem tud, nem is nagyon akar talán. A „tisztességes emberek rémuralma" ezt a tanárt is gondnokság alá helyezi: külön „front"-csendőrség alakul, megszállja az osztály „rothadt sarkait" és latin órák alatt biztosítja a rendet, csendet és fegyelmet, a nélkül, hogy a tanár úr sejtene is valamit. A szép szó mellé néha „knockoutolás" is kell eleinte, de aztán beadja a derekát az osztály mégis. Nagyobb baj van szegény öreg tanárúrral, akit más osztályban szerzett tapasztalatai keserűvé, gyanakvóvá és mizanthróppá tettek. Nem akarja elhinni, hogy nem valami az eddigieknél is kapitálisabb merénylet készül ellene. „Csend van? Ez gyanús!" — mennydörgi. Ha valaki valamit megkérdez tőle, rögtön lecsap rá: „csak az időt akarja húzni!" Arra az indítványra, hát maradjunk itt egy óra után, az a válasz: „hogyne, majd a maguk kedvéért háromkor ebédelek". Apródonkint megtörik ő is. „Hát igazán érdekel itt egy-két embert a komoly studium?" Először próbára teszi: sok leckével terheli, gyötri őket, a végén mesélni, magyarázni kezd, megváltozik. De csak abban az egyetlenegy osztályban, ahol a csucsai front gyámság alá helyezettje, nyilvánvaló jeléül annak, hogy szérumhatásra lett olyanná, amilyen.

Ennek a szérumhatásnak én csupán szemlélője voltam, de éreztem közvetlenül is kisugárzó erejét katonaiskolás tanár

koromban, a tizennégyes világháború második felében. Fiatal hadnagy voltam, a mährisch-weisskircheni katonai főreáliskola egyik legfelsőbb osztályának, a III. b.-nek főnöke (VII. osztálynak felelt meg ez a grádus, az osztrák reáliskolák hétosztályúak voltak). Két-három évvel voltam idősebb csak legkorcsabb növendékeimnél. „Sehr anständig" viselkedtem, hamarosan összebarátkoztak velem, bár a két mankóm mindvégig biztosította a tekintélyemet is. (A harctéri sebesültet respektálták bennem inkább, nem a feljebbvalót.) Egyszer azért aztán valamivel mégis felmérgeltek, három növendéket mindjárt a „tett helyről" az egyesbe kísértettem a napos „tisztesekkel". Attól kezdve rendkívül korrektül, de átkozott mértékben hidegen és csak szolgálati keretek között „viselkedtek". Néhány óra múlva ki is fakadtam: „hát mindenkinek szabad magukat lecsukatni, ha kedve úgy tartja, nekem meg nem szabad?..." Kínos, hosszú csend lett. Nagysokára jelentkezett egy „egész" ember: „Jelentem alásan, hadnagy úrnak nem szabad!" „Úgy? — gúnyorosodott el a hangom — és szabad tudnom, hogy miért nem?" Nyilt tekintettel nézett velem farkasszemet a „cőger": „nem ebben a modorban kezdte, hadnagy úr". Öt percen belül szabad volt a három fogoly. „Most már rendben van minden?" — kérdeztem reménykedve. „Még nem. Most egy darabig megfigyeljük, melyik a hadnagy úr igazi énje" — hangzott a kissé lehűtő válasz. Abban az osztályban csak egy-két „egész" ember volt s engem mégis egy hosszú életre más valakivé tettek, bizonyos vonatkozásban legalább is.

Nem lehetne talán mégis leírni néhány szóval, milyen egy ilyen „egész ember" diák? Ahogy én megismertem a fajtáját, különös ismertető jegye aligha van. Még csak nem is a magatartásáról ismerni meg. Inkább a törekvései mások, mint az emberszabású emberkéknek.

Az „egész ember" már gyermekkorában úgy indul, amilyenné ember korában aztán válik. Ha nem félnék tőle, hogy sértő ez a kitételem, legszívesebben így írnám ide: minden egész ember, akár kicsi, akár nagy, *haszonállat*. Az „egész emberi" életből minden lépten-nyomon haszna van a másik embernek. Figyeld meg jól az igazán emberek életstílusát már zsenge korukban: odaadó, nagylelkű, bőkezű, pazar, áldozatos és szolgálatos élet az kicsiben, nagyban.

Azért is nehéz leírnom, hogy milyen. Szeretném úgy kez-

deni, hogy tapintatos, nem szeretne terhedre lenni. De nem így igaz ez az igazság. Gyakran még inkább tapintatlan és mindenképen, lehetőleg nagyon is terhedre van, de neked olyankor úgy a jobb, ez a szolgálat. Azt mondjam, igénytelen? Igen, csakugyan, legtöbbször az, majdnem mindig az. De előfordul, hogy igényesebb, mint mások, mert kér, elfogad, sőt követel olyankor, ha mindenki más szerény és udvarias, te meg azon esel kétségbe, hogy semmi hasznára élsz, senki se fordul hozzád, senki se kér vagy kérdez tőled semmit, lassankint felveri a sósparé a házatok küszöbét az elhagyatottságtól.

Gyerek még, nem is életfeladata az, hogy adjon, hiszen előbb hadd legyen neki mije, összegyűjtve, felhalmozva, amiből később másoknak is juttat. És ő mégis, máris ad. Esetleg aközben ad, hogy gyűjt és halmoz. Szerényen, figyelmesen, odaadó arccal tudja hallgatni, amit beszélsz, órák hosszat. Az egész gyerek, mindenestül, úgy ahogy van, egyetlen kitárulkozás előtted, egyetlen nagy, vagy egy egész rakás kisebb-nagyobb kérdőjel.

Kedves szülőtársaim, nem tudhatni, hogyan csinálják, de az egész emberek a szülei házból valami titkos módon ilyen egész emberkéket küldenek iskolába, megtévén ezzel az egyetlent, amivel az iskola és a nevelés ügyét gyermekeiken keresztül, közvetve, de megsegíthetik.

3.

Hadd vallok és tegyek bizonyságot most már mint „szülő". Szülőnek lenni talán még a diáksornál is nehezebb. Szülőnek lenni és tárgyilagosnak maradni iskolai ügyek közben meg: nem nehéz, hanem talán lehetetlen is. Essünk túl rajta Arany Jánost idézve: csak a lehetetlent lehetne letetni. Letessük a lehetetlent (ha lehet).

Önvallomással kezdem. Mikor első tanári évem végén a nagy osztályozó ívet prezentáltam az igazgatómnak s az meglátta szörnyű dúlásomat, a temérdek szekundát, szelíd fejcsóválással olvasta rám Gyulai Pókainéjából a sokat szavalt híres sort: Báthori nagy lehetsz, *de atya nem voltál!*... Hittem is, nem is akkortájt, hogy igaza lehet. Azóta atya lettem és töredelmesen beismerem, neki volt igaza. Egészen más szemmel nézi és másképen bírálja el az ember tanár létére a gyermekeket az iskolában, ha neki is hancurozik belőlök egynéhány odahaza.

Ez a különbség egyebekben is megtetszik, nem csak az előmenetel, rendszeretet és magaviselet elbírálásakor. Teszem azt, a lecke feladásánál. Milyen nyugodt lelkiismerettel sóz oda az ember, amíg legényember, egy-egy hatalmas porciót holnapra vagy holnaputánra németből vagy magyarból s hogy megtanulja, mi egy ilyen jókora lecke konzekvenciája, ha már neki magának is vannak gyermekei s azok közül kapott fel valamelyik a rendesnél nagyobb porciót magyarból vagy németből. Mi az az egynéhány német szó... fitymálta valamikor a dolog nehezét s ímé belátni kényszerült, hogy a nem is annyira egynéhány, mint inkább számos német szóhoz latin és angol szavak, algebrai példák, elkészítendő kristályminták társultak s ma sem jutott elég idő a gyereknek játékra, levegőzésre, de még maga passziójából egy kis olvasásra sem.

Másik példa. Jól ismert mondás: én megtanultam írni, a másik ember tanuljon meg olvasni. Nem értik a szavamat, megkérnek szépen, ismételjem el újra. „A pap se mondja kétszer" — morgok szellemesen... Hányszor előforduló eset mind a kettő tanítás közben. Hogy megváltozik egész errevonatkozó világszemléletem, ha a gyerekem hazajön az iskolából és azon siránkozik, hogy mondott valamit X. tanár úr, vagy Y. néni, de ő azt nem érti, vagy hogy nagyon gyorsan kellett volna ezt meg azt leírni a tábláról és hát most csak feliből-harmadából van meg a dolog, pedig nagyon fontos, egész bizonyos a négyes év végére, esetleg kettes, pedig szerettük volna kijavítani a kettesünket egyesre, stb., stb...

Közömbösen siklik át a tekintetem ötvenkét gyerekarcon. Ismerem őket, szó sincs róla, valamennyit, név szerint, sőt személy szerint. Sokan vannak azonban s csengetésig nem jut elég idő rá, hogy mindegyikkel törődjek. Majd holnap, nem igaz? Holnap is nap lesz, nagyszerű. Az embernek igazán nem romlik el az álma ilyen piszlicsár ügyek miatt. Igen ám, de mióta atya vagyok, naponkint van szerencsém az eset fonákához is. „Már nem szeret Ypsz Ilon néni, pikkel rám Rádiusz Viktor tanár úr" — zokogják vagy jelentik sötéten a gyermekeim. Ha meg csakugyan valami kiskönyvbeírásos eset van, úgy sajnálom, miért nem tarthatok róla szabadelőadást az illetékes tanügyi férfiak és hölgyek fülehallatára. Egészen komolyan, elfogultság nélkül meg tudnám — úgy érzem — a helyzetet minden oldaláról világítani.

No, megérkeztünk. A legkényesebb ponthoz érkeztünk meg. Mióta atya vagyok, már azt is látom, hogy a legvaksiketebb szülői elfogultságot is komolyan kellene és lehetne venni, mert néha torzítva és legtöbbször túlozva, de kivétel nélkül mindig olyan intimitásokat közöl a gyerekről, amit én részben nem tudhatok, részben nem is méltánylok, tehát akkor sem veszek tudomásul, ha ott ágál véletlenül az orrom előtt. Tudom én, hogy a kedves szülők erőnek erejével azt szeretnék belémszuggerálni, hogy a Vera vagy a Zoli valódi kincs, de milyen jó volna, ha el is hinném és mint tanár rukkolnék elő nincstelen koldusból multimilliomossá. Eddig egy-két gyereket láttam — fenntartással — kincs-félének, most egyszerre ötven darab harminc-harmincöt kilós gyémántom és karbunkuluskövem lenne máról-holnapra. És az lenne benne a legszenzációsabb fordulat, hogy igaz is lenne, nem mese és nem álom. Mert mióta atya vagyok, azt is megtanultam: *igazi* kincs minden gyerek, ha az ember meglelte a kincseskamra nyitját. A kincses kamaráét, ahol fellelhető s amelynek az útját rendszerint a szülők ismerik (ha ismerik), én nem.

Mióta atya lettem, azt is tudom, hogy a szülőknek jó volna komolyan venni a gyerek tehetségére vonatkozó „túlzásait" és „tévedéseit" is. Fogadjunk, például, hogy arról a kislányról, akire ebben a pillanatban gondolok, nem csak nem tudja, de nem is tudhatja a tanárnő úrnője, mennyit ér, mint „irodalomszakértő". Először is, soha életében nem figyelhette még meg és nem gyönyörködhetett el az esze villanásaiban, mert őtőle fél. Fél tőle és nem hiszi el neki, hogy szívből szereti és szeretettel bírálja meg. (Pedig én, mint elfogulatlan fél a hozzámig eljutott jelekből nem tartom kizártnak, hogy így van.) Milyen könnyen meg lehet pedig józanítani az ilyen riadt madárkákat. Dülj össze világ, rendülj meg világot elvesztő szörnyű nagy igazság. Adok a kis hölgynek egy meg nem érdemelt „igazságtalan" egyest.

Még nem tartunk a végin. Azért sem tudhatom mint tanár, mit ér a gyerek, mert nincs módom és alkalmam meggyőződhetnem a teljesítményeiről. Olyan gyarló eszköz az ilyesmire az olvasókönyv vagy a dolgozatírás, még a spontán feleltetés is. Apró, véletlen adalékokból lassankint adódik össze a belső arc hű képe. Egyik nap az történik, hogy a gyerek Arany balladáiban gyönyörködik s megkérdezi: — Édesapám, melyik

már az igaz? „Hever egyszerű *ravatalán*“ Bárczi Benő, a Temrehívás-ban, vagy „hever egyszerű *deszkapadán?*“ Mert hátul a könyvben a ballada szövegében *amúgy* van nyomtatva, elől meg az Arany János bácsi kéziratában *emígy* van írva. Máskor meg, miközben Az ember tragédiáját nézzük a Nemzetiben, rosszalólag csóválja a fejét. „Ezek nem tanulták meg jól a verset. Mennyit kihagyott megint Kovács Károly bácsi.“ Haragszom rá, nem hagy figyelni. Elpusmogja halkan a fülembe a kihagyott verseket. Később így „szakért“: Rajongó férfi és idegbeteg nő, nem jó házasság...“ „Pedig én, édesapám, éppen azt vettem észre, hogy inkább az a nem jó, amit a többi csinál és az a jó, amit Ádám és Éva csinálnak.“ Hogy érted ezt? „Hát az imént is, a vásárban. A sok ember, aki mást csinált, mind meghalt. Csak Ádám nem csinált semmit, Éva meg keresztül lépte a sírt. Most is okosabb lett volna, ha az öreg bácsi nem ellenzi a házasságot.“ Mondd, igazán azt találod legjobbnak, hogy Ádám semmit sem csinált? „Az ilyen nagy tülekedésben legjobb félreállani.“ És az is a legjobb, ha az ember lenyakaztatja magát? „Az nagyon szomorú, de mikor a többi úgy kiabál, meg fenyegetőzik, mit tehetne Ádám egyebet?“ Na még egy másik „szakértő“ kijelentés a „Magyar Lányok“ egyik regényéről: „Ez nagyon szép, édesapám, de ilyen csak a Magyar Lányok-ban történik, a valóságban nem.“ Meg akarom zavarni. Azt hiszed, Beszélő köntös volt a valóságban? Rögtön kész a válasszal: Nem tudom *volt-e*, de *lehetett*. Cilike meg nem lehetett. Képzelje, édesapám, *soha semmi* nem sikerül neki, *kivételesen* se. Ilyen nincs. Kőváry Laci is *mindig* olyankor lép be, mikor nem kéne. Ilyen sincs.“ Befejezésül: „Nekem az ilyen tetszik a versekben, mint ez: akkor aztán egy *országért* kiadnának egy *rabot*. Milyen nagy egy ország. Milyen kicsi egy rab. Ezek így egy sorban, ez nagyon szép.“

Azt sem tudhatja meg Ypsz Ilon néni soha, mi a szülőoka nagyon sok „helyesírási“ hibának. „Csak ne mondták volna, hogy vigyázni kell. Most már mindig nagyon félek és juszt is eltévesztem.“ Máskor meg: „Kergeti egymást a sok kép a fejemben, alig győzöm leírni, nem tudok egyébre figyelni.“

Annak is csak a szülő tudja az igazi okát: miért olvas a kislány fennhangon rosszabbul, mint eddig. Azért, mert sokkal többet olvas, mint eddig. Rákapott a könyvekre s a szeme gyorsabban, mert mohóbban (és ügyetlenebbül) nagyobb egységeket próbál egybekapcsolni.

Mióta atya vagyok, azt is tudom, hogy szórni kell a jó jegyeket, nem fukarkodni velök. Láttam már eseteket, ahol a fösvényen osztogatott jelesek és jók hatalmas és eredményes erőfeszítésre kényszerítették a gyerekeket, de olyat még nem, hogy az ilyen eredmények szervesen épültek volna bele a diákok egyéniségének, vagy az osztály kollektívumának holnapjába. Verejtékszaga van az ilyesminek s hiányzik belőle az öröm illó-olaja, pedig a boldogság áldozati füstjéből annak sohasem szabad hiányoznia. Igazságosak úgy sem lehetünk, inkább fölfelé kerekítsünk hát és ne igazságtalan kárt okozzunk, hanem ajándékozzunk hasznot — igazságtalanul. Csudálatos matematika az ilyen: irracionálisan „jön ki", de kijön belőle mégis legtöbbször az eredmény, különösen, ha szent tékozlással osztogatom, tiszta szívből, szeretetből. Úgy is kell tekinteni, mint előleget, vagy bizományt. Hadd legyek ezen a különös váltón mint szülő „kezes". (Mint „diák" hadd legyek a másik kezes. Nekem annakidején első gimnazista koromban karácsonyi legelső értesítőosztáskor azt mondták, tiszta jeles tanuló vagyok. Meglepett a dolog, mert magam eszétől két szekundát vártam s egyetlenegy jelesre sem mertem számítani. Tudomásul vettem az ítéletet és attól kezdve tanultam, mint egy kínai mandarinjelölt. Ha azt mondták volna, elégséges rendű vagyok, azt is elhittem volna, igazságos ítéletnek tartottam volna és abba hagytam volna a tanulást, vagy csak nagyon módjával éltem volna vele.)

Mint atya, arra is visszaemlékezem immár, hogy kezdetben és legényember koromban, azok a szülőtársaim, akiknek a gyermekei történetesen a kezem alá kerültek, olybá vettek engem, mintha ellenségük volnék és kétségbeesett igyekezettel leplezni próbálták előttem saját tényleges helyzetüket és rejtegették hadállásaikat. Csupa merő megtévesztést célzó jelentést adtak be szegény fejemnek. Attól féltek, ha megtudom a valóságot, abból száz baj lesz. Mennyi keserves órám támadt ebből a visszás helyzetből. Hányszor elborongtam, miért van ez így, hiszen ha orvos volnék, nem tanár, nem mondanák, hogy a gyerek tegnap este óta nem evett egy falatot sem, ha evett, és most attól beteg. Nem gyűlölnének, hogy nem rendelek melegfürdőket, ha a melegfürdőről megmondanám, milyen ártalmas, esetleg, az adott körülmények között.

Mióta atya lettem, megértem már az óvatos szülőket is.

Nem hiszik el, hogy a gyereket rajtuk kívül más is szerethesse. Már pedig azt ösztönösen érzik, hogy a nevelésben minden a szereteten múlik. Valakinek valakit, vagy valamit szeretnie kell, különben nincs iskola. Ezért van az, hogy öreg, salabakter, félvak, szórakozott, senkivel nem törődöm emberek egészen jól beválnak az iskolában, kellemes emléket hagynak maguk után. Nem, ne higgyük, hogy csak azért, mert nem kellett tanulni náluk, szó sincs róla. Azért, mert legalább a „szakjukat" szívükből szerették. (És mert egyáltalában képesek voltak a szeretetre, meglehet, a maguk félszeg, szemérmes, rideg módján a tanítványaikat is szerették-formán.)

A szeretet himnuszát zengi a gyerek körül minden, még a szülők és a tanárok kölcsönös bizalmatlansága is. Én tehát mint szülő mindent ehhez a szeretethez apellálok meg. Ha a diákon egyesegyedül csupán az az egy körülmény segíthetett a szülői házban, ha ember lakta azt a helyet, egész ember, aki emberként eresztette az iskolába gyermekeit is, mindenféle más segítség is csak ezen az egyféle módon telik attól a szülői háztól. Legyen a szülő is egész ember, igazi ember, olyan, mint amilyen az iskolába eresztett fia vagy leánya. Merjen egész ember, igazi ember lenni. Áradjon belőle odaadás, szolgálat és szeretet, egészen az önfeláldozásig, a mártiriumig.Mindig, olyankor is, mikor az iskola hozzáfordul segítségért, még ha egyelőre nem is gondolná esetleg komolyan ezt a megsegítést. Ne törődjék semmivel a szülő, ha tudja szeretni a gyermekét, meg az iskolát, nem történhetik igazi baj. Mondjon el mindent a gyerekről is, az iskoláról is, ami a lelkében felgyülemlett. Mint szülő ezzel teszi az egyetlen hasznos szolgálatot — ezúttal az iskolán keresztül, de elsősorban a gyermekeinek.

A megszervezetlen társadalom.

1. *Az altisztek társadalmi helyzete.*

Volt nekünk, egykori debreceni diákoknak egy népszerű pedellusunk, István bácsi. Még most is megvan, jelenleg egyetemi altiszt, Isten éltesse az emberi kor legvégső határáig. Nagyon szerettük, de hébe-korba meg is mosolyogtuk az öreget. Szerettük, mert jó volt a félig-meddig alájarendelt diákokhoz és mosolyogtunk rajta, mert ha megkérdeztük tőle, hogy megvolt-e már az ösztöndíjak felett a döntés, mindig így válaszolt

a kérdésünkre: Még nem ültünk össze, hát még nem is dönhettünk. Már tudniillik, hogy igazgató úr, a tanári kar, meg Istvámbá' nem ültek össze dönteni, hogy a Szondy—Kenessey, meg a többi kegyes alapítók jóvoltából kik részesedjenek az idén pénzbeli segélyben.

Engem még ma is megismer, Debrecenben jártomban mindig üdvözöl és látom a szeméből, hogy változatlanul szeret Isvámbá. Szinte rosszul esik emlékeznem rá, hogy a barátságunk öt korona évi segélyen kezdődött, tehát anyagias természetű viszony volt, legalább eleinte. Mikor ugyanis hetedikes koromban önképzőköri alelnök lettem és így a „diákolvasó" főfelügyelője, öt korona „ujságkezelési" díjat szavaztattam meg Isvámbának. Addig csak Sándor bácsi, a kapus élvezett évi öt korona „kulcsőrzési" tiszteletösszeget. Ezen barátkoztunk összse, hiszem, hogy életünk fogytáig.

Nohát, ez az. Ezt szeretném én itt most nagyon komolyan szóvátenni és megvitatni, mert az az érzésem, hogy nagyon komoly kérdés rejtőzik a két jókedvű történet mögött.

Az altiszt általános helyzete olyan, mint a mi pedellus bácsinké: középül van, a hivatalos közegek és az ügyesbajos felek összekötő hídja. A miniszter és a kérvényt szorongató állampolgár között épp úgy nem a titkár az igazi közvetítő, mint ahogy az egyetemi tanár és az indexét zavartalan forgató drukkos deák vizsgagondját nem a tanársegéd érti meg és oszlatja el igazán. A titkár meg az adjunktus nagy urak a bajos felek szemében. Sietnek és dolguk miatt néha idegesek. Új emberek azonfelül rendszerint a maguk másfél-három hónapjával az altiszt húsz-huszonöt esztendős szolgálati idejéhez képest. No meg a szívességért szívesség jár és ki merné a maga kicsijét akkora úrnak felajánlani, mint egy titkár, vagy borravalóval megkínálni a hatalmas professzor „jobbkezét", esetleg személyes jóbarátját? Azt sem utolsó dolog meggondolni, hogy amazokat a felsőség pártján állónak érzi az ember, az altiszt viszont inkább magunkfajta valaki s hihető, hogy inkább is velünk tart. Nem tudom én, igaza van-e az érzésünknek, vagy csak babona az egész, de valahogy azt is szoktuk gondolni dolgunk után járók, hogy meghittebb a viszony az öreg szolga és a miniszter, mint a fiatal titkár és a miniszter között. Szóval jobb, ha az altisztre bízzuk az ügyünket. Könnyebb kabátfelsegítés közben protezsálni, mint referálás közben.

Mi igaz, mi nem a közvélemény hiedelméből, nehéz volna utána járni, de az már aztán egészen bizonyos, hogy a gyarlóság — minden emberi munka és intézmény e nagy hibája — itt gyökerezik. Az altiszt legutoljára követi el a hibát, amely eme helyzetéből folyik, de elköveti azért mégis igen sokszor. Úgy viselkedik, mintha csakugyan szerepe volna a dolgok ide-odavaló döntése közben. Méltóságteljes arcot vág, maga a hivatalfőnöke se különbet, bizalmas közléseket tesz, néha-néha bizony azt is eltűri, hogy protekció reményében leborravalózzák. Jámborabb, különösen szegényebb és leggyakrabban vidéki felekkel szemben basáskodik, az sem tartozik a lehetetlenségek közé, hogy — saját hatáskörében — csakugyan éreztet holmi úgynevezett „kivételezést", még ha sokszor nem is egyéb az, mint soronkívül bebocsátása valakinek.

Minek mondom én ezt itt el? Azért, mert nézetem szerint ezek a jelenségek az altiszti kar társadalmi megbecsülésének nem válnak hasznára. Azért, mert nagyon jól tudom, hogy szórványos esetekről van szó és mégis, mikor altisztekről beszélünk, képzeletben mindenki ilyen altisztekre gondol. És végül azért, hogy ezek miatt az atyai örökségüket egy tál lencsén eladó Ézsauk miatt nem tisztázódott idáig a világ előtt az altisztek igazi jelentősége. Maguk az altisztek sincsenek mindnyájan egészen tisztában véle.

Az altiszt több, mint előszoba-rendőr, több, mint gép módjára működő kezelő személyzet, több, mint segédmunkaerő. Olyan ő a hivatalnokok és az ügyfelek között, mint az olaj a gépben: nélküle minduntalan begyúladnának a fémalkatrészek csak azért, mert nagy súrlódási felületen dörzsölnék egymást túlforróra. A gyakorlati élet mindig kifog a zöld asztal mellett megállapított hivatali munkarenden, aktázáson, eljárásmódokon; az egyensúlyt, igenis, az altiszti kar kell, hogy elintézze. Felfelé egy szíves emlékeztetővel (itt volt már megint az a szerencsétlen Nagyné, talán emlékszik rá a méltóságos úr!), lefelé egy még szívesebb nyugtatóval, (menjen csak haza békében, lelkem, nem felejti azt el a tanácsos úr, de meg én is majd eszébe juttatom.)

Aztán előörsök is az altisztjeink. A kevés iskolájú emberek világa rajtuk keresztül kap ízelítőt a magasabb rendű életmódból. Én nagyon sokszor belenéztem Kis Károly bácsi szemébe, aki könyvtári altiszt volt Debrecenben, a kollégiumi

nagykönyvtárban és holtom napjáig nem fogom elfelejteni: mekkora tudományszeretet és tudománytisztelet ragyogott ki belőle. El is végeztette Károly bácsi a magasabb iskolákat minden olyan atyjafia-gyerekkel, aki csak arra való volt, annak rendje és módja szerint.

Meghatottan tisztelgek a magyar altiszti kar előtt és tisztelgő állásban kérem őket, őrizzék meg tiszteletre méltó voltukat ezentúl is s önmaguk között legyenek rá a legféltékenyebbek.

2. *Gyülekezési és sajtószabadság általában.*

Zenekedvelő vagyok, érthető érdeklődéssel kísértem tehát azt a vitát, mely tíz éve kezdődött s még ma sem ért véget a *Református Kántorkönyv* körül, pontosabban a református egyházi zene és orgonaügy kérdését illetőleg. Ebből az érdeklődésből kifolyólag akadt meg a szemem egyik hetilapunk érdekes hírecskéjén. Ennek a hírnek kapcsán néhány nagyon fontos elvi kérdést tisztázandónak tartok. Ezzel a hírrel az egyházi zene problémája kiszélesedett a gyülekezési és sajtószabadság értelmezésének szintén meglehetősen tisztázatlan problémájává.

A szóbanforgó hír szerint „a *Református Énekvezérek Egyesülete* megütközését fejezte ki azon támadások felett, melyek a Magyar Református Kántorkönyv ellen... a közelmultban különböző egyházi lapokban napvilágot láttak."

Minden egyesületnek joga van határozatokat hozni s mozgalmi életéről a nyilvánosságot tájékoztatni. Ez ellen senki kifogást nem emelhet. Illetőleg emelhet különböző fórumok előtt s ha kifogása alapos, siker kísérheti vállalkozását: a szabadságával visszaélő egyesületet feloszlatja, a nyilvánosságot félrevezető sajtóterméket pedig elkobozza az arra illetékes felsőbbség.

Tudom én, hogy mindez így van, van azonban a szabadságnak és a jognak egy érdekes értelmezése, mely más szellemet lehel, mint ez a hír. Beszél pedig ez a meghatározás *törvény nyűge alóli felszabadulásról* és arról, hogy *minden* szabad nekem, de *nem minden* hasznos. E szerint a meghatározás szerint egy egyesület nem akkor szűnik meg, mikor a felsőbbsége feloszlatja, hanem akkor, mikor a tagjai hasztalanul gyülekeznek össze és hiába hoznak határozatokat. A sajtó sem akkor

némul el valójában, ha megtiltják a megjelenését, hanem akkor, ha már senki sem törődik vele, mi jelent meg legutóbbi számaiban.

Sokat beszélnek mostanában a gyülekezési jog és a sajtószabadság válságáról. Én is elismerem, hogy kritikus időket él át mostanában az egyesületi élet is, a sajtó is, de én szerintem a válságot elsősorban nem az fogja megoldani, hogy kívülről kiterjesztik a jelenleg a multhoz képest korlátozott jogokat, hanem az: *megtanul-e végre valahára okosan élni jogaival egyik is, másik is?*

Jelenleg t. i. nem az a legfőbb baj, hogy nem gyülekezhetik mindenki kénye-kedve szerint, hanem az, hogy haszon nélkül gyűlnek össze még azok is, akiknek szabad. Nem jár a szavuk, levegőbe hoznak határozatokat, nincs látatja kritikájuknak, nem változtat és nem is módosít a központi irányítás elterveléseín mégoly ellenzéki magatartásuk sem. Ugyanez a megállapítás érvényes a sajtó munkájára is.

Az énekvezérek például az imént említett határozatukon kívül más határozatot is hoztak. „A gyűlés síkraszállott a kántori és tanítói javadalom szétválasztása érdekében és tiltakozott egy újabb fizetéscsökkentésnek még a gondolata ellen is.“ Nem tudom milyen lesz a közeljövőben a fizetések sorsa. De egyet tudok. Ettől a határozattól *függetlenül* marad annyi, amennyi most, vagy emelik újra valamit. Ezt a józanul gondolkozók bajosan tagadják. Pedig ez a gyülekezési jog súlyos válságát jelenti. Az is mindegy, írnak-e erről a lapok, vagy hallgatnak és teljesen egyre megy, mellette nyilatkoznak-e a határozatnak vagy ellene. Ez meg a sajtószabadság rendkívül érzékeny *belső* sérelme a dolog lényege szerint.

Hogy juthattunk idáig és hogy javulhat meg egyszer mégis ez a beteg helyzet?

Visszatérek az Énekvezérek Egyesületének föntebb idézett határozatára. Nem történt ezzel a határozattal első látszatra semmi rossz. Mindössze az történt, hogy egy kritikust *szótöbbséggel vagy egyhangúlag* leszavaztak. Igen ám, de ott rejtőzik a gyülekezési jog flagráns megsértése, hogy *a kritikusokat nincs joga senki emberfiának leszavazni. Velök szemben csupán egy valami lehetséges és csak az az egy valami szabad is: megcáfolni őket.* A sajtószabadság viszont ott forog veszélyben, amikor ugyanaz a folyóirat, melynek lapjain a vita folyt (és pedig

mnidnyájunk szemeláttára a kritika igazságának a teljes bebizonyításával) ezt a rövid hírt minden kommentár nélkül készül a marandóság irattárába ad acta elraktározni .

Az Énekvezérek Egyesületének határozata és hirszolgálata csak szimptóma. Ma ez a divat és ezért veszített súlyban egyesület és sajtó egyaránt. Nem is javul a helyzet addig, míg a szabadság értelmezése a régi elvi alapokra vissza nem tér és egyesületnek és sajtónak közgyakorlatában belső szabályozó erejévé nem erősödik. Akkor egyszer csak, modern csudaképpen, nem lesz többé közömbös, mit határoztak a közösségeink és mit írnak az újságjaink, visszatér mind a kettőnek közvéleményformáló képessége és készsége. Addig meg — szinte örülnünk kell rajta, hogy sok tekintetben hatástalanul múlnak el vox audita és litterae scriptae egyaránt.

3 *Sajtószabadság a jelenben.*

Lezajlottak az idei március tizenötödikei ünnepségek. Talán nem megy ünneprontásszámba, hogy egy furcsa, évről-évre ismétlődő ellentétre felhívjuk a figyelmet, egy olyan ellentétre, mely 1920-ban jelentkezett először, azóta mindig csak mélyül s mely március idusának ünnepnapja és az esztendő 364, ebből a szempontból hétköznapnak számító többi napja között mutatkozik.

Felvirrad a nagy reggel. Falvak és városok zászlódíszbe öltöznek. Gyermekek és felnőttek nemzeti színű szalagot vagy kokárdát tűznek ruhájukra. Kiki elszéled, hogy valamelyik ünneplőcsoportban elvegyüljön és lelkesedjék. Ilyen egyetemes ünnep nincsen másik, mert ezen őszintén ott vannak a konzervatívok és radikálisok egyaránt. Nem azonos indokolással, de ugyanannak örülnek.

Sokáig azt gondoltuk, hogy ez az öröm nem őszinte. Az ünnep megfakult, a lelkesedés kihült, csak a szokásnak és masinériájának, a gépiességnek fekete lávája keményszik és dübörög kitaposott ösvénykép a hivatalos őrjárat meg az iskolai kirándulócsapatok talpa alatt. De ez a magyarázat csak a világháborút megelőző évek ünnepségeinek lankadt ütemét indokolta valahogy. 1920-ban maga ura lett a nemzet. Mindazt, ami vágyképen, programm gyanánt, eszmény módján élt számára március tizenötödike szimbólumában, megvalósíthatta.

Ekkortól ismerszik meg az ünnep arcán az az ellentét, amelyet mondanivalónk elején felemlegettünk. Vagy tetszik még mindig a nemzetnek március tizenöt tartalma, vagy már kiszeretett belőle. Mind a két eshetőség lehetséges és jogos. De mi a magyarázata annak a hibrid lelki magatartásnak, amely mint harmadik lehetőség egyre kizárólagosabbá válik az évek során s ma már szinte egyetlen valósággá merevedett: március tizenötödikén mindenki úgy érez, mint 1848-ban a márciusi ifjak, tizenhatodikától jövő március tizennegyedikéig meg mindenki máskép él?

Szinte röstellek előhozakodni a már unalomig fejünkre olvasott tizenkét ponttal. Emlegetni szokás, hogy hol vagyunk ma ezektől a pontoktól. Ujságban divat ez az emlegetődzés, nem csoda hát, ha különösen a sajtószabadságot hánytorgatja. Van cenzura és van sajtószabadság, így állítódik fel rendszerint a tétel, de mégis csak következetlenség a még olyan szükségesnek és elkerülhetetlennek tartott cenzura korában ünnepelni a tizenkét pontot, közte természetesen a sajtószabadságot követelőt is. E gondolatmenet szerint március tizenötödikét egy titkos vagy nyilvános cenzura jegyében csak a monarchia keretei között ünnepelhettük. A magyarság önálló nemzeti életében csupán akkor ünnepelhetnénk, ha vagy megvalósítottuk a sajtószabadságot, vagy nem ünneplünk hivatalosan, legfeljebb a fennálló és uralkodó rendszer ellenzéke ünnepel, tűrve vagy tilalmas-titkon.

Számunkra az idén oldódott meg március tizenötödikének rejtélye s múlt el lelkünkből az eszmény és magatartás két pólusa közötti feszültség is. Úgy vettük észre, hogy az ünnep csak azért nem kirobbanó erejű, mert végérvényesen emlékünneppé vált. Március tizenötödike 1920-ban megvalósult, nem eszmény, nem is programm, legkevésbbé vágy azóta, hanem élet és valóság.

Minket például ugyanaz a jelenség világosított meg az idei ünnepségek során, amely sokakat egyenesen kétségbeejt. A tizenkét pont, közte a sajtószabadságot szorgalmazó. Senki sem meri azt mondani, hogy nem kell sajtószabadság. Mindenki azt fejtegeti, hogy a cenzura nem jelenti a sajtószabadság halálát. Mindenki arról tesz hitet, hogy a szabadság az emberi méltóság és emberi élet egyetlen lehetősége és ez a szabadság ma már, közöttünk is immár: megszületett .

Nem ünneputáni foglalatosság azt méregetni, mennyi az elhangzott bizonyságtételek közül cinizmus, hazugság, illuzió, frázis és mennyi lelkesedés, hit, realitás, őszintén tárulkozó lelkek újrafogalmazása. Egy a dolgunk: reménykedni. Új életre, szebb jövőre, fejlődésre hivatott az a nemzet, mely a mindenkori tényeken túlutalva változatlanul hitet tesz szabadság-eszményéről s hamarább elhiszi az első tavaszi napok zimankójáról, hogy az már valóban balzsamos és verőfényes enyhe fuvalom, mint azt, hogy nemszabadon is érdemes és lehetséges élni.

4. *Szolidaritás hiánya az írástudók között.*

Egyik ujdonsült élményem eszembe juttat egy másik, nagyon régi élményemet. Hadd mesélem el először a csaknem harmincesztendőset.

Felderítő osztagban csúszunk-mászunk-osonunk előre, beláthatatlan terepen, inkább érezve, mint tudva magunk közvetlen közelében, körülöttünk-mellettünk az ellenséget. Sötét is van. Körülbelül negyedórája az érintkezés is megszűnt közöttünk jobbról-balról. Egyedül vagyok.

Eszembe sem jut, hogy félni is lehetne, még kevésbbé maga a veszedelem. Most tünődözöm rajta csak, vajjon miért nem? Minden más magyarázat erőltetett, ez az egy az igaz. Nem vagyok egyedül. Magamra vagyok, de a hadrakelt sereg képviseletében, mint annak egy atómja. Ez nem egyedüllét, még kevésbbé elhagyatottság. Egyetlen pici atóm vagyok, de mint ilyen, maga az egész hadrakelt sereg. Nem is csak úgy egyszerűen az idegeimben érzem, hanem valahonnan még mélyebbről, az ősi, elszánt, nagyon őszinte szolidaritást. Kerülhetek hirtelen talán életveszedelembe is, sebaj, kivágnak. Értem jönnek s legrosszabb esetben megtorolnak. Aki itt most bántani merészel, annak a központi hatalmakkal gyűlik meg a baja, nem velem.

Ezért aztán jó magam is több erőt képviselek, mint egyetlenegy szál gyarló emberét. Eszem, karom, fegyverem, egész valóm teljesítőképessége nagyobb, több, értékesebb és hatékonyabb, mint civil-személyiségemé. Különb telik tőlem, mint rendesen, mert egészen komolyan bennem összpontosul, valahányszor aktívvá kell válnom, a központi hatalmak egész potenciája. Igaz, hogy szükségem is van erre a szokatlan erőmre,

mert komolyan érzem a felelősséget a hatalmas közösség valamennyi tagjáért egyenként és összesen. Az ember nem mondja, szemérmesebb nevelésénél fogva, semhogy minduntalan emlegetné s ha megtenné, banálisnak érezné és elszégyelné a fogalmazást, mégis így igaz: mindenkiért vonakodás és habozás nélkül meg tudnék halni.

Ezért nyugodtak, gazdaságosak és tapasztalom, hogy hatékonyak is a mozdulataim, ami meg a legfontosabb, szófogadók; szakasztott olyanok, ahogy a józan eszem jónak látja és megparancsolja.

Sikerül is a vállalkozásunk. Érdekes visszagondolni rá, kicsi túlzással azt írhatnám ide: szinte boldogító, hogy keresik dolgunk végeztével furcsa, nem rovar-, hanem emberi csápjaink egymás vállalkozását, hogy akadnak is egyszer csak egymásra s fedezik fel egymás sikerében a magukénak valamelyes értelmét. Hogy szakadnak egymásba e vállalkozások, mint egymástól messzire felfakadt források vizei, dagadnak csermellyé, a végefelé már folyóvá s hogy nyugszanak meg végül a hadrakelt sereg óceánjának végső, egyetlen, igaz értelmében.

*

Újdonsült élményem már civil-frontról való, de formája szerint szakasztott olyan, mint a huszonhét évvel ezelőtti. Megint felderítő osztagban harcolok, hiszen mi egyébnek tisztelhetném az irodalmat, benne a tudományos írókat, szépírókat és közírókat. Egyszer csak a sötétben és lázas munka közben az egyik bajtárs hátulról hatalmasat sóz a nyakam közé.

Álljunk meg egy szóra mindjárt itt, az esetnek a legesleg kezdetén. Ha énnékem tizennégyben kint a fronton az egyik bajtárs nagyot sóz a nyakam közé, akkor én erről az ütésről gondolhatom ezt is, gondolhatom azt is, csak egyetlenegy félét nem gondolhatok: azt, ami itthon majdnem gépiesen eszembe vágódott. Gondolhatom azt, hogy sötét volt, a cimbora tenyere és az én nyakam véletlenül szaladtak egymásnak. Gondolhatom azt, hogy megbotlott és szerencsétlenül esett nekem. Gondolhatom, hogy muszkának nézett, azt, hogy valami haragosával tévesztett össze. Csak azt az egyet nem gondolhatom s eszem ágába sem jut, igazán, hogy szántszándékkal bántani vagy sérteni akart! Miért nem? Mert szolidárisak vagyunk, mint a hadrakelt sereg egyik és másik apró atomja. Szerves egység

egymásrautalt, egymással és egymásra nézve élő részecskéi vagyunk.

Itt azonban, a civil fronton, gondolkozás nélkül azonnal elhiszem a legrosszabbat, ami csak hirtelen keresztül cikázhat megkínzott agyvelőmön. Egy csomó nyomtatott betű rengetegében megpillantom a nevemet és ennyi elég, hogy önuralmamat elveszítsem. Odakint, ha a cimbora támadás közben a nevemet mondta volna, okvetlenül felrémlik előttem, hogy mást is hívhatnak úgy mint engem. Itt meg se képzik előttem, hogy néha egy hasonló nevű nyugdíjas úrnak a postáját cserélik össze az enyémmel és hogy Hódmezővásárhelyen egy szervezett munkásnak ugyanaz a neve, mint nekem s az is ír és szónokol időnkint. Mennyi minden enyhítő körülményt összekeresgélnék ott, csakhogy az affér lehetetlen és képtelen volta mennél nyilvánvalóbbá váljék? Itt? Még a legvalószínűbb érvek sem merülnek fel képzeletem tengeréből. Pedig milyen egyszerű gondolatmenet volna például ez: Összetévesztenek valakivel, hiszen te soha életedben nem mondtad és írtad azokat, amiket a neved alatt idéznek és ennek folytán neked imputálnak. Vagy ez a másik: Ne idegeskedj, ember. Mások is emberek, nem fenevadak. *Esztendeje* lesz, hogy a *negyedik* könyved megjelent, hogy rángatnák elő a *másodikat* annyi idő óta?

Nem, nem, semmi ilyes meg sem fordul az agyamban. Csupa gyanúsítás, csupa egészségtelen, mizanthróp ötlet és eszme.

Kérdezem: miért? Szörnyű önvád kél bennem válaszul: Mi civilek, megszoríthatom, ha tetszik, még jobban: mi, pennaforgatók nem vagyunk szolidárisak. Nem érezzük magunkat hadrakelt sereg atomjainak, sem szerves egység egymásra utalt, egymással és egymásra nézve élő részecskéinek.

•

Nem vagyunk szolidárisak, nem szoktunk, nem szeretünk, lassankint talán már nem is tudunk kiállani egymásért. Ennek aztán az a rettenetes következménye támad, hogy félni kezdünk a harctól, lohad a vállalkozó kedvünk, napról-napra fogy a merész vállalkozásokra önként jelentkezők száma. Igen ám, mert egyre kevesebbőnknek dobban meg a szíve arra a gondolatra: ha szólni találnék, majd értem jönnek és kivágnak. Ellenkezőleg, attól kezdünk tartani, hogy akik ebben a pillanatban ve-

lünk vannak is, cserben fognak hagyni, vagy éppenséggel le fognak ütni, ha netán úgy fordul.

Klikkek, itt meg amott csoportosult apró osztagok hiszen vannak, nem mondom. De megint csak érzés dolga az ilyen, nem tehetek róla, zsoldos hadsereg hangulatát keltik, nem honvédekét. Meglehet, jövő héten más kötelékbe lép s esetleg ellenünk harcol majd, aki ma még ugyancsak köti az ebet a karóhoz egyelőre a mi oldalunkon. Jaj, szegény magyar író, talán éppen akkor vagy a legmagánosabb, a legárvább kitett gyermeke a Múzsának, vagy Cliónak, vagy a fürgelábú hírhozó görög istenségnek, mikor a legnépesebb, legmarconább, legfelfegyverzettebb sereg kellősközepén tudhatod magad.

Pedig ezzel a lélekkel, ebben a helyzetben minden sor, amit leírunk, l'art pour l'art-oskodás, vagy merő tendencia, elsőszemélyűség vagy másodikszemélyűség túltengése olyan vonatkozásban, ahol csak a lélek- és élet*közösség*nek van létjogosultsága. Nem tudnék meghalni mindenkiért és bárkiért, nem is tudna meghalni értem sem senki. Vastörvény ez, amelynek érvénye betelik hovatovább édes mindnyájunkon.

*

Nincs más segítség, mint megváltozott egyéni lelkek nyomán hirtelen vagy lassankint megváltozott közlélek. Egy ember elébb, aztán kettő, azután egyre több... nem hiszi, nem hiszik, nem hisszük el, hogy a másik bántani akart. A tényeknek sem hisszük. Végignézem mégegyszer hősi, drága, vérző hadirendetek, magyar pennaforgató sereg, édes testvéreim, szétterjed a bizonyosság egész valómban, hogy értem jöttök, kivágtok, ha egyszer már igazán hét baj találni lenni és... egyszerre elönt valami belső forróság, hogy mostantól kezdve talán én is meg tudnék már halni értetek.

A mechanikusan megszervezett társadalom.

A radikális mozgalmak izenete a krisztiánizmusnak.

1.

Ne azt kritizáljuk, igazuk van-e a radikális mozgalmaknak vagy sem, hanem azt vizsgáljuk, az ő részletigazságaik, vélt igazuk, többé-kevésbbé őszinte teljességre törekvésük nem hangoztat-e felénk esetleg olyan szemrehányásokat is, amelyek — függetlenül az ő rendszerüktől — a mi felelősségérzetünk előtt is, de még inkább Isten mérlegén eleven szenet gyűjthetnek a fejünkre. Ez az első kérésem.

Radikális mozgalmakról tétetvén említés a címben, engedtessék el nekem, hogy felsoroljam és ismertessem az összes radikális mozgalmakat. Egy egységes definícióban szeretném valamennyit egybefoglalni. Ez a definíció nem tart arra igényt, hogy abszolut értelemben végezze el ezt a munkát, csak a keresztyénséggel, egy — még szerényebb igényt szolgálva — a mai kor keresztyénségével szemben szándékolja meghatározni a radikális mozgalmak fogalmát és helyzetét. Azonkívül tekintetbe óhajtja venni egy logikus gondolatsor particióját is, mely szerint három világnézet vonhatja ítélet alá a mai kor keresztyénségét először India, másodszor a radikális mozgalom és végül az evangélium. Ennek a particiónak alapján India *tartalmilag*, a radikális mozgalom *formailag* más mint az Evangélium. Az indiai fomák néha megtévesztően hasonlítanak az evangéliumi formákhoz, de a bennük rejlő tartalom merőben más (charma — eleve-elrendelés). A radikális mozgalmak viszont sokszor meglepően ugyanazt a tartalmi elemet hangsúlyozzák, amit az evangélium, de hevesen tiltakoznak a krisztusi formák ellen. (Kommunizmus és az első keresztyének kommunizmusa.) Hadd legyen szabad tehát ezúttal nekem radikális mozgalomnak tekinteni minden olyan mozgalmat, amely elveiben az evangélium tanításait Jézus Krisztus személyének, azaz Isten Fia megváltó erejének és hatalmának a kikapcsolásával szeretné és próbálja megvalósítani. Ez a második kérésem.

A radikális mozgalmak nem állanak evangéliumi alapon, tehát dogmáik sem az evangéliumban találhatók. Az ő szentírásuk Marx Kapitalja, Heidelbergi Kátéjuk a Kommunista Kiáltvány, azóta felszaporodott tudományos irodalmuk pedig úgy viszonylik e két Kánonhoz, mint — mondjuk — a patristika bibliografiája a biblia kanonikus könyveikhez. Ha ennélfogva megbízható eredményhez akarunk jutni, némiképen el kell térnünk az eddig szokásos módszerektől. Ezt meg is cselekedjük s célhoz semmiképen sem segítő általános kép nyujtása, ennek az evangéliummal szembeállítása helyett, textusszerűen felvesszük a Kapital egyik állítását s annak ugyancsak textusszerű kifejtését hallgatjuk kritikai vizsgálódás mellőzésével fejünkre olvasható, vagy nem olvasható ítélet gyanánt. Tegyünk így — ez a harmadik kérésem.

2.

Egyik ilyen kardinális állítása a radikális mozgalomnak, illetőleg Marxnak ez: *a tőke értéktöbbletet involváló érték.* Az értéktöbblet incidentaliter származhatik ugyan csalásból vagy zsarolásból, esetleg a vevő szemfülességéből vagy az eladó ügyetlenségéből s egyes emberek kezében halmozódhatik is fel némi pénz ezeken az utakon is, de a szóban forgó értéktöbbletet az így felhalmozódott tőke sem elő nem idézhetné sem nem magyarázhatja. Ez az értéktöbblet a munkaerőnek a meg nem fizetett része, amely tehát úgy áll elő, hogy a munkaadó a munkás munkájának csak egy részét fizeti meg, a többlet munkája által létrejött többtermelék pedig létrehozza a tőke értéktöbbletét.

Álljunk meg ezen a ponton és ne azon vitatkozzunk, hogy ment-e minden egyoldalúságtól ez a beállítás, vagy pedig éppen ellenkezőleg merő elfogultság, hanem hallgassuk úgy, mint egy marasztaló ítéletet és kérdezzük meg napjaink keresztyénségétől, mint mégis csak uralkodó és intézkedő világnézettől: visszautasíthatja-e jó lelkiismerettel mint alaptalan gyanúsítást azt a vádat, hogy *intézményesen is fogad el, sőt kényszerít ki meg nem fizetett munkát?*

3.

Az alaptextus további kifejtése során a tőke két különböző természetű alkotó eredőjének bizonyul: van constans és variabilis eleme. Constans elem az, amely termelő eszközök formájában szerepelvén a termelő folyamatban értékét nem változtatja s az értéktöbblet képződésének vizsgálatánál figyelembe nem is veendő. Variabilis elem a fönnmaradó, vagyis az a tőkerész, amelyen munkaerőt vásárol a tőkés. Ha a constans tőkerészt figyelmen kívül hagyom, a termelő folyamat végén egy olyan árumennyiséget kell, hogy nyerjek, amelynek értéke pontosan egyenlő a variabilis tőkerész és az értéktöbblet összegével. Ennek az értéktöbbletnek az aránylagos nagyságát a kettőnek egymáshoz való viszonya adja, de ez a viszony pontosan egybeesik egy másik relációnak, nevezetesen a munkások munkatöbbletének és a szóbanforgó árumennyiség elkészítéséhez szükséges munkaidőnek a relációjával. Vagyis mennél nagyobb a munkatöbblet a munkaidőhöz képest, annál nagyobb az értéktöbblet a variábilis tőkerészhez képest. A tőke tendenciája éppen ez: az értéktöbblet minden áron való nagyobbítása. Ezeknek a tendenciáknak az irányában háromféleképen is mozoghat.

Legkönnyebben úgy, ha a szükséges munkaidőt mennél olcsóbban fizeti meg, vagyis ha a munkanapot a lehető leghosszabbra szabhatja. Innen magyarázható, ha a munkaadók és a munkások között állandó a küzdelem a fölött, hogy a munkanap „virradattól vakulásig" tartson-e, vagy még több, illetőleg jóval kevesebb ideig. Mi ezúttal ne azon törjük a fejünket, ebben a késhegyig menő harcban kinek mekkora igazsága van, hanem kérdezzük meg korunk keresztyénségétől: *evangéliumi mérték alatt nem mutatkozik-e az emberek tömegei számára kiszabott napi munkaidő és szabadidő között olyan aránytalanság, aminek legalább egy részéért mi is felelősek, aminek a változatlanul súlyos vállranehezedésében tehát hibásak is vagyunk?*

A másik mód, amellyel a tőke értéktöbblet-szaporító tendenciáját szolgálja, ha a variábilis tőkerész valamilyen útonmódon megnagyobbodhatik. Ez látszólag emberszerető módszer, hiszen érdekében áll mennél több munkást foglalkoztatni, mert minden egyes foglalkoztatott munkás munkateljesítményének

meg nem fizetett felével (vagy harmadával, vagy tizedével, vagy kilencedével, az arány elvben itt nem fontos) a variábilis tőke növekedik. Sok kicsi sokra megy. Ismétlem, hajlandó az ember ennek a módszernek sok mindent megbocsátani azért, hogy kenyeret ad mennél több embernek. Különösen ha olykor egy-egy üzem csökkentése vagy szüneteltetése minden egyes alkalommal a munkanélküliséget táplálja. Úgy érezzük, kár, hogy sok helyen szünetel a munka, jobb volna, ha zavartalanul folynék; legjobb volna, ha fokozottabb mértékben indulhatna újra. Azonban csak felületes szemlélet láthatja mindezt így. Nekünk, ítélet alá kívánkozó mai keresztyénségnek más egyebet kell észrevennünk. Elsősorban azt, hogy a munkaidő meghosszabbítása brutális és primitív módszer, mellyel egyfelől a legföldhözragadtabb falusi kisember is „dolgozhatik", más oldalról nem dolgozhatik az idők végtelenségéig. Ez az új módszer azonban követeli a mennél nagyobb tőkésüzemek kialakulását, tehát a hatalmas és felfegyverzett elemek szervezkedését az alulmaradt és tehetségtelen elemekkel szemben. Ha tehát vitatható és esetleg könnyen cáfolható állítások helyett ítéletet akarunk hallani, ezt kell kérdeznünk keresztyénségünktől: *nem érez-e lelkiismeretfurdalást, valahányszor eszébe jut, hogy jelenlétében intézménnyé és hatalommá lett egyfelől a meg nem fizetett munka nyomán előállott tőkeszervezkedés és természetes következménye, az újabb tőkék születésének lassú lehetetlenülése, másfelől ennek ellenhatása, az amerikázás és a sztrájk?*

Harmadik módszer az értéktöbblet növelésére a munka produktívitásának növelése, amely elvnek a történelem folyamán kettős eredménye lett. Megszületett a gép és csökkent a munkaerő értéke. Kevesebb munkás elég a géperő adminisztrálására, ez betű szerint is komoly, sőt komor kijelentés, pedig még többet mond, mint első hallásra kihallani. Szakmunkás helyett gépies munkát végző maga is gépember, férfi helyett nő vagy gyermek is elég, ezekből is természetesen számbelileg is jóval kevesebb, mint a géperő előtt. Itt megint ne vitatkozzunk, hallgassuk töredelmesen az ítélet szavát: *mai keresztyénség, tagadhatod-e, hogy napjaidban és nagyon eredménytelen tiltakozásod keretében mechanizmussá válik az ember, egyenes arányban a kultúra fejlődésével, igavonóvá az asszony* (pedig némelyik magyar faluban még a tehenet is lovagiatlanság volna eke elé fogni) *és kiuzsorázott rabszolgává a gyermek?*

(Jobb nem védekeznünk. Hiszen nemcsak a liftboy, a piccoló, a rikkancs, a gyermekszínész; sokhelyen az inas és tanonc tartozik ide, hanem az iskolásgyermek is, aki mechanikusan készül a „vizsgára", „felsőbb iskolába lépésre", bár kiuzsorázása csak „csodagyermek"-példányaiban szembeötlő. Sőt kiuzsorázott gyermek az egyetemi hallgató, ha tudományos érdeklődését az első perctől kezdve szigorlati gondok, sőt jövendő társadalmi elhelyezkedési lehetőségek korlátozzák.)

4.

Az alaptétel további exegetálása folytán kiderül, hogy a tőke folytonos akkumulálódása idővel eltolódást idéz elő a constans és variábilis rész eredeti arányában. A constans rész ugyan kezdettől kezdve kellett, hogy szintén növekedjék (új beruházkodás formájában, különösen olyankor, mikor az üzem terjeszkedett), egyszerre azonban meg kell, hogy változzék a tempó: csökken a variábilis része és növekedik a constans része. Hiszen ez az utóbbi rész úgyis mindig kockáztatott elem s szükségtelenül senki semmit nem szeret kockáztatni. Elérkezett a pillanat, mikor a tőke már nem szorult rá állagának ugyanakkora percentjét variábilis tőke gyanánt gyümölcsöztetni, mint eleinte. Ettől kezdve a munka utáni kereslet progresszíve csökken. Megszületik három új munkástömeg, először az ú. n. ipari tartaléksereg (akiket időnkint, a szükséghez képest még foglalkoztat is a tőke, de minden esetre felhasznál bérmozgalmak letörésére), aztán a hivatalosan nyilvántartott és bizonyos mértékig „mellétáplált" szegénység, végül a munkanélküliek egyre növekvő tábora, amelynek az adminisztrálása egyre kilátástalanabb. Ezen a ponton sem az a kérdés, hogy védekezik a vádlott és mekkora mértékben kell fenntartani vagy elejteni a vádat, hanem maga a vád fontos: *mai kor keresztyénsége, mi egyebet tettél vagy tehetnél az osztályharc ellen annak puszta tagadásán vagy erőszakos letörésén kívül? Szabad-e, lehet-e a te szempontodból az a-listás munkások sakkbantartása a b-listásokkal, a nyomor enyhítése hivatalos karitász segítségével, a munkaképes emberek sétáltatása?*

5.

Lehetne a radikális mozgalmak kánonjának textusként fölvett versét még tovább is boncolnunk és lehetne véle perbeszállnunk is. Sem az egyik, sem a másik nem lehet célunk azonban itt és most. A Keresztyén Kánon a Biblia, feladatunk tehát jelenleg még annyi: a radikális mozgalmak ítéletét megfellebbezhetjük a Bibliához.

A meg nem fizetett munkára vonatkozólag ezt mondja: méltó a munkás a maga bérére. A munkaidő szabályozására nézve ezt: az idő egyhetedrésze fenntartás nélkül közvetlenül az Istené, egyebekben pedig az Édenkertben valának fák eledelül *és* gyönyörködni a szemnek (tehát az üdülés is a létminimum lényeges eleme). A szervezkedő és akkumulálódó tőkére vonatkozólag kimondja, hogy a tezaurált manna természetszerűleg megférgesedik, ez ellen nincsen apelláta. Az elmechanizálódó élet ellen a próféták egész sorát felvonultatja, az asszony osztályrészéül a kínt állapítja meg, a verejték a férfiú osztályrésze, a gyermeket meghagyja gyermeknek. Végül az osztályharcra, a karitászra és a munkanélküliségre vonatkozólag (az eddigi verdiktumok csupa az ószövetségből valók) egyedüli megoldásképen Jézus Krisztusra utal. Ezek nélküle megoldhatatlan kérdések maradnak mindvégiglen.

6.

Takarítsuk el a műhelymunka óhatatlan forgácsait.

1. Azt szokták mondani: Marx zsidó volt, destruktív lélek. Ez igaz lehet, de az ítélet szigorán mitsem enyhít. Aki maga nem keresztyén, természetes, hogy destruáló hatással támadja a keresztyén világot. Nem is igen tehet mást, mint ezt a kettőt (ha csak nem közömbös lélek): kemény küzdelem árán elfogadja Krisztus tanításait, vagy éppenolyan kemény küzdelem után sem fogadja el (tehát megpróbálja kitudni a világból). Furcsa idegenforgalom volna kiutasítani valakit magunk közül csak azért, mert nem a mi szemünkkel nézi és látja a mi világunkat. Nem az tehát a kérdés, zsidó volt-e Marx, vagy sem (persze, hogy az volt), nem is az, destruált-e vagy sem (hiszen destruált akár zsidó maradt, akár megtért), hanem az: milyen alkalmakat és lehetőségeket szolgáltatott destruktív velleitásának a mai kor keresztyénsége?

2. A radikális mozgalmak éppenolyan missziós munkát folytatnak a főiskolás ifjúság körében, akárcsak mi. Hivogató szavuk éppolyan állandóan hangzik feléjük, akárcsak a mienk. Éppúgy háromféle formában vannak fogalmazva meghívóik akárcsak a mienk.

a) Az első számú meghívó így hangzik: gyertek *velünk!* Lássátok be, hogy Jézus Krisztus igazságai hatástalanok maradtak. Vegyétek észre, hogy ezeknek az igazságoknak letéteményesei, a különböző keresztyén egyházak még csak nem is próbálják adminisztrálni ezeket az igazságokat. A mi szervezeteink legalább őszintén munkálkodnak elveink megvalósításán s a mi elveink, igenis megvalósíthatók.

b) A második számú meghívó már szelídebben hangzik: *gyertek* legalább *közénk!* Szükségünk van reátok, lehet, hogy nektek is van valami igazságotok, de mi azt nem látjuk, nem tudjuk igaznak s megeshetik, hogy éppen a ti igazságotok hiányzik a mi programmunkból a végső győzelemhez. Lehet, hogy az a baj, a keresztyén egyházak lekötötték magukat a kapitalizmushoz s ezért hirdetjük mi, hogy az igazi radikális elvű emberek Krisztus-ellenesek. Gyertek közénk, legyetek elvhű radikálisok és meggyőződéses keresztyének, próbáljuk meg, hátha úgy is lehet?

c) A harmadik számú meghívó látszik a legharciasabbnak, pedig alapjában véve a legrezignáltabb. Hát akkor, ha így se, úgy se lehet; maradjunk ellenségek, de *gyertek ellenünk!* Legyen harc, de legalább becsületes. Most béke van, de milyen áron! Ti meg sem hallgattok minket: gyűlöltök, vagy nevettek, eltörültök a föld színéről, vagy levegőnek tekintetek. Ha pedig továbbra is ugyanezt a magatartást tanúsítanátok, hát vegyétek tudomásul, hogy igenis, nincs béke. Háború van, késhegyig menő, életre-halálra szóló. Ha ti nem jöttök sem velünk, sem közénk, sem ellenünk, majd menni fogunk mi! De akkor jaj azoknak, akik nem a mi táborunkból valók.

Nem tudom, kedves olvasóm: te milyen meghívót kaptál személy szerint. Azt sem tudom, elfogadtad-e lélekben valamelyiket. Egyet tudok és egyet ajánlhatok. Nem azt, hogy hajts a szavukra és eredj, nem is okvetlenül azt, hogy maradj itthon, hanem azt, hogy legyen benned legalább is akkora tudatosság, hűség és áldozatosság, amekkora a hívogatókban él és munkálkodik.

A spontán társadalom.

A magyar vendéglátás lélektana, logikája és filozófiája.

1. *A magyar társasviszonyulások alapelve és a magyar vendéglátás.*

Nem foglalkozom hivatásszerűen idegenforgalommal. Neveléssel foglalkozom, pontosabban annak társaslélektani és logikai előfeltételeivel és filozófiai lehetőségével. Ezen a számomra idegen területen mozogva a rendesnél is óvatosabbnak illik és ajánlatos lennem. Nem ragadtatom tehát el magamat valami egyébre, az idegenforgalomnak is az általam ismert vonatkozásairól fogok beszélni. Az idegenforgalom nyilt kérdése ugyanis ez: mik a társaslélektani és logikai előfeltételei a magyar házigazda és idegen vendégei egymáshoz képest kialakuló viszonyulásának. Amennyiben a viszony lélektanilag és logikailag lehetségesnek látszik, a végső kérdést így kell feleletváróan megfogalmaznunk: van-e a magyar vendégbarátságnak és milyen sajátos filozófiája? Ha van: nevelhetők-e vajjon az idegenforgalom szervei e sajátos magyar vendégbarátság filozófiájának szellemében sajátosan magyar vendéglátókká? Egyszerűbben fogalmazva: elképzelhető-e valóban egészséges és életteljes magyar idegenforgalom?

Erre az egyszerű kérdésre nem is olyan könnyű felelni, mint első pillanatban gondolhatnók. Elvi alapon kell maradnunk s lépésről-lépésre haladnunk, különben elvétjük és helytelen választ adunk rája. Idegenforgalmunk csak abban az esetben fejlődhetik igazán magyarrá, ha igazán magyar a filozófiai alapvetése, igazán magyar filozófia pedig csupán akkor képzelhető el, ha lélektani és logikai előfeltételei is magyarok. Még pedig nem is közönségesen lélektaninak ismert érzelmi, értelmi és akarati kategóriákról, nem is az általában annak tartott logikai formákról: fogalmakról, ítéletekről, következtetésekről kell megállapítanunk, van-e bennünk valami és mi az, ami magyar. Az idegenforgalom társasviszonyulás, mert elképzelhető legegyszerűbb előfordulásában is legalább két ember kell hozzá: egyik a gazda, másik a vendége. Így hát ha a siker valamelyes reményével óhajtjuk vizsgálódásainkat folytatni, azt kell kérdeznünk mindenek előtt: minden ember, helyeseb-

ben minden két-két ember ugyanazon lélektani és logikai törvények érvénye alatt lép-e egymással érintkezésbe, vagy pedig vannak a társas viszonyulásnak különleges, a mi esetünkben: magyar lélektani formái és logikai tartalmai is? Ha általánosságban vannak, vannak-e különösen is, a magyar házigazdának és vendégének idegenforgalmi szempontból számunkra elsősorban figyelmetérdemlő egymásra-vonatkozásában?

Ha társasviszonyulásról beszélünk, (már pedig a gazdának és vendégének idegenforgalmi viszonyulása ilyen), annak lélektani alapja nem az életérzés, hanem a jog, nem az érzelem, hanem a művészet, nem az értelem, hanem a nyelv és nem az akarat, hanem a társadalom. Ha ugyanis lelkem működése közben másik emberrel is osztozkodom, nem akkor érzem jól magamat, ha egészséges vagyok, hanem ha nem függök a másiktól; nem akkor fog el örömérzés, ha elgyönyörködöm a szemem elé táruló szép kilátástól, hanem ha a másik ember valamilyen formában elszórakoztat; nem akkor gazdagodik világszemléletem, ha gondolataim támadnak, hanem ha értjük egymás szavát és kicseréljük gondolatainkat; nem akkor nyilvánul akaratom, ha megvalósítom, mert nem vagyok egyedül, hanem ha elviselhetők vagyunk egymás számára, kibírjuk egymást. Két ember egymáshoz képest: ez a társas viszonyulás s ez lélektani szempontból kölcsönös függetlenség, mint jog, szolidáris vállalása egy őszinte kitárulkozásnak, mint művészet, a másik fél számára érthető jel, mint nyelv és kibírható cselekvés elviselése, mint társadalom. Magyarázatul csupán azt kell még ehhez hozzáfűznöm, hogy a szórakoztatás, az örömszerzés úgy lehetséges, hogy az egyik ember őszinte kitárulkozásában jelképesen bennerejlik a másik ember egyénisége és világa is, ezért lehet az vele szolidáris, azért vállalja, mert magára ismer benne. A kibírható cselekvéseket meg azért viselheti el a másik ember, mert azok a szóbanforgó társadalomban úgy szokásosak.

A társasviszonyulások lélektani formáinak a jogrendszer, a jelképrendszer, a jelrendszer és a szokásrendszer képezi a logikai tartalmát. Ez a logikai tartalom emberi közösségek szerint más és más. A föld kerekségén mindenütt ugyanaz a társadalom alapja, az nevezetesen, hogy a cselekvő ember elviselhető módon cselekszik, a másik ember, a szenvedő fél pedig képes elviselni az egyik ember hatását, valamilyen módon való beavatkozását életébe. Mindenütt ez a társadalmi társas-

viszonyulás lehetőségének az alapja, ismétlem, de mindenütt más ennek a lehetőségnek az indokolása. Mindenütt szokások alkotják a társadalmi tettrendszert, de — ahány ház, annyi szokás. Magyarnak lenni is valami ilyet jelent: nem-magyar közösségek rendszereitől megkülönböztethető sajátosan magyar jog-, jelkép-, jel- és szokásrendszert.

Maradjunk egyelőre a szokásoknál. Minden szokás azért vált szokássá, mert a másik ember így viselhette legkönnyebben el, az egyik ember viszont így nem volt kénytelen a másik ember kedvéért túlságosan megtagadni a maga egyéniségét. A szokás egyensúlyi helyzetet teremtett, bizonyára sok száz, sőt ezerévre nyúló kísérletezési idő multával, egyensúlyi helyzetet, mely relatíve leginkább megőrizte a két ember emberi méltóságát s kölcsönösen biztosította, amennyire lehetséges volt, szabadságukat. Ezért lehetséges az az alapjában véve humoros helyzet, hogy az ember alászolgáját mond s nem érzi magát szolgának mégsem, sem pedig igazi alázatosságot nem kénytelen mutatni.

A társadalom, a szokásrendszer alapfogalma tehát a szabadság. Magyarrá az teszi az embert, hogy más indokolással érzi szabadnak magát, mint az, aki nem magyar. Lehet például úgy cselekedni, hogy az ember jól meggondolja, mit csinál, kiszámítja tettének következményét, tudja a módját is, mitévő legyen az adott helyzetben s akkor előre tudja, hogy a másik ember elviselheti az ő beavatkozását, hasznára és nem kárára szolgál az neki, mert hiszen az eljárása módszeres volt. Az ilyen ember nyugodtan, szinte gépiesen cselekszik s így őrzi meg a maga és a másik ember emberi méltóságát, de a magyar ember nem ilyen. Közmondásosan nehezen fog hozzá a cselekvéshez, de ha egyszer rászánta magát, akkor nem néz se eget, se poklot, akkor végére jár. Miért? Azért, mert fél a cselekvéstől, de kikerülhetetlennek, tehát végbemenendőnek tartja mégis. A magyar cselekedet mélyén titokszerűség rejtőzik, a magyar észjárás szerint nem lehet azt előre tudni, mi lesz a tettek kimenetele, egyszerűen megmagyarázhatatlan, hogy bírhatja el az egyik ember a felelősséget s hogy viselheti el a másik ember az életébe történt beavatkozást. Mindig kockázattal jár tehát a cselekvés, akármilyen jól meggondoltuk is, nem is kellő meggondolás után és sohasem megnyugodva cselekszik a magyar ember, hanem csak azért cselekszik, mert nem kerülheti

el. Szenvedni is azért tud olyan kiadósan, türelmesen és reváns-gondolat nélkül, mert magáról tudja, hogy a másik ember sem tehet arról, ha neki nehézségeket okozott. A magyar szokásrendszerben a cselekedetek végső magyarázata: a megfoghatatlanság, nem a módszeresség elve.

Minden magyar „logizma" ilyen, nemcsak a tett, a szokásrendszerbeli. A magyar jel, a magyar jelkép és a magyar „juss" is megfoghatatlan. A magyar baka például, hogy nyelvi példával éljek, magyar nyelvnek vette a közös hadseregben a német vezényleti nyelvet, nem törődött vele, hogy nem érti, nem is akarta érteni. Befél isz befél, vette tudomásul s ha altiszt lett belőle, már ő tanította a bundásnak, hogy kétféle hozzám van, a meldige, meg a pitige. Nem értelemmel, csak gesztusokban fogta fel közlegény és altiszt egyaránt, hogy ha elhangzik a kiáltás: alesz az egész cumir, akkor karéjt kell formázni a firerúr, a hercukszfirer körül s haptákolni, míg azt nem mondja rut. Ezért megy oly nehezen nálunk a nyelvművelés is. Miért kell gépkocsinak nevezni, morfondíroz a magyar ember, mikor már megvan neki az a nagyon jó magyar neve, hogy ótó. Hiszen, akinek nem tetszik, mondhatja rá azt is: zsidószekér. De ha már olyan nagyon erőltetik, legyen gépkocsi. Nem azért, mert így szebb, vagy jobb, vagy magyarosabb, hanem a békesség kedvéért és mert igazán, lélekből, őszintén: mindegy. Megfoghatatlan így is, úgy is, miért és hogyan jelöli a jel azt, amit jelöl.

Azért beszéltünk erről ilyen sokat, mert esetünkre vonatkoztatva is nagyon tanulságos. A magyar társaslogika egész területén megfoghatatlanok, titokzatosak, csodálatosak a logizmák, nincs máskép a vendéglátó gazdának és vendégének társasviszonyulásában sem. Európaszerte azt szokták keresni, mi a titka a vendéglátás művészetének. Egy-egy idegen forgalmi tanfolyam Budapesten kívül egész Európában mindenütt arra törekednék, hogy megtanítsa a kezdőket, a tájékozatlanokat rá, hogy megmagyarázza nekik: mi ennek a titoknak, a vendéglátás művészetének helyes megfejtése. Mi nem utánozhatjuk e tekintetben a nyugateurópaiakat. Nálunk a vendéglátás titkának nincs magyarázata. Maga a titokzatosság a magyarázat.

Ott ugyanis, ahol meg tudják a titkot magyarázni, egészen tisztázott a viszony a vendéglátó és a vendég között s

maga a vendéglátás racionális, kiszámítható és kifejezhető eredménye ennek a reális viszonynak. Annak, hogy az idegen vendég felkereste a vendéglátót, mindig megvan az észszerű oka: térbeli, a vidék túrisztikai érdekességében, időbeli, a nép történelmének muzeális vagy városképi értékeiben, ok és okozati, valamilyen attrakcióban, amilyen p. o. a montecarlói játékbank, vagy a lipcsei vásár, vagy a velencei karnevál, vagy a londoni derby. Így azután világosan tisztázott a vendéglátó és a vendég relációja: az illető hely lakói olyan mértékben alárendeltjei az idegennek, amilyen mértékben belőle, vagy részben belőle élnek, az idegen viszont a szerint van többé-kevésbbé rájuk utalva s nekik kiszolgáltatva, amennyi a pénze s amilyen a pénzéért kapható turisztikai, vagy muzeális, vagy attrakciós idegenforgalmi áru „kéjbecsára". Igazán kéjbecsárról, pretium affectionisról kell beszélni, mert hiszen sokszor, ha exotikus helyekről van szó, nem a kényelmet és biztonságot, hanem a kalandot sőt veszélyt vásárolják meg drága pénzen az idegenek.

Nálunk nem lehet a vendéglátás titkának ezt a törtszámát, a vendéglátónak és a vendégnek egymáshoz való viszonyát véges, valós számmal megállapítani, mindig irracionális számot kapunk, ha megpróbáljuk. Nagyon egyszerű a magyarázata, hogy miért. A magyar vendéglátás előfeltételei, sem a térbeli turisztikaiak, sem az időbeli történelmiek, sem az ok és okozat viszonyában álló attrakciók nem szolgálnak magyarázatául annak, hogy hozzánk is ellátogatnak az idegenek. Svájcba vagy Tirolba érdemesebb túristáknak menni, mint hozzánk. Nürnberg régi házai, München vagy Firenze képtárai, a kölni vagy a milánói dóm, vagy akárcsak az innsbrucki goldenes Dachl érdekesebb látvány, mint a visegrádi várrom, vagy a nemrég épült Budapest, vagy a stílus nélkül való alföldi faluvárosok. A párizsi saison is különb attrakciónak, mint akármelyik városunk akármilyen „hete". Ha meg exotikumra éhezett az idegen, azt sokkal hamisítatlanabbul megkapja az igazi „közeli" vagy „távol" Keleten, mint minálunk. Európa európaibb, Ázsia viszont ázsiaibb nálunk.

Nincs értelmes oka, hogy néha mégis kapunk vendéget, de nincs is szükségünk értelmes magyarázatra. Éppen ez a megmagyarázhatatlanság az igazi ok. Hozzánk azért jött az idegen, mert sem mi nem tudjuk, sem ő nem tudja megmondani, hogy: miért jött. Minden külső, látható és magyarázható

ok nélkül jól érzi magát köztünk és ezért jött. Ezért a megfoghatatlan és kifejezhetetlen jó érzésért jön. Jó itt lenni köztünk és nálunk, hát eljön. Másoktól hallotta, maga is megpróbálta. Mivel pedig igazuk volt azoknak a másoknak, hát itt is marad. Legközelebb megint eljön, sőt elviszi hírünket is, propagandistánkul szegődik.

De csak akkor jön el megint és hív ide másokat is, ha azt kapta nálunk, ami másutt sehol sem kapható: ezt a szándéktalan és mégis oly vonzó jó érzést. Jaj nekünk, ha egyebet akartunk rásózni, attrakciót, tájat vagy sorsot. Ellenértéket a pénzéért. Akkor kiábrándul belőlünk, úgy érzi, megrövidült, nem kapott a pénzéért eleget, hiszen komfort vagy vadregényesség, táj, sors, attrakció vagy egzotikum másutt hamisítatlanabb, elsőrangúbb és szakavatottabb minőségben, csomagolásban és kiszolgálással kapható.

A magyar vendéglátás titokzatos, megmagyarázhatatlan, felfoghatatlan, szinte transcendens magja a mi egyetlen eladható idegenforgalmi portékánk. Az, hogy nálunk a vendég nem vendég, hanem családtag. Nálunk a vendég nem vendégségben van voltaképen, hanem egy kicsit jelképesen, de egy kicsit valóságosan is hol többet, hol kevesebbet kap, mint amennyit igényelne és igényelhetne, mert inkább van lakodalomban, disznótoron, keresztelőn, névnapon, szüreten, jubileumi banketten, vagy egy kis, hirtelen összeverődött ricsajon, mint a szó szoros értelmében veendő vagy vehető, idegenforgalmi szempontból is komoly: vendégségben. Nem az a csábító benne, hogy olcsó, nem bosszantó, még kevésbbé visszariasztó, ha drága, vagy primitív, mert mindenekfölött szokatlan, nóvum, de egyben vonzó is, hogy ezek a vendéglátók, ezek a különös, magyar házigazdák az egész exisztenciájukkal látnak szívesen, beleadnak apait-anyait, de ugyanakkor, egyidejűleg tudnak úgy viselkedni, hogy érzed: nem csinálnak az egészből valami nagy dolgot. Te vagy az úr, sokkal inkább, mint akármelyik másik pontján a világnak, de ugyanakkor nincsenek szolgáid. Még a gondolatodat is ellesik, de próbálj csak parancsolni, még a pénzedért se fogsz kapni semmit. A magyar pincérnek is ennyi a varázsa: nem kiszolgál, hanem megvendégel. Ha nem rángatod dróton, kilesi magától: hol szeretsz ülni, hogy ízlik legjobban és miféle ennivaló, milyen sorrendben óhajtod olvasni az újságokat. Nem ő a te szolgád, hanem te vagy az ő vendége.

A magyar észjárás tétele ez: nem vagytok egymásnak sem alásem fölérendeltjei, egymás mellé rendeltek vagytok, két ember, egyik a másikhoz képest. Ez a megejtő, ennek van valami kimondhatatlan varázsa: ekkora úr nincs másutt a világon, aki mégis hajlandó volna kiszolgálni. Úr és mégis szolga. Szolga és mégis úr. Te is ugyanígy vagy, ó idegen vendég. Úr vagy egyfelől, míg nem akarsz úr lenni. Semmibe se igen vesznek, más oldalról mégis körülötted forog a világ, érzed. Van valami ebben, ami egyszerre Ázsia is, meg Európa is. Ázsiai értelemben a házigazda egyidejűleg maharádzsa és pária, a vendég is egyszerre érzi magát látogatóba érkezett szomszédos szuverén felségnek és olyan magával jótehetetlen, kiszolgáltatott nyomorék féregnek, mint egy rengeteg erdő közepében felnyúló kopasz sziklacsúcsra kitett ma született csecsemő. Közben minduntalan érzékelhetni, hogy ez ázsiai formák tartalma hamisítatlan, elsőosztályú európaiság valahogyan mégis. Nem jelmez a magyarokon az európaiság, mint az ázsiaikon, csak egy kicsit más ízlés szerint szabott európai öltöny.

Maga a vendéglátás, annak intenzív, őszinte és erős kapcsolata az, aminek a kedvéért érdemes idejönni hozzánk s amiért azok, akik idejöttek, valóban jönnek is. Titokzatos, megmagyarázhatatlan a logizmája, a tétele, a belőle következő valamennyi szillogizmus, tehát egész társaslogikai tartalma. Sohasem fejthetjük meg, miért éppen ez kell és miért éppen így az idegeneknek. Ne is törjük rajta a fejünket haszontalanul, arra a kérdésre igyekezzünk inkább felelni: milyen tálalásban szolgáljunk neki vele, ha már éppen ezt igényli tőlünk.

2. *A magyarság mint egzotikum.*

Ebből a szempontból azt nézzük meg, ami miatt gondoljuk, hogy eljönnek hozzánk az idegenek. Mégsem vagyunk egészen Európa, egy kis egzotikum mégis van nálunk. Akik először mutatták meg az idegeneknek a Hortobágyot, pányvával fogatták el a vad csikót és délibábot mutogattak ugyanott, vagy amikor táncoltatták a magyar népet népviseletben, talán valami olyat sejtettek, hogy itt van valami egzotikum, ami mégis vonz. Foglalkoznunk kell tehát ezzel a témával nekünk is. Mi az idegenforgalmi jelentősége Magyarországnak, mint egzotikumnak?

Mielőtt azonban hozzákezdenék, szeretném mindjárt azt a —mondjuk — zárótüzet alkalmazni ezzel a témával szemben, hogy semmi szín alatt sem indulhatunk ki olyan messziről, mintha Magyarország úgy volna egzotikum, mint például a Szentföld, vagy Egyiptom, vagy India. Ilyen feltevés taglalásába már csak azért sem mehetünk bele, mert nem vagyunk hajlandók elismerni magunkról, hogy „vad"-nép vagyunk, amelyet úgy érdemes megnézni egy kicsit állatkerti ketrecből. (Mikor a cserkészet még újdonság volt nálunk, egy ízben borzasztóan elszégyeltem magamat. Jöttek a látogatók, megnézték a tábori életet. Mivel éppen ebédeltek cserkészeink, az egyik látogató dáma végignézte ezt a nem egészen nyilvánosságnak szánt produkciót is és így fakadt ki: milyen édes az a kis szőke kölyök, hogy eszik! Mintha bizony ő sohasem evett volna. Nem hiszem, hogy bárki is lelkesednék a témának ilyetén beállításáért.) Igenis, van nálunk valami egzotikum, valami ázsiatizmus, hiszen már lelki berendezkedésünknek a mélyén is van valami, ami nagyon húz Ázsiához. De ennek a tartalma feltétlenül európai tartalom, hiszen nem azért éltünk ezer esztendőn át ezen a földön, hogy ne tanultunk volna Európától. Magyarországgal tehát nem foglalkozhatunk úgy, mint tisztán egzotikummal. Ha van egzotikum, annak valami egészen más, Ázsiától és a többi egzotikus helyektől elütő megfoghatatlan varázsa van.

Vegyük sorra az idegenforgalmi vendéglátás elemeit és nézzük meg, hogy ezek az elemek mikor nem egzotikusak, mikor azok s hogy mi a különbség közöttük.

a) Milyen lehet például a *gazda* egy nyugati vendég szemében? Ha egy nyugati vendég odamegy egy nem egzotikus gazdához, azt gondolja magában: ennek a portékája eladó pénzért; azért jöttem hozzá, mert kínálta a portékáját s én meg akarom venni. De lehet ennél alantosabb szempontja is, amikor azt mondja: ez egy meghódítandó, kizsákmányolható valaki, tehát azért jöttem ide, hogy minél többet kapjak tőle pénzemért. Ezt ne úgy tessék gondolni, hogy az így vélekedő háborút izen és elfoglalja a másiktól, ami az övé, hanem szórul-szóra. Mennél többet akar a pénzéért. Ki akarja zsákmányolni a másik felet a szónak egy meglehetősen magas, nem pedig köznapi és csunya értelmében. Azután lehet úgy is vennie vendéglátó gazdáját (különösen akkor, ha a vendég nyugati ugyan, de a

vendéglátó már nem olyan nagyon nyugati), hogy ez egy nekem kiszolgáltatott valaki, aki tehát pacifikálható. Engedtessék meg kifejthetnem itt az előkelő „pacifikálható" kifejezést s két nem is olyan nagyon előkelő lehetőségre bontanom fel, t. i.: vagy lóvá tehető, vagy pedig fejős tehénné.

b) Mi minden lehet a *vendég* egy nyugati gazda szemében? Szemügyre veszi jól és azt mondja: ez elsősorban és legvalószínűbben vevő. Én eladó vagyok, ő megveszi a portékámat. Remélem, elég jó vásárt csinálok vele. De az is lehet, hogy ez valami hódító, meg akar hódítani, ki akar zsákmányolni. Igyekszem olcsón megszabadulni tőle. Vagy pedig — és itt már közeledünk mifelénk, a kicsit kelet felé eső ország felé, — s e harmadik kategóriában legjobban meglátszik, hogy kik jöhetnek ide. Ezeknek a tömegét megint fel fogom bontani kevésbbé előkelő csoportokra, de azért mégis úgy tessenek gondolni, hogy ezek valamennyien gyarmatosítók. Minden gyarmatosító „vendég" a kezdet legkezdetén. A gyarmatosítókból pedig láttuk már a konzult, a *kereskedelmi ügyvivőt*, a nagykövetet, — hiszen mindegy, hogy hogyan nevezzük el — mint vevőt, azután láttuk a *katonai parancsnokot* mint hódítót, nyilvánvaló, hogy most a *hittérítő* következik. Ezek is mindjárt kevésbbé előkelőek lesznek, ha megnézzük a válfajaikat. Akármennyire meg is fognak mosolyogni engem, ezeknek a legkevésbbé komoly, de nagyon komolyan veendő válfaja a *vigéc*, a kereskedelmi utazó. Ott van azután a *kultúra képviselője*, aki tanulmányútra meg vagy a magos európai műveltséget terjeszteni a „vadak" közé. Végül ott van az, aki nemcsak odamegy az egzotikus helyre, hanem ott is marad, *az ültetvényes*. Amikor még csak a megtelepedési lehetőségeket vizsgálja, akkor még utas, vendég, idegenforgalmi tényező. Ennyi mindenféle lehet tehát a vendég akkor, ha nyugati és nem egzotikus szemmel nézzük.

c) Hát a *viselkedő vendég* vajjon milyen vagy hányféle? Jó tudnunk ezt is, mert különféle vendégeink lehettek a multban és lehetnek a jövőben. Lehet az a vendég angol, amerikai, német, francia, olasz, balkáni és mondjuk, lengyel. (A cseheket azért nem veszem külön, mert azok olyanok, mint a németek.) Méltóztassanak csak megnézni, lélektanilag hogyan viselkedik egy angol? Mit akar a pénzéért vásárolni, mit akar meghódítani, vagy mit akar — hogy úgy mondjam — kifejni belőlem? Ő Angliát akarja mindig megvenni a pénzéért, egy darab

Angliát keres itt nálunk is. Nem akar kimozdulni Angliából. Ő azt akarja, hogy miközben itt van nálunk, akkor is Angliában legyen. Ez nagyon érdekes, mert az angol utast csak akkor tudom megelégedésére kiszolgálni, ha vásárló kedvének ezt a nagyon mély lélektani vonatkozását ismerem. Amikor ő angol kosztot akar, amikor fürdőszobával akarja a szállodai szobát, akkor tulajdonképen azt akarja, hogy legalább illúziója szerint ne mozdult légyen ki hazulról, ha már a valóságban mégis ki kellett valamiért mozdulnia.

Mit akar az amerikai? Az amerikai fel akarja vásárolni a nálunk kapható, mondjuk, kissé egzotikus Európát. Ő minket akar, mindent meg akar venni, amit tőlünk, nálunk vagy belőlünk kaphat.

Mit akar a német? A német nagyon érdekes lelkiséggel utazik. Ő lehetőleg keveset akar érte adni cserébe, akármit is vett vagy kapott útközben. Ezt úgy fejezzük ki idegenforgalmi nyelven, hogy „igénytelen". Jutányosan, kis rezsivel akarja megjárni a világot. Kár is volna a németekre túlságosan számítani luxushotelek építése közben, hogy azt majd velük fogjuk megtölteni. Egy turistaszállót hamarabb meg tudunk velük tölteni, mert takarékosak, keveset költenek fizikai szükségletekre vagy éppenséggel fényűzésre.

Mit akar a francia? A francia válogatós, mert ő a pénzéért ellenértéket akar és azt nézi, hogy megéri-e a pénzét az, amit kap.

A balkáni pontosan ugyanolyan eset, mint amikor a parasztember kiruccan a városba. Vagy arról van szó, hogy dolga van, vagy pedig arról, hogy egy görbe napot akar csinálni. Idegenforgalmi szempontból tehát pontosan ilyen értelemben kell ebben a vonatkozásban berendezkednünk vele kapcsolatban.

Az olasz, ha idegenbe megy és különösen ha hozzánk jön, akkor egy kicsit elmegy hazulról, tehát semmit sem akar, ami a hazájára emlékezteti. Viszont, ha egy lengyel idejön hozzánk, egy kicsit hazajön, mert otthon nincs meg neki az, amit itt igényel, jóllehet valaha megvolt neki is. Ennek a ténynek történeti gyökerei vannak. Benne van ebben a kis vonásban annak a kultúrközösségnek az emléke is, amelyben Kelet-Európával ketten tettünk egyet valaha s amelyről mi még csak nem is tanulunk ma már az iskolában. Idetartozik például az

elzálogosított szepesi városok kérdése, benne van Báthory István lengyel királysága és sok minden egyéb.

d) Milyen a *viselkedő gazda* nyugaton? A *német* egy kicsit mindig vigyáz a vendégére. Az az érzése vele szemben, hogy ez valami titkot el akar onnan vinni, ennek következtében túlságosan sokat nem szabad neki mutatni. (Ne tessék most a háborúra gondolni, hanem normális békeidőkre.) Éppen ezért a vendégnek nincs valami nagy tisztessége. Egy kicsit mindig alkalmatlan valaki az a vendég, annak ellenére, hogy például Helgoland és a többi fürdőhelyek nagyon rászorulnak a vendégre és nagy is ott az idegenforgalom. Az *angol* úgy veszi a dolgot, hogy az idegenforgalom is üzlet. Az illető, aki jött, egészen biztosan üzletet akar kötni, tehát sokszor az a fontos, hogy az üzletkötő felet jól fogadjam, sokszor pedig ennek az ellenkezője a fontos. Náluk az ember talál is mind a kétféle eljárásmódra példát elegendőt. Az bizonyos, hogy angol „gazda" semmi szín alatt sem fog senki idegent bevinni a családjába. Ez lehetetlen dolog. A *svájci* nagyon jól tudja, hogy vendége a vidék miatt, meg a levegő miatt jött. Pihenni, üdülni, gyógyulni jött, s úgy gondolkozik: ha én patika vagyok, akkor szabad nekem annyiba kerülni, mint a patikának. Az *olasz* is tisztában van vele, hogy: hozzám pedig fognak jönni az emberek mindig, túlságosan nem kell magamat megerőltetnem, mert nagy a választékom. Nekem vannak múzeumaim, templomaim, régi Rómám, szóval mindenem. Nagyszerű ország vagyok, ahol Forum Romanum is van, cinquecento is van. Azonkívül tengerem is van, egem is van, nyaram is van. Szóval nyilvánvaló, hogy itt magától megy az egész idegenforgalom, mintha megolajozták volna és tulajdonképpen nem kell egyebet csinálni, mint elviselhető helyzetet teremteni s máris adva van minden. Ennek következtében az olasz, idegenforgalmi tekintetben, kissé bohém. Ha mi úgy csinálnánk a dolgunkat mint ő, nem érnénk el semmiféle eredményt. A *görög* tudja, hogy őhozzá az Olympos miatt jöttek el, a filozófia miatt, a művészet miatt, aki oda megy, annak materiális igényei nem túlságosan nagyok. A *spanyol* is tudja, hogy a mórok miatt, meg a bikák miatt jöttek. Az *ázsiai*, az *afrikai* tudja, hogy neki az egzotikum az eladó portékája, meg a régmúlt. Az *amerikai* tudja, hogy hozzá csodákat jöttek látni és a lehetőségeket keresni. Ezek a nyugati viszonyulások.

e) Most nézzük meg, hogy milyenek az egzotikus viszonyulások, amelyek nálunk vannak? Nekünk az eddig megvizsgált európai tanulságokat mind tiszteletben kell tartanunk, de azonkívül is van még valamink, amit ezen a területen feltétlenül fel lehet és fel kell használnunk.

Ha az idegenforgalomnak a magyar gazdája nem romlott el és nem akarja okvetlenül majmolni nyugati kollégáit, hogyan viselkedik? Ami e tekintetben megkülönbözteti őt nyugati társaitól, egy bizonyos fölény. Ez valóban egzotikus vonás. A vendég a távoli, szokatlan és furcsa helyen elfogódott kissé, ezzel szemben a gazda csakugyan azt mondhatja: én tudom itt a dörgést, enyém itt minden és én vagyok itt minden. Debrecenben láttam például — elvégre Debrecen 125.000 lakosú város, — amit nem hiszem, hogy másutt láthattam volna, talán csak egy tiroli kiskocsmában, egy egészen kicsiny faluban, hogy a vendéglátó gazda egyszerűen melléült a vendégnek és elkezdett vele beszélgetni, mint egyenrangú fél, s ez annak a vendégnek láthatóan jól esett. Hiszen neki a számára „vad" helyen nemcsak gazdára, hanem tanácsadóra, jóismerősre, meghitt barátra is szüksége volt, nem úgy, mint „otthon".

Ami nálunk a vendéglátóból kisugárzik, az annak a dokumentálása, hogy itt nincs külön vendéglátás. Nem külön métier ez nálunk, itt mindenkinek vendége a vendég és mindnyájan gazdái vagyunk az idegennek. Eleinte szinte keserves is volt erre mifelénk idegennek lenni, mert ha kiderült valakiről, hogy az, nem szabadult meg egykönnyen a derék jó „bennszülöttektől", hol ide, hol oda rángatták. Erről a gyengénkről még a mai napig sem szoktunk le egészen.

Elmondom egy gyerekkori emlékemet. Belátom, nagyon szemtelen gazfickó voltam, legszívesebben agyonhallgatnám az esetet, de ennek a témának lélektani beállításához szükséges, hogy őszintén meggyónjam. Egyszer negyedik gimnázista korunkban ketten ácsorogtunk a debreceni nagytemplom mellett. Odajön egy cívis és azt kérdi: Tetszik? — Mondjuk: Tetszik, érdekes. Elkezdett beszélni nekünk a nagytemplomról. Feljött velünk a nagytemplom tornyába s elmagyarázta a Rákóczi-harangot töviről-hegyire. Kövér ember volt, bizony nehezére eshetett, hogy két nyavalyás negyedik gimnázista kedvéért felihegett olyan magasra. Pedig ez még nem is volt elég. Végigvezetett minket a Kollégiumban, megmutatta Hatvani sírkövét

a II. emeleten, azonkívül az emléktáblát, hogy valamikor, 1849-ben, itt volt az országgyűlés. Mindent megmutogatott, még a szögek helyét is, ahol a szószék nemzeti színű drapériával be volt vonva, amikor Kossuth állítólag elmondta róla a haderő megajánlásáról szóló beszédét. (Azért mondom, hogy állítólag, mert én máskép vagyok értesülve, de a cívis ezt így tudta.) Két és félóra hosszat magyarázgatott nekünk s csak a végén kérdezte meg: hová való diákok? — Mi egy kissé arrébb mentünk, onnan kiáltottuk felé: ide járunk a Kollégiumba — és elszaladtunk.

A tanulság ebből az esetből nyilvánvaló. Kötelességének tartotta a cívis, a debreceni „helyes" polgár, hogy két idegen negyedik gimnazistának ő, a tekintélyes gazda, városának minden nevezetességét megmutogassa. Hogy azután ezek milyen galádok és szemtelenek voltak, az nem tartozik ide, az csak a történet anekdótaszerűségét kerekíti ki. A fontos az, hogy mi abban a pillanatban az ő vendégei voltunk. Nagyon mély lelkivonás ez annak bizonyítására, hogy eszünkjárása szerint nem külön mesterség a vendéglátás. Hivatásos vendéglátó is van azért persze, de úgy, mint ahogy tényleges katonaság is van. Pedig a magyar ember általában katonás természetű ember. Vannak hivatásos katonák azért, bár mindenki katonatermészet, még az is, aki tagadja és aki nem hiszi ezt magáról. A lélek mélyén ez egyik sem külön dolog: katonáskodni, vagy vendéget látni. Azoknak tehát, akiknek az idegenforgalom a polgári foglalkozásuk, kár ezt túlságosan kihangsúlyozniok. Egész valójuk szerint, teljes életükkel kell szívesen látniok a vendéget, nem mesterségükből kifolyólag. Az életszerűségével hasson a vendéglátásuk, ne pedig a szakszerűségével. Itt valami nagyon fontos vonás van és ez az, amit én egzotikusnak, t. i. ázsiainak tekintek. Nálunk a vendéglátás az életszerűségével hat és nem a szakszerűségével, mert a mi magyar életünknek minden vonatkozásában ugyanezt láthatjuk. Minden valamire való magyar tudós: polihisztor, ami azt jelenti, hogy nem csupán szaktudós. Nem mintha a maga szakmáját nem művelné eléggé. Brassai Sámuel óta minden igazi magyar tudós polihisztor volt és sohasem a szakszerűsége rovására.

Szeretném itt nagyon hangsúlyozni, hatszor is aláhúzni, beleduruzsolni minden magyar idegenforgalmi szerv fülébe: a magátólértődöttség lássék meg, ömöljön el hivatalos vendég-

látásunkon is. Ne azért lássuk szívesen a vendéget, mert ezt írja elő a foglalkozásunk, hanem mert vendéglátó gazdák vagyunk, s a vendéglátó gazdának a vendéget illik és kell is szívesen látnia, ez nem is lehet másképpen.

Aki kicsinyelné azt, amit mondtam, aki szeretne valami nagyszerűbbet hallani, annak hadd mondjam el, hogy ez olyan valami, mintha azt mondom, hogy szép az a megfizethető szerelem és vannak is olyan intézmények, amelyek ilyesmit kínálnak, de azért mégis az az igazi, ha külön, egyénileg belénk szeret valaki. Ennek azért még sincs párja. Most már azután úgy tessenek elképzelni, hogy a hivatásos vendéglátók olyanok, mint a hivatásos szerelmesek; ezek nagyon kedvesek és közöttük is akadnak egészen szépek, rokonszenves egyéniségek és a mesterségüket egészen jól értő valakik, de azért az ember mégis vágyakozik valami után, ami spontán, ami magától jön, ami most van először. Az ilyen vendéglátás fog majd ide embereket vonzani, mert hiszen már tisztában vagyunk vele, hogy egyéb oka a felénk irányuló vendégjárásnak nincsen is túlságosan, mint ez. Hogy itt jó vendégnek lenni. Ez a mi vendéglátásunknak az egyetlen reális alapja. Jó itt eltanyázgatni minálunk.

f) Menjünk tovább. Ha én, az egzotikus vendég, mindenkinek a vendége vagyok, akkor nem az ellenértékét kapom annak, amit adtam; vagy kevesebbet vagy többet kapok érte, csak pontosan annyit nem, amennyi dukál. Ebben a tényben megint a magyar vendéglátásnak egy másik törvénye rejlik. Miután én pontosan sohasem tudok annyit adni, amennyi dukál, igyekszem többet adni, mert akkor egészen bizonyos, hogy nem fog becsapódni az, aki a vendégem volt. Akármennyire akarok is annyit adni, amennyi járna neki, nem tudok, nem telik tőlem. Hiányoznak is az előfeltételei, de meg nincs is meg a természetemben. Éppen ez a nagyon érdekes és egzotikus a mi vendéglátásunkban, hogy vagy szidják vagy magasztalják, csak éppen korrektül megelégedve nem lehetnek vele. Ezt az egzotikumot kell nekünk intézményesen is kifejlesztenünk valahogy. Legyünk akkor már nagylelkűek, ha pontosak nem tudunk lenni. Ha kicsire nem nézünk, felfelé kerekítsünk. Ez a mi vendéglátásunknak a második nagy törvénye.

Anekdótáinkban sokat szerepel *a műkedvelő idegenforgalmi szerv*. Ennek a vendéglátás-féleségnek csúcsteljesítménye

az öregebbik József főherceg alakjához fűződik, aki egyszer idegen kirándulókat kalauzolt végig a saját parkján. Kertésznek nézték, s ő megmutogatott buzgón mindent. Adtak is neki nagylelkűen, ha jól emlékszem, egy forint borravalót s a főherceg a haláláig büszke volt erre a forintosra, mindig a mellényzsebében hordta. (Én nem láttam, de azt mondják.) A fontos itt az, hogy vállalta a műkedvelő idegenforgalmi szerv szerepét. Tetszik tudni, hogy a műkedvelőknek milyen nagy hasznát veheti nemcsak az ilyen intézmény, mint az idegenforgalom, hanem a tudomány is? A finnek sokkal előbbre vannak a nyelvészet terén mint mi, azért, mert beszervezték a műkedvelőket is munkaközösségükbe. A mi tudományos nagy szótárunkon tizenketten dolgoznak, a finnek tudományos szótárán négyezren. Náluk falusi, sőt tanyasi gazdák is résztvesznek ebben a hazafias szellemű munkában. Hiszen a disznóól elnevezését vagy a leölt disznó tagjainak elnevezését egy tanyás ember sokkal jobban tudja, mint egy tudós ember Helsinkiben. Azok a tanyás emberek kapnak időnkint egy hivatalos nyelvészeti újságot és azon keresztül instálják meg őket, írják meg, hogy hogyan hívják a disznó részeit arra ő feléjük, az orját, a nyulját (még tán magam sem ismerem valamennyit, pedig ezek magyar szavak).

A műkedvelők jelentőségét szeretném itt kiemelni és azt, hogy tulajdonképpen ne is hivatásosakká próbáljuk kiképezni magunkat semmiféle pályán, hanem műkedvelőknek, mert akkor a fantáziánk jobban szárnyal és sokkal jobb hivatásosak leszünk, mintha hivatásosak akarnánk lenni. Nekünk nem az a legnagyobb bajunk, hogy hivatalos szerveink kevesen vannak, hanem az, hogy műkedvelő idegenforgalmistáink nincsenek. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy nem állunk meg az idegen előtt. Dehogy nem állunk meg! Úgy bámuljuk, mint a vízi csodát s éppen ez a baj. Itt a közvélemény nem tart lépést mai idegenforgalmunkkal, még azzal a kevés idegennel sem, aki köztünk forog.

Nem tudunk például diszkrétek lenni, nem bírjuk észre nem venni az idegeneket, képtelenek vagyunk tiszteletben tartani az inkognitójukat. Mikor a nálunk vendégeskedő velszi herceg rangrejtve járt itt s azt vette programmba, hogy szeretne eltűnni, abban a pillanatban körülvettük és néztük, hogy: milyen furcsa! A harmadik nagy feladatunk tehát az volna,

hogy megszervezzük ezt a működedvelő gárdát, amely az idegent egy bizonyos magátólértődöttséggel kezeli, úgyhogy hivatásos szerveink már tulajdonképpen csupa „féligkész" idegent kapjanak, akit aztán jóval könnyebb előírás- vagy hivatásszerűen ellátni.

g) Beszéltünk az egzotikus vendéglátásról és az egzotikus vendégről. De most még hátra van a két filozófiai a priori, nevezetesen az „itt" és a „most", a tér- és az időkategória. Itt szeretnék a filozófiai mélységeire rámutatni a mi egzotikumunknak. Nevezetesen a mi „itt"- és „most"-kategóriánk, tehát az idegenforgalomnak, a vendéglátásnak a tér- és időkategóriája annyiban Ázsiából való, mert hiszen ott kaptuk mi a vendégnek és a vendéglátásnak föntebb tárgyalt társaslogikai fogalmát. Abból az időből származik ez, amikor még nem fővonal mentén éltünk. Hiszen még most sem vagyunk igazán fővonalon. Idegenforgalmi szempontból fővonalon a nagyon szép vidékek s a nagyon érdekes történelmek és attrakciók feküsznek. Ebből a szempontból mi még változatlanul mindig olyan mellékvonalon fekszünk, mint amilyen világtól eldugott, Isten háta mögött élő valakik voltunk Ázsia szteppéin. Szóval, a mi vendéglátásunk filozófiai gyökere a *jurta vendéglátása*, megfosztva ázsiai vadságától. Nálunk tehát azt kell tudomásul vennie annak, aki közénk jön, hogy Budapest és a vidék nem úgy viszonylik egymáshoz, mint az összkomfortos európai fertály és az egzotikus bennszülött-negyed az igazi egzotikus vidéken. Itt az idegenforgalom, ha nem vigyáz, véglegesen elsikkaszthatja a tartalmat. Valami egészen másról van szó.

Az időkategória másfelől azt jelenti, hogy nem felfedező úton van az idegen, tehát nem birtokbavétel hozta ide és főleg ne akarjon misszionálni bennünket. Adóval sem tartozunk neki. Nem is kell bennünket tanulmányozni, mint esetleg a cigányokat, nem vagyunk vad nép. Ezt a néhány tényt a mi idegenforgalmunknak úgy kell tudomásul venni, mint egy borzasztó nagy parancsot. Rettenetes nagy ugyanis a kísértés, hogy ne vegye tudomásul. Hiszen az angol, az amerikai, meg nagyon sok más idegen nép másért jár hozzánk, mint amivel mi szolgálhatunk. Megköveteli az összkomfortos európai fertályt, mert jól akar táplálkozni, kényelmesen lakni, de viszont érdekli az a bizonyos bennszülött-negyed is, a különféle hortobágyi kékgatyás attrakciókkal, egyéb mezőkövesdi felvonulásokkal és bi-

zonyos hímzésekkel a Tinódi-szobor partján. Nagyon fontos, hogy erről mi magunk szokjunk le először és szoktassuk le az idegeneket is róla. Inkább ne jöjjön ide senki, de ne ezért jöjjön! Már csak azért sem, mert ezt nem kapja. Én ebben a pillanatban vendéglátó vagyok, akinek az önérzete barátsággá szelidült és önszántamból, jó barátság kedvéért sok mindent megteszek a vendégem kevéért. Nem az önérzetem mondatja hát velem, hogy veszedelmes idegenforgalmi szempont ez az ethnográfiai kirakodó vásár, hanem az igazság szeretete. Hazugság, nem igaz, hogy mi azok vagyunk, akiknek tartanak. Ennek következtében akit meghagyunk ebbéli tévedésében, az nem jön ide másodszor és harmadszor. Teljesen hiába adtuk el önmagunk igazi valóságát, csak ideig-óráig élhettünk belőle. Hiszen a beduinok és a hinduk még mindig sokkal egzotikusabbak, mint mi, s akik csak az egzotikumot akarják, azok belátják, hogy ez a mifelénkvaló szegényes valami ebben a zsánerben. Nagyon kultúráltak az errefelé lakó „vadak", mert bár kékgatyát viselnek, de esetleg manikűrözik a körmüket.

Ami tehát itt maradt nekünk, az egésznek összefoglaló keretén belül, az lélektanilag mindössze ennyi: itt vendéglátó és vendég az *egész* egyéniségével és *maradéktalan* sorsával szerepel. Ebből folyó legfontosabb feladatunk: életközösségbe lépni az idegennel, megosztani vele az életközösséget. A mi számunkra az idegenforgalom nem *gazdasági* viszonyulás, nem értékskála, hanem *jogi viszonyulás*. Mi nem tudunk mással hatni, csak — igazán furcsa így kifejezni, még sincs különben: — elbájoló és érdekes emberi egyéniségünkkel. Ez az, amiért érdemes bennünket meglátogatni. Nálunk az élet folyása, tehát maga az élet minden, s elsőrangú, sőt egyetlen kötelességünk, hogy az az élet, amelyet mutatunk az idegennek, igazán őszinte és hamisítatlan legyen.

Térjünk át a logikai kategóriákra. Ezek t. i. azt tanítják nekünk, hogyha mi szolgálatot akarunk tenni, ha azt akarjuk, hogy az idegen ne csak egyszer vagy kétszer, hanem huszonötször is eljöjjön hozzánk, valahányszor útra kél s útját errefelé veszi, mindig beiktassa a maga programmjába, hogy Magyarországot is meg kell nézni és meg kell ismerni, akkor az a fontos, hogy hamisítatlan, ősi magyar életet éljünk a dolog természete szerint is, az ő kedvéért sem egyébképpen. Szeretném ezt egy példával érzékeltetni. A falusi gyerekek valami miszté-

riumot adnak elő, például a betlehemes játékot. A játék eleinte egy kicsit annak a háznak is szól, ahová gazduram beeresztette őket. De ha meg tetszenek figyelni Heródest, a két angyalt, az öreg vagy a fiatal juhászt, észrevehetik, hogy bánják is ők öt perc múlva, a házbeliek a világon vannak-e vagy nincsenek, játszanak a maguk gyönyörűségére és adják magukat a maguk teljességében.

Ez az, amit nekünk is meg kell tanulnunk, hogy itt van ugyan az idegen és páholyból néz minket, de ha nagy felvonulásokat, karneválokat rendezünk az ő tiszteletére, akkor azt nem fogja élvezni. Nagyon jó példa erre a Gyöngyös-Bokréta. A Gyöngyös-Bokréta eddig még meg tudott maradni eredeti elgondolásában. Ismét elkövetkezett Szent István napja, feljön a falu, résztvesz a körmenetben, de azért, mert ájtatos és mert most ünnep van, nem külön attrakcióképpen. Aztán, ha már itt van, hát a maga mulatságára csap egy nagy bált a Művelődés Házában. Ezt szabad másnak is megnézni, de semmi tendencia, semmi erőltetettség, semmi csináltság nincsen benne. Látja az ember, hogy: jó nap volt, szép nap volt, ilyeténképpen szokás befejezni. Aztán bokáznak egyet, dalolnak egyet a maguk mulatságára, de semmi szín alatt sem azért bokáznak és dalolnak, mert nézem őket gukkerrel. Ez olyan nagyszerű élmény, amit sehol a világon nem tudnak mutatni, mert ehhez magábafeledkezett népi, ősi komédiajátszás szükséges, amely már Európában sehol másutt nem kapható. Van tehát a Gyöngyös-Bokrétában valami, amit megőrizhetünk, de el is ronthatunk. Tessék elhinni, ha a maga hamvasságát, tisztaságát, szűziességét, soha nem látottságát, most először előfordulását meg tudjuk őrizni, akkor jönnek is rá az idegenek, mert ezt érdemes megnézni. Nagyon szelíden hadd mondok egy hasonlatot, hogy semmi bántó éle ne legyen. Olyan ez, mint mikor az őserdőben, a vadonban, valami egészen spontán jelenetet sikerült lefényképeznie valakinek, aki órákig, esetleg napokig, sőt hetekig ott kuporgott egy fán, mert tudta, hogy ez az emberszem-nem-látta jelenet itt szokott lejátszódni. Visszafojtott lélekzettel nézzük aztán a mozivásznon, milyen érdekes, mert az ősi, szűzi természetnek a szuverén hatalmát érezzük kilüktetni belőle.

Ilyenforma az az életszerűség is, amely a Gyöngyös-Bokrétából árad az idegenek felé, s amely sehol másutt nem válhatik élményünkké, mert teatralitás nélkül, tendencia nélkül az

életnek ezt az őszinte élését sehol a világon, sem Olaszországban, sem Franciaországban, sem oberammergaui passio-játékban nem fogják megkapni. Ilyen a mi egész életünk, s ha ezt meg tudjuk mutatni, akkor már mutattunk valamit, amit más nem mutathat. De ezt az életet mi nem mutogatni akarjuk, hanem megosztani. Most megint olyan valami következik, amit még meg kell tanulnunk. *Mi csak mint magyarok vagyunk érdekesek.* Erkel Ferenc például gyönyörűen megtanult nyugateurópai operákat csinálni magyar témákból, de jóllehet nagy zeneszerző volt, mégsem tudott műveivel forró, őszinte európai sikereket elérni. Ellenben, mikor a külföldiek legelőször meghallották az ősi paraszt-dalból kisarjadó nagy magyar muzsikát Bartók és Kodály interpretálásában, hegyezni kezdték a fülüket s a művelt Nyugat már javában lelkesedett ezért a zenéért, amikor nálunk még rossz véleménnyel voltak róla. Miért? Azért, mert ilyet még sohasem hallottak. Erre kíváncsiak és ha mi magunkat tudjuk adni, magunkat tudjuk élni, megmutatni, akkor jönnek. Ha magunkat tudjuk megosztani, akkor idejönnek, hogy megosztozzanak rajtunk, vélünk, mert az valami érdekes és másutt sehol sem fordul elő. Az idegent pedig az ilyen érdekes látni-, hallani-, átélni-valók mozdítják ki hazulról. Hiszen, ha a zöldsugarat mindenütt lehetne látni, akkor nem utaznánk oda, ahol nagyritkán látható. Ha egy bizonyos gyűrűs napfogyatkozást nemcsak a földnek egy bizonyos részén lehetne végignézni, akkor az emberek nem mennének oda, hanem kinyitnák otthon az ablakukat és onnan néznék kormosüvegen keresztül, komótosan.

Ha azt akarjuk, hogy jöjjenek hozzánk és barátkozzanak velünk az emberek, akkor tudjunk nekik mit mutatni és mondani. Sajnos, mi magunk sem ismerjük eléggé magunkat. Az idegenek kellő fogadtatására már mindenféle excentrikus helyet, kislokálokat, bárokat, stb. találtunk ki, de miért nincs legalább egy pontja Budapestnek, ahol — mondjuk — csak hamisítatlan, ősi parasztnótákat lehetne hallani? Mert ilyen nincs. Azt tetszik gondolni, hogy az az amerikai, aki mindig kinyitja a rádióját, ha Kodályt közvetítenek Budapestről, nem menne oda, ahol ilyet kapni? Ez éppen úgy érdekelné, mint a tokaji bor, ha ugyan még nem sokkal jobban. Bizonyára kialakulna a közönsége az ilyen „lokálnak" is.

Most pedig engedjék meg, hogy rövid időre tudósból agi-

tátorrá változzam, és szuttyongassak minden magyart arra, hogy nekünk meg kell ismernünk magunkat. Mert ha nem ismerjük meg magunkat, akkor nem tudunk mit árulni, akkor megint csak hamisított mezőkövesdieket fogunk rásózni a gyanútlan idegenekre, míg vállalják. És azt tetszik gondolni, hogy nem jönnek rá ennek a magunktartásának kókler voltára mihamarabb? Az idegent csak egyszer lehet becsapni, vegyük tudomásul, míg nem késő. Az egyetlen, amit a magunk védelmében elmondhatunk: kérem, magam sem tudtam, hogy hamisítványt kínálok, magyarázat csupán, nem mentség. Tanuljuk meg tehát azt, hogy mit jelent a magyar művészet dalban, mesében, népszokásban, mit jelent a magyar lélek a népi művészetben, hímzésekben, fonásokban, faragásokban, építkezésben, hogy aztán interpretátorai lehessünk, mert bizony mondom önöknek, hogy más eladó portékánk nincs. Ez az, amiért jönnek, ez az amit sejtenek és áhítanak nálunk.

A magyarság tehát mint egzotikum, igenis idegenforgalmi cikk. Miért? Azért, mert ebben a vegyületben sehol másutt nem kapható. Ebben a vegyületben ugyanis híd Európa és Ázsia között. Az az idegen, aki idejön, nemcsak mulatni jön ide; szeretné, ha valami nagyobb haszna is származnék belőle, mint puszta mulatság. Ha ezt a hidat valaki megismeri, megtanulja rajta a járást, szabad bejárása lesz Kelet felé. Attól fogva, hogy megismerte Magyarország lelkét, a siker nagyobb reményével mehet egzotikus országokba. Hasznos és jó lecke ez mindazoknak a nyugateurópaiaknak, akik jól-rosszul pacifikálták Keletet, de egyet nem tudtak megcsinálni eddig: lélekközösségbe lépni vele.

Egészen tragikus dolog, amikor amerikai szerzők művében azt a panaszt olvassuk, hogy ők hiába mennek Keletre, mert nem ismerik s nem bírnak vele. Mit tehetnek ugyanis? Próbálják leigázni, de Kelet lerázza ezeket a törekvéseket és marad bizonytalan titok. A nyugatiak nagyon jól tudják, hogy Kelet titkának kulcsa van, s nekünk azt kell megmagyaráznunk ezeknek a nyugatiaknak, hogy *európaiak és amerikaiak számára az egzotikus országok megfejtésének egyetlen lehetősége, ha megtanulnak magyarul — nem beszélni — hanem élni, mert ha megtanulnak magyarul élni, megtanulták a Kelethez viszonyulás lehetőségét.* Ez a mi idegenforgalmunknak legmélyebb titka, az az egzotikum, amelyet még magunk sem ismerünk és nem

aknáztunk ki eléggé, de amely mint lehetőség itt található nálunk. Nem a csiri-csáré dolgok, nem a Hódmezővásárhelyről vagy máshonnan való cserepek. Szegény mezőtúri Badár Balázs a végén nagyon leszokott arról, hogy a magáét csinálja, hanem csinálta azt, amit rendeltek nála. A legtöbb iparművészeti remek tulajdonképpen Budapesten születik s az itteni rendelések szerint prompt szállíttatik. Közönséges hamisítványok.

Ezek már nem igazi egzotikumok. Az igazi egzotikum itt szunnyad a mi lelkünk mélyén, sőt serken is már felfelé, érezhető a magyar életközösség lélekrezdüléseiből a vágyakozás, a nosztalgia feléje.

III. *A magyarság mint európai érték.*

Erre vonatkozó mondanivalóm velejét egy alaprelációban szeretném megmutatni, amit Orosz-Lengyelországban tapasztaltam lépten-nyomon, a tizennégyes háború elején, valahányszor egy-egy kisvárosba érkeztünk. Alig hogy gúlába tettük a fegyvert, mindjárt ott termettek a „vendéglátók". Ha egy ilyentől megkérdeztem, hol van a postaláda, nyilván azt óhajtottam — úgyebár — hogy röviden adja tudtomra, itt meg itt van. Esetleg azt feleli: tessék ideadni a levelet, majd én bedobom. Erre az ember megnézi az ajánlkozót, rá lehet-e bízni a levelet és ha úgy látja, hogy rá lehet bízni, akkor rábízza. Igen, de ha én megkérdeztem az ilyentől, hogy hol van a postaláda, vagy ilyesfélét kérdeztem — ezt csak példának hoztam fel, hiszen a legtöbb helyen nem is volt postaláda, vagy ha volt is, hiába volt, mert postaforgalom már vagy még nem volt, — akkor az illető rendszerint tovább ment egy fokkal, mint ahogy az én kiszolgálásom kívánta volna és visszakérdezte: nem tetszik parancsolni szappant, melegvizet, fürdőt, más efélét? Sőt még ez is hagyján lett volna, akkortájt sok mindenben szükséget szenvedtünk. De én még azt is megéltem, hogy az illető azt kérdezte: nem tetszik-e parancsolni egy dakszlit. Ez már rettenetesen nagy baj idegenforgalmi szempontból, mert eme „vendéglátónál" nem az volt immár a fontos, hogy nekem mire van szükségem, hanem az, hogy neki mi az eladni valója.

Ebben a négyes tükörben megmutatkozik az egész idegenforgalom alapvető problémája. Az első tükör azt mutatja, hogy az idegen kérdésére azt felelem: amit tetszett kérdezni,

az így vagy úgy van, ez itt kapható, az ott kapható. Ez az eljárás a vendég tulajdonképpeni célkitűzésének megfelelő. Ennél már eggyel tovább megyek, ha azt mondom a második tükör mutatta képen: majd én elvégzem a maga munkáját s ajánlkozom valami többlettel. A harmadikfajta vonatkozásomban olyan plusszal ajánlkozom, amire az illető nem is volt kíváncsi, amit nem kérdezett, de feltételezhető, hogy szükségletei közé tartozik mégis. És végül a negyedik lehetőség, amikor azt mondom: nem törődöm azzal, hogy ő mit akar, mert itt van az én portékám, ezt akarom ráerőszakolni. Olyan ez a négyes vagylagosság, mint valami képlet, mindenüvé behelyettesíthető. Ha például vendéglátó üzem vagyok és van nekem eladni való pörköltem, olyan paprikás, amelyet alig bír ki még a honi ember ínye is, és ha ezt a negyedik pontot alkalmazom, akkor nem azt kérdezem, hogy az illető idegennek mi a szükséglete, óhajt-e pörköltet ilyen paprikásan, hanem azt akarom kitapasztalni, vajjon nem tudnám-e rátukmálni az eladnivalómat. A föntebbi kis történet tehát egészen komolyan idegenforgalmi alapviszonyulás.

A mi tételünk már most az, hogy mitévők legyünk? Bizonyos relatív helyzetben leledzünk. Ha egzotikusabbak volnánk, akkor tudnók, hogy az eladni való portékánk ez az egzotikum. Ha pedig — hogy úgy mondjam — természetszerűbben, lezserebbül, üdülés gyanánt jelentenénk az illetőnek az addigi egész környezetét, akkor meg azt adhatnók el neki. Szóval feltételezhetnénk, hogy ha pl. az angol idegen hozzánk jön, akkor vagy angol reggelit óhajt tőlünk, vagy azt a bizonyos egzotikumot akarja. Vagyis, ha már éppen az ennivalóra szorítkoztunk, azt a bizonyos lángoló paprikás pörköltet kívánja és rendeli tőlünk.

Ha Stockholmban volnék idegenforgalmi szerv vagy akárhol a világon Bécstől kezdve, akkor tudnám, hogy mi a feladatom, mint idegenvezetőnek. Akkor azt mondanám: teszünk egy túrát a városban és én megmutogatom sorjában a legrégibb Stockholmot, azután a modernebbet. Különféle utcaképeket mutatok. Közben természeti szépségeket is, hiszen van ott olyan is, édesvízű és sósvízű tenger egymás mellett. Azután megmutatnám ezt vagy azt a képtárat. Bevinném az idegeneket egy pár épületbe, hogy belül is lássák. De nagy kérdés: megcsinálhatom-e ugyanezt nálunk is? Akkor is tudnám feladatomat, ha

Egyiptomban volnék idegenforgalmi szerv vagy a Szentföldön. Sorra mutogatnám azokat az egzotikumokat vagy történelmi régiségeket, amelyekre kíváncsiak. Kirándulnánk az egyiptomi gúlákhoz, vagy a Gecsemáné kertjébe és így tovább.

Ha akár az egyik, akár a másik módszert alkalmaznám a mi sajátos viszonyainkra, szerfölött furcsán sikerednék. Mert ha úgy akarnám megmutatni Budapestet, mint ahogy Stockholmot szokás, akkor alig mutathatnék valami sajátszerűen budapesti különlegességet. Azonfelül Budapesten volna a világ vége. Egy kicsit még mutogathatnám ilyenformán — mondjuk — Sopront, de mit csináljak Debrecenben ilyen szempontból, vagy pláne Szegeden? Ezt a programmot nem tudom következetesen végrehajtani még akkor sem, ha mindenütt akad azért valami kevés hasonlószabású mutogatnivaló. Tegyük fel. kötélnek áll az idegen. Mivel indokoljam meg, hogy ezt cselekedtem vele, mit hozzak fel védelmemre, mi itt az érdekes? Azt mondjam neki például, hogy bizonyos monumentális középület, amely azt állítja magáról, renaissance-stílusban van, vagy Isten tudja melyik másik történelmi építészeti stílust mutat, a múlt század legutolsó évtizedeiben épült? Ha nagy emfázissal felkiáltok: tessék nézni, milyen nagyszerű ez, nagyot mosolyog magában idegenünk és azt gondolja: vajjon engem akar becsapni ez az individuum vagy magát, vagy egyáltalán nem ért a dolgokhoz semmit? De semmi szín alatt nem fog engem úgy meghallgatni, hogy ennek a sivár történetnek folytatása is következzék. Szóval az idegenforgalom ezen a ponton is megbukott.

Elviszem különféle képtárakba és megmutatom, hogy kérem, nálunk azért mindenből van egy kevés. Az idegen vállat von: nagyon kedves dolog, de se sava, se borsa, ezért nem volt érdemes olyan messziről idáig fáradnom. Ha nagyon erőltetem magamat, akkor megmutatom a várost egy nap alatt, vagy két nap alatt, de harmadik nap már nincs semmi különös mutogatni valóm. Ha tehát úgy akarom bebizonyítani a magyarság európai értékét, hogy megmutatom, azért mi jól megtanultuk Európát, furcsa lesz rá a vendég válasza. Amit én most látok, abból nem azt következtetem, hogy jól megtanultátok Európát, hanem ellenkezőleg azt, hogy beeresztettétek Európát és engedtétek, hogy Európa csinálja nálatok is a magáét, ahogy éppen tudja. Hadd igazoljam

ezt példával. Ha az idegen megkérdezi a különféle épületeknél, hogy ezt ki csinálta, ki volt ez, mi volt ez, hogyan került ide, akkor azt kell mondanom: ezt Pollák Mihály, ezt Ybl csinálta, ezt Koch csinálta és így tovább. Az idegennek mind arra, amit itt látott, ez lesz a végkövetkeztetése: Akkor ez olyan középfínom európai összkomfortos fertály, mondjuk Budapest, Sopron meg egypár város. A többi pedig az a bizonyos egzotikum hely, bennszülöttnegyed, amelyet szintén nézzünk meg, Isten neki, ha már ilyen messzire jöttünk. S akkor csakugyan végig is csinálom velük nagy engedelmesen. Elviszem Mezőkövesdre a művelt, felsőbbrendű európaiakat és megmutatom nekik, hogy a vademberek hogy sorjáznak vasárnap délelőttönként szép tempósan a maguk egzotikus öltözetében. Aztán elviszem a társaságot Hortobágyra, hadd lássa, a vademberek hogyan fognak pányvával vadcsikót. Mutatok nekik szűzgulyát, rideg marhát, kilenclyukú hídat. Befejezésül esetleg a hortobágyi csárdában esznek valami nagyon jó birkapaprikást öntött pereccel. Szóval igazi ázsiai hangulat veszi őket körül. Ez mind igen szép lesz így, csakhogy most már igazán nem tudom, hogyan vagyunk európai érték? Pedig egészen bizonyos, hogy nekünk nincs itt mutogatni valónk más egyéb akkor, ha azt az Európát akarjuk megmutatni, amely nálunk fellelhető és kapható a mellett az Ázsia mellett, amely szintén fellelhető és kapható nálunk. Nincs bizony, mert már első alkalommal kiderült mindkettőről, hogy sokkal tökéletesebb példányai kaphatók tőlünk nyugatra, illetve keletre vagy délre. Hát most aztán merre tőled és meddig hozzád?

Az elsődlegesség ugyanis el nem hanyagolható fontosságú körülmény ebben az esetben. Olyan, mintha azt mondanám: gyertek el okvetlenül holnap itt és itt kötendő esküvőre, mert ezen az esküvőn „egy bizonyos illető" arisztokrata hölgy az eredeti családi ékszereit fogja viselni, nem pedig a másolatait. Erre az ember esetleg el is megy, mert kíváncsi az eredeti ékszerekre. Mi azonban csak azt mondhatjuk: gyertek ide hozzánk, sok mindennek egészen tűrhető másolatai megvannak nálunk. Valami alapvető tévedés van a tétel ilyetén megfogalmazásában és ha mi a programmunkat így akarjuk végrehajtani, bajosan aratunk sikert véle.

Mi tehát a feladatunk? Az, hogy megéreztessük: az a da-

rab Európa és az a darab Ázsia, amely itt látható, sajátosan más, nem olyan mint amilyent másutt mutogatnak. Az ázsiai része is más mint Ázsiában, a európai része is más mint Európa egyéb pontjain. Ez a mi feladatunk, mert csak akkor vagyunk európai érték, ha be tudjuk bizonyítani, hogy az a darab Európa és az a darab Ázsia, amit mi itt jelentünk és megmutathatunk, amit az idegeneknek rendelkezésére bocsáthatunk, valami sajátos, valami új, igazi nóvum, specialitásunk. Most már egyelőre nem is fontos, hogy hasznos-e vagy szükséges; fontosabb az, hogy érdekes, mert másutt nem kapható, nem látható. Nézzük, mi az az Ázsia, ami itt kapható? Mindaz, ami belőlünk egzotikum és amiről már esett szó közöttünk. A magyarság mint egzotikum, igenis kapható és ez tetszik az idegeneknek, ezt már az eddigiek alapján is tudjuk. Szeretném ezúttal azt bebizonyítani, hogy az európaiság is, amelyet mi jelentünk, ha jól mutatjuk, szintén valami egészen más, mint ami Európának akármelyik más pontján megtapasztalható.

Mi jellemzi ezt az Európát? Két sajátosság: az egyik a *hatástorlódás*, a másik pedig az, hogy ez az európaiság, amely nálunk van, átszüremkedett rajtunk, tehát bizonyos tekintetben módosult, másképen európai, mint Európa egyéb pontján, mégpedig azzal a bizonyos egzotikummal *vegyült*, amit mi jelentünk. Ez a másodikfajta Európa azután megint kétféle formában nyilvánul. Egyik formája szerint mint *küzdelem* mutatkozik és nemcsak érdekes, de tanulságos is. Ezt a küzdelmet, amelyet mi szégyelni szoktunk, rejtegetni szeretnénk, amit el is hazudunk, ha kell, ne rejtegessük, mert az egyik legérdekesebb mutogatni valónk. Nálunk ugyanis dinamikus formája van az európaiságnak minden vonatkozásában. Itt harc folyik, mégpedig rendkívül becsületes és ngyon érdekes harc: ahogy ellenszegülünk egy-egy európai betörésnek. A másik fajtája viszont az átszüremkedett európaiságnak akkor születik meg, ha önként áteresztjük a mi egzotikus lényünket az európai tartalomba, vagy ha jószántunkból befogadjuk az európai tartalmat, és ez nagyon érdekes európaiság, az európaiságnak egy ázsiatikus válfaja.

Valahányszor Európa úgy jelentkezett nálunk, hogy magyarok kimentek Európába, megtanulták és hazahozták Európát úgy, mint ahogy a méh hazahozza a gyomrában a virágport a kaptárba és azután mikor otthon van, kihányja és méz

lesz belőle, olyankor mindig valami nagyon érdekes, nagyon egyszerű, rendkívül értékes, időálló, örök dolog született. Valahányszor azonban Európa úgy jelentkezett, hogy betört ide és hódítani akart, meg akarta magára tanítani az itteni egzotikus társaságot, a vadembereket, abból pedig kivétel nélkül mindig valami szörnyszülött, valami rettenetes dolog jött a világra. Nagy tanulság ez nálunk vendégeskedő idegenek számára, de sohasem lehet Európát úgy átplántálni, hogy jön a művelt nyugati, körülnéz szigorú, kritikus szemmel és azt mondja: itt eddig semmi sem történt, most majd én következem, mert hogy úgy fejezzem ki magamat, én találtam fel a rimaszombati csutorát. Sohasem származott még az ilyen cézárómániákus „veni, vidi, vici"-ből semmi jó. De azért nem szégyeljük, sőt megvalljuk őszintén, a dolog természete szerint történt ez a sok dőreség. A dolog természete szerint itt nagyon sokáig nem volt semmi és a kezdeményezéseknek jogcímük volt idejönni és itt megkezdődni. De ha nem szolgálni jöttek, akkor balul ütött ki. Ez az, amit európai értékként megmutathatunk, nemcsak azért, mert tanulságos, hanem azért is, mert rendkívül érdekes. Miután a 2. a) pont alá tartozó mutogatni valók bizonyos tekintetben negatívumokat formáznak, ne beszéljünk róluk úgy, mintha pozitívumok volnának. Viszont a 2. b) alatt sorozható nevezetességeknél, amelyek felfogatásához pedagógiai velleitások szükségesek, fel kell hívni a speciális magyar vonatkozásokra azoknak a figyelmét, akik ezekkel a formákkal még soha életükben nem találkoztak s ezeket a formákat, ha kell, még kissé iskolásan is, magyarázzuk meg jól.

Ideje azonban ezekkel a sajátosan magyar európaiságokkal elsősorban mimagunknak megismerkednünk. Lássuk mindjárt: mi az a hatástorlódás. *Térbelileg* azt jelenti ez, hogy míg Európa egyes egymástól távoleső területein más-más dolgok találhatók, nálunk úgyszólván mindenre van példa, ami Európát a maga egészében jellemzi és jelenti. Norvégiában például sok minden érdekes van, ami Spanyolországban vagy európai Törökországban nincs és sok minden nincs, ami — mondjuk — Olaszországban, vagy Oroszországban előfordul. Nálunk mindaz, ami a norvégeket, meg az olaszokat, meg az oroszokat jellemzi, egy ponton találkozik. Tegyük fel, hogy templomokat akarunk mutatni. Norvégiában bajos lenne egyéb templomot mutatni, mint evangélikust, Olaszországban, mint katolikust,

Oroszországban, mint pravoszlávot. Nálunk pedig mindhárom látható, sőt még mecsetek is imitt-amott. Nagyon érdekes dolog, ami így térben van: nálunk lehet kapni szláv világot, latin világot és germán világot egy rakáson. A szilárd lávaréteg nem olyan érdekes talaj, mint amilyen a mi szilárd talajunk azzal, hogy mindjárt elkezd esetleg működni a vulkán alatta.

Meg lehet mondani az idegeneknek azt is, hogy ebben a pillanatban olyan ponton állunk, amely dinamikusan is mindenféle, mert itt az igények még a mai napig sem némultak el. Ez a pont, ahol mi vagyunk, volt valamikor a római birodalomnak tagja s a latin világ még mindig gondol arra, hogy esetleg lehet még egyszer az. De ugyanez a pont volt az úgynevezett német-római birodalomnak, a szent birodalomnak is tagja és még most is vannak jelek, hogy a középkori és kora-újkori birodalom jogutódja nem mondott le minden igényről reá vonatkozólag. Ezenkívül volt tagja ez a darab föld a szláv (régebben bizánci, azután török) világnak is egy nagyon érdekes formában. Sohasem felejteném el ezt megemlíteni a magyar Szent Koronáról szóltomban. Elmondanám, hogy a földkerekség legérdekesebb klenódiuma a mi Szent Koronánk, mert két része van, egyiket II. Szilveszter pápa küldte, a másikat a bizánci Dukász Mihály. Ezen az alapon földünk a kelet-római birodalomnak is tagja, még pedig nagyon különösen, t. i. misszionáló tagja. Koronánk nyugati eredetű feléért sokat hullattuk már vérünket törlesztésül, keleti származású feléért mai napig adósok vagyunk a misszióval. A kelet-római birodalommal szemben egészen más szerepre vagyunk hivatva, mint a nyugat-római birodalommal szemben. Emennek tanítványai voltunk, amannak egyszer valaha tanítómestereivé kell hogy váljunk. Nagyon érdekes kétféle európai reláció ez, amire nem szoktuk felhívni a figyelmet elég gyakran s elég nyomatékkal.

Vannak azonban hatástorlódások *időben* is. Olyan érdekes terület ez a mi földünk, hogy szinte öt-hatezer évre visszamenőleg mindenre van rajta példa, adat, lelet. És ha az idegennek ebből a szempontból mutatjuk meg a mi archeológiai kincseinket, vagy így visszük el őket — mondjuk — Aquincumba, vagy így mutatjuk meg neki a középkortól végig egész történelmünket, akkor mondhatunk neki magyarázatképen olyasvalamit, amit Európában egyebütt nem hallhat. Nekünk a legérdekesebb történelmi régiségeink a föld alól előkerült törmelék romok és

kődarabok, vagy azok a területek, ahol kő kövön nem maradt. Nem szoktuk ezt eléggé kiemelni. Nem szégyenünk nekünk, hanem dicsőségünk az, hogy kevés a műemlékünk, nincsenek például XII. századbeli, meg XI. századbeli régi épületeink. Hívjuk fel rá az idegenek figyelmét, hogy ha nem tudunk neki érdekesebbnél érdekesebb beszélő köveket mutatni, annak köszönheti ő azt, hogy ő viszont tud. Ha nekünk több ilyesmink maradt volna, neki lenne kevesebb otthon. Nem elég, ha azt mondjuk, hogy sajnos, csupa új épületünk van, legfeljebb néhány rom, de azután semmi. Kivinném az idegent a Margitszigetre és megmutatnám, hogy bizony régebbi korból is vannak emlékeink, például a szép szigeten is, de nem maradhattak épségben reánk, mert nagyon sokáig a török basák lovai legeltek körülöttük. Azután megmutatnám Gül Baba sírját is, ha nem hinnék, hogy itt csakugyan sokáig laktak basák, megmutatnám a Rudas-fürdőt is, meg a mecseteket Pécsett és Egerben.

Azt szoktuk mondani: tessék nézni, milyen gyönyörű ez a Bazilika. Az idegen nézi, nézi és azt mondja: láttam már érdekesebbet is ebben a zsánerben. És igaza van. De ha megmutatnánk neki Magyarországot, mint hatástorlódások klasszikus hazáját, akkor mindjárt jobban érdekli az egész. Hiszen hatástorlódás olyan formában is van, hogy például Kolozsvárt láthatók régebbi korból származó kulturális kincsek, melyek ugyanakkor születtek, amikor más országbeli rokon-párjaik, de mégis másformán ugyanolyanok, mint amazok. (Kései gótika és renaissance.) Magyarok. De talán még ennél is érdekesebb formája a hatástorlódásnak az egyidőben jelentkezése korjellemző sajátságoknak nálunk, amelyek Európában másutt egymást váltó jelenségek voltak. Ennek a jellegzetességnek az a magyarázata, hogy hozzánk bizonyos áramlatok éppen idejében jutottak el, mások késtek valamit, ismét másokkal meg jómagunknak kellett igyekeznünk, hogy véres harcokban és politikai küzdelmekben eltelt évtizedeink multán utólérhessük önmagunkat és a közben nyugodt tempóban előrehaladó Európát.

Nagyon érdekes esete ennek például Szinnyei Merse „Majális"-a. Beviszem az idegent a Szépművészeti Múzeumba és azt mondom neki: tessék megnézni, ez nagyon érdekes kép, mert ez egyszerre koraszülött és elavult. Specialitásunk. Ilyet nem lehet Párizsban látni. Méltóztassék jól megnézni ezt a képet, mert amikor megszületett, első volt a maga nemében. Aztán

tetszik tudni, mi lett az illető festőből? Földművelő és tanácsbeli, mint a többi közönséges magyar ember. Igaz ugyan, hogy nagy úr volt, tehát földbirtokos lett, nem pedig paraszt és képviselő volt, nem pedig „bizokmány". Mindenesetre ez a beállítás nagyon érdekes. Van-e még egy ilyen kép a világon, amely ennyire megelőzte a korát és amelynek az alkotója mégis abbahagyta a mesterségét, amikor pedig újból kezébe vette a palettát, meg az ecsetet, már nem ért az egész semmit, lemaradt, elmult az idő tőle, nem futhatta ki a formáját.

Ezzel aztán túl is jutottunk azon, ami csak hatástorlódás. A Majális egyéb is, több mint ennek egyik tanulságos esete. Mert ha azt mondja az idegen nekem: igen, ez az impresszionizmusnak valóban iskolapéldája, erre megint mondhatok valamit, ha egyszer európai értékek letéteményesének érzem magamat. Nevezetesen őszintén kipakkolhatok vele, hogy nem arról van szó itt, mit tanult a magyar festő odakint, mert hiszen a kintiek se ujjukból szopják a tudományt. Arról van szó, hogy egyidejűleg jelentkezett velük, sőt megelőzte őket, tehát ebből a szempontból teljesen egyenrangú a korabéli legmodernebb Európával. De nem ez az említésre leginkább méltó benne. Sokkal inkább az, hogy hiába magyarázzák művészettörténészek ezt a képet, nemzetközi sémák mértéke alatt. Nem tudják megnyugtatólag megmagyarázni, csak akkor, ha a magyar léleknek azt a bizonyos relativitását veszik tekintetbe, amelyről már ismételten szó volt köztünk. Az „egyik a másikhoz képest" elvét gondolom. „Valőrrel" sohasem tudom kibékítően összeegyeztetni a „Majális"-nak az előterét a hátterével, pedig minden művészettörténet így próbálja megmagyarázni. De meg tudom magyarázni az egymásmellettiséggel, az egyik a másikhoz képest elvével, vagyis meg tudok mutatni valamit képben, ami egészen magyar. A magyar lelken átszűrődött, egészen sajátszerű és egészen másféle európaizmust tudom megmutatni az idegennek, ha szemléltetni merem a dolgokat a maguk valóságában.

És egyre bátrabban, merészebben, szókimondóbban kell, hogy szárnyaljon a hangom. Idéznem kell mindenütt a betolakodott Európát, a kéretlenül és váratlanul idejött, a jóindulatúlag segíteni szándékozó, de két balkezű Európát, hadd lássa önnön szemével az idegen, hogy dícstelenül elvérzett ez az Európa minálunk. Csinálta nekünk például építészetileg azt a Budapestet, amely nem egyéb, mint kérődzés, rágódás régi stíluso-

kon, szinte azt mondhatnám, olyan múzeum, hogy mindenből van benne egy másodpéldány vagy egy utánzat. Építészetileg ilyen, szobrászatilag még ilyenebb és festészetileg legilyenebb szép fővárosunk. Tehát mutatok egy nagyon derék és becsületes törekvést, amely valószínűleg mindenütt sikerülhetett volna, ahol igazi egzotikumot talál, de egy cseppet sem sikerülhet olyan helyen, ahol ez az egzotikum neki semmit sem segített.

Ez a darab terület ugyanis nem egzotikus terület. Tragikusan tévedett Európa, amikor ezt gondolta. Ha az európai elmegy igazi egzotikus területre, ott őt feltétlenül lelkesíteni fogja az ottani egész táj, nép és sors, minden a világon és csinálhat magának egy rendkívül érdekes európai fertályt, amely ugyan egészen az anyaországbeli stílus, de azért mégis bizonyos átalakulással, bizonyos módosulással. A gyarmatosítónak e tekintetben eléje megy a gyarmat és a kezére játszik. Itt azonban mi történik? Itt semmi ilyen elébemenésnek, kézrejátszásnak nyoma sincs. Ez Európa. Másképen, sajátosan, magyarul, szuverénül és autonómul, de egy bizonyos formájú Európa. Mit csinált vajjon a magyar ember, amikor nyakára jött a kultúrális téren is hódítókedvű Nyugat? Azt csinálta, amit a nótában is mond: „Ha látom a förgeteg elejét, begyűröm a süvegem tetejét, onnan nézem az időt alóla, még a jég is visszapattan róla". Passzíve viselkedett. Nézzük, hogy mire megy — gondolta — és nem segített a hivatlan vendégnek. Ennek következtében maradt az ideplántált Európa teljesen gyökértelen és ittléte értelem nélkül való.

Ezt mutatja Budapestnek az építkezése, festőművészete, ezt mutatják a szobrai, de persze csak azok az épületei, amelyek felosztásunk 2. a) pontja alá esnek. Ha idejön az idegen, akkor azt az egyet tegyük meg a kedvéért és ne mondjuk neki széles gesztussal: nézze kérem, itt van Európa. Mondjuk inkább ezt: amikor mi újra bekapcsolódtunk az európai műveltségbe — előbb ugyanis nem tehettük harcaink miatt, amelyek következtében itt vannak a romok és amelyek miatt kő kövön nem maradt s amelyek miatt tőlünk nyugatra minden lehetséges volt, — akkor itt tulajdonképpen stagnált az élet és teljes joggal történtek bizonyos kísérletezések, hogy ezt a darab földet, mint egzotikus területet, mint gyarmatbirtokot fogják fel és olyanformán próbálják berendezni messziről jött mások. Méltóztassanak megtekinteni, mennyire nem sikerült. És most engedjék meg, hogy

viszont a 2. b) pontot illetőleg, az általunk átszűrt Európát illetőleg hadd mutassunk valamit. Akkor az ember, ha történetesen Debrecenben van, egészen nyugodtan megmutathatja vendégeinek Debrecen város és a tiszántúli ref. egyházkerület nyomdáját, mondván, hogy ez a nyomda megszakítás nélkül működik a XVI. század eleje óta, mint eredetileg *Huszár Gál* alapítása. Mindjárt azt is hozzátehetjük: van nekünk ennél korábbi nyomdánk is. Olyan korán létesült Budán Hess András nyomdája, hogy Mátyás király, aki nagyon szerette a könyveket, lemosolyogta, sőt kinevette Hess Andrást, hogy olyan gyönyörű könyvek helyett, amilyenekhez ő hozzá volt szokva, olyan gyalázatosan rossz nyomtatott könyveket akar neki eladni. Ezt az adomát érdemes elmondani. Ez azt mutatja, hogy nálunk a nyomda nagyon hamar otthonos volt, annyira, hogy jelentőségével még olyan kultúrlény sem volt tisztában, mint Mátyás király. Már pedig ő olyan jelentős könyvszakértő volt, hogy amikor meghalt, esett a kódexek ára az olasz piacon, mert egy nagyon jó vevő költözött el személyében s ennek következtében az olasz könyvíróknál jóval kevesebb lett a kódexekben a kereslet, mint annakelőtte.

Azután az ember megmutathat régi könyveket és rámutathat arra, hogy nálunk az európai kultúra a XVI. század óta megszakítás nélkül való. De ezen túl és ezen felül megmutathatja az ember azt, hogy ha pedig a magyar lélek átszüremkedik, vagy ha a magyar lélek kitárulkozik, mindkét esetben találkozik az európaisággal s akkor nagyon érdekes fajta európaiság jön létre. Akkor nem szégyenlem és nem titkolom, hanem megmutatom például építészetben Lechner Ödön épületeit, az Iparművészeti Múzeumot, a Földtani Intézetet, a Postatakarékpénztárt és megmondom: kérem szépen, magyar építészeti stílus mint olyan szerfölött nehezen alakulhatott ki, mert hiszen nekünk a multból nem maradt semmi emlékünk, építészeti szempontból sem a sátor nem túlságos időálló, sem a faház, sem pedig a sárgalyiba. De amikor úgy éreztük, hogy a lelkünk ebből a szempontból is feszül és ebből a szempontból is mondanivalóink vannak, legalább is tiszteletre méltó, ha egy ember azon töri a fejét, hogyan kellene ezt a par excellence érdekes és másfajta építészeti gondolatot kifejezni s amikor ő síkban kezdett egy kicsit gondolkozni, nagyon érdekes problémák támadtak belőle. Lehet, hogy a jövőbeli kiteljesedett és egészen magyarrá

lett építészeti stílus még csak nem is fog az ő stílusához hasonlítani, de datálni akkor is innentől fogja magát.

Elviszem az idegeneket és megmutatom nekik Izsó Miklósnak a szobrait, például a Búsuló Juhászt. Felvilágosításul arról beszélek, hogy amikor magyar ember európai akar lenni, de mégis magyar, akkor próbálkozik ilyen etnográfiai kísérlettel s az nem egészen sikerül neki. Mikor a kis szobrai jönnek sorra, megemlítem, hogy ha mégis benne van a zseni ugyanabban a szobrászban és mindenféleképpen valami újat akar teremteni, akkor csinálja ezeket a pici táncoló figurákat; és nézzék csak meg, hogy ez milyen érdekes: egy kicsit olaszos és mégsem olasz, görög is és mégsem görög. Az egész problémája ugyanaz szoborban, ami képnek a Majális. A magyar mellérendelés, egyik a másikhoz képest elvének tételes állítása plasztikailag.

Azután ugyanígy kell megmutatni az idegennek festészetben az imént említett Szinnyei Mersét, meg kell mutatni neki a nagybányaikat és rajtuk keresztül, hogy mi az, amikor a magyar lélek mégis át akar ütni egy olyan közegen, mely közegnek a formanyelve teljesen új és idegen neki, mert hiszen az eredeti formanyelvét nem hozhatta magával Ázsiából. Igy egy egész csomó esztétikailag szépet és magyarul sajátszerűt mutathatunk. És ha majd abban a bizonyos korcsmában, amely még nincs meg, ahol csupa parasztdalokat dalolnak, meghallgattathatjuk vendégünkkel az egzotikus dalt, a magyar dalt, az idegenforgalmi szerveknek gondoskodniok kellene arról is, hogy nevezetes idegenforgalmi tömegek idesereglésének napjaiban feltétlenül énekeljenek valahol a főváros területén egy-egy Kodály gyermekkórust, vagy adják elő Háry Jánost az Operában, szerepeljenek hangversenydobogókon Bartók Béla művei. Mutassuk meg, mit jelent az, amikor a magyar lélek megint csak áttör valamin, de már a formanyelve is megvan hozzá.

Ha felzarándokolunk a királyi várba, ne csak azon lelkendezzünk, hogy milyen szép, milyen gyönyörű, hanem kérdezzük meg azt is: vajjon láttak-e már vendégeink egy másik ilyen fővárost, mint a miénk, ahol ekkora szép nagy darab épületet építettek a — senkinek? Nagyon érdekes lenne elmondani: ez a királyi palota, amelyben nem, vagy csak kivételesen és ritkán lakott a király. El kellene mondani, hogy amikor a trónörökös a király képviseletében Budapesten járt, itt volt ez a gyönyörű

szép királyi palota és leendő királyunk a pályaudvaron, a hálókocsiban töltötte az éjtszakát. Emlékszem rá, a Borsszem Jankóban akkor meg is jelent egy humoros rajz, látszott a trónörökös arca a vonatablakban s a kalauz azt kiáltja az aláírt szöveg szerint: Budapest, egy perc! Szenzációs volna arról is egyetmást mesélni, amikor mi az osztrák-magyar monarchiának voltunk a kisebbik fele.

Néha tréfálgatnia kell az idegenforgalmi szervnek programm szerint, hogy teljék az idő: ilyenkor el lehet mondani Mikszáthnak „Hazajön a király“ című novelláját. Egyszer Magyarországon járt a király, visszafelé menet útközben megéhezett, megállíttatta a vonatot — akkor még nem volt étkezőkocsi — és egy csárdában nagyszerű birkapaprikást főzött neki a csárdásné. Izlett a királynak a birkapaprikás, úgy hogy azt mondta Tisza Kálmánnak: kívánjon a magyaroknak, amit csak akar. Tisza Kálmán erre azt válaszolta: nem kívánok egyebet, Felséges Uram, csak azt, hogy első királyunknak, Szent Istvánnak kezébe a királyné mindennap személyesen tegyen egy pár szál rezedát. A király megigérte. Nosza jött az osztrák miniszter és így sopánkodott: jaj, Felséges Uram, miért igért ilyeneket, hiszen tudhatta, hogy Szent István kezét nem hozhatja el Budáról s ha a királynénak minden nap Szent István kezébe kell tennie a rezedát, akkor Budára kell költöznie az udvarnak. A király röviden csak azt válaszolta erre: Ha már megigértem, akkor állom a szavamat. Ahogy így, jókedvűen mártogatja a paprikás lét, egyszercsak kifordul a villa a kezéből és halálra váltan, betegen összerogy. Az udvari orvos nem tudja, hogy mi a baja, még egy másik orvost kerítenek a gyorsvonaton, az sem tudja, hogy mi baja eshetett. Mindenki meg van ijedve, végül egy öreg parasztember jön oda, mert közben megállott a gőzös a nagy ijedelemben s megkérdezi: mi baj? Szóba elegyedtek vele s az öreg paraszt vállalkozott rá, hogy ő meggyógyítja Őfelségét. Odament azután a királyhoz és megkérdezte: nem tetszik emlékezni Felséges Úr, hogy amikor beteg lett, nem mentek keresztül valami vizen? — De igen, egy kis hídon jöttünk át. — Rendben van már minden, az volt a Lajta hídja. És amikor meg tetszett mártani a falatot és be tetszett venni a szájába, akkor még magyar földön tetszett járni, akkor még magyar királynak tetszett lenni és akkor még egészségére szolgált a paprikás hús. De amikor át tetszett menni a Lajtán, akkor már

osztrák császárnak méltóztatott lenni, már pedig, ami a magyarnak orvosság, az osztráknak méreg. Nem kell egyebet csinálni, mint visszafelé tolni a vonatot s mindjárt jobban érzi magát a Felséges Úr. Ezt meg is csinálták s ahogy a vonat magyar területre ért, a király megint egészséges lett és jobb kedve támadt, mint valaha. Mindjárt el is határozta, hogy Budára megy lakni, hiszen adott szava is kötelezi erre.

Itt van egy anekdóta, amelyet el kell beszélni, nem azért, hogy politizáljunk, hanem hogy pontosan megmutassunk valamit, azt, hogy ennek az egészen gyönyörű és egészen kerek, művészi novellának a lelke mélyén is az van, ami minden európaiságunkban, nevezetesen a magyar folklorisztikus lélek, a magyar néplélek.

Még egyszer ismétlem: a mi európaiságunknak három tényezője van: először a hatástorlódás, amelynek nálunk rendkívül tanulságos példái láthatók; másodszor a kívülről bejövő és itt gyökeret verni nem tudó idegen európaiság és harmadszor: a mi igazi európaiságunk.

Egyébiránt a magunk Ázsiából hozott, de mindenkinek kitárulkozó lelkiségünk jellemzéséül nagyon szeretném aláhúzni és úgy hangsúlyozni, hogy nem ismerek jobb magyar embert, mint Petrovics szerb korcsmárosnak és Hruz Mária tót cseléd-lánynak a fiát, Petőfi Sándort. Ezt a lelkiséget tartom és hirdetem én magyarnak, nem okvetlenül Ond vezér unokáiét. Ez a mi ázsiai lelkünk, amely befogadta Európát s egy egészen sajátos, sehol másutt nem kapható, mindenki számára érdekes és a többi európaiak számára is nélkülözhetetlen és értékes kultúrát, európai kultúrát hozott létre.

4. *A magyarság mint európai szükségesség.*

Röviden már föntebb céloztam rá, hogy a mi idegeneknek eladni való portékánk több, mint az ő puszta utaztatásuk, szórakoztatásuk és imitt-amott szakszerű felvilágosításuk. Végső elemzésben nemcsak kellemes nekik itt lenni — pusztán azért nem jönnek el ismételten hozzánk, — célszerű is, hasznos is az itt időzésük. Megengedem — hiszen úgy van kétségkívül, — a legtöbb idegen talán sejtelemmel sincs a felől, mi az a haszon, ami egy-egy ilyen magyarországi tartózkodás révén reá vár, de most nem is őróla van szó voltaképpen, az idegenről. Amit ez-

úttal vagyok mondandó, édeskeveset tartozik reá. Neki erről egyelőre tudnia sem szükséges. De nekünk igenis, tovább kell ismernünk a magunk dolgát egy leckével, mint neki.

Könnyű belátni azt is, hogy miért. Ha egy idegenforgalmi szerv csak addig tudja a dörgést a saját terepén, amennyi abból a terepből szigorúan véve betűszerint térképezhető, mennél fölényesebb, mennél szemfülesebb, egyúttal annál nagyképűbb, fontoskodóbb, elviselhetetlenebb is. Azután meg, van-e nevetségesebb alak a régi templomok sekrestyéseinél, akik a papagáj pontosságával és léleknélküliségével recitálják mondókájukat s dobálóznak adatokkal, műszavakkal, esztétikai értékítéletekkel s közben a hallgató érzi, hogy csak ezt az egynéhány mondatot tudják, más hasonló témáról meg sem bírnak szólalni, de ezt is csak lehadarják a nélkül, hogy igazán értenék.

Az a megfoghatatlan, titokszerű, csudálatos tartalom, amely minden egyes magyar társaslogikai fogalom mélyén ott rejtőzik, legyen az jelkép vagy szokás vagy akár magának a vendéglátásnak magyar értelmezése, azt parancsolja nekünk, magyar házigazdáknak, úgynevezett idegenforgalmi szerveknek, hogy egész magatartásunkat hassa át a nagyvonalúságnak, az egyetemességnek ez a letagadhatatlan valósága. Legyünk ilyen európai értelemben „megfordított" idegenvezetők és szakszerű magyarázók. Ne elsőrangú és nagyszerű teljesítményeink közben fojtogassa a másik felet a nevethetnék: jaj, de tizedrangú és kisszerű is a tájékozottságunk, meg a hozzáértésünk! Hanem ha kicsi dolgok telnek is éppen tőlünk s roppant szerényen viselkedünk közben, akkor is érezze az az idegen, hogy ez a kicsi jelentőségben több, mint amennyinek látszik s akármilyen nagyokat mondottunk magyarázatképen hozzá, a javát mégis még mindig elhallgattuk s azt majd neki kell még egyszer valamikor magától kitalálnia. Egy szó mint száz: ha elkalauzoljuk a harmadik utcába, vagy egy múzeum termein keresztül, támadjon az az érzése, hogy voltaképpen a *földkerekségén* kapott tőlünk értékes útbaigazítást. Ha pedig valamit megmagyarázunk neki, esetleg évek mulva döbbenjen rá, hogy a *világtörténelem* jelenben éppen aktuális fejezetére mondtunk neki drágakőnél többet érő kádenciát. Hiszen különben csak szóvirág az, hogy egész életünkkel viszonyultunk hozzá, mint vendégünkhöz, tehát szóvirág a magyar vendéglátás részünkről és számunkra nemrég megállapított alaptörvénye.

Ez legyen a mi szép nagy titkunk. Az idegen lappáliákat kért tőlünk, azokhoz képest, amit adtunk neki. A földkerekségén igazítottuk el és az örök sorsba állítottuk bele, értelmet adván *itt* és *most* annak, hogy él, van, létezik. Ne higgyük sem azt, hogy fogadatlan prókátorok vagyunk, azt sem, hogy nevetséges nagyzolás, ha erre képeseknek és illetékeseknek tartjuk magunkat. Európa kultúrája fáradt és ideges, azonkívül nem is érti egymást: a mi kontinensünk a többi kontinenst. A segítség tehát felfér rája. Mi pedig alkalmasak vagyunk holmi tolmács szerepre, hiszen lelki alkatunk formája — láttuk — ázsiai, tartalma azonban igenis európai tartalom, ha módosul is és keresztülszűrődött a magunk sajátos egyéniségén. Mi igenis önnön lelkünk tanúbizonysága szerint értjük Európát is, Ázsiát is, valamint annak is élő példái vagyunk, hogy az ázsiai forma az európai tartalom számára és megfordítva az európai tartalom az ázsiai formáknak *gazdagodás* és így az új variációknak (voltaképpen egy felfrissült kultúrának) lehetőségéül kimeríthetetlen kincsesbányaképpen kínálkozik. Ebben az értelemben európai szükségszerűség a magyar gondolat: Európának magának felüdülés, a többi kontinens felé kibontakozás. Nálunk lenni, velünk eltölteni akárcsak rövid ideig tartó életközösséget, belőlünk leckét kapni és venni: ezt kell hogy jelentse. Minden magyar vendéglátó ennek a nagy eszmének a hordozója, bizonyára és ugyanezért nagy felelősséggel kell is állandóan számolnia. Közben rangrejtve ekkora tényező. Soha sem beszél missziójáról. Végzi a maga kis dolgát, szolgáltatja azokat az apróságokat, amelyeket vendégei igényelnek tőle. De odabent, a lelke mélyén csöndes bizonyossággal hiszi és reményli, hogy ezek az apróságok itt nálunk, jelentőségükben megnövekszenek s egy új világ paradicsomkertje és egy új életstílus utópiája épül fel és indul meg általuk.

Fecskeröptében hadd adok egy kis ízelítőt belőle.

Megállapítottuk már, hogy a magyar társaslélek számára a vendéglátás nem pusztán gazdasági, hanem alapvetően jogi viszonyulás. A *jurta* vendéglátása az, Ázsia hajdani szteppéiről átmentve Európába és a mába. A jurtáé, amelyre vonatkozólag a vendégbarátság exisztenciálisan, mondhatnám véresen komoly, életre és halálra kötött kétoldalú, kölcsönös szerződés. „Fogadj szívesen, mert hasonló helyzetben elvesztél, ha nem fogadlak szívesen." Megfelel az ázsiai és a magyar jogi alapvi-

szonynak: az én függetlenségem egyetlen szilárd bázisa a te függetlenséged. Magyarázatául szolgál többek között annak is, miért a vendég az úr minálunk s annak is, miért neveznek bennünket Európa többi népei „lovagias“ és miért tartanak titokban „balek“ magyaroknak. Látszólag nekik van igazuk, valójában nekünk. Ezer esztendő óta hányszor kellett újra kezdeni a történelmet erre mifelénk, csak azért, mert nem ment, sehogy sem sikerült más jogi alapon, csak úgy, ahogy mi tudjuk. Ha őszintén és becsületesen biztosítottam magam részéről a *te* függetlenségedet, akkor lehetek *én* független, különben mindúntalan megzavar függetlenségemben a te revánzs-gondolatoktól fűtött, forradalmi, agyarkodó magatartásod elnyomottságodban. De te is csak úgy lehetsz független, ha az én függetlenségemért szavatolsz.

Európa ezt még nem tudja. Túlságosan hatalmas, művelt és gazdag, hogysem megtanulhatta volna eddig. Ő azt hiszi, akkor lehet független, ha mindenki-más függetlenségét megbénítja. Európa népei egymás között azon versengenek, ki legyen közülük a korlátlan uralkodó hatalom széles e világ valamennyi népe fölött. Az idő telik azonban és a többi kontinens sok-sok milliónyi főt számláló népei egyre nehezebben kolonizálhatók és pacifikálhatók. Európának belátható időn belül meg kell tanulnia azt a jogi alapviszonyulást, amelyből ebben a világrészben legkönnyebben és legolcsóbban nálunk vehet leckét. Nekünk csak arra kell vigyáznunk, hogy a nálunk vendégeskedő idegenek borravalóinak egy tál lencséjéért el ne adjuk autonómiánk drága atyai örökségét s le ne mondjunk a magyar vendéglátás természetes társaslelki erőiről. Ha ők európai vendégekként viselkednek is, fogadjuk és lássuk mi őket a magyar vendéglátó házigazda gavalléros, lovagias, független — szerintük egyelőre: balek — módján szívesen. Halálos komolysággal ismétlem: több jót teszünk velük, így cselekedvén, egyszerű vendéglátásnál. Megtanítjuk tisztelni, becsülni, szeretni, később talán még óvni is a más függetlenségében a sajátját. Megtanítjuk önkéntelenül is viszonyulni, mozogni, idő multán jól érezni magát ebben a rendszerben. Megtanítjuk, mi ázsiai öreg, meglett, tapasztalt társaslelkek, mint ahogy öregebbek a gyermetegebbeket „szobatisztaságra“ szokták szoktatni, hogy apródonkint „földgolyótisztán“ viselkedjenek, ráfanyalodván előbb, beleízeledvén azután, hogy az öt világrész nem az enyém, nem a tied, nem az övé, hanem valamennyiünké.

A magyar vendéglátás jogi természetű alapelvében még csak nem is az eddig elmondottak képezik feladatunk nehezebbik felét. Hiszen önmagunk természetes odaadása saját rendszerünkben még akkor sem kínos és keserves, ha netán áldozatokkal jár. Akkor is a magunk életét éljük egyszerűen azért, mert nem tudunk máskép élni — ilyenek vagyunk, ezek vagyunk. Igazán nehézzé az teszi feladatunkat, hogy a másik fél, az idegen nem ilyen. Nem így szokta, máskép tudja. Ő gyanútlanul azt gondolja, hogy mi gyöngeségből vagy hódolatból viszonyultunk így hozzá — meghagyva őt az úrnak. Tetszik neki az új helyzet, mert tőlünk keletebbre veszélyes és bizonytalan körülmények közepette vendégeskedett, nyugatabbra viszont csak vásárlóként szerepelt, jogai nem voltak. Úgy fogadja tehát a mi vele hűségesen és becsületesen megfelezett jussunkat, mintha kenyeret és sót nyujtottunk volna át kulcsainkkal egyetemben ezüst tálcán neki, a győzedelmesnek, az ellenállhatatlannak s úgy viselkedik, mintha nekünk már nem is volnának jogaink. A mi rendszerünk azt a tételét, hogy *ő is* valaki, saját rendszerében eképpen érzékli: *csak ő* valaki. A mi vendéglátásunk ezen a ponton válik valóságos nem is művészetté, hanem a taktika és stratégia szinte csodájává, mikor kénytelen a vendéget kesztyűs kézzel móresre tanítani, hozzászoktatván őt egy olyan jogi viselkedéshez, amely teljesen idegen eddigi lényétől, de amelyre neki a jövőben égetően szüksége lesz, tehát jó, ha saját érdekében ilyen játékos, kellemes módon, de mennél hamarább elsajátíthatja. Az ezutáni Európa, sőt az öt világrész jövendő sorsa dől el egy kicsit azon, hajlandó-e, kész-e, képes-e a magyar vendéglátó gazda a lelkét is majd elébe önteni idegen vendégének, de úgy, hogy ugyanekkor az érezze meg: mindez csak addig az övé, míg jószántunkból adódik. Egy alföldi parasztgazda fogalmazta ezt meg a legszerencsésebben annak indokolásául, miért nem fogad el pénzt egy szívességéért, hiszen nem dukált, azt csak beláthatja. „Dukálni nem dukált, az igaz. De hát — kitőtt." Európa népei csak akkor férhetnek meg idehaza egymástól s csak úgy őrizhetik meg vezető szerepüket a többi kontinens népei közt, ha nálunk vendégeskedtükben ez a nagy parancs húsukká-vérükké válik apródonkint: nincs külön gazdasági kérdés, mert egységes az élet. A vendéglátás sem csak gazdasági probléma. Gazdának lenni és vendégnek lenni egyben jogi viszonyulás is. A szíveslátást nem lehet megvenni. Rosszul

tanulták, ha így tudják. Nem eladó. Nem is dukál, mert behajtani sem lehet, mint adót, vagy harácsolni, mint zsákmányt. Kitelik tőlünk a szívesség s a vendéglátás művészete kettős. Adni tudni és elfogadni tudni. Adni az tud, akitől sok minden, sőt minden jó *kitelik*, elfogadni az tud, aki *ajándékba tud kapni*. A mi értelmezésünk szerint az ellenérték, amit a vendég az ellátásáért és programmjáért nálunk ad, nem fizetség. „Beste kurafi-zetésért látni a vendéget. Magyar ember nem teszi azt, tudja-e Felséged?" tanítja ki Pázmán lovag Anjou-származású királyát az itteni szokások rejtelmei felől. Ez a felfogás a középkor óta is legfeljebb ha módosult, de lényegében változatlanul ugyanazon maradt. Az idegen úgy adjon ellenértéket, legalább is mi úgy fogadjuk azt el tőle, mint ha valaki magánházhoz hivatalos vendégségbe: virágot és skatulyazserbót visz a háziasszonynak, meglepetést a gyerekeknek, borravalót felejt a személyzet számára az előszoba kis asztalkáján, vagy titokban már is eltökéli magában, hogy háromszor revanzsálja ezt kendon Lúdas Matyi vissza, akkor, mikor nem is gondolja kend. Ajándékért „revánzs", tehát az ellenérték nem fizetség. Ismételten is került róla már szó, hogy nálunk hol többet, hol kevesebbet kapott a multban a vendég, mint amennyi ellenértéket adott s ez olyan hiba, amit csak úgy köszörülhetünk ki, ha mindig többet kap a jövőben. Most már pontosan tudjuk, hogy miért: eszünkjárása szerint prezentbe kapja, nem szerződésszerűleg.

A csodálatos, a megfoghatatlan ebben az alapviszonyulásban, amit föntebb már egyszer úgy próbáltunk meghatározni, hogy a vendég minden egyéb megfogható és érthető ok nélkül azért jön hozzánk, mert jól érzi magát nálunk, jó mínálunk vendégségben lenni. Ez a meghatározhatatlan társaslogikai „jogi" logizma, a vendéglátásnak is alapfogalma, tehát az autonómia, a függetlenség egymás mellé rendelt, relatív módja: mi mind a ketten függetlenségünket egymás függetlenségében biztosítjuk, nem pedig kiki a magáéban. Ázsia hajdani szteppéiről való ez a tétel. Kegyetlen, tárgyilagos, nagyvonalú és titokteljes, de érvényes, mihelyt előfeltételei feltünedeztek a történelem folyamán. A határtalan puszta téressége és az időtlen idő, a századokban és ezredekben mért szenvtelen folyása a históriának nem tűri az ok és okozat, a megfejtés rabláncait: titok, sejtelem, csodálatos, megfoghatatlan, érthetetlen kíván maradni. A határtalanság és időtlenség megfoghatatlan titka a tár-

gyilagos függetlenség, az objektív autonómia: az én függetlenségemben, amelynek a te függetlenséged a záloga. Meglehetne még egy ideig Európa saját eddigi jogrendszerében is, ha élet tere és történelme ki nem lépett volna még a mult világháború idején saját medréből s változatlanul régi kimért idejében, szűkre szabott terében élné okszerű, kiszámítható, mechanikus életét. Ennek azonban visszahozhatatlanul vége, a jelen színtere, a föld kereksége térnek határtalan, az évszázadokra, sőt évezredekre méretezett történelmi időkeret időnek időtlen. A történelem valószínű lefolyása ebben kiszámíthatatlan: rejtelmes, titokzatos, csodálatos. Nem lehet közöttünk egyetlen teremtett lélek sem, aki ne érezné a maga lelkével ennek a csodálatos közösségi életnek a sejtelmes lüktetését. Ebben mi, egyenkint és összesen csak összeborzonghatunk arra a kérdésre: megvan-e a biztos, nyugodt, jó közösségi életérzésünk? Van-e jussunk az életbenmaradásra? A valóság nem is feleli, hanem kiáltja, ordítja, bőgi, sivítja, szirénázza, hogy nincs. Egyikünk sem mondhatja joggal, hogy életben maradunk. Csak ennyit mondhat: életben maradhatunk. Már t. i. egyikünk is, másikunk is a másik ember felől. Ki tudja, mi fő a másik ember fejében? A rejtelmes keleti mosoly a sárga arcon. A néger kegyetlenség. A rézbőrű bosszúja. A szigetvilág alattomosan suhanó mérgezett nyilai. Az egymásnak menő művelt világ meglepetései a hadi technika terén. Mindenütt relatívvá váltak a jog tételei. A jogi következtetések filozófiai *a priori*-jai nem a tér, idő és oktörvény többé, hanem a határtalanság, időtlenség és a megfoghatatlanság. A társaslelki életérzés alapfogalma nem az többé, hogy életben maradunk, hanem az, hogy életben maradhatunk. Nem azért, mert pillanatnyilag éppen háború van. A háború csak szimptoma és már maga is következménye a meglódult, elbizonytalanodott társaslelki életérzésnek. Azért van háború is, amiért az élet alapelveit át kell lassankint értékelnünk. Az élettér nem úgy vált vitássá, hogy hirtelen megkevesbedett, hanem úgy, hogy mucsai problémából a földkerekség vitás kérdésévé tágult hirtelen. Nem lehet provizórikusan elintézni, a párizskörnyéki békék sorsa mutatja, mennyire nem lehet. A földkerekség arra kényszeríti népei egyetemét, hogy évezredekben, vagy legalább is évszázadokban gondolkodjanak megoldási törekvéseik közben. Ez az igazi oka a bizonytalanságnak: a határtalanság és időtlenség titokszerűségében próbálja az ember

a saját függetlenségét a másik ember nélkül, annak kikapcsolásával biztosítani, de mentül inkább bebiztosítottnak hiszi magát, annál libabőrösebb a háta, lidércnyomásosabbak az álmai és gátlásosabb a tevékenysége is. Fél. Fegyverkezik, fenyegetőzik, siet támadni. Nincs jó, egészséges társaslelki életérzése.

Túlságosan nagy tér a föld és nagy idő a történelem ahhoz, hogy szubjektív alapon, belőlem kiinduló és reámvonatkozó formában függetlennek érezhessem magamat rajta és benne s értelmesen kiszámíthassam segítségével a sorsomat. Még akkor sem érezhetem magam igazán biztonságban, ha sokadmagammal vagyok és más nagy tömegekkel szövetkezem. A földkereksége és az évszázadokban hömpölygő idő egyszerűen: kiszámíthatatlan. (Ezért érvénytelenednek el máról-holnapra nemzetközi szerződések és bomlanak fel keretek, melyek nemrég még azzal kérkedtek, hogy egyszersmindenkorra, végérvényesen és örökké állók, soha meg nem változnak.)

Ennek a világnak sürgős szüksége van arra a portékára, amely a helyes vegyületben legjutányosabban nálunk kapható. Kell neki a függetlenségnek az a fajtája, amely biztosítékát a másik ember függetlenségében látja. Ez a fajta függetlenség nem kézzelfogható, nem világosan és kétségkívül definiált, mert mindvégig titok marad szerinte, miért nem ettük meg egymást mégsem. Nem tudja kézzelfoghatóan, hihetően levezetni, mint egy képletet, hogy a másik ember függetlensége okvetlenül biztosítja az enyémet, csak annyit mond, hogy egyedül biztosíthatja. Ha a másik ember függetlenségét biztosítottam a magam részéről, nem biztos, hogy lesz jó, nyugodt, egészséges társaslelki életérzésem, de bizonyos, hogy a határtalanság és időtlenség megfoghatatlanságai közepette csak így *lehet* a társaslelki életérzésem jó, nyugodt, egészséges.

Mondanom sem kell, hogy ennek az alapviszonyulásnak a megnyugtató szilárdságán Európa egész lelki berendezkedése átértékelődhetik és lecsillapodhatik. Nemcsak az életérzése lesz nyugodtabb, hanem a művészete is őszintébb, a szellemi élete is világosabban érthető és a társadalmi szokásrendszere is szabadabbá válik tőle. Nem sokat, talán nem is nagy vadra valókat, de megszívlelni mégis érdemes egyetmást, e tekintetben is szolgálhat vendégeinek a magyar idegenforgalom pusztán az által, hogy munkája közben egész társaslelki mivolta szerint viszonyul hozzájuk, önkénytelenül, vagy akarja vagy sem.

Szóba áll az idegennel, mikor informálja, tehát nyelvileg viszonyul hozzá, szórakoztatja, akár egyszerű csevegés, akár városés vidékmutogatás, akár programmjának összeállítása útján, tehát a művész vagy az interpretátor szerepét is vállalja társasviszonyukban. Temérdek ponton érintkezik életszínvonaluk azon a rövid szakaszon, míg nálunk vendégeskedik az idegen: társadalmat alkotnak vendéglátó és vendég, cselekedniök kell és elszenvedniök egymást: szokásrendszerben mozognak. A vendéglátás nálunk jogi beágyazottságú, tehát a társaslelki élet egészére kiterjed, a magyar vendéglátás a teljes élettel és így a maradéknélküli életközösséggel is szolgál, láttuk már előbb. Mint jel-, jelkép- és szokásrendszer is különlegesen magyar, tegyük hozzá ezúttal azt is: és mint mindhárom egyszerre, egyformán jó iskola, európai szükségesség.

Európa és a többi világrészek embercsoportjai — már az első világháborúban kiderült s azóta nyilt titok — nem értik egymást. De nem értik egymást magának Európának a nagy népei sem. E tekintetben tehát minden tanulság értékes számunkra, mely arra a kérdésre próbál feleletet adni, mi a titka annak, hogy egyik ember megértse a másikat. Európát az a társaslelki magatartás viszi zsákutcába, amely ennek a titoknak helyes megfejtését a másik fél tanításában látja. Ha én közlöm a másikkal a magam tudományát, akkor a másik megért engem. Ha az európai ember megjelenik valahol másutt a világon, azonnal hozzálát, hogy a földkerekségének azt a pontját megtanítsa önmagára: európaizálja. Egymás között is ezt akarják Európa népei: saját képükre és hasonlatosságukra teremteni, vagy alakítani át egymást.

A mi társaslelki életünk fizikai beágyazottságából, jogi alapviszonyulásunkból más lelki magatartás következik. Szerintünk a megértés legdöntőbb momentuma nem az én tudományom közlése, hanem az a lehetőség, hogy te azt, amit én veled közlök, képes lehetsz magadévá tenni, magadhoz hasonlítani, a magad szellemének az állagába szervesen befogadni. A megértés lehetősége, mint legvégső fórumon, nálad dől el. Én ennek csak a valószínűségét szolgálhatom azzal, hogy igyekszem minél érthetőbben kifejezni magamat.

Kicsi dolognak látszik, pedig nagy dolog: a mi jelrendszerünket, a magyar nyelvet már alapjában, a kiejtésében, az artikulációs bázisában ez az érthetőségre törekvés jellemzi. Nem

hadarunk, nem folynak össze szánkban a hangok, nem ugrál összevissza szeszélyesen a hangsúlyunk: világos, tagolt, tisztán artikulált, tempós a beszédünk, *szájába rágjuk* a másik félnek mondanivalónkat. A mondanivalónk tartalma is ilyen. Tele van illusztrációval, képpel, amit mondunk, a költő szavaival élve „felérni könnyű, könnyű nemcsak ésszel, hanem ököllel is és megfogni kézzel". Idegen szó is azért van annyi nyelvünkben, mert nekünk mindegy a jel magunkat illetőleg, az a legfőbb gondunk és egyetlen törekvésünk, hogy a másik megértse a szavunkat. Nem olyan magától értődő ez, mint talán vélhetnők. Tőlünk nyugatra az angol vendéglátó csak angolul tud, tőlünk keletre a levantei öt-hat-tíz nyelven is karattyol, persze rosszul és primitíven. Mi ebben a vonatkozásban is eltérünk a magunk módján a közgyakorlattól. A mi különleges vendéglátó módszerünk írásban is olvasható Mikszáth Szent Péter esernyője c. regényében, mint Vacsora Mravucsánéknál. Hasonló jelenetet magam is megéltem, mikor egyszer 1916-ban lengyeleket kvártélyoztak be a szülőfalumba. Öreg bácsik: a főjegyző, édesapám, a tiszteletes úr, egy földbirtokos, a községi orvos, egy nyugalmazott tanító előszedték ötven-hatvan-hatvanötéves nyelvtudományukat, melyet a Szepességen szereztek, mint cseregyerekek, kiderült, hogy egész csapat ember ismeri a germán idiómát, némelyik azóta is olvasott, mások csikorogva indultak, mint a kenetlen kerék és elkezdtek társalogni a vendégekkel kifogástalanul, csak egy kissé könyvízű vagy divatjamult módon. A figyelemre méltó az volt ebben a jelenetben, hogy megint csak mint az életük egy szerves részét élték a tolmácsnyelvet, nem technikai eszköz gyanánt. Ki ahogy tudott, úgy beszélt, de az egész életével viszonyult. És akinek keservesen esett is, izzadt, kínlódott...., hogy a másik megértse. A leendő idegenforgalmi szerveknek nem győzöm elég nyomatékkal szívükre kötni azt: ne külön a foglalkozásuk kedvéért tanuljanak nyelveket, hanem a nyelvek kedvéért s ezzel tehetik idegenforgalmunknak is, de vendégeinknek is a legnagyobb szolgálatot.

A társasérzelmi viszonyulás szempontjából Európa fáradságának legárulóbb jele az, hogy: tendenciózus. Mulattatni, szórakoztatni, gyönyörködtetni, szépet nyujtani úgy próbál, hogy kiszolgálja a másik felet. Azt nézi, mi tetszik annak, hogy a szája íze szerint tálalhasson. Kész patronjai, eljárásmódjai, programmjai, receptjei vannak erre a célra, többször

kipróbáltak, jól beválók. A másik fél meg — halálosan únja magát, valami másért, újért, szenzációért sóvárog hasztalan. Áporodott hangulat uralkodik a spontán, friss jókedv helyett.

Erre is ajánlhatunk orvosságot. Az, ami nálunk tetszik, mindjárt az első pillanatban, mihelyt szóba állanak velünk: az őszinteségünk. Nem álcázzuk, nem kendőzzük, nem tagadjuk le, nem hazudjuk el: önmagunkat adjuk. Olyanok vagyunk, amilyenek, ha nem tetszik, ne tessék. Ez a szókimondó, néha kissé vaskos, helyt-helyt ordináré, de becsületes kitárulkozásunk olyankor is kissé mulatságos színben tüntet fel bennünket, mikor nem azt akarjuk és nem nagyon szeretnénk, de még ilyenkor is vonzó, rokonszenves, ellenállhatatlan. Igen, mert nem tolakodó, nem felkínálkozó, hanem minden tenyerestalpas volta mellett szemérmes. „Van a maguk lényében valami kislányos, még a férfiakéban is" — mondta nekem egy ízben egy svéd barátom és igaza volt, csak rosszul fogalmazta meg. Ez a szemérmes odaadás tűnhetett fel neki. Vagy nem is olyan rosszul fejezte ki? Mindenesetre érdekes, hogy Arany Családi körében a vendéget a lány ereszti be, holott fiúk is vannak a családban: „De vajjon ki zörget? — nézz ki fiam, Sára!... Visszajő a lyánka az utast behíván..." Egy bizonyos. Társasérzelmi alaptételünk lélektani törvénye az *őszinteség*, egyesítve a *jelkép*, a szimbolum alaptörvényével, valahogy így fogalmazható meg: én őszintén kitárulkozom s megmutatom magamban neked jelképesen magadat. Ha sikerült a jelképes beszéd: szolidáris vagy vele, vállalod, magadra ismersz bennem. Csakugyan is így van: a cigány zenéje akkor tetszik nekem, ha nem az én bánatomat firtatja erőltetve, hanem a maga bánatát önti felém a száraz fa hangjain s hagyja, hogy abban ismerjek a magaméra. A mi őszinte odaadásunkban tehát azt nyujthatjuk az európai idegennek, amire a legnagyobb szüksége van: a társasérzelmi, a művészi megújhodás, a tiszta emberség lehetőségének alapanyagát.

Társadalmi életünk alapviszonyulása, jogi alapviszonyulásunknak megfelelőleg kötetlenebb, szabadabb, mint a nyugati szokásrendszerekben mozgóké. Egymás mellé rendelteknek érezzük maguknat, cselekvő és szenvedő személyek, akár csak egy nagy család tagjai: szülők, gyermekek, testvérek. Az alá- és fölérendelés igen természetes és változó, mindig a passzív személy az alá- és mindig az aktív a fölérendelt s ez esetenkint

hol egyik, hol másik. Nem megy ez a tekintély, a fegyelem és rend rovására, hiszen a szülő változatlanul szülő marad közben, a gyermekek és testvérek is minduntalan visszazökkennek eredeti, ős-viszonyulásaikba a tett és hatásának elpihente után. De spontánná és érdekessé teszi az életet és a mindúntalan való újrafogalmazás kötelezettségét róva ránk, arra nevel és odafejleszt. Ezért érezheti az idegen olyan jól — olyan otthonosan nálunk magát. De több van itt egyszerű jóérzésnél. Európa szokásrendszerét már huzamosabb idő óta fenyegeti a gépiesedés, elmechanizálódás veszedelme. Irtózik minden újítástól s közben egyre magával jótehetetlenebbé egyformásodik. Az angolok társasérintkezésük első mondatait egyre tovább fűzik képletszerűvé, akárcsak a sakkjátszma-kezdeteket. Egy ausztriai iskolában ezt a bókot mondta nekem három növendék: „Tanár úrnál sohasem tudja az ember előre, mi lesz, hogy lesz. Ez kellemetlen, de izgató és érdekes." Fogadtak velem, hogy az osztályfőnökkel négy kedvenc dühkitörése közül holnap reggel azt mondatják el, amelyiket első óra előtt két perccel kijelölök, csak jőjjek be hospitálni és hallgassam meg. Nem tudom, hogy csinálták, de sikerült. Számomra a kétféle életstílus egymás mellett megmutatkozó különbsége volt a tanulságos. Az én magyar spontán, kiszámíthatatlan, szabad formám és a nyugati elgépiesedett, tehát tetszés szerint gramofonra rakható és bármikor leforgatható modora.

A mi vendéglátásunk társadalmi alapviszonyulása szintén európai szükségesség ezek szerint: a szabadság egészséges és kívánatos példája az elgépiesedett szokásrendszer felfrissítésére.

*

Ha az utcaseprő tisztában volna vele, mi az, hogy közegészség, köztisztaság, talán jobbkedvűen, tudatosabban, kicsorduló jósággal, de mindenesetre sikeresebben és eredményesebben végezné a dolgát. A mi dolgunk, leendő idegenforgalmi szerveké, hasonlatosképpen sokszor kisszerűnek, terhesnek és értelmetlennek tűnik előttünk. Ilyenkor nem szenzációra vagy a magunk testi-lelki erejére van sürgős szükségünk, hanem egész életstílusunk filozófiájára. Mikor már ötödször magyarázom hiába annak az idegennek, hogy melyik három vasútvonal közül miért válassza ezt vagy amazt, nem segít rajtam semmi más, mint világos látása annak, hogy elvarázsolt királyi gyer-

mek vagyok, békaprinc vagy kígyóbőrbe bújtatott királykisasszony s voltaképpen nem egy rigolyás angol misszt szolgálok ki bádogképpel és everlasting barátságos mosollyal, hanem Európát tanítom függetlenségre, világosságra, őszinteségre, szabadságra, hogy azután egy szebb jövőben szolgálhasson Ázsiának, Afrikának, Amerikának, Ausztráliának s úgy legyen közöttük első, ha tud. Olyan suszter vagyok, aki még csak nem is jár rongyos cipőben. Annak, amit propagálok, magam vagyok élő példája. A társasviszonyulás Európa és a többi kontinens között nemcsak kívánatos utópia, hanem lehetséges valóság is. Mi, magyarok már utána vagyunk és mégis megéltünk: lelkünk formája Ázsia, tartalma Európa. A magyarságnak tehát nemcsak a lelki formája európai szükségesség. Mi magunk, magyarok, a magyar ember és a magyar élet az európai szükségesség, mint garanciája és záloga a földkerekség ezutáni történelmének, eljövendő titkainak, csodáinak, megfoghatatlan és mégis valóságos tényeinek.

A NEVELÉS PRAKTIKUS IDEJE, A „MOST".

Az egyetemes euramerikai modern ember.

1.

Nagyon sikerült kis anekdótának tartom a XIII. századbeli páncélos vitéz felsóhajtását: jaj, csak már ennek az unalmas középkornak lenne vége... Kénytelenek vagyunk nevetni, mert a középkori ember nem úgy tudta, hogy ő a középkorban él, ellenkezőleg: nagyon modern embernek tartotta magát. Mint ahogy viszont bennünket is bizonyára ókori, elmaradott embereknek fognak tartani ezután eljövendő korok gyermekei — vagy azért, mert a mi villanyvilágításunk fényét kevesellik majd, vagy azért, mert naivitásnak fogják tartani, hogy mi a világosság eme nemének túlságos fontosságot tulajdonítottunk. Hogy lesz, mint lesz, nem tudhatjuk, egy azonban bizonyos. Ha korunk szellemét meg akarjuk ismerni, valahogy el kell vonatkoznunk saját magunktól és valahogy másképpen, mint ahogy a föntírt középkori lovag és mégis egészségesebben, mint utópiákban szokás.

Próbáljuk a történetírók szemével nézni a mát s legalább

egy olyan vonást felfedezni rajta, amely még nem a tegnapé. Gondoljon ki-ki régen nem élő nagyszüleire, ha ismerte őket és ha már nem élnek: mi volna számukra legszokatlanabb, ha beleébrednének hétköznapjaink kellős közepébe? Delizsáncon érkeztek, gyorsvonat vinné őket hazafelé, vasúti igazolványukba gyorsfényképész készítené a képet, félórával ezelőtt történt szenzációról különkiadásokat okádna a rotációs s karikáznának szét fővárosszerte messenger-boyocskák... Sok minden újat látnának, de talán mégis azt éreznék legintenzívebben, hogy nagyon-nagyon *sietnek* az unokáik. És ha ezt a legelső érzést mélyebbre vagy magasabbra elkísérnék, mindenütt igazolva láthatnák. Jókai hatkötetes regényeit nincs ideje elolvasni a hazulról-hivataláig csak a villamoson olvasó fővárosi embernek, elég neki, ha újságfalás közben végighabzsol egy tárcafolytatást a vonal alatt. Gyermekei alig nőttek ki a földből, már mindent láttak, mindenről tudnak, az élettől nem várnak semmi újat vagy éppen meglepőt többé. Ötvenesbe lépő emberek testileg-lelkileg elmehetnek aggastyánszámba s nem is igen érik meg a bibliai hetven esztendőt úgy, mint régen.

És mintha valami mámor bódítaná őket, vagy igézet alatt állanának, egyre jobban fokozódik ez a hajsza. Egyre lázasabb lesz a sietés, egyre gyorsabb az iram s természetesen egyre nő a kifulladtak, összetiportak, cél előtt nyomorult betegen összeroskadottak száma. És, mint ahogy ilyen „forszírozott" futás közben szinte kikerülhetetlen, egyre többen szorulnak „dopingra" és „narkotikumra". Nem véletlen, hogy ma több alkohol, több nikotin, több tánc, több szerencsejáték kell, mint valaha s nagyobb úr a szenvedély, mint néhány évtizeddel ezelőtt s hogy egyre több morfium-, kokain-, ópium-csempészetről számol be a rendőrségi bűnkrónika. Őrülés, öngyilkosság napirenden. Belevadulni, bennefelejtkezni és menekülni belőle három olyan természetes egymásutánja a gesztusoknak ezen a pályán, amelynek a könyörtelen logikáján csak azok csudálkozhatnak, akik nem szokták meg lépten-nyomon a találkozókat a logikával.

2.

Aki siet, habzsol. Evés közben az ételt, élete folyásában az életet. Szóval mindenütt habzsol, ahol habzsolni valója van. A soffőr hatalmas motorú túraautójával a kilométereket „falja", az iskolába siető gyerek a legújabb kalandregény be-

tűit, a „viveur“ a gyönyörűségeket. Máról-holnapra emelkedik ki az új ötemeletes ház az aszfalt síkjából, máról-holnapra gyűlnek és olvadnak el hatalmas vagyonok, a habzsoló és falánk hirtelen gyűlt hájrétegének a pocakjai a nem egészségesen izmos társadalmon. Ahogy testiekben telhetetlen volt a züllődő Róma lakmározó hada, úgy csiklándja erőszakos megürülésre s újabb sóvárgásra lelke motus peristalticusát a mai ember kielégíthetetlen mohósága. Mindent egyszerre és egyre újat. Mindig más a divat és mindennapi kenyér a szenzáció.

Pedig aztán mégis csak az a vége, hogy igen hamar betelik. De hát az a rendje. Mámor után katzenjammer, gyomorterhelésre csömör, idegfeszültség következtében enerváltság és a szellemi élet minden terén rezignáció, cinizmus, pesszimizmus, tehetetlenség — kiábrándulás. Nem érdemes. Minek? Minden mindegy. Nekem már beszélhetsz. Fáradt vagyok, unatkozom, nem érdekel semmi... Nem az évek száma mutatja, ki milyen öreg... Soha ennyit ezek és hasonló kijelentések nem röpködtek a levegőben, mint épen manapság. Még nótába is foglalták egyiket-másikat az örök emberi kedély és hangulatok nagyobb dicsőségére.

3.

Nem igazi érzetek és képzetek ezek, hanem csak idegreakciók. Sokat utazók tudhatják nagyon jól, hogy nem múlik el nyom nélkül az ember életében az a tény, ha Pesten reggelizett, Debrecenben ebédelt s este tízkor újra Pesten eszi meg a vacsoráját. Az a közben megszáguldott ötszáz kilométer úgy falja, roncsolja idegeit, mint valami élősdi. Ideges a mi korunk is. Minden egyes ember fáj saját magának. Szépen berendezett, kényelmes, elegáns sok mindenre jó lakás a mi jelenlegi világunk, csak valahogy mi magunk vagyunk benne kényelmetlenek önmagunknak. Kell és szükséges a telefon, de már összerázkódunk, ha felcsöngetnek véle. Jó tudni, hogy hamarosan hazaránt a vonat, csak ne kellene ráülni. Büszkén nézek végig gazdag könyvtáramon, s elámulok; rövid idő alatt mennyire haladt a tudomány, de elképesztő gondolat tudatában lenni, hogy el is kell olvasnom. (Nem nekem, az egyénnek, nekem: az embernek.) Ne tartsuk hát különösnek korunk hisztériás rohamait sem. Kétségbeesett ráeszmélés ez arra a szomorú valóságra, hogy vagyunk ebben a halálos tendenciájú világban, amely nekünk is az életünkre tör és hiába küzdünk ellene, mi maradunk

alól. A fogunknak, a féregnyúlványunknak sem vagyunk tudatában addig, míg rendben van mind a kettő, mikor pedig tudatára ébredtünk, akkor már az egyik fáj, a másik gyulladásban van. És mennél nagyobb erőfeszítéssel akarjuk letagadni ezt a tényt, annál makacsabbul beidegződik. Ha aztán már nem bírjuk tovább, itt a roham. (Ne tévesszen meg bennünket, hogy sok neve van. Itt a krach, a sztrájk, a bojkott, a pogrom, a baisse, a munkanélküliség, a járvány, a háború, a kultúrharc, a krízis; mindegy, hogy mi: hisztériás tünet.)

4.

Aki beteg, önző. Az idegbeteg talán még inkább, mint a többi beteg, mert még jobban eluralkodik rajta saját magának fájdalmas tudata. Aztán meg nem is azért önző valójában, mert beteg, hanem azért beteg, mert önző. No, de mondjuk, hogy ez felfogás dolga, azt senki sem tagadhatja, hogy a két jelenség korrelatív — együttjáró. Bajos is volna különben letagadni olyasvalamit, aminek annyi a szimptómája, mint annak, hogy korunk az önzés kora. Csak egy nagyon érdekes jelenségre hadd mutassak rá: tudományos kutatásunk a legelvontabb, legművészibb, legaltruistább tetteknek is a titkos egoista rugóira kíváncsi s még élénk emlékemben van egy előadás, amely arról számolt be alig titkolható kárörömmel, hogy Arany János szerette ám a pénzecskét s egyszer ugyancsak ráfizetett valami búzaspekulációra.

Ez a jellemvonás nagyon sok másiknak a kulcsa. Értjük, ha ez az önző, ideges kor türelmetlen. Az idegesség űzi, hajtja, az önzés nem ismer belátást. Arra csak józan ember képes, ha anyagról és csak szociális érzésű ember, ha másik emberről volna szó. Antiszociális vonásai is magyarázatot leltek tehát. De feltárultak sokkal mélyebb lelki vonások is. Mint ahogy az önző idegbeteg állandóan önmagával foglalkozik, állapotát figyeli és bántalmait fokozza a folytonos tudatbantartás által, úgy jellemzi korunk társadalmát a túlzott pszichologizmus és az egyéniség túltengése.

Az első egész szellemi életét végzetesen megüli. Szellemi munkamódszere az analízis s nem is támadni akarjuk az analitikus módszert, mikor kipécézzük, csak jellemezni. (Hiszen az a sok minden rossz, amiről itt most röviden megemlékeztünk,

nagyon sok áldást jelenthet az életünkben. Az automobilt a sietés hajszája teremtette meg, de azért jó, hogy gyorsan lehet mennünk, ha sürgős a dolgunk.) Tagadhatatlan, hogy az ideges, önző lélek mindent megfigyel, mindent szétbont, mindent agyonrészletez és szomjas kíváncsiságában mindent érteni, tudni akar. (Az egyéni bajoknál is így van ez: a gyomorbajos ember beveszi az orvosságot, az ideges gyomorbajban szenvedő végig kínozza az orvost temérdek miért-jével.) Nem utolsó mértékben modern jelenség a lélektani szempontok előnyomulása úgyszólván minden tudományágban (s jól tudjuk, hogy ez szellemtörténetileg is helytálló megjegyzés.)

Innen igazán csak egy lépés választ már el bennünket annak a megállapításától, hogy aki a tudhatatlant is tudni akarja, az hitetlen, hiszen sok minden túl esik a megismerés jelenlegi határán s ebben a sok mindenben csak hinni lehet. Igaz, hogy az egészséges szkepszis alapja minden tudásunknak s az is igaz, hogy a mindent tudni akarás hallatlan erőfeszítésekre kényszeríti a bennünk nyugtalankodó vágyat s hallatlan — idáig hallatlan — eredményekhez is segíti, de az is igaz, hogy a határkérdések szédületes magasságából borzasztó mélységekbe hulló lélek számára mindez nem pótolhatja a végokban megnyugvó és végcélra törekvő hit boldog bizonyosságát.

Az önmagát túlságos mértékben érző ember föltétlenül egyéniség. Korunk minden egyes modern egyéne is az. Nagyon örvendetes és sok áldást magában rejtő jelenség ez, de van egy nagy negatívuma is. A hitetlensége ez a negatívum. A hitetlen ember nem függ végeredményképen senkitől, tehát felelőtlen. Ezért destruktív a modern ember és ezért forradalmár. Furcsán hangzik ugyan, de ugyan azért rabszolgalélek is. Szabad ember csak épít és szervezkedik. Ha bont is, épít és sem egyéni akciókra nem kapható, se falkába nem lehet hajtani. Szokásban van manapság a protestantizmust a rendellenességekért okolni, valamint protestáns oldalon „szervezkedni“ is. Mind a kettőre ugyanazt válaszolhatjuk: a rendbontó emberek bizonyosan nem voltak „szolgálat alá vettetett emberek“ s kérdés, hogy a szolgálat alá vettetett lelkeket meg lehet-e úgy szervezni, hatalmi szóval, persuadeálással, ahogy próbálni szokás mostanában.

5.

Talán az a sok gép az oka... tünődik a véletlenül közénk csöppent semleges lélek, aki bizonyára ezt a jelenséget fogja észrevenni másodsorban, ha már megállapította legelőször: mennyire sietünk. És nagyon tanulságos eszmecserét lehet rendezni fölötte: a gépek siettetik-e úgy az embereket, vagy az emberek csinálták a gépeket azért, hogy még jobban siethessenek. Kettőt nagyon nehéz volna letagadnunk. Azt, hogy az élet a gépek következtében elanyagiasodott és elmechanizálódott.

Világosabb perceinkben nagyon tisztán érezzük, hogy a sok gép matematikai törvények érvényesítése, tehát a szellem rohan óránkint 90 km. sebességgel és a szellem világít 200 gyertyafény helyett. De valójában mégis úgy áll a dolog, hogy elborítja életünket sok testet öltött, konkretizálódott gondolat és kultúránk lassankint meg sem látszik a civilizációtól. „Magyar vidéki városokban nincs kultúra" mondják — s ilyenkor csatornázásra, vízvezetékre, utcaburkolatra, villanyvilágításra és kávéházra szoktak gondolni azok, akik a színházban fényt, ragyogást, díszleteket, kosztümöket, piros bársonyszéket, egyenletes meleget és szabályosan zsongó lármát (legjobb esetben „fülbemászó" zenét) keresnek és könyvelnek el kulturális élvezetszámba.

Nagyon megszoktuk már a civilizáció áldásait s rabszolgái lettünk. Elpuhult, kényelemszerető, nyárspolgár lélek a modern lélek. Segített itt az alább tárgyalandó elmechanizálódás is. Irtózunk még a gondolatától is, hogy megszokott életünk nyugodt egyhangúságát veszélyeztesse valami újítás. Egyet csavarunk a falon s már ég a lámpa — az irógép írását kényelmesebb olvasni, mint az idegesen ide-oda rángatott kézírást — a hordozható rádión ágyban hallgatom meg a leghíresebb egyházi szónok prédikációját — nem gyönyörű és nem kényelmes? Gyönyörű is, kényelmes is, de nem tudom, ha Krisztus beleszületik, hány napig tartott volna a negyvennapos bőjtje?

További következményei is vannak az elpuhultságnak. A vízióink erejét és szárnyalását is elenyészti. Az amúgy is kiábrándult, elfásult léleknek földhözragadt a fantáziája is. Nem tudunk „a Jézuskától" nagyot és szépet kérni. Mint a gyerekek: édességeket kérünk és kézzel keblünkhöz szorítható magától járó kocsit. Polgári jólétet vagy legalább is létmini-

mumot. Akár a jövendőnk árán is: apai örökségünket egy tál lencséért. Vágyaink netovábbja, hogy mindennapi életünk folyása langyos puha, illatos, édes, színes és ezüstharangcsengésű legyen. Minél alsóbbrendű valamelyik érzékszervünk, annál követelőzőbbek a vágyai.

Természetes tehát az is, ha a modern ember csak a mának él. A tapintás érzete is, az íz, az illat is elszáll a tovatünő perccel, mely szülte őket. Nem lehet századokra szóló szagokat sub specie aeternitatis felszippantani. Csakhogy ez megint újabb bajokkal jár. A mának élő és csak a szemének hívő ember nem lehet nagystílű, mert hiányzik belőle a vállalkozókedv és a hitelezőképesség. Kolumbus ma nem fedezhetné fel Amerikát, mert elindulásához éppen az a két lelkikészség hiányoznék: felülni a hajóra és várni-várni India nehezen feltünedező partjait, látni akkor, amikor a kézzelfogható realitás csak néhány rozoga hajó csupa ég és merő víz között... A modern ember csak biztosra megy, tehát grajzlerosa a nagy életnek. Hiába is épít huszonnégyemeletes házakat. A Gaurizankár mégis nagyobb. Hát nem földhözragadt az a fantázia, amely — ezt meggondolva — a huszonötödik emeleten jártatja az eszét, hiszen Gaurizankár a negyvenedik emeletnél is nagyobb. És ha valamikor 15 kilométer magas házat fognak építeni, az sem ér a holdig.

6.

Vagy csak azért építkezünk a fellegekbe, mert nem férünk el másképpen? Egyik felében lehet ez is igazság, de akkor viszont ott vagyunk a másik bökkenőnél, hogy elmechanizálódott az életünk. Mert egyébként elférnénk még a földön, de sok cső, sok drót, sok sín kellene hozzá és sok ötemeletes iskola a többek között szertárakkal. Nem bírálni akarom én ezt a helyzetet sem, hiszen jól berendezett szertár nélkül nem lehet tanításközben demonstrálni, jól berendezett szertár meg nem lehet minden vákáncsos telepen, se tanyán, se farmon. Csak jellemezni akarom a helyzetet, mely minden vonatkozásban az anyag fennhatósága alá vettetett és mechanizmusoktól, technikai tényezőktől függ. Nemcsak az anyagi világban, hanem ilyen elvont fogalomkörben is, mint ez: okleveles gazda fia már csak azért sem járhat a szülei házból középiskolába, mert a középiskolai tanárok szaktudása nagyobb apparátus, semhogy félúton elébe me-

hetne a térbeli szempontból kedvezőtlen helyzetű esetleges tehetségnek. Csupa technikai akadály. Közben mindenki hangsúlyozza a családi nevelés fontosságát és a differenciálódás szükséges voltát. Az intenzív gazdálkodáshoz is kellenek főiskolát végzett gazdák s az a társadalompolitikai kérdés sem vitás, hogy a felsőbb társadalmi osztály gyermekeiben is fenn akarja tartani már megszerzett pozícióját. Csak kivihetetlen ezen a ponton — technikailag. És a mechanizmus marad a győztes.

Maga a szellemi élet is mechanizálódott. A föntebb már tárgyalt analitikus módszer p. o. úgy, hogy atomizál, a végletekig elapróz és felbont mindent s aztán rémülten tapasztalja, hogy nem akad szintétikus elme, amely újabb, magasabb egységbe foglalja az önmagukban értéktelen részleteket. A ma tudományos rendszerezése természetesen: a lexikon.

„Tisztán gyakorlati" téren sincs különben. A gép mellé állított ember, a szakmunkás maga is gép s még abban is gép, hogy csak részletmunkához ért, egészet nem tud csinálni kicsi dolgokban sem. A szervezkedés is mechanikusan történik, sem a szakszervezeti tagnak, sem a pártpolitikusnak nem lehet különvéleménye. A Septuagintát hetvenen hetvenféleképpen írták meg és mégis egyforma lett, mert Isten igéje volt. Nos, a Septuaginta ma is egyforma, csak a módszere más.

Gyáva módszer, mint ahogy az egész modern kor gyáva. Akaratgyönge, egyéni kezdeményező erő nélkül való. De hát hogy is merne moccanni vagy mukkanni az egyén, mikor az apparátus, a kész, szinte tapintásszerűleg érezhetően nyomja. Ezért történhetik meg, hogy az a helyzet ura, akié a hatalom. A hatalom pedig a sajtó, a börze, a telefonközpont, a bürokrácia aktarendszere.

Ennek a birtokában aztán megnő az egyének önérzete is. „Kardjának a markolatára üt" szimbolikusan mindenki, akinek „pozitív hatalom" birtokában valami nem tetszik. Azért nevetséges a demokratizmusunk vagy a liberalizmusunk is. A végrehajtó bizottságban az történik, amit az elnök akar. A választmányban, amit a végrehajtó-bizottság. A közgyűlésen, amit a választmány. Vagy nem az történik, de akkor meg botrány van, vagy puccs készül s annak a háta mögött is mindig megtalálható — egy másik elnök. Sokszor titkár, esetleg szürke közlegény, van úgy, hogy major domus, de a formák itt ne számítsanak most.

7.

Végső elemzésében bálványimádó ez a lélek. Tisztultabb formájában azért, mert a kultuszból mechanizmust csinált. A keresztyénség kezdetén az egyház átlényegítette a latin kultúra anyagszerű elemeit s minden, amibe lélek költözött, fennmaradt egészen napjainkig (a katolikus ember Krisztus keresztjét mindúntalan élménnyé változtathatja, valahányszor lélekből vet keresztet templom mellett elhaladtában.) Ma a megfordítottja megy végbe a lelkekben. Reggeli imádságunkat is gépiesen mondjuk el és szokásból vagyunk tagjai valamelyik eklézsiának. Természetesen keresztet is szokásból vetnek, akik vetnek. Úrvacsorázni is szokás még elvétve.

Csak egy lépés még s megérkeztünk az aranyborjú imádásához. A pénz minden, mert földhözragadt vágyainkat pillanatok alatt és teljes bizonyossággal kiszolgálja. Ennek következtében hatalmat is ad, mert az elmechanizált világban a legfelső polcon ülőtől függ, ki mennyit kap belőle. De mert a mindenkori imperator nem deo favente gratia az, igaza van Machchiavellinek, aki bírja, marja. Ez biztosít a kalmárlélek üzleti vállalkozásának elevenséget, ez teszi meg a csalást üzleti morállá s ez visz végbe a gyáva, csak a biztosramenő lélekben csodálatos metamorfózist egészen a szerencsejátékok kockázatáig. Ugyanez teremti meg a hatalommal szemben a nepotizmust, a protekciót, a kijárást, a panamát, a stréberkedést, a talpnyalást és az augurok összekacsintását.

8.

Legeslegvégső fokon lemészárolja a modern ember legközelebbi hozzátartozóit, végtagjaikból kocsonyát készít, zsigereiket kifőzi szappannak. És azzal mossa kezeit, míg egykedvűen fel nem sétál a vérpadra, únottan, szenvtelenül bocsájtva nyakát a bakó rendelkezésére, hogy csináljon vele, amit akar.

Mert gőgösnek gőgös a mai ember. Mindenható, mert tudása és a gépek hatalmat adnak neki, lelkének anarchiája meg jogot, hogy e hatalommal úgy éljen, ahogy neki jólesik. Annál inkább teheti, hiszen hovatovább nem büntethetik halálbüntetéssel sem azt, akinek már régen öngyilkossági tervei voltak s végeredményben örül, hogy a magát elemésztés izgalmaitól

és kényelmetlen voltától is megszabadította a figyelmes társadalom. Eddig is csak lustaságból maradt élve.

Nem is tudom azt sem, hogy lehet a rádiót a templomba megfelelő alázattal bevezetni. Inkább azt hiszem: sehogy se lehet. Gőgös ember vezeti be, gőgös ember beszél bele és gőgös ember hallgatja otthon, az ágyból. A megoldást nem is magunkban látom, hanem Isten végtelen kegyelmében, aki nem engedi meg a gőgös embernek, hogy kiszámíthassa: mekkora az igehirdető személyes megtérése szuggesztív hatásának a rezgésszáma. Mert amíg a töredelemről ki nem sül, hogy anyagszerű és hullámmozgással terjed, amíg a kegyelem kettős tüzes nyelvének nem ismerjük a kalóriaértékét, addig az antenna nem szállítja házhoz egyiket sem a reggeli kávém mellé.

Az egyetemes magyar modern ember.

1.

Ezeréves kultúregységünknek nem ugyan a tartalma, de a szimboluma: a *magyar nyelv*. Ennek csak a *struktúrája* ezeréves. (Szándékosan mondom így, mert a grammatikája nagy percentben jelenti ugyan a struktúráját, de nem jelent mindent ebből az ezeréves drága örökségből, hiszen p. o. a nyelv zeneiségének is van egy bizonyos iránya, amely hangtani, sőt jelentéstani változásokba döntőleg belejátszik, a nélkül, hogy bármilyen grammatikai vonatkozást tulajdoníthatnánk neki.)

Szókincsünk már jóval tarkább s ma is változik. Hangrendi törvényünket, mássalhangzós szókezdésünket alaposan megváltoztatták jövevény- és kölcsönszavaink, költészetünk még nem adta meg a végső választ arra a feltehető kérdésre, használa-e vagy kárára a nyelv belső törvényszerűségeinek. Egy azonban kétségtelen már is, az t. i., hogy nyelvünknek a szókincsében túlontúl sok a természetellenes elem. Történeti-látásnélküli korok kétes értékű ajándéka ez, bár letagadhatatlan, hogy szükséges és sürgős mesterséges táplálék annak idején. A keresztyénség felvétele, a nyelvújításkorabeli szellemi ébredés, a kiegyezés utáni idők relatív önállósági törekvése, a XX. századeleji irodalmi forradalom, a világháború okozta változások egytől-egyig nyelvi krízis dátumai is egyidejűleg. Erősen való-

színű, hogy nem is olyan sok idő mulva a régi nyelvet és a népnyelvet tetemre kell hívni valamilyen formában ellenük.

Akárhogy oldódik is meg azonban szókincsünk problémája, ezeréves kultúregységünk kérdésében a döntő választ *ne* innen várjuk. Áldás és átok egyaránt struktúrális téren érhet bennünket érzékenyebben. Nem az idegen szók a mi halálos nyavalyánk, hanem az *idegen syntagmák*. (Megint szándékosan használom ezt a kifejezést, mert bele akarom érteni többek között *cégtábla*-nyelvünket is s nyelvi életünk nagyon sok formájára egyébként sem mondhatjuk, hogy mondatformák.) Hogy ebben a formájában milyen komoly a veszedelem, példák helyett példaadó erővel bizonyítsa néhány elméleti meggondolás.

1. Kultúrvagyonunk, még az endogén irodalmat sem véve ki, igen nagy mértékben *fordítás-jellegű*. Nem csoda, hiszen a közélet nyelve hosszú ideig latin, a művelt társadalomé németfrancia. Legújabb korban szellemi központunk a minapában megmagyarosodott Budapest, legkomolyabban számbaveendő nyelvművelő faktorunk a budapesti sajtó.

2. Fordítás-jellegű nyelvünk egészen idegenszerűen formálta *tudományos* és *mesterségbeli terminológiánkat*.

3. Ennek egyenes következményeképpen magyartalanná vált az *iskola nyelve*. Kettős veszedelem fakadt ebből a félszeg helyzetből. A művelt osztály kamaszosan nagyképű köznyelvet fejlesztett belőle saját használatára, amolyan magyar-latino-germanico zsargonfélét. Az alsó néposztály viszont elszakadt a kultúrától. Számára az iskola nyelve idegen nyelv, nem a saját életének a kérdéseire ad érthető feleleteket, tehát csak addig beszéli, míg az iskolakötelezettség felső korhatárát el nem érte.

4. Idegenné vált a *hivatalos nyelv* is. Annyira idegenné vált, hogy az alsó néposztály többek között ezért is ellenségének tartja a közigazgatást és igazságszolgáltatást és többek között ezért is közömbös a törvényhozás, igehirdetés és iskolánkívüli művelés őt is érdeklő alkalmaival szemben.

5. Idegen a *kereskedelem* nyelve, hiszen kereskedelmi iskoláinkban külön tanítjuk a kereskedelmi levelezést. De idegen cégtábla-nyelvünk is, talán leggyökerében az. Minden téren elképzelhetünk nyelvi reformot, de ezt a főnevesített nyelvet szinte lehetetlen volna ma már magyarítani.

6. Aki esetleg azt hiszi, hogy tisztán nyelvi reformmal is

egykönnyen segíteni lehetne a bajokon, gondolja meg a ma már igen komoly akadályszámba vehető nehézségeket is.

a) A baj egyenletesen gyorsuló, köznyelvünk napról-napra távolodik a népnyelvtől és a régi nyelvtől. Egyre komolyabban irtózunk a dialektustól s kezd Jókai és Arany nyelve is a Katona és Kemény nyelve mellé avulni és „nehezülni".

b) Az egészen pongyola köznyelv és konzum-irodalmi nyelvet beszélő tömegek mellett perverz jelenségképpen apró kasztok keletkeznek, valóságos papi rendjei a legraffináltabb nyelvi élvezeteknek, egymás számára író nyelvzsonglőrök.

c) Szaporodik az egynyelvűek száma. Egyre kevesebben bírják a világnyelveket is saját műveltségi fokuknak megfelelő mértékig szóban és írásban. Klasszikus nyelveken pedig olvasni is elvétve olvas valaki, ha csak nem mestersége. Ebből a lassú elszigetelődés általános kultúrális veszedelmén kívül az a nagy baj is származhatik, hogy még jobban fordításokra leszünk utalva s elvész lassankint a nyelvi tudata bizonyos fordulatok magyaros vagy magyartalan voltának.

d) Csökken a nyelvészeti érdeklődés is a laikus közönség körében. A Nyelvtudományi Társaság felolvasásai már is zártkörűek. A Magyar Nyelv színvonalemelkedése szakszerű dolgozatok terén örvendetes volta mellett annak is jele, hogy azok az érintkezési pontok a nagyközönség felé, melyeket jórészt Szily Kálmánnak köszönhettek a hivatalos nyelvtudományi körök, lassankint elvesztették vonzóerejüket az általános, zsibbadt közöny sivár világában. Mint mellékes kísérő körülményt ideiktathatjuk a *helyesírás* terén egyre zavarodó anarchiát is, valamint azt, hogy goromba helyesírási hibát ejteni műveltebb körökben sem ritkaság vagy szégyen. A nemrég felállított *Akadémiai Nyelvművelő Bizottság* folyóirata, a *Magyarosan*, kiadványok, mint a *Nyelvvédő könyvek*, *Halász Gyula* műve, az *Édes Anyanyelvünk* és *Szécsi Ferenc* nyelvújító csodabogarai minden jószándékuk ellenére sem tudnak elég mély érdeklődést és hatást kelteni.

Fogalmazásunk gyarlósága szintén a nyelvi dekadencia egyik jele. Közéletünkben a világos, szabatos, elegáns stílus sem szóban, sem írásban nem kötelező. Úgynevezett szónoknép hírében állunk, de még előkelő közfunkcionáriusaink is többnyire gyenge szabadelőadók. Felváltva únjuk magunkat az előre elkészített és véres verejtékkel „beemlézett" szövegek mo-

noton, iskolás vagy színészkedő lerecitálásán, vagy pedig drukkolunk a spontán fogalmazás kínos szünetei, örökre elmaradt állítmányai, gyötrő mellékzöngéi közepette. Különben is csak az előadás modora kétféle, a frázisok mindkét esetben ugyanazok: agyoncsépeltek, szürkék, kakofonikusak, magyartalanok.

Parlamenti szónoklatunk színvonalcsökkenését már Mikszáth Kálmán észrevette és felpanaszolta, pedig az ő idejében még nem jutottunk a mélypontig. Egyházi szónoklatunk is felváltva szenved az előre betanult mondókák bizonyságot tenni nem tudó hidegségében és a Szent Lélek elmaradt ihletése miatti túzokröptű szárnyalás kiábrándító hétköznapiságában. Előadónyelvünk is beteg. Iskoláinkat még mindig a *verbálizmus* jellemzi és gátolja hivatása igazi teljesítésében. Nincs szomorúbb és egyben ügyefogyottabb kép, mint az egyetemi profesz-szor módjára egyfolytában prelegáló középiskolai tanár s a szavait stenografáló hetedik-nyolcadikos gimnazista, aki másnap a gramofonlemez hűségével iparkodik visszaadni, amit előző nap belebeszéltek. Csoda-e, ha élete végéig bizonytalan, trémázó, dadogó, frázisok uralma alatt nyögő rabszolgává sanyarodik a jövő reménysége s nyelvi készsége kölönc rajta, nem pedig eredeti rendeltetése szerinti fegyver, a győzelem eszköze és biztosítéka egyben?

*

A nyelv minden szuverén tulajdonságával egyetemben mégis csak forma. Aki bajai orvoslásánál tisztán nyelvi reformra gondol, elvéti a dolgát, mert nem keresi a baj végokát elég mélyen. A forma betegsége csak tünet, annak a jele, hogy a tartalom romlott meg, amelynek a forma csak közege és szimboluma.

Vallási, jogi, társadalmi stb. fogalmainknak a valósághoz való viszonyát kellene tüzetesen megvizsgálnunk, szóval a néplélek tartalmát alaposabban és egészen mélyen ismernünk, hogy ne csak felületi gyógyítás teljen tőlünk. Mert a nyelv kifejező készsége akkor fogyatékos, mikor a tények és a fogalmak nem, vagy legalább is nem elég biztosan fedik egymást: izgatott lelkiállapotban, hazugság esetén, vagy akkor, ha a beszélő gyöngén kezeli még azt a nyelvet, amelyen beszél. A magyar kultúregység nyelvi zavarainak a végső oka is csak valami ilyen, a magyar néplélek mélyén rejtőző lelki gátlás lehet.

2.

Amit ebben a részben nyujthatunk, nem lehet se kimerítő, se részleges áttekintés, mert ilyesvalaminek az előfeltételei sincsenek még meg. Bizonyos naivitástól sem lehet ment itt-ott, hiszen az etikai megoldások mennél tisztábbak és emelkedettebbek, annál naivabbak. Modern gondolkozású emberek ajkán egyenesen mosolyt gerjesztenek.

Vallási téren nem merünk hozzányúlni a *misszió* kérdéséhez. Inkább elpusztulunk, de ragaszkodunk a törvényben is biztosított fennálló állapothoz. Református, aki református van elanyakönyvelve és így tovább. Tehát Magyarországon van egy, kettő, három... annyi, amennyi református, egy kettő... ennyi meg ennyi ezer evangélikus és így tovább. A láthatatlan egyház ellen elkövetett bűn ez.

Ezzel szemben, akár felszabadulunk a nyomasztó — bár szánalmasan dadogó — holt nyelvi teher alól, akár nem, meg kell oldanunk nem is olyan nagy idő mulva az ú. n. *felekezeti* kérdést a református egyházban, a protestáns egyházak között, a római egyházzal szemben s ugyanakkor végig kell gondolnunk azokat a problémákat is, melyek a *zsidókérdés* mélyén várnak végleges, kielégítő és megnyugtató választ. A második ezer év programmja követeli ezt. Kultúrpolitikánk végrehajtó utasításai világnézeti természetűek. A munkás-, falu- és tanyakérdés sürget. Megszállott területeink idegen érdekszférája már csak igen nagy koncepciójú elgondolásban találkozhatik a mienkkel. A keleti keresztyénség, az iszlám és a Távol Kelet ősi kultúrái, másrészről az amerikanizmus találkozóra hívják a nyugati kultúrát s nincs kedvünk Untergang des Abendlandes-t játszani.

Jogilag egész gondolkozásunknak át kell alakulnia. Nem romantikus életnézet vagy érzelmileg átfestett, különben praktikus világszemlélet diktálja ezt nekünk, hanem a kétszerkettő. Ha negatív gazdasági mérlegünk mellett nem akarunk egészen eladósodni, vagy nem akarjuk magunkat eltartatni másokkal, akkor a *vagyon*ról, *tőké*ről, *munká*ról, *pénz*ről kialakult egész fogalomkörünket alapos jelentésváltozásnak kell megrázni és újjáalakítani. A görög lélek, amennyiben egyáltalában emancipálhatta magát a római uralom alól, a görög szellem felsőbbrendűsége útján érte el ezt. Az az érzésem, hogy nálunk a prak-

tikusság, életrevalóság, technikai kultúra, többtermelés jelszavaival visszaélnek s a végig nem gondolt anyagiasság lassankint rabszolgasorba degradálja az egész magyar életet. Azonkívül — s ez már nem pusztán magyar gond — küzdenünk kell az amerikanizmus magánjogi veszedelmével is. A szocializmusnak is van egész sereg jogi vonatkozású kérdő mondata, amely 1919 óta bele van dobva a világ köztudatába s amely nem hagyja magát elintézettnek tekinteni azáltal, hogy felelet nélkül marad. Azért, hogy agrárszocializmusunk intézményesen nincs, agrárkérdés igenis van, a földbirtokrendező törvény végrehajtásán túl is. A mi krízisünket csak a sáfárság gondolatának a megerősödése enyhítheti, különben belőlünk züllenek a világháború „lengyelei" világgá, a boldog győztesek asztaláról lehulló morzsák alamizsnás koldusai.

Közjogilag két sötét, nenyúljhozzám felleg fenyeget a közeljövőben viharral. Mind a kettőt agyonhallgatással és letagadással szokás gyógykezelni. Egyik a *királykérdés*, másik az *államvallás* sárkányfoga. Minden megjegyzés nélkül taxatíve soroljuk fel mi is mind a kettőt, de a közfelfogással szemben igen sürgős feladatnak tartjuk ezen a téren a fogalmak tisztázását. Az első kérdés köré gyűlő problémáknál feltűnő jelenség az akármilyen pártállású átlagosan művelt emberek érvelésmódjának a szűkszavúsága, zavaros gondolatmenete és ahisztorikus volta. A másik kérdés köré szinte szimmetrikusan helyezkednek el a „magyar vallás" hívei a „sötét középkor és labanckodás" vádjával, a „legkultúráltabb" evangélikusok, velük szemben „Mária országa" táborozik az „államvallás és numeritásbeli többség" jogán, nem feledve a „liberálizmus és egyke", valamint a „nemzetiségi hűtlenség" vádját olvasni az ellenpárt fejére. „Isten választott népe" szintén öntudatra kapott újabban, mióta más oldalról módosult formában hangzik felé részben a vérvád, hogy a „kezükben vagyunk" s „asszimilálhatatlan fajta" telve „világuralmi velleitásokkal", részben pedig a vállveregető megállapítása annak, hogy „ők is emberek". Még az őspogányság szólama is belevegyül újabban az együttesbe, felelősségre vonván István királyt, aki igen helytelenül cselekedett, mikor a keresztyénséget olyan nagyon erőltette őseinkre.

Társadalmi téren legyen szabad csak arra szorítkoznom, ami a mi bűnünk, felébredt lelkű, modern gondolkozású embereké. Az -izmusok harcában, a kommunizmus pusztításai lát-

tára megrettentünk, de a tekintély és rend jelszavai kissé egyoldalú magyarázgatásának a hatására is, valljuk meg őszintén, nagyon gyáván viselkedtünk és megtagadtuk elveinket, akárcsak Péter a Mestert a tűz körül ülők közt. A *liberalizmusról* és a demokráciáról van szó, amelynek a gyanújába vett evangéliumi gondolkozású emberek ma kézzel-lábbal tiltakoznak ilyetén vádak ellen s jobb ügyhöz méltó buzgalommal igyekeznek bebizonyítani alibijüket.

Az igazság pedig az, hogy az evangéliumi gondolkozás igenis liberális és demokrata, kötelessége tehát viselni a liberálizmus és demokrácia minden kockázatát. Mert tagadhatatlanul vannak kockázatai mindkettőnek. Éppen úgy, mint ahogy a reakciónak is vannak. A konzervatív világkormányzásnak is vannak. A diktatúráknak is.

Talán elég egyetlen példa. A sajtószabadság veszedelme igen nagy. Védekezhetek ellene cenzúrával, corpus librorum prohibitorummal és védekezhetek ellene olvasásra neveléssel. Mind a kétféle eljárásnak vannak érvei pro és contra. *Én* szívesebben vállalom annak a kockázatát, hogy védencem akár néhány rossz könyv árán kapjon védőoltást a romlás ellen, mint azét, hogy egyénisége erejevesztetten váljék az esetlegességek prédájává abban a pillanatban, ahogyan az én ráoktrojált egyéniségem szuggesztív ereje megszűnt hatékony elem lenni számára. Nem bizonyos, hogy meg tud állani így, hiszen a kísértés óriási. De nem bizonyos a másik módszer okvetlen sikere sem s én a kétféle felelősség közül *emezt vállalom.*

Nem az a kérdés t. i., kinek van igaza, mert így feltenni a kérdést igazságtalanság. Az igazság majd az ítélet napján derül ki, ha egyáltalában fontos az, hogy kinek volt igaza. Ellenben igenis, kötelessége mindenféle világnézetnek a következetesség s mindenféle világnézetnek a cselekvés és gondolkozás terén is vannak sui generis megnyilatkozásai. Nem merném azt mondani, hogy a reakció ártalmas, világtól elmaradt, vagy az én világnézetemnél értéktelenebb világszemlélet. De károkat okoz, csődbe jut és a haladás kerékkötőjeként viselkedik a haladó gondolkozásúak reakcionárius magatartása, nem azért, mert reakció, hanem azért, mert nem folyhatik világnézetükből, tehát vagy elgondolásában, vagy velleitásaiban hazugság.

Társadalmi életünk tele van ilyen ellenmondásokkal, relációi oly betegek, hogy már csak a nyelvben élnek. Mennél ke-

vesebb méltóság ömlik el a való élet gesztusain és alakjain, annál többször és annál nyomatékosabban hangzik el nyelvi aequivalense: a méltóságos cím. Társadalom-módosító forradalmak címeltörlési dühe ezért nem szokott velejében sikerrel járni, Mikszáth maró szatírája az amerikai „első"-hajón-érkezett-familiákról azért bene trovato, ha non e vero is. Ezért nem érdemes formai reformról beszélni addig, míg a magyar néplélek tartalma lényegében változatlan marad.

3.

De azért részleges nyelvi reformra addig is égető szükségünk volna már. Akármilyen egészséges rekonvaleszcencia indulna ugyanis meg a magyar néplélek gátlásainak a megszüntetésére, meglassúdnék, esetleg megakadna azon, hogy nyelvi medrét önmagának kellene megásnia. Nem a nyelvi anyag hiányoznék az ellenkezőhöz, hiszen a módosult vagy vadonatúj tények amúgyis mindig belülről kifelé teremtik nyelvi szimbolumaikat, hanem a meglevő nyelv rugalmassága nem volna így kielégítő.

Ne gondoljon senki nyelvújításra. Újabb természetellenességek helyett a régi természetes állapot megteremtése vár reánk, de az aztán követelő erővel.

1. Első feladatunk latin-görög kultúránk egészséges alapra helyezése és alapos kimélyítése. Jelenleg az ellenkezője történik, de ez a mozgalom igen rövid időn belül térjmegutcának kell, hogy bizonyuljon. Különben sem az antik kultúra ellen irányul, hanem a módszer ellen, ahogyan ezt az antik kultúrát mai napság a magyar műveltség szerves elemévé iparkodik tenni a középiskola. (Senki se Horatiusra haragszik, hanem azokra a conjunctivusokra, amelyeket egyes cum-ok még a nyolcadik osztályban is hegemóniára törekedőn, sőt monopolisztikusan vonzanak.)

Mi semmiesetre sem mondhatunk le a latin nyelvről, hiszen a multunk kulcsa. Európai kultúrközösségben élünk, tehát az sem közömbös előttünk, hogy a román nyelvek filológiája már középiskolás fokon rajta alapul, az angolszász és német klasszicizmus megértése nagyon bonyolult volna nélküle, a keresztyén, különösen katolikus közösség sohasem mondhat le róla, nem szólva arról, hogy kezdetei ködbe vesznének, ha e

biztos bázist nemlétezőnek vagy elhanyagolhatónak nyilvánítanánk.

Világviszonylatban is teljesen a már említett amerikanizmusnak leszünk kiszolgáltatva, ha históriai érzékünk eltűri, hogy a haladás, technika és praktikusság jelszavai megfosszanak egyetlen kincsünktől, amely a kettőnk között dúló nem is gazdasági, hanem értékháborúnak kétségtelen aranyalapja lehetne. Dollárja, búzája, offenzív kedve és átütő ereje van Amerikának, ókora, középkora és renaissance-kora nincs.

Gondolnunk kell a Távol-Kelet kérdéseire is. Csak a jelen síkjában elképzelt és kiépített kultúrák még le sem igázhatnak olyan éppen időbelileg végtelenül mély kultúrákat, mint a kínai és indiai, nemhogy megmérkőzhetnének vele. Pedig ennek a megmérkőzésnek a határnapja, ha lassan is, de feltartóztathatatlanul közeledik. Krisztus személyisége vonz, a keresztyén egyház taszít Keleten. Ez pedig, még ha nem is már a holnap láthatárán, de elképzelhető időn belül azt jelenti, hogy az ájult és tehetetlen keleti kultúrák erőre kapnak s félő, hogy nyugateurópai kooperáció helyett összemérik a maguk Krisztus-elgondolását a keresztyénség jelenlegi formáival.

De nemcsak harcos eszményeink követelik a históriai mennél mélyebb alapvetést, hanem missziós terveink is. Az Európai Egyesült Államok gondolata, benne a mi elhelyezkedésünk északi és déli szlávok, oláhok között, a keleti és nyugati keresztyénség helyzeti energiája, a legkeletibb protestantizmus tényéből áradó feladatok, az egészségesen megfogalmazott s még így is Japánig nyúló turánizmus olyan perspektívák, amelyeknek nem tehet eleget parvenü-kultúra.

2. Közben ne feledjük, hogy nemcsak elődeink voltak, hanem testvéreink is vannak s az osztozkodásnak éppúgy megvannak a maga nyelvi-technikai követelményei, mint ahogy az örökösödésnek megvoltak. Négyes kötelességünk hűtlen teljesítésében érzem magunkat súlyosan elmarasztalhatóknak. Nem tanuljuk kellő mértékben a *világnyelveket*, Egészmagyarország *nemzetiségi nyelveit*, a *Balkán nyelveit* és a *velünk rokon nemzetekét*. Nem azt a lehetetlenséget kívánja ez a megállapítás, hogy a szebb és jobb közeljövőben ugyanaz a fiatalember beszéljen folyékonyan németül, franciául, angolul, olaszul, csehül, tótul, horvátszerbül, oláhul, bolgárul, törökül, finnül és esetleg japánul is, de azt igenis jelenti, hogy egy bizonyos közösség-

ben akadjanak emberek, akik ezen a téren bölcs munkamegosztással és sok mindenre kiterjedő felelősséggel viseljék gondját mindezeknek a munkaalkalmaknak. S nem felesleges ideírnom ezt sem: ne a hotelportások készségével és színvonalán. Hány egyetemet végzett, állítólag németül tudó magyar ember hallgatni kénytelen idegenekkel szemben csak azért, mert törve beszél és levelez németül. Nemzetközi konferenciákon sajnálattal kell minduntalan megállapítanunk háttérbeszorulásunkat nyelvi ügyefogyottságunk miatt.

3. Mindez azonban elsősorban arra lesz jó, hogy magyar nyelvművelésünket szolgálja. Kimosdassa fordításjellegéből és minduntalan fogalmazásra ingereljen. (Aki nem tud németül, gyanútlanul választja a vonat*ról* és vonat*ot* lekésni kifejezések közül a többször hallott utóbbit; aki tudatosan foglalkozik anyanyelvével és a némettel, kétszer olyan biztos a dolgában, ha a vonat*ról* lekésni és den Zug verspäten kifejezéseket egyformán jól ismeri.)

Véneitek álmokat álmodnak. Ezeknek az álmoknak tarka szép Tündérországa ott pompázik a régi magyarok nyelvében, a népnyelvben és Arany-Jókai-Ady klasszikus magyar nyelvében.

Ifjaitok látásokat látnak. Ezek a látások már eddig is vibráltak, nyugtalankodtak a jelenvaló idők magyar nyelvének különös dadogásában. Ez a dadogás, sajnos, még nem tette nyelve alá Demosthenes kavicsát és nem próbálta túlharsogni a tenger zúgását, de olthatatlan vággyal ég valami ilyes torna után. Néhány jótanáccsal szolgálhatnak az alábbi pontok is.

a) Mai nyelvünket jellemzi a *sok üres fogalom.* Hamarabb használunk szavakat, semmint teljes jelentésükkel őszintén tisztába jöhettünk volna megelőzőleg. Ha valahol igaz, hogy kutyaharapást csak a szőrével jó gyógyítani, itt beválik a népies orvosság. A most felnövekvő generáció kötelessége elvégezni azt a sok definíciót, amelyre a mi nemzedékünk nem ért rá, vagy nem volt képes, vagy bűnös nemtörődömséggel csak egyet legyintett. Ez természetesen előzetes terheket is jelent. Csak az érthet igazán a pontos és kimerítő meghatározásokhoz, aki sokat és hű memóriával olvasott és tanult.

b) Jellemzi nyelvünket a *végig nem gondolt következtetések* nagy száma is. Ennek egyetlen oka a gondolkozásbeli restség és felületesség. Folyik ez egyrészt abból a verbálizmusból is,

melyről fentebb már megemlékeztünk, következik azonban másrészt abból is, hogy nagyon hozzászoktunk a magunknak való életmódhoz. Figyeljük meg, milyen kevés párbeszéd hangzik el még társas érintkezéseink közepette is. Legtöbben a maguk nótáját monologizálják akkor is, ha állítólag beszélgetnek, csak ügyesen, néhány szokványos reflektáló vagy kérdő frázis mögé barrikádozva az egyedül fontos és érdemleges mondanivalójuk kijelentő mondatait.

Ennek is csak az az orvossága: végig gondolni azokat a gondolatokat, amelyeket közvetlen elődeink beszajkóztattak velünk, vagy imperatívus formájában akartak belénk szuggerálni. Nagyon sokat kell az utánunk következőknek ennek érdekében tárgyalni: vitatkozni, kritizálni, bizonyságot tenni. Kissé talán odiózus kívánság ez a mai bizottságosdi kellős közepén, de ne feledjük, hogy van a halott, záp és eredménytelen együttlétnek lélekkelteljes, eleven formája is.

c) A szociális élet demokratizálódása s ennek jelei, de különösen egyik eszköze a rádió, új lehetőségeket teremtettek az élőszónak, igaz, hogy új feladatok elé is állították. A fogalmazás, szóban és írásban egyaránt, ma már minden művelt embernek kötelessége, mert a különböző egyesületekben a kevesebb iskolájú emberek is készségre, sőt könnyedségre tesznek szert a kifejezésben. Ma még átmenetileg imponál az, ha valaki a tanultak tolvajnyelvén ad elő, de ez a nimbusz is oszladozik lassanként a népszerűsítő irodalom hatására. Nemsokára csak a kifejezés szépsége és természetessége fogja megmutatni a különbséget az állandóan szellemi légkörben élő és az oda csak időnként kiránduló emberek nyelve között.

Akkor aztán kötelező lesz, amit itt most még csak végső jótanácsként kommendálok: a klasszikus magyar nyelvi kincs szórul-szóra idézése és a művészi ügyességig begyakorolt ex abrupto rögtönzés. Nagyon sok mindent „kívülről" kell tudni, de Aranyt egész bizonyosan ismerni illik majd s a fogalmazási készséget minden feszességétől és iskolás körülményességétől felszabadítja — a kényszerűség.

4.

Bocsánatot kellene kérnem ennyi optimizmusért, ha a reménység csak a tüdőbetegek, gyöngeelméjűek, halálraítéltek és utópisztikus ábrándozók privilégiuma volna s nem hangoznék

minden bajon és szkepszisen keresztül minden próbák idejére vígasztalásul egy régen mondott, de ma is hangzó szelíd szó:

— A te hited megtartott téged!

A csonkamagyarországi magyar modern ember.

1.

1927-ben történt, június közepetájt, érettségi vizsgálatok után. Még nem száradt meg a tinta azoknak a fiúknak az érettségi bizonyítványán, akik nyolc esztendeig jártak elejbém, de máris nyugtalanította őket az új gond: mi lesz ezután? Érettségi bankettet nem volt kedvük tartani, a jobbja úgy határozott, hogy egy ilyen bankettnek az árából inkább Isten szabad ege alatt sátorozik egy darabig a Mátrában s úgy hányja-veti meg a legközelebbi teendőket, hogy a csillagokkal is társalkodni próbál, miközben egyik a másiknak hol kölcsönadja, hol kölcsönkéri a jobbik eszét. Erre az egyhetes táborozásra hivatalos voltam jómagam is, nem annyira osztályfőnöki tisztemnél és kötelességemnél fogva, mint inkább cserkészparancsnoki minőségemben.

Én bizony már nem igen emlékszem rá, mi mindenről folyt a szó. Egy valamit azonban magammal hoztam s azt nem felejtem el koporsóm bezártáig. Ez az egy nagyon határozottan megfogalmazott tétel pedig így hangzott: nincs válság és nincs munkanélküliség. Az, akinek valamilyen okból nem jutott kenyér Csonkamagyarországon, vállaljon tiszteletbeli értelmiségi állást Nagymagyarország valamelyik megszállott részén és úgy menjen el diplomával a zsebében, esetleg zsákot hordani — egyelőre, átmenetileg.

Még az indokolást is mintha öt perccel ezelőtt hallottam volna elhangzani mindössze. Milyen egyszerű volt, Istenem, Uram, felnőtt embertől nem is telnék talán ilyesmi. Mikor az utódállamok átvették az impériumot Magyarország egyes részein, mindenütt az volt a panasz, hogy hozzánemértő embereket ültettek felelősségteljes állásokba, mert nem volt elég hozzáértő emberük. Pedellusokat tettek meg iskolai igazgatóknak például. (A nemrég végzett diákoknak e példában tőkén volt a szemük szénégető módra.) Nekünk nem szabad hasonló hibába esnünk, ha megint fordul egyet az idő kereke. Nekünk ezen a

szűk területen jóeleve úgy kell berendezkednünk, hogy széles Nagymagyarországszerte fussa belőlünk szakképzett emberekre. Ha közülünk csak annyi ember végez, amennyi a megcsonkított Magyarországra elég, hiába szavalunk szájjal másról, lélekben feladtuk az ezeréves határokat, mert hiszen abbahagytuk a belterjes gondozását.

— Meggondoltátok, hogy ebben a fogalmazásban mondatlan ugyan, de feltétlenül benne rejlik, hogy a végzett emberek nagyobbik fele önként ítélte magát mártíréletre — óvatoskodtam, lévén én egyedül javakorbeli ember a sok fiatal lélek között.

— Meggondoltuk — bámult bele a tábortűzbe az egyik aszkéta arcélű fiú. Nem is volna illendő, hogy éppen belőlünk legyen itthon valami, akiknek ez a gondolat valószínűleg először vágódott az eszünkbe. Én például orvosnak készülök. Becskerekre kórházba, vagy Óradnára falusi felcsernek.

Érdekes társasjáték kezdődött most. Úgy nevezték el, hogy az öreg drótostót felosztja fiai között a Magyar Alföldet, meg a többi zsírosabbik részét az országnak. Volt, aki tanárnak ment Désre, joggyakornoknak Dunaszerdahelyre, az egyik szép reményekre jogosított ifjú kijelentette, hogy ő egyenesen alispánságra pályázik, mindegy hol: Torontálban, Kis-Küküllőben vagy Trencsénben.

— Nem mindegy — komolyodott el a játék ismételten. Az ellenvetést nagyon konok ember tette, várható volt, hogy meggondoltan és kellő elszántsággal.

— Miért nem mindegy? — heveskedett a reménybeli alispán, jogra megyek és punktum.

— Azért nem mindegy — emelte rá a konok ifjú a tekintetét, mert ha komolyan vállalod valamelyik vármegyét, már most döntened kell, oláhul kezdesz-e tanulni vagy tótul vagy szerbül. És nemcsak nyelvet, hanem folklórt is. Meg történelmet, meg nem is tudom magam sem így kapásból, mi mindenfélét.

Erre bizony mélységes csend lett. És igen-igen gazdag programm gerjedt belőle, egész másnapunkat betöltő. Nagyon messzire nem jutottunk ugyan másnap estig se, de odáig eljutottunk mégis, hogy minden irredenta üres fecsegés, ha életünk folyása régiben marad s mi sem ismerjük meg jobban a

velünk egy fedél alatt lakókat, mint amennyire apáink ismerték, helyesebben nem ismerték őket.

2.

Úgy húztam ki ezt a régi emléket, mint általútnál a Világfájából a kést a mesebeli hősök közül az egyik. Vajjon merre járhat, mit csinál a másik? Mi folyik a fából a kés nyomán: vér-e vagy nyírvíz? Vajjon emlékeznek-e még fiatalkori csácsogásaikra a régenvaló maturusok? Futotta-e belőlük a megnagyobbodott országban mindenüvé kiművelt ember? Vagy eladogatták időközben szép örökségüket egy-egy tál veres ételért?

Nem tudom, nem is akarom hinni. A kínzó kérdést minden keserves fájdalmával az idei vizsgák vetették alulról legfölülre bennem. Termettek-e ezek a vizsgák okos embert elegendő számban? Nem kellett-e megcsavarni a dinnyék indáját, hogy kínjukban bár, de hamarabb érjenek rajta görögök, sárgák? Hiszen úgy kell az ember, de úgy és mindenünnen riasztó hírek kelnek szárnyra, hogy még annyi jelentkező sem akad, mint tavaly, vagy harmadéve. Ki tudja, azoknak nagyrésze is ki-micsodás? Olyasféléről hallottam már harangozni-formán, hogy egyik erélyesebb képzős-tanár úrnő figyelmeztetést kapott jóelőre: meg ne nyomja nagyon a pennáját osztályozás közben, mert nagyobb a hiány utánpótlásban, mintsem hogy a minőség fényűzését túlságosan megengedhetnők magunknak.

Nem tudtam, ismétlem, hogy áll az ügy jelenlegi állapotában. Jómagam tizennégy esztendeje nem láttam közelről sem érettségi, sem képesítő vizsgálatot. E tekintetben nálamnál hivatottabbaknak kellene nyilatkozniok, nekem nincs jogom sem ünnepre, sem jégeső ellen megkondítanom a harangokat. Egyet azonban egyformán jogom és kötelességem hangsúlyozni és ez az egy annak a tizennégy esztendővel ezelőtt elhangzott tételnek a mai napig erős igaza és érvénye. Azon kell lennünk, hogy *az ezeréves határokon belül is teljen belőlünk okos ember*, máskülönben mi is pedellusokat leszünk kénytelenek iskolaigazgatóknak kinevezni, még hozzá mi is olyanokat, akik ráadásul nem is tudnak a gondjaikra bízottakkal szóbaállani az anyanyelvükön.

Ha az idei június végeredménye nem volna éppen meg-

nyugtató, *fokozott felelősséggel készítsük elő sok minden egyéb mérték mellett ennek a tételnek az érvénye alatt is — a jövő szeptembert.*

A csonkamagyarországi nemrég végzett magyar modern ember.

1.

Néha találkozom velük. A volt tanítványaimmal. Utcán, villamoson, gyűléseken, társaságban. Egyik-másik olykor odahaza is rámnyitja az ajtót. Elemlegetjük a régi időket, inkább csak úgy udvariasságból, mint ahogy az angolok az időjárást. Aztán következik az obligát kérdés: mit csinál, hogy megy dolga, mennyire vitte, mit tud a többiekről. A felelet ezekre a kérdésekre valaha szintén lehetett obligát, ma már nem az. Korosztálya válogatja, hogy hangzik. A legöregebbek válasza még hagyján. Talán az utolsó pillanatban, már-már nyaktörő ugrások árán, de valahogy felkapaszkodtak az Élet tovasurranó szekerének a legsaroglyájába s úgy-ahogy, szűkecskén, szorosan, feléből-harmadából, tűrt utasok módjára elvackoltak nagynehezen a parányi férőhelyen. A következő esztendő eresztése is csak félhangon, illedelmes sóhajok formájában panaszkodhatik. Igen, mindenkinek jutott közülük egy picike biztos szárnyék, ha van bajuk, inkább csupán a nehéz megélhetést és a mégnehezebb előrehaladást tárgyazzák gravámenjeik. Ők azok a pechesek, akik előtt lecsapódott valami titokzatos sorompó s azóta megállt számukra a világ, nem mozdulhatnak se té, se tova. De legalább biztos helyen várakoznak. Az utánuk következők helyzete jóval nehezebb, mert egy fokkal ismét problematikusabb. Közülük lemaradt a derékhad, csak a valamilyen szempontból élen haladók üthettek tábort idejében. Már nem is mindenki olyat, amilyet előre eltervelt és jóval később-ben, mint valaha vélhette. De azért az ő zokszavaik még mindig relatív hatást váltanak ki az utánuk jövőkéhez képest. Hogy is ne! Ki előbb, ki később, ki rangjához mérten, ki valamivel alacsonyabb fokon, helyhez jutott mégis, a kívülrekedtek csapata nem nagy, a szabályt erősíti, véletlen-számba vehető.

Egyszer aztán jön egy mély szakadék, alig esztendőnyi időköz választja el partját a másiktól. Olyanforma „századok-

nak mesgyéül szolgáló" spatium ez, mint 1914 volt — mondjuk például — azok osztagai számára, akik a háború előtt közvetlenül még bekerültek valamilyen hivatalos „rangsorba", a háború kitörésének pillanata multán pedig már csak hosszú évek elteltével kerültek sorra nagynehezen. Ezek a „korosztályok" is kintrekedtek egyelőre a beljebbkerülés minden igazi reménysége nélkül. Ezek közül már az az egynéhány a szabályt erősítő ritka kivétel, aki különleges körülményei következtében váratlanul és precedenst nem képezhető módon munkát, sőt mi több, állást kapott.

A még fiatalabbaknak egyelőre vizsgagondjaik vannak. Csakhogy nem éppen vagy nem kizárólagosan könyvek fölé görnyedő, terminuskérő, esetleg vizsgadíjkuporgató gondjaik. Idegrendszeren zongorázó, lelkihabitust gyökerében támadó gondok ezek, amelyek a vizsga letételét tolják évről-évre kijebb, mert a tudat alatt réges-régen eldöntötték pszichológiailag felőle, hogy semmire sem volna való.

2.

Tegyük hozzá még, hogy a kiindulópont szerint egyelőre a középosztálybeli ifjúság körében mozogtunk ugyan, de ennek a rétegnek a helyzete egyáltalában nem speciális, legfeljebb árnyalataiban tér el az osztatlan magyar ifjúság generális állapotától. Egy darabig p. o. be lehetett jutni a MÁV-hoz betonmunkásnak, aztán egyszerre, átmenet nélkül, megszűnt a felvétel, ezt követőleg megszűnt ez az üzem, de a legrégibb munkásokat elhelyezték valahogy, ma már a valaha itt elhelyezkedést nyert tömegek s azóta felserdült utánpótlásaik erre a lehetőségre egyáltalában nem is gondolhatnak. A legeldugottabb tanyán is baj van. A majorosné beszéli, hogy az idei rossz esztendő három tanyasi családnak okozott ezer baj mellé ezeregyediket. Nekik, mert a tekintetes asszony újesztendő óta nem tart „belsőt", beéri egy „háztartási alkalmazottal". Az első igásnak, mert úgy számított, hogy a fia a parádés mellé kerül hetesnek, de a tekintetes úr felmondta a postafiók-bérletet, nem kell mindennap a faluba lovagolni a postáért, így hát az új parádéskocsis úgy szegődött, hogy hetes nélkül, magában ellátja a hintóslovak dolgát. Hodosán juhász meg kerékgyártó-inasnak akarta adni a fiát, de a majszter nem tart már inast. Szándé-

kosan hoztam fel éppen ezeket az eseteket, a viszonylagos bőség és nyugalom világából hangzó szemérmetes békétlenkedést (hiszen a cseléd-embernek még jó, köztudomás szerint étit-bérit a gazdától várja).

3.

Hogy lehet az, hogy ezeknek a szívfacsaró jeleneteknek, az évfolyamról-évfolyamra bizonytalanodó, lefele züllő generációs rétegek SOS-kiáltásainak sem kellő rezonanciája, sem megfelelő hatású illusztráló ereje nincsen? Mert nincsen, azt azokból az intézkedésekből le lehet mérni, amelyek az általuk okozott problémahalmazat megoldására időnként tettekké bátortalankodnak.

Sok minden, nehezen megszüntethető ok mellett hadd hangsúlyozzak itt egy könnyen kiküszöbölhető okot. Az *ifjúság generációs válságának megindító képei és velőtrázó sikolyai nem elég meggyőzőek, mert szórványos jelenségek és egyre gyakoribb ismétlődéseik ellenére is esetlegességek benyomását keltik.*

A társadalomnak elmosódó tudata van erről a katasztrófáról. Mikor egy-egy organikus egységekből kiszakított adat hirtelen belevágódik a felelősségérzetbe, ott brutális, de csak rövid ideig tartó sajgást vált ki. Ennyi meg ennyi végzett ember nem talál elhelyezkedést — a statisztikai adat egyre jobban hasonlít a csillagászati számokhoz s az ember egyre inkább úgy veszi őket tudomásul, hidegen, futólag, mint a fényévek valószínűtlen milliárdjait. Ha a vérnyomásnak megszokott skálaszáma ugrik — úgy-e, mennyivel nyugtalanabb. Miért? Mert személyes ügye az a jelentéktelen numerus-különbség.

Éveken keresztül tanítottam egy fővárosi, ú. n. „nagy", azaz olyan gimnáziumban, ahol az osztályok mindvégig párhuzamosak. Évről-évre ontottuk kifele az érett ifjúságot s attól a pillanattól kezdve, mikor az érettségi bizonyítványt kiosztottuk nekik — „intézményesen" legalább is — megszűnt vele minden kapcsolatunk. Kiből mi lett, legfeljebb incidentaliter érdeklődhetünk felőle és értesülhetünk róla. A régebbi évjáratok „anyaga", még itt, a fővárosban is, jókora arányszámban eltűnik az egykori tanárok egyéni érdeklődési köréből. Pedig, ha nem tudom meg, mi végre cselekszem, elkerülhetetlenül csök-

kent felelősséggel eresztem ki az ifjúságot az „életbe“ a középiskola kapuján. S amilyen óvhatatlanul csökkent felelősséggel történik az én részemről az érettségi bizonyítvány kiszolgáltatása, olyan teljes a társadalom felelőtlensége ugyanezzel a problémával szemben. Nem gonoszságból, csak szervezetlenségből előbb és aztán — következésképen — tájékozatlanságból.

A második világháborúban felnövő magyar modern ember.

Vajjon meglátszik-e iskoláinkon, hogy zivataros évtizedek idején próbálják ellátni zsengekorású kis vitézeiket útravalóval a zordon nagy-életbe? És ha netalántán nem cselekednék mégsem, vajjon vehetik-e hasznát a belőlük esztendőre vagy kettőre kirajzók másmilyen körülmények közé szánt és így másmilyenre sikeredett hamubasült pogácsáiknak?

Nem henye kérdés ez és csöppet sem kákán görcsöt keresgélő. Iskolapolitikai szempontból két nagyon is szembeötlő hibát követhet el a tanítás és nevelés munkája, ha tudomást sem vesz a kint zajló háborús adottságokról, mondván, hogy az ő munkája idő- és aktualitásfölötti. Vagy azt hangsúlyozza felettébb, hogy mindenekfelett én, az ember vagyok a fontos, kiinduló oka és végcélja, egyben pedig egyetlen lehetősége és kulcsa, tehát helyes megfejtése mindennek, ami térben, időben és összefüggésekben valaha is végbemehetett s manapság is történik a világegyetemben. Tehát mindegy, háborúság van-e történetesen, avagy netalántán mélységes béke honol. Fontos, hogy valamelyes értelme támadjon az egésznek a növendékek szellemében, mert csak így illeszkedhetnek bele tudatosan, sőt vezetésképesen. Vagy pedig azt iparkodik nyilvánvalóvá tenni az iskolai tanítás és nevelés, hogy nem fontos az egyén, a közösségért van minden, nem fontosak a valóságok, az elveknek kell érvényesülniök és főképen meg legelsősorban nem fontosak a jelen adottságai, a jövő ideális céljai parancsolnak s a mi kötelességünk elvszerűen dolgozni és áldozni az ideális célokért a közösség szolgálatára.

Első esetben vaskos, tenyerestalpas, önző, tisztán testből álló emberekké nevelné az iskola a jövő generációt, ha egyáltalában valaha is sikerülne százszázalékos eredményt produkálnia. Második esetben légnemű, elvont, anyagtalan emberiség kerülne ki a keze alól. Az egyik fajta ember nem volna haj-

landó, nem is lenne képes egyetlen csöpp vérét kockáztatni és önteni nagy ügyekért, — a másik fajtának meg nem is volna vére, amit odaszánhatna és oda is áldozhatna. Mindkét típus békebeli fényűzés, mert mindkettőre olyankor érünk rá azt a kádenciát hangoztatni, hogy majd, majd, a nevelés befejeztekor majd megmutatják ezek az emberpalánták, mennyivel tökéletesebbek, mint apáik, nagyapáik voltak.

A háború azonban sűrített életforma és abban különbözik a békétől, hogy az okozatok nyomon szokták benne követni okaikat, sőt valót beszélve, egymás sarkát tapossák alkalmából az előzmények és következményeik. Az ilyenkor elkövetett ostobaságok azonmód bosszulják meg magukat, ha nem a legbölcsebben viselkedem, a következő percben már meg is semmisültem. Háború idején az iskola nevelőmunkája sem sokáig mozoghat békebeli „kísérleti" színvonalon, de rég bevált, ősidők óta „kipróbált", mondjuk meg igazabban: divatból kiment, elavult módszerekkel sem áltathatja magát huzamosabb ideig. A sűrített életforma könyörtelen következetességgel hajtja be rajta egyrészt régi adósságait, másrészt leplezi le, ha vélt fedezete levegőben lóg, nem reális valóság.

A sűrített életformának, a háborúnak ez a kijózanító és halálos „muszáj"-ú parancsa íratja most le velünk ezeket a félve-szerető sorokat is. Vajjon nem vergődnek-e iskoláink a huszonnegyedik órán jóval túl még mindig az „egyén" nevelésének kipróbált, azaz elavult és a „kollektívum" nevelésének kísérleti, vagyis levegőben lógó módszereinek ide-oda hintáztatgatásai közt, irtózatos fényűzés gyanánt? Vajjon nem szakad-e ránk egyszer csak előre nem látott hirtelenséggel úgy a jövendő, hogy összeroskadnak alatta a ma még iskolákban edződő önzők is, a kétlábonjáró elv-gólemek is? Nem vagyok ijedős természetű ember, de kilel a hideg puszta elgondolás közben, annyira tartok tőle.

Tudom, hogy a magyar emberanyag elsőrangú, azt is tudom, hogy katonai kiképzésünk mintaszerű. (Falusi születésű ember vagyok, ifjúságom legszebb idején viszont katonai nevelőintézetben működtem, szeretem minden embertársamat, de szeretetem legforróbb hullámai önkénytelenül áradnak a magyar közkatona és a magyar katonatiszt felé: ezzel a szívvel írtam ide ezeket a sorokat.) Még azt is tudom, hogy a hétköznapi magyar életnek sem hiányzik a maga sajátos, acélos, kato-

nai, harcrakésztető nevelő ereje és erős tanulsága. Mégis azt vagyok kénytelen mondani: a magyar iskolai nevelés megújhodását a mostani háború sűrített életformája egyre erőteljesebben hangsúlyozza és követeli.

Nem új tantárgyakat igényel, nem is új módszereket. Nem új iskolatípusokat és nem új célkitűzést. Új lelket akar, mert új lelkekre van szüksége a sűrített életforma sürgős tanulságai alapján és éppen olyan sürgős legközelebbi feladatai közben.

Ezeknek az új lelkeknek egyformán tagadniok kell az önző „egyén"-t és az elvont „köz"-t. Meg kell tanulniok, hogy nincs „köz", ha nem olyan „egyének" közössége, akik már rájöttek, hogy mindenikök csak „egyik a másikra nézve" élhet életnek nevezhető életet. Meg kell tanulniok ezt a mostani háború gyermekeinek, de kérdezem, hol tanulhatják meg? A ma iskoláiban ezidőszerint bizony még aligha. Az iskoláknak is erre az új lélekre, erre a megújító, eleven szellemre van szükségük, különben továbbra is régi önző, vagy elvont, vérével fukarkodó, vagy vértelen ifjúság tódul ki belőle.

Bocsánatot kérek, én, az apa és tanító a többi magyar szülőtől és tanítótól, hogy ilyen nehéz szavakkal éltem, mindezeket írván. De a napok gonoszak és irgalmatlanul követelőzők. A magyar iskolában viszont még mindig alig törődnek egymással a tanulságok rendjén: az egyén a közzel, a köz az egyénnel. Pedig a köz, a mostani háború nagy tanítása szerint, azok az egyének, akik egyik a másikra nézve élnek. Ebben a háborúban az újjászületett, megifjodott lélek, tehát az az ifjúság győz majd, amely ezt a leckét megtanulta jól. Az áldozatnak, a szolgálatnak, a szeretetnek lelke. Nem az *egyéni*, nem is a *kollektív*, hanem a *társas*-lélek. Háború van, fokozott vonatkozása egyik ember életének a másik ember életéhez, vegyük ezt az üzenetet mi, nevelők, szülők és iskolamesterek legelsősorban tudomásul, fontolóra és — a lelkünkre nagyon jól.

A NEVELÉS PRAKTIKUS MÓDJA, AZ „ÍGY".

Az óvás eszménye a hivatalos magyar iskolapolitikában.

Egy komoly és szép beszéd hangzott el a közelmultban felelős pedagógus vezető ajkáról. Ennek a beszédnek az utórezgései még mindig nem nyugodtak el sem a sajtóban, sem a társadalmi életben. Mi sem haladhatunk el némán megállapításai mellett. Meg kell kérdeznünk megállapításaitól valamit, amire senki más nem volt kíváncsi eddig. Vajjon a köznevelés magas őrének elgondolásaiban és tervei között érvényesül-e kellő mértékben a „növelés" eszménye mellett az „óvás" eszménye is?

Örömmel nyugtázzuk, hogy a gyermekvédelem gondolata ott rejlik a hivatalos nevelési gondolkozás elveinek és törekvéseinek a legmélyén, nem külön egységképen, hanem úgy, hogy az elvek világnézetszerűleg emelkedettek, a törekvések pedig életteljesen gyakorlatiak. Ez a tény bennünket tökéletesen megnyugtat és kielégít, mert ez a valódi gyermekvédelem. Igazán és eredményesen csak Isten és az élet bír vigyázni a gyermekre, mert az emberi lét folytatása isteni és életérdek, a mostanában megfele valósuló iskolában viszont éppen ez a két hatalom vezet: a világnézet divinuma és a gyakorlatiasság humánuma.

A magyar tanügyi vezetőség úgy látja, hogy a korunkat megelőző korszak túlságosan specializáló iránya vezetett az iskolaügy terén is specializálódásra s ennek ellenszerét az egyetemes művelődési ideálban, egy egészséges, szilárd világnézet kialakításában találja. Ez így van, de mi elsősorban annak örvendezünk, hogy felelős vezetők veszik észre és bélyegzik immár meg a végnélküli specializálódás természetes következményét, a túlterhelést és elvi megokolással szeretnének segíteni rajta.

Hangok hallatszanak az elfogult, egyoldalú és túlzott szakismeretközlés ellen is s mindezt a rosszul értelmezett gyakorlatiasság jelszavának írják rovására. Ugyancsak erre a rovásra kerülnek lassankint a további lefelé züllés ismérvei is, a tanítási módszer formalizmusa és az iskola világszemléletének

frázissá devalválódása. Mi mind a három vádat készséggel aláírjuk s elméleti síkon ugyanazt a gyermekvédelmi eredményt várjuk az e tekintetben megújított iskolától, mint amilyenek a kiskorúak foglalkoztatását szabályozó törvények voltak annak idején. Nem szabad megengedni, hogy egy gyermek olyan munkát vállaljon, amely őt semmire sem képesíti, úgyhogy ha felnő, tisztán csak testi erejét ajánlhatja fel önfenntartásának ellenértékeül. Ezt ma már majdnem mindenki megérti, sőt osztja. De az a gondolat, hogy a szellemi életbe is bocsáthatunk ki ugyanilyen hiányos képesítéssel gyámoltalankákat, ez nem régi megfogalmazás és örömmel tölt el bennünket, hogy felelős helyről is elhangzott már, ismételten is, sőt intézkedések formájában is. Az az érett, sőt talán okleveles végzett ember, akinek arzenáljában a kultúra kialakult egysége helyett praktikus törmelékek vannak, a kialakult munkamódszert néhány séma helyettesíti, világnézete pedig jelszavakból áll, éppen olyan szánalmas figura, mint az inaséveit kitöltött szakmunkások között az a kétkézi munkás, aki serdülő korában kifutó volt vagy rikkancskodott.

A harmadik gyermekvédő mozzanatot a magyar kultúrember eszményének a megrajzolásában fedezzük fel. Az erkölcsös, művelt, munkás, szociális magyar polgárban látják ezt az eszményt a magyar köznevelés felelős vezetői. Két szempontból is megörvendeztet bennünket ez az igényes megfogalmazás. Ilyen polgárrá tanítani valakit nem lehet, mert az oktatás legjobb esetben csak műveltté tehet, bár az is kérdéses, hogy fakadhat-e igazi műveltség a puszta ismeretközlés következtében. Ilyen polgárrá csak nevelni lehet. Azok a férfiak, akik tisztában vannak a jelenlegi iskola túlterhelő munkatempójával, más oldalról pedig világosan látják maguk előtt a nevelés elsőrangú fontosságát, bizonyára fokozott mértékben csökkenteni fogják a tanítás anyagát és növelni fogják a nevelés lehetőségének alkalmait is, idejét is.

A másik szempont, ahonnan örömmel tölt el bennünket a magyar kultúrember eszményének a meghatározása, megmutatja nékünk a négy jelző abszolútum-jellegét. Az erkölcsös, művelt, munkás és szociális magyar nem kitenyészthető emberfajta, non fit, sed nascitur. Természetesen nem testből és testileg születik, hanem hűséges, szorgos, szolíd és alázatos nevelői munkából születik, nem mint termék, hanem mint gyümölcs.

Erkölcsös magyart csak olyan iskola bocsáthat ki magából, mely teljesen az erkölcsi értékre helyezi a súlypontot. Igazi műveltséget csak abszolút tisztaság áraszthat magából. (Talán ennyiben produkálhattak többet a multban a világnézeti iskolák.) Munkás magyarra csak példaadón abszolút önfeláldozás trenírozhatja a kissé passzív, meglehetősen lassú és nagyon önző alaptípusú magyar gyermeket. Szociálissá végül csak az a szeretet tehet mindenkit, amelyet a krisztusi szellem áraszt ki a hideg világba.

Az az érzésünk, hogy az új magyar iskolának a képe nem álom, hanem vízió. Nem fantázia kell a valósággá építéshez, hanem hit. Mi a magunk részéről hiszünk a megvalósulásában.

A középiskolai reform.

Mi ugyan már kikerültünk padjai közül, szukreszcenciánkat azonban onnan várjuk, érdekel hát bennünket a sorsa közvetlenül is. *Egységes* lett a középiskola. Nagyon örülünk neki, de komoly igényeink is támadnak vele szemben egyúttal éppen ezért. Ha nincs többé reáliskola, ne is legyen. Burkoltan se legyen, mint eddig akárhányszor a klasszikus gimnáziumokban is volt. Ha igazán, őszintén meghalt a reáliskola, meghalt a materializmus, a természettudományos világnézet is, különben a magyar középiskola ezután is csak papiroson lesz egységes. A *latin-görög* helyreállított tekintélyétől is többet és mást várunk, mint amennyit a közelmult szolgáltatott. Ne a klasszikus pogányságot igyekezzék dicsfénybe vonni, hanem dokumentumokkal igazolja, mennyi értéktelenség hamispénze forog közkézen állítólagos keresztyén életünkben, amely azért értéktelen, mert pogány. Örömmel üdvözöljük a *rostáló* készségét is az új középiskolának, még abba is belemennénk, hogy triőr legyen, ne rosta, csak azt kérjük: elsőosztályú búzát töltsenek bele, ne ocsut.

Az osztályfőnöki óra.

Vannak olyan fizikai kísérletek, melyek csak légüres térben szolgáltatnak kifogástalan végeredményt. Nos, ha lehetne „légüres tér"-ben tökéletes iskolát produkálni, akkor teljesen fölösleges valami volna az osztályfőnöki óra. Akkor ugyanis a nyelvórákra abszolút nyelvi érdeklődésű diákok mennének s

ezek számára minden más téma unalmas volna, semmi egyéb nem érdekelné őket, csak a nyelv s minduntalan visszatérnének a számukra egyetlen érdekfeszítő tárgyra, a nyelvnek hol az egyik, hol a másik esetére. Önmagukról is megfeledkeznének, mint ahogy vérbeli muzsikusok ezt egymás társaságában akárhányszor meg is cselekszik. Ugyanígy folynának le a többi órák is. Tanár és diák, két-két botanikus vagy két hisztorikus vagy két fizikus, kémikus, matematikus, esztéta párbeszéde, közös munkája, figyelmes hallgatóság eleven részvétele mellett lefolytatott eszmeváltása volna minden tanóra.

Ilyen iskola azonban nincs, sohasem is lehet. Eszmény, amely megközelíthető s ennek folytán meg is közelitendő, de nem végcél, mert kívül fekszik az elérhetőség határán.

Az iskolában emberek adnak egymásnak találkozót, mégpedig gyarló és esendő emberek, akiknek egymással való érintkezése meglehetős nagy súrlódási felületen megy végbe. Ezért van szükség osztályfőnöki órára, amelynek csak egy értelmes szerepe lehet, olyan, mint éneklés közben a lélekzetvétel pauzája. Majdnem mindegy, milyen a programmja, mert a jelentősége nem abban áll, miről van szó ilyenkor, egy a fontos: tanár és tanítvány rendszeresen találkozzanak egymással hetenkint egyszer, amikor nem úgy vannak együtt, hogy az egyik tanít, a másik tanul, hanem úgy, hogy mindkettő ember. Nem szakember, hanem egyszerűen, jelző nélkül, csupán és pusztán csak: ember.

Osztályfőnöki óra eddig is volt, mert nem lehetett úgy, hogy ne legyen. (Mint ahogy nem lehet lélekzetvétel nélkül énekelni.) Olyankor volt osztályfőnöki óra, mikor a tanár úr egyszer csak valahogy másról kezdett el beszélni, nem a tárgyról, amit tanított. Meg olyankor volt, mikor szünet előtt vagy szünet után az első vagy az utolsó órán általános emberi hangokat hallatott arról, hogy no, ki mit csinál majd, vagy ki mit csinált a kis vagy nagy szünetben. Meg akkor is osztályfőnöki óra volt, mikor valami aktuális eset kapcsán kénytelen-kelletlen tudomásul kellett venni a kinti, úgynevezett „nagy“ életet az órán. Legvégül meg kell említeni azt a néhány percet, mikor a tanár úr nem vigyázott eléggé magára és csodaképpen szubjektívül viselkedett. (A nevenapján, a jubileumán, utolsó órán a nyolcadikban, érettségi alatt, érettségi banketten, érettségi találkozón vagy véletlen alkalommal, gyönge kis sóhaj kísé-

retében arról, hogy hajh, ő is volt egyszer, valamikor, régesrégen fiatal.)

Az osztályfőnöki óra tehát, ha újabban hivatalosan is van, nem több és nem más, mint egy az iskolából kitudhatatlan és nevelőmunkaközben megkerülhetetlen ténynek az alázatos és engedelmes tudomásulvétele. Alkalom, amely mindig volt, ezentúl pedig tudva és nyilvántartva: lesz. Ezentúl is felhasználható és elherdálható, sőt tönkretehető alkalom. De felhasználni csak úgy lehet haszonnal, úgy ahogy eddig lehetett: ha tanár és diák szeretnek, mernek és tudnak rajta emberekként egymás életébe belekapcsolódni. Ember-voltunk ennek az egyetlen előfeltétele. Ember-voltunk kritériuma pedig, mint mindig, most és itt is az: hány % belőlünk egyénenkint az igazi ember.

A szelekció.

1.

Szakvéleményben, közvéleményben, hivatalos intézkedésekben és szépirodalomban egyre hangosabb kritika hallatja hangját a középiskolai, újabban már a felsőbb oktatás ellen. Sokféle árnyalatban egyféleképpen sikertelennek látják minden oldalon az iskolának különösen a nevelő munkáját.

Ez a jelenség természetszerűleg vonja maga után a vágyakozást valami jobb felé. Nem mai keletű vágyakozás ez, de mostanában kezd határozott alakot ölteni a célja, amelyre tör. Valóságos Kolumbus tojása a megoldás. Az intelligenciatúltermelés fölösleges számban és selejtes kivitelben ontja a piacra az anyagot, meg kell tehát kevesbíteni quantatitíve és színvonalasabbá kell tenni qualitatíve azt az anyagot, s már meg is szűnt a baj. Úgyszólván maguk a tények kényszerítik ránk a szelekció szükségességét. Meg kell válogatni azokat, akiket a jövőben felsőbb iskolákba eresztünk. Csak az igazán arravalók kerüljenek már középiskolába is, onnét folytatólagosan egyetemre és főiskolákra s még tovább, a dolog természete szerint, a nemzeti közösség vezető pozícióiba. A vágy jogosult, a kivitel módja boszorkányosan egyszerű s az eredmény minden bizonnyal kielégítőnek ígérkezik. Az iskolából kiszelektált nagyobbik gyermektábor nem fog ezentúl kínlódni és szenvedni nem nekivaló munkakörben. Az iskolába beszelektált kisebbik

tábort nem úntatja s előhaladásukban nem akadályozza az áldiákok tehetetlen, álmos, lusta, nemtörődöm és mással foglalkozó masszája. Illúziókban sem nem csalódhatik, sem nem ringatózhatik ezután senki ifjú-lélek, eleinte csak azért, mert diplomája lesz, később csak azért, mert diplomája van.

2.

Nem árt egy kis védelem a szelekció ellen sem, éppen azért, mert olyan nagyon egyszerűnek látszik, amilyen a valóság bonyolult rendszerében nem lehet. Ha egyszerűnek mutatkozik, kell benne lenni valahol valami hibának, amelyet inkább most próbáljunk megkeresni, mintsem hogy gyakorlatban mutatkozzék meg, mikor már bajosabb segíteni rajta.

Az első, talán legnagyobb hibája, hogy lehetetlen. Végrehajthatatlan. Ha belemegyünk abba a megállapításba, hogy eddigi nevelésünk hibás és sikertelen, akkor ebben a pillanatban szofokráciánk, szellemi életünknek működő faktorai hibás, rosszul sikerült példányok, selejtes anyag, feladatát tökéletlenül végző garnitúra. Ezek selejtezzenek? De hiszen ezek a selejtezést is tökéletlenül fogják elvégezni és így szukreszcenciájuk még sokkal tökéletlenebb lesz.

Föltételeznünk lehetne még azt a jobbik esetet, hogy az iskolai nevelés nem rontott meg egyformán mindenkit s az épen maradtak természetszerűen jobban is boldogultak s most mindenütt az élre kerültek. A szelekció tehát jó kezekben van. Ezzel a feltételezhető örvendetes ténnyel szemben is merülhet fel két meggondolás. Az egyik kézenfekvő. Ha ez a természetes szelekció végbement, akkor nincs szükség mesterséges szelekcióra. Akkor az élet maga szelektál. Megkapja az olyan-amilyen anyagot és alulhagyja a selejtest, felrázza az élre a megfelelőbbet. Akkor egyenesen az a kívánatos helyzet, hogy gazdag választék álljon rendelkezésére, varietas delectat. Az élet különben is nagy fantaszta, építés közben körülbelül olyan mint az építőmesterek általában: igen sokszor nem szokvány-téglára van épen szüksége, hanem fantasztikus törmelékekre.

Ha pedig — s köztudomás szerint sincs ez másképpen — az élet nem végzi el ezt a szelekciót, akkor — megvalljuk őszintén, mennél kevesebbet s mennél kevésbbé csontig és vérig menően avatkoznak bele kívülről, erőszakosan az élet természetes

menetébe, akár gyermekeink sorsát illetőleg is, annál nyugodtabbak vagyunk.

A másik meggondolás még nagyobb aggodalmat kelt bennünk. A szelekció jó kezekben van... meddig? Helyesebben: mekkora mértékben lehetünk felőle nyugodtak? Úgy áll nevezetesen a helyzet, hogyha a szelekció munkája egyszer megindul az egész vonalon, az egész gépezet egyszerre elkezd szelektálni. A gyermek gondját hordozó egész apparátus szelektál, nemcsak azok, akik megindítják és kormányozzák. Ahhoz, hogy nyugodtan alhassam gyermekeim sorsa felől, nem kevesebb optimizmus kell, mint annak a vakon elhívése, hogy az a nevelő-munka, melynek elégtelen és selejtes volta a szelekció gondolatát kiváltotta kínlódó felelősségem kilátástalankodásából, most egyszerre, csodamódon, legmagasabb faktoraitól kezdve le egészen a legapróbb csavaráig — kitűnően és kielégítően funkcionál. Hiszen ha az iskola jól szelektálna, akkor egyszerűen felesleges volna a mesterséges szelekció.

3.

Eddig abból a tételből kiindulva néztük a szelekciót, hogy akármilyen lesz, végrehajthatatlan lesz. Ezzel természetesen csak annyit akartunk mondani, hogy intencióihoz képest lesz végrehajthatatlan, mert hiszen valamilyen módon mégis csak végrehajtják majd. Azonban az sem közömbös, hogy milyen lesz ez a szelekció? Végrehajthatatlan ugyan, akármilyen, de mégis: milyen?

És itt egyelőre ne érdekeljenek bennünket elveinek a részletei. Nem lehet más, mint amilyen lélekből fakadt. Ebben a pillanatban nem a magyar nevelő aggódik belőlem, hanem a magyar szülő. Féltem a szelekciót attól, hogy a legrosszabb időben lesz belőle gyakorlat.

Nem szeretném, ha félreértést idéznének elő szavaim. A magyar középiskolát egyre több támasztógerendával védik újabban az összeroskadástól. Távol legyen tőlem, hogy ezeket az óvintézkedéseket kifogásoljam. Katasztrófákat előznek meg vagy odáznak el, jól tudom. De mennél több külső támogatásra szorul egy épület, annál roskatagabb belső struktúrájában. Attól félek és azon szomorkodom, hogy a szelekció is egy ilyen kívülről jövő, mesterséges beavatkozás lesz a magyar iskola belső

életébe, amely sürgős és szükséges, tehát bölcs dolog lesz, de csak azért, mert belül nagy baj van.

Ennek a belső nagy bajnak az önmagunk elől való takargatása az igazi nagy baj. Egy őszinte és teljes magyar penitenciatartás hiánya jellemzi iskolaügyünket és egyéb ügyeinket. És minden új terv és új intézkedés tovább lepleli, titkolja, kendőzi a bajokat. Úgy intézkedünk, mintha egyébként rendben volna minden, csak némi időszerű reform vált a dolgok rendje szerint szükségessé. De ugyanez jellemzi kritikai magatartásunkat is. Nem objektíve féltjük az ügyet magát, hanem csak önmagunk érvényesülési lehetőségeit féltjük a megváltozott keretek között.

A szelekció esetében például abban látjuk a bajt, hogy az iskola jelenlegi állapotában nem szelektál elegendő mértékben és kielégítő módon. Attól várjuk a megoldást, hogy külön szelektáló eljárásokat iktatunk be az eddigi funkciók közé avagy mellé. A penitenciatartás hiányát ebben az esetben az a gondolkozás árulja el, amely az iskolát egyébként jónak, csak nem eléggé szelektálónak tartja.

Pedig a valóság ezzel szemben sem több, sem kevesebb, mint az, hogy az iskolának meggyengült a belső szelektáló ereje, s azért nem válik be mint szelektáló szerv. Ezt az erejét az iskola nem nyeri vissza azáltal, ha külső szelektáló erőkkel támasztjuk meg. Valószínű, hogy átmenetileg erre is sor kerül majd a közvetlen katasztrófa elkerülése végett, de a végleges és megnyugtató megoldást az iskola belső erejének a megújhodásától várhatjuk igazán.

Ennyit az esetleges intézkedések felől. De nem hagyhatjuk szó nélkül a várható kritikai megjegyzéseket sem. Ezekből is hiányozni fog a penitenciatartás leghalványabb szándéka is. Azt fogják kutatni, könnyebb vagy nehezebb lesz-e bekerülni az iskolába — nekem, helyesebben az én gyermekemnek. Nekem, a falun lakónak vagy városi alsóbb néposztálybelinek és minden esetben az ilyen vagy amolyan kisebbségi felekezethez tartozónak. Ez mind nagyon természetes indulatból fakadó és sok esetben helytálló kifogás lesz majd, de nem fakad belőle mesterséges szelekció helyett természetes szelektáló erő. Nem lesz meggyőző erejük a kritikai hozzászólásoknak, mert kiérzik belőlük, hogy nem az iskolát, nem is a belső szelekciót féltik és igénylik, hanem önmagukat dokumentálják.

4.

Van aztán még a külső szelekciónak egy mélységes tévedése, de ez már magának a szelekciónak a fogalmából következik. Egy példával szeretném illusztrálni, mielőtt meghatároznám.

Volt nekem egy nagyon semmirevaló, gyenge előmenetelű és rossz magaviseletű tanulótársam a középiskolában. Később gazdasági akadémiát végzett, szörnyű nehezen. Most az örökölt birtokocskáján éldegél. Ezt az emberpéldányt egy nagyon szelíd szelekció is kirekesztené a középiskolából. Jómagam jeles tanuló voltam s diplomás apa gyermeke. Valószínű, hogy én meg bármilyen szigorú szelekció ellenére is bennmaradhatnék az iskolapadokban.

Teljes felelősséggel kijelentem, hogy az én középiskolai nevelésem hiányos lenne az említett társ nélkül. Az illető tanítványom volt. Nem úgy, hogy házitanítóskodtam náluk, hanem úgy, hogy minden nagyerdei és zeleméri sétánkra elkísért s cétusunk gyűléseinek, kintlakó létére, állandó résztvevője volt. Nem szólt bele a vitánkba, de én mindig neki akartam megmagyarázni, bele szerettem volna szuggerálni a szellemi élet értelmét és szépségeit. És ebben a reménytelen, s mindvégig sikertelen küszködésben képzett meg és tárult fel előttem igazán ennek az életnek minden nagyszerűsége. Előttem és egypárunk előtt. Nekünk szükségünk volt őreá.

Neki is kellettünk mi. Ezt akkor nem mutatta. De mindmáig megfordulok nála minden esztendőben a tanyáján legalább egyszer. Most sem szól. Csak beszéltet. Meg vagyok róla győződve (néha el is árulja), hogy nem érti a szavam. Búcsúzni ellenben mindig egyformán éspedig ilyenformán szokott tőlem: No, Isten áldjon meg, megtöltöztem megint, eltart jövő ilyenkorig, köszönöm.

Azt akartam ezzel a példával megmutatni, hogy a szelekció belső, titkos folyamat. Külső szelekció nincs, csak mesterséges és végzetes erőszakosság van, melyet elnevezhetnek ugyan szelekciónak, de még sem az.

Magam is attól tartok, kénytelen lesz az iskola szelektálni. Nem lesz ideje és módja belső megújhodásra s így belső szelektáló ereje is a mostani bénult marad akkorra. Tehát külső szelekciót vezetnek majd be s a szelekció problémája csupán

látszat szerint oldódik meg. Mégis várhatunk valami jót tőle. Talán közelebb juttat bennünket annak a belátásához, hogy sok minden egyéb vétkünk és mulasztásunk mellett az iskolában is vannak jóvátenni valóink s ekkor aztán egész nevelésügyünket bűnbánó lélekkel vesszük teljes, belső revízió alá.

Tanulásellenes tendencia diákjaink között.

1.

Egy időben, reggelenként és déltájban, villamoson jártam hazulról hivatalba és visszafelé, történetesen pestkörnyéki középiskolás diákfiúkkal és diákleányokkal zsúfolásig megtelt vagónban. Akaratlanul is tanúja voltam egymásközti beszélgetésüknek. Majdnem kizárólagos témájuk az iskolai élet, minden egyébről csak hébe-korba és naív módon nyilatkozgattak, ezen az egy területen szakszerűek a megjegyzéseik. Sajnos, azonban egyúttal negatív természetűek is. Állandóan foglalkoztatja őket éspedig elsősorban a tanulás problémája, de nem igazi formájában, hanem mint valami lebirkózni való ellenség vagy kikerülendő veszedelem. Ezt a megfigyelésemet megerősítette egy másik oldalról nyert értesülésem. Egy kis baráti kör újságolta, középiskolás diákok között forgolódó társaság, hogy a főváros és vidék különböző pontjairól befutó diáklevelek problémák megoldását kérik tőlük, megoldásra vezető tanácsaikat meg-megköszönik nékik, a levelek egyénenkint és kérdéseikben eltérők, egy dologban azonban megegyeznek, szinte egyhangúlag: a tanulás nem probléma számukra, semmiféle vonatkozásban nem érdekli őket, hallani sem akarnak róla.

Ha látó szemmel és értő füllel figyelünk be ebbe a világba, könnyűszerrel összegyűjthetjük e feltűnő jelenségnek az összes okait s az elítélő verdiktnek az indokolását is.

Három csoportba gyülekeznek az okok, három vádpontot hangsúlyozva: nem *érdekes*, nem *érdemes* és nem *értelmes* dolog tanulni. Az okadatolás ezzel aztán ki is van merítve, a vád alaposabb már nem is lehetne, hiszen úgyszólván a tanulásnak mint tevékenységnek megszűnt minden indítóoka, elveszett szem elől a célja és elértelmetlenedett az útja-módja is. Szomorú állítmány lett belőle, melynek cselekvő alanya szenvedő alanynak érzi magát, melynek puszta és rideg helyhatározója

az iskola, ugyanolyan időhatározója a nyolc esztendő, de sem ok-, sem cél-, sem módhatározója nincsen, állapothatározója, ablativus rei efficientise és részeshatározója pedig: állandó testi-lelki nyomott beteg közérzete a szegény szenvedő alanynak. Igazán — nemcsak tudományos, de egyenesen emberbaráti — kötelességünk közelebbről megvizsgálni: tömegneurotikus jelenség-e ez, vagy tényleges és jogosult betegségi tünet.

2.

Tanulni azon egyszerű okból nem érdekes, mert a diákokat nem érdekli a tanulnivaló. De nagyon téved az, aki ezt a tételt olyanformán próbálja megfogalmazni, hogy a gyerekeket a latin nem érdekli, vagy az algebra iránt nem tanúsítanak kellő méltánylást. Ahogy a latin nem érdekli őket, ugyanolyan közönnyel viseltetnek ők a német vagy a francia nyelvvel szemben is. Nemcsak a matematika hagyja hidegen a diákság zömét, hanem a fizika, a kémia, a geológia és a geográfia is. Szóval nem a latin iránt közömbösek, hanem az úgy-ahogy-maéppen-szokás feltálalt latin, az a latin, úgy az algebra, az olyanamilyen vegytan. Ha tehát a közöny magyarázatául egyfelől nem fogadjuk el azt a nagyon olcsó megállapítást, hogy a mai ifjúság beteg, romlott, könnyelmű, semmire sem jó, másfelől pedig az igazi okot mélyebben kutatjuk, mint a tantárgyak ismert és százszor kritizált összeállítása és szokványos rangja a tanmenetben, akkor magyarázatképpen teljességre nem törekvőn az alant következő feltevések is kínálkozhatnának:

a) Mintha a ma ifjúsága elfordult volna a kézzelfogható ságoktól. Nem tudni miért, talán mert a jelen és közeljövő életlehetőségei nem akkora mértékben reális természetűek, mint a közelmultban voltak, elég az hozzá, hogy gyermekeink érdeklődése lassan-lassan a misztikum felé fordul. Keresi, kívánja és szereti az irrealitást, a transcendenst, a sejtelmest, titokzatost, megmagyarázhatatlant, a valóság helyett a hinnivalót. Nagyon únja és megmosolyogja a materiálist és racionális magyarázatát, tehát a tanulást is únja, hiszen az iskola mindent világossá, érthetővé, tudatossá, tapinthatóvá akar tenni a számára.

b) Pedig a mai ifjúság már csak azért sem kíváncsi a kauzalitás láncszemeire és a végokokra, mert egyre jobban

ahisztorikus lénnyé nevelődik már csak a körülmények kényszerítő hatása alatt is. Jobb, ha nem emlékszik az olyan ember, akinek kínos az emlékezés és irtózatos a jövőt úgy képzelni el, mint a múlt logikus folytatását. Nem is érdekli a ma gyermekét sem a genetikus, sem a logikus, ellenben annál inkább a normatív és pszichológiai magyarázat. Hogyne, hiszen ebből óhajtja megérteni a nagy rendetlenség háta mögött sejtett mégis csak rendet és azt, hogy a belső világában a külső világ kiváltotta hatás is törvényszerű és emberi. Természetesen következik ebből a meggondolásból az is, hogy a pszichológiai magyarázatok közül is elsősorban a közlelki jelenségek érdeklik, nem az egyéni lelkiek. Únja p. o. a stilisztikát, ha az annak a megállapítását követeli tőle, miben különbözik a metaforikus jelentés az eredeti jelentéstől, ellenben érdekli, ha azt kell megfigyelnie, micsoda pszichológiai törvények érvényesülésének eredményeképpen jött létre a jelentésváltozás.

c) Nem érdekli az analitikus munkamódszer sem, sokkal inkább és sokkal jobban a szintétikus. Ne csodálkozzunk rajta, egész tudományos életünket jellemzi ez a krízis. Kezdünk rájönni, hogy az agyonanalizált részletek nem adják, legfőképpen pedig nem eredményezik az egészet, közben — mint nagy válságok után ez rendszerint történni szokott — vágyunk valami nagy szintézisre. S ami az egészre áll, ugyanaz érvényes az összes megjelenési formákra. Nem érdekes a descriptio, de érdekes a constructio, nem érdekes az individuum, de érdekes a collectivum, nem érdekes a mű egymagában, de érdekes az összefüggés a műalkotó, a műélvező és a műalkotás között. Nem érdekes a poétika, érdekesebb a poétikus, legérdekesebb a poézis. Nem érdekes a concretum, érdekesebb az abstractum, legérdekesebb a symbolum. El lehet képzelni, milyen félvállról és mennyire megcsappant lelkesedéssel veszi tudomásul a valami másra szomjas fiatal lélek mindazt, amit a ma iskolája számára elkészít és feltálal.

3.

Azonfelül nemcsak nem érdekes, de nem is érdemes tanulni. Nem érdemes, mert annak, hogy megtanultam, amit meg kellett tanulnom, semmiféle folytatása nem következik. Nincs kézzelfogható, reális, hasznos folytatása, mert nem jelent

egzisztenciát. Jól értsük meg, materiális egzisztenciát sem jelent, s ez is baj, azonban még nem is a legnagyobb. Ellenben nem jelent tudományos egzisztenciát sem, hiszen nem véletlen az, hogy az érdeklődés iránya eltolódott. Más feladatok várnak a holnap emberére s a régi fegyver és az elavult szerszám gátolja inkább, mint segíti e feladatok véghezvitelében. Készületlenül találja a nagy pillanat s ennek előérzetében gyámoltalan, tehetetlen, ügyetlen, elfogódott, fogyatékossági érzés gátlásától ideges, tehát csak korlátozott mértékben potens, sőt életképes. Harmadsorban nem érdemes tanulnia azért sem, mert nemcsak az animális, nemcsak a történelmi, hanem az egyetemes létben sem biztosít egzisztenciát a tudomásul vett matéria. Nem nyújt távlatot, nem sugalmaz, nem fejlődik tőle a sagacitas s az életbe kikerült fiatal lélek az esetlegességek kiszolgáltatottjává válik, mert hiányoznak a látásai. Az ösztönei visszafejlődtek, a víziói elmaradtak: vaksüketen, irányavesztetten tapogatózik csak.

4.

Ilyen negatív eredményt csupán értelmetlen munka eredményez. A ma diákja ilyennek is érzi a tanulást. Persze, nem ezzel a kitétellel panaszolja, hanem szubjektív érzései prizmáin bontva színeire, azt mondja róla, hogy ellenszenves, máskor azt, hogy nehéz, ismét máskor: kilátástalan vagy végevárhatatlan, leggyakrabban csak annyit, hogy unalmas. A négy benyomás együttvéve mégis csak azt állapítja meg végeredményben, hogy az egész munkának semmi komolyabb vagy igazi értelme nincs.

a) Természetellenes, erőltetett, ellenszenves munka, különösen a vége felé, lassankint válva azzá. Nem hiába a saját bőrén tapasztalja minden diák, nagyon őszinte, nagyon pontos és nagyon igaz megfigyelés ez. A középiskola nyolc osztályát három életkor üli tele, két élettani válság zajlik le közben, többkevesebb krízissel, de a középiskola rendületlenül és változtatás nékül úgy oktatja az ötödik, sőt a nyolcadik osztályosokat is, mintha még mindig első osztálybeliek volnának. Nem hajlandó elismerni, hogy a középső korosztály pubertáló egyéniségének megfelelően kísérletezni, tagadni és rajongani szeretne ott, ahol az öregebbek alkotnak, a fiatalabbak egyszerűen csak felfedeznek és lajstromoznak. Tegyük hozzá, hogy öregebbet és

fiatalabbat egyformán egyoldalúan kezel. Csak tudást nyújt nekik, kizárólag receptíve és majdnem egyedül a memóriát fejlesztő módon. Az is mindegy neki, leányokból áll-e a tanítványserege vagy fiúkból.

b) Nehéz kenyér ez. A legnehezebb benne az, hogy mindvégig idegen anyag marad az így közölt tudnivaló a gyermekek intellektusában. Mindenféleképpen az maradna, de legkivált az marad azért, mert időnként be kell mutatni a birtokba vett materialét eredeti (világért sem meghódított vagy asszimilált vagy éppenséggel hús és vérré vált) állaga szerint. Lehetetlent letetne ezzel az iskola, ha valóságos, eleven matériáról volna szó s ez a lehetetlen csak azért sikerül neki, mert a szóbanforgó anyag merőben formális természetű, csak terminus technikusaiban, frázis-fordulatokban él, közismert nevén, mint verbálizmus. A hozzátapadt valóságos és mégis csak letagadhatatlan tartalmi rész mi lehetne egyéb, mint lexikális elrendezettségű mozaiktudás, alig elegendő — keresztrejtvényfejtésre.

c) Egy tömegben úgy hat (helyesebben és igazában úgy sajtol, hajszol és kínoz) ez a tömeg, a kezelése, meg minduntalan gyarapítása, mint ahogy Sziszifuszt megremegteti a szikla, a Danaidákat a feneketlen hordó. Buta, egyhangú, örökös, de félbehagyhatatlan robotmunka módjára fárasztja, csüggeszti, csigázza, szipolyozza ki mindazokat, akik az elvégzésére vannak ítélve. Nem fejlődhetik munkaközösséggé, még kevésbbé életközösséggé, pokolnak érzi, aki még nem fásult bele, gépiesen jár a végére, aki szerencsésebb temperamentummal beletörődött, szabotálják a szemfülesebbek.

d) Félig-alva is lehet végezni, mert körben jár benne az ember, mint a szárazmalom járgányában a félszemére vak ló. Unalmas. Nem lehet más, csak unalmas, ami nem okoz örömet. A tanulás bizony nem okoz. Nem okozhat, mert sohasem érezheti az anyaggal szemben a diák, hogy fölibe kerekedhetett, nyeregben ül, úrrá lett felette. Még a legjobbak is kénytelenek jószerencséjükben bizakodni s közben rettegni az előre nem látható meglepetésektől. Unalmas zongorázni a legszebb Beethoven szonátát is, ha technikai nehézségei meghaladják a zongorista képességeit, de azt a Beethoven szonátát legalább birtokába veheti elemzés vagy idegen interpretálás útján gyönge zongorista is. A tananyag még ennél is sokkal unalmasabb, mert a végén sem, sohasem derül ki belőle semmi, mindvégig

bizonytalanságban hagy, nem magyarázza meg a fiatal lélek számára a világot és az életet. Mégha nagyritkán és nagynehezen összeáll is világképpé és világmagyarázattá, nem a valóságos világ és az aktuális élet képe mosolyodik elő és értelme kerekedik ki belőle. Tegyük fel a legritkább esetet, hogy valami csoda révén — mondjuk, hogy — ezt a szokatlan feladatot is elvégezte. A tudatosítás semmit sem használ ebben az esetben sem, mert ilyenkor meg attól fosztotta meg a világot, ami benne legkívánatosabb: harmatos, szűzi, hamvas titokszerűségétől, az életet is valósággal az olajától üresítette meg, spontaneitását rabolva el tőle.

Vajjon ezt tudva készülnek tanári pályára filozoptereink?

V.

A nevelés előzményei és következményei

A MAGYAR NEVELÉS MULTJA : NEVELÉSTÖRTÉNET.

A NEVELÉSTÖRTÉNET TÉRPROBLÉMÁJA.

Debrecen.

Arany János és Móricz Zsigmond jelképrendszerében.

1.

Magam is debreceni diák voltam, érthető fájdalommal és irígységgel hallgatom volt pataki vagy enyedi diákok meghatott, hálás, színes visszaemlékezéseit, szeretném, ha a debreceni kollégiumot is szakasztott így, sőt még ígyebben emlegetnék. Hiába. Ha van a volt debreceni diákok stílusának sajátossága, hát éppen az ellenkezője az emezekének. A debreceni diákok, legalább is látszat szerint, háládatlanok. Kritizálják alma materüket, nincsenek vele megelégedve. Magam is egy csomó kritikát fogok itt most felemlegetni, csupa debreceni kollégiumot tárgyazókat.

Igen, de már jóelőre elárulhatom a nagy titkot: a szóbanforgó lebecsmérlések a debreceni kollégiumnak örök dicsőséget jelentő specialitásai.

2.

Csak futtában hadd említsem meg, hogy a szelíd, borongó, magábazárkózott *Kölcsey Ferenc* fázott a komor iskolában és félt a pajkos iskolatársaktól. Nem jól érezte magát Debrecenben, nem volt boldog gyermek- és ifjúkora itt.

Csokonait kicsapták. Nem fért meg nagy, de túláradó egyénisége a rideg korlátok között, melyeket korában a szigorú törvények jelentettek.

Mindezek mellett van azonban a Kollégiumnak két olyan híres diákja, akik egyenesen tanúkként szerepelhetnek és részletes tanúvallomást is tesznek a Kollégium ellen. Nem naplószerű visszaemlékezés a formájuk ezeknek a tanúvallomásoknak, nem is kedélyes adomázgatás. Klasszikus, időálló formát adott a két volt diák terhelő bizonyságtételének. *Arany János* az egyik, ő a *Bolond Istók II. énekében* saját diákélményeit kölcsönzi hősének. A másik *Móricz Zsigmond*, aki regényben is, színdarabban is megörökítette debreceni tanulóéveit *Légy jó mindhalálig* címen.

Ezekkel foglalkozzunk mi is kissé részletesebben.

3.

Arany János mindjárt a bemutatkozásnál az uniformizálódás ellen van, a hosszú tóga — szerinte — úgy fedi Istók alakját, *mint gyászlobogó a nyelét*. A köztartás konyhájáról sem a legjobb emlékei lehetnek, a hősnek *étvágya is több, mint betöltheti*. A tananyag és a diák tanulásvágya közötti űrt már az elején érezteti az a megjegyzés, hogy Istók *mindig valami olyanért sóvárog, mit nem tanítnak a tudós tanárok*.

A módszerben lehet a hiba, hiszen szegény diák nem a tudomány ellen érez így, *sőt a tudásnak vonzaná is vége akármi szakban s mindben egyaránt*. Az a baj, hogy az egység helyett a részletekben vész el a kezdő: *de azt az iszonyú „kásahegyet" keresztül enni, míg csak tud egyet!* Micsoda ellentét: elmereng a tiszta mennybe, a tejút, a többi napkör, a szíriusz-hossz és a végtelen felé, *de iskolában rettenté a sok á plusz bé, nagy Vé, a dült nyolcasok* (a gyök és a végtelen jele).

Nagy szerencsétlenség a népes osztály, a magas létszám. *Zsúfolva is van termök: ő tanára alig százötvenedrész gondja volt.* Így nem lehet egyénileg nevelni. Róla például azt sem tudják tanárai, hogy rövidlátó, nem saját hibájából nem lát a táblái s nem tudja „folytatni" a feladatot. *Szegény myopsunk csak ötölt-hatolt*, vallja be sok esztendő távlatából, gondolom keserűen, hiszen a tanárok résztvevő figyelme helyett a diáktársak gúnyolódása az osztályrésze: *ő nézvén a csőbe: sipkát akasztott más lurkó elébe.*

Jönnek a többi tárgyak sorban. Szerette és látogatta a nagy természetet: *de a padokban (ah, szánni való agy!) „magolni" kelle kő, virág nevét.* A többieknek ez is csak pajkoskodásra ok: *ha kézről-kézre járt valami ásvány: brúgó darabbá vált körutazásán.* Filozófiában gondolkozásbeli eredetiségre kellene törekedni, úgy érzi: *ami pár évezred óta kész, belátta, hogy neki kell megcsinálni.* (A legszebb módszeres elv, jegyezzük meg zárójelben ujjongva.) A logikával is hasonlókép van: *Major- s minorban ő nyakig vesze,... Kivéve, mint pók, ha mit éreze.* Történelem? *nem az volt, mi szellemnek mondatik. De a föld minden évszáma s királya, meg a tanító körmönfont irálya.* (Ám a mai napig „memorizáltatjuk" a végtelenségig sok helyen változatlanul ugyanezt az „anyagot".) Szenved a miatt, hogy fordítás közben minduntalan megállnak grammatizálni: *szót hüvelyből nem örömest bonta.* Rájön, hogy a szöveget érteni kell, nem szóról-szóra fordítani: *ő az egésznek bátran nekironta, kileste, hol foly az a fínom ér, melyen halad cselekvés, érzet, eszme — habár egy szócska néhol kárba veszne.*

Nem nagyon ambíciózus diák. *Az érdemlépcsőn nem magasra hágott.* Az oka is adva van: *csüggeszté e taposó malom egyhangúsága és az unalom.*

Kedvenc tanárainak tanul, meg a becsületért. *Elfujta hangosan, amit nem ért.* Még jó bizonyítványt is szerez. Csak nincs ebben öröme, *sőt, hogy időt lop, azt érzé, gyanítá.*

Lehangoltan veszi észre, hogy diplomagyár az iskola, nem a tudomány temploma. Társaiból *lett is valami, valamenynyiből. Ki mind az iskolát végig taposta, lesz az. (Ha más nem, egy falusi kosta.)* Még a gyerekszerűség mai pedagógiai elve is megvillan előtte: *Tíz-húsz év mulva ma szüksége semmi, annak fejében nem tűrt és remélt: hol fogja magát egykoron „letenni".*

Kénytelen autodidaktának lenni. De látja annak is az árnyoldalait: a válogatás nélküli dühödt olvasás, annak rendszertelensége és felesleges ballasztja humoros megjegyzésekre készti. Igaz, hogy előnyét is látja: *elméje még is nyilt, gyarapodott: mint testi étkünk nagy részben lemállik, s mi benn maradt, az más anyagra válik.*

Nemcsak olvasott, kikirándult a Nagyerdőre s gyönyörű versszakok bizonyítják, hogy nem hiába. Csupa kedves szava van a kompetencia-fa téli begyűjtésének vidám alkalmaira is. Szívesen elmereng a pajtásokkal együtt rendezett cétusbeli

ártatlan mulatozások derűs emlékein. Fínom észrevétel, akkortájt, még ifjúság-lélektani kutatásokon innen: *sóvárog egy cél nélküli cél felé, amelynek útját-módját nem lelé.* Az egyéniségkeresés lázas változatossága is megtetszik iskolánkívüli diákéletén: szobrászkodik, fest, rajzol, zongorázik, gitároz, komponál, színházba jár, beáll a debreceni színészek közé kóristának, végül faluról-falura ripacskodik.

Ez a tarka sor, tudjuk a költő prózában megírt életrajzából is, nem Bolond Istók pályája, hanem sajátmagáé. Érdekes, hogy még a búcsú pillanatában is különbséget tesz részvétlen többi tanárai és egyetlen kedves tanára között. *Sok tanár fejet csóvál rá és azt mondja: Kár! Egy ősz tanára, egy agg Simeon... fellelkesült a lelkes ifion, szavalni fogta, énekelni... Említe Shakespeare „hallatlan" nevet: megáldá s írt ajánló levelet.*

4.

Azt lehetne minderre mondani: hja, Arany János már diákkorában rendkívüli szellem volt, az iskola pedig tucatemberek számára való; nem csoda, ha a nagy egyéniség kényelmetlenül érezte magát benne. Nagyon felületes kijelentés volna ez. Az iskola *igénye* nem lehet a tucatember. A soha tökéletes eredményt el nem érő emberi munka forgácsa a tucatember. Az iskola nagy embereket akar nevelni, legfeljebb: sajnos és mindig csak: ezúttal éppen — nem sikerül. Más oldalról viszont nem is olyan eredménytelen ez a debreceni kollégiumi nevelés, mint első pillanatra látszik.

Először is: nem ölte meg a törekvő nagyszalontai ifjúban az igényt. Arany János nem a debreceni kollégiumi nevelés *ellenére* lett azzá, ami, *hanem annak következtében.* A sóvárgás, a kritika, az önkénytelenül kifejlődött egyéni tanulási módszer, az a tény, hogy autodidactice annyi mindent lehetséges volt neki próbálnia, az internátusi barátkozás, a nagyerdei séták, a kötelező testi munka, a becsület, amely hajlam és kedv ellenére is tanulásra kötelezett, a tanárok, akiknek a „kedvéért" mégis csak el illett végezni a penzumot, a sorsa iránt érdeklődő, áldással és ajánló levéllel búcsúzkodó agg Simeon: mind-mind szerves alkotó elemei a kollégiumi nevelésnek. A túlzsúfoltság, annak következményei a tanulásban, a gyenge koszt, az elmaradt ósdi tanmódszer: leküzdhetetlen külső akadályok. A szellem, az még a lehetetlen körülményeken is erőt vesz és hat.

A Bolond Istók II. énekének nehány strófája tehát nem vádirat. Egyszerű dokumentum. Elhiszem, hogy a pataki és enyedi iskolák hangja más. Azok felülről-lefele alapított iskolák, nagyurak, fejedelmek gyönyörű alkotásai. Érzik ezt a hálás és nemes-emberré tett diákok s meglátszik az ellágyulás még a hangjuk rezgésén is. A debreceni kollégium plebejusabb alkotás, hangja is szabadszájúbb, kritikaibb. De nagyon kálvinista és minden örömünkre érdemes vonása a tanítványi „hálátlanság", mely nem egyéb, mint a protestáns szellem kötelező kritikai velleitása, a semper reformari debet elve. A *fészekhagyó* diákság szellemi magatartása ez, más szellemi légkör *fészeklakó* diákságának lágyabb, engedelmesebb, magamegadóbb gesztusaihoz viszonyítva. Ám maga az a tény, hogy lábát járásra illesztgette, szemét megnyitotta, fülét hallani megtanította, nyelvét felvágta, eszét önálló gondolkozásra ajnározta, egyéniségét kifejlesztette, szellemi gazdálkodási rendszerét autarkiává építgette saját diákságának: ez a debreceni kollégium tisztességszerző, örök emlékezésre méltó munkamódszere és igazán egyedülálló specialitása.

Egyik koronatanú reá nevezetes deákja: Arany János.

5.

Móricz Zsigmond, a debreceni kollégium másik „terhelő tanúja" *Légy jó mindhalálig* c. regényében Nyilas Misi második gimnázista bentlakó diák sorsaként saját gyermekkorának egyik szomorú epizódját meséli el. A „főhős" vidéki kisfiú, zárkózott gyerek, idáig azonban aránylag gondtalan napokat élt meg a híres iskolában. Módfelett büszke rá, hogy idejárhat, ahol annyi nevezetes magyar diákoskodott vagy tanárkodott. Mostanában azonban hirtelen megváltozott minden, szegény fejét elkezdi az élet „bántani". Azzal kezdődik, hogy mire észreveszi a dolgot, kicsi zsebpénzét elherdálja haszontalanságokra s szívszorongva várja a mosónét, akit bajosan bír majd kifizetni, ha jelentkezik a „tisztával". Bentlakos társai is „ráesnek", egyik a kárminfestékjét pocsékolja el, másik kineveti, mert elhagyta a kalapját s fején felejtette a füvészkertben font borostyánkoszorút, a többiek, távollétében, megeszik a frissen érkezett „hazaiját". Nagy félelmeket áll ki egy véletlenül hozzátévedt bicska miatt is: tolvajnak ne nézzék. Egyik tanára felelősségre

vonja, miért jár késő ősszel szalmakalapban, ebből szobafőnöki megrovás, általános motozás kerekedik a cétusban: megint csak eltávolodás, egyre messzebb társaitól. Úrifiú pajtásának meg egy jóbarátjának megvizitelése új meg új kellemetlen helyzetbe sodorják. Van azért öröme is. Házitanítója lesz leggyöngébb osztálytársának, felolvasó egy vak öregúrnál; 10 korona havi jövedelmet jelent együtt a kettő. Eleinte örül ennek, de új bajok melegágyává válik mind a két kondíció. A „tanítvány" családi körében pokol az élet s ennek tüze kínosan perzseli lelkét. Tavalyi kosztadó gazdájánál is balul üt ki a látogatás, csupa bajt, csapást, problémát vet elé újabban minden friss élménye. A vak ember lutriba tétet vele öt számot két koronáért, fele haszonra. Ez a látszólag ártatlan aktus robbantja aztán tragédiává az időközben felgyűlt gyúanyagot. A tavalyi kosztadó züllött fia az ő segítségével ismerkedik meg az osztálytárs széplány-nővérével, azt megszökteti, a lutri reskontóját ellopja, a nyereményt ő veszi fel a trafikban. Szegény Nyilas Misit kétfelől ketten gyanúsítják és panaszolják be a kollégium igazgatójánál: az öregúr sikkasztással, a tanítványka családja „bűnsegédi bűnrészeséggel" vádolják. Már majdnem kicsapja az ártatlant a „sedes", szerencse, hogy a szökevény gavallér mentő levelet ír mellette a távolból, tanár „bátyja" pedig éppen jókor toppan be, hogy megvédje, ideglázában ápolja, elkeseredésében magához vegye és más városba, saját iskolájába vigye továbbtanulni. Amilyen büszke volt idáig rá Nyilas Misi, hogy debreceni kollégista lehet, úgy meggyűlölte most a felnőtt tanárokat és a gazkölyök tanulótársakat, akik valamennyien cserbenhagyták, kiszolgáltatták, sőt bántalmazták nehéz napjaiban.

6.

A regény meséjének keretei közé nem fér, de említetlen még se hagyjuk, hogy szegény Nyilas Misinek egyetlen elfogadható tanára s valamirevaló tanuló- vagy bentlakos társa nincsen. Igazgatója brutálisan ráordít. Osztályfőnöke dendiskedik. Számtantanára nem törődik vele, érti-e, nem-e a magyarázatát. Magyar tanára fiatal, tapasztalatlan, bohóckodó figura. Vallástanára szürkén, unalmasan prelegál a legigazabb témáról: Istenről. Földrajztanára félig az agylágyulás határain csak fecseg, fecseg, belefelejtkezve szakmájába s elfelejt-

kezve még gyerkőc tanítványairól. Énektanárja fínomkodó művész, aki tárgyáról halvány sejtelmet sem képes kelteni bimbózó lelkükben. Tornatanárjuk a félbemaradt emberek részeges kábulatában csak gyötri őket, a helyett, hogy edzené. Cétusbeli szobafőnöke sem törődik vele, még legjobban jár egy nyolcadikos, nyomorék lakótársával, az legalább hangosan monologizálva kérődzik olvasmányain, hát az kigyujtja fantáziáját s elszórakoztatja.

A *Légy jó mindhalálig* bizony vádirat a javából. Tendenciája szerint mindenesetre valami ilyesféle. Az író pártos részvéte elejétől végig a szenvedő kis hős oldalán marad, sőt mindent annak szubjektíve torzító szemüvegén keresztül tekint és mutogat. Az utolsó lap végső sorainak elolvasása után az olvasó legszívesebben petárdát tenne a debreceni kollégium alá, hogy levegőbe röpítse.

7.

Megint csak nem segít a dolgon egyéb: tekintsük a regényt egyszerűen csupán dokumentumnak. Azonnal megváltozik körülötte, mellette és benne is minden. Az egyetlen *tény*, valamennyinek egyszerre kulcsa az, hogy Nyilas Misi második gimnázista. Vidéki fiú, szegény fiú, ami azt jelenti, hogy minden valószínűség szerint tizenhárom-tizennégy éves. Az ilyenek nem a negyedik elemiből mennek városi iskolába. Nagy egyedüllétét is ez magyarázza. Társai még gyerekek, ő idősebb náluk, a pubertás határán kínlódik, egymagában került egy más világba.

Nyilas Misi a gyerekkorból kikerült, a pubertás felé evickélő lélek. Az ő szemüvegén keresztül valóban olyannak tetszik a kollégiumi élet, amilyennek az író hű emlékezete több évtized távolából látja és festi. Álomszerű, ködös, határozatlan világ ez, a memória sok mindenre nem emlékezik, másokat valószínűtlenül megnagyítva ad elő. Persze csak azokat, amik annak idején erővel megragadták. A tananyagból az, ami nem kötelező (a földrajztanár geológiai kitérése), a nagy diákok meséi, élete epizódjaiból a szokatlan és groteszk elem (a nyugalmazott professzor humoros vissza-visszatérései: vajjon bezárta-e a levéltár vasajtaját.) A közeledő pubertáskort jelzik Nyilas Misi szorongásai, de az a körülmény is, hogy egyszerre csak kezdi észrevenni maga körül a külvilágot, amit eddig nem is látott. A

többi embert, azok szenvedéseit. Leginkább pedig az mutat pubertálásra, hogy kritizálja a tanárait. Nem emlékezik velük kapcsolatban semmi jóra, csak a saját kifogásai állanak össze alakokká, arról már nem tehet, hogy külső jellemzés az egész, nem tetteikből ismerjük meg e tanárokat, csak az író jólértesültsége után. Telivér pubertáló jelleg: Misi minden léptennyomon megsértődik. Az is feltünő, hogy ilyen korán verselni kezd. No meg, hogy mindenkiben csalódván, elfogja a világfájdalom. Semmiképpen sem szavahihető vagy hiteltérdemlő tanú. T. i. terhelő tanúnak nem az.

Annál jobb mentőtanú ellenben. Mert nincs hely a világon, ami egy pubertálót ezektől a kínoktól meg tudna oltalmazni. A debreceni kollégium sem képes erre, de nem is feladata ilyesmi. Hely és hely között tehát e tekintetben különbség nincs, nem is lehet, sőt nagyon jó, hogy nem lehet és nincs is. Hely és hely között egyéb különbségek lehetségesek, de viszont így feltétlenül a debreceni kollégiumot illeti pálma. Arról van szó nevezetesen, hogy nehéz egyhamar másik olyan ideális és klaszszikus helyet lelni magyar iskolák között, amilyen a debreceni kollégium *a teljes élet őszinte és veszélytelen megmutatása terén.* A debreceni kollégium *az életre élettel nevel.* Nem angyalok a cétusbeli társak, emberek a tanárok is, nem rózsákra ágyazott a dárdás diákok helyzete, de viszont a desztillált víz sem jó inni, mert túlságosan tiszta és végzetesen csak H_2O. Sók és baktériumok kellenek belé, hogy meg ne haljon tőle a tikkadt ember.

8.

Áldott jó debreceni Kollégium. Nyilas Misi alias Móricz Zsigmond is egyik koronatanú rá, hogy már az elsős eminens diákot tandíjkedvezménnyel fogadod. A másodikost ingyen bentlakásra és konviktusra várod, tanítványt és egyéb kondíciót juttatsz neki. Unalmas és humorosan döcög végig az udvaron az öreg tanár, de azért észreveszi a szalmakalapos dárdást és még másnap is eszében tartja, megkérdezvén sorsa felől a szobafőnökét. A főnök is morog-morog, de azért nem ereszti iskolába a sápadt dárdást. Kórházba küldi. Drága kollégium, a receptet, az orvosságot, sőt a kórházi betegágyat is ingyen méred szegény kisdiákjaidnak. A piperkőc tanár sem felejt el néhány jó szót ejteni az úri háznál a kisfiú jeles diákpajtásáról, tanítványt is

szerez neki. Az öreg földrajztanár emberszámba veszi a gyereket, bizonyára nem lenézése jeléül és nem szóról-szóra leadott felelet alapján adja neki a nagy 1-est. A nagydiákok társalgását sem utolsó mulatság esténkint végigámuldozni, azonkívül hogy nagy mértékben elmenyitogató tevékenység. Azt is külön méltányolni kell, hogy *a nagy életbe belenőhet a diák kis élete*, nem marad szigorúan üvegházi, elfojtott és elkényeztetett palánta. Misi újságfelolvasás közben értesül a debreceni gazdák erdei legelőinek problémájáról. Vizitelés alkalmából hallja először, milyen a városi közigazgatás. Bevetődik színházi előadásra. Megismer emberi sorsokat: a hatalmas elnök úr szalonjában, a cívis rendezett életében, a lecsúszott család nyomorában, a tisztes szegénység takaróig nyujtózkodásában tarkának ismerve meg a valóságban is sokszínű életet. Drága jó kollégium, közben mindenütt ott vigyázol a kisdeákra, úgy, ahogy neki jó, soha sem engedve, hogy szentimentálisnak lásson, de viaskodva jó hírnevéért rendőrökkel, panaszosokkal, az egész rideg, ellenséges külső világgal. Úgy ahogy a „csizmás" pedellus mondja: kiabálunk, kiabálunk bizony, de azért jó szívünk van.

Aki le tudja venni szeméről a már-már pubertáló gyerek világszemléletének természetszerűleg fekete szemüvegét és úgy nézi meg a debreceni kollégium belső életét, igaz, mély szeretettel megszereti ezt az alma matert és egyszeriben megérti, miért maradt meg annyi csapás közt olyan hosszú időn keresztül a református magyar nép. Többek között azért, mert volt Debrecenben egy ilyen kollégiuma. Isten kegyelméből volt, nem emberek érdeméből. De volt. És mert Isten kegyelméből való, higgyük el, hogy ezután is megmarad az időnek végezetéig.

Nagyenyed.

Lukinich Imre és tudóstársai jelrendszerében.

— Nagyenyedi album. —

Ebben az albumban van valami könyvön-túli és az a fontosabbik és arról kell először szólanom. Szükségesnek tartom azonban már itt hangsúlyozni, hogy ezt a könyvön-túli tulajdonságát legigazábban és leghathatósabban éppen azzal éri el, hogy könyvnek is nagyon jó könyv.

Hisztórikuma sok mindent megmagyaráz. A nagyenyedi

kollégiumot törvényformájú ürüggyel majdnem egész vagyonából kiforgatta az új állami rend. Hasonló előállítású és hatályú papirostörvények értelmében a nagyenyedi kollégium pályája ezzel véget ért. Véget is ért volna, ha az életet igazán ilyen tintatartóban fogantatott törvények igazgatnák. A nagyenyedi kollégium vagyona azonban nem holt tőke, hanem eleven energiák lecsapódása, tehát örökké csurgó olajos-korsó. Nem lehet kimeríteni, mert újjászületik mindúntalan. Volt diákok újra összeadják, valahányszor újra össze kell adni. Föltétlenül összeadják, mert életérdek, hogy összegyűljön. Az pedig komoly dolog minden formájában, kérése is felsőbb értelemben veendő parancs.

A nagyenyedi volt diákok ezt a könyvet annak a célnak a szolgálatában bocsátották világgá, hogy ezután is biztosan legyen nagyenyedi kollégium, úgy, hogy eddig is volt. Az ára diákok segélyezésére fordíttatik, a tartalma köztudomásúvá válik. Aki megveszi és elolvassa, kenyeret ad egy éhes nagyenyedi diákszájnak, vagy könyvet egy enyedi diákszem elé, vagy tanári szót az okulása végett, de duplex libelli dos est, mert azt is megtudja: mit jelentett, mióta megvan s mit jelent a közeljövőben enyedi diáknak lenni. Ezzel az egész magyarság enyedi diák lett, hiszen a felől kapott leckét az enyedi kollégiumtól, hogy az enyedi kollégium léte vagy nemléte egyetemes magyar-kérdés.

Sőt, enyedi diák lett minden valóban európai ember is, hiszen, ha sub specie aeternitatis tekintjük a dolgokat, valahányszor a kultúra kérdései problematikusak, mindig kulturális értékekkel kellene mérnünk, még pedig kizárólag csak kulturális értékeket s az enyedi kollégium arra tanítja a nagyvilág ítélőmestereit, hogy ezt így kellene és így is kell csinálni, ő erre a módszerre tart igényt és szavát ilyen ítélőszék felé akarja hallatni.

2.

Az emlékkönyv elgondolása a következő:

Nagyenyed oláh fennhatóság alá került s az oláh államhatalom elvette a vagyonát. Nyilvánvaló, hogy ezzel kétségbevonta kulturális létjogosultságát. Szerinte helytelen e vagyonnak ilyetén rendeltetése és felszabadítja ezt a vagyont más, szerinte helyesebb célok szolgálatára. Magának az iskolának is más

útakat és módokat szán a közeljövőben, hiszen semmivel sem pótolja számára azt, amit elvett tőle.

Bebizonyítandó tétel: az új államhatalomnak nincs igaza.

Ami magában a bizonyításban legmegvesztegetőbb, az maga a bizonyítási módszere. Hiányzik belőle minden páthosz és azonfelül is teljesen tudományos. Ezzel két tényt bizonyít s mind a két tény a támadott iskola nagy igaza. Az egyik tény, hogy az enyedi iskola igen jó tudományos képzést adott a belőle kikerült íróknak, a másik, hogy jól szolgálta a közoktatást is, máskép lehetetlen volna nagyközönség számára ily megírt könyvet közrebocsátani.

A harmadik tény más lapra tartozik, de szintén az enyedi iskola dicsősége. Sem több, sem kevesebb, mint, hogy az enyedi iskola kérdései kibírják a tudományos kritikát és így nincs szükségük frázis-takaróra. Sőt. Eleven energiák, tehát sem historico-romantikus, sem filosophico-utópisztikus megvilágítást nem igényelnek.

3.

Az alapítás tényét az alól a vád alól kell tisztázni, hogy az esetleg az egyik erdélyi fejedelem önkénye, tehát nem természetes vágy kielégítése, hanem mesterséges intézmény. Ebben az esetben t. i. a hatalom jogán egy másik ugyanilyen mesterséges intézkedés csakugyan eltörölheti és saját önkénye szerint pótolhatja. Ezt könyvünk az iskola történetével végzi el, abból tűnik ki, hogy az egyszer eredeti helyéről elmozdított, másszor eredeti tanára után költöző intézmény két dúlást és többszöri anyagi romlást is kibírt, amit nem bírhatott volna ki, ha üvegházi tenyészet. A fejedelmi önkény fogalmát különben is kiküszöböli a papoknak adott nemesi levél, melyet ez az album közöl először facsimilében s ad ki teljes tudományos apparátussal.

Ezzel egyidejűleg tisztázódik *a vagyon kérdése* is. Ez a most lefoglalt vagyon már nem Bethlen Gábor-féle. Magánosok adományának szakadatlan sora is benne van s benne van a Pápai—Páriz-féle „angol pénz“ is. Volt idő, mikor a fejedelem vagyona holt tőke számba ment s volt idő, mikor külföldi segítség galvanizálta a viszonyok miatt tehetetlen többi heverő összegeket. Adománylevelek, végrendeletek korlátozó intézkedései minden fillér hovafordítandóságát nagy pontossággal hatá-

rozzák meg. Egyik tekintélyes része szerintem még nemzetközi jogilag is bonyolultabb eset, mint azt egyes kiskorú Corpus Juris-ok folklorisztikus jellegű paragrafusai vélik.

Nagyon fontos bizonyító érv *a vagyon hagyományozóinak az összetétele* is. Azt mutatja ez a hosszú névsor, hogy a fejedelemtől kezdve, főurakon keresztül, közrendűek hosszú során át az intézet tanári karáig, egész Erdély, sőt az egész protestáns világ tevékeny vágya és határozott akarata volt az, hogy Nagyenyeden örökmécs gyújtassék és tápláltassék a tudománynak. Az pedig, hogy a hagyományozók nagy része a volt diákok és volt tanítók sorából került ki, azt mutatja, hogy az iskola nemcsak fennállott, de teljesítette is hivatását, hiszen ezek az okmányok egyúttal a legőszintébb és a legszigorúbb kritika a kollégium tanítási rendszere mellett.

Az adományok indokolása és tendenciája is fontos. Nagy lelki öröm számunkra értesülhetni az albumból a felől, hogy úgyszólván valamennyit tudatosság és nagyszabásúság jellemzi. Pedig hát nem a divatnak hódol és nem valami ösztönszerű vagy alacsonyabbrendű érzelemből ered a nagyrésze. Itt is előljár azonban a fejedelem alakja. A papjait nemesi rangra emelő államfő a szellemi frontot becsüli nagyra és építi ki. Az öccseit külföldön iskoláztató főúr a nevelés útvesztőiben tájékozódik korát megelőző biztonsággal. A Bethlen-fiúk külföldi iskoláztatásáról szóló cikk egyébként az album szerkesztőjét mint nagyon gondos tudóst mutatja, s nekünk nagyon jól esik éppen azt a tényt tudományos apparátussal bizonyítva látnunk, hogy a mi XVII. századunk ezen a téren igenis, színvonalon álló.

Ezt bizonyítják *az iskola belső életéről* szóló tanulmányok is. A tanárok részben elérik, részben keresik a mindenkori legmagasabb színvonalat, s nem mindig azok a nevelő pályák a legérdekesebbek, sőt a legértékesebbek sem, melyek külföldön vagy könyvekből elsajátított eredményeket asszimilálnak, vagy egyszerűen csak plántálnak át honi talajba. Sokszor izgatóbb egy-egy keserves küszködés merész ívelése, ha magára hagyatva, európai tudományos levegőtől hermetice elzárva dolgozik, kísérletezik egy-egy teremtő elme s autochton kultúrát termel, amely mégis beleilleszkedik az általános európai képbe. Annak a jele ez, hogy kultúrképes nép vagyunk s nem jelentünk exotikumot.

A diákéletet az indulásban gyökerező s majdnem napjainkig élő hagyományos szokások jellemzik, továbbá még két hatalmas elv: *önkormányzat* formájában az *önképzés* gondolata. Amint így történelmi távlatból elénk tűnik, virágzik, és senyved elfele, függvénykép nő vagy fogy a protestantizmus elszíntelenedésével és az állami mindenhatóság előretörésével. Sajnos, az erről szóló cikkek természete miatt ez nem erősödik az albumban tudományos igazsággá.

A tananyagról, tanítástervekről, munkarendről, sajnos, nem sokat tudunk meg. Van azonban egy nagyon értékes cikk a kollégium gyűjteményeiről. Ha szép protestáns vonása a diákvilágnak a presbiteri gondolatból sarjadt önkormányzati elv, úgy gyönyörű példái emelkednek itt örök emlékezetül az egyéni felelősség semmiből mindent teremtő erejének. Ezeket a gyűjteményeket mindig lelkes egyének teremtették, mindig szemináriumi módszerrel: diákok belevonásával, mindig magukra hagyva és mindig önzetlenül. Mindig modern gondolat gyümölcseképpen és a tanítás szolgálatában. Első nyomaik alig néhány esztendővel a British Museum alapítása után már felbukkannak és jól megelőzik mai központi gyűjteményeink alapkőletételét. Hadd lássam ebben a decentralizáció valaha megcsúfolt elvének az egyik igazolását, egyben bizonyítékát annak, hogy a centrumtól elszakasztott kultúra tovább fog fejlődhetni, egyszerűen azért, mert — nem igaz, hogy elszakadt a centrumától. Ott él saját központi lehetőségének a termő elve már régtől fogva önnönmagában.

A sajátos erdélyi lélek és szellem megvoltát, mibenlétét és megnyilvánulási formáit különben négy összefoglaló cikk tárgyalja. A dolog természetéből folyik, hogy ezek a cikkek nem lehetnek igazán összefoglalók s egyedüli feladatuk indításokat adni. Nagy öröm számunkra az egyiknek a címében ott látnunk, hogy a szerzők is „töredékes"-nek tartják ideszánt gondolataikat. Ez volna az egyetlen pont, ahol a megszállók versenyre kelhetnének velünk: ha tudományos befejezettség látszatát keltenék olyan szintéziseknél, amelyeket részletmunkák monográfiái nem támogatnak elég meggyőző erővel.

4.

És most itt az ideje, hogy néhány hiányra is rámutassunk. Hangsúlyozzuk, hogy csak a teljesség kedvéért, mert a

könyv e mai alakjában is ritkítja párját és szomorú jelenünk egyik legvígasztalóbb jelensége így is.

De úgy érezzük, plasztikusabb lenne a nyujtott kép, ha az iskola története nemcsak a külső keret történeti fejlődését adná. A tanítási tervek fejlődése, az iskola törvényeinek az eredete, módosulásai, statisztikai adatok a tanulók létszámának, továbbá elhelyezkedésének a hullámzása felől, az iskola missziói munkája más felekezetekkel vagy nemzetiségekkel szemben olyan tények, amelyeket tárgyalnia kellene a könyvnek. Az államhatalommal folytatott küzdelem képe is elnagyolt. Az állami iskola elvének a hatásait nem látjuk eléggé világos kontúrokban egy olyan iskolának a történetében, amely a magyar államsegélyt mindössze tíz évig élvezte. Erdély politikai jelentőségéről szóló általános cikknek pedig a bibliográfiai megalapozottságát keveseljük. A tudós szerző szerénysége határozottan árt az ügynek, azt a látszatot keltvén, hogy súlyos veretű szavait ilyen kis kiterjedésű tudományos munka előzte meg, akár a maga, akár az egész nemzet történettudományában. Hasonló meggondolás rosszalja mindenütt a bibliográfia elmaradását. különösen ott, ahol ez a szövegen is megérzik. A nemes értelemben vett „népszerű" vagy „nagyközönségnek szánt" veretet sohasem a tartalomnak is újságírói vagy szépírói könnyűsége biztosítja, hanem a könnyedségnek az a komoly bája, mely a szerkesztő cikkében, továbbá a nemeslevélről és a tanárokról szóló cikkekben egyszerre sejteti és feledteti velünk a tárgy felett nyert abszolút biztosság azt a módszeres és alapos munkát, amely íróikat erre képesíti.

Végül meg kellett volna még valamit említeni, mondjuk befejezésképp és hadd említsem én meg így, legnagyobb és legmeghatottabb dícséretképpen: Ez a 250 oldalas, tudományos szempontból is nagyértékű könyv úgy íródott meg, hogy írói erőszakkal el voltak szakítva Erdélytől, az erdélyi könyvtárak és irattárak anyagától, tehát búvárlataik egyetlen természetes alapjától és lehetőségétől. Mekkora energiapazarlást jelentett ez nekik munkaközben, csak az tudhatja igazán, aki valaha megpróbálta.

Hadd némuljon el a hála szavai előtt a kritikáé. Fs fogadjuk el úgy ezt a külsőleg is nagyon szép ruhába öltözött munkát, ahogy szánva volt nekünk. Drága, kedves, jó ajándékképpen.

Kolozsvár.

A mult, a közelmult és a jelen tettrendszerében.

1.

A kolozsvári egyetemet az 1872. évi XIX. t.-c. létesítette. Elődeitől és előzményeitől többé-kevésbbé függetlenül született meg ez a nagy kincsünk. Hiába keresgéljük össze a nyomokat, mely régebbi századokból hozzávezet, erőltetett marad a rendszer, ha szerves és intézményes folytatásként disputálja ránk azt, ami becsületes mivoltában igenis kezdet. Kolozsvárnak nem valamely régi alapítású iskolája nőtt meg egyetemmé, hanem lett neki, mint Erdély „fővárosának“ a XIX. század utolsó negyedében egyeteme, mint ahogy Nemzeti Színháza is lett, mert dukált neki, helyesebben szólva Erdélynek, a budapesti hasonló intézményekhez képest kisebb arányokban mind a kettő. Ha pedig joga volt ezekhez, egészen természetesen Kolozsvárra kellett kerülniök, mert ugyan hova máshova kerülhettek volna? Kolozsvár volt a legnagyobb erdélyi város úgyszólván minden tekintetben. Más volt az eset később Debrecenben, ahol a már meglévő csonka egyetemet vette át az állam s építette ki teljes egyetemmé, ott valóban folytatódott régebbről valami. Kolozsvárott 1872-ben megkezdődött az, ami Debrecenben folytatódott.

Egészen más kérdés aztán már az, hogy vajjon ez a vadonatúj iskola filiájának bizonyult-e, vagy sem a Budapesten központosult tudományos és nevelési politikának? A válasz önként tódulna sokak ajkára és mégsem olyan egyszerű, vagy könnyűszerrel megfogalmazható, mint amilyennek eleinte látszik. Elméletileg valószínű, hogy a hagyományos és életerős erdélyi szellem a jövevény munkásságán is hamarosan és jellegzetesen meg kellett hogy tessék. A valóságban nem igazolódik ez a feltevés minden kétséget kizáró módon és mértékben. A valóságban ugyanis a kolozsvári egyetem, tanárainak és diákjainak gyakorlata szerint, egyképen inkább Budapest és Nagymagyarország előszobája, mint nem. Színt és zamatot adnak egész Magyarország kultúrájának, de nem ők nyomják reája sajátos bélyegüket, még csak nem is módosítják azt résztvételük arányában észrevehetőleg. Még maga Erdély sem válik általuk annyira jellegzetesen Erdéllyé, mint ahogy az a XVI.,

XVII., XVIII. században, sőt a XIX. század első felében is Erdély tudott lenni. A sokiskolájúakról, a vezető rendről, a felső rétegről mondjuk ezt természetesen, nem a népről.

Még eggyel odább helyesbítjük szavunkat: nem is mondjuk mindezt, csak mondanók, illetve mondhatnók, ha a most elmult 22 esztendő közbevettetése elmarad. Ennek a 22 esztendőnek sok szó esett már az átkáról: szenvedéseiről és pusztításairól, beszéljünk egyszer egyet-mást az áldásairól is. Hiszen az Isten csapása mindig áldás is egyben s ezúttal sincs egyébképen. A kolozsvári egyetem és vele együtt az erdélyi hagyomány (nevelésben és egyetemes kultúrában) próbatételének évei és évtizedei alatt vizsgázott le, szeretnénk ideírni, de ennyit mondani mégsem merünk. A vizsga még csak ezután esedékes, az újraegyesülést követőleg. Az elmúlt 22 esztendőben csupán megmutatkozott az erdélyi magas kultúra, a kolozsvári egyetem hatásmezeje. Meglátszott, hogy egyáltalában van.

Az erdélyi magaskultúra olyanforma helyzetbe jutott az utolsó 22 esztendőben, mint annakidején a finn szellemi élet az orosz birodalomba kebelezés után. Ahogy a finnek elszakadtak a kultúrakölcsönző svédektől s szerencséjükre szerencsétlenségükben lényüktől idegenebb, sok tekintetben fejletlenebb kultúrközösségbe jutottak, ugyanúgy tetszettek meg az erdélyi lélek sajátos színei a szenvedés és elnyomás alatt világosabban, mint előbb, a nagymagyarországi kultúrközösségben. Ki beszélt 1918 előtt erdélyi irodalomról? Ki vette komolyan Kolozsvár sajtóját? Ki mert volna önálló székely szellemi világról még csak álmodni is? Akármilyen keserves volt az ára, mégis úgy látszik, Erdélynek is rabságban kellett sinylődnie, hogy önmagára eszmélhessen, saját életét ne csak megpróbálja, de kénytelen is legyen élni.

A közel jövőben fog kiderülni, van-e hát voltaképen ez a sajátos erdélyi magasműveltség, van-e a kolozsvári egyetemnek erdélyi hagyományokból táplálkozó kútfeje. 1918-tól az idei őszig bedugult ez a kútfő, pangásra volt ítélve ez a kultúra. Szinte nem is mernők hánytorgatni lehetőségének a problémáit, ha titokzatos módon nem táplálta volna az ottani szellemi tenyészetet mégis. Kell lenni valamilyen formában életet adó erőnek azon a földön. Éppen az a kérdés: milyen formájú, mekkora intenzitású, miféle természetű ez az erő? Egy kicsit a jövőt is érdekli az erre a kérdésre adandó felelet. Mi a kolozsvári

egyetem, vagy ha jobban tetszik, az oláh uralmat átvészelő erdélyi magaskultúra titka?

2.

Talán nem kell előzetesen bocsánatot kérnünk érte, ha ilyen megtartó erőkül szinte kivétel nélkül csupa megfoghatatlan elvet sorolunk fel. Hiszen ha akármi megfoghatóságot tételeznének fel erő gyanánt, könnyen érhetne bennünket a naivitás vádja. Hát csak nem gondoljuk talán, hogy a hódítók megfogatlan hagyták volna, ami megfogható. Bizony nem tartotta meg az erdélyi magaskultúrát sem tanszék, sem laboratórium, sem szeminárium, sem könyvtár, de még az egyetemen korábbról kelt diploma vagy az azzal járó tudás sem. A hozzáértést ki lehet vallatni, le lehet másolni, alárendelt jelentőségűvé lehet degradálni. A diplomát értéktelennek szabad nyilvánítani. A könyvtárat be lehet csukni, vagy le lehet szoktatni egy egész generációt az olvasásnak nemcsak a kedveléséről, hanem még a technikai ügyességéről is. A katedrát oda lehet adni másoknak, be lehet tölteni huszadrangú egyéniségekkel még úgy is, hogy az illető esetleg a kisebbségből származó személy. Az intézmények támadhatók, pusztíthatók, megsemmisíthetők. Az elvek — örökebbek.

Végnélkül vitatható volna például, hogy egy-egy Apáthy, Imre József, Purjesz, Böhm vagy Schneller professzori egyéniségéből áradt-e elegendő mértékben megtartó erő Erdély számára az elmúlt két évtizedben, pedig igazán a legelismertebb nagyságok névsorát emlegettük fel ezúttal. Nehéz volna bizonyítani, hogy Böhm axiológiája sugalmazta az oláhok teremtette *való* világ fölé az örök, virtuális *kellő* világot s ez utóbbi győzött. Pedig még tetszetős is lehetne egy ilyen keretet kitöltő több hasonló feltevés. Nem is volna túlságosan nehéz feladat összekeresgélni a szükséges adatokat. Hiszen a Szegedre költözött kolozsvári egyetem, hála Istennek, igazán hivatásának magaslatán állott és örvendetesen színvonalas professzorátusa is volt. Nem adhatna megnyugtató eredményt mégsem.

Az elveket kell megkeresnünk. Mik voltak azok az Erdélyszerte élő és ható elvek, amelyek egy-egy Apáthynak, Imre-családnak, Purjesznek, Böhmnek vagy Schnellernek otthont, lehetőséget, érvényesülésre módot, kifejlésre nyugalmat, tápot, levegőt, közösséget biztosítottak? Mi volt az oka annak, hogy

olyan tudósok, akik addig mindig csak harcoltak, szenvedtek, meddő évekkel megverve raboskodtak, itt Erdélyben, Kolozsvárott egyszerre csak lehiggadtak, kivirágoztak, utódokból egész iskolát teremtettek maguk és tanításaik köré? Még tovább menve, miféle termő-elv adakozó jókedve tette lehetségessé a magyar életet egy az ilyen életformát merőben tagadó és megölő légkörben négy lustrumon át olyan átütő erővel, hogy az még az itthoni magyar szellemi életre is termékenyítően hathatott?

Az intézmények halottak, a személyiségek talányosak. Az elveket keressük!

3.

1. Az első megtartó, nagyerejű és hatalmas termőkedvű elvet már az 1550-i tordai országgyűlés pedzi, az 1557-i dadogva már fogalmaztatja megfele, az 1564-i kibővíti, az 1568-i még nagylelkűbbé teszi, de végérvényesen az 1576-i marosvásárhelyi országgyűlés önti formába. A *szabad vallásgyakorlat* egészségesen korlátozott s így gyakorlatilag is élhetővé tett elve ez: a négy recepta religio rendszere.

A kolozsvári egyetemen is igen bölcsen érvényesült ez az elv olyanformán, hogy nem volt sem ilyen, sem olyan theologiai fakultása az egyetemnek, de működtek mellette ilyen és amolyan theologiai akadémiák, amelyek a saját autonómiájukon belül az egyetem filozófiai fakultását beleépítették a maguk tantervébe. Milyen nagy áldás volt ez minden irányban, mutassa csak az az egy szerény észrevételünk, mely hangsúlyozza egyfelől a kolozsvári református theologiai akadémia rendkívül magas színvonalát, másfelől azt, hogy az evangélikus vallású Böhmnek és Schnellernek milyen illusztris másvallású lelkipásztorok vannak a leghűségesebb tanítványai gárdájában.

A négy recepta religio rendszere azonban az egész erdélyi magas kultúrába beleépült és azt nagy megpróbáltatások közepette is időállóvá szilárdította. Az erdélyi magas-kultúra nem közömbös, hanem türelmes világnézet és hit dolgában, sőt — ami már több a türelmességnél — egymással szolidáris, munkaközösségre kész és képes. Aki ennek a ténynek a jelentőségét fel próbálja mérni, elsősorban arra gondoljon, mi lett volna egy kultúrharcban őrlődő, vagy akár csak egymás sorsá-

val mit sem törődőn közömbös magyarságból az orthodoxia kellős közepén, mikor az az államvallás és hódító szándékához a hatalom is segíti szállítani a fegyvereket és a muníciót?

2. A másik ilyen régi hagyományú, de mai napig eleven erejű kulturális elv az erdélyi papságnak Bethlen Gábortól nyert kiváltsága, mely a gyulafehérvári academicum collegiumban vált gyakorlattá. Hét évvel idősebb az elv végső megfogalmazása magánál az iskolánál, ez 1622-ben született, amaz 1629-ben kelt: a főiskolai grádust végzett papok és azok maradékai éppen olyan nemes emberekké lettek tanultságuk folytán, mintha csatában szereztek volna hírt-nevet maguknak. Tanult embernek lenni: kiváltság és dísz, ez az elv nagyon meglátszik az erdélyi magas-kultúra szervezetén és színvonalán mind a mai napig.

Elsősorban a diákság verbuválásának a módszerein vevődik észre szembeszökően. Itt a szelektálás felelősebb, mint magyarország-szerte, tehát igazságosabb is. Érte megy a tehetségeknek, megkeresi és felsegíti őket. A székely apa, aki valamelyik istenhátamögötti falucskából beszekerezteti a fiát, egy elemózsiás tarisznyát, meg egy kis ruhaneművel teliduggatott másik motyót nyakába akaszt, megcsókolja, pofon veri és ott hagyja a gimnázium kapujában, legyen ember belőle a maga lábán — itt jelképi jelentőségű figurává válik. Bod Péter malacot őrzött gyermekkorában, aztán irodalomtörténeti alakká lett — mert az erdélyi diák nemes ember, a nemesség pedig kötelez. De elképzelhetni, milyen méltóságteljes, belső egyensúlyozó erővel áldott lelkű, tisztelt és becsült, bár szerény és puritán megjelenésű valaki ilyen helyen a professzor is. A hagyományos iskolapolitikai elv már sokat megmagyaráz a fentebb felsorolt professzori névsor talányai közül is.

3. A harmadik elv egy természetes nevelési rendszerből folyó *autonómiának* a szintén elég régi dátumú elve. Voltaképpen ez is kettős dátum feszültségéből származik, akárcsak az előbbiek. Apácai Cseri János két beszédének a dátumairól van szó. Az első beszédet Gyulafehérvárott tartotta 1653 novemberében a bölcseség tanulásáról, a másikat 1656 novemberében Kolozsvárt „de summa scholarum necessitate earumque inter Hungaros barbariei causis." A második dátum talán soha be sem következett volna az első nélkül. De együtt a kettő: az egyetemi autonómia örök szépségű magyar esete. A professzor, akit a fejedelmi önkény, a kartársi irígység és az idegen befolyás ön-

kénye büntetésből tett át Kolozsvárra, megőrizte az egyetem autonómiáját, mert beszéde se nem halkabb, se nem hangosabb egy elvi magasságban mozgó bátor és művelt iskolapolitikai értekezésnél. De megőrizte az autonómia méltóságát a diákság is, mert utána ment a tisztelt és becsült professzornak: számára nem ott volt az egyetem, ahol a tanszék és a diákjóléti intézmények vannak, hanem ahol a szellem eleven letéteményese, a kiművelt emberfő szólásra nyitja szigorú szabású, de okosan szóló ajkát.

Ez az autonómia talán még a többi eddig felsorolt elvnél is erősebben érvényesült a kolozsvári egyetem falai között. Érezhető már abban, amit a professzorok általában véve tanítottak az emberről. Többé-kevésbbé ezt az autonómiát tanították, akármelyik katedráról szóltak. Böhm feltételei ugyan mik lehettek: *a kellő* a való mellett, *a szabadság, a szellem, mint öntét.* Schneller *a személyiség* pedagógiáját hirdette. A nagyapa Imre Sándor, az irodalmár ilyeneket ír: A tudomány szükségét megéreztük úgy, ahogy dolgozva iskolai tanulmánnyá is tettük, *sajátlag pedig a tudomány még el sem készült.* A fiú, Imre József, a szemészprofesszor orvosi *etikát* ír és Hódmezővásárhely, melynek szemkórházát megszervezte, mielőtt kolozsvári tanszékét elfoglalná, évtizedek multán még mindig nem tudja felejteni hátrahagyott jó emlékezetét s őt választja meg és küldi be saját képviselőjeül a felsőházba. Az unoka Imre Sándor, a pedagógus, egyesíti személyében a modern eszmék forradalmi hevét, az iskola függetlenségének a konok követelését, a tanítás elvének „hideg jégporos" magaslatait, a kötelesség merev és forró formáját és hevét, végül a pedagógia problematikájának sajátlagosan magyar és mindenekelőtt történelmien hagyományos megoldandó feladatait.

A kolozsvári egyetem autonómiáját egyéb áruló nyomok is jelzik. Először is magyarabb, önállóbb, sőt sokszor egzotikusabb is, mint a budapesti. Nyelvész-professzora, Arany János szerint „nem arra megy, merre Hunfalvy Pál int", s azért olyan „boldogtalan góbé", hogy amit ő szenved, „mi ahhoz a Jóbé". És bár nem majmolja Budapestet, sőt a Budapesttől nyugatra eső művelt Európát sem, még sem marad elszigetelten. Budapest feje fölött fog kezet Nyugattal, még pedig önálló, egyenértékű fél: nemcsak kap megfejteni való problémákat, maga is ad fel ilyeneket Nyugatnak cserébe. Gondoljunk csak a német

katedra összehasonlító irodalomtörténeti füzeteire, annak furcsa és egyéni, de mindig érdekes és európai tudós tanárának világszerte érdekkeltő Petőfi-tanulmányaira vagy Apáthy István külföldi munkásságára vagy arra, mennyit kérlelik Böhm Károlyt német részről, hogy ne csak magyar nyelven filozofáljon. Autonómiát látunk egyébként abban a szerénységben is, ahogy Purjesz az orvosi beavatkozás határait hangsúlyozta az emberentúli természeti erők hatásával szemben. Általában véve szerényebbek voltak a kolozsvári tudósok a budapestieknél s jobban hangsúlyozták a problémák megoldásainak hipotéziseinél azok transzcendens gyökerét. Szerintünk ez a magas-kultúrát szabadabbá, a kiművelt emberfőt autonómabb jelenséggé nemesíti, mint amaz. Famulusok helyett munkatársakat és utódokat is biztosabban nevel.

4. Utoljára hadd említsek még egy elvet, amely mindidáig nem termett érett és élvezhető gyümölcsöket. A *misszió* elve ez, mely a multban égő vággyal fordult az oláhok felé, de eredményt, időállót alig mutathat fel. Lukaris Cirill és Bethlen Gábor tárgyalásaira gondolok, bibliafordító oláhokra, Coresi diakónusra, Lorántffy Zsuzsánna fogarasi iskolájára, a csiksomlyóiak messze határon túl terjedő missziós és kultúrtörekvéseire. Ebből a régi tűzből a kolozsvári egyetemen már alig pislákolt valami. Ezért nem is lett aztán folytatása a Kolozsvárt húsz esztendeig élő oláh egyetem a magyarnak semmiféle vonatkozásában. Az az érzésünk, hogy e tekintetben nagyok a mulasztásaink és sok a tennivalónk.

A kolozsvári egyetem és az erdélyi magas-kultúra megélt a nagy próbatétel idején. Vajjon élnek-e, elevenek-e még, hatnak-e, új világot teremteni, új életet élni, új generációt felnevelni és elindítani képesek-e még hagyományos régi elvei? A közeljövő mutatja meg. De hitünk és reményeink szerint valóban meg is mutatja hamarosan.

Az önképzőkörök.

A NEVELÉSTÖRTÉNET IDŐPROBLÉMÁJA.

A XVI—XVII. század protestáns kollégiumaiban mai értelemben veendő önképzőköröket sehol sem, önképzést ellenben mindenütt találunk. Az önképzés ugyanis nem valami kívülről ráaggatott cifrasága a protestáns nevelésnek, hanem belső, szerves alkotóeleme, sőt egyenesen magának a növekedésnek indítóoka. Milyen különös, mekkora eltérés van ma már e két szó jelentése között: *börze* és *bursikóz*, pedig ez utóbbiban a *diák*nak, a tanulónak a német elnevezése, a *Bursche* rejlik, mind a két szónak a mélyén pedig egyformán a *bugyelláris*, mert a bursok a régi világban közös pénztárból éltek s ugyanabból a pénztárból, a maguk pénzéből fogadták fel és fizették tanáraikat. Még nem is olyan nagyon régen ismertem kollégiumi széniort, aki ennek a régi szokásnak elhalványult emlékeképpen elsejénként folyósítgatta a tanárok fizetésének államsegélykiegészítésen-inneni csekély hányadát, de már nem tudta, mit, hogyan, miért cselekszik. Holott nagy idők tanúja volt, ittfelejtett utolsó gesztusa életerős, egészséges szellemmel telített századoknak. E hajdani századokban a kollégiumi nevelés minden egyebet kiváltó, alapvetően legelső gesztusa a *diákok kíváncsisága* volt, amely kíváncsiság kielégítéséről ők maguk gondoskodtak. Az önképzés ott kezdődött tehát mindjárt a leckeórákon, s a *diákok és mestereik munkaközössége* volt a legtermészetesebb medre ennek a szellemi folyamatnak.

E természetes folyamatnak megindulásán túl a menete is természetes volt. Éppen úgy, akárcsak ma, háromféle megnyilvánulási módja volt a képzésnek, amely munkának a deákra eső része tekinthető *ön*-képzésnek. Ma sincs különben. A leckéket meg kell emészteni, *„készülni kell holnapra"*, hogy a megszokott kitétellel említsem e *középső* részét a studiumnak. Nos, akkor sem volt egyébképpen, legfeljebb okosabban, tudatosabban és célravezetőbben volt. A mai önképzőkörök megelőzői minden kollégiumban *olvasóegyletek* voltak. Könyveket szereztek be a deákok és olvastak ezekben az egyesületekben, nem csináltak voltaképpen egyebet szélesebb alapokon, alaposabb, részletesebb, lelkiismeretesebb „készülés"-nél. Az, hogy az olvasott könyveket egymásnak olvasásra ajánlották, hogy a már jól

megrágott anyagot megbeszélés és megvitatás formájában visszakérődzték és úgy próbálták mennél inkább megemészteni, megint csak a dolog természetéből következett rendkívül logikusan.

Harmadik mozzanata is ugyanaz volt a régi önképzésnek, ami a mai iskolai munkának. *Felelni* kell, *számotadni*, *vizsgázni* a magunkévá tett anyagból. A mai önképzőkör ősformája a felelésnek, a vizsgázásnak volt a legkomolyabb, a legigazibb útja-módja. De éppen ezért, mert számadás volt, még pedig a legmagasabbrendű, a legegészségesebb számadás, sehol sem, egyetlenegy életképes protestáns kollégiumban sem kezdődött a magára maradt ifjúság szomorú és kénytelen gesztusaképpen. *Mindenütt ott találunk egy-egy professzort*, rendesen a legkörülrajongottabbat, de feltétlenül a legfelelősebbet, akik az ifjúságot lelkesítik és dolgoztatják. Sopronban *Kis* Jánost, Sárospatakon *Kövy* Sándort, Pápán *Tarczy* Lajost, Debrecenben *Péczely* Józsefet. A különféleképpen elnevezett önképzőkörök mindenütt egyformán mesterek és tanítványaik egymáshoz viszonyulásai, mindössze annyi a különbség, hogy a leckeórákon a mestert illeti elsősorban és legfőképpen a szó, az önképzőkörökben a tanítványokat.

2.

Az igazi önképzőkör tehát az iskolai leckeórának, régi nevén studiumnak, az otthoni készületnek és továbbképzésnek a folytatása, voltaképpen kollokvium, vizsga. Formája és lényege szerint egyaránt: a probléma megvitatása a mester és tanítványai közt. Következik ez nemcsak valóság szerint, de elvben is a tanár és diákjai között fennálló viszonyból, filozófiailag. Mert mi is a diák voltaképpen? A választ e kérdésre többféleképpen meg lehetne fogalmazni, magyarul, a XVII. század eleje óta azonban csak egyféle módon felelhetünk rája: a diák professzorainak két lábon járó, reinkarnálódott kételye saját legjobb tudásának minden időkre érvényes volta felől. Minden becsületes tanárnak éreznie kell, hogy a számára megvilágosodott igazság csak ezidőszerinti, nem abszolút, nem végleges megoldás. Minden jóérzésű mester meg kell, hogy legyen győződve tudásának véges, jólértesültségének téves volta felől s arról, hogy a tudomány jelenlegi álláspontjáról és eszközeivel tévedését lehetetlen bebizonyítania. Ezért és csak ezért kény-

telen és csak ennyiben szabad eredményeiről azt hirdetni, hogy azok ma még végeredmények. Ugyanezért a holnapnak, a jövőnek, a tudomány fejlődésének a garanciáját az igazi professzori lélek nem munkatársainak engedelmes fejbólogatásában, hanem azok becsületes kételyében, vitatkozó kedvében és dialektikai képességeiben látja. A magyarelvű mellérendeléses értelmezésű diák nem papagáj, nem szajkó, nem gramofon, hanem ha már mindenáron képes kifejezéssel akarunk élni: vívópartner egy nagyon komoly mérkőzésben, melyben ketten küzdölődnek a professzorral. Ez a bajvívás elkerülhetetlen és könyörtelen. Ha elmaradna, vagy csak játékból menne végbe, a jövendő generáció kellő élettréning nélkül kerülne ki az iskolából s nem végezhetné el feladatát, legalább is elsőrendű kivitelben nem, csak amolyan feléből-harmadából. A tanítványai személyét vagy a maga dignitását féltő professzor olyan, mint a rossz mester, aki gyereket ringattat az inasaival, a helyett, hogy a maga mesterségére kapatná őket. Az iskolai „újudvar" tehát csak akkor fair play, ha a professzor azzal az eltökéléssel szánja rá magát: nem adom olcsón a győzelmet, fiaim, akármennyire is az a dolog rendje, hogy a végén ti kerekedjetek felül, mert azt akarom, hogy stílusos játék múltán mennél szebb legyen a győzelmetek.

Ez az önképzőköröknek mély szimbolumú értelme s ezt is kaptuk örökségül a XVI. és XVII. századtól. Irodalmunkban is ez a viszony tükröződik legklasszikusabb formák gyanánt. *Jókai* pl. az *Eppur si muove*-ban szintén ezt rajzolja abban a jelenetben, mikor Körösi Csoma Sándort formázó Barkó Pál a rektorprofesszor kérdéseire különféle keleti nyelveken felel közmondásokban s az öregúr a válaszok után egyre huzamosabban kénytelen „tanácskozni az odvas fogával", hogy kuhin ne maradjon.

Ennek a mellérendeléses értelmezésű, magyarelvű diákoskodásnak van egy még mélyebb értelmezése, egy kálvinista elve is, azért találhatók legsűrűbben éppen kálvinista iskolákban a legkiteljesedettebb példányai. A zsinat-presbiteri talajban gyökerező és ebből a talajból táplálkozó kálvinista iskolákban a professzor nem ex cathedra csalhatatlan „papja" tanítványainak, aki hol enunciál, hol excommunikál s anathema sit, valaki laikus nem hisz a szavának, hanem primus inter pares, presbitertárs a többi egyetemes pap közt. *Az egyetemes papi elv* rej-

tőzik a kálvinista önképzőkörök mélyén, éppen ezért ezek kivirágzásai a spirituális erők mindenkori erejével vagy erőtelenségével jelennek meg egyidejűleg, az erőforrás buzgóságával egyenes arányban. Mi, öregebb generáció, még ismerhettünk kálvinista iskolai önképzőkört, de bizony mi is már csak bizonyos elfajzott formában.

Jó magam például olyan önképzőkörnek voltam működő tagja, amelybe a felügyelő tanárnak évenkint csak három ízben illett betekintenie: az alakuló és zárógyűlésen s teletszaka egyszer, de akkor is csak vendégként, gyűlésközepetájt érkezőn s hamarabb elköszönve az elnök berekesztő szavainál. És még mindig azt kell mondanom, jobb volt ez a forma, amelyből az öreg hiányzott, az akkortájt széltiben divatozó másik formánál, ahonnan a fiatalok hiányoztak, mert hiszen azokat a felügyelő tanár állandó személyes jelenléte, megfellebbezhetetlen végső döntési joga legtöbb esetben a heti három másikat megfejelő heti negyedik irodalomtörténet-órává fagyasztotta.

A protestáns iskolatörténet a maga legpotensebb századaiban egyik formát sem ismerte. Megint csak a magam iskolájának legrégibb önképzőkörére hadd gondoljak. Hogy keletkezett ez? Nem a hivatalos magyar professzor kezdte és vezette, hanem a legszeretettebb tanár, a hisztórikus és klasszika-filológus Péczely József. Bizony ebben a körben erős csatározás folyhatott, tanú reá egyik igen előkelő sebesült: Arany János, aki Péczelyt véletlenül ki nem állhatta s mikor a „világ összes évszáma, királya, meg a tanító körmönfont irálya" felől panaszkodik, éppen őt bélyegzi meg ezzel a nagy váddal.

Nem is tehetünk egyebet, hangsúlyozzuk még egyszer, amit egyszer már említettünk. Az elv még a régi Arany János idejében, a korszak maga már ütődött egy kevéssé. Arany János panaszai e miatt marasztaló erejűek is, ha ott az önképzőkör formájában él is még ezidőtt, vagy tengődik legalább. Bolond Istók második énekébe van belefoglalva a vádirat s főbb pontjai a következők:

... a tudásnak vonzaná is *vége*,
Akármi szakban, s mindben egyaránt:
De azt az iszonyú „kásahegyet"
Keresztülenni, míg csak tud egyet.
... szót hüvelyből nem örömest bonta,

Virágot nem tiport le a gyomér,
Ő az egésznek bátran nekironta,
Kileste, hol foly az a fínom ér,
Melyen halad cselekvés, érzet, eszme,
Habár egy szócska néhol kárbaveszne.
... kategóriák
Szerint nem igen járt bolond esze,
Hol az *okot* nem lelte, hol *fiát*,
*Maior s minor*ban ő nyakig vesze.
... amin elbámulna Kant, Spinoza,
Észtanszerűbb volt verse, mint próza.

Közös bordában szőtte Arany János valamennyi panaszát s ez a sokféle baj mind egyféle alapokot hánytorgat. Iskoláink vagy végkép elfelejtették, vagy pedig eddigelé sohasem eszméltek rá, hogy magyarok, s úgy haladnak egyesből az általánosba absztraktul és szisztematikusan, ahogy a németektől tanulták. Ettől pedig a magyar ész nem épül, nem gyarapodik, csak szenved. Az önképzőkörök is e miatt mentek apródonkint szecesszióba, ösztönösen, létalapjukban érezvén magukat halálosan fenyegetve. Iskolában ezt egyébképen nem valósíthatta meg a minden áron élni vágyó ifjúi lélek, elrejtőzött tehát vagy megszökött: autódidaxisba s a problémák egymás közötti megvitatásába — nem a dolog természete szerint, hanem merő kénytelenségből.

Majd ha újra élet költözik a magyar iskolák mai tengődése helyébe, visszazökkennek az önképzőkörök is természetes pályáikba. Az autódidaxis megint közbülső folyamattá válik, a vita is kivonul mostani formájából s politikummá értelmesedik, őrségváltássá a régi és új generáció között, mert az őrségváltást egészséges felépítésű társadalom soha, semmiféle körülmények között nem gazdálkodhatja meg. A faképnél hagyott öregek: reakció, a szecesszióba ment ifjúság: forradalom. Út a mindenkori szent szövetségtől a mindenkori ezernyolcszáznegyvennyolc tavaszáig.

3.

Még csak egy kérdésre vagyok adós felelettel. Arra nevezetesen, hogy mi hát az voltaképen, ami lassankint elsenyvedt az önképzőkörökben a XVI—XVII. századforduló óta, ami a

XIX. század elején még megvolt, ha nem is eredeti töltésében? Mert ez a felelet lenne voltaképen az önképzőkörök legértékesebb, mondhatnám egyetlen igazi tanulsága.

Aligha csalódunk, ha ezt a titokzatos valamit így próbáljuk megfogalmazni: magának a tudásnak, az iskolának, a tudománynak a végső értelme ez, mely idők folyamán elértelmetlenedett, Rig-Véda szöveggé, kultikusan mormolt, de már nem érett szent mondókává titokteljesedett. Mert mi a tudomány, olyankor, amikor világos, tudatos, sőt céltudatos? A nemzeti közösségek értelmisége, az intelligencia a tudomány, az intelligenciának a feladata a tudományos munka, a társaslelki értelem munkája. Közbülső lelki aktus a *nép* érzelmi élete és az *ifjúság* akarati gesztiója mellett. Amit a nép tárol a mult tanulságaiképen a nemzet érzelemvilágában, kedélyében és hangulatában, azt éli ki az intelligencia teremtő gondolata s ami ebből megvalósul, azt ostromolja folytonosan, egészséges kételyében a folytatás gesztusa, a politika, a reformvágy, amelynek viszont a mindenkori ifjúság a klasszikus lelőhelye.

Az önképzőköröket mindenütt is politikai harcok hozták létre. Politikum 1790-ben a magyar nyelv problémája s életre hívja a soproni *Magyar Társaságot*, de a *Deákkuti vármegyét* is. Politikum jellemzi a Kövy professzor sárospataki *Páncél vármegyéjét*, Péczely József *debreceni körét* és a soproni *Deákkuti vármegye* újraéledését az abszolutizmus bukásakor. Ennek a redivivus Deákkutnak egyetlen értelme és mozgatója a magyar ruha kérdése volt s egyetlen lehetséges formája a máig élő, de ma már merőben idejétmúlta és értelmétvesztette diákmajális.

A politikát az ifjúság jelentette mindig. Jurátusok dolga volt az a multban, nem öregeké. Jurátusok értették meg Széchenyi Istvánt legelőször és legjobban s ugyancsak jurátusok fordultak el tőle leghamarább, amikor Kossuth Lajost kellett aztán megérteniök és éltetniök. Fiatalok napja volt március 15-e is.

Az ifjúság tehát politikum. A teremtő gondolatok reális jelenje, a megvalósulások kulcsa: az öregek, az intelligencia. De honnan szedhet teremtő gondolatokat az intelligencia? A teremtő Isten legyen szavának erejéből és sehonnan egyébünnet. Ez a teremtő gondolat tette potenssé a XVI—XVII. magyar századfordulót, ez utalt túl önmagán az akkori ifjúság önkép-

zésében, mint kétely, harc, reformvágy — természetes folytatás. Minden más természetű, tehát nem transzcendens gyökerű önképzőkör elfajul, iskolarendszer megagg és tudományos munka posványossá büdösödik.

Mindebből az a tanulság, hogy ha a jelen potencialiter hatni akar, ifjúságában vissza kell fordulnia a XVI. és XVII. századforduló értékeihez. Meg kell térnie a régi kollégiumok önképzésének termő elvéhez.

A NEVELÉSTÖRTÉNET OKIVISZONYPROBLÉMÁJA.

Vajda Péter erkölcsi beszédei.

Jó tudnunk, hogy az érzésünk szerint nagyon is úttörő munkában nagyszerű elődeink vannak, tehát csak a rosszhiszeműség bélyegezheti szándékainkat vagy eljárásainkat kalandosoknak, ábrándosoknak, forradalmiaknak. Íme már 1843-ban akad magyar nevelő (igaz, hogy csak a legelőkelőbb lelkek mindig kisszámú gárdájából), aki tanítványaival és azok szüleivel *munkaközösségben, mellérendelt* viszonyban és nemcsak puszta reprodukáltatásban, hanem alkotó öntevékenységre ösztönzésben töltött el egy egész iskolai évet. Azt is igen tanulságos kiolvashatnunk a 25 beszédből, hogy nevelési eszményeink időállóan elvi jelentőségűek, hiszen 100 esztendővel ezelőtt hangzottak el kijelentések „Isten szabad levegőjéről", az emberről mint a „természet gőgé"-ről, köztehervíselésről, az igazi európaiságról, a magyar nemzetiségi problémáról, „Isten munkatársairól", szabadságról (amelynek „a népet elébe érlelni" egyik fontos nevelési cél), Krisztusról, („aki az anyaggal kapcsolatban jött eszme, azaz szeretet és szabadság"), Isten igazi egyházáról, könyvtáralapításról, a protestantizmusról, (mely a „szabad fontolgatás" privilégiuma s nem okvetlen azoké, akik jogcímet formálnak rá) — stb., stb. s ezeket a megállapításokat kicsi módosítással ma is, mi is valljuk. Végül jó beszélgetnünk olyan emberrel, aki mártíriuma előérzetében így beszél lelki kincseiről: „Sírba fektetem eszméimet... és föl fognak onnan támadni s ki most egy nyelven beszélek, beszélni fogok sok nyelven általatok, barátaim és szavaink keresztül hangzanak a hazán".

Finánczy Ernő posthumus könyvei.

FinánczyErnő szeretve-tisztelt professzorom volt s 1935-ben halt meg. Két ok, amelyek miatt bírálója nem lehetek, csak ismertetője és méltatója. A mester két utolsó könyvéről van szó. Az egyik úgyszólván csak utolsó fejezete egy részletekben megjelent nagy műnek: általános neveléstörténetének, a másik ugyanennek a neveléstörténetnek bővebben kidolgozott speciális fejezete. Meglepetést nem hoztak, nem is hozhattak, értékelésüket tények adják: szerzőjük életművének valóságos életté vált részei, a mai magyar közoktatás és a mai magyar középiskolai tanárság nagyobbik fele.

Alig lehet egyéb feladatunk, mint regisztrálnunk azt, hogy mind a kettőnek bölcseleti alapvetése, módszeressége és beletagolódása a magyar történelmiségbe kimutathatóan abban a pedagógiában fejthető meg megnyugtatóan és viszonylagos maradéknélküliséggel, melynek Finánczy Ernő élete utolsó negyedében úgyszólván szimbolumává érett és tisztult. Minden egyéb: járulékos elem.

Igaz (és ezt még a kegyelet sem hallgathatja el, bár nincs is benne semmi elhallgatni való), hogy ez a pedagógia nemcsak Finánczy, még kevésbbé az ő két utolsó műve. Még csak nem is a Herbart iskolája, mint ahogy tisztán empiria útján esetleg megállapítható volna. Leginkább talán: maga a 19. századbeli nevelés. De még ennél is tágabb valóságosan s ha igazságosak akarunk lenni, olybá kell vennünk: a nevelés történelmi útja, úgy ahogy a görögöktől a renaissanceon és humanizmuson keresztül máig, tehát hozzánkig eljutott, inkább a gondolkozókon, mint az intézményeken át. Ez Finánczy Ernő, ez az ő életműve és ez az ő utolsó két kötete a leglényege szerint. Legfeljebb azt kell még hangsúlyoznunk, hogy ez a ma, ez a most, ez a nálunk és ez a mi 1934—35-ben sem tud, nem is akar más vagy újabb lenni a klasszikus értelemben veendő XIX. századnál.

Így aztán Finánczy Ernő gondolkozásában a XIX. század valóban Herbart-központiságú. (De azért nem azonos Herbarttal.) Kezdődik Kant-tal, differenciálódik a német idealizmusban és egyben általa Fichte-vel, Schleiermacher-rel, Hegel-lel, Rosenkranz-cal, Frőbel-lel. Klasszikus formát ölt és végleges értelmezést nyer Herbart filozófiájában (illetőleg az abból deduktíve kifejtett pedagógiájában). Praktikusan alkalmaz-

hatóvá válik Ziller, Stoy, Waitz, főképen pedig Willmann módosításai következtében. (Nálunk magyaroknál Kármán Mór ez a „praktikus" Herbart). Minden, ami ezután következik, csak emennek a kritikája és egyben próbája. Finánczy gondolkozásában Schopenhauernek az az értelme, hogy pesszimizmusában annál nyilvánvalóbbá váljék az erkölcsi célkitűzés egyedül jogosult pedagógiai eszménye és a nevelhetőség valóságossága. A pozitívisták (Comte, J. Stuart Mill, Spencer, Bain és Ardige) is arra jók, hogy ellentétes állításaik érdessége ledörzsölje Herbartból mindazt, ami téves, nem végiggondolt, avitt, időhözkötött, módosítható és semmiképen sem lényeges elem. Natorp, Hildebrand, Förster, Weber, Ellen Key, Meumann és Spranger pedig időben végzik el ugyanezt a munkát, elhomályosítva a múlandó és kiragyogtatván hangsúlyozva az örök elemeket. A műnek ez a része nem készült, nem is készülhetett el, mert nem engedelmeskedett volna ez az anyag ennek az eltervelésnek. De nem hiba ez voltaképpen, mert a felsorolt nevek csak mechanikus időbeosztás szerint multszázadbeliek, voltaképpen ők már: a XX. század.

Ebben az elgondolásban nem az a szép, fontos és értékes, milyen mértékben van Finánczynak igaza, nem is az a mérték alá állítani való: eljárt-e az idő felette vagy sem, hanem az, hogy töretlen vonalat talált egyfelől a görög filozófia és a mai nevelői gondolkozás, más oldalról a filozófia és a pedagógia, harmadik felől az eszmény és a praktikus élet között. Ezzel biztosította a történelmi folytonosság, a filozófiai alapvetés és az elméleti didaxis lehetőségét a mindennapi nevelésben.

Didaktikája ebből a pontos, reális, teljes, módszeres és lelkes optimizmusból fakadt. Mi, más világnézet és más század nyugtalan fiai, irigyeljük Finánczyt ezért a magabízó, gazdag és potens derűért. Tudjuk, hogy klasszikus műveltségének a következménye ez. Látjuk, hogy hűséges és alapos történetlátásának az érdeme. Nem rójuk fel neki azt sem, hogy az egyfilozófusos gondolkozás egyoldalúsága és intenzitása talán túlságossá is nyugtatja benne az optimizmust. (Kénytelen vagyok így megfogalmazni ezt a kitételt, mert magát Finánczyt nem tartom filozófusnak, csak Herbartot.) De követni őt ebbe a megállapodott, majdnem polgári milieu-be nem bírjuk. Mi nem lehetünk optimisták, mert a nevelhetőség lehetőségeit gondolkozásunkban, tehát tudományosan is keresztezik magyar filo-

zófiánkból szervesen következő elvek. Elégtelennek tartjuk az erkölcsi célkitűzést, mert a szellemtörténeti iskola szintétikus törekvései és teleologikus tendenciái metafizikaibb és transzcendensebb finalitás felé mozognak. Sokaljuk a „sokoldalú" érdeklődést, mert atomizálja és aztán nem tudja egységbefoglalni a megsejtetten igenis „egységes" lelkivilágot és nem akarjuk egyensúlyba hozni a tárgyi és az alaki képzést, mert nincsen számunkra ilyen kettőség.

De hálásan ismerjük el, hogy Finánczy egyetemi előadásai segítettek bennünket ebbe az új korba, különösen pedig didaktikai kollégiumai differenciálták az övétől eltérő világnézetünk körének neveléselméleti cikkelyét gazdagabbá.

A MAGYAR NEVELÉS JÖVŐJE: NEVELÉSI REFORM.

Az új nevelés lehetőségei a magyar nevelők gyakorlatában.

1.

A kérdés izgató. Idején való is. Izgató, mert első pillanatban megoldhatatlannak látszik. Kísérletezni, reformokat megvalósítani egy természeténél és helyzeténél fogva érthetően konzervatív jellegű szervezetben. Jogosult, hiszen minden propaganda el kell, hogy legyen készülve kibocsájtatott váltóinak vagy a prolongálására vagy egyenesen a kifizetésére: mutasd meg, hogy a szavaid mögött reális valóság rejlik. Idején való, mikor már minden nagy elv részleteire bomlott, a kísérleti anyag, mint meglevő állapot, majdnem teljes egészében kibontakozott előttünk, az irodalom standard műveit úgyszólván hiánytalanul ismerhetjük.

Képzeljük csak magunkat valamely elszigetelt, de vágyakozó, megértő, mindenekfelett pedig törekvő pedagógus lelkivilágába. A kezdettől fogva benne nyugtalankodó vágy formát öltött, fogalomruhát kapott: igen, igen, ez élt bennem mindig, csak nem tudtam, hogy nem vagyok egyedül és azt akarom, amit az időnek teljessége és a mindig örökegy pedagógiai akarat. A módszeres eljárások megbeszélése fájdalmas irígységet ébresztettek benne. Az az érzése, hogy pályája kezdetén merészelt kezdései ezek, csak szerencsésebb körülmények között egészen végiggondolva és megmagyarázhatatlan bátorsággal meg

is valósítva. Aztán eszébe jutnak saját helyzetének negatív alkotóelemei. Meg nem értő *szülők*. Másoktól toborzott, útközben megromlott és most már a szó legigazabb értelmében „nehezen nevelhető" *gyerekek*. Tradíció, még pedig reakciós tradíció megülte *iskola* (ilyenkor leginkább régi vágású kollegákra gondol). A mindezeket alázatosan kiszolgáló, aktaszerűen elintéző, merev szigorúsággal őrző és adóhivatali pedantériával bekasszáló *felsőbbség*. Kétségbeesik és rezignál. Úgy gondolja, jobb lett volna a tudás fájáról sem ennie, ha a halhatatlanság fája előtt lángpallos állja a vártát.

Kötelességünk ezeknek az Ádámoknak megmutatnunk, hogy minden ilyen irgalmatlan angyal mindenkor csak luciferi káprázat, tehát a mi esetünkben sem egyéb. Nincs külön tudás fája és időtlen időségnek fája, hiszen az igazi tudás annak is tudása, hogy tér és idő végtelenek, paragrafusok és rendszerek pedig fölöttébb végesek. A pedagógiai reformok mindig pedagógiai gondolkozású emberek elszánt akaratán múlnak. Az új iskolát keresed, jó ember? Ott van (vagy ott nincs) a te osztályodban, a te órádon, ma nyolctól kilencig, vagy holnapután tíztől-tizenegyig. Annyira így van ez, hogy az alább következő sorok csak azért nem fölöslegesek, mert a félénk természetű emberek rendesen nem a sötéttől vagy az ismeretlen veszedelmektől félnek, hanem az egyedülléttől. Mi senkit a sötétségtől és az ismeretlen rémektől megvédelmezni nem tudunk és nem is akarunk. (Az úttörők lelkialkata nem ismeri sem az életbiztosítást, sem a nyugdíjjogosultságot.) De akit az egyedüllét sivársága megbénít, azt szeretnők megvígasztalni és megbátorítani, hogy nincs egyedül, nincs is olyan nagyon sötét és „de strigis quia non sunt, nulla quaestio fiat".

2.

Mindjárt a kezdet kezdetén szeretnénk nagyon komolyan kijelenteni nehány dolgot annak a biztosítására, hogy olvasóinkkal félreérthetetlenül egy malomban őrölünk. Először is. Nem minden elégedetlenség szent, nem minden kísérletezés öntudatos, nem minden reform szolgálja a jövőt, nem minden forradalom haladó tendenciájú, nem minden engedetlenség a zseniké, nem minden szeretet fakad szolgálatosság ösztönéből és nem is minden pedagógiai gondolkozás bizonyul az idő mérle-

gén okvetlenül csakugyan annak. Ez az egyik megszorításunk. A másik, nem kevésbbé szigorú, eleve való kijelentésünk pedig az, hogy bármennyire lehetségesnek tartjuk az új nevelés elveinek megvalósítását a mai magyar köznevelésben, salvus conductus-t senki számára biztosítani nem tudunk. Elvégre azt, hogy minden baj nélkül meg fognak érkezni, Columbus Kristóf egyedül maga tudta (és — mint utóbb kiderült — maga sem jól tudta). Az úttörők útján éppen az a jellemző, hogy töretlen út.

Föltéve most már, hogy valakinek a pedagógiai gondolkozása megalapozott, céltudatos és módszeres, adottsága haladó szellemű, akarata elszánt — a magunk részéről még csak egy tanácsot adhatunk neki indulás előtt: apellálunk egészséges *valóságérzésére*. Tényeket nem szabad kifelejteni a számításból. Jézus Krisztus, szempontunkból a világ legnagyobb újítója és pedagógusa, a kánai menyegzőben hideg józansággal állapítja meg: még nem jött el az én időm és bort ad a násznépnek, nem a hegyi prédikációt mondja el nékik. Ilyen letagadhatatlan tények rövid összefoglalásban a következők:

1. *A mai magyar középiskola toborzása egészségtelen.* A kvalifikációs törvény olyanoktól is érettségi bizonyítványt követel, akik nem törekesznek, nem is valók szellemi életre. Egy merőben agrárjellegű falu-, sőt tanyalakó ország iskolapolitikáját iparos, kereskedő, városlakó országok mintájára építi ki. Sajátos történelmi tanulságait hallatlanná teszi. Mireánk ez a három szempont csak annyiban tartozik, mert három oldalról nagy magyarázó fénnyel és erővel mutatja, hogy megvalósítandó ideáljaink közege: a magyar diák „nehezen nevelhető" anyag. Bizonyítványt akar. Eljött, mert közelből jött és könnyűszerrel eljöhetett. Bejött a kapun, mert beengedték. Azt, aki tanulni akar és tud, lehet, kintrekesztette a paragrafus vagy a tanya térbeli és időbeli távolsága, ha pedig bekerült, leterrorizálja a véletlenül rekrutálódott többség, amely célkitűzésében nem akar, adottságainál fogva meg képtelen is komolyan „ideális emberré" lenni.

Ezt a tényt csak egyetlen erő birkózhatja le: a legtisztább, legtörhetetlenebb *pedagógiai hit*. Tagadni, tudomásul nem venni, a színvonalát elismerni és leszállani hozzá számtalanszor elkövetett, következményeiben mindenkor végzetessé vált, számunkra tehát nem ajánlható tévedés volna. Igy van, meg van,

számolnunk kell vele. Akik a helyzetet tisztán látják, csak úgy helyezkedhetnek el benne, ha hisznek az emberben, sőt az emberiség nevelhetőségében. Lehet, hogy a középiskolások nagyobb percentje oda nem való, másod- sőt tizedrangú „anyag", negatíve ható erő a nevelés munkájában, egy szóval mondva: rossz gyerekek, de akkor is úgy lettek azokká. Még átöröklött tulajdonságaik is történelmi folyamat produktumai. Az optimista pedagógus ebben a pillanatban, ahogy ezt belátta, átalakul. Ettől kezdve minden, amit csinál, a szolgálat pedagógiája, beteg diáksággal szemben csupa lelki higiéne, preventív és gyógyító intézkedés. A hetedíziglen sujtó átok ezerízíglen áldó irgalommá szelídül a szeretet fényében és melegében. Azokat a lelkeket, akiket eddig jórészt negatív hatások elbutítottak és eldurvítottak, az iskolában érjék az első pozitív hatások. *Ezt nem tiltja semmiféle előírás, szervezet vagy felügyelet.* Igaz, hogy előírni sem lehet.

2. A másik letagadhatatlan tény, hogy *a magyar középiskola nem lehet másforma, mint a fenntartói:* a magyar állam és a magyar egyházak. Ezek ma központosítani akarnak.

Ezt a tényt is bajos volna tagadni. Már pedig, ha tény, következésképpen folyik belőle, hogy sem az állam, sem egyik egyház sem enged meg az iskoláiban saját ideáljaival és célkitűzéseivel ellenkező munkát. Itt kap szóra a legerősebb peszszimizmus: de hát akkor mitévők legyünk? Abbahagyjunk minden szépet és jót? (mert könnyű belátni, hogy a szabadság vezetőgondolatából ered nálunk minden). Vagy próbáljunk 50 százalékra kiegyezni valahogy? Az ellenfél erős, biztos a dolgában, nem alkuszik. Esetleg hazudozzunk, földalatti politikára adjuk fejünket? Lehet-e a legnagyobb ideálokat ezen az úton is, ilyen eszközzel is szolgálni vajjon? És meddig tarthat ez az álarcosdi? Vállaljuk a mártirizmus töviskoszorúját? De célravezető-e? — eltekintve attól, hogy gyarló emberektől emberfeletti áldozatot kívánni sohasem lehet intézményesen?

Ha optimisták tudtunk az imént lenni az emberiség nevelhetőségével szemben, tudjunk most egész szívvel hinni saját ideáljainkban, a tiszta érzelmekben, a világos tudásban, a jóság mindent legyőző hatalmában. És vegyük észre, hogy ezeknek az ideáloknak hűséges szolgálatában és kincseinek engedelmes kiszolgáltatásán túl már feleslegesek az aggodalmak. Ami az anyagi világban a pénz minden ajtót kinyitó, minden akadályt

elhárító erejéről közmondásszerűen köztudomású, igaz marad az értékek hatalmára vonatkoztatva a szellemi világban is. Gazdag ember, hatalmas ember. A hatalmas ember pedig ne féljen.

Van a központosító és hatalmaskodó politikának a gondolatmenetében egy önmagán túl utaló hiba, amely hiba persze csak e politika külön világában tekinthető annak. A Zauberlehrling mindúntalan megismétlődő tragédiája ez: megindíthatom a söprűt, de megállítanom nem lesz többé módomban. A központosító gondolkozás nagyon jól tudja, hogy kulturális tekintetben korszerűen és mintaszerűen felfegyverzett engedelmes, vitéz, kiképzett hadseregre van szüksége. De azt már nem látszik tudni, hogy a korszerűség és mintaszerűség kizárja a szervezetek mechanizmusát és az engedelmesség antidemokratikus formáit. Az advocatus diaboli nem hallgat el a kellő pillanatban s nem adja meg magát saját meggyőződésén innen. A modern katona nem a régi schwarmlinie drótonrángatható „Plänkler"-je többé, hanem a rohamszázad egyéni iniciatívára elkötelezett és egyben feljogosított egyénisége. Ennek az érdekes küzdelemnek kézzelfogható bizonyítéka — nagyon aforizmásan hangzik éppen azért — a hivatalos Tantervnek és Utasításainak a szellemében rejlő szöges ellentét. Ha valaki a Tantervet az Utasítások szellemében hajtja végre, teljesen szembehelyezkedik esetleg saját iskolája közgyakorlatával, de sem lelkiismeretén erőszakot vennie nem szükséges, sem a törvényes rendelkezésekbe ütköző cselekedetet nem kénytelen elkövetni. Ismétlem: ennek a humoros helyzetnek nem valami az Utasításokat talán elöntő túlzott reformvágy az oka, hanem az a kényszerhelyzet, amelybe századunk feltétlenül belesodorja mindazokat a konzervatív intézményeket, amelyeknek tradíciói *nemesen* konzervatívek (és nem reakciósak), ha a siker valamelyes reményével akarják az idő, szerintük túlságos gyorsan száguldó iramát valamelyest lassítani.

Nagyon egyszerű ezek után a tanácsunk. A modern pedagógusoknak a gyakorlatban egy a feladatuk: *hajtsák végre komolyan és lélekből a hivatalos tanterv hivatalos utasításait.* Nem lesz a munkájuk könnyű munka, egész munka sem, jól tudom. De az egyetlen lehetséges munka lesz. És még egy valami lesz, engedjék megjegyeznem azok, akik nem a jelennek és nem szemmel is felmérhető sikerekért dolgoznak: az egyetlen út és

mód lesz, amely a nemesen konzervatív magyar iskolát saját tradícióinak, jelenvaló értékeinek és jövő lehetőségeinek mennél nagyobb és mennél öntudatosabb megbecsülésére rászorít-hatja. Minden más egyéb út forradalom s aki forradalmat akar, ne kérjen (hiszen amúgy sem fogad el) tanácsokat.

3. A harmadik tény az, hogy *maga az intézmény reformokra szorul.* A tanterv, a tankönyv, a módszer, az iskola egész kulturális és civilizatórikus berendezése. Azok sóhajtoznak e miatt különösen, akiket az iskolapadok, az osztályozás, a kötelező könyvnélküliek, a tankönyv megállapításai vagy szemelvényei, egyes tárgyak meghatározott óraszáma, tanmenete az iskolai és az iskolakörüli köztudatban kialakult rangja (rajz, ének) gátol reformtörekvéseikben. Attól félek, ők épolyan rabjai a saját ideológiájuknak és verbalizmusuknak, formáiknak és rendszerüknek, mint maga az iskola a maga szellemének. Különben tudniok kellene, hogy *egyetlen reformra van szükség: a megromlott pedagógiai alapviszony helyreállítására.* Ezt az alapviszonyt legelmésebben az első osztályos Liber Sexti fejezi ki, ezt mondván: Remmius educat Sextum. (Ma Remmius „kiképzi" Sextust, Sextus pedig — bakanyelven — igyekszik mennél alaposabban „meglógni" a kiképzés elől.) A föntemlített elemek nem reformálhatók meg a pedagógiai alapviszony gyökeres reformja nélkül. Tessék megnézni, mivé lett az elemi iskolai „olvasmánytárgyalás" a legtöbb helyen mindenütt, ahol lélek nélkül hajtották végre. A lélek pedig minden börtönt és bilincset széjjeltör. Egy bizonyos és itt a helye és ideje, hogy nagyon hangsúlyozottan kijelentsük. *Az átalakult pedagógiai gondolkozás csak akkor válhatik közvéleménnyé és reformszülő erejűvé, ha nagy koncepciójú.* Kisebb-nagyobb veszteségeket előre belekalkulál a számításába. Igényli a repülőgépet, de tojásszedő kordéra is hajlandó felülni, ha máskép nem juthat előbbre. Türelmes a lassúbb észjárásúakkal szemben. Nem válogatós az eszközökben, amit nem a szokásos értelemben mondok, hanem azt értem alatta, hogy nagy koncepciójú ember p. o. a modern magyar irodalmat — szükség esetén, ha máskép nem lehet — a Halotti Beszéd kötelező nyelvi elemzésén és könyvnélküli bemagoltatásán keresztül *is* meg tudja éreztetni és szerettetni. Világért sem akarom ezzel tagadni azoknak a keveseknek irígylésreméltó helyzetét, akiknek több is, a legjobb is szabad (egy-egy kísérleti vagy magániskolában), de nem is-

merhetem el sem intézmény, sem eszközök, sem módszer prioritását ott, ahol a nevelő lelkület döntő, sőt egyedüli fontosságáról esik éppen szó.

3.

Remmius educat Sextum. A katedrától azonban csak tanítani lehet. A pedagógiai alapviszonyt jelenleg az zavarja, hogy nem őszinte. Ha azt akarom, hogy újra az legyen, szálljak le a katedráról. Szálljak le azért, mert a katedráról csak osztályt látok, tömeget és csak tömeglelket ismerhetek meg. Akár X, akár Y „felel" az órán, az osztály lelke beszél belőle. Pedig a nevelés főcélja mégis csak X vagy Y. Az egyén. Több. A személyiség.

Ez az egyén ma tudva-tudatlan, csal. Mégpedig nemcsak a nevelőjét csalja, hanem az egész világot. Az iskolában bent a tanulótársait és sajátmagát is. Első feladatom vele szemben, hogy minden áron őszintévé tegyem. Minden áron, tessék ezt nagyon mélyen megérteni, inkább tudjon kevesebbet, de legyen őszinte. Az őszinteség hiányának oka mindig lelki gátlás. A nevelővel szemben *félelem*, a társakkal szemben *presztizs*, sajátmagával szemben *önérzet* kérdése. Egyetlen orvossága van: a szabadság. A modern magyar tanárnak az elkövetkezendő évtizedekben mindennél előbbvaló feladata: felszabadítani a négyes rabságban szenvedő magyar diákot. A tanárral szemben az *önkormányzat*, a tanulótársakkal szemben a *közösség*, önmagával szemben az *önállóság*, tennivalóival szemben pedig az *életszerűség* jelenti a szabadságot. Az új nevelés ideáljai ezek mind és szinte maradék nélkül fedik egymást.

Vigyáznunk kell azonban ezekre a fogalmakra, mert könnyű őket félreérteni. És szokás is őket félreérteni a gyermekek századában. Amikor az imént hangsúlyoztam a minden áron való őszinteséget, értékes őszinteséget értettem alatta. Van t. i. különösen a pubertásnak egy szívesen vetkőző korszaka, amelynek az őszintesége, különösen a felelőtlen őszintesége nem sokat ér. Ebből a szempontból a gátlást mindig arrafelé kell megszüntetni, hogy: őszinte leszek, hiszen semmi rossz ebből nem származhatik rám nézve és sohasem arrafelé, hogy őszinte leszek, hiszen úgysem kapok semmi büntetést. Éppen ezért igazi őszinteséget csak egyetlen — igaz, hogy megtanulhatatlan és csak spontán jövő — pedagógiai eljárásmód

érhet el: *a szeretet.* A szeretet és nem a szerelem. Az a szeretet, amely ad és nem az, amely igényel. Utóbbi nagyon veszedelmes, pedig elég gyakori jelenség mindenféle iskolában. Még a Magyar Cserkészszövetség Vezetőkönyvébe is belekerült, ilyen megfogalmazásban: a jó parancsnok a maga képére és hasonlatosságára formálja a csapatát.

1. A szeretet lassankint rájön, hogy az iskolából hiányzó életszerűséget csak egy okvetlenül megvalósítandó és még az adott kedvezőtlen körülmények között is megvalósítható *életközösség* adhatja meg. Erre az életközösségre tanulás közben az osztályközösség nagyon jó, de nem elégséges alkalom. Nem tudom, ha az új nevelésnek nagyobb szerepe lesz az iskolában, hogy alakul majd a helyzet: ma még a nevelőnek más alkalmakat is fel kell használnia az életközösség megteremtésére óráin kívül. De ilyen alkalmak bőven vannak, csak meg kell találnunk őket. A tízperc, a hazamenés, a kisebb-nagyobb kirándulások, az ifjúsági körök, a szülőkkel való találkozás, szülői értekezletek, cserkészet, különösen a cserkésztábor. Még csak azt sem akarom ezzel mondani, hogy a nevelő minden szabad idejét foglalja le, de annyit igenis szeretnék mindenkinek a figyelmébe ajánlani, hogy évenkint egynehányszor látószemmel nézzen körül a folyosókon, az iskolaudvaron, az iskolához közelcső nyilvános téren, vigye ki az osztályát ne csak tanulmányi kirándulásra, hanem egy-egy délutánra szabad levegőt is szívni, játszani is, látogassa meg az önképzőkört (ne szóljon bele, másnap se tegyen rá megjegyzéseket, csak nézze meg, mit csinálnak maguk szabadjára) és lehetőleg még akkor is töltsön néhány napot cserkésztáborban, ha nem cserkésztiszt. Ezeken a helyeken ismerheti meg tanítványainak értelmi életén kívül érzelmi és akarati világát is a maga egészében. És még mindezen túl jól teszi, ha állandóan érintkezik rokonsága vagy környezete indifferens diákságával, olyanokkal, akik nem tanítványai, mert különben hamis képet nyer a diákvilágról, hamis alapon fellegkakukvárát építi meg maga körül. A különféle ifjúsági egyesületeket, konferenciákat, nemzetközi szabad összejöveteleket is jó ha megismeri, amennyiben módjában áll. Ez utóbbi alkalom azonban már csak új színeket hoz a többihez. Nem az alkalmakon és módokon múlik. Az elv megvalósítása a fontos: az életközösségé. Akinek ez az órán sikerül, az közelítette meg legjobban az ideális helyzetet, mert a nevelő egyetlen igazi területe az óra.

2. A szeretet életközösséget teremtett maga körül: megkezdődhetik a munka. Az első pozitív lépés az *önkormányzat* jegyében történik, hiszen a pedagógiai alapviszony megromlásának a mérge legtöbb esetben a félelem, ezt kell először kitudni a közös munkából. A félelem négyes irányú: félek, hogy a tanárom árt nekem (megbüntet, megbuktat), félek, hogy a társaim okoznak bajt (kinevetnek, lenéznek, megelőznek), félek, hogy a tanulnivalóm rossz (nehéz, unalmas, oknélkül és célnélkül való) és félek, hogy önmagam nem állom meg a helyem.

Ma ezek közül a fantomok közül a középiskolában a *tanulnivaló* a legnagyobb mumus. Mire való a nyelvtan, a latin, a matematika stb.? Ennek az az oka, mert gyermekek előtt gólyamesével szokás előállani ezen a téren is. Féltjük a kicsiket az igazságtól, abban a hiszemben, hogy még nem bírná el az eszük. Ez elgondolásában kedves, kivitelében azonban elhibázott szolgálat. Meseközben fűzfapoétáknak bizonyulunk, mert a képeink világa zavaros s így nincs a mesénknek szimbolikus ereje. Ha azt mondom: a latin kell az általános műveltséghez, olyat mondtam a gyermeknek, amit nem lát, mert nem képszerű, tehát meg sem tud érteni. Ha azt mondom neki, egész kultúránk a latin-görög kultúrán alapul, tehát ezért közelebbről meg kell ismerkednünk vele, igazat mondtam neki, de nem az ő képzetvilágában mozogtam. Ha azt mondom, hogy az orvosoknak latinul kell írni a receptet, egy nagy csomó jogi kifejezés latinul van, a papok latinul miséznek, a Vulgata is latinul van írva, a tudósoknak a latin mult miatt kell érteniök a latin nyelvet, gólyamesét mondtam, mert csak valami olyat magyaráztam meg, mint a gólyamese a születés titkából, hogy t. i. a kisbaba nem volt itt és most itt van. A leendő katonatisztet, gazdálkodót, művésznövendéket, mérnöki kart pedig egyáltalában nem sikerült megnyugtatnom. A latin tanulmány: plasztikus történetszemlélet. Ez az igazság. Valami olyat kell mesélnem, ami ezt az igazságot maradék nélkül és kertelés nélkül szimbolizálja. Nehéz itt tanácsot adni, de talán nem is szükséges. Illusztrációképen írom ide, hogy én a magam tanítványainak az aratókkal való esetemet szoktam elbeszélni. Télen halt meg édesapám. Következő nyáron „csóvázáskor" történt. Én egy darab búzaföldet az országútnak véggel csóváztam, teljes jóakarattal azért, hogy mindenkit egyformán érjen kár, ha csütörtök hajnalban a vásáros szekerek etetnek az életből, vagy egy-egy ka-

parék-kévét felhajítanak a szekérre. Csodálkoztam, miért morognak ezért az emberek? Jóval később tudtam meg, hogy előtte való évben az országúttal párhuzamosan fogták fel a földet a harmados kapások, köztük három törődött öreg ember, azoknak a gyengébb munkája ebben az évben is csíkokat hagyott az életben (gurdint, vadbodzát stb.) s akiknek ezek a csíkok egész hosszában jutottak, zúgolódtak érte. Én ebből belátlam, hogy nem lehet a gazdálkodást egy bizonyos év januárjában elkezdeni, a gyermekek is belátták azt, hogy a multat részleteiben is meg kell ismernie annak, aki a jövendőt akarja szolgálni.

3. Ezt a kis kitérést azért kellett tennünk, hogy az első lépésünk elhibázott vagy elhamarkodott ne legyen. *Munkaprogrammot* kell felállítanunk az egész nyolcesztendőre. Ezzel elejét vesszük annak, hogy értelmetlenül, muszájból, mechanikusan tanuljanak a gyermekeink. Erre két-három órát rá kell szánnunk s a tervet közösen kell kiegészítenünk. Csak azt fogjuk tanulni, ami igazán szükséges. Természetesen minden szükséges lesz, amit a tanterv előír, ha ügyesen és gyermeknyelven megvilágítjuk azt a végcélt, amely fele törekszenek, ha gimnazista (s leendő egyetemista) életre adják a fejüket. Aztán megállapíthatjuk, mennyi esik ebből a programmból erre az esztendőre és erre a hónapra. A szeptemberi adagot felírjuk részletesen és úgy adagoljuk óráról-órára. Azt is meg lehet tenni, hogy különösen nehéz napon kevesebbet, könnyű napokon többet veszünk, helyesebben vétetünk fel az osztállyal. Itt az egészséges szabadság elve a fontos, nem a módszer hol ilyen, hol olyan „fogásai". Azt is fölösleges talán mondanom, hogy a munkaprogramm egészen más a második és a nyolcadik osztályban. Az én második osztályomban p. o. legnevelőbb hatása azoknak a szeptemberi lelkesedésben korlátlan mennyiségben elvállalt és felvett verseknek volt, amelyeket évközben, mikor a kéthetes és havi határidők közeledtek, éppen az én jóakaratú tanácsomra apródonkint elhagyogattunk. (A végin alig maradt több, mint a hivatalosan is előírt anyag.)

Munkanaplónk az osztálykönyv volt, amely minden mumusvoltát elvesztette ezáltal. Így „a mi közös könyvünk" lett, az osztályé meg a mienk, tanároké. Nagyon egyszerűen vált azzá, mielőtt beírtam volna az anyagot, mindig megkérdeztem: Mit is kell ma elvégeznünk? Vagy: úgy-e gyerekek, most ez s ez következik? Tudván azt, milyen gyönyörűség a titkok-titkába

belenézni, néha, a padok közt hátulról rászóltam egyik-másik fiúra: ugorj csak, olvasd meg, hányadik magyar óránk már ez húsvét óta? Szem elől így vitettem be — ez lévén a szabály nálunk — eredj, vidd be a tanári szobába, hogy az igazgató úr akármikor utána nézhessen annak, amire kíváncsi. (Tehát nem ti előletek biztonságba, hanem az ő rendelkezésére!)

Az osztályozás és fegyelmezés méregfogát is ki lehetett venni. Először is azzal, hogy az év elején megállapodtunk közös megegyezéssel, mit jelent nálunk, ebben az osztályban, a mi munkamódszerünk és célkitűzéseinknek megfelelően jelesnek, jónak, elégségesnek lenni. Nem kell félnünk színvonal csökkenéstől. „Nálunk" olyan borzalmas nehezet jelentett jelesnek lenni, hogy rendesen én könyörögtem egy kis enyhítésért. Aztán megkérdeztük, ki akar jelest vagy jót. Feleléskor vagy egyéb hasonló áttekintés alkalmából aztán mindig lehetett erre a két tényre hivatkozni. Te magad milyennek ítéled a teljesítményedet: megfelel-e az év elején felállított cenzus szerint annak, amire magad vállalkoztál? Hát az osztály milyen véleményen van? Óh, az önkormányzat nagyon jó, de nagyon kétélű fegyver.

A tanulás és fegyelmezés mellett másra is jó. Megtanít egy kis közösséget egészséges közvélemény kialakítására. Felnőttjeink között hány olyannak van szavazati joga, aki nem tud vele élni és odaadja esetenkint egy-egy tál lencséért. Miért? Mert sohasem tanult eszmét cserélni, véleményt nyilvánítani, közéletet élni és többek között: szavazni.

Osztályozás és fegyelmezés közben újabb szükségletek egész sora támad. Kiderül, hogy sokan az osztályban meg fognak bukni, ha valami nem történik. Miért? Nagy találgatás. Az egyéni lustaságon és otthoni bajokon túl két keserves eset okoz nagy riadalmat. Van, aki elmaradt már, vagy betegség vagy a miatt, mert eleinte ügyetlen, lusta, kedvetlen volt. A másik az ellenkezője: az arra nem valóság. Ez a kettő szervezi meg a *csoportokat* s löki szinte észrevétlenül is ellenállhatatlanul a legarravalóbbakat az élre. Az egy csoportbeliek szinte becsület dolgának tekintik, hogy aki nem tehet róla, hibában ne maradjon, aki pedig polgáriba való, ne sokáig gimnázistáskodjék hiába. Van olyan a csoportban, aki a szoba-konyhás lakás konyhájában (a szoba ki van adva) a zsúfoltság miatt nem tud tanulni, (baj van a villanyfogyasztás körül is). A különszobás

csoporttag meghívja magához délutánonkint közösen tanulni. A másik egyszerűen csak nem értette eleinte a latint, de ezen lemaradt. A *csoportvezető* különórán tanítja, míg el nem éri a többit. A harmadiknak egyszerűen csak azért jó a csoport, mert magára hagyva nem igyekeznék, így meg egészen tűrhetően végzi a dolgát. Az oda nem való gyerek pedig apródonkint magától rájön, hogy nem sok keresnivalója van a csoportban s minden keserűség nélkül kimarad, átiratkozván a polgári iskolába. Azt beszélik, hogy a csoportvezető két ízben is járt ebben az ügyben náluk s másodszor a papa is belátta, hogy így lesz talán mégis a legokosabb.

A csoport lassankint összeszokik. A tanulási közösségből életközösséggé tágul. Együtt járnak kirándulni, vasárnaponkint múzeumba, ha nem együtt vakációznak, leveleznek egymással. Arra a hírre, hogy a másik csoportban mindenki tud úszni, az úszni tudók trenírozni kezdik az úszni nem tudókat. Közben amatőr fotografus klubbá alakulnak, mert ehhez meg amazok nem értenek. Klikké azonban sohasem válhatnak, mert azt az osztályközösség nem engedi.

4. Három gátlás ezzel elmult. A tanulnivaló „az életnek szól", a társak barátokká váltak, a tanár úr is jóbarátnak bizonyult. Régen megszűnt mumuskodni a lelki gátlás. Megölte a szabadság egy másik kritériuma: az *önálló munkamódszer.*

Pedig ez is meg volt valósítható, nagyon egyszerűen és legális keretek között. Nem kellett más hozzá, mint *a problématudat felkeltése.*

Kissé nehéz dolog, de nem azért, mintha csakugyan az volna, hanem azért, mert gyermekeink nagyon rosszul vannak nevelve. Csupa kis rabszolga vagy kis zsarnok. Tartalmas kérdései sem az egyiknek sem a másiknak nincsenek. Az egyiknek „hallgass" a neve. Régen megszokta már, hogy vagy egyáltalában ne csudálkozzék semmin, ne vegyen észre semmit, ne támadjanak gondolatai, vagy, ha igen is, vesződjön vele maga, esetleg temesse el, tegye félre jobb időkre. A másik szeszélyes, zabolátlan, ide-oda röpködő figyelmében, érdeklődésében és kérdészuhatagában egyaránt. Aki tud is kérdezni, természetesen ügyetlenül és dadogva kérdez.

Első feladat: *mindenkit* megszólaltatni. Ez nem *csak* az órán történik, hanem házi feladatok útján. A házifeladatok t. i. nem egészen hasonlítanak az iskolaiakhoz. Nem annyira dolgo-

zatok, mint inkább *tesztek*. És nagyon sokfélék. Semmiesetre sem mindig írnivalók, ellenben nagyon sokszor rajzok. Mégpedig spontán rajzok. Néha nem is az a fontos, amit tárgyalnak, hanem az az elvégzett munka, amit jelentenek. Különösen megfigyeléseknél.

Még a fejét sem kell túlságosan törnie az embernek témákon. Mikor arról van szó, milyen fontos a hű és pontos megfigyelés, utána csak úgy dűlnek a tanácsok, hogy lehetne ezt gyakorolni is. „Kimjátékkal, mint a cserkészek." „Álljunk meg X. kirakata előtt, nézzük öt percig, menjünk haza, ebéd után írjuk le, mi volt a kirakatban." „Vagy rajzoljuk le, az még érdekesebb lesz." „Most rögtön nézzük meg, ki emlékszik jobban a Baross-utca jobb- vagy baloldalára, milyen üzletek vannak rajta." „Írjuk le, hogy szokta a villamoson a vezető a kocsit vezetni." „Játsszuk el, az érdekesebb."

Mikor aztán — ki-ki a maga mesélő, megfigyelő, kombináló, játékos, szavaló vagy mesélő anyanyelvén — mindenki megszólalt, könnyű a nyelvekenszólást élénk iramban tartani, fejleszteni és főképen vezetni is. Különösen a pubertálóknál, akiknél a problématudat előtérbe jutott. Van egy szó, egy kérdőszó, amely a mi nevelőmunkánkban nem szokott jelentőségének megfelelő mértékben alkalmazást nyerni. Ez a kérdő névmás: miért? Pedig ez csak jelentéktelen időt rabolna el és a mi halott iskolánkat egészen felébresztené. Mi készen adjuk az anyagot a gyermekeinknek és azután nem gondoskodunk róla, hogy a megtanult ügyesség elfoglalja szerepét valóságos életében is.

Ugyanaz a kisöcsém, aki kegyelemelégségest kapott az iskolában az első évben algebrából, eksztázisos örömben égett, mikor rájött, hogy az elsőfokú, egyismeretlenű egyenlettel minden „hova mentek ti száz ludak, nem vagyunk mi százan"-szerű ú. n. „számrejtvényt" meg lehet fejteni. S egész délutánokat elmathematikázott önként, egyedül.

Az is baj, hogy a tanár úr rendesen „előad" magyarázat közben, mint az egyetemi tanárok, s szereti, ha lélekzetvisszafojtva hallgatják vagy gyorsírással jegyzik a szavait. Írjuk fel a négyzetes egyenlet általános alakját — szokta mondani. No, most szorozzuk át az egészet 4 a-val. Adjunk hozzá és vonjuk ki belőle b^2 per 4-et, stb. stb.

Olyan egyszerű volna pedig azt kérdezni: hány probléma áll előtted ebben az általános alakban, mielőtt a végeredményt

kiszámítanád? Kettő: a négyzet és az ismeretlen. Melyik sorrendben sürgősebb? A négyzet. Mit kell vele csinálnod? Eltávolítom. Hogy? Négyzetgyököt vonok belőle. Igen, de azt csak teljes négyzetből lehet. Mi hát a dolgunk? Ki kell egészítenünk teljes négyzetté stb. stb. Megint nem tanácsot akarok adni, csak hangsúlyozni valamit. Azt, hogy a diákot nem az eredmények érdeklik, hanem a probléma. Ha önálló munkára akarom szoktatni, el kell érnem akármilyen úton-módon, hogy a feladatai megoldandó problémák elé állítsák s nekem csak egy kötelességem közben: ügyelnem arra, hogy a megoldandó problémák valóban megoldhatók legyenek, vagy a közös munka közben azokká váljanak számára.

Akinek ez novum: figyelje meg a kísérletező, rejtvényfejtő, verselő, kritizáló diákokat. Különösen a rádióamatőröknél lehet ezt jól látni. Nem az a fontos a rádióban, hogy szól, hanem hogy megszólalt. Annyira nem az előbbi a fontos, hogy az ifjú amatőrök a már szóló rádión hamarosan túladnak s egyre újabb és nehezebb feladatok elé állítják magukat egy második, harmadik, X-edik készülék összeállításával és megszólaltatásával. Hallgatás közben sem a programmszám a fontos, hanem az a titokzatos, csábító, ismeretlen és mégis füllel hallható csoda, hogy most Berlinből, majd Milanóból, néhány pillanat mulva Rigából jönnek a hangok...

4.

Ismétlem, az új nevelés minden elve megvalósítható a középiskola mai keretei között is. Talán nehezebben, körülményesebben, esetleg nem is olyan mértékben, mint következetesen keresztülvitt reform után, de mégis. A szabadságranevelés minden akadályt legyőzhet, mert tiszta humánum, tehát embereken múlik. A nevelőmunkában pedig szervezeten, tananyagon, tankönyvön, módszeres eljárásokon túl a legfontosabb tényezők: a nevelő és a növendék emberek. Ami meg emberi találkozásukat megelőzőleg rájuk ragadt, előítélet, átöröklés, mechanizmus, nagyon könnyen eltávolítható és akkor akadály nélkül folyhatik a munka. A gátlások eltűntek, a szabadság szele életadó frisseséggel csókolgatja a humuszt, amelyből csakhamar előtör, hogy a fény és melegség felé növekedjék az örök csíra. Az élet.

Probatum est.

VI.

Ocsudó magyarság

A magyar nevelés aktualitása európai viszonylatban.

A föntebb bemutatott „természetes" rendszer csak abban az esetben érdemli meg melléknévi jelzőjét, tehát csak akkor igazán „természetes" rendszer, ha aktualitása kétségkívüli, tanulmányozása ilyenformán erőltetés nélkül való. Megnyugtatásul közlöm erre való nézvést gyűjtött észleleteimet, akarom mondani utalok egy s más megelőzőleg megkockáztatott észrevételemre.

a) A *„másik ember" problémája* egész szellemi életünket intenzíven érdekli és csak napjainkban kezdte foglalkoztatni. Fel lehet a dolgot könnyen fognunk úgy, hogy a mi leckénk, mai embereké, éppen ennek a másik embernek a felfedezése, leírása, meghatározása és új tudományos fogalmának bevezetése, valamint rendszeres alkalmazása is. A mi egész tudományos kutatómunkánk ennek a másik embernek a jegyében kezdődött, folyik és szeretne végbemenni. Ezért beszélünk *társas*pszichológiáról és *társas*logikáról minduntalan. Ezért *viszonyítunk* annyiszor s emlegetjük az *„egyik a másikhoz képest"* elvét.

*b) Szellemi életünk*nek nemcsak tárgyválasztása, hanem *módszere* is rendkívül sajátos, egyéni és modern. A *pszichologizmus* módszere ez, a „miért" és „minek" kérdőszavak az elmult korszak logicizmusának „mi" és „hogyan" kérdőszavai helyett. Amikor mi mindvégig *társaslélektani* alapon maradunk, azért tesszük ezt, mert mi is úgy tartjuk, hogy korunk rábízott feladatát csak akkor oldhatja meg kibékítő módon és mértékben, ha ezzel a módszerrel ragadja meg és dolgozza fel.

c) Társaslogikai meggondolásaink viszont a „másik em-

ber" képzetéből folynak önként. A „magyar" fogalma, a divatos kérdés: *ki és mi a magyar?* — nem önkényes, nem is csak divatos érdeklődésnek az eredményei sem részünkről, sem földkerekségszerte. Bizonyosak vagyunk felőle, hogy nemcsak tudományos szempontból, de az élet egyéb területén is nagy szükségletet elégítünk ki és jó szolgálatot teszünk, ha mennél pontosabban és világosabban írjuk le vagy határozzuk meg, társaslogikai értékek alapján, ki a magyar, mi a magyar, mert könnyen megeshetik, hogy már a közeljövőben patikamérlegen mért magyarra, németre, horvátra s másfajta emberre lesz hamari és égető szükség.

d) Az egész emberiség szervezkedik, ez is aktuális probléma tehát. Amikor mi az egyik ember vonatkozásait figyeljük a másik emberhez, voltaképen azt próbáljuk megfigyelni és meg is érteni, melyek, meg milyenek az emberi *szervezkedés alaptörvényei.* Nem kétséges ugyanis, hogyha két ember egyáltalában megszervezkedhetik, akkor több ember szervezkedésének a lehetősége is fennáll, ellenkező esetben pium desiderium lenne csupán, gyakorlati megvalósulása pedig ideigvaló, próbát még meg nem állt esetlegesség.

e) A *reform* kérdése és esetleges nyitvahagyott kérdéseinek a megoldása úgy kell az új világot építő korszak emberiségének, akár a falat kenyér. A dolgok *problémásítására* szintén szükség van, hiszen egy mozgásban lévő világban csak az olyan elemeknek szabad szilárd mozdulatlanságban maradniok, amelyek valóban olyanok és később sem lódulnának meg, esnének ki soha.

f) Az *ifjúság* hasonlatos az idők rendjében felszabadítandó társadalmi osztályok között az időhöz, melyet negyedik dimenziónak is felfoghatni. Tény az, hogy a városi *polgárság, jobbágyság,* ipari *munkásság* után ma az *ifjúság* jelentkezik a maga problematikus mivoltában mint felszabadulni vágyó közösség. Nem közömbös tehát, ha éppen napjainkban az ifjúság kérdései érdekelnek. Megjegyezni kívánjuk, hogy időbeli problémának tartván az ifjúságot is, a társadalmi osztályok felszabadítását is, ezen a ponton különösen fontosnak és el nem hanyagolhatónak érezzük a *históriai szempont*ot s a vele szemben hangsúlyozandó problematikusságot is. Azért, mert valaminek az aktualitása látszólag megszűnt, nem bizonyos, hogy annak idején az a valami valóságban meg is oldódott. Ha pedig nem

oldódott meg: probléma és megoldandó feladat ma is. Mi tehát aktuálisnak érezzük a munkánkat annak ellenére, hogy sokat emlegetjük magyar viszonylatban a *XVI. és XVII. századfordulót*, valamint minden egyéb azóta végbement históriai momentumot.

g) Nem kérünk bocsánatot *három* unosuntalan használt *terminus technicus*unkért sem. A *transcendens*, a szellemi *újjászületés* és az önmagán túl utaló *vallásos* jellegű magyar lélek ez a három fogalom. Nem ködös misztikum egyikük sem. A transcendens épolyan „relatív" társaslogikai érték, mint az „egyik a másikhoz képest" elve, az ú. n. mellérendelés, valamint a magyar a priori-k a határtalan, az időtlen és a csodálatos. Nem én találtam ki egyiket sem, a magyar észjárás termelte ki valamennyit, én csak regisztráltam, hiszen tudományos kötelességem ez. Mindezek valóban túlutalnak önmagukon, hiszen önmagában fikció valamennyi, mert a tér határolt, az idő kimért és a dolgok okaikból folyó okozatok még akkor is, ha pillanatnyilag a szerves összefüggés racionálisan meg nem állapítható is. A határolt és határtalan tér a végtelenben békülnek ki s csak abban nem zárja ki egyik a másikat, az időtlen és a kimért idő az örökkévalóban, a racionális és csodálatos a valóságos csodában. A magyar lélek azért vallásos jellegű tehát, mert állításai csak az Isten attributumaiban nyugodhatnak meg és meg is csak abban valósulhatnak. Ez sem az én kitalálásom, hanem ezeresztendős históriánk tanítása. Végül az egyetemes magyar népi ébredést (valóságos újjászületést) azért kellett jelképes egyenletrendszereinkbe ikszként beiktatnuk és reménybéli virtualis értékként kezelnünk, mert a XVI—XVII. századfordulótól máig az ellenálló közeget nem ütheti át többé semmiféle racionálisan feltehető és valóságban valósággal tárolt sarkított energiák villanyos szikrája sem. E nélkül az újjászületés nélkül nemcsak reformot nem birok elképzelni józan ésszel, de még a folyóügyek további vezetését sem — bizonyos, nem távoli — határokon is túl. Másrészt ez az újjászületés a magyar lélek alapjellegzetességében, a másik ember felfedezésének aktualitásában, a „magyar" jelleg pregnáns kialakításának jelenkori feladat-voltában — elég plauzibilisen van adva, az ifjúság igényeiben időzítve is van, nekem pedig, aki a nevelés problémáit oldozgatom, külön és hangsúlyozottan tartozó kötelességem beszélni róla.

h) Végezetül: meggyőződésem, hogy a másik ember, a pszichologizmus, a relativitás („egyik a másikhoz képest" elve), a transcendens, az egzisztencia, a reform-ifjúság csupa olyan szellemi érték, amelyekre *Európának* éppen a jelenben *sürgős szüksége* van. Az is bizonyos, hogy „termésarany" formájában, magától értődően valamennyi nálunk található leginkább és legtisztább formáiban. Megeshetik, hogy *az egész földkerekség népeinek teszünk szolgálatot,* adunk kedves ajándékot pusztán az által, hogy elvégezzük a magunk dolgát hűségesen és igazán. Ismétlődni fog, mint annyiszor már, az aesopusi mese s a kis egér tehet valamit a hatalmas oroszlán érdekében is. Nem úgy, hogy lényét megtagadva sörényét próbálja megrázni, mert az nevetséges is, hiábavaló is, hanem úgy, hogy amiképen csak Isten tudnia engedte — rág.

i) Ez már nem külön említésreméltó függelék, de ki azért nem maradhat mégsem. Az *alsó néposztályt* tárgyalás közben aránytalanul sokat idézem. Ne feledjük azonban, hogy többszörösen is aktuális. Őrizője a legősibb magyar társaslelki értékeknek. Tárolója a 16—17. századforduló kultúrjavainak. Egyik olyan társadalmi osztályunk, melynek felszabadítása történelmi életünk során még csak papírforma szerint ment végbe. Minden szociális reform természetszerűleg reá is irányul. Iskolapolitikánk s így minden aktuális nevelési problémánk semmiképpen nem hagyhatja figyelmen kívül. Sok más vonatkozásban s tőlünk teljesen függetlenül amúgy is a figyelem előterében van egyébként is jóideje. A másik, amit okvetlenül meg kell említenem, a *szociális probléma* és a vele kapcsolatos érdeklődés a *szociográfia* iránt. Reform e nélkül szinte elképzelhetetlen. Védekeznem illik tehát, ha aránylag keveset foglalkozom vele. Nem tehettem mégsem másképen, mert véleményem szerint a *Quadragesimo anno* óta a szociális probléma már nem tekinthető többé reformnak, hanem egyszerűen és kurtán, ellenkezés nélkül végrehajtandó parancsnak. Ha végrehajthatósága nehézségekbe ütköznék, ezeknek a nehézségeknek az eloszlatása egyéb reformok megvalósulásán múlik majd, de aktuális szociális reform még akkor sincs. Ezzel párhuzamosan kell a *szocializmus* problémáit is XIX. századbelieknek tekintenünk s kategórikusan kijelentenünk, hogy az osztályharc vagy megoldódott máig, vagy nem osztályharc formájában fog megoldódni, de egyik esetben sem reform ma már. Ami esetleg valahol még megol-

dásra várna belőle, azt másik reform más úton fogja megoldani.

A magyar nevelés aktualitása magyar viszonylatban.

Tiszántúli faluból származó református magyar ember vagyok. Huszadik századeleji tudományos képzettségű ember, a holtig tanuló jó papok fajtájából. Az ilyenfajta szellemi munkás *professzori típus*, különben *szaktudós* volna a helyes elnevezése. Professzor minden olyan tudománnyal foglalkozó valaki, aki koporsója lezártáig *kíváncsi*, örök *diák* marad, aki számára a tudománya kérdései sohasem lezártak, fogytig nem elintézettek, mindvégig *problematikusak*. Az én tudományszakom a pedagógia. Számomra és szememben a pedagógia önmagában is, sajátmagamnak minden egyéb vonatkozása szerint is egyaránt problematikus.

a) A *modern* embert a kollektívum, a *másik ember* foglalkoztatja bennem. Ez az én tudományszakomra vonatkoztatva azt jelenti, hogy vitathatóvá válik a pedagógia minden eddigi eredménye, mihelyt megszűntünk azt az individuum szempontjából nézni. Egymásra kell vonatkoztatni a nevelés minden faktorát. Nem a nevelőt, a növendéket, a művelődési anyagot kell külön-külön vizsgálni, hanem úgy venni a nevelést, hogy az a nevelő és növendék mindenkori egymásra vonatkozása. Társas viszonyulás. A nevelő a növendékhez képest nevelés, semmi más egyéb. A másik ember elve, a kollektívum pedagógiája ez.

b A tudományos érdeklődésű modern embert ma minden tudományos területen a pszichologikum érdekli, a miért és a minek kérdése, nem a multszázadvégi probléma, a logikai természetű mi és hogyan. Engem is pedagógiai szempontból a nevelő és növendék egymáshoz viszonyulása érdekel tehát. Szerintem is pszichologikum az, de nem az egyéni, hanem a társaslélek pszichológiai problémája. Jogi, művészi, nyelvi, társadalmi, vallásos viszonyulások pszichológiája. Az egyik ember a másikhoz képest birtokon belőli és birtokon kívüli ember, műalkotó és műélvező, közlő és értő személy, cselekvő és szenvedő fél, pap és laikus. A birtokon belőli és birtokon kívüli emberek jogi viszonyulásának eredménye a kölcsönös függetlenség, a műalkotó és műélvezőé a siker, a közlő és értő személyé az érvény, a cselekvő és szenvedő félé a szabadság, a pap és laikusé

a transcendens bizonyossága (a hitbizonyosság). A jogi függetlenség előfeltétele, hogy az egyik és másik ember mindig kettejüket (= mi) vegye számításba. A sikeré, hogy a művész magamegmutatása őszinte legyen (=én), s így a jelkép mélyén az egyetemes jelentés erejével a műélvező a műalkotóban önmagára ismerhessen. Az érvényé, hogy a nyelvbeli második személy a jel egyetlen jelentését világosan megértse (= te). A szabadságé, hogy a cselekvő fél tettét a szenvedő fél elviselhesse és el is viselje, tehát, hogy egymás elviselése kölcsönös legyen (én is, te is). A hitbizonyosságé, hogy az ő igénye reánk (= minket, passzív: mi) kétségtelen legyen, mert csak így hiheti el a laikus a pap bizonyságtételét olyan igazán, hogy továbbadja, tehát megvallja. A nevelésben mint társaspszichologikumban minden vonatkozás előfordulhat ugyan és fordul elő is valamennyi, maga a nevelés azonban mint társaspszichologikum, feltétlenül társadalmi természetű vonatkozás, mert nevelés csak akkor történhetik, ha egyik ember beleavatkozik a másik ember életébe. A nevelés tehát csupa tett. A nevelő és növendék tettrendszerben mozognak. Jogi, művészi, nyelvi és vallásos vonatkozásaik tettrehangoltak. A nevelő és növendék törekvése sikerre, érvényre nem mint őszinte jelképek, megértett jelek, hanem mint családi alapon elviselhető és el is viselt tettek tekintendők.

c) A *magyar* embert bennem a pedagógia is magyarságom szempontjából érdekli. A faji kérdés egyetemes kulturális probléma. Lehet-e a nevelés magyar? Az a gyanításom, hogy lehet, ha az egyik és a másik ember egymáshoz viszonyulása két magyaré is egyúttal. Függetlenségre törekszik, mint minden földi ember a másik földi emberhez képest stb., stb., de a függetlenség s a többi társaspszichologikum lehetőségét magyar módra indokolja.

Én a magam függetlenségét — magyar módra — csak akkor tartom biztosítottnak, ha a te függetlenségedet biztosítottam. Igaz, hogy te sem érezheted magadat addig megnyugtatóan függetlennek, míg az én függetlenségemet nem biztosítottad.

A jelkép sikere annál nyilvánvalóbb, mennél őszintébben mutatta meg magát a művész, mert a műélvező — magyar módra — nem sajátmagában, nem is valami elvont eszményben, hanem csak az istenteremtette emberben és világban ismerhet önmagára. Ezt az embert és ezt a világot pedig másképen nem

mutathatja meg senki, csak akkor, ha nem akarja, nem próbálja megmutatni, hanem beszámol róla keresettség, előre feltett szándék, elfogultság nélkül (vall és tanúskodik).

A jel érvénye — magyar emberek közt — attól függ, milyen világosan adta a szóló, hogy az értő mennél bizonyosabban megérthesse. Tiszta és hangos, jól tagolt, hangsúlyozott beszéd, a mondanivaló eleven képi ereje, a másik ember érdekének szem előtt tartásával fogalmazott mondatok a zálogai a te megértésednek, melyet tehát nekem kézzel-lábbal, minden eszközzel szolgálnom kell.

A tett elviselhetősége és elviselése — erre mifelénk — azon fordul meg, mennyiben őriztük meg szabadságunkat én is, te is, miközben beleavatkoztam az életedbe, tehát attól függ, apád-anyád, fiad-lányod, néned, bátyád, öcséd, húgod tudtam-e maradni közben, te is annak tartottál-e engem s megfelelő családtagnak önmagadat.

A „jó hír" akkor igazán jó hír, ha az, aki hallja, úgy elhiszi, hogy továbbadja. De továbbadni csak abban az esetben bírta igazán, ha még tovább adódik. A magyar vallás pszichológiai lehetőségének a záloga tehát egy végtelen sor, melyben a laikus pappá lesz, bizonyságot tesz egy másik laikusnak, az is pappá lesz és így tovább.

Ebben az összefüggésben a magyar nevelés lehetősége is az az igazi szabadság, amely csak családi alapon képzelhető el. Csak családtagok adhatnak egymásnak és vehetnek el egymástól gátlás nélkül beavatkozást az életükbe s csak családtag beavatkozása lehet valószínűen kibírható formájú beavatkozás, t. i. segítség, szolgálat, áldozat és szeretet. Csak a családban lehetséges az egyik ember gesztusa: az odaadás és a másik emberé: az elfogadás.

d) A *tiszántúli* embert még mélyebbről érdekli bennem a probléma: vajjon lehet-e a magyar nevelésnek a tartalma is magyar? Hiszen Tiszántúl lakik egy csomóban legtöbb magyar. Ez is egyetemes gond napjainkban világszerte. A magyar faj társaspszichológiai vonatkozásainak a logikája, láttuk, egészen sajátszerű. Másképen áll szóba veled, ha magyar, másnak örül, másként avatkozik az életedbe, ez már bizonyos. Hát az, amit mond, aminek örül, amit cselekszik, nem más, mint más nemzetbeliek szava, gyönyörűsége, szokásai? Magyar nép volna csupáncsak, magyar nemzet nincsen? Ezeresztendeje nemzet va-

gyunk, nem lehetünk ennek következményeképen internacionalista, kozmopolita „egyetemes“ emberek. A gondolkodás mint forma, a filozófia mint tartalom, egyetemes ugyan, közös emberi képesség és mindenki számára nyitva álló kincses kamara. De nem úgy vagyunk-e ezzel is, mint az egyforma társaspszichológiai vonatkozás-lehetőségekkel, melyek mégis mások lettek, ha indokolásuk két magyar egymásravonatkozásában sajátosan magyar módra történt? Társaspszichologikumoknak a logikai értékei nem „társas“ jellegűek? Hiszen a nyelv „logizmáját“, a szavak jelentését, a mondatbeli alany-állítmányviszonyt sokáig egynek vette a nyelvtudomány a fogalommal és az ítélettel. S annak a logikájához, hogy valamely „jel“ jelentése mi, valóban két ember kell, ezt a jelt, „rossz“ máskép érti két magyar s ismét máskép két német ember (Ross). Ezt az alany-állítmány-viszonyítást „habeo“, két-két német, olasz, francia stb. logikusnak ítéli, két magyar nem. (Én bírok, a magyarban dativus: nekem van.) A magyar nyelv társaslogikája tüzetesebb vizsgálatra sajátszerűnek, más nemzetek társaslogikájától eltérőnek bizonyult. További kutatások hasonló törvényszerűséget fedeztek fel a magyar zenében és a magyar társadalmi vonatkozásokban is.

A magyar embernél például elég nehéz helyen áll a tett. Nem tartja magától értődőnek, hogy a másik embernek el kell szenvednie ezt a beavatkozást, nem garanciája szerinte a tett kibírhatóságának az, hogy végbement. Megfoghatatlan, csudálatos valami az, hogy az egyik ember cselekszik és a másik kibírja. A magyar tett tehát nem módszeres, nem megmagyarázható, hanem titokszerű, csodálatos, megfoghatatlan, transcendens. De ugyanilyen valamennyi magyar logizma. A jel is — jel, nem lehet azt, de nem is kell érteni, miért és hogyan jelöli azt, amit jelöl. Azt se lehet megmagyarázni, hogyan és miért jelképez a szimbólum az Én magammegmutatása által téged. Az öröm forrása is transcendensen buzog tehát. A magyar társaslogika nem akarja sem a jelképet, sem a jelt megmagyarázni, egyszerűen csak tudomásul veszi, használja az egyiket és engedi, hogy meghassa a másik. Ott veszi őket, ahol találja. A jelt a szemléletből azon mód vagy kölcsön az idegenektől. Nem is leírása az igazi magyar jel a fogalomnak, csak jelölése. A jelképet sem készíti külön, a jellel jelképez. Például a használati

tárgyakat cifrázza ki, igazat mesél, Háry János hazugságai „igaz“ hazugságok Münchhausen báróéihoz képest.

Az összes társasvonatkozások logikája transcendens, a tételek is. A művész magamegmutatásában és a műélvező önmagára ismerésében a viszonyulás annak őszinteségéhez képest mutatkozik, a szolidaritás, a siker mérvét mindig ez a kiszámíthatatlan törtszám adja. A cselekvést és szenvedést a két családtag egymáshoz képest viselheti és viseli is el. A cselekvő fél egy irtózatosat sóz rám: a köztünk meglévő, vagy talán éppen most kialakult családi viszony törtszámának nem-racionális értéke szerint sértődöm meg, gyürkőzöm megtorlásra, vonok vállat, mosolyodom el vagy borulok a nyakába esetleg a másik félnek, szülémnek, gyermekemnek, testvéremnek, nem a köztünk fennálló tényleges racionális viszonynak megfelelőképpen és nem a tett konkrét tartalmához képest. A jelrendszerben is transcendens a mondat értelme, egyik jel a másikhoz képest adja meg az alany-állítmány viszonyt, „eszem“ azt is jelentheti „ich esse“, azt is „meine Vernunft“. Ha kezdem a nótát és csak félig mondom az első sort: Fakó lovam (fel van kantározva), nem lehet tudni a „lovam“ jelzett szó-e vagy értelmező, a Fakó tulajdonneve-e a lovamnak, tehát értelmezett tagja-e az értelmezős kifejezésnek vagy melléknévi jelzője. A grammatika nem annyira funkció-jelekkel jelzi a grammatikai viszonyokat, mint a jelekkel magukkal, egyiket a másikhoz képest. Mellérendel, nem alárendel. Nincs benne például a mellékmondatban függőmód. Azt mondják... így van. Latinban, németben a mellékmondat állítmánya verba dicendi és sentiendi után coniunctivusba kerülne, mert a főmondat állítmányának helyes vagy helytelen voltától függ a mellékmondat állításának ilyen vagy másmilyen értelme. Consecutio temporum sincs a magyarban. A hamisítatlan népi magyar beszédben még mellérendelő kötőszók is csak módjával vannak s csak a legegyszerűbb formájúak és értelműek.

A szillogizmusok is transcendensek. Úgy cselekedni, ahogy az egyik magyar szokott, s úgy szenvedni, ahogy a másik magyar szenved, olyan felelősen, nyugodtan és mégis elszántan csak akkor lehet, ha hely van hozzá, idő van hozzá, ráhagyhatja hát az ember, hogy ahogy lesz, úgy lesz. A magyar tett határtalan térben, időtlen időben, megfoghatatlanul megy végbe. Nem valószerű a magyar élet, csak természetes. Nem megfog-

ható, nem kiszámítható, nem módszeres. Térben: lebeg ez a tettrendszer, mint a délibáb, időben az aktivitása kiszámíthatatlanul rövid, mint virtus, bravúr, huszárcsíny, a passzivitása kivárhatatlanul hosszú, mint szenvedés, passzív rezisztencia, dolgok kihordozása, legénykedés, mely nem üt, csak állja. Ezért csodálatos, nem várt, meglepő, égből pottyant a határtalan és időtlen egymásravonatkozása, a „kimenetel", a „végbemenés", a „beteljesedés". A jelképrendszerben a határtalanság jelképes formája a telítettség, az időtlenségé a folytonosság, a kettő relációja a szabályosság megszakítása változatossággal, amely azért öröm forrása, mert megnyugtat, de nem únlat az egyhangúságával és meglep, de szabályosságával helyrezökkent és így mind a kétféle kíntól megóv. A telítettség keresztülbucskázik a fején, minden kitelik belőle, a folytonosság hipp-hopp ott terem, ahol akar. A jelrendszerben a határtalan tér az artikuláció hangosságában és világos tagoltságában jelentkezik, az időtlen idő pedig a nyelv numerozitásában, hangsúlyában, a tagok sorrendjének bizonyos pszichológiai-törvényszerűségében. A kettő relációja adja a magyar beszédnek azt a sajátos ötvözetét, mely mindvégig a másik ember megértését szolgálja, akkor és úgy váltogatja a mellé- és alárendelést, a mondatot és a kifejezést, az állítmányt és az alanyt, a beszédet és a szót, a hangot és a mimikát meg a gesztiót, amikor és ahogy ezt a hallgató érdeke megkívánja.

Mindebből pedig az következik, hogy a nevelés is csak akkor lehet tartalmában is magyar, ha a társaslogikai értékei logizmája, tétele, szillogizmusa a magyar tettrendszer törvényszerűsége szerint való. A nevelői tett transcendens, a nevelői alapviszony mellérendelő kell, hogy legyen, határtalan térben, időtlen időben megfoghatatlanul kell végbemennie a magyar nevelésnek szillogizmusa végkövetkeztetéseiben. A nevelő és növendék elhordozzák egymást de ez nem magától értődő, hanem megmagyarázhatatlan, csodálatos jelenség. Egymáshoz képest, családi alapon cselekesznek és szenvednek, nem azért lehet a nevelő cselekvését a növendéknek elszenvednie, mert a nevelő módszeresen jár el és nem azért szenvedi el a növendék a nevelő cselekvését, mert alá van rendelve a nevelőnek, hanem azért, mert atyjának érzi őt és fiának sajátmagát. Ha nem él és hat közöttük a segítségnek, szeretetnek, szolgálatnak és áldozatnak lelke, ha nem ily odaadó a nevelő és nem ily befogadó

a növendék, akkor nincs nevelési alapviszony és nem történik nevelés. A nevelői tett transcendens, tehát kétszer is meggondolja a nevelő, cselekedjen-e, csak végszükség esetén avatkozik be, sokat ráhagy a növendékre és a dolgok rendjére. A növendék viszont kész és képes a szenvedésre, tudja, hogy úgy kerek a világ, ez is, az is történik az emberrel, elkerülhetetlen az ilyes. Sokat kibír az ember, jó is, ha idején hozzászokik a méltatlanságokhoz. (Nem rendjénvaló a tett, csak kénytelenség. Ezzel mind a két fél mindig tisztában van.) Nagyon jellemző magyar beszélgetés az ilyen: — No, mi az újság? — Nincs hála Istennek, semmi se. — Az a jó, ha nincs. Nem megy ez a viszonyulás a tekintély rovására, mert a viszonyuló felek saját maguk valója szerint vonatkoznak egymásra. Csak alárendelő gondolkozás hiszi azt, hogy az egymás mellé rendelésből az „egyenlőség" elve következik. A nevelő mint nevelő viszonyul a növendékhez mint növendékhez képest és viszont. Legfeljebb annyi baj történhetik, amennyi az összemléletből kifolyólag fenyegeti az adott helyzetet. Apám a fiához képest, ez a legegészségesebb viszony, de előfeltételezi a valóságot, az apának apai, a fiúnak fiúi töltése kell hogy legyen, különben a viszonyulás lehetetlen. A magyar növendék nem tisztelheti apját-anyját, azaz nevelőjét csupán abban az esetben, ha tiszteletreméltó, ha akad egyéniségén valamelyes tisztelnivaló. Szillogizmusai szerint a nevelés tettrendszerét virtusos, huszáros, bravúros aktivitás és kihordozni kész és képes, várni és tűrni tudó, passzív ellenállásra hajlamos szenvedés jellemzi. Nincs kiporciózva az idő, időtlen az idő. Kevesebbet habzsolunk, alaposabban emésztünk. Határtalan térben megy végbe a magyar nevelés. Gavallérok a magyar nevelő és a magyar növendék, urak. Mindenik fél a másik érdekében cselekszik, embernek tartja a másikat, egyenrangú és teljes jogú partnernek. Abban a lebegésben, ahol élnek, kölcsönösen többségnek appercipiálják önmagukat és kisebbségnek a másikat, s azon vannak, hogy a maguk hatalmával biztosítsák amannak a részét, akiről úgy látják, hogy erre erőtelen és képtelen. Végül megfoghatatlan a végeredmény. Nem az iskolában, nem is a diákévek alatt, az ifjúság idején megy végbe és nem a nevelői viszonyulás következtében. A formája nagy mértékben autodidaxis, ha nem, akkor sem a nevelő közlése és a növendék tudomásulvétele, hanem vita. Igazi valósága szerint az organizmus megtöltözése értékes

tápanyagokkal (amelynek rendjén csak annak lehet szerepe, amit az organizmus elfogad és áthasonít), továbbiakban pedig érési folyamat és gyümölcstermés.

e) Mint *falusi* ember, az iránt érdeklődöm, van-e ennek a nemzetin és népin magyar nevelésnek filozófiája is, van-e magyar filozófia? Tiszántúl aránylag legtöbb a magyar, falun aránylag legtöbb a népi magyar, de gyanításom szerint ennek az érdeklődésemnek megint csak mélyebb, földkerekségszerintibb és aktuálisabb okai is vannak még, a föntemlített, egyébként önmagában is érthető és helytálló oknál. Világháború folyik most s ma még nehéz megérteni az igazi jelentőségét. Mindazáltal annyi máris látszik belőle, hogy a gyarmatkérdés, a világuralom az igazi tétje. A tendenciája pedig a gyarmatosító népek harca egymás között a hatalomért s közben a gyarmatosított népek szabadságharca. Ne csak olyan hatalmas tömegekre gondoljunk, mint India népe. A finnek lelkében mostanában végbemenő változást például nem magyarázza elégséges mértékben egyéb, mint az a tendencia, hogy mind az orosz, mind a svéd gyarmatosítás alól végérvényesen megszabadulhassanak.

Bizonyos vonatkozásban jómagunk is gyarmatnép vagyunk, nemrég szabadultunk az osztrák-magyar monarchiából, s lélekben ezt a szabadulást még nem appercipiálhattuk teljes egészében. Még nem járta át valónkat, még nem születtünk újjá. Anyagi, de különösen szellemi világunk berendezkedése még mindig a gyarmatországé. Van benne európai fertály és bennszülött negyed. Az európai fertály összkomfortos, de nem bennszülöttek az imperativusai. A dolgok ilyetén állása közben azért fontos probléma az, hogy van-e magyar filozófia, mert ha van, egyúttal annak a lehetősége is megvan, hogy öncélú és szuverén kultúrájú magyarság születhessen magyar nevelés segítségével.

A határtalan tér, időtlen idő és relációik a megfoghatatlanul csodálatos filozófiai a priori-k, egy filozófiailag feltehető ding an sich magyar tér-, idő- és okiviszony kategóriái. Az a kérdés van-e ilyen ding an sich? Ha pszichológiailag és logikailag vizsgáljuk a jelenségeket és tüneményeket, melyek a határtalan térben és időtlen időben megfoghatatlanul mennek végbe, vagyis léteznek, azt látjuk, hogy a lebegés és a nagyon rövid aktivitással párosult nagyon hosszú passzivitás úgy megfogha-

tatlan, hogy nem „való", nem is előzményeitől függő feszültség, mely soha egy pillanatra és sehol sem rögzíthető, minduntalan újrafogalmazandó logikailag és objektív-primitív pszichológiailag. Objektív, mert az ilykép felfogott létezésbe nem vegyíthetem az Ennek sem érzelmeit, sem értelemvilágát, sem akaratát és primitív, mert ennek a létezésnek a folyamatában a részek nem causa-effectus-szerűen követik egymást vagy helyezkednek el egymáshoz képest, hanem mint antecedens és consequens.

Van hát a dolgoknak magyar filozófiája, mely szerint a minduntalan újrafogalmazandó objektív-primitív a határtalan térben és időtlen időben megfoghatatlanul létező. Ez pedig maga a létezés, az egzisztencia. A társadalom ennek a tettrendszere. A tudomány ennek a jelrendszere, hiszen a tudományos rendszernek egyetlen jelentése e szerint a filozófia szerint: az ember az univerzumban sub specie aeternitatis létező. A művészet ennek a jelképrendszere, hiszen az egyetemes jelentés e szerint a filozófia szerint: az, hogy minden művészet a létezés örök aktuális emberi formája.

A magyar nevelés filozófiája ezek szerint a társadalomével azonos. Minduntalan újrafogalmazandó objektív-primitív a magyar nevelés tettrendszere. Minduntalan újra viszonyulnak nevelő és növendék. Nem tanulságosak a tettek. Abból, hogy valami így vagy úgy történt, nem következik, hogy ugyanúgy fog ismétlődni. Nem lehet tehát nevelés közben trenirozni, beidegezni, ügyességeket, készségeket elsajátítani vagy elsajátíttatni, sem bizonyos életkorban későbbi korokra kiképezni. Illetve: lehetni lehet, de nem magyar filozófiai indokolással. Nem lehet a multból értékes tanulságokat meríteni és nem lehet a jövőre érvényes törvényeket alkotni. Ez nem azt jelenti, hogy tagadjuk meg a multat és ne törődjünk a jövővel. Azt azonban igenis jelenti, hogy a multat és a jövőt a maguk valóságában és ne illúziók aranyos felhőibe burkoltan szemléljük. Csak a jelennek van értelme, csak a jelen értelmes megnyilvánulása a létezésnek. A mult nincs az értelem számára már, a jövő sincs még. A multnak hangulata él érzelmeinkben, a jövőnek lehetőségei vannak akaratunk számára, vágyak, törekvések, tervek, szándékok, ösztönös sejtések, vizionárius erejű látások formájában. A mult, mint történelem, benneél a magyar társasérzelem hangulatában és másképpen színezi azt, mint amilyen más

közösségek történelmi hangulata, a jövő bennefeszül a magyar társasakarat szándékaiban és más törekvésre ösztönzi azt, mint amilyenek egy másik közösség törekvései. A jelenben él, most létezik a magyar társasértelem, mert létezése csak annyiban reális, amilyen mértékben tudatos ez a létezés s csak annyiban magyar, amennyiben létezésének a tudata sajátszerű, más mint amilyen egy másik közösség tudata. A magyar történelem hangulatát a nép őrzi folklórjában, a magyar jelen létezés-tudatát az értelmiség a tudomány éppen érvényben lévő igazságaiban. A magyar jövő látásainak a letéteményese pedig — az ifjúság, azáltal, hogy a jelen tudomány igazságait problematikusaknak érzi.

Az értelmiség filozófiai értelemben nem cselekszik, csak érvényesíti a tudomány éppen érvényben lévő igazságait. Beavatkozásra nincs szükség, az igazságok funkcionálnak. A gép forog, az alkotó pihen. Mihelyt valaki nincs megelégedve az érvényes törvények érvényével, az a benyomása, hogy a dolgok nem mennek ékesen és szép rendben s beavatkozik, cselekedni kezd, „szenvedést" okoz, már a jövő embere, problémát lát, reformot akar. Reformot kezd. A reform a jelen törvény megváltoztatott formája, a jelen törvényé, mely a mult hagyományaiból alakult, úgy hogy valamikor reform formájában változtatta meg a hagyományt, amely ugyanakkor törvény érvényével funkcionált. A reformot a „mesterek" kezdik, az ifjúság lelkesedik a reformért, aláveti magát a reform érvényének, elszenvedi s ez által próbálja törvénnyé szentesíteni. Ilyenkor tudatosul a társadalom, tapasztalatilag is ilyenkor, mikor a fennálló rend, az éppen funkcionáló törvények érvénye problematikussá válik, mindenki változást sürget, reformot óhajt, a jövőtől vár valami reményteljes fordulatot, az ifjúságban bízik, új életet kezd és treníroz. A társadalmi élet, a tettrendszer, a cselekvés és szenvedés klasszikus személyei a reformerek (a professzorok) és az ifjúság (a tanítványok serege). Ilyenkor lélek költözik a megrögzött szokásokba: új szokások támadnak s azokat meg kell tanulni, éppen azért, mert újak. Filozófiailag tehát a nevelés azonos a társadalommal. Nem egyikfajta mozgás a tettrendszerben, hanem maga a tettrendszer és a tettrendszerben mozgás. Megint odajutottunk, ahonnan elindultunk: maga a létezés a nevelés. Igaz is, mert a létezés feszültség s mert tegnap és holnap nincsenek, csak ma van, ennek

a feszültségnek a mai sarkai: a mult hangulata és a jövő látásai. Nem igaz tehát, hogy a tudomány érvényes igazságai a létezés. A létezés: a probléma, a reform, a megvalósulni akaró törvény, nem az érvényes. Az érvény az a feszültség, mely a hagyományőrző mai törvény érvénye és a holnapra irányuló látások parancsa között cselekedni és szenvedni kész reformképpen kisülni készül. Az érvény statikus, a probléma dinamikus, az jelenti a létezést, mert azzal lép egyet megint előre. A létezés formája a társadalom tettrendszere, de ennek filozófiai értelme a nevelés, ahol a tegnap sarkát a mester, a holnap sarkát a tanítványsereg képviseli, magát a feszültséget pedig a mesternek mint nevelőnek és a tanítványseregnek mint növendékeknek az egymáshoz vonatkozásai: reformok a problematikussá vált létben, amelyet a nevelő felelősségében remegve cselekszik, a növendékek pedig bizalommal szenvednek el.

f) Mint *református hívő vallásos* ember szintén képviselek egy súlyos problémát. Ez a probléma kettős természetű. Először is azt kell tagadásba vennem, hogy ezek a filozofikumok, mint határtalan tér, időtlen idő, megfoghatatlan okiviszony és a minduntalan újra fogalmazandó objektív-primitív, valóban a létezés formái volnának. Valóságban a tér határolt, az idő kimért, az ok magyarázza az okozatot s a létezés szubjektív és komplikált. Ez rendben is volna, ha a magyar társaslélek ezekben a valóságos relációkban egzisztálhatna, de tapasztalat és gondolkodás egyaránt azt bizonyítja, hogy nem tud. A határolt térben röghöz kötött lesz, a kimért időben a röpke perc rabja, okadatolt okozat módszeres eljárásaiban kényszercselekedetek idegbetegje. Ez azt jelenti, hogy nem ezekre a valóságokra van szüksége, hanem olyanokra, amelyek a saját kategóriái szerint is valóságok, tehát azokat valósággal telíthetik. Ezek valóságfeletti valóságok, amelyekre a magyar kategóriák önmagukon túl utalnak. A határtalan tér fikciója a valóságfeletti valóságban végtelen, az időtlen idő örök, a megfoghatatlanság: csoda. A minduntalan újrafogalmazandó objektív-primitív létezése: a szentháromság egy örök Isten. A magyar társasléleknek saját lényeges vonásai értelmében egyetemes lelki ébredésre, szellemi megújulásra van szüksége, mert adottságai, az ázsiai objektív-primitív, és egyedüli lehetősége, az európai szubjektív-komplikált csak így békülhetnek össze az isteni attributumok értelmezésében.

De fel kell ébrednie, meg kell újulnia jelenlegi és jövendőbeli feladata érdekében is. Második kételyem éppen erre vonatkozólag lett évek során egyre éberebb. Az is fikció, hogy a már letárgyalt vonatkozások aktuális voltának a tudata a magyar társaslélekben elevenerejű, felelős és akcióképes. Ennek nem filozófiai, hanem valóságos tér-, idő- és okiviszony kategóriái hiányoznak mint előfeltételek. Térben a városlakó magyarság, a magyar értelmiség kultúrája nem magyar gyökerű, a magyar folklór tudói pedig falu- és tanyalakók; az egyik fejleszthet ugyan és fejleszt is magas kultúrát, de nem magyart, a másik fejleszthetne ugyan magyar kultúrát, de nem áll módjában. Időben a magyar magaskultúra elég modern ugyan, de gyökértelen lévén, nem elég potens. A magyar folklór kultúrája potens volna, de fejlődésében visszamaradt a XVI—XVII. század fordulóin, kb. Pázmány korának a formáiban. Okadatolt okozatilag: igazi fejlődés csak úgy volna elképzelhető, ha a barokk, felvilágosodás, romantika, demokrácia, materializmus korának adottságait pótolni tudnók. Ez pedig lehetetlen. Ha a városi polgárság, a jobbágy, az osztályharcos ipari munkásság problémáit a multban meg nem oldottuk, emberi erővel azokat ma már megoldani nem tudjuk. Nem tudják ők forradalommal (minden ilyen kísérlet a multban is csődöt mondott) s nem bírjuk mi reformok útján, mert komoly változást, a lélekben valósággal végbemenő növekedést csak transcendens erővel átütő szellemi hatás eredményezhet.

A magyar nevelésnek tehát spirituálisnak kell lennie. Csak ezen az egy módon válhatik társaslelki értelemben függetlenné a magyar közösség, de ugyancsak ezen az úton illeszkedhetik bele igazán az európai kultúrközösségbe s lehet egyúttal Ázsia felől tolmács, Ázsia felé kultúraközvetítő.

A magyar nevelés európai és magyar aktuális problémája: a másik ember.

1.

Közhely, nem újság, hogy az emberiség is fejlődik, akár csak az egyén. Van gyerekkora és lesz aggastyánkora is. Az Untergang des Abendlandes óta az is közhely, hogy kultúrák is születnek, fejlődnek, megöregszenek és meghalnak.

Az egyén akkorra ért meg, akkorra nem gyerek, kölyök vagy ifjú többé, mikor felfedezte és életébe szerves elemként iktatta be a „másik ember"-t. Mikor tehát már odaadni, szolgálni, áldozni és szeretni tud. A gyermek is ismeri a másik embert, de csak mint saját én-jének kiegészítő részét. Az ő világában a másik ember segítő vagy gátló elem, vagy arra való, hogy hasznát vegye, vagy arra, hogy kikerülje. A gyermek nem tud még másokhoz képest vagy éppenséggel másokra nézve élni. Nem baj tehát, ha nem fedezte fel maga valójában a másik embert, hiszen nem volna szerve sem rá, nem volna képes, hogy ahhoz képest, arra nézve élhessen.

Közösségre vonatkoztatva sincs mindez egyébképpen. A közösségnek is érnie kell, hogy a másik emberre nézve tudjon élni. A mi közösségünkben mostanában tudatosul a másik ember, jeléül annak, hogy ez a közösség mostanában kezdi „levetni gyermekcipőit". Kilépett gyerekkorából, megnőtt, felserdült, embernyi emberkorba jutott. A mi közösségünk pedig az emberiség euramerikai krisztiánus magyar közössége.

Az csak természetes, hogy ez a magyar közösség nem magánakvaló életet élve bajmódik a másik ember képzetével. Az egész krisztiánizmusnak ugyanaz a gondja. Euramerikának is. Az emberiség nem-krisztiánus, de öntudattal rendelkező, gondolkodni szerető és képes nagyrészének nemkülönben.

Ez a közösség gyermek-, serdülő- és ifjúkorában is látta, ismerte a „másik ember"-t, de gyermek-, serdülő- és ifjú módra látta, azaz önmagára vonatkoztatva látta és ismerte, mint segítséget vagy mint gátat, s felhasználta vagy igyekezett elhárítani, de nem hozzáképest és nem reánézve élt.

Történeti szempontból azt jelenti ez, hogy a másik ember problematikájában sem pro sem contra nem szerepelhet senki sem az „előidőkből". Magyar előidőkből például hiába hozako-

dunk elő Árpáddal, Szent Istvánnal, Mátyás királlyal, a reformátorokkal, Pázmánnyal, Zrínyivel, később is Széchenyivel, Kossuth-tal vagy bárkivel a világon. Nagyszerű emberpéldányok és — nem ismerték, mert nem is ismerhették a „másik ember"-t. Nem erényük, de nem is hibájuk ez. Mátyás király például nem pipázott, nem feketekávézott, mégpedig nem mértékletességből, nem is világtól elmaradottságból nem, hanem mert már 1490-ben meghalt. Hasonló okból nem ismerte a „másik ember"-t sem. Ez a tény sem az ő egyéniségét, sem a „másik ember" mostanvaló jelentőségét és aktuális voltát nem csökkenti.

2.

A „másik ember" képzete csak akkor nem fikció, csupán akkor valóság és igazság, ha az egyik embertől független, autonóm valami s mint ilyen szerves „társa" annak. E törvényszerűség belátása különbözteti meg azt a kollektívumot, amely mi vagyunk, régebbi gyerek-, kölyök- és legénymagától: vannak dolgok, amelyek nem magunkon, hanem kettőnkön állanak. Ezek a „dolgok" mind: vonatkozások. Egyik sem „ez" vagy „az", valamennyi: „egyik a másikhoz képest".

A nyelv, a művészet, a társadalom, a jog és a vallás csupa olyan vonatkozás, amely kettőnkön áll, az egyik és a másik emberen.

A nyelv, művészet, társadalom, jog és vallás eleitől fogva kettőn állott, az egyik és másik ember munkaközösségének eredménye volt, természetesen. Csak nem voltunk ennek legújabb ideig világos tudatában. Úgy vettük tudomásul, tartottuk nyilván és úgy is kezeltük a másik embert, a második személyt, a hallgatóságot, közönséget, szenvedő felt, a birtokon kívülit és a laikust, mint a gyerekek, serdülők és ifjak a maguk „másik emberét": önmagunkhoz vonatkoztatva s önmagunkból fejtve meg. Tudtuk már régen, hogy a megértés, a siker, a szabadság, a függetlenség és a hitbizonyosság a második személyen is múlik, tehát a másik ember egyformán lehet segítségünkre és gátlásunkra, de a gát elhárításának és a segítség megragadásának a módját mindig az egyik ember felől iparkodtunk megállapítani is, munkálni is. Nevelés közben például (a nevelés ügye köztudomásúlag kettőn áll: nevelőn és növendéken) a nevelőnek legújabb időkig változatlanul azért kellett

megismernie a növendék lelkét, tehát azért kellett többek között ifjúságlélektanilag is iskolázottnak lennie, hogy beilleszkedhessék a növendék lelkivilágába s így biztosítsa a nevelés sikerét. Elhárítsa a gátló és előmozdítsa a segítő erőket. Tipikusan ifjúi ábránd ez: ha birtokomba vettem a másikat, el is bánhatok vele. Megszűnt számomra leküzdhetetlen akadályul lenni. Véghez vihetem „nagyhírű" munkámat.

Az a kollektívum, amely éppen mi vagyunk, ott vált felnőtté, ott hagyta abba a gyerekeskedést, kölykösködést és legénykedést, ahol rádöbbent, hogy a másik ember minden vonatkozásában teljes jogú és az egyik emberrel egyenjogú „társ", tehát nem lehet sem birtokbavenni, sem elhanyagolni. „Együtt teremténk — osztályrészemet követelem" — hallotta meg világtörténelmi életében legeslegelőször az euramerikai krisztiánus egyik ember a másik ember szavát. Felnőtt ember voltáról azzal tett bizonyságot, hogy meghallván tudomásul vette és viszonyult hozzá.

Csak természetes, ha ezáltal nyelv, művészet, társadalom, jog és vallás addigi egész képe részben módosult, részben megváltozott. Hiszen addig ez a kép az egyik ember, az „első személy" perspektívájából mutatkozott. Mostantól kezdve — ugyanaz van rajta, de másképpen. Az egyik embernek és a másik embernek egymáshoz való viszonyulásaként van rajta, ábrázoló mértani rajz két vagy több síkján ábrázolva mindaz, amit távlattani rajzul ismertünk, szoktunk meg és idegeztünk be mindidáig. El tudok képzelni öreget, megrögzöttet, tájékozatlant és eddig is bizonytalankodót, aki — látván az újat maga előtt — rögtön rámondja, hogy értelmetlen irkafirka az egész. Nem is kell, hogy minden okvetlen szélhámos, rosszhiszemű, hazug, felületes hólyag, nyegle áltudós, renomista, könyöklő fráter, irígy kutya, fizetett bérenc vagy minden intelligencia nélkül való, szűkagyvelejű magoló alak, félművelt ember legyen az így beszélő. Tiszteletreméltó konzervatív tudós is beszélhet így.

3.

A „másik ember" magát a tudományos gondolkodást is módosította, alakította és változtatta. Megostromolta a nagy tradíciójú „elefántcsonttornyot", a nélkül, hogy elismerné a „praktikus" tudomány létjogosultságát. Az egyik ember és a

másik ember egymásra vonatkozásában a tudomány nem lehet sem egyik, sem másik, tehát sem a tudós művészi attitüdű l'art pour l'art-oskodása, sem a közönség engedelmes kiszolgálása tendenciózus praktikumok segítségével, hanem társaslelki értelmi funkció lehet csak: mozgás a jelrendszerben abból a célból, hogy a másik ember megértse az egyik embert. Kijelent, felel, feleletet vár vagy kérdez a tudomány is, akárcsak a legrövidebb mondat vagy egyéb nyelvi jel. Jár a szava a tudománynak, az áltudományé pedig nem jár, akárcsak a törvényes folyó értékű pénzé a hamis vagy forgalomból kivont pénzekkel szemben. Az igazi tudomány: megvalósul. Érvényes. A másik ember a tudományban igazán hatalmas nagytakarítást végzett azzal, hogy részt kér és részt vesz a tudományos munkaközösségben. Az igazi tudóst megérti a hallgatósága, meg az olvasótábora. Az igazi tudomány tiszta, világos, érthető. Olyan, mint a hivatalos rendelet: kihirdetése napján lép érvénybe. In statu nascendi és in flagranti érzékelhető az igazi tudomány: éppen valósul megfele. Mióta ez a változás végbement, a tudománynak ez az egyetlen kritériuma: megérti-e a másik ember. Ha megérti, tudomány, ha nem érti, nem tudomány. A megértésnek pedig egyetlen kritériuma: a megvalósulás. Annyit értett meg a másik ember az egyik ember tudományából, amennyi megvalósul. A „megvalósulás" foka és formája természetesen a megelőző státus ellenállásától függ. Sokszor az „így igaz"-at az mutatja, hogy „amúgy nem" sikerül. Például hadd hozzam fel magát a „másik-ember"-problémát. Ez is lehet tudomány is, áltudomány is. Akkor tudomány, ha érvényes. De lehet érvényes úgy is, hogy egyelőre nem érvényesül. Ebben az esetben azonban nyelv, művészet, társadalom, jog, vallás területén negatívumok, mínuszok, stagnálás, visszafejlődés mutatkozik. A másik ember problémájának érvénye ilyenforma tétel felállítását engedi meg: pozitívum, plusz, haladás, fejlődés ezeken a területeken csak akkor jelentkezik majd, ha a „másik ember" törvényét tiszteletben tartják, elismerik és érvényesítik. A jelrendszer célja: a megértés, a tudományos gondolkodásé sem lehet egyéb. Az egyik embernek, itt a tudósnak minden szabad a megértés érdekében, de minden munkája hiábavaló és értéktelen, ha a megértés és így a hatás, az érvény nem mutatkozik. Aki tehát véletlenül azt szeretné minden áron megtudni, sarlatán vagy dilettáns, gyerekes vagy bolondos fikció-é

a „másik ember“, nézzen körül figyelmes szemmel s állapítsa meg: van-e ma nyelv, művészet, társadalom, jog, vallás terén pozitívum, plusz, haladás, fejlődés a „másik ember“ törvényének érvényesülése nélkül. Másfelől nem azért mutatkozik-e mindenütt, tehát nyelv, művészet, társadalom, jog, vallás terén negatívum, mínusz, stagnálás vagy visszafejlődés, mert ellentett erők még mindig megelőző korok törvényszerűségeinek az érvényét erőltetik s a „másik ember“ igazát tagadják?

Azt vethetnénk mindennek ellenébe: de hiszen ez negatív formájában elefántcsonttorony, pozitív formájában meg szemenszedett alkalmazott tudomány. Gondoljon csak e sorok írója saját tudományszakára, a pedagógiára. Ha azt mondja: másik ember nélkül a nevelés nem nevelés, úgy jár el, mint az elméleti pedagógia dogmatikusai. Az én teóriám az igazság, tekintet nélkül arra a valóságra, ami a tényleges nevelés terén történik. Ha meg a másik ember nevelési sikereire hivatkozik, hasonlatos lesz a gyakorlati pedagógusok vagy neveléslélektani kísérletezők százaihoz, mondván: itt az egyedül helyes módszer receptje. Ha ezt megcsinálod, vagy megcsináltatod, az eredmény nem maradhat el.

Egyet ne feledjünk a legnagyobb ellenvetés közben sem. A másik ember a társasvonatkozásokban, itt jelesül nevelés közben, eleitől fogva jelen volt. Nem elméletileg volt jelen, hanem valósággal. Nem is recept előírása szerint, hanem kikerülhetetlenül. A másik ember a jelenben egyszerűen csak tudatosul. Én tehát nem akkor vagyok a másik ember szerint a pedagógia tudósa, ha valami tetszetős elméletét adom annak a másik embernek a pedagógia gondolatrendszerében. Nem is akkor, ha csalhatatlan és bevált recept szerint belekotyvasztom pedagógiai főztembe a másik ember eddig ismeretlen fűszerét (vagy bánom is én, mindidáig hiányzó vitaminját, esetleg enynyi s ennyi kalóriát adó alkotó masszáját). Én a másik ember óta csak akkor vagyok igazán tudósa a pedagógiának, ha tanításaim következtében hallgatóim vagy olvasótáborom körében a tanításom, tehát a „másik ember“ minden ezutáni pedagógiai viszonyulás közben problematikussá tudatosult. Maga az élet módosul pedagógiailag. Szinte mindegy, hogy az elmélet, a gondolkodás moccant-e ezeknek az erővonalaknak az irányában (vagy ellenében). Az eljárások változtak-e meg. A bajok okát keressük-e a másik ember elhanyagolása körül. Mindegy, is-

métlem és hangsúlyozom. Egy a lényeges. Ha igazán tudósa vagyok a pedagógiának s közben a másik ember miatt fáj a fejem: attól kezdve másképen viszonyul pedagógiailag mindenki, aki pedagógus s az eddigiekhez képest módosult viszonyulásában senki sem vonatkozhatik el többé a másik embertől. De tekintet nélkül arra: ikszipszilon pedagógus a másik ember mellett vagy ellene foglal állást, lassankint e viszonyulások összegében egyre evidensebb lesz a másik ember „igazsága": csak hozzá képest és reá nézve lehetséges nevelés.

A különbség elég nyilvánvaló. Az elefántcsonttorony theóriái is, a praktikus tudomány receptjei is az „egyik ember"-től származtak, a másik ember tekintetbe vétele nélkül. A tudatosuláskor a tudós mint egyik ember, a hallgatóság vagy olvasósereg mint másik ember egymásra vonatkoznak a „megértésben", tehát a tudományos törvény hatásában és érvényében. A tudós úgy tanítja tudományos igazságát, hogy tanítványai és olvasói megértik őt s ennek a jele, hogy a tudományos igazság attól kezdve érvényes, hat az ember és ember s az ember és világ vonatkozásaira. Módosul, megváltozik a tudományos világkép s az emberek most már ebben a változott és módosult világban kénytelenek viselkedni. Van ebben theória is, praktikum is, mégis harmadik féle tudomány ez a „másik ember" jegyében: a tudatosulás aktuális pillanata, tehát a tudomány, mint az éppen érvényben levő törvények összesége, a „jelen", a „mult" és „jövő" küszöbén. Az egyik és másik ember mindúntalan való új meg új egymásra vonatkozásai a társas-értelem funkciói segítségével.

4.

A „másik ember" nemcsak pszichológiailag hozott létre társas vonatkozásokat, hanem logikailag is. Mihelyt nem úgy vizsgáltam az egyént, mint egyént, gondolkozás közben, hanem mint egyik embert a másikhoz képest és a másikra nézve, megváltoztak vagy módosultak logikai kategóriái is. Nem a gondolkozó „ember" logizmái, tételei és szillogizmusai jöttek szóba azontúl, hanem azok a logizmák, tételek és szillogizmusok, amelyeknek logikája csak egy másik emberre nézve, egy másik emberhez képest evidens. A „fogalom" logikája egyetemes emberi, a szavak „jelentéséé" nem. Ad latinul -hoz, -hez, fel = állati bőr, fiam = a fio ige egyik alakja, abundat = az abundo igéé. Add

fel fiam a bundát magyarul egészen mást jelent. Az ítélet alany-állítmány viszonya egyetemesen emberi, a mondaté megint a másik emberhez viszonyítva latin, német, francia, olasz vagy magyar. (A latin nominativusok egyrésze például a magyarban accusativus, dativus vagy translativus.) A következtetés logikája is egyetemesen emberi, azok a szillogizmusok, melyekből egy-egy nyelv hangsúlya, időmértéke, vokálizmusa, stb., következik, már megint a másik emberhez képest latin, német, francia, olasz vagy magyar-ok. Besetzt? — kérdi valaki a magyar embertől Bécsben. — Be, válaszol a magyar a régi anekdóta szerint. Az, amit megmosolygunk ebben a derűs esetben, voltaképpen a német és magyar nyelvi szillogizmus összecserélése.

Az a sokat hánytorgatott, mostanában divatos jelszóvá és politikai problémává híresült kérdés tehát, hogy mi a magyar, és mi a nem-magyar, a más, a latin, görög, német, francia, olasz, angol, szláv és egyéb, a másik ember jegyében társas-logikai értéknek bizonyult. „Magyar" a társaslelki vonatkozások, vagyis a nyelv, művészet, társadalom, jog és vallás logikája, tehát logizmái, tételei és szillogizmusai az egyik emberhez meg a másik emberhez képest és reájuk vonatkoztatva.

A magyar logikájú, a második személy becsületes kiszolgálásában formálódott jelkép jel- és tettrendszer tartalma szerint: tárgyias, objektív, formájában: egyszerű, primitív. Nem azt értem ezalatt, hogy „együgyű", hanem azt, hogy „nagyvonalú", monumentális. Egyszerű, mint a világegyetem, a lét, az Isten. A „másik ember" nélkül ez a törvényszerűség sem derülhet ki. Aki a magyar jelrendszert még mindig csak az „egyik ember" szempontjából és a „másik ember" gyermeteg, sématikus, énközpontú tudomásulvételével tekinti, nem ismerhet fel a jelenségekben törvényt s éppolyan ötletszerű, erőszakolt, bonyolult valaminek tartja az „objektív-primitív"-et, mint Pythagoras-ék annakidején a bolygókat geocentrikus világképükben. Pedig azok is milyen egyszerű és törvényszerű jelenségek a kopernikusi világ heliocentrikus rendszerében. (És milyen elavulttá nevetségesedik ez a kopernikusi világkép is, mihelyt akár a relativitás elmélete győz, akár pedig valami más kibékítőbb világmagyarázat szempontjának lehetősége felmerül és megszilárdul.)

5.

A „másik ember“ — láttuk már — módosította magát a tudományos gondolkozást — pszichologice. Hozzátehetjük, logice is módosította. A megértés jegyében viszonyult egyik és másik ember jelrendszerben mozognak s logizmaként a tudományos probléma egyetlen jelentésű jelét keresik. Ez a jel transcendens kell hogy legyen, legalább is a „magyar“ jelrendszerben. Azt jelenti ez a posztulátum, hogy a magyar tudomány a megmagyarázhatatlanság evidenciájára tör. Mint minden más egyéb vonatkozásban tettük, itt is hangsúlyozzuk: nem minden gondolatrendszerben van ez így szükségképpen. Lehet a megmagyarázhatóság evidenciájára is törni, nyugati szomszédságunkban a rendszerek általában véve arra törnek.

A magyar tudomány tétele mellérendeléses, az egyik a másikhoz képest elvén alapulva kifejtett. Enciklopédikus, nem szaktudomány. Egységben szemlél, a részleteket mindúntalan egymáshoz és az egészhez viszonyítva. Végül, de nem utolsó sorban: tagolatlan képzetből kiinduló, ezt a tagolatlan képzetet szervesen összefüggő részeire bontó. A tudós a benne élő egységes képet annak problémateremtő erejénél fogva kénytelen felbontani és viszonyítani, de munkája csak akkor vezet megértésre, ha ennek az analitikus munkának szuggesztív hatására a másik ember lelkében a felbontott és viszonyított részek a tudós lelkében élő egységes képhez hasonló formában olvadnak vissza az éppen aktuális tudományos világkép szerves nagy egységébe. Ez sem szükségképpeniség. Lehetséges az ellenkezője is. Felfoghatni alárendelésesen is a folyamatot: a tudós lelkében új kapcsolatba léptek az elemek s a tudományos munka célja, hogy ezt az új kapcsolatot a másik ember lelkében is megteremtse. Ebben az esetben nem új világkép született, csak a régi demonstrálódott új vonásaiban még bizonyosabbá.

A magyar tudomány szillogizmusa is speciális a másik ember óta. Határtalanságban, időtlenségben csudálatos. Nincs kimért tere, sem klasszikus helye. Nem az tudós, akit akadémiák, egyetemek, tudós társaságok, oklevelek tudósnak deklarálnak, vagy aki tudományos könyveket ír, tudós előadásokat tart, iskolában tanít. Imaginárius térben, mintegy lebegve, és nem röghöz tapadva, határtalanságban az a tudós, aki kíváncsi és problematikusnak érzi a tudományos világképet,

csudálkozik miatta és tünődik rajta. A tudomány meg: jeladás a probléma felől a másik embernek egészen addig, míg a másik ember meg nem érti a jelt, amíg tehát a probléma meg nem oldódik, vagyis a tudományos világképben az üzemzavar meg nem szűnik. A tudomány tehát időtlen időben történik, hiszen érvényes s a minden időkre érvényes igazságok szintaktiai törvénye szerint indicativi praesens imperfectumban áll. Az imperativus két stilisztikai állomása közül ez a végső: menj el — el fogsz menni — elmégy. A tudomány activuma: mérhetetlenül rövid. Tehát a tudomány nem az évtizedekig tartó kotlás eredménye, hanem pillanatok alatt született, intuitíve „megsejtett", „ötletszerű" valami. Passzívuma megint időtlen ideig tartó, hosszú „szenvedés", azaz: érvény. Erre most hirtelen rájöttünk, mostantól kezdve (lehet hogy az idők végezetéig) ez már így van és így marad. Ennek ellensúlyozásaképpen csudálatos a tudomány: mindúntalan újra fogalmazandó. Ebben a gondolatrendszerben tehát a tudományt nem lehet összetéveszteni a tudománytörténettel, mint olyannal. Nem olyan világrengető fontosságú a Sach- und Namensregister, a lábjegyzet, a bibliográfia és az elődökkel meg a kortársakkal való vita. Nem lehet összetéveszteni az egymás mellé rendelt részek természetes rendszerét sem az összeollózással (vulgo: három könyvből egy negyediket), sem az elvont kategóriákból redukció útján nyert mesterséges rendszerrel, sem pedig az adatgyűjtés következtében beállott embarras de richesse-szel, amely legtöbbször olyan vajúdó mons, melynek óhatatlanul imperitus mus a szülöttegyermeke. Dogmatermő kedve nincs ennek a „csodálatos" tudománynak, hiszen az érvényt nem lehet sem szenvtelenül feleslegesnek tartani, sem prepotensül kierőszakolni. De nem is szükséges, mert hiszen az ilyen tudomány tudósát in statu nascendi, még pedig valóságosan és tréfán kívül érdekli a tudománya, tehát nem mint a „műve" érdekli és érdeklődése nem mű-érdeklődés. Nem „szakember" ennek a tudománynak a tudósa, hanem örök kíváncsi, örök-ifjú professzor. Az elmondottakban implicite bennefoglaltatik, hogy ez sem szükségképpeniség, hanem a „másik ember" fellépésével tudatosult „magyar" sajátosság.

A „másik ember" ebben a tudományos mezben is hű marad eddigi valójához. Transcendens, nem lehet tudni, hogy reagál az egyik embernek, a tudósnak a „tett"-ére, mellyel az a megértést célozza. Egy másik rendszerben az egyik ember „tud",

a másik embernek tehát csak az a dolga, hogy az értékes tudnivalókat begyre-szedje. Akkor aztán ő is tudni fog. Gyermeteg másik ember ez, a tudós én-központi szemléletében megfogalmazott „tanítvány", Faust Wagner-je. Alárendeléses tételben szerepelnek így mester és tanítvány. A transzcendens „másik ember" tételben mellérendeléses. Miután a mester úgyis a megmagyarázhatatlanság evidenciájára tör, ez a tanítvány sem Fejbólintó Bálintja mesterének, hanem a mester kételyének inkarnációja. Mestere igazát védelmezi ugyan kétségbesetten, de ezzel csak újabb ellenmondásokra tüzeli mesterét. Ime, a mester és tanítvány eme párviadalában egyik a másikhoz képest mester és tanítvány, nem azért, mert az egyiket mesternek nevezték ki, a másik meg diplomát akar. Határtalanságban, időtlenségben csodálatos jelenség a „másik ember". Az egyik ember gavalléria biztosítja életterét. Az egyik ember bravúrja teszi számára elviselhetővé az érvény passzív rezisztenciáját, tehát időtlenségben létező. Csudálatos valaki ez a „másik ember", a mindúntalan újrafogalmazandó tudomány lehetőségei minden pillanatban kezébe nyomhatják a marsallbotot, hogy másik emberből egyik emberré válhassék. A létezés pedig itt is, mint egyebütt: objektív-primitív. A valóságos egyik és másik ember valóságos egymásra vonatkozásából előálló *feszültség* és semmi egyéb. Az eredmények: csak vetületek és másodrendű fontosságúak. A létezés áramát a feszültség szíjja és taszítja.

6.

De hiszen ez: Ázsia. Ha ezt elfogadjuk, visszasüllyedünk a barbárságba, erőszakosan kiiktatjuk magunk az európai kultúrközösségből. Legjobb akkor őszintén lóra kapnunk és visszanyargalnunk oda, ahonnan ezer esztendővel ezelőtt idenyargaltunk.

Ázsia valószínűleg van benne, hiszen Ázsiá-*ból* származunk. De nem az itt most a kérdés. Akár jó, akár rossz, ez vagyunk mi. Ez a „magyar". A határtalan, időtlen és csodálatos objektív-primitív, amely az egyik embert a másikhoz képest egymás mellé rendeli és minden közösségi nyilvánulásában transzcendens. Ez vagyunk mi, másképpen élnünk nem adatott nékünk, csak így. Termő-elvünk ezt termi. Ha fenyőfának szimbolizálom magunkat, „toboz" az igazi termésünk. Az életteres,

módszeres, racionális szubjektív-komplikált, alárendelésben és reálisan nem termés rajtunk, csak karácsonyfadísz. Nekünk Európa csak a magunk valósága szerint veheti hasznunkat. Nem is figyel reánk egyébkor, ha a fejünk tetejére állunk sem, nagy Európa-majmolásunkban, csak olyankor, ha hébe-hóba sajátmagunkba felejtkezve önmagunkat ajánljuk fel szíves szolgálatára. (Bartók, Kodály, Petőfi, Kossuth.)

Azonkívül jelenleg szüksége is van Európának arra, ami belőlünk következik legkönnyebben, legszervesebben és legklasszikusabb formájában. Hiszen egész Európa lázasan keresi és türelmetlenül igényli a „másik embert". Kapott már Európa máskor is kis néptől aktuális szükségleteire sok mindent. Nem mindig Germánián, Itálián, Gallián, Britannián és Hispánián gördült egy-egy kerékfordulatot az idő szekere. Hátha most éppen rajtunk a sor portugál, belga, holland, svájci, skandináv, cseh, lengyel, balti és balkáni ajándékok után. Akkor aztán esetleg arra a titokzatos és kivételes problémára is fény derül, jöhet-e valami jó Názáretből, azaz: lehet-e valami komoly és érvényes tudományos igazság, jóllehet nem nyugat felől érkezett, hanem idehaza termett.

A magyar nevelés filozófiai állítása.

Mire a társadalmi nevelésnek, voltaképpen magának a nevelésnek a fogalmáig eljutottunk, megteremtvén társaspszichológiai, -logikai és filozófiai előfeltételeit, mire tehát megvolna számunkra a lehetősége, hogy gondolkozzunk róla, nem maradt belőle egyéb a létezésnél. Nekünk sincs ennélfogva egyéb feladatunk: le kell hántanunk a nevelés fogalmáról mindazt, ami nem maga a létezés.

Ha a nevelés a mindúntalan újra fogalmazandó objektív-primitív létezése, akkor a legőszintébb nevelési alapreláció a görög rabszolgáé, a paidagogoszé. Az nem akar semmi különöset, nem is mesterkedik valami nagyon, úgy veszi a dolgát, mint kénytelenséget, a gyerekek is úgy viszonyulnak hozzá, mint ami kikerülhetetlen. Egymáshoz képest léteznek a görög rabszolga és a római gyerekek. A görög rabszolga nem akarja idomítani a római gyerekeket a maga képére és hasonlatosságára, a római gyerek nem készül elő a jövőre, nem akar emberebb ember és rómaibb római lenni. Amennyire lehet, elviselik egy-

mást és vonatkoznak egymásra. Természetszerűleg minden egyes újabb alkalommal keresik a minden pillanatban újra megoldandó elviselhetőség kritériumát. De ez csak olyan, ahogy az aludni kívánó ember mocorog az ágyában, míg megnyugtatóan el nem vackolt. A görög paidagogosz és a római gyermekek relációja azért megközelítően egészséges viszonyulás, mert objektíve és primitíven a valóságos tényből folyó, sem a nevelő és növendék egyéniségéből nem vegyülnek bele szubjektív elemek, sem módszeres eljárások nem komplikálják. A létezésnek erre a formájára kikerülhetetlen kényszerülnek: vannak, egymáshoz képest vannak, ez feszültséget okoz a nevelő és növendék, e két sarok között, ez a feszültség azonban játékában minden pillanatban új megfogalmazása a létezésnek, nem a mult tanulsága és a jövő célkitűzése szerint való, a jelen egymást váltó mozzanatai közül az új consequens, nem effectus, a régi antecedens, nem causa. Ezért spontán ez a nevelés. Ezért egészségesek a relációi: jogilag függetlenek vagyunk, megférünk egymástól, egymásra vonatkozó viszonyulásaink jelképi ereje sikeres, jelrendszere érvényes. Én, a nevelő kifejezhetem magam, te a növendék megérthetsz engem. Én is, te is szabadok maradhatunk: kibírhatjuk egymást. Ha szubjektívebb volna a vonatkozás, elviselhetetlenek volnánk, ha komplikáltabb, el lehetne téveszteni. Ne feledjük, hogy tapasztalatilag is mind a kétféle nevelői hatás kibírhatatlan. Az is, ha a nevelő önmagát oktrojálja, de az is, ha növendékei „kedvét keresi". Általában mindig kibírhatatlan, ha túlgyakran és túlnagy mértékben szerepel saját személye szerint, nemcsak vonatkozásokban. Kibírhatatlan a növendék is, ha túlsokat lábatlankodik személye szerint is az előtérben. Akkor is, ha megátalkodott és elvonja magát az életközösségből, de akkor is ha kotnyeles és túlhangsúlyozza saját szerepét.

Az a modern magyar nevelő, aki sikeres, érvényes, egzisztenciálisan lehetséges nevelési légkört teremt maga köré és egészségesen viszonyul, bizonyára a görög paidagogoszhoz hasonlít legjobban. Jelrendszerében nem frázisosan, jelképrendszerében nem színészkedve, tettrendszerében minimális beavatkozó kedvvel bemegy nyolckor, ha történetesen középiskolai tanár, mondjuk, a hetedik osztályba és irodalomórát tart, mert ez a dolga. Nem vág olyan arcot, mintha jókedvéből vagy incidentáliter ment volna be, vagy mintha egyéb választása is volna. Nem tehet egyebet, kénytelen bemenni. Bemegy hát és

most bent van. Kilenc óráig benn is marad, mert nem jöhet ki csengetésig. Nem olyan formájú az élete, hogy kerülhesse nálánál fiatalabbak társaságát. Tudja, hogy a gyerekek hasonlóképpen vannak. Ott ülnek a padokban, mert ilyen az élet. Valamilyen okból középiskolába járnak és normális körülmények között nem tehetik meg, hogy valahol egyebütt legyenek most. Az ő órarendjükön is irodalomóra következik, nemcsak a tanár úrén. Bejött a tanár úr, felállanak, első óra van, imádkoznak, leülnek a tanár úr intésére: így szokás. És ha már ilyen szépen vagy ilyen kikerülhetetlenül együtt vannak, nem is tehetik egyébképpen: egymásra nézve, egyik a másikhoz képest telik az idejük, élik az életüket. Ha ez az egymásra vonatkozás ilyen természetes, magátólértődő és egymás életébe nem erőszakosan és nem veszedelmes mértékben beleavatkozó, a nevelési alapreláció egészséges és sok jó dolog fakadhat belőle. Nemcsak azért, mert minimális handicap-pel indul, hanem azért is, mert indulásával garanciát nyujt a felől is, hogy később sem betegül el túlságosan. Ha lelkesen teljesítenék kötelességüket, ha mindegyik beleöntené egész egyéniségét, mert passzió és tárgyszeretet fűtené őket, ha kéz a kézben, vállt vállnak vetve fennköit célkitűzés felé haladnának mint egy ember, egyesült erővel, ha módszeres meggondolásokból, előzetes terv alapján járnának el, zavarnák és akadályoznák, a végén kétségbeejtenék egymást s megúnatnák és megútáltatnák magukat. Eltévesztenék, beleveszznének a dolgukba. Jószándékaik meghiúsulnának, törekvésük eredménytelen lehetne. Nem is szólok arról, hogy ha a valóság helyett absztraktumok tengenek túl a nevelésben, nálunk magyar földön legalább (többet mondani nem lehet sem okom, sem jogom, de nálunk így van, ismétlem és hangsúlyozom), farizeussá és meddővé válik a nevelés. Papíroson megy végbe csak. Látszattá valószínűtlenedik. A növekedés nem megy végbe zavartalanul és igazán. Kultúra-álarcosok élnek következtében hamis életet.

A létezés lehetőségét maga a létezés biztosítja, az, hogy együtt vannak nevelő és növendék, egymáshoz képest vannak. Egy *közlékeny* öreg és egy *kíváncsi* fiatal kerül össze a nevelésben a dolgok rendje szerint, tehát természetes rendszerben, erőltetés nélkül. Öregnek és fiatalnak lényében van a közlékenység és a kíváncsiság. A fiatal, mert fiatal, nem lehet nem kíváncsi (ha nem az, ütődött, természetellenes jelenség). Az öreg

éppen mert öreg, nem lehet nem közlékeny. Embervoltunkból következik, hogy olyanok, amilyenek. A nevelés folyamata tehát beáll, a feszültséget az idézi elő, hogy a nevelő és növendék nem egyformák, pozitív és negatív sarkok, az áramlást pedig az indítja meg, hogy az egyik sarok exisztenciálisan potenciális töltését, a nevelői közlékenységet a másik sarok exisztenciális hiányérzete igényli. Potenciáliter tehát az egyiknek éppen szüksége van, a másiktól éppen telik és kielégülhet a szükségérzet. A viszonyulás ennélfogva a potenciáliter telítettség a hiányérzethez képest s ennek a törtszámnak a hányadosa mutatja a nevelés valóságának a fokát. Ez persze nemcsak iskolában s nemcsak tanításközben van így, hanem a társadalmi vonatkozás minden lehetőségében. Az iskola csak klasszikus helye, az ifjúkor csak klasszikus ideje és a didaxis csak klasszikus módja a nevelésnek. Az iskolában par excellence verődtek egybe azok, akiknek a lét problematikus elannyira, hogy a törvények érvénye mellett is beavatkozni, tenni kényszerülnek: professzor és tanítványsereg. Az ifjúkor par excellence érez egzisztenciális hiányérzetet, mint növekedni kénytelen, nem befejezett állapot, de minden kielégülésre szoruló állapot ilyen: öreg, beteg, béna, szegény, alulmaradt, gyönge, tehetetlen, éhes, szomjas, ruhátlan, hajléktalan, rab, kisemmizett, kifosztott. A tanítás csak klasszikus módja a közlékenységnek és kíváncsiságnak, de mindenki, aki közöl, odaadó és mindenki, aki kíván, befogadó, tehát a szolgálatnak, szeretetnek és áldozatnak alanya és tárgya. A magyar nevelőnek azt is pontosan tudnia kell, hogy a *klasszikus* jelzőnek mi a jelentése. Magyar észjárás számára a klasszikus is relatív, nemcsak azt teszi, hogy az elképzelhető legjobb hely, idő és mód, hanem azt is, hogy ugyanakkor teljességgel lehetetlen hely, idő és mód, ha klasszikus. Az Iliász és Odisszeia nemcsak minden idők örök olvasmányai, hanem azonkívül elcsépelt, naív, unalmas, elavult, élvezhetetlen salabakterek is. Shakespeare drámái, Molière vígjátékai sem mennek ki a divatból soha, ez igaz, de az is igaz, hogy kibírhatatlanul précieux az egyik és ripacsul kortinahasogotó a másik és az ember csak azért nem ásít, röhög, vagy szitkozódik láttukra, mert nem ér rá a gyönyörűségtől. A nevelés klasszikus kategóriáival is szakasztott így vagyunk: legkönnyebben, legideálisabb körülmények között, legmagától értődőbben taníthatjuk, öregek, a fiatalokat iskolában, másrészt, aki próbálta, tudja, hogy sehol sem reménytelenebb

ez a fajta létezés, mint iskolában, ifjúkorban és tanulás közben. A lehetetlent leteti a nevelés, de letetnie kell mégis, mert egyetlen lehetőség a számára. Nevelni csak mesternek lehet tanítványait, csak iskolában lehet és csak tanulás közben. Ne áltassuk magunkat. Az iskola nem az az épület, amelyben tantermek, szertárak, tornaszerek és egyéb célszerű alkalmatosságok vannak, hanem az a hely, amely kényszerítő erővel és hátsó kis ajtót sem hagyva, zárja össze a nevelőt és növendéket. Az ifjúkor nem az az időtartam, midőn a fejlődési folyamat még nincs befejezve, hiszen akkor a professzor nem is lehetne tagja a nevelésnek, hanem az az állapot, mikor a potenciális telítettség és az exisztenciális éhség (vagy üresség vagy hiányérzet, vagy hogy nevezzem) fennáll, sarkított, feszültség állapotát hozza létre és áramlást indít. A tanulás nem egyik módja, hanem egyetlen lehetősége a nevelésnek, mert a tett pillanata akkor következik be, mikor a törvény érvénye problematikussá válik. Szörnyű tévedés volna a tanulást úgy képzelni el, ahogy a közfelfogás szokta definiálni. Hiszen aki így gondolja, méltán tartja a problémának, reformnak, tanulásnak, nevelésnek és a társadalomnak egy természetes rendszerbe fogását erőltetettnek és tévesnek is. Tiszta lélekkel egyoldalúnak is vélheti felfogásunkat, mely elméleti síkra vetít mindent. Nem erről van szó. Arról a gyakorlatilag is megfigyelhető fordulatról van szó, mikor a közösségi élet menete új útakra kényszerül, mert a régi, a törvényes, a megszokott már nem bizonyul megfelelőnek. Ilyenkor azért beszélünk tettekről és nem érvényes törvényekről, reformkísérletekről és nem tudományos jelrendszerről, mert ex-lex stádiumába jutott az élet, törvényszerűségei még csak nem is fikciók vagy hipotézisek. Nem gépies szokások, receptszerűen előírt eljárásmódok szabályozzák a létet, nem síneken jár éltünk dübörgő gyorsvonatja, hanem problémák gyötörnek bennünket, fejest ugrunk a bizonytalanba, sötétben botorkálunk, tapogatózunk olyan helyeken, ahol nem tudjuk a járást, cselekszünk, mert ütött a cselekvés órája, de a másik ember kísérleti nyúl ezek közt a merőben új körülmények közt. Tanulás közben a cselekvő felet, a professzort mindig kétely gyötri, a szenvedő fél, a tanítványsereg azonban hallatlan bizalmat érez iránta. Ennek a különleges viszonynak az a magyar formája, hogy a professzor úgy tekinti tanítványait, mintha önnön kételyének volnának a két lábon járó inkarnációi s kétségbe-

esetten küzd azoknak a bizalmával. Azt akarja bizonyítani, hogy az ő tudása téves, azok meg mindent elkövetnek, hogy annak érvényét mennél megcáfolhatatlanabbul bebizonyítsák. Életre-halálra menő párbaj ez, melynek során a dolgok rendje szerint annak kell bebizonyulnia, hogy a professzor helyesen kételkedett, igaza volt, mikor kételyei voltak. Más oldalról azonban ez az eredmény csak akkor értékes, ha nagyon komoly küzdelem eredménye. A professzor nem adhatja olcsón eddigi eredményeit, mert különben az új törvény érvénye nem volna elég értékes és így elég időálló. Magyar rendszerben kétféle professzor- és ugyancsak kétféle tanítványtípus elképzelhetetlen. Az öntelt és a maga tudását szajkóztató mester és a mesterét agg paralitikusnak tartó szemtelen, vagy a mindenbe belenyugvó, gépiesen utánzó diák. A magyar nevelésnek szabadnak kell lennie, másképpen nem sikerülhet. A szabadságnak két kritériuma közül az egyik az „objectiv". Határolt térben, időtlen időben, okiviszonyban nincs szabadság. Csak a transzcendens biztosítja az igazi szabadságot. A tettrendszerben mozgás eredménye, az új törvény sohasem törhet tehát a lét megmagyarázhatóságának az evidenciájára, mert az börtönbe zárná és láncra verné az egzisztenciát, végső konzekvenciájában pedig megállítaná, megmerevítené, megfagyasztaná, meghalasztaná, nemlétté tenné. Valami ilyennek a megsejdítése a primitív népek „név-varázsa". „Ha tudom a nevét, úrrá lettem rajta, hatalmamba került, megkötözhetem". Ugyanilyen megsejtett igazság a szfinksz meséje. „Ha megfejtem a szfinksz talányát, lehull a mélybe, széttörik, megsemmisül a szfinksz". A nevelés szabadságának objektív kritériuma szerint az új érvénykereső tetteknek a megmagyarázhatatlanság evidenciájára kell törniök, mert csak az megnyugtató. Egyébként kínzóan gyötrő, kibírhatatlanul bizonytalan a lét. Szorongás fogja el a létezőt a puszta elképzelésére annak, hogy az ő intellektusától függő a lét, mert ennél félelmetesebb, bizonytalanabb, ingatagabb és valószínűtlenebb alapja már nem is lehetne. Hiszen tettre is azért kényszerültek mester és tanítvány, professzor és diák, mert már kezdett előttük elbizonytalanodni, szerteködleni annak a világos tudata, hogy a létezés megfoghatatlan. Addig nem nyughattak, míg megint meg nem találták ennek a megnyugtató bizonyosságnak quod erat demonstrandum-át.

A szabadság másik kritériuma a „primitiv". Csak az olyan

cselekvés és szenvedés őrizheti meg autonómiáját egymásravonatkozása közben, amely egyformán életre-halálra megy, tehát egzisztenciálisan komoly. Nem méricskél, nem adagol, nem pótol pótszerekkel lényeges dolgokat, hanem apait, anyait belead becsületesen. Az ilyen magyar módra szabad nevelésben nem az a formai tendencia, hogy kiki megőrizze és biztosítsa a maga egzisztenciáját, tehát nem életre tör, hanem halálra. A halál csak a határolt térben és kimért időben, okiviszony végokaként borzalmas és kerülendő. A határtalan tér, időtlen idő és megfoghatatlanul csudálatos embereinek nem meg kell idő előtt, hanem dolgukvégeztével meg szabad halniok. Ebben a megfogalmazásban igaz az, hogy katonanemzet vagyunk, életformánk harc és nem félünk a haláltól. A titokzatos élet titkának kockázatos a keresése, könnyen halálnak halálával halhat az ember, ha ilyesmire kíváncsi. A mesebeli kincskereső is a hétfejű sárkánnyal verekszik. Igy nyer magyarázatot az is, miért van éppen irodalom-óra. Nem az órarend szerint, hanem azért, mert ha egy bizonyos nevelőt zárnak össze velünk, az életre-halálra menően komolyan veszi az irodalmat s ha elvágja az ujját, vér helyett irodalom folyik belőle. Igaz, hogy tanítványai is éhesek nagyon: meghalnak a kíváncsiságtól. E nélkül a „primitív" nélkül nincs igazán nevelés.

Csak természetes tehát, ha ilyen körülmények között a létezés magyarul mindúntalan újrafogalmazandó. Nem lehet életre-halálra sakkozni úgy, hogy az ember nagynehezen sakkkönyvekből könyv nélkül bemagolta és most alkalmazza a lépéseket. Igaza van őrmester úrnak, a háború hasonlít az éleslövő terepgyakorlathoz, de az az egy baj, a baka szerint, hogy „a sajba visszalű." Párbajozni sem lehet vívótermekben beidegzett mozdulatok egymásutánjával: a pillanat ezredrésze szerint esetenkint, még pedig villámgyorsan kell riposztozni mindig.

A mindúntalan újrafogalmazás kötelezettsége azért egyetlen formája a létezésnek, mert nevelés közben csak egyetlen magatartás áll módunkban: egész valónkkal viszonyulnunk a másik félhez. Sohasem ,tudhatom, mitévő leszek a következő pillanatban, mert az attól függ: a másik embernek miben és hogyan lehetek szolgálatára. Még áldozat árán is. Mert szeretem a másik embert. Vele, általa, reá nézve élek.

Aki ezt tudja, tudja akkor is, ha a nevelés abszolút helye, ideje és módja nem esik egybe a praktikus nevelés valóságos

helyével, idejével és módjával, tehát a jelenleg működő *iskolá*val, a bennünket mozgató *aktuális korparancs*okkal és az iskolafenntartók *iskolapolitikájával*. A létezés szuverén és virtuális erő. A kézzelfoghatóságok segíthetik, gátolhatják, de meg nem állíthatják. A nevelés áramköre megindul, mihelyt potencialiter telített létemre egzisztenciális éhségre, ürességre, hiányra bukkanok. Az a fontos, hogy segíteni, szolgálni, áldozni, szeretni tudjak. Ne féljek tőle, különösen nálamnál fiatalabbak körében ne féljek, hogy befogadásra ne találjon odaadásom. Hiszen nem tudnék beletörődni a hatástalanná vált törvények további érvényébe, kénytelen vagyok beleavatkozni az életbe, tenni, mert problematikussá vált számomra a létezés. Ne féljek tőle, különösen nálamnál fiatalabbak körében ne, hogy ne akadjanak tanítványaim. Megküzdünk egymással életre-halálra, hogy a reformból törvény értelmesedjék s rajtunk is forduljon egyet és általunk is haladjon valamit előre az idő kereke.

A többi (ha akadály, ha segítség) járulékos elem csak és csöppet sem lényeges. Ha él bennem a segítségnek, szolgálatnak, áldozatnak és szeretetnek lelke, akkor én a növendékhez gyermek- és ifjúságlélektani előtanulmányok nélkül is viszonyulni tudok, mert az ő igényeihez képest, önkénytelenül és természetszerűleg máskép viszonyulok hozzá, ha kisgyermek, máskép ha nővő, ha serdülő, ha felserdült ifjú. Együtt játszom az egész életet a *kisgyermek*kel, *apja-anyja* tudok neki lenni a *játék*közösségben. Együtt dolgozom, együtt gyűjtök a *növő gyerek*csapattal, *testvére, vezetője* vagyok neki a *munka* közösségében. Együtt élem a *törvényt* a *serdülők* rendjében, mert tudom, hogy fogadalomközösségünkben óhatatlanul az *ideáljává* kell lennem. Végül együtt *érték*elem át vele a világot, ha *adoleszkál*, mert világnézeti közösségünkben én vagyok *a barátja*. Mindennek folytatása- és befejezéseképpen, ha megnő, de meg még mindig nem öregszik, vele együtt *hiszek* a problémává vált törvény új megfogalmazású érvényében, *a reformban*, mert ez az igazi nevelő igazi viszonyulása az igazi növendékhez, ez a mester és tanítvány életközössége: a társadalmi tett, a beavatkozás: a holnap felfedezése, manifesztálása és beiktatása a *létezés örök ritmusának* istenemberi jogán.

Tartalom

Oldal

Előszó — — — — — — — — — — — — — — — 5

I. Elrejtezett magyarság

Az én tudományos rendszerem — — — — — — — 8
Egy természetes rendszer előzményei — — — — 9
Egy természetes rendszer kialakulása — — — — 11
1. *Az iskola* — — — — — — — — — 11
2. *A cserkészet* — — — — — — — — 12
3. *A sajtó* — — — — — — — — — 13
4. *Az előadás és a tanfolyam* — — — — — 14
5. *A szószék* — — — — — — — — — 15
6. *A mozgalom* — — — — — — — — 17
7. *A szervezet* — — — — — — — — 18
8. *Az irodalom* — — — — — — — — 20
9. *A diplomácia* — — — — — — — — 21

Természetes rendszerből filozófia felé — — — — 22
A nevelés egyetemes előfeltételei — — — — — — 23
1. *A nevelés pszichológiai előfellételei* — — 24
2. *A nevelés logikai előfeltételei* — — — — 25
3. *A nevelés filozófiai lehetősége* — — — — 28

A társadalmi nevelés helye a nevelés-rendszerben — 31
A nevelés magyar előfeltételei — — — — — — 31
A magyar nevelés lehetősége — — — — — — — 34

II. A nevelés a priori-jai

Az iskola mint a nevelés klasszikus tere — — — — 38
Az ifjúság mint a nevelés klasszikus ideje
Gyakorlati tapasztalataink a nemzetközi ifjúságról 47

Oldal

Elméleti meggondolásaink a nemzetközi ifjúságról 50
Gyakorlati tapasztalataink a mai magyar ifjúságról — — — — — — — — — — — 54
Elméleti meggondolásaink a mai magyar ifjúságról
I. *Generációs válság* — — — — — — 63
II. *Fogalmi tisztázás* — — — — — — 66
III. *Az ifjúság joga* — — — — — — 76
IV. *Az ifjúság nyelve* — — — — — — 80
V. *Az ifjúság művészete* — — — — — 88
VI. *Az ifjúság társadalma* — — — — — 91
VII. *Az ifjúság vallása* — — — — — — 92
VIII. *Az ifjúság és a pedagógia* — — — — 95
Szabadságra nevelés mint az ifjúság problémájának megoldása — — — — — — — — — — 102
A tanulás mint a nevelés klasszikus módja — — — 110

III. A nevelés alanya és tárgya

A nevelés alanya, a nevelő
A nevelő felelőssége mint probléma — — — — 121
A nevelő felelősségáthárítása mint a probléma megkerülése — — — — — — — — — — 129
A nevelő felszabadító odaadása mint a probléma megoldása — — — — — — — — — — 134
A tekintélytartás „művészete" mint a nevelő társas-érzelmi dilemmája
„Bekísértek" a tanár urat — — — — — 140
Egy kis termékeny bűnbánat — — — — 141
A tekintély elve a családban — — — — — 142
A tekintély elve az iskolában — — — — — 145
A nevelő és növendék kétféle dialektusa mint a nevelő társasértelmi dilemmája — — — — 150
A „légkör" mint a nevelő társasakarati dilemmája 152
Az „atyai pofon" mint a nevelő jogi dilemmája 157
A nevelés tárgya, a növendék
A kisgyermek
A kisgyermek elemi joga, a társaság — — — — 164
A kisgyermek elemi értékrendszere, a gyűjtőkedv 171

Oldal

A kisgyermek elemi öröme, a szabadidő — — — 176
A kisgyermek elemi aszociális abnormitása, a félénkség — — — — — — — — — — — 180
A kisgyermek elemi problémája, az anyanyelv — 185

A növő gyermek

A növő gyermek elemi joga, a barátság — — — 196
A nővő gyermek elemi értékrendszere, a szolidaritás 200
A növő gyermek elemi öröme, a vakációs tábor — 206
A növő gyermek elemi aszociális abnormitása, a növekedés
1. *Ahogy mások látják*
a) Bühler Sarolta: Az ifjúkor lelki élete — 213
b) Csia Sándor dr.: A nemi kérdés orvosi és bibliai szempontból — — — — — — 215
2. *Ahogy magam látom* — — — — — — 216
A növő gyermek elemi problémája, az idegen nyelv
1. *A probléma* — — — — — — — — — 221
2. *A megoldás* — — — — — — — — — 225

A felnőtt ifjú

Az iskolahagyott ifjú pályaválasztása és elhelyezkedése — — — — — — — — — — — 229
A maturus mint leendő egyetemi polgár — — — 232
Az egyetemi polgár mint tudományos munkaközösség tagja — — — — — — — — — — 237
Az egyetemi polgár mint leendő gyakorlati ember (tanár) — — — — — — — — — — — 240

A leány-gyermek

A modern nő — — — — — — — — — — 242
A nőnevelés problémája — — — — — — — 244
A nőnevelés problémájának néhány megoldási kísérlete
1. *A „Csipkerózsa"-komplexum* — — — — 250
2. *Francia baba helyett* — — — — — — 251
3. *Harc a mamával* — — — — — — — 252
4. *Diákleányság és leánydiákság* — — — — 254
5. *Ballagnak a maturandák* — — — — — 256
6. *Divatlevél* — — — — — — — — — 261

IV. A nevelés külső körülményei

A nevelés praktikus tere, az itt"

Falu

Oldal

Meredező akadályok falun — — — — — — — 267
Kínálkozó módszerek falun — — — — — — 272
Megoldási lehetőségek falun — — — — — — 279
Néptudományi tanulságok mint történelmi adottságok falun — — — — — — — — — — 287
„Látások" mint a jövő egyetlen reménye falun
1. *Pünkösd Földesen* — — — — — — — 296
2. *Az előbbi kép fonáka* — — — — — — 298
3. *A megelőző két kép relációja* — — — — 299
4. *A megelőző képek rögzítése* — — — — 300
5. *Pesti gyerek falun — A megelőző képek hitele* — — — — — — — — — — — 304

Város

A magyar Budapest — — — — — — — — — 312
A nevelés szükséges volta tüneti kezelés helyett — A neveletlen város — — — — — — — — — 332
A társadalom megszervezése nevelésre — Gyermekszeretet munka — — — — — — — — — — 336
A szülők megszervezése nevelésre — Szülők iskolája 342
A megszervezetlen társadalom
1. *Az altisztek társadalmi helyzete* — — — 358
2. *Gyülekezési és sajtószabadság általában* — 361
3. *Sajtószabadság a jelenben* — — — — — 363
4. *A szolidaritás hiánya az írástudók között* 365
A mechanikusan megszervezett társadalom — A radikális mozgalmak üzenete a krisztiánizmusnak 369
A spontán társadalom — A magyar vendéglátás lélektana, logikája és filozófiája
1. *A magyar társasviszonyulás alapelve és a magyar vendéglátás* — — — — — — — 376
2. *A magyarság mint egzotikum* — — — — — 382
3. *A magyarság mint európai érték* — — — 396
4. *A magyarság mint európai szükségesség* — 409

Oldal

A nevelés praktikus ideje, a „most“

Az egyetemes euramerikai modern ember — — 421
Az egyetemes magyar modern ember — — — 430
A csonkamagyarországi magyar modern ember — 441
A csonkamagyarországi nemrég végzett magyar modern ember — — — — — — — — — — 444
A második világháborúban felnövő magyar modern ember — — — — — — — — — — — 447

A nevelés praktikus módja, az „így“

Az óvás eszménye a hivatalos magyar iskolapolitikában — — — — — — — — — — 450
A középiskolai reform — — — — — — — — 452
Az osztályfőnöki óra — — — — — — — — — 452
A szelekció — — — — — — — — — — — 454
Tanulásellenes tendencia diákjaink között — — 459

V. A nevelés előzményei és következményei

A magyar revelés multja, neveléstörténet

A neveléstörténet térproblémája
1. *Debrecen* — — — — — — — — — — 465
2. *Nagyenyed* — — — — — — — — — 473
3. *Kolozsvár* — — — — — — — — — — 479
A neveléstörténet időproblémája
Az önképzőkörök — — — — — — — — — 486
A neveléstörténet okiviszonyproblémája
Vajda Péter erkölcsi beszédei — — — — 492
Fináczy Ernő posthumus könyvei — — — 493

A magyar nevelés jövője, nevelési reform

Új nevelés lehetőségei magyar nevelők gyakorlatában — — — — — — — — — — — 495

VI. Ocsudó magyarság

A magyar nevelés aktualitása európai viszonylatban 509
A magyar nevelés aktualitása magyar viszonylatban 513
A magyar nevelés európai és magyar aktuális problémája: a másik ember — — — — — — — — — 525
A magyar nevelés filozófiai állítása — — — — — — 535

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

ERRATA.

2. l.: tarsas-lélek h. társas-lélek; 50. l. al. 4.: óriás h. Óriás-hegységnek; 54. l. 6.: testvériség h. testiség; 73. l. al. 11.: csak az egy h. csak egy; 112. l. 16.: iskolán h. iskolánkívüli nevelésben; 113. l. 16.: inspektornak h. instruktornak; 120. l. 14.; hervadnak h. hervadnánk; 135. l. al. 8.; adnak h. annak; 173. l. 4. értékelésére h. értékelésre; 188. l. al. 12.: Megjegyzéseink h. Megjegyzéseinek; 278. l. 7.: mindennapi h. mindennap; 278. l. al. 15.: Alig h. Aki; 336. l. 9.: eljárás vagy h. eljárás, hogy; 367. l. al. 2.: szólni h. szorulni; 382. l. 12—13.: nyo-morék h. nyo-morult; 384. l. 15.: meg h. megy; 409. l. 20.: lelkiségünk h. lelkisége; 446. l. al. 6.: vele h. velük; 452. l. 5.: magyarra h. magyarrá; 491. l. 8.: érett h. értett; 501. l. 4.: katedrától h. katedráról; azonkívül néhány helyen defineál h. definiál és univerzum h. universum, és néhány központozási hiba a 22. l. 5.; 38. l. 16.; 39. l. 24.; 50. l. 17—18.; 80. l. 1.; 129. l. al. 1.; 160. l. al. 15.; 278. l. 3—4.; 285. l. 14—15.; 297. l. al. 9.; 336. l. fejezet címében; 347. l. 1. és 20.; 411. l. 23.

Felelős kiadó: Szabó Imre.

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

14.048/III.3

Karácsony

OCSUDÓ MAGYARSÁG